

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Karabük University Journal of Institute of Social Sciences

ISSN: 2147-7841

Cilt: 9

Sayı: 2

2019

Vol.9

No.2

<http://joiss.karabuk.edu.tr>

DERGİ HAKKINDA

Yayın hayatına 2010 yılında başlayan Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Karabük University Journal of Institute of Social Sciences), 2013 yılının Ocak ayından itibaren yayını online olarak sürdüren hakemli bir dergidir. Dergi, sosyal bilimler alanında yapılan araştırmaları yayımlama ve bilim insanlarının hizmetine sunmayı amaçlamaktadır. Dergide İktisadi ve İdari Bilimler, Eğitim Bilimleri, İlahiyat, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat, Sosyoloji gibi sosyal bilimler alanındaki bilimsel nitelikte özgün çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergi ilkbahar ve sonbahar olmak üzere yılda 2 kez yayınlanır. Türkçe ve İngilizce dillerinde yayın yapan dergiye gönderilen makaleler yayın kurulu tarafından biçim ve içerik yönünden incelendikten sonra hakemlere gönderilir. Dergiye yayın için gönderilen tüm makaleler çift-kör hakemlik değerlendirilmesinden geçer.

ABOUT THE JOURNAL

Karabük University Journal of Institute of Social Sciences which has been publishing since 2010 is an academic, refereed and online journal. The main aim of the journal is to publish the research studies on social science and to provide knowledge for researchers. In the journal, scientific articles about economics and administrative sciences, educational sciences, theology, painting art, music, history, history of art, geography, linguistics, literature, sociology are published. The journal is published online semi-annually in Spring and Autumn. The articles to be submitted should be in Turkish or English. All manuscripts submitted to the Journal of Institute of Social Sciences is sent to the referees after the initial review of the editorial board with respect to formatting and content. All papers are subject to 'double-blind-review'.

EDITOR

Doç. Dr. Nuray TÜRKER nturker@karabuk.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSOCIATE EDITORS

Dr. Cenk Murat KOÇOĞLU cmkocoglu@karabuk.edu.tr

Dr. Önder DENİZ (Uşak Üniversitesi) onder.deniz@hotmail.com.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Rainer M. CZICHON (Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Prof. Dr. Ilze IVANOVA (University of Latvia/Latvia)

Prof. Dr. Iveta KOVALCIKOVA (University of Presov/Slovakia)

Prof. Dr. Karl KUNST (Vienna Institute for Archeological Science/Austria)

Prof. Dr. Voon Chin PHUA (Gettysburg College/USA)

Prof. Dr. Dirk WICKE (Goethe University/Germany)

Assoc. Prof. Dr. Eka DEVIDZE (European University/Georgia)

Dr. Maria PRODROMOU (European University/Cyprus)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Orhan Akova	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Mustafa Öntuğ	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Suat Çabuk	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Taşkın Deniz	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin Dönmez	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Hişmanoğlu	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa İnce	Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan Kıral
Doç. Dr. Şevki Kırpalp
Doç. Dr. Hasan Alp Özel
Doç. Dr. Murat Sezgin
Doç. Dr. Nuray Türker
Doç. Dr. Fatih Türkmen
Doç. Dr. Hakan Uşaklı
Dr. Can Biçer
Dr. Muhammet Bilgen
Dr. Polat Can
Dr. Raşit Çolak
Dr. Fahri Dağı
Dr. Didem Deniz
Dr. Önder Deniz
Dr. Oğuz Diker
Dr. Hüseyin Vehbi İmamoğlu
Dr. Cenk Murat Koçoğlu
Dr. Yakup Koçyiğit
Dr. Ayşe Kurtlu
Dr. Şefik Okan Mercan
Dr. Mustafa Özgür Seçim
Dr. A. Nazlı Soykan
Dr. Tuğrul Tezcan
Dr. Hacı Mehmet Yıldırım
Mehmet Uçar

Adnan Menderes Üniversitesi
Yakın Doğu Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Karabük Üniversitesi

Yayına Hazırlayan

Uzm. Mehmet Uçar - Arş. Gör. İbrahim Yılmaz

**KARABÜK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**
**Karabük University Journal of Institute of Social
Sciences**

ISSN: 2147-7841

Cilt: 9

Sayı: 2

2019

Vol.9

No.2

<http://joiss.karabuk.edu.tr>

İçindekiler / Contents

Lobi Faaliyetlerinde İran'ın Stratejisi ve Bakış Açısı

Iran's Strategy and Perspectives in Lobbying

Ghadir GOLKARIAN 383-399

Destinasyonlarda Konaklama Hizmet Kalitesi Ölçümü: Safranbolu Örneği

The Measurement of Accommodation Service Quality in Destinations: The Case of Safranbolu

Ahmet GÜRBÜZ, Nurettin AYAZ, Hanife ÖLÇER 400-417

Yerel Bir Basın Organı Olarak Tarsus Gazetesinin Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Propaganda Faaliyetleri (23 Haziran 1925-22 Mart 1926)

The Propogand Activities of Tarsus Newspaper as a Local Press Organization in the First Years of the Republic (23 June 1925-22 March 1926)

Murat Mustafa ÖNTUĞ, İbrahim ÇETİN 418-434

Yerel Halkın Cittaslow Hareketi Bağlamında Turizm Algısı: Seferihisar ve Gökçeada'da Bir Araştırma

Local Communities Perception of Tourism in the Context of Cittaslow Movement: A Research in Seferihisar and Gökçeada

Murat AKSU, Nedim GÖRMAN 435-456

Türkiye'de Meydana Gelen Su Sporları Kazalarının İncelenmesi

Examination of Water Sports Accidents in Turkey

Burak UYANIK, Nuray TÜRKER, Barış BARLAS 457-471

**Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanımının Tüketiciler Açısından Değerlendirilmesi:
Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma**

Evaluation of Celebrity Usage in Television Advertisements: Research for The Students of
Uşak University Communication Faculty

Murat SEZGİN, Ercan YILMAZ 472-488

**İbn Dakîki'l-İd ve Şerhu'l-Erba'ine Hadîsen En-Nebeviyye Adlı Eseri Bağlamında Hadis
Şerh Metodu**

Ibn Dakîk Al-Īd And Hadith Commentary Method İn The Context of His Study Sharh Al-
Arbaîn Hâdîsan Al-Nabaviyyah

Muhammed AKDOĞAN 489-503

**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çalışma Hayatının Uzmanlaşma Süreci ve Sovyetler
Birliği'nin Etkisi**

The Process of Specialisation in Work Life and the Russian Affect from Ottoman Times to
Turkish Republic

Önder DENİZ 504-521

**Lise Öğrencilerinin İnternet Ortamında Fazla Vakit Geçirme Nedenleri Üzerine Bir
İnceleme: İstanbul Köy Hizmetleri Anadolu Lisesi Örneği**

Investigation of the Reasons of High School Students Spending More Time on the Internet: A
Case Study on İstanbul Köy Hizmetleri Anatolian High School

Celal HAYIR 522-536

**Lisansüstü EFL Öğrencilerinin İkinci Dilde Yazma Üzerine Öğretmenler Tarafından
Verilen Geribildirime Yönelik Bakış Açıları**

EFL Postgraduate Students' Perspectives towards Teachers' Feedback on L2 Writing

Mosab İsmail BANAT, Nayef Jomaa JOMAA, Ahmad Affendi SHABDIN 537-555

**Türkiye'de Denetim Alanında Yazılmış Olan Doktora Tezlerinin Değerlendirilmesi (1995-
2018)**

Evaluation of Doctoral Theses Written in the Field of Auditing in Turkey (1995-2018)

H. Pınar KAYA 556-576

**Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Teknolojik
Gelişmenin Çevresel Kalite Üzerine Etkisinin Analizi**

Analysis of the Effects Financial Development, Economic Growth and Technological
Development on Environmental Quality in Emerging Market Economies

Fatma TEMELLİ, Dilek ŞAHİN 577-593

Tezkiretü'l -Bünyan'daki Mimari Terimler Hakkında

About the Architectural Terms of Tezkiretu'l-Bunyan

Samet AYDOĞAN 594-609

Turistik Konak İşletmelerinde Mutfağın Fiziksel Koşullarının Önemi: Safranbolu Yöresel Mutfak Mimarisi Üzerine Bir Araştırma

Importance of the Physical Conditions of the Kitchen in Touristic Mansions: A Research on the Design of Local Kitchen in Safranbolu

Sibel AYYILDIZ 610-625

Beden Eğitimi Öğretmeni Adaylarının Zihinsel Engelli Çocuklara Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

An Analysis of Pre-Service Physical Education Teachers' Attitudes Towards Intellectually Disabled Children According to Several Variables

Yaşar İsmail GÜLÜNAY, Numan Bahadır KAYIŞOĞLU, Ekrem Levent İLHAN 626-639

Sivas İli Altınyayla İlçesi Merkez (Tonus) Camisi Vaaz Kürsüsü Süslemeleri

Sermon Pulpit Decorations of the Central (Tonus) Mosque in Sivas Province Altınyayla District

Fatma KAYA, Hande KILIÇARSLAN 640-656

Bir Heterotopya Olarak İnziva: "The Yellow Wallpaper" ve "To Room Nineteen" Kısa Öykülerinin İncelemesi

Seclusion as a Heterotopia: An Analysis of "The Yellow Wallpaper" and "To Room Nineteen"

Sinem ORUÇ 657-666

Kanada, Bulgaristan ve Türkiye Öğretmen Yetiştirme, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Sistemlerinin Karşılaştırılması

Comparison of Teacher Training, Educational Administration and Supervision Systems in Canada, Bulgaria and Turkey

Tuba YAVUZKURT, Bilgen KIRAL 667-684

Korunan Alan Kaynak Değerlerine İlişkin Ziyaretçi Tercihlerinin Sosyal Medya Verileri Kullanılarak Belirlenmesi

Determination of Visitor Preferences for Protected Areas Resource Values Using Social Media Data

Sevgi ÖZTÜRK, Merve KALAYCI, Sena AYVADOĞLU, Ahmet SAAT, Eren Özben KÜTAHYALI, Özge KÖLEOĞLU 685-695

Etik Liderlik Davranışının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

An Investigation of Ethical Leadership Behavior with Respect to Some Variables

Sibel EROL, Halime GÖKTAŞ KULUALP 696-705

Fetih Sonrası İstanbul'un İskânı Değişen Şehirli ve Evini 1455-1471 Kaynakları Üzerinden Okumak

Habitation of Constantinople after the Conquest Changing of the City Dwellers and their Houses

İbrahim CANBULAT 706-740

İngiliz Dili Eğitimi Alanının Kilit İsimleri

An Overview of the Key Figures in ELT

İsmail YAMAN 741-760

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları Cilt I

Afyonkarahisar City Museum Research Volume I

Uzeyir AYGÖRDÜ 761-766

Yusuf Halaçoğlu'nun "Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları" ve "Tarih Gelecektir" İsimli Eserleri Bağlamında Ermeni Tehciri Meselesi

The Armenian Translation Issue in the Context of Yusuf Halaçoğlu's "Armenian Claims from Extension to Genocide" and "History is Future"

Yılmaz ALTUNSOY 767-790

Iran's Strategy and Perspectives in Lobbying

Ghadir Golkarian*

Near East University, Faculty of Art and
Science, Turkish Republic of Northern Cyprus
orcid.org/0000-0003-3801-7089

Abstract

The goal of lobbying is to influence the government's policy, implement its policies, help determine policy guidelines for political, social, ecological, business, and other purposes. Lobbying is often an effective way of influencing decision-makers. But its success depends on our knowledge, our resources and our communications. In fact, lobbying is a modern phenomenon that private sectors, such as NGOs, active trade unions in the country, political, economic, ideological and even military organizations, are trying to help move the development engine in various fields. This will be done by providing real, documented, valid, and free analysis. Therefore, they influence decisions, which are in the interest of the lobbyists. Lobbying is certainly a new and legal form of communication. The Internet is a new technology that greatly improves the process. For many years, Left thinking has made the word private sector synonymous with rendering. This view is changing over the last few years. But, at some point, there is still no positive look at private-sector organizations. Years ago, cooperation with union activists and trade unions in Iran was not pleasant. They believed that the syndicates sought their own personal interests and benefits. So, they said why should they work with them? After some time, the power of the influence of the trade unions was determined, but again the taboo of opposition to it were not broken. Many believed that lobbying was a tool that cooperated with power institutions and should be supported by the state and party powers. On the other hand, there was a negative attitude in the society about lobby and lobbying, and among lobbying people it meant cunning and jobbery, sabotage or to tamper. One of the most important means of success in lobbying is to have a government backing and power. But the general view of the Iranian society about the word lobby is wrong. In many countries, lobbying has been accepted as an important tool. Lobbying is a lucrative and formal job and even lobbying firms are officially active. Therefore, we must attention to the inside and outside of lobbying. Perhaps the most important problem at the moment is that lobby and lobbying in Iran lack a clear framework, which is why the views on it are not so positive. That is why in this article we will try to address the issue of lobbying and its effects. Why in Iran, despite such different views, lobbyists have been able to develop rapidly? What is the strategy of lobbying? This important question forms the essence of our article.

Keywords: Lobbying, İran's lobby, NGO, lobbying strategy

Lobi Faaliyetlerinde İran'ın Stratejisi ve Bakış Açısı

Öz

Lobi yapmanın amacı, hükümetin politikasını etkilemek, politikalarını uygulamak, politik, sosyal, ekolojik, iş ve diğer amaçlarla ilgili politika rehberlerinin belirlenmesine yardımcı olmaktır. Lobcilik, genellikle karar alıcıları etkilemenin etkili bir yoludur. Ancak başarısı bilgimize, kaynaklarımıza ve iletişimimize bağlıdır. Aslında, lobcilik, STK'lar, ülkede aktif sendikalar, politik, ekonomik, ideolojik ve hatta askeri örgütler gibi özel sektörlerin, kalkınma motorunu çeşitli alanlarda hareket ettirmeye yardımcı olmaya çalıştığı modern bir olgudur. Bu gerçek, belgelenmiş,

geçerli ve ücretsiz analiz sağlayarak yapılacaktır. Bu nedenle, lobcilerin çıkarına olan kararları etkiliyorlar. Lobcilik kesinlikle yeni ve yasal bir iletişim şeklidir. İnternet, süreci büyük ölçüde geliştiren yeni bir teknolojidir. Uzun yıllar boyunca Sol düşüncesi, özel sektörü kelimeyi render ile eşanlamlı hale getirdi. Bu görüş son birkaç yılda değişiyor. Ancak, bir noktada, özel sektör kuruluşlarına hala olumlu bir bakış yoktur. Yıllar önce, İran'daki sendika aktivistleri ve sendikalarla işbirliği yapmak hoş karşılanmıyordu. Sendikaların kendi kişisel çıkarlarını ve yararlarını aradıklarına inanılarak çalışmaların desteklenmesi zordu. Bir süre sonra sendikaların etkisinin gücü ve etkisi belirlenerek ciddiyetle oluşmaya başladı. Fakat lobciliğin güç kurumlarıyla işbirliği yapan ve devlet ve parti yetkileri tarafından desteklenmesi inancı, lobcilik hareketine olumsuz etki bıraktı. İran toplumunun lobi sözcüğü hakkındaki genel görüşü yanlıştır. Birçok ülkede lobcilik önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Lobcilik, kazançlı ve resmi bir iştir ve hatta lobcilik şirketleri resmi olarak aktiftir. Lobciliğin dış ve iç yönlerini ele alarak İran'da lobciliğe yaklaşımı analiz etme mümkün olacaktır. İran'daki lobi sektörü ve lobcilik net bir çerçeveye sahip değildir, bu yüzden bu konudaki görüşler çok olumlu sayılmamaktadır. Ancak son yıllarda ve özellikle dış politikada İran devleti ve STK'lar yoğun bir şekilde lobciliğe meyil göstermişlerdir. Bu nedenle bu makalede, lobcilik ve etkileri konusunu ele almaya çalışacağız. Neden İran'da farklı görüşlere rağmen, lobciler hızla gelişebiliyor? Lobcilik stratejisi nedir? Bu önemli soru, makalemizin özünü oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Lobcilik, İran'ın lobisi, sivil toplum örgütü, lobi stratejisi

1. Preface

Non-governmental organizations (NGO), although backed by non-governmental sources, are seriously involved in the implementation of democratic laws and help governments in this direction. As such, NGOs can contribute to the development of community-based infrastructure. As it has become so important in other countries, and especially in Europe, NGOs contributions to participation in inside and outside lobbying in Iranian government policies are affecting other governments and the people. This article explains the factors influencing lobby behavior. In this context, we will try to find an answer to the critical question. What are the NGOs and lobbies in Iran and which strategies do they apply to the inside or outside lobby?

This contrasts with the organization's assumptions about the communication features and resources of NGOs, with the hypotheses of the level of the subject of complexity, importance and interest group on the issue of politics, economics, commerce and civil liberties. Expectations are based on the assumption that different logic of influence and reputation interferes inside and outside non-governmental organizations. In a literal sense, the lobbying work is very similar to putting the wheel in the car. A machine known as the machine of knowledge, values and actions of decision-makers. In the current context of the world, lobbying is an important part of the political, social and economic development that is being used. Lobbyists can strongly support decision-makers.

The findings of this research show that the subject-level features have more explanatory power than those of the organization at the level. More prominent issues, more complex issues and public interest issues are considerably more than lobbying, while public goods are getting less expensive by lobbyists. The reputation logic seems

to attract an external lobbyist, while driving logic within lobbying is still confusing (Junk, 2015).

The meaning of the lobby is the corridor. In the past, lobbyists stood in parliamentary corridors or special meetings places and tried to meet informal politicians. For this reason, such people were called lobbyists. These people usually those who were adversely affected by a law and were trying to solve personal problems with the help of politicians. For example, by implementing a large community program or great society program that would raise the tax rate, they would go to the politicians meeting and talk to them. After the development of large corporations, lobbying was aimed at shortening the government's hands on corporate businesses. At that time, lobbyists held their meetings secretly, but now lobbyists meet and negotiate with government officials and employees, even by holding formal meetings. In this way, in legal, judicial or organized public opinion matters affect political, legal and economic decisions.

The lobby can operate informally or formally. The objective of lobbying is not to preserve its interests and benefits or to remove the state from economic and commercial affairs. Today, lobbyists are trying to use the government as a partner and supporter of corporate businesses and corporate policies and attract support. Nowadays, lobbies try to identify all factors that impede the growth and development of large firms by analyzing government performance. This will prevent government stagnation and corporate bankruptcy. Lobbyists try to help government decision-makers to make good decisions by using statistics and providing scientific information and they work in the interest of the state and employers.

Apart from the native lobby, there is also an external (foreign) lobby. These are in foreign countries and they work on their own goal to secure the interests of a country or their own country. For example, in the US, the Cuban lobby, the Japanese lobby, and the lobby of China, are lobbyists of Israel, each with a history of lobbies and lobbying for its own country. As the Cuban lobby has been operating in the US for almost sixty years. Meanwhile, the Israeli lobby in the US has a long history. Today, new lobbies in the US can be noted, one of which is the lobby of Saudi Arabia or Iran. Referring to lobbying and their strategy, Iran's lobbying strategy and activities will also be considered.

2. Introduction

In formations there is a general term called advocacy. In the general definition, the meaning of advocacy is to: seek, advise, defend an idea to the benefit of others. The advocacy are designed to influence the power owners with the goal of making change. This is common among organizations.

In fact, the most principled reason for a syndicate or NGO to be realized is advocacy. The firms often have limitations in setting up advocacy areas. But when combined, they can be more effective in supporting the discussion.

To advocacy, there are 6 general strategies:

- Networking
- the coalition
- Media
- Campaign
- Mediation
- lobby

That is why the word lobby is included in the literature of the trade unions.

3. Lobby from Politics to Economy

The term lobby is more of a political term. In a general definition, lobby groups are referred to as those groups that act to influence the process of political-social decision-making and to safeguard their own interests. In a more precise definition, "specific and legal measures taken in conjunction with lawmakers and policymakers to persuade them to defend a particular position" (Mohammadi, 2010).

In fact, the lobbying of actions is a direct and obvious expression of demands to influence policy-makers in order to understand and support the adoption of a law or not. Lobbying has a long history. One of the first lobbies in American history was formed in 1792 by William Hall. William Hall was hired by a retired army soldier. The mission was to lobby for increased salaries and pensions of soldiers at the newly constituted US Congress. Since then, lobbying has been growing in this country. For the first time, the name of lobby and lobbying was used in the American political atmosphere in the 1830s.

Samuel Colt, inventor of Colt's arms, donated to lawmakers and their families in the 1850s that these gifts were in fact his newly invented weapon. In this way, he was able to convince them to review the laws of the invention and consider the appeal of the colt. But the golden age of the US lobby was in the 1870s and the lobby industry peaked. In this era, Sam Ward was one of the best lobbyists. Sam Ward, one of the pioneers of social lobbying. He was able to capture the views of members of the Congress by arranging sumptuous parties and creating convincing discourse.

Although in 1875, Sam Ward was charged with bribery and convicted in court, the lobby was not confined to the US. Governments and organizations from other countries also lobbied. Most of these lobbies were in relation to the US government. In the years before World War II, when the Nazis were in power in Germany, the US Congress was forced to pass the Foreign Enforcement Act, due to the fear of Nazi infiltration in the US and the creation of anti-American currents. Under this law, all individuals and Non-US entities were required to make public all political and political affiliations with American politicians. The law was the first legislation on lobbying that was passed. Eight years after the enactment of the Foreign Enforcement Act, the Congress passed the "Lobbying Register Law" in 1945 (Alemanno, 2017).

For the first time in American history, the country's lobbyists were forced to register with the Senate and the House of Representatives and record seasonal

reports. In 1946, the Supreme Court set up amendments to the Lobbying Register Act, which made the law more precise and clearer. Based on these changes, only those lobbyists who spend most of their time on lobbying, meeting privately with lawmakers and obtaining salaries for lobbying, are subject to this law.

Contrary to popular perceptions in Iran, lobbying issues are clear issues that can be defended in all circumstances. Many relationships outside the lobbying framework are not generally considered to be lobbying. Lobbying means the exchange of information and communication and, accordingly, the entire process of information exchange must be transparent. Lobbying does not involve the exchange of money, gifts, and the like, and is not considered a bribe. Basically, no hidden agenda or secret action should be made among lobbyists.

There is also no threat to lobbying. Contrary to popular belief, lobbyists are not allowed to use threat tools at all, and the use of pressure tools is a kind of act contrary to law. There is a general criterion for determining the lobbying boundary. If activity is carried out during a lobby that can not be reported, that activity can not have a lobby title. In the lobby, everything can be reported, and the topic should not be considered illegal.

4. Lobbying Strategies

Generally speaking, four strategies for lobbying are considered.

A) The Opposite or negative strategy: The opposite or negative strategy is a model in which a proposal, law, or plan is put on the agenda and the organization decides to prevent its adoption. There are no other alternatives in this situation. The purpose of this model is to make the offer completely unworkable. This kind of lobby can turn into opposed campaigns. For example: We assume that the government is trying to increase the retirement age to save pension funds and to increase from 60 years to 62 years.

Workers' unions are lobbying to deter the government from this decision. To reach this goal, a lobby is being held, and unions are negotiating with MPs. They communicate with representatives of workers in other sectors, and even in certain cities, and they are unite the protest movement. They are organizing to hold protest campaigns with together. NGO are organizing television and radio programs and make their protests public. Making hashtags on social networks and the like is one of the examples that can be called lobbyists.

B) Defensive strategy: A defensive strategy occurs when there is a huge change in rules and business owners decide to maintain the status quo. In this context, the goal is not to change the law or the conditions. For example, in this way, the employers meet with the minister of labor or the co-operative and any minister dealing with the business. He also talks with the heads of the relevant commissions in the parliament and speaks of the political and social losses and changes in the law and warn the government.

C) Reaction strategy (passive): The strategy that is the most widely used strategy is the attempt to change the rules proposed by other institutions. The organization is trying to modify some of it for its benefit. In fact, in this section, the principle of work is not a problem, but a modification of the plan to support the formation should occur.

D) Active strategy: The most sophisticated lobby strategy is active strategy. The organization is attempting to present a plan, and it defines a specific framework for the game. The targeting of this plan, the complete design of the terms and details of the plan, the professional forces in lobbying, and the provision of sufficient information and knowledge are among the most important requirements in this section. For this reason, less formations are coming to this level of lobby.

5. Tools for Alignment and Compromise

There are various tools for lobbying for convergence. 1) Personal meeting with the legislator 2) Invitation to the ceremony 3) Evidence or witness 4) Applying 5) Use of media and news conferences 6) Lobbying by telephone 7) Lobby by email or letter.

Nonetheless, it's commonplace to see personal appointments as the most important lobbyist. In this model, it is imperative to negotiate a high-level person from the organization. It is also important to not use media tools during talks. The bargaining with the opposing sides should not be done at different levels of the organization, but there must be full mutual trust between the parties. The demand for the organization should be very clear in this model. The lobbyist should also have sufficient authority from the members.

Let's imagine that we are the one who is responsible for lobbying. To be successful, we should be well aware of the indicator in the target group. Specifications and addresses, and how to access us should be prepared and provided as needed. Our intention and purpose must be clear and transparent. The reasons and importance of the subject are clear to us and we must have the ability to explain it well. We must understand our motivation to implement the plan and clearly explain to the other party. We need to know that fulfilling our demands will make our position tight and the interests of decision makers will be secured.

We need to show that the subject under discussion at all levels and dimensions is under our control, and we will be able to volunteer to bring decision makers and institutions in line. We should invite members of the target group to get acquainted with the community during the mass gatherings. Send related developments to your monitor and periodic reports and analyzes for target groups.

6. Iranian lobbyists in and out of the Country

Given the specific circumstances of Iran in the field of politics and economics and the importance of finding lobbying, for nearly two decades, the lobby has become customary in Iran. Inside the country, there are various lobbies in the field of sports, economics, commerce, law and the judiciary. Some of these are even supported by government agents or their lobbyists are somehow in the government's structure.

Major lobbying activities in Iran are mostly in the field of commercial and legal competition. In addition, there are other lobbyists in Iran working periodically and they are known as political-parliamentary lobbyists who work to attract supporters from the parliamentary and municipal elections as well as presidential candidates.

6.1. Political Lobbying

In short, the lobbyists of the political arena are divided into three groups: (a) The lobbyists who support the radical policies of the system. This group is generally affiliated with the Revolutionary Guards, the clerical community, and revolutionary institutions. This group of lobbyists, in addition to domesticizing their activities in favor of fundamentalist parties, is working to introduce the Islamic Revolution of Iran, spreading the opinion and propagating the Islamic Revolution of Iran in other Muslim countries. Their lobbyists are either religious or propagandist organizations. (b) Lobbyists who support the reformist policies of the system. This group of lobbyists came to the forefront almost after the Iran-Iraq War, which ended in 1988. Their peak years have been around since 1995 to the present. This group of lobbyists is active in attracting the support of the young potential and dynamic Iranian generation inside and outside of Iran. Their goal is to find weaknesses in the policies of the radical group in Iran and to attract public opinion, especially the younger generation. They are active in promoting reformist systems in politics, economics, business, social-cultural affairs. Part of the lobbyists of this group have been working abroad, and they are trying to introduce a new face of Iran to the world by establishing media companies abroad and connecting to international media networks and consulting them. (c) One of the most important political lobbyists in Iran is human rights activists, civil liberties advocates, secularist supporters and women's rights activists (Daie, 2007).

This group of lobbyists, in addition to creating Internet and hashtags internally, is often trying to create protest campaigns to bring their voice to the attention of political leaders in the country. They cry out their wishes and their desires by creating discourse abroad. This group of lobbyists systematically and in accordance with the principles of lobbying meet with some of the most important international politicians in the US, the EU, the UN, Human Rights Organizations, and so on, to convey their point of view. With the help of officials from other countries, diplomatic laws affect Iran. In this way, the Iranian government is forced to behave in accordance with international standards.

It is compelled to observe the rights of national and religious minorities. This group of lobbyists in recent years has been able to significantly benefit the interests of religious dissidents, political prisoners, civil activists, and women's freedoms. In the meeting and lobbying with ministers from some European countries, Americans and important social and economic organizations, they have been able to put pressure on the Iranian government to achieve the desired result.

6.2. Economic Lobbying

In the economic sector, there are various lobbyists. Most of them serve the government and government purposes. Although these lobbies operate independently, they have strong and strong links with government and military organizations in the internal shell. If we take into account the core of the economic lobby in Iran, they should be said that they are in specific formats that are not commonplace elsewhere in the world. For example, the following lobbyists in Iran operate in the economic sector: military lobby, government foundations lobby, private or semi-private foundations, business and trade guides lobby, masters bous lobby. It should be said that the type of lobbying in Iran has led to an increase in administrative and financial corruption in Iran due to its state-sponsored or semi-governmental nature. The same corruption in administrative agencies has caused government corruption to emerge.

During the past years, the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) has been able to increase its political power after the Iran-Iraq war. The headquarters of Khatam-ol-Anbia, the Revolutionary Guard's economic arm, has already won several bills worth billions of dollars without bidding. The four contracts without a tender, which the IRGC has assumed, will give the government-military funding a huge amount. All this is done in the shadow of lobbying.

First Contract: The first contract between the National Iranian Gas Company and the construction site of Khatam-ol-Anbia was signed. The contract for the construction of a gas pipeline for the transfer of 50 million cubic meters of Assaluyeh gas through Hormozgan province to Sistan and Baluchestan province is 900 kilometers. The contract amount is \$ 1.3 billion.

Second Contract: Three days after the \$ 3 billion agreement was signed between the Oil Ministry and the IRGC, another corporation affiliated with the Revolutionary Guard Corps (National Building Company) and a subsidiary company of the Mostazafan Foundation (Qorb Company), a \$ 2.4 billion contract with the subway Tehran signed. The project is run by the EPC method. Namely, the engineering and designing of the project will be carried out by the two companies and will be operated by the Metro Company.

Third Contract: The development of Phases 15 and 16 of South Pars was transferred to the construction site of Khatam-ol-Anbia. The contract amount is \$ 2.5 billion.

Fourth Contract: In June 2007, the Ministry of Energy handed over to the Revolutionary Guards all Western power and water projects. In the contract between the Ministry of Energy and the IRGC, all hydroelectric and hydroelectric projects were carried out by the Revolutionary Guards in the provinces of West Azerbaijan, Kurdistan, Kermanshah, Ilam, Lorestan and Khuzestan.

Of course, during the presidency of Mahmoud Ahmadinejad, the power of the lobby attached to the Revolutionary Guard has doubled (wikipedia, 2018).

The Mostazafan Foundation and the Shahid Foundation were two non-governmental organizations that, after the 1997 revolution, seized all the property belonging to the non-profit organizations of the Government of Pahlavi regime and confiscated the property of the Pahlavi regime by them. These two foundations have virtually controlled more than half of Iran's economy. In the absence of any supervision by the parliament and the judiciary on their performance.

At the time of the Ahmadinejad government, an agreement was signed between the Ministry of Oil and the Mostazafan Foundation, which was concluded without a bid. Under this agreement, the Mustazafan Foundation won oil trade and control to export of Iran Petrols. It was for the first time since the nationalization of the oil industry and the withdrawal of British companies from Iran that Iran's oil was sold to a non-governmental organization outside of legal supervision. The economic sanctions of Western countries against Iran has led to an increase in the economic lobby in Iran, and this lobby provides grounds for administrative and governmental corruption (BBC.New, 2009).

The Islamic Consultative Party (former names: Islamic Compulsory Assembly and Islamic Consultative Committees) is an important political and religious party in Iran, which was formed in 1963 by a coalition of three religious groups. This organization, which belongs to the right wing and traditional conservatives, represents the class of religious marketers. The party was also active in the charity and foundations of institutions such as the Islamic School and the Interest-free banking system Fund (Abbasi aghadm, 2007).

Committees and chambers of commerce are the two arms of Iranian marketers to influence Iran's economy. Marketers also comprise a number of members of the Expediency Council that are currently active. The members of these parties, as well as influential marketers, are in fact lobbyists. Given the influence they have on political-economic systems, they can easily meet with MPs and give them their own points of view. Many of the international business decisions are made by the lobby. This group of marketers is also influential on the supply and demand of gold and currency on the Tehran Stock Exchange.

Masters boys, is a term that is given to some of the children of influential people in the state system. This group of people is the children of influential people in the political system. Childrens of parliamentary lawyers, ministers of government, or political leaders are party or military commanders are in this group.

Mehdi Karroubi, former President of Iran parliament in June 2004, revealed that Mojtaba Khamenei, the son of Ali Khamenei, a religious-political leader in Iran, had lobbied for Mahmoud Ahmadinejad. So Ahmadinejad won the 9th presidential election in Iran (Persian News, 2005).

In 2002, the Tehran court prosecuted a case. This case is known as "Al-Mekaseb" (Tradesman). The content of this case was related to the work of people who were accused of economic corruption in the country. Many top executives of this company

were ordered by Naser Vaezi Tabasi, whose father was the representative of the Supreme Leader of the Islamic Republic, and they were accused of embezzling the economic system of Iran and causing economic and administrative corruption. But interrogations were carried out behind closed doors and the court acquitted the main defendants of the case.

Al-Mekhaseb Company was in Dubai and Nasser Vaez Tabasi, CEO of the company, announced at a public trial that the reason for setting up a company in Dubai was announced by the Minister of Intelligence and some of the IRGC's intelligence agencies. This file was closed for security reasons without identifying its agents or lobbying function.

Another active economic activity lobby in Iran is related to sport. Due to the fact that football is one of the most expensive sports in the world, there are lobbies in the field. This group of lobbyists are trying to persuade soccer clubs to buy top international players. Even the secret lobbying is done among the clubs and it has been seen in recent years that they have been colluding and scandalous for climbing the top rows of the league standings.

This has caused corruption to be seen in the system. Some clubs have been bankrupt due to lobbying. The bankrupt clubs have been bought by some of the financiers and have continued their successful business. Because lobbyists have created new opportunities for them both inside and outside the country.

6.3. Lobbying in Party Systems

In different periods, in the Iranian parliament there have always been characters who have been known as lobbyists of the parliaments. Their main role has been to convince some MPs in parliamentary positions and ratification of the law. In general, there are two political factions in Iran. Fundamentalism and the reformist faction. Interestingly, in both political factions, there are people who are lobbying in secret times in parliamentary congresses or secret meetings, and the political history of the Iranian parliament has changed at times by the lobbying of these people. These changes are in some cases in the interest of the state and at some times against the government.

The most important characteristic of the lobbyists of various different periods in the Iranian congresses is that they have a clear and positive history. They have good public relations power. There is a good base among their peers. They have the power to become leaders and manage a team, and they are effective in bargaining and persuading others (Didehban, 2012).

6.4. Feminist Lobby

Another lobby in Europe is the lobby of the Forum, which works in the interests of Iran and supports women. Name of this lobby is "WEFORUM". This lobby is aimed at defending the status of women in Iran and trying to identify the status of Iranian women in comparison with neighboring countries.

Elaheh Rostami is the leader of this lobby. "In the current situation, women in Iran have more rights than women in neighboring countries," she said in an interview with the Socialist Workers magazine on February 21, 2004. She said: "Women in Iran have the decent and legal right to vote. In the family office and the decision on the issue of marriage, in education and employment, but the Western world does not see such success and victory of Iranian women."

Mrs. Mirhosseini, a member of the lobby network in London, like Rustami, believes that Iran's current situation for women is much more modern and secular than in the past. According to him, religion has lost its ideological role and religious values such as veil, which do not have a compelling value for women in Iran.

She is a women's rights activist also considers Iran a more advanced country than other Islamic countries, claiming that women in Iran are more involved than their own country in any other Islamic country (Shafiei, 2006).

6.5. Overseas Lobbying

Throughout the history of the Islamic Republic, Iran's domestic dynamics have had a direct impact on its foreign policy agenda and approach. In the past, factional infighting has precipitated some of the most provocative elements of its foreign policy, such as the 1979 seizure of the U.S. embassy, the 1989 promulgation of a fatwa condemning writer Salman Rushdie to death, and the more recent "Dialogue Among Civilizations" initiative. Today, internal rivalries continue to infiltrate Iran's external activities, and, as a result, Iran's many official institutions often pursue policies in direct contradiction with one another. The Islamic Republic initially repudiated the prevailing norms of the international system, today its government has largely abandoned its efforts to topple the region's existing political order and approaches interstate relations primarily on the basis of national interest rather than ideology. In seeking to project its influence and protect its interests, the Islamic Republic has increasingly yielded to realist principles.

Today, Iran's foreign policy exhibits striking extremes of accommodation and antagonism. Commercial considerations figure prominently in the realignment of Iranian foreign policy. Iran's interests in maintaining and expanding international trade, attracting foreign direct investment, and coordinating oil policy with other leading producers to prevent a future price collapse have shaped its approach to the world and conditioned its partial abandonment of confrontational tactics in favor of a more accommodating stance. These broad contours of Iranian foreign policy are evident in its successful implementation of detente with its neighbors in the southern Persian Gulf, in its pragmatic approach to its northern neighbors in the Caucasus and Central Asia, and in its cultivation of close ties with a range of regional actors, including India, Russia, China, Japan, and the EU.

This last effort is designed to offset Iran's persistent official antagonism with the United States. Tehran's approach to Washington remains one of several decisive exceptions to the general trend toward moderation and realism in Iranian foreign

policy. In formulating Iranian policy toward the United States, ideological imperatives continue to outweigh dispassionate calculations of national interest. Iran's strident opposition to Israel is also the product of self-defeating dogma. These exceptions may be slowly abated by the erosion of Iran's revolutionary orthodoxies, the growing importance of public support as a component of regime legitimacy, and the increasing difficulty of international integration (Brzezinski, M.Gates, & Maloney, 2004).

Nonetheless, Iran is trying to revive its legitimate face in the international community through its lobbying and show its constructive role. For this reason, investing in a lobby, and especially lobbying abroad, is one of the main goals of Iran.

Iran has recognized the importance of lobbying over the past years, especially from the 90's to the present day. The largest investment in lobbying abroad is done, partly for Muslim countries, along with lobbies operating in Europe and the US. The lobbies that benefit Iran are: 1) The CASMII¹ lobby that started its activity in 2006. A person named Pourzal spoke on October 29, 2006, with Abbas Maleki in a church in New York, which was also the peaceful nuclear program of the regime. The program was launched under the supervision of Ardeshir Omani by a group called the US-Iran Friendship Committee. The lobby is aimed at gathering all Iranian people with diverse perspectives to defend the interests of the country (M. Pourkesali, 2007).

The other active overseas lobby is NIAC.² The lobby of the National Iranian American Council (NIAC) is also one of those lobbies that claim to be based on the interests of the Iranian- American community. But if we follow the footsteps of groups and individuals affiliated with this council, we will see that NIAC is a 100 percent American lobby with the aim of influencing Iran and Iranian citizens. This powerful lobby is trying to play a role in the political developments in the country and minimize the conflict between Iran and the US. The lobby, although operating in the US, is sponsored by Iran. The name of the so-called NIAC in recent years has been raised in many American and even Iranian press (Group, 2013).

The NIAC is a nonprofit and community organization dedicated to advancing the interests of the Iranian- American community. NIAC's goals are to provide civilian knowledge and tools for active active participation - by Iranian Americans- along with informed information to Congressional lawmakers (Parsi, 2018).

On the website of this lobby, it has been claimed that since its inception in 2002, NIAC has consistently and effectively conveyed a powerful voice to the Iranian community in the congress center.

6.6. Active Lobbies on Social-Civil Issues

NGOs essentially act on three voluntary principles. They are formed and founded on a nonprofit and non-political basis. NGO funds are provided in the following ways:

---

¹ Iranian – Americans Joint Anti-War Protests

² National Iranian American Council

- People's help and gifts,
- Endowments and goods given (Movable or immovable),
- Donations from government and non-governmental organizations,
- Donations from international organizations (subject to relevant regulations),
- Funds from the activities of the organization and the implementation of the project within the framework of the purposes and statute of the organization,
- Guest membership in the organization.

Obviously, each NGO follows a specific activity according to the needs of its members. Religion, education, health, environment, employment, culture, art, youth, children, women, elderly or specialty and scientific subjects are activities that non-governmental organizations do. Of course NGOs can be formed for various other reasons. The most important of these are:

- Humanitarian goals,
- A sense of need or personal experience in dealing with social dilemmas,
- The orders and orders of the elders in philanthropy and humanitarian movements.

NGOs need to have the features to ensure their survival and success in order to continue their work. Therefore, the following characteristics have always been considered in the formation of nongovernmental organizations:

- Self-efficacy and natural need
- Common goals of the members
- Legitimacy
- Schedule and activity
- Attract participation (membership)
- to be independent

The history of NGOs in Iran dates back to 1980-90. Mosques, religious lodges and societies, and even coffee houses are traditional or classical NGOs formations. Because the people here were lobbying for discussion and now the same conditions are going on. But the most important and most effective NGOs in the economy. Funds known as "Qarz al-Hassaneh" (lending in the way of Allah) are aimed at helping the poor and needy and the role of a non-governmental bank (Zarei, 2007).

However, the complexity of the bank management system is not prevalent, nor is it aimed at benefiting or benefiting from the people's savings. More often than not, these non-governmental organizations are trying to collect popular donations and pay loans and grants to people in need. Charities, student associations in universities, trade unions in factories or public and civil servant unions, business systems, engineering etc. are newer forms of civil society organizations. It should be said that the government has continued to inspect these institutions and that this control should be phased out by the semi-public administrators.

7. Forms and Rules for Non-Governmental Organizations

The establishment and activities of non-governmental organizations have been approved and implemented on June 19, 2006 in accordance with Article 138 of the Constitution of Iran. NGOs in Iran have different titles. Such as: Society, community, headquarters, group, union, house, institution are operating under the name (Jamshidi, 2015).

NGOs can act domestically or abroad and they can become a member of international organizations in accordance with the purposes and subjects contained in their regulations. NGOs have legal potential in terms of their credibility and objectives and the development of their activities. Today, most NGOs are able to communicate with similar networks in international, political, social, cultural, research, statistics, economic and commercial matters and are active in various fields. They are conducting activities such as publishing, confernas, panel, workshop, congress, symposium.

8. The Thought-Plan Approach Style in the case of NGOs in Iran

As mentioned, lobbying can be direct or indirect. Direct lobbying involves meeting personally with decision makers and providing them with information pertinent to a bill or policy on which they will be voting. Lobbyists representing particular groups may give presentations to legislative committees. Indirect lobbying can take the form of advertising campaigns, media publicity, the filing of lawsuits, and public relations initiatives; or of influencing the people who are in direct contact with the decision-maker. Grassroots lobbying is the mobilization of large numbers of ordinary citizens to sign petitions, write letters, participate in demonstrations and otherwise make their opinions known to their political representatives. Grass-top lobbying involves the mobilization of community leaders, professional associations, celebrities and well-known figures who are able to influence public opinion and apply substantial pressure to political figures (Junk, 2015).

Given the goals of lobbying, the common systems in NGOs in Iran are different from the common systems in European and other countries. As stated above, most NGOs were active in the fields of economics, commerce and charity. But in socio-cultural issues, the activities of NGOs should not be ignored. If we consider the sociopolitical conditions of Iran in the past years, Iranian society has become more important than NGOs in the Islamic world. So that women's issues and the defense of their rights were important both before and after the revolution. Till 1979 there were only 15 NGOs in Iran. Of course, there were only 1 non-governmental organization working on women's rights issues. The organization was known as the Farah Pahlavi Foundation and had a semi-governmental structure and was run by Queen Farah Pahlavi. But since 1979, about 20 NGOs have been active in Iran. By 1997, this figure has reached more than 100 organizations, and by 2002 it has reached 277 organizations. Today, there are about 700 to 800 new foundations, about 200 women's organizations, about 3000 charities, 10000 non-benefit agencies, and about 5000 women's cooperatives in the country (Rezaie, 2002).

Increasing awareness of social and political issues, better use of time, interest in the organization's activities, and awareness of the existence of non-governmental

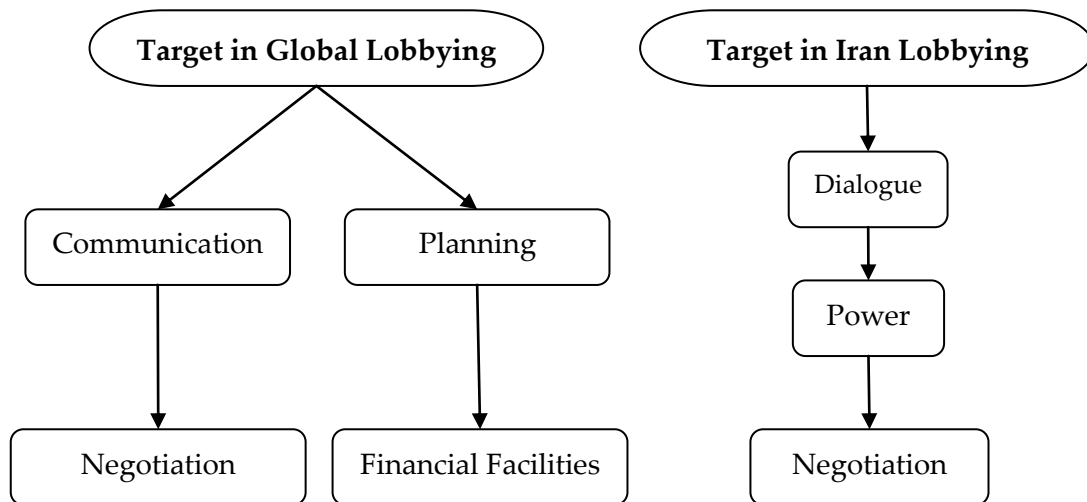
organizations are the reasons that led to the development of non-governmental organizations. Despite all these successes, it should be noted that Iran still faces problems in the formation of nongovernmental organizations at the macro level.

The lack of participatory political culture, the inappropriate elite's view, the absence of an independent state-run civil society and subtle controls, and the induction of compulsory government comments in non-governmental organizations have made predictable membership unacceptable. In general, Iran has many capabilities in developing non-governmental organizations. There is also a large number of people, and there are activity branches for non-governmental organizations. Positive and necessary advertising, the lack of government involvement in NGOs, democracy in nongovernmental organizations, and the autonomy of action in them, can put Iran in the future in the field of NGOs at high levels.

9. Findings

This section presents the results of the two models and, subsequently, discusses robustness and form of generalizability.

In the global perspective, communication lobbying (in the form of correspondence and mobilizer) + negotiation + planning + financial facilities + design takes shape and functions. But in Iran, the three pillars of dialogue + power lobbies + negotiation (using political or military power) dominate lobbying. In this way, the form of lobbying extends to many issues.

The system of lobbying in Iran is as follows: first, issues are presented in the basic form at dialogut. Then it is used to convince the financial and military power. If the other party is convinced, then serious negotiations will begin to reach the common goal.

10. Result

As a result of studies and research, it can be noted that specialized lobbying in Iran has begun very late but needs to be felt in all political, economic, cultural and social dimensions. Hence, over the past three decades, significant progress has been made in the development of lobbying. Think tanks and research institutes as Iranian lobbyists inside Iran and even the region and the EU and the US. Available statistics show that Iran, having a different system from the global system of lobbying, has been able to regain a very high degree of success. In fact, Iran's use of think tanks and research institutes is important in the inside lobby and outside lobby. Because the think tanks produce content and provide expert information to various institutions in the country, it makes it possible to properly make decisions and lobbyists are affected by these decisions.

Today, Iran is rapidly moving forward in various fields of industrial, commercial, political and common issues in the fields of universities and academic centers, facilitating academic cooperation, financial support for research centers and scientific diplomacy take important steps. All of this is the result of the lobbying of think tanks. Although on political issues, Iran has not benefited much from lobbying, the EU and the US, however, succeeded in reaching a good result during the onset of Iran's nuclear talks with Western countries. The reason for the lack of Iran's success in political lobbying was the lack of financial resources and lack of funding. One of the most important factors in lobbying is the provision and financing of financial resources. As we see in Iran's lobbying system, Iran has not paid much attention to this axis.

References

- Abbasi aghadm, M. (2007). History of the Iranian Chamber of Commerce. *Eghtesad-e Ruz* , 28-39.
- Alemanno, A. (2017). *Lobbying for change*. (A. Solati, Trans.) Tehran: Nashr-e Ney.
- BBC.New, P. (2009, 04 27). *BBC, Persian comment*. Retrieved 05 2018, 05, from BBC.com: www.bbc.com/persian/iran_lobby_Mstazafan
- Brzezinski, Z., M.Gates, R., & Maloney, S. (2004). *Iran: Time for a New Approach*. (R. N.Haass, Ed.) New York: Council on Foreign Relations archive publications.
- Daie, H. (2007). *Iran's Lobby network in US*. Retrieved 05 2018, 05, from [www.asre-nou.net](http://www.asre-nou.net/http://www.asre-nou.net/1385/esfand/15/m-daii.html): <http://www.asre-nou.net/1385/esfand/15/m-daii.html>
- Didehban, N. (2012). Lobbying Structure in Iranian Parliaments. *Asr-e Iran Political-Analytical Journal* , 12, 67-88.
- Group, F. P. (2013). *YJC*. Retrieved 5 1, 2018, from www.yjc.ir: <https://www.yjc.ir/fa/news/4343944/>
- Jamshidi, H. (2015). NGOs of the Iranian Civil Society Engine. *ICSOJ* , 135, 26-38.
- Junk, W. M. (2015). Two Logics of NGO advocacy: Understanding inside and outside lobbying on EU environmental policies. *Journal of European Public Policy* , 236-254.

- M. Pourkesali, D. (2007). *CASMI*. Retrieved 01 05, 2018, from Campaign Against Sanctions and Military Intervention in Iran: <http://www.campaigniran.org/casmii/index.php?q=node/1259>
- Mohammadi, B. (2010). *The concept of lobbying and its operational field*. Tehran: Samt Publication.
- Parsi, T. (2018). *niac.org*. Retrieved 5 5, 2018, from Persian NIAC Council: <https://www.persian.niacouncil.org/recent-articles/>
- Persian News, B. (2005). *Karrubi critical letter*. Retrieved 05 04, 2018, from BBCPersian .com: http://www.bbc.com/persian/iran/story/2005/06/050619_mf_karrubi.shtml
- Shafiei, R. (2006). *WEFORUM*. Retrieved 5 2018, 1, from www.weforum.org: <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2006.pdf>
- Wikipedia. (2018). *Lobbying in I.R. Iran*. Retrieved 05 2018, 05, from [wikipedia.org](https://fa.wikipedia.org/wiki/lobbying_Islamic_Republic_of_Iran): https://fa.wikipedia.org/wiki/lobbying_Islamic_Republic_of_Iran
- Zarei, A. (2007). NGOs and charities in the health system of Iran. *JHOSP* , 25, 25-29.
- Rezaie, H. (2002). *National Report of the I.R.IRAN to the World Summit of Sustainable Development.*, Johannesburg, The State Department's Press Office, Tehran

Destinasyonlarda Konaklama Hizmet Kalitesi Ölçümü: Safranbolu Örneği

Ahmet Gürbüz

Karabük Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

orcid.org/0000-0003-2287-9709

Nurettin Ayaz

Karabük Üniversitesi

Safranbolu Turizm Fakültesi

orcid.org/0000-0003-2117-2015

Hanife Ölçer*

Karabük Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

orcid.org/0000-0002-9574-1172

Öz

Turizm sektöründe turistler için vazgeçilmez bir gereklilik olan konaklama hizmeti, sektördeki işletmelerin önemli kazanç alanlarından biridir. Bu anlamda konaklama hizmetine yönelik araştırmalar, müşteri memnuniyetini artırma ve sektörel kazancı artırmada önemli çalışmalarır. Bu araştırma, destinasyonda sunulan konaklama hizmetlerine katkı sağlamak düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada önemli bir kültür turizmi varış noktası olan ve UNESCO Dünya Miras Listesi içerisinde yer alan Safranbolu'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinden beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Ocak-Haziran 2018 döneminde Safranbolu'yu ziyaret eden 406 yerli turistten anket tekniği ile veri toplanmıştır. Anket verilerinin analizi sonucunda hizmet kalitesine yönelik fiziksel özellikler, güven, yeterlilik, güvenilirlik ve heveslilik olmak üzere, konaklama hizmetlerine yönelik beş boyut belirlenmiştir. Bu boyutlar, ziyaretçilerin demografik ve diğer özellikleri ile "bağımsız örneklemeler için t-testi" ve "tek faktörlü varyans analizi" kullanılarak karşılaştırılmıştır. Ayrıca Safranbolu destinasyonundaki konaklama hizmetleri için beklenen ve algılanan hizmet kalitesine yönelik SERVQUAL skoru hesaplanmıştır. Safranbolu destinasyonundaki konaklama hizmetlerindeki beklenen hizmet kalitesi ve algılanan hizmet kalitesi arasında -1,09 SERVQUAL skoruna ulaşılmıştır. Araştırmada ayrıca, gelecekte Safranbolu destinasyonunda sunulacak konaklama hizmetlerinin niteliğinin artırılmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet, Hizmet Kalitesi, Turizm, Konaklama İşletmeleri, Safranbolu.

The Measurement of Accommodation Service Quality in Destinations: The Case of Safranbolu

Abstract

Accommodation service, which is an indispensable requirement for tourists in the tourism sector, is one of the important commercial businesses in the sector. In this sense, researches on accommodation services are important in increasing customer satisfaction and sectoral gain. This research was carried out with the aim of contributing to the accommodation services offered in destinations. The aim of the study was to determine the expected and perceived service quality of the accommodation establishments operating in Safranbolu, which is an important cultural tourism destination listed in the UNESCO World Heritage List. For this purpose, data were collected from 406 local tourists who visited Safranbolu between January-June 2018. In the research, five dimensions were determined, physical characteristics of service quality, confidence, competence, reliability and enthusiasm. These dimensions were compared according to the demographic variables of the visitors by using t t-test for independent samples and analysis of variance. In addition, SERVQUAL score was calculated for expected and perceived service quality

for accommodation services in Safranbolu destination. SERVQUAL score of -1.09 was determined between expected service quality and perceived service quality in accommodation services in Safranbolu. In addition, recommendations were made to improve the quality of accommodation services.

Keywords: Service, Service Quality, Tourism, Hospitality Industry, Safranbolu.

1. Giriş

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı artan rekabetten etkilenen kurumlar arasında konaklama işletmeleri de yer almaktadır. Konaklama işletmeleri, rekabet ortamında varlıklarının devamını sağlama ve karlılıklarını garanti edebilme adına müşteri odaklı stratejiler kapsamında hizmet kalitesi ölçümlmelerine başvurmak zorunda olan kurumlardır.

İşletmelerin varlığının temel dinamiği olan tüketiciler, karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu kapsamda tüketicilere bir ürün veya hizmet sunulurken pazarlamacılar mamullerine uygun bir hedef pazar seçme, hedef pazarı detaylı bir şekilde analiz etme ve ürün, pazar, fiyat ve tutundurmadan oluşan pazarlama karması elemanları perspektifinde bir pazarlama planı oluşturmadırlar. Ancak bu planlarda hizmetlerin somut ürünlere göre daha ayrıntılı düşünülmesi gerekir (Üner, 1994: 2-11). Bu kapsamda bireylerin ekonomik ürünleri veya hizmetleri satın alma ve kullanımı ile ilişkilendirilen tüketici davranışına (Odabaşı ve Barış, 2002: 8) başvurulması gerekir.

Kaliteli hizmet adına hizmet talep eden tüketicilerin hizmet kalitesine yönelik öncelik kriterlerini bilmek önem arz eder (Arslantürk, Altunöz ve Çalık, 2013: 109). Özellikle emek yoğun bir sektör olarak kabul edilen turizmde hizmet sunan işletmeler için kalite algısı; müşterilerin sosyo demografik özellikleri ve beklentileri ile işletmenin imajına göre değişebilmekte, bileşik ürün özelliği nedeniyle turizm işletmelerinin hizmet kalitesine yönelik memnuniyet derecesi değişebilmekte ve soyut bir kavram olarak hizmetin kalitesinin ölçülmesi zorlaşmaktadır (Kılıç ve Eleren, 2010: 121-122).

Konaklama sektöründe hizmet kalitesi, rekabetçi bir pazarda sürdürülebilir rekabet avantajı ve müşterilerin güvenini kazanmak için en önemli faktörlerden biri olup, kritik bir başarı faktörüdür (Al-Ababneh, 2017: 1). Hizmet kalitesi, turizm sektöründe kullanılan önemli bir standarttır. Müşterilerin imajını etkileme yönü bulunur. Destinasyonlara yönelik seyahatlerinde turistlerin imaj algıları; tesisler, turistik yerler ve hizmet standartları arasındaki karşılaştırmaları içerir (Al-Ababneh, 2013: 165).

Hizmet kalitesine yönelik araştırmalar dünya genelinde artmaktadır. Bu durum, hizmet sektörünün ekonomi içindeki ağırlığı ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin Türkiye ölçeğinde 2015 yılı itibarıyla istatistiklerde hizmetler sektörünün büyümeye katkısı %2,3 iken, inşaat sektörü de dahil olmak üzere sanayi sektörünün katkısı %1,2 oranında kalmış, tarım sektörünün ise katkısının olmadığı saptanmıştır (Arakaya, 2016: 3). Bu veriler göstermektedir ki hizmetler, gelişmişliğin bir göstergesi olarak ekonomi üzerinde oldukça etkilidir. Bu nedenle hizmetlerin kalitesinin yükseltilebilmesi adına sürekli izlenmeleri ve geliştirilmeleri gerekmektedir. Özellikle

tüketici beklentilerini karşılayabilme ve değişimlere cevap verebilme adına hizmet sunan işletmeler, hizmet talep eden müşterilerine odaklanmalıdırlar (Gürbüz ve Doğan, 2013: 240). Bu odaklanma sürecinde hizmet kalitesi ölçümlenmeleri ise önemli bir gereklilik olarak görülebilir.

Bu araştırmada konaklama hizmet kalitesi destinasyon bazında ele alınmakta ve yerli turistlerin konaklama hizmetlerine yönelik beklenti ve algılarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Dünya Mirası Listesi içerisinde tarihi mimari yapısı ile kültür turizmi adına önemli bir çekim merkezi olarak kabul edilen Safranbolu destinasyonu perspektifinden konaklama hizmetlerinin kalitesi üzerine bir bakış açısı geliştirilmesi öngörülmektedir.

2. Konaklama İşletmeleri

Konaklama (lodging) “bir konut içerisindeki bir veya birkaç odanın konut içinde yaşayan kişiler dışındaki kişilere kiralanması” olarak ifade edilmekle birlikte “kalinacak geçici yer”, “bir yerde kalmak”, “barınma” ve “geceleme için geçici bir yer” ifadeleri de konaklama kavramı ile özdeşleştirilmektedir (www.google.com.tr; www.dictionary.com; www.merriam-webster.com). Türk Dil Kurumu (TDK) ise konaklamayı “yolculuk sırasında bir yerde durup geçici bir süre kalmak” olarak açıklamaktadır.

Turizm sektöründe konaklama; konukların geceleme, beslenme, eğlence vb. ihtiyaçlarını karşılayabilme özellikleri nedeniyle “konaklama sektörü” olarak da adlandırılmaktadır. Geçici olarak bir ücret karşılığında hizmet sunan otel, motel, pansiyon, bungalov, kamping, tatil köyü vb. işletmelerinin yer aldığı ve turistik mal ve hizmetlerin üretimini sağlandığı sektör olarak gösterilmektedir (Uyar, 2013: 16).

Konaklama işletmeleri, Turizm Yatırımları ve İşletmeleri Nitelikleri Yönetmeliği'nin 19. maddesinde “aslî fonksiyonları müşterilerin konaklama ihtiyaçlarını sağlamak olan, bu hizmetin yanında, yeme-içme, spor ve eğlence ihtiyaçları için yardımcı ve tamamlayıcı birimleri de bünyelerinde bulundurabilen tesisler” olarak gösterilmektedir (www.resmigazete.gov.tr). Bununla birlikte bu işletmeler, sağlamış oldukları hizmetleri ticari bir anlayış, kural ve uygulamalar neticesinde yerine getiren teknik birimlerdir (Özel, 2016: 6).

Bir konaklama işletmesinde kaliteli hizmet sunumunun ön koşulu, işlevsel ve fonksiyonel bir organizasyonel yapı oluşturmasıdır. Organizasyonel yapının şekillenmesinde konaklama işletmesinin büyüklüğü belirleyici öğedir. Fonksiyonel bir organizasyon yapısı; her bir alanın, çalışanların üretkenliğinin artırmasına ve görevlere odaklanılmasını sağlar. Kurum genelinde koordinasyon çabaları kolaylaştırır. Her işlevsel alan, hedeflerini başarılı bir şekilde yerine getirebilir (http://smallbusiness.chron.com).

3. Hizmet, Kalite ve Hizmet Kalitesi Ölçümü

Küreselleşen dünyada, ekonominin gelişmesine ve sanayileşmesine paralel olarak hizmetlerin önemi ve payı hızla artmaktadır. Bu durumun temel sebepleri; hizmet sektörünün refah ve gelişmişlik seviyesinin bir göstergesi olması ve gelişen

teknolojik gelişmelerin ortaya çıkarmış olduğu değişimlerin farklı hizmet türlerini de beraberinde getirmiş olmasıdır. Özellikle sağlık, eğitim, hukuk, finansman ve turizm gibi farklı alanlarda meydana gelen değişimler hizmet işletmelerinin çoğalmasına yol açmakta ve hizmet sektörünün önemi her geçen gün artmaktadır (Okumuş ve Duygun, 2008: 18).

Kalite, Latince “qualis” kelimesinden türetilmiş olup, “nasıl oluştuğu” anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumu (TDK) ise kaliteyi “vasıf, nitelik” olarak belirtmektedir. Bununla birlikte kalite, “standartlara uygunluk”, “müşterilerin isteklerine uygunluk” olarak da düşünülmektedir (Aydıntan, 2012: 1). Kotler (2000: 57), kaliteyi “bir ürün veya hizmetin şekil ve özellikleri olup, belirlenen şeyleri yerine getirecek süreçlere sahip olması” olarak betimlemektedir. Deming tarafından “pazarın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için düşük maliyet ile değişmezliğin ve güvenirliliğin tahmin edilebilmesi” ve Crosby tarafından “şartlara uygunluk” olarak gösterilen kalite; “bir ürünün ya da hizmetin ihtiyaçları karşılayabilecek özelliklerin toplamı” olarak da ifade edilmektedir (Tütüncü, 2009: 63). Kaliteye yönelik diğer tanımlamalar; ISO 9000’e göre kalite; “bir ürün veya hizmetin tanımlanan ihtiyaçları karşılayabilme yetisine sahip özellikler” (Şimşek, 1998: 7). Juran’a göre kalite; “kullanıma uygunluk”, Ishikawa’ya göre kalite; “kontrol uygulamak; tüketiciyi tatmin edecek en kullanışlı, en konforlu kaliteli ürünleri üretmek, tasarımı yapmak ve satış sonrası hizmetini gerçekleştirmek”, Feigenbaum’a göre kalite; bir ürün ya da hizmetin değeri, Masaaki İmai’ye göre kalite; “iyileştirilebilen her şey” ISO 8402 Standardı’na göre kalite “bir ürün ya da hizmete, ifade edilmiş ya da edilmemiş ihtiyaçları karşılama”, JIS-Japon Standartları Enstitüsü’ne göre kalite, “ürün ya da hizmeti ekonomik nedenlerle üreten ve tüketici isteklerine göre şekillenen üretim sistemi”, Amerikan Standartları Enstitüsü’ne göre kalite, “mükemmeli oluşturmanın sistematik bir yaklaşımı” ve Avrupa Yönetim Vakfı’na göre kalite ise “belirli bir malın veya hizmetin tüketici ihtiyaçlarına uygunluk derecesi” olarak tanımlanmıştır (Aydıntan, 2012: 2).

Hizmet kalitesi, çok boyutlu bir kavramdır. Bu nedenle hizmet kalitesi için net bir tanım bulunmamaktadır. Literatürde hizmet kalitesi ile ilgili çeşitli tanımlara rastlamak mümkündür. Bu tanımlamalar içerisinde hizmet kalitesi; “gerçekleşen ve algılanan hizmet düzeyi arasındaki farklılık” olarak öne çıkartılmaktadır (Arora ve Stones, 1996: 24).

Hizmet kalitesinin ölçümü, işletmelerin devamlılığı ve karlılığını garanti altına alma adına başvurulması gereken önemli bir çalışmadır. Bu sebeple işletmeler piyasada tutunabilmek ve önemli bir yer oluşturmak için kaliteli hizmet vermenin yollarını aramalı ve sürekli müşteri isteklerine göre kendilerini geliştirmelidirler. Bu kapsamda sunmuş oldukları hizmetler için çeşitli zamanlarda müşterilerin beklenen ve algılanan hizmet kalitesini belirlemelidirler.

Beklenen hizmet kalitesi, müşterinin ürün veya hizmetlere karşı geliştirdiği tahmin ve inançlarıdır. Müşterilerin hizmetleri değerlendirmesinde beklenen hizmet kalitesi önemli rol oynar ve genellikle müşterinin geçmiş deneyimleri etrafında şekillenir (Ünver, 2015: 33). Beklenen hizmet kalitesinde müşterinin arzuları ve istekleri (Robinson, 1999: 26) reklam, kulaktan kulağa iletişim ya da deneyimlerle oluşan ürün

performansının tahmin edilen düzeyleri (Bolton ve Drew 1991:3) ve geçmiş yaşantı ve o andaki algılara göre gelecekteki olayların hissedilmesi (Kuzu, 2010: 32) önemlidir.

Algılanan hizmet kalitesi ise müşterilerin hisleri olup memnuniyetlerinin derecesini belirler (Ghobadian, Speller ve Jones, 1994: 50). Hizmetlerin soyut bir yapıya sahip olması nedeniyle hizmet kalitesi yerine algılanan hizmet kalitesi literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır (Akbaba ve Kılınç, 2001: 163).

Bu boyutlandırmalar içerisinde Parasuraman, Zeithalm, ve Berry (1985) tarafından önerilen geliştirilen ve on faktör üzerinden hizmet kalitesi ölçümlemesini öngören SERVQUAL ölçeği, hizmet kalitesi ölçümlerinde sıkça kullanılmakta ve bu ölçek için alt boyutlar şu şekilde öne çıkartılmaktadır:

Güvenilirlik: Firmanın ilk seferde hizmeti doğru sağladığı ve ayrıca firmanın sözlerini yerine getirdiği anlamına gelir. Özellikle fatura doğruluğu, kayıtların doğru tutulması ve belirlenen zamanda hizmeti gerçekleştirilmesiyle ilgilidir.

Karşılık Vermek: Çalışanların hizmet sunma isteklilikleri veya hazır olmaları ile ilgilidir. Hizmetin zamanında yapılmasını gerektirir. Bir evrakı hemen postalama, müşteriyi hızlı bir şekilde geri çağırma ve hızlı hizmet vermeyi kapsar.

Yeterlilik: Hizmeti gerçekleştirmek için gerekli bilgi ve beceriye sahip olmak demektir. Örneğin; iletişim personelinin bilgi ve becerisi, operasyonel destek personelinin bilgi ve becerileri, kuruluşun araştırma yeteneği, örneğin, menkul kıymetler brokerliği firması gibi.

Ulaşılabilirlik: Erişilebilirlik ve iletişim kolaylığı içerir. Örneğin; hizmete telefonla kolayca erişilebilir (hatlar meşgul değildir ve sizi bekletmezler), hizmet almak için bekleme süresi (örneğin bir bankada) geniş değildir, uygun çalışma saatleri, servis tesisinin elverişli konumu.

Nezaket: Personelin nezaket, saygı, düşünce ve samimiyetini içerir (resepsiyonistler, telefon operatörleri vb. dahil). Tüketici mülkiyeti için düşünme (örn. halı üzerinde çamurlu ayakkabı yok), kamuya açık kişilerin temiz ve düzgün bir şekilde görünmesi.

İletişim: Müşterilerin anladığı ve dinlediği dilde bilgilendirilmesidir. Bu, işletmenin kendi dilini farklı tüketiciler için düzenlemesi gerektiği anlamına gelebilir. Örneğin, iyi eğitim görmüş bir müşteri ile gelişmişlik seviyesini arttırmak ve basit ve açık bir şekilde konuşmak ya da hizmetin kendisini açıklamak, hizmetin kaç mal olacağını açıklamak, hizmet ve maliyet arasındaki dengeyi açıklamak, tüketiciye bir sorunun ele alınacağından emin olmak.

İtibar (Kredibilite): Güvenilirlik, inandırıcılık ve dürüstlüğü içerir. Müşteriler için en iyi çıkarları vermeyi içerir. Şirket adı, şirket itibarı, irtibat elemanlarının kişisel özellikleri ve müşteriyle olan etkileşimleri itibar sağlamada oldukça etkilidir.

Güvenlik: Tehlike, risk veya şüphe özgürlüğüdür. Örneğin, fiziksel güvenlik (Otomatik para çekme makinesinde soyulacak mıyım?), finansal güvenlik (Şirket hisse senetlerinin nerede olduğunu biliyor mu?), gizlilik (Şirketle olan ilişkilerim özel mi?).

Müşterin Anlaşılması /Bilgilendirilmesi: Müşterinin ihtiyaçlarını anlamaya gayret gösterilmesidir. Örneğin; müşterinin özel gereksinimlerini öğrenme, bireyselleştirilmiş ilgi, düzenli müşteriye tanımak.

Fiziksel Varlıklar: Fiziksel tesisler, personel görünümü, hizmeti sağlamak için kullanılan araçlar veya teçhizat, plastik bir kredi kartı veya banka dekontu gibi hizmetin fiziki temsilidir.

4. Metodoloji

Bu çalışma kapsamında veriler iki aşamalı bir süreçte toplanmıştır. Birinci aşamada ilgili literatür taranarak benzer çalışmalardan ikincil verilere ulaşılmıştır. İkinci aşamada ise araştırmaya yönelik birincil verilere ulaşmada anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın birincil verilerine ulaşmak için Akbaba (2006) tarafından geliştirilen çalışma ölçeği kullanılmıştır. Toplam 29 sorudan oluşan ölçek (Ek-1) Safranbolu özelinde olmak üzere yeniden düzenlenerek araştırmacı tarafından kolayda örneklem yöntemi kapsamında yüz yüze görüşme tekniği ile Safranbolu'ya ziyaret gerçekleştiren ve konaklama hizmeti alan yerli turistlere Ocak-Haziran 2018 dönemi içerisinde uygulanmıştır. Toplam 500 anket toplanmış ve bu anketlerden 406 tanesinin analiz için uygun olduğuna (Geri dönüş oranı: %81,2) karar verilmiştir.

Araştırma kapsamında katılımcılardan anket yoluyla toplanan veriler ilk önce, bilgisayar ortamına aktararak veri tabanı oluşturulmuştur. Katılımcıların tanımlayıcı özelliklerinin belirlenmesi bağlamında yüzde ve frekans analizine başvurulmuştur. Akabinde veri tabanına ilişkin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Veriler için güvenilirlik katsayısı Cronbach's Alpha (α) 0,93 olarak tespit edilmiştir. Nunnally & Bernstein (1994) ölçeğin güvenilir ve geçerli kabul edilebilmesi için Cronbach's Alpha değerinin 0,70'in üzerinde olmasını önermektedir. Araştırma verilerin faktör analizine uygun olup olmadığının belirlenmesi bağlamında Kasier-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett Sphericity (Bartlett) testlerine kullanılmıştır. KMO katsayısı 0,88, Bartlett Sphericity testi anlamlılık düzeyinin $p=0,000$ olduğu görülmüştür.

Bu sonuçlar kapsamında verilerin faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Faktör analizi kapsamında konaklama hizmet kalitesine yönelik 5 boyuta (fiziksel özellikler, güven, yeterlilik, güvenilirlik ve heveslilik) ulaşılmıştır.

Katılımcıların Safranbolu'daki konaklama hizmetine ilişkin memnuniyetlerinin tanımlayıcı özelliklerine göre karşılaştırılmasında, iki değişkenli gruplarda (cinsiyet ve medeni durum) "Bağımsız Örneklem t-Testi"; ikiden fazla değişkenli gruplarda ise (yaş, eğitim durumu, meslek ve gelir durumu) için "Bağımsız Örneklem Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way ANOVA)" analiz sonuçları kullanılmıştır.

SERVQUAL yöntemi kapsamında konaklama hizmet kalitesi değerlendirmesinde müşterilerin beklenti ve algılarını içeren ifadelerle verdikleri puanlar arasındaki farkın hesaplanmasında fark analizi (belli dönemlerde gerçek durum ile beklenen durumu karşılaştırma analizi) kullanılmıştır (Koçoğlu, 2009: 42).

5. Bulgular

Bu bölümde Safranbolu'daki konaklama işletmelerinden hizmet satın alan müşterilere uygulanan anket kapsamında toplanan verilerin analiz sonuçlarına ilişkin bilgi ve bulgulara yer verilmekte ve araştırma doğrultusunda yorumlanmaktadır.

5.1. Araştırma Katılımcılarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, meslek, gelir durumu) yönelik frekans ve yüzde dağılımlarına ait bilgiler Tablo 1'de gösterilen biçimde tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler (n=406)

Değişkenler	Gruplar	f	%	Kümülatif %
Cinsiyet	Erkek	296	72,9	72,9
	Kadın	110	27,1	100,00
Medeni Durum	Evli	252	62,1	62,1
	Bekar	154	37,9	100,00
Yaş	18-23	38	9,4	9,4
	24-29	68	16,7	26,1
	30-35	94	23,2	49,3
	36-41	108	26,6	75,9
	42 ve üstü	98	24,1	100,00
Eğitim Durumu	İlköğretim	30	7,4	7,4
	Ortaöğretim	104	25,6	33,0
	Önlisans	122	30,0	63,1
	Lisans	150	36,9	100,00
Meslek	Memur	58	14,3	14,3
	İşçi	98	24,1	38,4
	Esnaf	64	15,8	54,2
	Emekli	30	7,4	61,6
	Ev Hanımı	18	4,4	66,0
	Diğer	138	34,0	100,00
Gelir Durumu	2000 TL ve altı	68	16,7	16,7
	2001-3000 TL	78	19,2	36,0
	3001-4000 TL	90	22,2	58,1
	4001-5000 TL	80	19,7	77,8
	5001 TL ve üstü	90	22,2	100,00

Tablo 1 verilerine göre araştırma katılımcılarının %72,9'u erkek, %27,1'i ise kadınlardan ve %62,1'i evli, %37,9'u bekar katılımcılardan oluşmaktadır. Ankete katılan müşterilerin %9,4'ü 18-23 yaş aralığında, %16,7'si 24-29 yaş aralığında, %23,2'si 30-35 yaş aralığında, %26,6'sı 36-41 yaş aralığında ve %24,1'i 42 yaş ve üstü kişilerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu bakımından ilköğretim mezunu olan müşterilerin katılım oranı %7,4, ortaöğretim müşterilerinin %25,6, önlisans mezunu müşterilerin %30 ve lisans mezunu müşterilerin katılım oranı %36,9 olarak belirlenmiştir. Müşterilerin meslekleri; memur %14,3, işçi %24,1, esnaf %15,8, emekli %7,4, ev hanımı %4,4 ve diğer mesleklere mensup müşteriler %34 olarak tespit

edilmiştir. Gelir durumu değişkeninde ise 2000 TL ve altı %16,7, 2001-3000 TL %19,2, 3001-4000 TL %22,2, 4001-5000 TL %19,7 ve 5001 TL ve üstü geliri olan müşterilerin %22,2 oranında araştırmaya dahil olmuşlardır. Tablo 1 kapsamında demografik özellikleri açısından cinsiyet yönünden erkekler, medeni durum bakımından evli, yaş bakımından 36-41 yaş aralığı; eğitim durumu bakımından lisans mezunları, meslek bakımından diğer meslek sahibi müşterilerin ve gelir durumu açısından 3001-4000 TL ve 5001 TL ve üstü müşterilerin öne çıktığını söylemek mümkündür.

5.2. Araştırma Ölçeklerine İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Anket tekniği kapsamında elde edilen verilerin araştırma soruları çerçevesinde test edilebilmesi için güvenilirlik ve faktör analizi öngörülmüştür. Bu aşamada ilk olarak verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek için Kasier-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Ölçüm Yeterliliği ve Barlett Sphericity (Bartlett) Küresellik anlamlılık testlerine başvurulmuştur. Yapılan hesaplama sonucunda KMO katsayısı 0,88, Bartlett Sphericity testi anlamlılık düzeyi; $p=0,000$ tespit edildiği için verilerin faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Büyüköztürk (2007), bir araştırmada güvenilirlik katsayısını 0,70 ve üzeri olmasına, KMO değerinin 0,60'tan büyük ve Bartlett testinin anlamlı çıkmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Faktör ve güvenilirlik analizi sonucunda varyans açıklama oranı; 72,30 ve güvenilirlik kat sayısı; 0,88 olarak belirlenmiştir (Tablo 2). Scherer vd. (1988) göre, bu oranın 0,50'den yüksek olması analizin geçerli olduğunu yönündedir.

Tablo 2. Konaklama Hizmeti Alan Turistlerin Hizmet Kalitesi Beklentilerine Yönelik Faktör Analizi

Faktör	$\bar{x}$	σ	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha	Varyans Açıklama
Fiziksel Özellikler	4,29	0,76		0,922	18,451
Otelin servis birimleri (yemek odaları, toplantı odaları, yüzme havuzları, iş merkezi tesisleri vb.) yeterli kapasiteye sahip bulunmalıdır.	4,23	0,88	0,813		
Otelde modern görünümlü ekipmanlar (klima, mobilya, asansör, iletişim cihazları vb.) bulunmalıdır.	4,34	0,82	0,802		
Otel görsel açıdan çekici binalar ve olanaklara sahip bulunmalıdır.	4,18	0,94	0,788		
Otelin donanımı (yataklar, sandalyeler, odalar vb.) konaklama amacına uygun ve konforlu (rahat, temiz ve huzurlu) olmalıdır.	4,33	0,85	0,781		
Otelin donanımı arızalara neden olmadan düzgün çalışır olmalıdır.	4,36	0,84	0,732		

Tablo 3. Konaklama Hizmeti Alan Turistlerin Hizmet Kalitesi Beklentilerine Yönelik Faktör Analizi (Devamı)

Faktör	$\bar{x}$	σ	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha	Varyans Açıklama
Güven	4,48	0,56		0,878	15,311
Otel çalışanları misafirlere güven verici olmalıdır.	4,48	0,66	0,833		
Otel, sunduğu imkânlar ve hizmetler hakkında bilgi verici (yön levhaları, telefon, internet vb. yollarla bilgi sağlamalı) olmalıdır.	4,54	0,62	0,793		
Otel, kolaylıkla erişilebilir (ulaşım, otopark alanı yükleme ve boşaltma alanı, vs.) olmalıdır.	4,47	0,70	0,767		
Otel, konuklarına güvenli ve emniyetli bir konaklama sağlamalıdır.	4,42	0,65	0,739		
Yeterlilik	4,37	0,63		0,855	13,967
Otel, konukların yaşadığı sıkıntıları ve şikâyetlerini gidermelidir.	4,45	0,69	0,797		
Otel, konuk taleplerine göre hizmetlerde esneklik sağlamalıdır.	4,32	0,75	0,723		
Otel, tutarlı hizmetler (her seferinde aynı hizmetleri benzer şekilde) sunmalıdır.	4,28	0,84	0,719		
Otel, kayıtlarını (rezervasyonlar, misafir bilgileri, faturalar, siparişler, vb.) doğru tutmalıdır.	4,43	0,74	0,704		
Güvenilirlik	4,38	0,62		0,858	13,047
Otelin çalışanları düzgün ve düzenli (üniforma ve kişisel görünüm) görünmelidir.	4,31	0,76	0,783		
Hizmetlerle ilişkili malzemeler (sabun, şampuan, havlu vb.) yeterli olmalıdır.	4,42	0,75	0,769		
Verilen yiyecek ve içecek hizmetleri hijyenik, yeterli olmalıdır.	4,41	0,74	0,748		
Otel, söz verdiği hizmetleri sunmalıdır.	4,37	0,74	0,621		
Heveslilik	4,23	0,67		0,771	11,533
Otel çalışanları konukların özel ihtiyaçlarını anlamalıdır.	4,17	0,95	0,863		
Otel çalışanları her zaman konuklara arkadaşça davranmalıdır.	4,15	0,90	0,795		
Otel ve tesisleri, tüm konukları için uygun çalışma saatlerine sahip bulunmalıdır.	4,30	0,80	0,554		
Otel çalışanları, konuklara kendilerini özel hissettiren bir düzeyde ilgi göstermelidir.	4,32	0,80	0,540		
Cronbach Alpha/Varyans Açıklama (%)				0,932	72,308

K-M-O Örneklem Ölçüm Yeterliliği: 0,88

Bartlett's Küresellik Testi (Chi-Square / df / Sig): 5885,674/ 210 / 0,000

Tablo 2’de görüldüğü üzere konaklama hizmeti alan turistlerin hizmet kalitesi beklentilerinde beş boyuta (fiziksel özellikler, güven, yeterlilik, güvenilirlik, heveslilik) ulaşılmıştır. Beklenti öncelikleri Fiziksel Özellikler, Güven, Yeterlilik, Güvenilirlik, Heveslilik sırasında tespit edilmiştir.

5.3.SERVQUAL Yöntemine Göre Safranbolu’da Sunulmakta Olan Konaklama Hizmeti Kalitesinin Ölçümü

Araştırmada örnek alan olarak seçilen Safranbolu’daki konaklama işletmeleri tarafından sunulan hizmetlere ilişkin turistlerin algılanan ve beklenen hizmet kalitelerine yönelik beş alt boyut (fiziksel özellikler, güven, yeterlilik, güvenilirlik, heveslilik) için SERVQUAL skorları Tablo 3’te gösterilen biçimde hesaplanmıştır:

Tablo 4. Safranbolu'da Sunulmakta Olan Konaklama Hizmetine İlişkin SERVQUAL Skoru

Boyutlar/Yargılar	Algılanan Hizmet Kalitesi $\bar{X}$	Beklenen Hizmet Kalitesi $\bar{X}$	SERVQUAL Skoru			
			Fark	Boyut	Toplam	
Fiziksel Özellikler Boyutu	Otel görsel açıdan çekici binalar ve olanaklara sahip bulunmalıdır.	3,33	4,18	-0,85	-0,93	
	Otelin servis birimleri (yemek odaları, toplantı odaları, yüzme havuzları, iş merkezi tesisleri vb.) yeterli kapasiteye sahip bulunmalıdır.	3,27	4,23	-0,96		
	Otelde modern görünümlü ekipmanlar (klima, mobilya, asansör, iletişim cihazları vb.) bulunmalıdır.	3,36	4,34	-0,98		
	Otelin donanımı (yataklar, sandalyeler, odalar vb.) konaklama amacına uygun ve konforlu (rahat, temiz ve huzurlu) olmalıdır.	3,34	4,33	-0,99		
	Otelin donanımı arızalara neden olmadan düzgün çalışır olmalıdır.	3,49	4,36	-0,87		
Güven Boyutu	Otel, konuklarına güvenli ve emniyetli bir konaklama sağlamalıdır.	3,20	4,42	-1,22	-1,18	-1,09
	Otel çalışanları misafirlere güven verici olmalıdır.	3,33	4,48	-1,13		
	Otel, kolaylıkla erişilebilir (ulaşım, otopark alanı yükleme ve boşaltma alanı, vs.) olmalıdır.	3,23	4,47	-1,15		
	Otel, sunduğu imkânlar ve hizmetler hakkında bilgi verici (yön levhaları, telefon, internet vb. yollarla bilgi sağlamalı) olmalıdır.	3,32	4,54	-1,22		

Tablo 5. Safranbolu'da Sunulmakta Olan Konaklama Hizmetine İlişkin SERVQUAL Skoru (Devamı)

Boyutlar/Yargılar		Algılanan Hizmet Kalitesi $\bar{x}$	Beklenen Hizmet Kalitesi $\bar{x}$	SERVQUAL Skoru		
				Fark	Boyut	Toplam
Yeterlilik Boyutu	Otel, kayıtlarını (rezervasyonlar, misafir bilgileri, faturalar, siparişler, vb.) doğru tutmalıdır.	3,36	4,43	-1,07	-1,11	
	Otel, konukların yaşadığı sıkıntıları ve şikâyetlerini gidermelidir.	3,24	4,45	-1,21		
	Otel, konuk taleplerine göre hizmetlerde esneklik sağlamalıdır.	3,22	4,32	-1,10		
	Otel, tutarlı hizmetler (her seferinde aynı hizmetleri benzer şekilde) sunmalıdır.	3,22	4,28	-1,06		
Güvenilirlik Boyutu	Hizmetlerle ilişkili malzemeler (sabun, şampuan, havlu vb.) yeterli olmalıdır.	3,31	4,42	-1,11	-1,09	
	Verilen yiyecek ve içecek hizmetleri hijyenik, yeterli olmalıdır.	3,36	4,41	-1,05		
	Otelin çalışanları düzgün ve düzenli (üniformalar ve kişisel görünüm) görünmelidir.	3,23	4,31	-1,08		
	Otel, söz verdiği gibi hizmetleri sunmalıdır.	3,24	4,37	-1,13		
Heveslilik Boyutu	Otel çalışanları her zaman konuklara arkadaşça davranmalıdır.	3,19	4,15	-0,96	-1,13	
	Otel çalışanları konukların özel ihtiyaçlarını anlamalıdır.	2,97	4,17	-1,20		
	Otel çalışanları, konuklara kendilerini özel hissettiren bir düzeyde ilgi göstermelidir.	3,10	4,32	-1,22		
	Otel ve tesisleri, tüm konukları için uygun çalışma saatlerine sahip bulunmalıdır.	3,15	4,30	-1,15		

Tablo 3 çerçevesinde konaklama işletmeleri tarafından sunulan hizmetlerin kalitesini belirlemeye yönelik boyutlar yapısal olarak incelendiğinde;

Fiziksel özellikler alt boyutunda yerli turistlerin beklenen ve algılanan hizmet kalitelerine ilişkin SERVQUAL skorunda en büyük fark, -0,99 puan ile "otelin donanımı (yataklar, sandalyeler, odalar vb.) konaklama amacına uygun ve konforlu (rahat, temiz ve huzurlu) olmalıdır" ifadesinde çıkmıştır. Bunu "otelde modern

görünümlü ekipmanlar (klima, mobilya, asansör, iletişim cihazları vb.) bulunmalıdır." yargısı (-0,98) izlemektedir. Bu durumlar kapsamında müşterilerin otel odasında yer alan donanımlarının düzgün çalışır olmasını ve rahatlıklarını önemsedikleri söylenebilir. Bununla birlikte hizmet kalitesi fiziksel özellikler boyutuna ilişkin beş ifadenin SERVQUAL skor ortalamasının negatif (-0,93) olması Safranbolu'daki konaklama işletmelerinin fiziksel özellikler beklentilerini karşılamadığı ve konaklama işletmelerinin bu yönde fiziksel inovasyona ihtiyaç duyduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Güven alt boyutunda yerli turistlerin beklenen ve algılanan hizmet kalitelerine ilişkin SERVQUAL skorunda en büyük fark, -1,22 puan ile "otel, konuklarına güvenli ve emniyetli bir konaklama sağlamalıdır" ve "otel, sunduğu imkânlar ve hizmetler hakkında bilgi verici (yön levhaları, telefon, internet vb. yollarla bilgi sağlamalı) olmalıdır" yargılarında ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre turistlerin otelin güvenliğini ve kalış süreleri boyunca imkanlar hakkında bilgilendirmeyi önemsemektedirler. Safranbolu destinasyonu için konaklama hizmeti güven boyutuna ilişkin SERVQUAL skor ortalamasının negatif olması (-1,18) kapsamında konaklama işletmelerinin turistlerin güven beklentilerini karşılamada yetersiz kaldığı ve destinasyondaki işletmelerin bu yönde kendilerini geliştirmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

Yeterlilik alt boyutunda yerli turistlerin beklenen ve algılanan hizmet kalitelerine ilişkin SERVQUAL skorunda en büyük fark, -1,21 puan ile "otel, konukların yaşadığı sıkıntıları ve şikâyetlerini gidermelidir" yargısında ortaya çıkmıştır. SERVQUAL skorunda öne çıkan diğer bir yargı ise -1,10 skor puanı ile "otel, konuk taleplerine göre hizmetlerde esneklik sağlamalıdır" yargısı olmuştur. Bununla birlikte yeterlilik alt boyutuna ilişkin dört ifadenin SERVQUAL skor ortalamasının -1,11 kapsamında da Safranbolu'daki konaklama işletmelerinin yeterlilik beklentilerini karşılayamadığı şeklinde algılanabilir.

Güvenilirlik alt boyutunda yerli turistlerin beklenen ve algılanan hizmet kalitelerine ilişkin SERVQUAL skorunda en büyük fark -1,13 puan ile "otel, söz verdiği gibi hizmetleri sunmalıdır" yargısında görülmüştür. Bu yargıyı -1,11 SERVQUAL skoruyla "hizmetlerle ilişkili malzemeler (sabun, şampuan, havlu vb.) yeterli olmalıdır." yargısı izlemektedir. Bu yargılar kapsamında otel müşterilerin verilen sözlerin tutulmasını ve hizmetlerle ilişkili malzemelerin tam olmasını önemsediklerini söylemek mümkündür. Safranbolu'daki konaklama hizmetlerine yönelik güvenilirlik boyutunda yer alan tüm yargıların puan skorların negatif olması ve SERVQUAL skor ortalamasının da negatif olması (-1,09) kapsamında Safranbolu'daki konaklama işletmelerinin güvenilirlik beklentilerini karşılamada yetersiz kaldığı şeklinde değerlendirilebilir.

Heveslilik alt boyutunda yerli turistlerin beklenen ve algılanan hizmet kalitelerine ilişkin SERVQUAL skorunda en büyük fark -1,22 puan ile "otel çalışanları, konuklara kendilerini özel hissettiren bir düzeyde ilgi göstermelidir" ve -1,20 puanla "otel çalışanları konukların özel ihtiyaçlarını anlamalıdır" yargılarında ortaya

çıkıştır. Heveslilik boyutuna ilişkin ortalama SERVQUAL skor puanının negatif olması (-1,13) kapsamında Safranbolu'daki konaklama işletmelerinin heveslilik beklentilerini karşılama fiziksel özellikler, güven, yeterlilik ve güvenilirlik alt boyutlarında olduğu gibi karşılanmadığı söylenebilir.

Safranbolu'daki konaklama işletmeleri tarafından sunulan konaklama hizmetine ilişkin tüm boyutlara (fiziksel özellikler, güven, yeterlilik, güvenilirlik, heveslilik,) yönelik beklenen ve algılanan SERVQUAL skorlarını incelendiğinde en fazla fark -1,18 puanla güven alt boyutunda, en düşük fark ise -0,93 puanla fiziksel özellikler alt boyutunda ortaya çıkmıştır. Diğer sıralamalar ise heveslilik (-1,13), yeterlilik (-1,11) ve güvenilirlik (-1,09) önceliğinde tespit edilmiştir. Destinasyon için tüm boyutların SERVQUAL skoru ortalamasının -1,09 olarak ortaya çıkması bağlamında kültür turizmi ve son dönemlerde doğa turizmi ile öne çıkan bir varış noktası olan Safranbolu için konaklama hizmeti sunan işletmelerin birtakım önlemleri alması ve kendini geliştirmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bu durumlara yönelik yapılacak iyileştirmeler çerçevesinde konaklama hizmeti için yeniden hizmet kalitesi ölçümüne gidilmesi halinde SERVQUAL skorun pozitif değerlere yaklaşması olasıdır.

6. Sonuçlar ve Öneriler

Turizm bölgelerindeki konaklama hizmetleri, destinasyonların rekabet gücünün temelini oluşturur. Çünkü konaklama, turizm ekonomisindeki en büyük ve en yaygın alt sektördür. Birkaç istisna dışında, turistlerin bir destinasyonu ziyaretlerinde dinlenebilecekleri ve rahatlayabilecekleri bir yere ihtiyaç duyması bu sektörü öne çıkarır. Otelcilik sektörünün bir bileşeni olarak konaklamada misafirlerin konaklama şekline göre ilişkili hizmetlere ve yiyecek ve içeceğe bir ücretin ödenmesi bu sektörün odak noktasını oluşturur. Bir destinasyonda konaklamanın gelişmesi, o destinasyonda turizm gelişimini ve turizm talebini artırır (Cooper vd., 2008; Page, 2009).

Bir destinasyonda konaklama işletmeleri sermaye ve emek yoğunluğu ile öne çıkan işletmelerdir. Bu işletmelerin kuruluşu, büyük bir sermaye yapısını ve işletilmesi de çok sayıda personelin eşgüdümünü gerektirir. Bununla birlikte turizm ürününün bir parçası olan konaklamada işletmenin kuruluş yeri, tesisleri, hizmet seviyesi, piyasadaki imajı ve fiyatları kapsayan karmaşık bir kombinasyonudur (Page, 2016; Magombo, Rogerson, & Rogerson, 2017). Pazar, fiyat, konum ve kalite gibi belirleyici faktörlerle ilgilenen, farklı ihtiyaçlara sahip misafirler için segmentlere ayrılabilir (Goss-Turner, 2000). Bu nedenle konaklama işletmelerine yönelik bilimsel araştırmalar, değerli çalışmalar olarak görülebilir.

Türkiye özelinde konaklama sektörüne yönelik önceki çalışmalarda; otel işletmelerinde hizmet kalitesi (Çatı, Koçoğlu ve Gelibolu, 2010) ve işgörenlerin hizmet kalitesi algılamaları (Buyruk, 1999); konaklama işletmelerinde kat hizmetleri yöneticilerinin hizmet kalitesine yönelik algılarının belirlenmesi (Erdem, 2010); analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile otel işletmelerinde hizmet kalitesini değerlendirme (Murat ve Çelik, 2007); konaklama işletmelerinde sunulan hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile ölçülmesi (Öztürk ve Seyhan, 2005); konaklama işletmelerinde hizmet kalitesinin

ölçümünde kullanılan modeller (Temizel ve Garda, 2017); hizmet kalitesi ve otel işletmelerinde servqual uygulamaları (Akbaba ve Kılınc, 2001); turizm sektöründe servqual analizi ile hizmet kalitesinin ölçülmesi (Eleren ve Kılıç, 2007); termal otel işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçülmesi (Kılıç ve Eleren, 2010) araştırılmıştır.

Bu araştırma, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınan bir destinasyon olan Safranbolu'daki konaklama hizmet kalitesinin değerlendirilmesine yönelik tasarlanmış olup; Safranbolu'ya ziyaret gerçekleştiren yerli turistlerin görüşleri perspektifinden destinasyon düzeyinde beklenen ve algılanan hizmet kalitesi ölçümü ile müşteri memnuniyetinin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Araştırma amacı kapsamında Safranbolu ilçesine ziyaret gerçekleştiren ve konaklama hizmeti alan 406 yerli turistten sağlanan veriler kapsamında turistlerin demografik ve diğer özellikleri ile beklenen hizmet kalitesi algıları arasında anlamlı bir farklılığının bulunup bulunmadığı ve Safranbolu destinasyonu için konaklama hizmetleri boyutunda Ocak ve Haziran 2018 için beklenen ve algılanan hizmet kalitesi arasındaki SERVQUAL skoru hesaplanmış olup şu sonuçlara ulaşılmıştır:

-Safranbolu'ya ziyaret gerçekleştiren yerli turistler demografik özelliklerinde cinsiyet yönünden erkekler, medeni durum bakımından evliler, yaş bakımından 36-41 yaş aralığı; eğitim durumu bakımından lisans mezunları, meslek bakımından diğer meslek sahipleri ve gelir durumu açısından 3001-5001 TL gelire sahip bulunanlar öne çıkmıştır.

-Turistlerin beklenen konaklama hizmeti algısında fiziksel özellikler, güven, yeterlilik, güvenilirlik ve heveslilik olmak üzere beş boyuta ulaşılmıştır. Bu boyutlar için beklenti önceliklerinin fiziksel özellikler, güven, yeterlilik, güvenilirlik ve heveslilik sırasında olduğu tespit edilmiştir.

-Fiziksel özellikler boyutunda turistlerin otelin donanımının arızalara neden olmadan düzgün çalışmasını, otelin modern görünümlü ekipmanlara (klima, mobilya, asansör, iletişim cihazları vb.) sahip bulunmasını ve otelin donanımının (yataklar, sandalyeler, odalar vb.) konaklama amacına uygun ve konforlu (rahat, temiz ve huzurlu) olmasını önemsedikleri belirlenmiştir. Güven boyutuna yönelik hizmet kalitesinde turistlerin beklentileri otel, sunduğu imkânlar ve hizmetler hakkında bilgi vermesi, otel çalışanları misafirlere güven verici davranışlar sergilemesi öne çıkmıştır. Yeterlilik boyutuna yönelik hizmet kalitesinde otelin konukların yaşadığı sıkıntıları ve şikâyetlerini gidermesi, kayıtlarını (rezervasyonlar, misafir bilgileri, faturalar, siparişler, vb.) doğru tutması, konuk taleplerine göre hizmetlerde esneklik sağlaması ve her seferinde aynı hizmetleri benzer şekilde sergilemesi beklenmektedir. Hizmet kalitesi güvenilirlik boyutunda konaklama hizmeti ile ilişkili malzemelerin (sabun, şampuan, havlu vb.) yeterli olması, yiyecek ve içecek hizmetlerinde hijyeniklik ve otelin söz verdiği gibi hizmetleri sunması arzulanmaktadır. Heveslilik boyutunda ise otel çalışanları, konuklara kendilerini özel hissettiren bir düzeyde ilgi göstermesinin öne çıkarıldığı tespit edilmiştir.

-Safranbolu destinasyonu için konaklama hizmetine ilişkin beklenen ve algılanan hizmet kalitesi için SERVQUAL skorlarında en fazla fark -1,18 puanla güven

alt boyutunda, en düşük fark ise -0,93 puanla fiziksel özellikler alt boyutunda ortaya çıkmıştır. Destinasyon konaklama SERVQUAL skoru ortalaması ise -1,09 olarak belirlenmiştir. SERVQUAL skorunun negatif olması bağlamında konaklama hizmetlerinin bazı düzenlemelere ihtiyacının bulunduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Bu sonuçlar kapsamında Safranbolu’da sunulmakta olan konaklama hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesi kapsamında şu öneriler yapılabilir:

- Konaklama işletmeleri sundukları hizmetleri analiz ederek her hizmet için standart oluşturulmalı ve hizmet sunmakta olan işgörenlerini bu standartlar hakkında bilgilendirilmeli,
- Destinasyon düzeyinde belirli periyotlarda konaklama hizmetlerine ilişkin kalite ölçümleri yapılmalı ve bu ölçümlerde İl Kültür Turizm Müdürlüğü ve Belediye öncülük rolü üstlenmelidir. Ölçüm sonuçlarını ilgili destinasyon paydaşlarını bilgilendirilmeli,
- Konaklama sektöründe çalışan işgörenler, sezon dışı dönemlerde turizm hizmetleri kapsamında eğitime alınabilir. Bu konuda Safranbolu ilçesinde bulunmakta olan üniversite birimlerinden faydalanabilir,
- Konaklama işletmeleri turistlerin beklentileri doğrultusunda fiziksel ortam inovasyonuna yönelmeyi ilke edinmeli ve misafirleri için konforlu ortamlar yaratılmalıdır,
- Konaklama işletmeleri, tesislerinde çalıştıracağı personeli belirlemede seçici olmalı nitelikli personel çalıştırmalıdır,
- Ulusal ve uluslararası olmak üzere Safranbolu destinasyonu dışındaki konaklama işletmelerindeki uygulamalar takip edilmeli ve yenilikler destinasyona taşınmalıdır.

Bu araştırmada, Safranbolu destinasyonu özelinde konaklama işletmeleri tarafından sunulmakta olan hizmetlerin kalitesine yönelik bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Araştırmanın Türkiye’deki Safranbolu’ya benzer destinasyonlar için yol gösterici olması beklenmektedir. Bununla birlikte bu çalışma Ocak-Haziran dönemi kapsamında seyahate çıkan turistler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Gelecekteki çalışmalarda farklı zaman dilimlerinde ölçüm yapılması, yabancı turistlere yönelik olması farklı öngörüler oluşturabilir.

Kaynakça

- Akbaba, A. (2006). Measuring service quality in the hotel industry: A study in a business hotel in Turkey. *International Journal of Hospitality Management*, (25), 170-192.
- Akbaba, A. ve Kılınç, İ. (2001). Hizmet kalitesi ve turizm işletmelerinde SERVQUAL uygulamaları. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergileri*, (12), 162-168.
- Al-Ababneh, M. (2013). Service quality and its impact on tourist satisfaction. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(12), 164-177.
- Al-Ababneh, M. (2017). Service quality in the hospitality industry. [Online] https://www.researchgate.net/publication/316881857_Service_Quality_in_the_Hospitality_Industry> Erişim Tarihi: 01.12.2018.

- Arakaya, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Hizmet Kalitesi Algılarının Ölçümü: Karabük Üniversitesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Arora, R. ve Stones, C. (1996). The effects of perceived service quality and name familiarity on the service selection decision. *The Journal of Service Marketing*, 10(1), 22-34.
- Arslantürk, Y., Altunöz, Ö. ve Çalık, A. Ö. (2013). Turist rehberliği hizmet kalitesi ölçümü: SERVQUAL yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 107-118.
- Aydıntan, B. (2012). Kalitenin Temelleri. Tuna, M. ve Güler, İ. (Ed.), Kalite Yönetim Sistemleri (s. 1-19). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bolton, R. N. ve Drew, J. H. (1991). A longitudinal analysis of the impact of service changes on customer attitudes. *Journal of Marketing*, 55(1), 1-9.
- Buyruk, L. (1999). Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesi ve Otel İşgörenlerinin Hizmet Kalitesini Algılamaları Konusunda Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cooper, C., Fletcher, F. A., Gilbert, D. & Wanhill, S. (2008). *Tourism Principles and Practice* (4th ed.) Essex: Prentice Hall.
- Çatı, K., Koçoğlu, C. M. ve Gelibolu, L. (2010). Müşteri beklentileri ile müşteri sadakati arasındaki ilişki: Beş yıldızlı bir otel örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 429-446.
- Eleren, A. ve Kılıç, B. (2007). Turizm sektöründe servqual analizi ile hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bir termal otelde uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 9(1), 235-263.
- Erdem, B. (2010). Kat hizmetleri yöneticilerinin hizmet kalitesi alguları: konaklama işletmelerinde görgül bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 165-182.
- Ghobadian, A., Speller, S. ve Jones, M. (1994). Service quality: Concepts and models. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 11(9), 43-66.
- Goss-Turner, S. (2000). *Encyclopedia of Tourism*. J. Jafari (Ed). London, GBR: Routledge.
- Gürbüz, A. ve Doğan, M. (2013). Tüketicilerin markaya duyduğu güven ve marka bağlılığı ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 239-258.
- <http://dictionary.com/browse/lodging>> [Erişim Tarihi: 15.12.2017].
- <http://resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/06/20050621-11.htm>> [Erişim Tarihi: 15.12.2017].
- <http://smallbusiness.chron.com/organizational-structure-hotel-3809.html> [Erişim Tarihi: 16.03.2018].
- https://google.com.tr/search?ei=53AzWuioGKuQ6QT-qZG4Dg&q=lodging+definition&oq=LODG%C4%B0NG+DEF%C4%B0NAT%C4%B0N&gs_l=psy-ab.1.0.0i19k113j0i13i30i19k113j0i13i5i30i19k114.7925.7925.0.9454.1.1.0.0.0.161.161.0j1.1.0...0...1.1.64.psy-ab..0.1.160...0.5N6hBy-2XC0> [Erişim Tarihi: 15.12.2017].
- <https://merriam-webster.com/dictionary/lodging>> [Erişim Tarihi: 15.12.2017].

- Kılıç, B.ve Eleren, A. (2010). Termal otel işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçülmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 119-142.
- Koçoğlu, C. M. (2009) Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi ve Beş Yıldızlı Bir Otel İşletmesinde Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Kotler, P. (2000). *Pazarlama Yönetimi*. Çev.: N. Muallimoğlu, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kuzu, A. (2010) Yaşlı Bakım Kurumlarında Hizmet Kalitesi Kavramı ve Kavramsal Hizmet Kalitesi Modeli: SERVQUAL Uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Magombo, A., Rogerson, C. M. & Rogerson, J. M. (2017). Accommodation services for competitive tourism in Sub-Saharan Africa: Historical evidence from Malawi. *Bulletin of Geography Socio-economic Series* (38), 73-92.
- Murat, G. ve Çelik, N. (2007). Analitik hiyerarşi yöntemi ile otel işletmelerinde hizmet kalitesini değerlendirme: Bartın örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 1-20.
- Nunnally, J. C. and Bernstein, I. H. (1994). *The Assessment of Reliability. Psychometric Theory*, ABD: McGraw-Hill.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: MediaCat.
- Okumuş, A. ve Duygun, A. (2008). Eğitim hizmetlerinin pazarlanmasında hizmet kalitesinin ölçümü ve algılanan hizmet kalitesi ile öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 17-38.
- Özel, Ç. H., (2016) Otelcilik Endüstrisi. Kozak, A. M. (Ed.), *Otel İşletmeciliği* (s. 2-17). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Öztürk, S. ve Seyhan, K. (2005). Konaklama işletmelerinde sunulan hizmet kalitesinin servgual yöntemi ile ölçülmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 170-182.
- Page, S. J. (2009). *Tourism Management: Managing for Change*. New York: Elsevier Ltd.
- Page, S. J. (2016). *Tourism Management*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Parasuraman, A., Zeithalm, A. V. ve Berry L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Robinson, S. (1999). Measuring service quality: current thinking and future requirements. *Marketing Intelligence & Planing*, 17(1), 21-32.
- Şimşek, M. (1998). *Kalite Yönetimi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Temizel, G. ve Garda, B. (2017). Konaklama işletmelerinde hizmet kalitesi ve kavramı ve hizmet kalitesinin ölçülmesinde kullanılan modeller. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (14), 161-171.
- Tütüncü, Ö. (2009). *Ağırlama Hizmetlerinde Kalite Sistemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Üner, M. (1994). Hizmet pazarlamasında pazarlama karması elemanları değişiklik gösterir mi?. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 8(34), 2-11.
- Ünver, A. E. (2015). Mobil Reklamcılıkta Bireysel Müşteri Hizmet Kalitesi ile Müşteri Memnuniyeti İlişisine Dair Ampirik Bir Çalışma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Çorum.

Yeilta, M. (1998). Otel işletmelerinde Personel Yönetimi Departmanı. Kozak, N. (Ed.), Otel işletmeciliği Kavramlar- Uygulamalar (s. 201). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Yerel Bir Basın Organı Olarak Tarsus Gazetesinin Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Propaganda Faaliyetleri (23 Haziran 1925-22 Mart 1926)¹

Murat Mustafa Öntüğ*

Uşak Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0003-0243-4091

İbrahim Çetin

Uşak Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0003-1992-4820

Öz

Basın ve siyasi yönetim birbiri ile etkileşim içinde ve birbirlerine karşı sorumlulukları olan iki kurumdur. Sosyal alanın düzenini sağlayan ve bu alandaki gelişmelere kendi isteği doğrultusunda yön veren yönetim, bu konudaki düşüncelerini halka basın yoluyla bildirmektedir. Aynı zamanda basın da siyasi yönetimi denetleme, halkı bilgilendirme ve eğitime gibi görevler üstlenmiştir. İnsanların içinde yaşadığı dünyayı anlama ve bu yönde düşüncelerini geliştirme istekleri basına olan ilgiyi arttırmıştır. Türk ordusunun kazandığı büyük zaferden sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlayan muasır medeniyet seviyesine çıkma hareketinde basının özel bir yeri oldu. Atatürk, halkla temas kurma ve fikirleri iletmede en etkili aracın basın olduğunun farkındaydı. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte Türkiye'de yeni bir siyasi yönetim belirlendi. Yüzyıllardan beri monarşi ile yönetilen Türk Milleti'nin bu yeni yönetimi benimsemesi devletin önemli amaçlarından biri olarak ortaya çıktı. Türkiye'de hem ulusal hem de yerel olarak basılan gazeteler bu yeni yönetim şeklinin ve özelliklerinin halka anlatılmasında önemli görevler üstlendi. Mersin'de basılan Tarsus gazetesi de Cumhuriyet'in ilk yıllarında hükümetin taşradaki önemli bir sözcüsü konumundadır. Gazete idari, yönetim, eğitim, ekonomi gibi alanlarda yaptığı haberlerle önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda yeni yönetimle tanışan halkın sosyal sıkıntılarını da haber yaparak yöneticilerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışmada gazetede yer alan belirli haberler ele alınmış ve gazetenin incelediğimiz tarih aralığındaki yayım politikası ortaya konulmaya çalışılmıştır. Makalenin temel kaynağını Tarsus Gazetesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarsus Gazetesi, Sosyal Hayat, Eğitim, Ekonomi, Cumhuriyet.

Propaganda Activities of Tarsus Newspaper as a Local Media Institution during the Early Years of the Republic (23 June 1925-22 March 1926)

Abstract

Press and political governance are two institutions that interact with each other and have responsibilities towards each other. The administration, which maintains the order of the social sphere and directs the developments in this sphere in line with its own will, conveys its opinions on this issue to the public through the press. At the same time, the press has undertaken tasks such as overseeing political governance, informing and educating the public. The desire of people to understand the world they live in and to develop their thoughts in this direction has increased the interest in the press. After the great victory of the Turkish army, the press had a special place in the movement to reach the level of contemporary civilization under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Pasha. Atatürk was aware that the most effective means of contacting the public and conveying ideas was the press. Turkey was determined in conjunction with the announcement of a

¹ Bu makale Prof. Dr. M. Murat ÖNTÜĞ'ün danışmanlığında İbrahim ÇETİN tarafından hazırlanan "Türk Basın Tarihinde Tarsus Gazetesi (23 Haziran 1925-22 Mart 1926" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*Yazışma adresi. Email: muratmustafa.ontug@usak.edu.tr

Gönderilme Tarihi

22.07.2019

Kabul Tarihi

22.07.2019

new political leadership of the Republic of the Ottoman Empire collapsed. The adoption of this new administration by the Turkish Nation, which has been ruled by monarchy for centuries, emerged as one of the important aims of the state. Both national and local newspapers published in Turkey undertook important tasks as described in ring shape and features of this new administration. Tarsus newspaper, which was published in Mersin, was an important spokesperson of the government in the provinces during the first years of the Republic. The newspaper was used as an important propaganda tool with its news in the fields of administration, administration, education and economy. At the same time, he tried to draw the attention of the managers by reporting the social problems of the people who met the new administration. In this study, certain news in the newspaper were discussed and the publication policy of the newspaper in the date range we examined was tried to be put forward. The main source of the article is Tarsus Newspaper.

Keywords: Tarsus Newspaper, Social Life, Education, Economy, Republic

1. Giriş

Geçmişte yaşanan önemli olaylar, büyük savaşlar ve tarihin gidişatına yön vermiş ihtilaller bu gün yaşadığımız toplumsal yaşamın temelini oluşturur. Geçmişte meydana gelen bu olayları belirli bir bakış açısından ele alarak, içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi ve hukuk alanındaki hayatına tesir etme vazifesi ise basına düşer. Toplumsal olayların meydana geldiği ve siyasi atmosferin iyice ısındığı dönemlerde, basın toplumu yönlendirici bir vazife ortaya koyar. Çağdaş toplumlarda basın önemli bir güç olarak kabul edilmekte ve insanlara sadece haber ulaştırmanın yanı sıra meydana gelen olaylarla ilgili toplumda bir bakış açısı meydana getirmektedir. Değişimi kaçınılmaz kılan ve bunu sürekli hale getiren basın evrensel olayların duyurulmasında ve bunun toplumsal manadaki etkisinin ortaya konmasında önemli bir görev üstlenir. Dünyada yaşanan toplumsal olaylar, savaşlar, siyasi vakıalar bir iletişim aracı olarak basın tarafından duyurulmakta ve bunun sonuçları toplumsal bir tesir olarak ortaya çıkmaktadır. “Yazının ve kâğıdın bulunması, matbaanın icadı ile teknik olanaklar açısından kolaylıklar sağlanan basının gerçek anlamda ortaya çıkışı XVII. yüzyılda Avrupa’dadır”², sosyal ve siyasal hayatta meydana gelen gelişmelerin geniş kitleler tarafından anlaşılabilmesi için haberleşme önemli bir konu olmuştur. “Feodal sistemin yıkılışı ve Rönesans, dinde reform hareketleri ve aydınlanma gibi toplumsal olaylar, artık o dönemde haber kavramını önemli bir meta haline getirmiştir”³ bu metanın en önemli aracı ise matbaanın icadıyla birlikte insan hayatına giren gazeteler olmuştur. Özellikle toplumsal düşünceye etki etme gücünün fazla olması sebebiyle gazetelere olan ilgi oldukça artmış ve bu durum siyasi yönetimler tarafından göz ardı edilmemiştir. Avrupa ülkelerinde meydana gelen bu siyasi olaylar bütün dünya ülkeleri üzerinde etki göstererek artık evrensel bir mahiyet kazanmıştır.

Meydana gelen önemli siyasi olayların toplumsal manada tesirlerini ortaya koyan gazeteler Avrupa’da önemli bir ivme kazanmışken Osmanlı Devleti’nde XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kendi dilinde basım evine rastlamamaktayız. İbrahim

² Dilşad Yirsutimur, *Zonguldak Basın Tarihi*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2008), s.1.

³ Murat Özgen, *Türkiye’de Basının Gelişimi ve Sorunları*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.4.

Müteferrika tarafından 1729'da kurulan ilk Osmanlı matbaası her ne kadar Türk Basın Tarihi açısından önemli sayılsa da Osmanlı'da basın hayatının başlangıcı açısından yeterli değildir. Bunun nedeni eğitim sistemine, toplumsal yapıya ve matbaanın kullanım alanının sınırlı olmasına bağlanabilir⁴. Osmanlı'da ilk gazetecilik faaliyetlerinin Fransızlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Osmanlı topraklarında 1908'e kadar 150 civarında Fransızca gazete yayınlanmıştır⁵. Daha sonra 1831 yılında Sultan İkinci Mahmut döneminde basılan Takvim-i Vekayi gazetesi dönemin sıkıntılarını ortaya koymada ve devletin yeniden yapılandırılması konusunda bir araç olarak kullanılmıştır. Bu konuda Sultan İkinci Mahmut'un yayınladığı bir ferman şöyle diyordu: "Gazete konusunun bir düzene konması çoktan beri emelimdi. Ancak zamanı gelmemiş olduğundan susuyordum. İşte şimdi sırası geldi. Bunun din kurallarına ve düzene karşı bir yanı olmadığı gibi, ülkeye pek çok yararı olacağını herkes kabul ediyor"⁶. İstanbul içinde yapılan bu gazetecilik faaliyetlerinin yanında dönemin kudretli Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa bu işin önemini kavrayarak Mısır'da *Vekay-i Mısriyye Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamıştır. Mehmet Ali Paşa bu sayede Mısır'da kurmuş olduğu hâkimiyetin geniş kitleler tarafından benimsenmesini amaçlamıştır. 1840 yılında çıkarılmaya başlanan ve Tanzimat döneminin ikinci gazetesi olan *Ceride-i Havadis* ise ülke içinde ve dışında meydana gelen olayları okurlarına aktarmıştır ve Türkiye'de yayımlanmış ilk yarı özel gazetedir⁷. Takvim-i Vekayi'nin resmi, *Ceride-i Havadis*'in ise yarı resmi bir hüviyet taşımasının yanında ilk defa özel teşebbüsle Ağâh Efendi tarafından kurulan *Tercüman-ı Ahval Gazetesi* de Osmanlı'da gazetecilik hayatına girmiştir. Gazete İstanbul'da 22 Ekim 1860-11 Mart 1866 arası yayımlanan Türkiye'nin ilk özel gazetesi olması bakımından önemlidir⁸. Bu gazetenin kuruluşunda Şinasi'nin de yardımları olur ve daha sonra Ağâh Efendi ile yollarını ayıran Şinasi *Tasfir-i Efkâr* gazetesini çıkarır. Gazete dönemin hürriyet hareketlerine destek verir ve yazıların hükümet tarafından tepkiyle karşılanmasıyla Şinasi Avrupa'ya gitmek zorunda kalır.

Birinci Meşrutiyetin ilanı ve Kanuni Esasi'nin 1876 yılında kabulü ile basın üzerindeki baskı azalmış, her tarafı coşkulu bir hava kaplamış, ülke genelinde neşrolunan gazete sayısı önemli ölçüde artmıştır. Fakat bu durum kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus harbinin başlaması ve Sultan Abdülhamit'in bu savaşı bahane ederek basın alanındaki serbestiyeti kaldırmasıyla neticelenmiştir. Tanzimat Dönemi'ne genel itibarıyla bakıldığında Osmanlı siyasetinin hareketli olduğu bir dönem olması dışında, basın hayatında faaliyetlerin arttığı bir süreç olmuştur. Bu süreçte zamanla artan gazete ve dergilerle birlikte Osmanlı Devleti içerisinde gündelik hayatta basın giderek etkisini arttırmıştır diyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gazeteler özellikle siyaset ve ekonomi haberleri yapmaktaydı. Kurtuluş Savaşı

⁴ Yücel Öztürk, *Bursa Basın Tarihi*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010), s.4.

⁵ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s.36.

⁶ Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.15.

⁷ Erdoğan Tokmakçoğlu, *Türk Basın Tarihi*, İsim Yayınevi, Ankara, 2011, s.69.

⁸ Tokmakçoğlu, *a.g.e.*, s.213.

yıllarında çıkan gazeteler büyük bir milli sorumluluk üstlenerek halkı bilinçlendiren ve olaylardan haberdar eden bir vazife üstlenmişlerdir. Türk Basını, Türk Milleti için vatanın kutsallığı ve düşmanın başarılı olamayacağı konusunda toplumu bilinçlendirmiştir⁹. Özellikle Milli Mücadele yıllarında, yokluk ve imkânsızlıklarla mücadele verilirken, basın kanalıyla ülkede yapılan işgalin haksızlığı hem ulusal hem de uluslararası çapta anlatılmıştı. Bu bağlamda gazetelerin büyük bir kısmı Milli mücadelenin merkezi Ankara'ya adam ve haber ulaştırma faaliyetlerinde bizzat rol aldılar¹⁰. Basının birleştirici ve eğitici yönüyle, toplumsal beraberlik ortaya çıkmış, ülke içerisinde atılan siyasi adımlarda daha dikkatli davranılmıştır. Gazetelerin, toplum ve yönetim üzerinde göstermiş olduğu bu güç, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla birlikte toplum tarafından daha fazla saygınlık kazanmıştır. Sonraki süreçte, modern ulus-devlet olma yolunda yapılan yeniliklerin halka anlatılması ve hızla yayılması için gazeteler bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Yerelde çıkan Tarsus Gazetesi de bu doğrultuda hareket etmekteydi.

Araştırmacı Gündüz Artan'a göre; Mersin'de ilk gazete 1877 tarihinde Tarsus'ta doğan Müezzinzâde Mehmet Tahir (Öncü) tarafından basılmıştır. Tarsus'ta bulunan Mıgırdıçyan'ın matbaasını satın alan Öncü, matbaayı genişleterek 1908 yılında Tarsus isimli gazetenin yayımına başlamıştır¹¹. Her ne kadar gazetenin yayım hayatına başlaması 1908 olarak gösterilse de Milli Kütüphane arşivlerinde Tarsus Gazetesi üzerine yaptığımız çalışmalar esnasında 1928 yıllarına ait nüshalarda gazetenin tesis tarihi olarak 1910 yılı görünmektedir¹².

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yayım hayatına başlayan Tarsus gazetesinin Milli Kütüphane Dijital Hizmetler Şubesi'ndeki en eski nüshası 1917 yılı olarak görünmektedir. İlgili nüshanın sayı numarası ve basım yılı tam olarak okunmamakla birlikte basım günü ve ayı 15 Teşrin-i Sani Salı olarak görünmektedir. Milli Kütüphane Dijital Hizmetler Şubesi'nde 1917 yılına ait olarak kaydedilen bu nüshaların içeriğini okuduğumuz zaman ise "Yeni Evrak-ı Nakdiyemiz" başlıklı haberde devlet bankasının meydana getireceği yeni Cumhuriyet Varak-ı Nakdiyesi'nin yakın zamanda tedavüle gireceği belirtilir. Bu ifadelerden ilgili nüshaların Cumhuriyet Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı nüshalara ait "Çırçır Fabrikası" başlıklı bir diğer haberde ise metruk bir çırçır fabrikasının 5 Teşrin-i Sani 1927 yılında müzayedeye verildiği belirtilir¹³. Bu haberden gazetenin 1927 yılına ait olduğu anlaşılmaktadır. Milli Kütüphane Dijital Hizmetler Şubesi'nde 1917 tarihiyle kaydedilen bu gazete nüshalarının tarih kısmına baktığımız zaman ise Osmanlıca rakamlarla 1927 tarihindeki iki rakamının uç kısmı, tahminimizce gazetede meydana gelen bir kırıışmadan dolayı "iki" rakamının ucu kırıışıklığın içinde kalmış ve "bir"

⁹ Haluk Harun Duman, "Türkiye'de Yerel Basın" , *Osmanlı Döneminde Yerel Basın*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.85.

¹⁰ Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s.117.

¹¹ Mesut Bulut, "Türkiye'de Yerel Basın" , *Mersin'in Yerel Gazete Tarihi*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.141.

¹² *Tarsus Gazetesi*, S. 482-681, 6 Haziran 1928, Çarşamba, bkz. Ek-1.

¹³ *Tarsus Gazetesi*, 15 Teşrin-i Sani 1927 Salı, bkz. Ek-2.

şeklinde görünüp okunmuştur. Dolayısıyla ilgili nüshalar Milli Kütüphane Dijital Arşivi'ne 1927 yerine 1917 yılı yanlış olarak kaydedilmiştir.

Mersin İlçesinde basılan Tarsus Gazetesi, Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni rejimin destekleyicisi mahiyette yazı ve haberler vücuda getirmiş, yeni yönetim sisteminin ve özelliklerinin Tarsus Halkı'na tanıtılmasında önemli görevler üstlenmiştir. Fakat gazetenin Milli Kütüphane Dijital Arşivi'nde ulaşabildiğimiz en eski, yani 1919 tarihli nüshasında yer alan bir habere baktığımız zaman ise Kilikya bölgesi kumandanlığına atanan Fransız komutanın Tarsus'a teşrif buyurduğu, istasyonun Fransız bayraklarıyla tezyin edildiği, jandarmanın ve hükümet görevlilerinin Fransız generali resmi törenle karşıladığı belirtilmektedir¹⁴. Bu haberden gazete yönetiminin Tarsus'un işgal edildiği ilk günlerde işgalci Fransız kuvvetleri aleyhine sert tavır ortaya koymak yerine, göze batmamak ve yayın hayatını devam ettirebilmek için olsa gerek, itidalli haberler yapmayı tercih ettiği düşünülebilir.

Bu çalışmada gazetenin 23 Haziran 1925 ve 22 Mart 1926 tarihleri arasındaki bir kesiti incelenmiştir. Gazete nüshalarını araştırırken öncelikle internet arama motorundan süreli yayınlarla ilgili bir tarama yaptık ve bu tarama sonucunda karşımıza Hasan Duman'ın *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu* isimli çalışması çıktı; fakat bu çalışmada Tarsus Gazetesi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.¹⁵ Daha sonra Milli Kütüphane Süreli Yayın Arşivi'nde gazete ile ilgili 1708-1 ve 1708-8 aralığında sekiz dosyaya rastladık. Hangi dosya üzerinde çalışacağımız konusunda, Cumhuriyet'in ilanına en yakın sonraki tarihte basılan gazete nüshalarını içeren dosya olmasına dikkat ettik. Böylece Cumhuriyet'in ilanına çok yakın bir tarihte gazete haberlerinde yeni sistemin yansımalarını ortaya koymaya çalıştık. Öncelikle Cumhuriyet'in ilanına en yakın sonraki tarihli 1923 ve 1924 yıllarına ait nüshaları içeren 1708-2 numaralı dosya üzerinde çalışmaya karar verdik, fakat bu dosyadaki nüshalarda dizgi ve basım hatası çok fazlaydı. Bunun üzerine daha okunaklı olması ve daha net bilgilere ulaşabilmek amacıyla 23 Haziran 1925 ve 22 Mart 1926 tarihleri aralığındaki gazete nüshalarını içeren 1708-3 numaralı dosya üzerinde çalışmaya karar verdik¹⁶.

Gazete nüshaları matbu nitelikte Osmanlıcadır; konu başlıklarında ise yer yer Rika yazım tekniği kullanılmaktadır. Sol üst köşesinde mesul müdürünün Mehmet Fuat Bey olduğu ve sayı numarası gibi bilgiler yer almaktadır. Gazetenin orta kısmında büyük puntolarla gazetenin adı yazmakta ve gazete adının altında şimdilik haftada iki defa çıktığını belirten bir ifade yer almaktadır. Sağ üst köşesinde ise sahibinin Mehmet Tahir Bey olduğu, gazetenin adresi ve tarih bilgileri yer almaktadır. Gazetenin kendi haberleri haricinde dışarıdan gelen ilanlara da yer verdiği, bu hususta resmi ve hususi

¹⁴ *Tarsus Gazetesi*, S. 133-48, 5 Kanun-i Evvel 1919, Pazartesi, bkz.Ek-3.

¹⁵ Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi İslam Konferansı Teşkilatı, İstanbul, 1986.

¹⁶ Bu karardan sonra farklı nüshalara da ulaşabilmek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Mikrofilm Kataloğu Bölümü'ne de gittik; fakat burada ulaştığımız 1923-1928 yıllarına ait gazete nüshalarının Milli Kütüphane nüshalarıyla aynı olduğunu gördük.

ilan bedeli aldığı belirtilir ve gazetede neşredilmeyen evrakın geri verilmeyeceği belirtilir. Ayrıca gazetenin fiyatı senelik yüz nüsha itibarıyla dört yüz, altı aylık beş yüz nüsha itibarıyla iki yüz elli kuruş olarak belirlenmiştir¹⁷.

Yerel bir basın organı olan Tarsus Gazetesi, yayımlandığı bölgenin her türlü gelişimine katkıda bulunmuştur. Bölgede meydana gelen gelişmeler, altyapı faaliyetleri ve yapılan etkinliklerin halka duyurulmasında önemli rol üstlenmiş, ayrıca yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin hem önemli bir savunucusu olmuş hem de yeni rejimin ortaya koyduğu gerçeklerin halk nezdinde yer alabilmesi için önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada gazetenin bahsettiğimiz propaganda faaliyetleri farklı başlıklar altında ortaya konularak izah edilmiştir.

2. Siyasal Yönetim Alanında Yapılan Propagandalar

Tarihteki her devlet gibi Osmanlı Devleti de önce doğmuş sonra büyümüş ve vakti gelince siyasi hayattan çekilmiştir. Yıkılan rejim yerine yeni bir rejim inşa etmek gerekiyordu. Mustafa Kemal Atatürk bu yeni rejimin Cumhuriyet olması gerektiğine inanıyordu ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyet öncelikle tüm vatandaşların eşit olduğu, devlet yönetiminde söz sahibi olduğu, devlet yönetimine katılmalarında eşit haklara sahip olduğu ve bu hakların da yasalarla korunduğunu ifade etmektedir. Cumhuriyet ile Türk toplumunda çağdaşlaşma başlamıştır. Türk halkına verilen değer artmış, halkın her konuda özgür düşüncesi ve anlayışıyla söz sahibi olması amaçlanmıştır.

Atatürk'ün 1925 yılında Bandırma ziyaretini sayfalarına taşıyan Tarsus Gazetesi büyük kurtarıcının Bandırma'da kuvvetli sevinç gösterileri ve bir alkış tufanı içinde karşılandığını belirtmekte, Belediye Reisi ve Atatürk'ün konuşmalarını vermektedir. Atatürk'ün ilgili konuşmasında "*Türk Milleti'ni kendi nefesini bile anlamaktan men eden setler imha edilmiştir, yıkılmıştır ve mütemadiyen imha edilecektir; yıkılacaktır. Herhalde millet tuttuğu yolda süratle şiddetle yürüyecek ve layık olduğu saadet ve selamete kavuşacaktır*"¹⁸, ifadeleri artık eski yönetim şeklinin kalmadığını ve yeni sistemin ise süratle gelişip ilerleyeceğini belirtmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti yeni yönetim şekline çetin mücadeleler vererek, zor şartlar altında, kanlı savaşlardan galip çıkarak erişmiştir. Bu zor mücadele ve savaşların hatırasını her zaman canlı tutmak amacıyla ülkenin çeşitli yerlerine zafer abideleri yapılması kararı alınmış bu doğrultuda; "*İnönü ve Sakarya Muharebelerinde şehit düşen Türk askerlerinin tezkire-i namı için büyük millet meclisi kararıyla müdafaa-i milliye vekâleti tarafından yapılmakta olan (İnönü) ve (Sakarya) abidelerinin inşası ikmal edilmiştir*"¹⁹, şeklindeki haberler gazetede yer almıştır.

Gazetede yer alan başka bir haberde, Mücadele-i Milliye'de gösterdiği faaliyet ve gayretten dolayı Elvanlı Nahiyesi Müdürü Adil Bey, Büyük Millet Meclisince istiklal madalyasıyla taltif edilmiş ve "*Mersin'de makam-ı vilâyetde ravza-i memurin-i*

¹⁷Tarsus Gazetesi, S. 281-480, 20 Teşrin-i Sani 1341, Cuma.

¹⁸Tarsus Gazetesi, S. 273-472, 31 Teşrin-i Evvel 1341, Çarşamba.

¹⁹Tarsus Gazetesi, S. 267-466,15 Eylül 1341, Salı.

mülkiye ile alay kumandanı, encümen-i vilayet azaları huzurunda madalya taltif merasimi yapılmıştır"²⁰, şeklindeki ifadelerle yokluk ve sefalet içinde kazanılan savaşlarda mücadele edenlerin unutulmadığı ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından bu insanların ödüllendirildiği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet yönetiminin önemli gerçeklerinden birisi de din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelen laiklik anlayışıdır. Hürfikir gazetesine bir beyanatta bulunan dönemin diyanet işleri başkanı Rafet Efendi'nin "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul etmiş olduğu şekli hükümeti esasen kabul edenlerdenim din ve dünya işlerinin ayrılmasından daha tabi hiçbir şey olamaz*"²¹ şeklindeki açıklaması Tarsus Gazetesi'nde yer almakta ve devletin yönetim şeklinde laik bir sistemin esas alındığı belirtilmektedir. Ayrıca laik sisteme mani olarak görülen ülke genelindeki tekke ve zaviyelerin kapatılması hususunda kararlar alınmaktadır. Alınan bu kararları Tarsus Gazetesi "*Heyet-i vekiliyemizin son musip (isabetli) kararı üzerine tekke ve zaviye set edildi. Herkes bundan son derece memnundur. Fakat henüz bazı Bektaşî türbeleri ile ne olduğu malum olmayan mezarların hala kapatılmadığını görüyor ve işitiyoruz*"²², şeklindeki haberle desteklemektedir.

3. İdare ve Hukuk Alanında Yapılan Propagandalar

Uzun ve yıpratıcı savaşlar sonucu Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve ortada harap halde bulunan şehirler, yerleşim yerleri, yeniden imar edilmesi gereken binalar düzeltilmesi gereken cadde ve sokaklar mevcut idi. Bu konuda, merkezi yönetim yerel yönetimleri Cumhuriyet'in kalkınma politikalarına bir destek olarak görmekteydi. Mersin İli ve Tarsus İlçesi de Cumhuriyet'in ilk yıllarında savaş dönemindeki yıkım ve yokluktan nasibini almış yeniden imar edilmeyi beklemektedir. Bu konuda belediye, yeni rejimin bölgedeki imar ve kalkınma temsilcisi olarak öne çıkmakta ve bu durum Tarsus Gazetesi'nde belirtilmektedir. Gazetede neşrolunan bir haberdeki; "*Mersin Belediyesi'nin şehrin bütün ihtiyacı karşılayan bir şehir halini alabilmesi için, çok şayan-ı şükran bir teşebbüsü mevki-i tatbiki vazih etmekte olduğu haber alınmıştır. Sessiz fakat ciddi hatvelerle şirin Mersin'i bir kat daha güzelleştirmek üzere Danimarka'dan bir mütehassıs celp edilerek beş sene zarfında ikmal olmak üzere şehrin lağımlarını inşa, caddelerinde Avrupa şehirlerinde olduğu gibi bulvarlar vücuda getirmek, yeniden belediyeye ait büyük bir otel ile bir tiyatro ve sinema, ayrıca fenni ve sıhhi bir hamam inşa eylemek gibi muazzam bir projenin müzakeresine hararetle devam edilmektedir*"²³, ifadeleriyle şehrin gelişmesi ve inkişafında yerel yönetimin önemi ifade edilmiştir.

Gazetede, Tarsus'un kalkınabilmesi için belediye hizmetlerine büyük önem verilmesi ve belediye idari yapısında görev alacak kişilerin işlerinin ehli olması gerektiği üzerinde durulur. Bu durumla ilgili bir haberde; "*Tarsus kuvvetli, çok çalışkan genç ve faal bir belediye heyetine muhtaçtır. Adana ve Mersinimize nazaran Tarsus çok geri kalmıştır. Her nereye gidilse her nereye bakılsa bir harabeye tesadüf ediliyor. Her yer ve her şey*

²⁰Tarsus Gazetesi, S. 271-470,6 Teşrin-i Evvel 1341, Salı.

²¹Tarsus Gazetesi, S. 255-454,17 Temmuz 1341, Cuma.

²²Tarsus Gazetesi, S. 272-471,9 Teşrin-i Evvel 1341, Cuma.

²³Tarsus Gazetesi, S. 297-498, 19 Şubat 1926, Cuma.

muhtaç-ı himmet bulunuyor. Şehrimizde medeni ve bedi vakit geçirilebilecek müesseselere çok ihtiyaç vardır. Bunları temin edecek şehri yükseltecek halka rehber olacak belediyedir. Belediye intihabatında çok dikkatli bulunmak ve gençliğe burada iyi bir mevki vermek halkımızın menfaat-i iktizasındandır"²⁴, ifadeleri kullanılmakta ve memlekete hizmet yolunda kalifiye elemana olan ihtiyacın önemi vurgulanmaktadır.

Yine Tarsus içindeki kurumlarda istihdam edilecek memurlara ve yetişmiş insana olan ihtiyaç sık sık haber yapılmakta ve üzerine düşen görevi layıkıyla yapmayan kurumlar ise eleştirilmektedir. "Ziraat Bankası" başlıklı bir yazıda bankanın öneminden bahsedilmekte ama bankada çalışacak eleman eksikliğinden yakınılmaktadır²⁵. Belediyeyi Şikâyet başlıklı bir yazıda ise bir vatandaşın lağım kaldırımı yapılmamasından dolayı kışın evini su bastığı belirtiliyor ve belediye reisi göreve davet ediliyor²⁶.

Adli suçlarla ilgili yapılan haberlerde ise cinayet, gasp, hırsızlık gibi suçların faillerinin hemen derdest edildiği belirtilmekte ve devletin güvenlik güçlerinin görevini yerine getirdiği, dolayısıyla halkın devlete olan güven duygusunun kazanıldığı vurgusu yapılmaktadır. Adliye Vekâleti ise ülkenin içinden çıktığı çalkantılardan sonra mevcut sükûnu korumak için gerekli önlemleri almakta ülkenin geneline tamimler göndermektedir. 21 Eylül 1925 Pazartesi tarihinde yer alan tamimde inkılabı ihlal edenlerin takibi, devlet ve hükümet kadrosuna hanel getirecek herhangi bir teşebbüsün cezasız kalmaması, irtica perdesi altında yapılacak entrikalara muhalefet, hapisanelerin teftişi, intizam ve inzibatın inkişafı meseleleri yer almaktadır²⁷.

4. Sosyal Alanda Yapılan Propagandalar

Yeni kurulan Cumhuriyet'in getirdiği önemli yeniliklerden birisi de kılık kıyafet üzerine yapılan değişikliklerdir. Fes, kalpak, külah, takke, sarık gibi başlıkların yanı sıra cübbe, ceket, şalvar, potur, pantolon gibi her çeşit kıyafet, toplumda dış görünüş bakımından karmaşık bir manzara veriyordu.1925 yılında gerçekleştirilen şapka ve kıyafet devrimiyle toplum, çağdaş giyim şekline kavuşmuş, yaşam tarzı bakımından ileri milletlerle birlik ve beraberlik içinde olduğunu göstermiştir. Şapka kanunu Tarsus İlçesi'nde de önemli bir yer bulmuş, şapkaya olan ilgi halk, esnaf ve memur arasında artmıştır. Gazetede, şapkayla ilgili haberlerde şapkaya olan ilginin günden güne arttığı belirtiliyor²⁸. Başka bir haberde ise Tarsus'ta şapka bulunamadığından İstanbul ve sair şehirlere şapka siparişinde bulunulduğu yazıyor²⁹. Kadınlar da kılık ve kıyafet kanununa destek veren önemli bir toplumsal tabaka olarak göze çarpmakta ilk şapka giyen bir öğretmen ile ilgili haber gazetede şu şekilde yer almaktadır: "Mersin'den yazılıyor: Cumhuriyetimizin çok kıymetli yeniliklerinden biri de

²⁴Tarsus Gazetesi, S. 299-500, 26 Şubat 1926, Cuma.

²⁵Tarsus Gazetesi, S. 266-465, 12 Eylül 1341, Pazar.

²⁶Tarsus Gazetesi, S. 278-477, 9 Teşrin-i Sani 1341, Pazartesi.

²⁷Tarsus Gazetesi, S. 268-467, 21 Eylül 1341, Pazartesi.

²⁸Tarsus Gazetesi, S. 270-469, 1 Teşrin-i Evvel 1341, Perşembe.

²⁹ Tarsus Gazetesi, S. 266-465, 13 Eylül 1341, Pazar.

içtimai telebbüste (giyim) yaptığı inkılap olduğu malumdur. Bu inkılabın göze çarpan en harici şapka iksa etmek idi. Mamafiş bu hal-i medeni şimdiye kadar genç ve münir cumhuriyetçi arkadaşlarımıza raci kılınmıştır. Türk kadınlığı arasında bu inkılabın ön ayak olacak Mersinimizde henüz bir kadın yoktu. Çok iftiharla haber aldığımızı göre bu yolda dahi ilk sağlam ve kuvvetli adımını bir muallim hanım atmıştır. Mersin Ana Mektebi muallimlerinden Seher Hanım beş günden beri başına pek mükemmel surette yakıştırdığı güzel bir şapka giymektedir. Hanımlarımız arasındaki inkılabın ön ayak olan muallim hanımı tebrik ederiz”³⁰.

Sosyal faaliyetlerde, dönemin önemli bir kurumu olan Mersin Türk Ocağı da yaptığı etkinliklerle öne çıkmaktadır. Mersin Türk Ocağı’nda kurulan musiki şubesi gazetenin 23 Şubat 1926 tarihli nüshasında yer almakta, musiki şubesi azalarının gece geç saatlere kadar çalıştıkları belirtilmekte, terakki yollarında yapılan bu faydalı faaliyetler nedeniyle Türk Ocağı, Tarsus Gazetesi tarafından takdir edilmektedir³¹.

Mersin’de eğitim ve kültür alanındaki faaliyetlere oldukça önem veren Türk Ocakları uçurum adlı bir piyes düzenler ve piyes başlamadan evvel ise Mustafa Kemal Paşa ve İstiklal Marşları söylenir. Piyas ile ilgili takdir ve tenkitlerini dile getiren Tarsus Gazetesi Türk Ocakları’nın sosyal ve kültürel alandaki yaptığı faaliyetlere kayıtsız kalmadığını göstermiştir³². Yine Türk Ocağı’nın umumi mahallerde Türkçe’den başka dil konuşulmaması yönündeki kararını “Mersin Türk Ocağı’nın bu kararı muhitimizde pek ziyade takdir ile karşılanmıştır. Aziz ocağımıza başladığı hayırlı işte muvaffakiyet temenni ederiz”³³ şeklinde haber yapan gazete toplumsal birliğin sağlanması için Türkçe’nin önemine dikkat çekmektedir.

Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte yeni bir yönetim şekli olan Cumhuriyet ilan edilmiş ve Cumhuriyet’in kuruluş yıldönümleri büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Cumhuriyet Bayramı adını alan bu kutlamalara devlet memurları, askeri zabitanlar, hükümetten temsilciler, mektep talebeleri katılmış, bağımsızlığın sembolü olan Cumhuriyet, yazılan şiir ve manzumelerle kutlanmıştır. Bu konuyla ilgili yapılan bir haber şöyledir: “Gazi Paşa Mektebi Müdürü İrfan Hanım’ın yazdığı bir manzume son sınıf talebesinden Nazihe Süleyman Hanım tarafından okundu ve şiddetle alkışlandı:

Bu kahraman pak ırkıma yakışır mı bu zat

Yakışır mı zalimlere esir olsun bu millet

Harikalar gösterene layık mıdır hakaret

Doğdu işte artık vadettiği güneş artık nihayet

Yaşa varol Cumhuriyet sana layık bu millet”³⁴ bu dizelerin kalabalık tarafından büyük bir alkış tufanı ile karşılanması dönemin siyasal düşüncesi hakkında ve bu

³⁰Tarsus Gazetesi, S: 274-473,20 Teşrin-i Evvel 1341, Salı.

³¹Tarsus Gazetesi, S: 298-499,23 Şubat 1926, Salı.

³²Tarsus Gazetesi, S: 278-477,9 Teşrin-i Sani 1341, Pazartesi.

³³Tarsus Gazetesi, S: 259-458,4 Ağustos 1341, Salı.

³⁴Tarsus Gazetesi, S. 277-476, 4 Teşrin-i Sani 1341, Çarşamba.

dizeleri haber yapan Tarsus Gazetesi'nin nasıl bir yayın politikası izlediği hususunda önemli bilgiler ortaya koyar.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'ndan başka 24 Temmuz da şehitler günü olarak ilan edilir. Vatanın işgal edildiği günlerde canını ortaya koyan şehitler unutulmaz; *"Vatanımızda binlerce öksüz vardır. Binlerce bakes vardır. Bizden tahsil isteyen bizden yaşamak isteyen hayat isteyen binlerce şehit yavrusu vardır. Biz yardımlarımızı bu daireye ita edelim ve muntazaman tedvir edilmesine himmet ve gayret edelim"*³⁵ şeklindeki haber sosyal yardımlaşma ve dayanışma üzerinde durur ve bağımsızlığın önemli bir unsuru olan şehitlerin çocuklarına yapılacak yardımların bir vefa borcu olduğunu ortaya koyar.

5. Eğitim Alanında Yapılan Propagandalar

Cumhuriyet'in kuruluşunu müteakiben pek çok alanda yenilikler yapılarak, yeni ve modern Türkiye'nin, çeşitli konularda takip edeceği uygulamalar ve temel prensipler belirlenmiştir. Eğitim faaliyetleri de Cumhuriyet'in ilk yıllarında üzerinde önemle durulan bir meseledir. Cumhuriyet kadroları bilmektedir ki, yeni fikirler ve yeni anlayışlar en iyi yeni nesiller tarafından benimsenir. Bu nedenle, inkılabın yeni anlayışa sahip nesiller yetiştirmesi gereklidir ve bu konuda en önemli görev okullara düşmektedir. Beklentiler bu biçimde belirlenince, okullar adeta değişimin kilit noktaları olarak telakki edilmiştir. Cumhuriyet'in yeni nesillerini okullarda yetiştirmek, dolayısıyla okulları değişimin katalizörü olarak görmek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimin temel çizgisini oluşturmuştur. Tarsus Gazetesi'nde *"Maarifimiz"* başlıklı haberde *"Şükranlarla görüyoruz ki halkımız her gün refah ve saadet yollarında biraz daha ilerliyor daha ciddi ve esaslı adımlar atıyor. Halkımız memleketin yükselmesine sebep işlere el birliği ile sarılıyor. Cumhuriyet İdaresi'nin verdiği feyz ve nurdan azami istifade etmeye uğraşılıyor ve muvaffak oluyor. Dün istiklali büyük mücadelesi ile kurtaran millet bu gün ilimde sanatta iktisatta esareti atıyor. Bu sahalarda da büyük mücadeleler ediyor. Elbet bunda muvaffak olacaktır. Türkiye'ye yegâne amel hepimizce malumdur ki maariftir. Maarif nurları her muhite ışık verir feyz saçar. Memleketimiz maarifinin temelini ilk mektepler kuracaktır. Biz buna azami ehemmiyeti vermeli çocuklarımızın tahsil ve terbiyesine itina etmeliyiz"*³⁶ ifadeleri gazetenin ilerleme yolunda eğitimin ve okulların önemli bir müessese olduğunu teyit ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Eğitim alanı sadece örgün eğitimle sınırlı kalmaz aynı zamanda gece mektepleri açılarak halkın da bilinçlenmesi sağlanır. Gece mekteplerinin tahsile muhtaç halkı aydınlattığı gazete sayfalarında yerini alır ve bu hizmetten dolayı Maarif Vekâlet'ine teşekkür edilir³⁷.

Eğitim alanında gelişme sağlamak amacıyla, farklı şehirlerdeki öğretmenler başka illere ziyaret gezilerinde bulunurlar ve ziyaret ettikleri şehirde karşılaştıkları eğitim ve öğretim hizmetleri hakkında gözlem yaparlardı. Mersin'e de başka şehirlerden misafir öğretmenler gelir ve bu ziyaret Mersin eğitimcileri tarafından

³⁵Tarsus Gazetesi, S. 256-455, 21 Temmuz 1341, Salı.

³⁶Tarsus Gazetesi, S: 262-461,25 Ağustos 1341, Salı.

³⁷Tarsus Gazetesi, S: 274-473,20 Teşrin-i Evvel 1341, Salı.

büyük bir memnuniyetle karşılanır. Ziyarete katılanlar arasında kadın öğretmenler de vardır ve bu durum gazetede “Şimdiye kadar kafes ve perde arasında yaşamaya mahkûm edilen kadınlığın bundan sonra şuur ve mefkûre sahibi bir erkek kadar –belki de daha ziyade-hayata iştirak ettikleri gösterilecek ve kadınlığı birçok kuyudatla bağlayan esir eden taassup zincirinin kırıldığını görmekle Türk Kadını’nın bu yeni hayatını memleket namına şükranla kayıt ve işaret edilecektir” şeklinde yazılır ve kadınların sosyal hayatta en az erkekler kadar yerinin olduğu belirtilir. Ayrıca laikliğin, eğitim hayatındaki önemini belirtmek açısından yapılan başka bir haberde “Tedrisat ve terbiyenin daha mükemmel ve asri bir şekilde temin edilebilmesi için erkek mekteplerine kadın muallim ve kız mekteplerine erkek muallim tayini suretiyle ilk mektepler heyeti talimiye ve idaresi arasında muhtelit tedrisat kabul ve tatbikinin Mersin İlk Tedrisat Meclisi’nce kabul edildiği haber alınmıştır”³⁸ ifadeleri kullanılarak laik eğitimin önemine vurgu yapılır.

Dönemin eğitim alanındaki önemli sıkıntılardan birisi de okula olan ihtiyaçtır. Okula olan ihtiyacın yanında öğretmen eksikliği de kendini önemli ölçüde hissettirmektedir. 50 haneyi aşkın Avcılar köyünde okul ve öğretmen olmamasına rağmen 40 haneli Sarı İbrahimli köyünde okul ve öğretmen olduğu belirtilir ve Avcılar Köyü’ne de bir okul yapılması ve öğretmen atanması istenir³⁹. Kısacası gazetede eğitim ile ilgili yapılan haberlerde memleketin ve yeni yönetim sisteminin atisi için eğitimin önemli bir yeri olduğu belirtilir ve eğitim ile ilgili belli başlı sorunlar ortaya konur ayrıca bunların çözümü için gerekli müdahalelerin yapılması istenir.

6. Ekonomi Alanında Yapılan Propagandalar

Tarım sektörü, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar, ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesinde çok önemli görevler üstlenmiş ve bu görevini günümüze kadar sürdürmüştür. Tarım, sadece kendi sektörünü değil, ürettiği temel ürünler nedeniyle tüm ülkeyi doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda tarıma ve çiftçiye özel ilgi gösterilmiş Cumhuriyet’in ilk yıllarında devlet, köylü ve çiftçi yanlısı bir politika izlemiştir. “Cumhuriyet hükümeti halkın bütün menfaatini düşünmekte ve yardımlar yapmaktadır. Trabzon piyasasına gelecek olan bu seneki fındık mahsulünün beş yüz bin kantar ve bedeli asgarisinin on milyon liraya geleceği tahmin olunmaktadır”⁴⁰ diye başlayan Tarsus Gazetesi’ne ait haberde fındık üretiminin önemli bir miktara ulaştığı ve bu üretimin İspanya ve İtalya gibi ülkeleri geride bıraktığı yazılmaktadır.

Ekonominin kalkınması yolunda pamuk da önemli bir tarım ürünü olarak görülmektedir. Edirne’de düzenlenen pamuk konferansında konuşan Ticaret Vekili Ali Cenani Bey’in “Genç Cumhuriyet’in ticaret ufuklarından yeni ve şaşalı bir güneş doğmaktadır. Bu günün ziyası memleketi kaplayacak, yokluğu ve sefaleti, mahrumiyeti kökünden söküp atarak iktisadi bir inkılap yapacaktır. Bu güneş pamukçuluktur”⁴¹ sözleri pamuk tarımının, memleketin iktisadi açıdan gelişmesini sağlayacak önemli bir gelir kaynağı olduğu belirtilmektedir.

³⁸Tarsus Gazetesi, S. 274-473, 20 Teşrin-i Evvel 1341, Salı.

³⁹Tarsus Gazetesi, S. 272-471, 9 Teşrin-i Evvel 1341, Cuma.

⁴⁰Tarsus Gazetesi, S. 258-457, 28 Temmuz 1341, Salı.

⁴¹Tarsus Gazetesi, S. 273-472, 14 Teşrin-i Evvel 1341, Çarşamba.

İncelenen dönemde Türkiye’de tarım, ekonominin temel unsuru durumunda olup, ülke nüfusunun beslenmesi ve ekonomik kalkınma bakımından büyük bir potansiyeli mevcut bulunmaktaydı. Bu dönemde Türk köylüsünün elindeki sermaye çok kıt idi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında köylünün kredi ihtiyacını karşılayacak örgütlü kredi kurumları henüz gelişmemişti. Tarım kesimine kredi açan en önemli örgütlü kuruluş Ziraat Bankasıydı. Ziraat Bankası köylünün kredi ihtiyacını karşılamakta, tarım için gerekli olan alet, edevat yardımı yapmakta ve tarlasını sürmek için köylüye traktör temin etmektedir. Yapılan bu yardımlar Tarsus Gazetesi’nde memnuniyetle karşılanmakta ve bu durum “Ziraat Bankamızın günden güne tekâmülüne ve halkımıza gösterdiği yardıma büyük sevinçlerle şahit oluyoruz. Bu mali müessesemizin tekâmül ve taliyesi göğüslerimizi kabartıyor”⁴² şeklinde haberleştirilmektedir.

Türk tarım ve ekonomisinde yapılan bu hamleler yabancı devletler tarafından dikkatle izlenmekte ve bu durum İngiltere Konsolosluğu tarafından raporlaştırılmaktadır. Gazetede yer alan söz konusu raporda “İstanbul’da mali idarenin tesisinden beri Türkler her işlerini bizzat görmeye çalıştıklarından ecnebilerin işgal ettiği iktisadi ve ticari makamlar tedricen Türklerin eline geçmektedir. Diğer taraftan Avrupa ve Türkiye beyanında mütekabiliyet yeniden tesis etmeye başladığından Türkiye’ye karşı Avrupalıların alakası artmaktadır. En çok ziraat sahasında faaliyet müşahede edilmektedir”⁴³ şeklinde ifadeler yer almakta ve Türkiye’de ekonomik hamlenin olumlu bir yönde gerçekleştiği görülmektedir. Çiftçisi, amelesi, tüccarı ve hükümet adamları dâhil olmak üzere top yekûn bir ekonomik kalkınma hamlesi başlatılmış, memleketin daha müreffeh bir hale getirilmesi için ortadaki yokluk ve sıkıntılara rağmen çalışılması gerektiği vurgulanmış ve bu amaç doğrultusunda gerekli adımlar atılmıştır.

7. Sonuç

Basın ve gazeteler kamuoyunu yönlendirmede en etkili araçlardır. Türkiye’de basımevlerinin kurulduğu günden beri siyasi iktidarlar basını kontrol altında tutmuş onu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Kendi denetim ve hizmetleri altındaki basın siyasi iktidarların vazgeçmediği bir iletişim ve propaganda aracı olmuştur. Çalışmamıza konu olan Tarsus Gazetesi de Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren yeni yönetimin Tarsus ve civarındaki propaganda faaliyetlerini yürütmüştür.

Saltanatın kaldırılıp Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte yeni yönetim şeklinin halka anlatılması ve tanıtılması Cumhuriyet hükümetinin önemli görevlerinden biri olmuştur. Bahsettiğimiz bu izah hem yerel hem de ulusal olarak basılan gazeteler ile yapılmaya çalışılmıştır. Türk Milleti’nin, geçmişin setlerini geride bıraktığı, büyük münci olarak gördüğü ve önemli bir siyasi figür olarak ortaya çıkardığı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde daha müreffeh bir yaşama doğru bir atılım içerisinde olduğu Tarsus Gazetesi tarafından sık sık belirtilmektedir. Bu atılımda, millet kadar idari yönetimin de belirli görevlerinin olduğu belirtilmekte ve bu hususta gazete, gördüğü aksaklıkları haber yapıp bunların giderilmesini

⁴²Tarsus Gazetesi, S. 278-477, 9 Teşrin-i Sani 1341, Pazartesi.

⁴³Tarsus Gazetesi, S. 264-463, 8 Eylül 1341, Salı.

istemektedir. Sessiz ama ciddi adımlarla Mersin'i ve Tarsus'u daha yaşanabilecek yerler haline getirmek, yaşanan aksaklıkları gidermek gazetenin üzerinde durduğu önemli bir meseledir.

Fes, takke, sarık, cübbe giymek yasaklanır, bunun yerine şapka yeni giyim tarzında önemli bir aksam olarak ortaya çıkar ve Tarsus Gazetesi de bu yeni giyim tarzının önemli bir savunucusudur.

Kız okullarına erkek öğretmen erkek okullarına da kadın öğretmen görevlendirilmesi önemli bir adım olarak görülür. Ayrıca yeni giyim tarzına kadınlardan da destek geldiği ve ilk şapka giyen kadının bir öğretmen olduğu vurgulanır. Eğitim Atatürk'ün hedeflediği muasır medeniyet seviyesine ulaşma yolunda önemli bir basamak olarak görülür.

Genç Cumhuriyet'in kendi iktisadi refahı için çok gayretler ortaya koyması gerektiği belirtilir, savaşla kazanılan bağımsızlık mücadelesinin yeterli olmayacağı aynı zaferlerin iktisadi alanda da kazanılması gerektiği vurgulanır. Pamuk ve fındık gibi tarımsal ürünlerin önemine dikkat çekilir ve ekonomik kalkınma için milletin topyekûn bir mücadele içinde olması gerektiği temel yöntem olarak görülür.

Kısacası Mersin basın tarihinde önemli bir yeri olan Tarsus Gazetesi hem Tarsus ve civarındaki gelişmeleri haber yapmış, hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni yönetim sisteminin her yönüyle halk tarafından benimsenmesini amaç edinen bir yayın politikası ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Bulut M.(2007). "Mersin'in Yerel Gazete Tarihi" (Editör: Suat GEZGİN).*Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Duman Haluk H. (2007). "Osmanlı Döneminde Yerel Basın" (Editör: Suat GEZGİN). *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Duman H.(1986). *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi İslam Konferansı Teşkilatı.
- Koloğlu O. (2006). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (3. baskı). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Özgen M. (2007). *Türkiye'de Basının Gelişimi ve Sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Öztürk Y. (2010). *Bursa Basın Tarihi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Tokmakçioğlu E. (2011). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: İsim Yayınları.
- Topuz H. (2011). *Türk Basın Tarihi* (3. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yırsutimur D. (2008). *Zonguldak Basın Tarihi*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- 482-681 Sayılı Tarsus Gazetesi, 6 Haziran 1928, Çarşamba.
- 133-48 Sayılı Tarsus Gazetesi, 5 Kanun-i Evvel 1919, Pazartesi.

281-480 Sayılı Tarsus Gazetesi, 20 Teşrin-i Sani 1341, Cuma.

273-472 Sayılı Tarsus Gazetesi, 31 Teşrin-i Evvel 1341, Çarşamba.

267-466 Sayılı Tarsus Gazetesi,15 Eylül 1341, Salı.

271-470 Sayılı Tarsus Gazetesi,6 Teşrin-i Evvel 1341, Salı.

255-454 Sayılı Tarsus Gazetesi,17 Temmuz 1341, Cuma.

272-471 Sayılı Tarsus Gazetesi,9 Teşrin-i Evvel 1341, Cuma.

297-498 Sayılı Tarsus Gazetesi, 19 Şubat 1926, Cuma.

299-500 Sayılı Tarsus Gazetesi, 26 Şubat 1926, Cuma.

266-465 Sayılı Tarsus Gazetesi, 12 Eylül 1341, Pazar.

278-477 Sayılı Tarsus Gazetesi, 9 Teşrin-i Sani 1341, Pazartesi.

268-467 Sayılı Tarsus Gazetesi, 21 Eylül 1341, Pazartesi.

270-469 Sayılı Tarsus Gazetesi, 1 Teşrin-i Evvel 1341, Perşembe.

274-473 Sayılı Tarsus Gazetesi, 20 Teşrin-i Evvel 1341, Salı.

298-499 Sayılı Tarsus Gazetesi, 23 Şubat 1926, Salı.

259-458 Sayılı Tarsus Gazetesi, 4 Ağustos 1341, Salı.

277-476 Sayılı Tarsus Gazetesi, 4 Teşrin-i Sani 1341, Çarşamba

256-455 Sayılı Tarsus Gazetesi, 21 Temmuz 1341, Salı.

262-461 Sayılı Tarsus Gazetesi, 25 Ağustos 1341, Salı.

258-457 Sayılı Tarsus Gazetesi, 28 Temmuz 1341, Salı.

Sayı Numarası okunamayan 15 Teşrin-i Sani 1927 Salı. Tarihli Tarsus Gazetesi.

Milli Kütüphane, Dijital Yayınlar Bölümü, Tarsus Gazetesi, Dosya No: 1708-3.

TBMM Mikrofilm Kataloğu Bölümü.

Ek-2 Sayısı silinmeden dolayı tam okunamayan Milli Kütüphane Arşivinde 1917 tarihi olarak kayıtlı 15 Teşrin-i Sani 1927 Salı tarihli Tarsus Gazetesi.

تاریخچه

شیداییک هفته ده ایک بیچاره تورک غم میندیر

آبوز شرایطی

سالکی یوز نسزه احتیاطیه ۲۰۰
آنی ایتمالی نسزه ۲۲۰
اعلان اجرائی اداره خنده قرار
حاجتی: ۲۲۷ - ۴۸

صاحب نژاده زاده محمد ظاهر

اراد مغازی
سالکی ۱۰
مهرماه ۱۳۰۷
مهرماه ۱۳۰۷
پیل: ۱۵

ایمان ایشلری

بر فراتر غریب ماسون وصین
ایمانی ایتیه طالب اولقدور
نامه وکی ۳۰۳ یک بو خیریه
مقارنده پولوسی حرر ایشدور
یک وجهده
یک بوسه معا ۱۰
۳۴ میایون ۱۹۲۷
۱۴ میایون قالیخ ایشدور
میایون لیا وضع ایشدور

آناوات مع اخل

مع سکران کارنده ایشل حیدیه
مکتبه سیرتلی ایشل وورین
واقی اهلالمه قولایلان آناوات چاینامه
واقی اهلالمه خدمت ایشلری مع هفتیه قیامت
اوکی آتی جینی زنده آ آمون محبتک
حاجتی آیمین اجهتیک تصدیق ملکته
مع ایشل اجرا و تباری هفتیه تصویب
وقول ایشدور

تیرک

رو ناله شریطیه ایکنی مسکنی
ادله ایقن ایشل محبت شیری و قالدور
سده هجری سیرتلی ایشدور

آسوقلای ایشل و قوشلری

آسوقلای ایشل و قوشلری
آسوقلای ایشل و قوشلری
آسوقلای ایشل و قوشلری

چچیرین و اویرو

ایرو قیو ایشل ایشل
ایرو قیو ایشل ایشل
ایرو قیو ایشل ایشل

طیاره پانقوسی

تورک اکراب ۲۹۸۲ و سوری پولدی

ایستورل: ۱۲ (T.O.T) یازمیر بیله
تورکی کفده نسزه ۱۷۸۸ تورسول ۱۹۲۷
۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ و ۱۹۳۳ (۳۰۰۰)
۱۹۳۶ و ۱۹۳۷ تورسول ۱۹۳۶
یک ۲۹۸۲ تورسول (۵۰۰۰) یازمیر
۳۳۶۱ تورسول یک ۲۹۸۲
یک ۳۳۶۱ تورسول یک ۲۹۸۲
تورکی اکراب ایشل ۱۹۳۶
تورکی اکراب ایشل ۱۹۳۶
تورکی اکراب ایشل ۱۹۳۶

تورک اوجاشی

تورک اوجاشی
تورک اوجاشی
تورک اوجاشی

تورک اکراب

تورک اکراب
تورک اکراب
تورک اکراب

یک اوراق نقدیه من

دوان باهمنک بر نه فزنده وجوده
کیتوبلیک و جهورت وراق شیداییک کون
اوله اولده من ایشدور وضع ایله جی خیر
آیشدور

بعض ولاتلرمز

توحید ایلدیلک
ولایتک مقدر ایشل طرفه اولر
ایستلک تورک ایچین ایشل
دورق ایشل ایشل ایشل
اساس بر چوق ولایتلرمز محدود و قوش
ایشلره بر وراق ایشل ایشل ایشل
اولدیلر تورک اکراب ایشل ایشل
یک ای شیدا و روح ایشل ایشل

شکر انحصاری

شکر انحصاری
شکر انحصاری
شکر انحصاری

آت قوشوسی

آت قوشوسی
آت قوشوسی
آت قوشوسی

حنایت

حنایت
حنایت
حنایت

ایش نه در؟

ملکته زود من تیرد اولدی
غیر عامی بر طرزه و بیج بر اوصاف ایشدور
اولدی شریطه و ایشلن ایشل
بکرمه چک نکلا دام ایشدور اولدی
کوروکله دور

بالو

سرمین حاجان ایشل
اون بیجی ریشله کون ایشل
هاتک کون و سواره تورک ایشدور
بر مقصد قول اردو جازیه ایشل
ایشل ایشل و باهمنک قدر ایشل
ایشل بر تابع ایشدور ایشل
مکتب اضطراری خدوسی بر ایشل
مکتب اضطراری خدوسی

آت قوشوسی

آت قوشوسی
آت قوشوسی
آت قوشوسی

حنایت

حنایت
حنایت
حنایت

ایش نه در؟

ایش نه در
ایش نه در
ایش نه در

ایقونلای ایشل

ایقونلای ایشل
ایقونلای ایشل
ایقونلای ایشل

ایقونلای ایشل

ایقونلای ایشل
ایقونلای ایشل
ایقونلای ایشل

اطنه منطقه سی شامپونی

سرمین فوئول طاقی

اطنه منطقه سی شامپونی
اطنه منطقه سی شامپونی
اطنه منطقه سی شامپونی

Ek-3 133-48 Sayılı Tarsus Gazetesi, 8 Kanun-i Evvel, 1919, Pazartesi.

(بال)

مطبعة و ادارہ ماہنامہ
 طرسوسہ نغرافضہ فارشوسہ دائرہ خصوصہ
 امور تحریر یہ عالم خصوصیات ایچون ادارہ عامہ
 سراجت اہلیلیہ
 مسکنہ موقایہ بزرگ اولیور دج ایہابین
 اوراق اعادہ اولیور
 سنہ لکھ ۲۰۰ آتی ایلہ ۱۳۰ غرہ تدبر
 ہفتہ ہر ہفتہ نشر اولیور
 تہتمی ۵ غرہ تدبر

طرسوسہ

صاحب امتیاز ومدیر مسئول
 مؤذن زادہ
محمد ظاہر
 ادارہ عالم خصوصیات ایچون صاحب نامہ
 سراجت اہلیلیہ
 املاک ہر سطرہ ۵ غرہ تدبر
 شہادہ اعلامیات ادارہ مأموری ایلہ فرارلسہ بزرگ
 گزہ یکس اشعار پوری ۱۰ غرہ تدبر
 لکھنی ۵ غرہ تدبر

نومبر: ۴۸-۱۳۳ ۱۵ دسم الاول ۱۳۳۷ بازار اولیور ۸ کانون اول ۱۳۳۵-۱۹۱۹ طغوز لکھنی سنہ

صورت و رسم
جنرال غورو
 مستعزات موکوہ منہ کورہ یارین - سالی
 کوئی - جنرال غورو - آرمیہ شرف ابدہ جگر دور
جنرال دوفور
 کلیکا قطمان قوماندانہ تبیین اولیور اولیور
 قازان - بیلور دیکر جنرال دوفور و معنی اسرا
 وضاحتی حامل تریں خصوص شہر خاک ایکہ
 کوئی - ساعت ریحی داوراندہ مرشدین
 آستنبودہ فرانسہ اسرا وضاحتی
 مامورین روسای حکومت ایلہ اشرف و متعزات
 ملک طرفدن استقبال ایلش و اسانیون فرانسہ
 باراقاریہ تریں اولیور مرکز ژاندارہ طاق
 افرادی طرفدن رسم سلام افا اولیور
 جنرال جناباری حاضرین متعزات برسیا ایلہ
 سلامتش و وقارندہ بولان باش آدمیتور
 موسیو برہون جناباری داسہ تقدیمی افا
 ایلہ شدہ - متعزات جنرال قدہ - رانلقہ حموہ
 بیان لشکر ایلرک آریٹلر دور
 بر چارلک دوام ایلرک بوساستدن سکرہ
 تریں آفتابہ بوجہا حرکت ایلشدر .

تعمین
 طرسوسہ نغافہ ہندلسکہ موسیو قساروفا
 تبیین قلمش ووطلمستہ باشا شدہ
 موسیو قساروفاک مأموریت سجدہ تبیین تبریک
 وموقیبات تبیین ایلہ از .

آبونہ سردن رجا
 شہیدیہ قدر آبونہ بدلاری کوندردین
 محترم آبونہ سردنک آبونہ بدلاری ادارہ مأموریتی
 نامہ کوندردہ لری رجا اولیور .

اوجنچی صحیفہ دہ:
 ہفتہ باشندہ

لیلا ولادت حضرت پشیمبری
مولود شریف
 کانون اولک ہفتی جہ کوئی - ہا ڈینا ہز اندمن حضرت تبریک بوم ولادت یہ شرفادف اولیور ہندین
 مذکور کیچہ جوامع وساجد شرفہ قدر ایلہ شور ایلش و وکندوری ایسہ شون اهل ایمان
 بوم میبک بخش ایلشکی فیض لاجورین برخصوع وختوج استنادہ بہ شہادہ عبادات و عبادتہ
 اسرار اوقات ایلشدر . جامع اولیورہ سلاہ جہنی متعزات مولود سوری بولون اولش و شو مبارک
 کرک اشرفی سادنتہ ثابت ایچون ادبہ خیریدہ بوللمشدر .
 (طرسوس) ایچہ مسلم و مسلمات فردمشاریتہ بوم میبک حرمتہ نجات و سلامت دارندہ بولہ
 وسادت تبیین ایلہ .

تراثہ تبیین
استشفاع

ای ہی عزیز الطاف ، جودہ
 ای شفیع منبع علم ، حکم
 سزا ایچون اولیور عممدن بوجودہ
 سزا ایچوندہ ای ہی اکرم ،
 بوی شہرہ کہ خطاب - لولاک -
 ہا ہی راجعہ روحی فدک ،
 سنک آہنق ، بالکن حقہ حبیب
 نام بلاکی خدا یاد ایلدیور . .
 پایہ ذلکی اسعاد ایلدیور ،
 بو سادت سزا خاص ، سزا نصیب . . .
 شاعر انس و جنسک ، بو یتر
 رجہ لاملنسک ، بو یتر
 بی نظیرسک ، کہ ای نور لزل ؛
 ہب دلاک سنی نظم ایلدیور ،
 انیا ، جہلی تکرم ایلدیور ،
 بندہ اوقای تکاک طائل امل . . .
 - سووہ حسنی قریب ایلدیور
 نام ذیلانکی تبیین ایلدیور -
 قلبک کرشہ اہماقندن ،
 بوکہمان عشق ، محبت سزدور ؛
 سزدور - منت ، حرمت سزدور ؛
 روحک قطعہ ہر اقدن ،

فصاحب ابدی م . ہرآن . .
 راہکہ روحی ایشم قرآن .
 آہ . او عصیان ایلہ ، سوہ قرین .
 ہی تسفیل ایلرک کازمین
 اولہم کورہ قرآن ، این . . .
 بقیش اہمادہ ای فخر کزین ؛
 بن ایسم قابل عصیان ، خطا
 سزسکرہ ، منبع الطاف ، عطا .
 کجندی ظلمتہ ، شایب آم ،
 نادم . . . معترق ، نالام . . .
 آتش عشق ایلہ سوژام . . .
 لطف ایت ، عفو ایت ؟ فی ای سلطان ؟
 ہانکی بر درگہ ، بیلم واریم . . .
 سن طوردورکی کیمہ بن یلواریم ؟
 واردیندہ عشرہ ناہمطور ،
 بندہ کی اجتہ ، حضور کدن دور
 بولہ بالنسوی ؛ بوقلب مقنور ؛
 اللہ منکم ای بدر بدور .

دورخ قہرہ ، ایسی آتہ
 بشیر آغلادینی ، آغلانہ ؛
 نصیر زادہ ، س ایسی

Yerel Halkın Cittaslow Hareketi Bağlamında Turizm Algısı: Seferihisar ve Gökçeada'da Bir Araştırma¹

Murat Aksu*

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0003-2429-4624

Nedim Görman

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
orcid.org/0000-0002-6595-0299

Öz

Cittaslow hareketi şehirlerin kendine ait özelliklerini ve değerlerini korumayı amaçlayan bir harekettir. Cittaslow hareketi, turizmin neden olabileceği kültürel yozlaşma, doğa tahribatı ve çevre kirliliği gibi birçok olumsuz etkiye engel olmayı hedeflemektedir. Bu şekilde turizmin gelişiminde önemli rolü olan yerel halkın, turizme bakışı olumlu yönde etkileenecektir. Çalışmada Cittaslow hareketi bağlamında Seferihisar ve Gökçeada'daki yerel halkın Cittaslow hareketi bağlamında turizm algısının nasıl olduğunu belirlemek amacıyla yapılmıştır. Örneklem belirlenirken seçilme şanslarının eşit olması için basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Haziran-Eylül 2017 tarihlerinde 251'i Gökçeada'da ve 203'ü Seferihisar'da olmak üzere toplam 454 katılımcıya ulaşılarak, kişilerle yüz yüze anket yapılmıştır. Çalışma sonucunda katılımcıların sakin şehir algısına en çok etkiyi yapan sosyo-ekonomik faktörler olurken, çevresel faktörlerin etkisinin beklenenin altında olduğu görülmüştür. Gökçeada ve Seferihisar halklarının Cittaslow algıları arasında belirgin bir farklılık görülmemiştir. Her iki yöre halklarının da genel olarak Cittaslow'a olumlu baktıkları sonucuna ulaşılmıştır. Cittaslow'un çevresel ve sosyo-kültürel etkilerinden bekâr katılımcıların daha memnun oldukları görülmüştür. Ayrıca kamu sektöründe çalışanların özel sektör çalışanlarına ve esnafa göre çevresel etkileri daha olumlu değerlendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm algısı, Cittaslow, Seferihisar, Gökçeada

Local Communities Perception towards Tourism in the Context of Cittaslow Movement: A Research in Seferihisar and Gökçeada

Abstract

Cittaslow is a movement that aspire to protect unique cultural properties and values. Cittaslow movement are intended, pretend to environmental pollution, ecocide caused by tourism activities and protection of local culture. In this manner, tourism perceptions of local community who play an important role in the development of tourism would be affected positively. Scope of this research is determination of local communities' perceptions on tourism in the context of Cittaslow movement in Seferihisar and Gökçeada regions. In order to have equal chance of selection, simple random sampling method was used in related research which total of 454 participants, 251 of whom were in Gökçeada and 203 of which were in Seferihisar, were interviewed in June-September 2017. Correlation between Cittaslow perceptions and socio-economic factor of local community has detected with results of research. According to results, correlation between environmental factors and Cittaslow perceptions is lower than expected. There is no significant difference on Cittaslow perceptions of local communities Gökçeada and

¹ Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalında Nedim GÖRMAN tarafından yapılan "Yerel Halkın Cittaslow Algısı: Seferihisar ve Gökçeada Karşılaştırması" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*Yazışma adresi. Email: drmurataksu@comu.edu.tr

Gönderilme Tarihi

09.09.2019

Kabul Tarihi

13.09.2019

Seferihisar. Perceptions of both side are positive about Cittaslow policies and movement. According to analysis on relation between perceptions differences and demographic varieties, unmarried have positive perceptions than married and public employees have more positive perceptions than private sector employee.

Keywords: *Tourism, Tourism perception, Cittaslow, Seferihisar, Gökçeada*

1. Giriş

Gelişen dünyada, kentler üretimden çok tüketen ve insanların hızlı hareket edip hızlı yaşadıkları yerlere dönüşmüştür. İnsanların gidecekleri yere daha hızlı ulaşma çabası, daha hızlı yemek yemesi ve daha hızlı alışveriş yapmak istemesi, kasap, bakkal gibi küçük esnaf olarak bilinen işletmelerin sonunu getirmiş ve yerlerini alışveriş merkezlerinin almasına yol açmıştır. Yeşil alanlar, oyun parkları yerini otopark ve yollara bırakmıştır. Bu durum beraberinde hava ve çevre kirliliğini, insan iletişimindeki azalmayı ve sağlıksız beslenmeyi getirmiş, insanlar mahallesindeki esnafı tanımayan, ayaküstü yemek yiyen bireylere dönüşmüştür. Bu kentlerin tamamen tüketim toplumu haline gelmesi sadece yakın çevresindeki değil dünyanın birçok yerindeki kaynakları, doğayı ve insanları tüketmesi anlamına gelmektedir. Tüketim ve hız odaklı yaşamın insana mutluluk getirmemesi Cittaslow kavramının ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Cittaslow felsefesi, insanların teknolojiden yararlanarak yaşamdan zevk alabilecekleri hızda yaşamalarını, sosyalleşmelerini, kültürlerine ve çevrelerine sahip çıkmalarını savunmaktadır (cittaslowturkiye.org, 28.06.2019). Cittaslow hareketi ise şehirlerin kendine ait özelliklerini ve değerlerini korumayı amaçlayan bir harekettir. Ayrıca Cittaslow hareketi, turizmin neden olabileceği kültürel yozlaşma, doğal tahribatı ve çevre kirliliği gibi birçok olumsuz etkiye engel olmayı hedeflemektedir. Bu şekilde turizmin gelişiminde önemli rolü olan yerel halkın, turizme bakışı olumlu yönde etkilenecektir (Andarabi vd., 2014: 7).

Bir bölgede turizmin başarılı olması için bölgenin sahip olduğu doğal zenginlikler, kültürel ve tarihi değerler oldukça önemli faktörlerdir. Sanayileşme ve hızlı tüketim alışkanlıkları bu faktörleri olumsuz şekilde etkiler. Bu da beraberinde tatminsizliği getirebilir. Cittaslow gerçekleşmesi muhtemel olan olumsuzluklara engel olmak isteyen ve yaşamı mükemmelleştirmeye çalışan bir markadır. Cittaslow ünvanı taşıyan şehirler turizm planlaması yaparken sürdürülebilir kalkınma politikalarına uygun hareket etmelidir. Başta turistik amaçlarla tasarlanan Cittaslow, şehirlerin sürdürülebilirlik politikalarına da katkı sağlamıştır. Yerel halka önem verilmesi, hizmet kalitesinde standartlaşma, yerel halka ekonomik katkı, çevresel kaynakların korunması, gelişimin yavaş gerçekleşmesi ve turistlerin sorumluluk bilinciyle hareket etmesi sürdürülebilir turizmin en belirgin özellikleridir (Yurtseven vd., 2010: 53).

Turizmin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu etkilerin olumlu olması için sürdürülebilir turizm hareketlerinin daha da artması gerekmektedir. Sürdürülebilir turizm hareketleri açısından Cittaslow hareketi getirdiği kriterlerle turizmin olumlu etkilerini daha da artırmaktadır. Cittaslow hareketinde önemli unsur yerel halk olmaktadır. Bu da yerel halkın sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel olarak daha bilinçli hale gelmesini sağlamaktadır.

Cittaslow hareketine geçen yerlerde yapılan çalışmalar bunu destekler niteliktedir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Coşar, 2014; Çakıcı vd. 2014; Kazancıoğlu ve Dirsehen, 2016; Sarıbaş vd. 2016; Bucak ve Turhan, 2016; Gökaliiler, 2017; Dindar ve Sert, 2018. Fakat çalışmalardan hiçbiri iki yerel halkının Cittaslow hareketine yönelik turizm algısını ölçmemiştir. Bu nedenle çalışmada Seferihisar ve Gökçeada'daki yerel halkın Cittaslow hareketi bağlamında turizm algısının nasıl olduğunu belirlemek amacıyla yapılmıştır.

2. Cittaslow Kavramı

Cittaslow ismi İtalyanca'da şehir anlamına gelen "citta" ve İngilizcede yavaş anlamına gelen "slow" kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Cittaslow kavramının temelleri 1999 yılında İtalya'da Orvieto şehrinde belediye başkanlığı yapan, "Slow Food" hareketinin kurucusu Carlo Petrini öncülüğünde Bra, Greve ve Positano şehirlerinin belediye başkanlarıyla birlikte atılmıştır. Başarılı birer turizm bölgesi olan bu dört şehirde fast food restoranları artmış, araç ve gürültü kirliliği fazlalaşmıştır. Kurucuların niyetleri hızlı ve hareketli hayatı sakinleştirip, yerel ve kültürel değerleri korumaktır (Knox ve Mayer 2009).

Yaşam kalitesini ve sürdürülebilirliği arttırmak amacıyla ortaya atılan Cittaslow fikri günümüzde 28 ülkenin 182 şehrinde benimsenmiştir Cittaslow "yavaş, sakin şehir" anlamına gelmektedir. Bu kavram, Latinlerin "Festina Lente" dediği yavaşça acele etmeyi ve günün şartlarına uyarak geçmişten kopmamayı hedeflemektedir. Cittaslowlar, nüfusu 50.000'in altında olan, yöresel kültürünü, yemeklerini ve tarihi değerlerini muhafaza eden uluslararası şehirler topluluğudur. Bu topluluğa dâhil olmak isteyen şehirlerin güçlü ve zayıf yönlerin iyi analiz etmesi gerekmektedir (www.cittaslowturkiye.org, 28.06.2019).

Sakin şehir yaklaşımı, Latince "yavaş acele" anlamına gelen "festina lente" deyiminin şehir yaşamına uyarlanması anlamına gelebilmektedir. Bu durum günün imkânlarından faydalanarak geçmişin dokusuna sahip çıkmayı amaçlamaktadır. Cittaslow oluşumuna katılmak isteyen şehirler, kriterler ve standartlar dâhilinde değerlendirildikten sonra hak kazandıkları takdirde bir sertifika ile kabul edilirler. Oluşumun parçası olan şehirler, üzerinde Cittaslow'un simgesi olan salyangozlu bayrakları dalgalandırabilirler. Oluşuma dâhil olan şehirlerde turistik olarak büyük hareketlilikler yaşandığı gözlemlenmiştir (Sezgin ve Ünüvar, 2011: 133).

Cittaslow kavramının beraberinde getirdiği sürdürülebilir turizm türü, kültürü ve doğal çevreyi koruyarak bir toplumun gelişmesi yolunda büyük rol oynamaktadır (Butler, 1990: 201). Cittaslow yerel kaynakların ve tarihi dokunun korunmasını ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmektedir. Küçük kentlerin nüfuslarındaki düşüşler; yerel ekonomik canlanma ve sosyal faaliyetlerdeki gelişmeler sayesinde önlenmektedir. Cittaslow, insani değerlere önem veren bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır (Tayfun ve Acuner, 2014: 47).

Sakin Şehir kavramı sakin yaşamın yanı sıra fiziksel çevreyi, yerel mutfağı ve kültürü korumayı hedefler. Daha sağlıklı çevreler oluşturmak ve bireylerin boş

vakitlerini daha iyi değerlendirmelerini sağlamak için teknolojiden faydalanılmasını da desteklemektedir. Bu hareketin amacı; sürdürülebilir ve sağlıklı çevre, sağlıklı ve iyi gıda sağlayarak toplum gelişimine fayda sağlamaktır. Daha sonra bu özellikler maddeler haline getirilmiştir. Liste yemekten zevk almayı ve eşsiz gıdaları desteklemektedir. Maddeler doğrultusunda ziyaretçilere yerel lezzetleri deneyebilme imkânı sağlanmaktadır. Yörenin ayırt edici özelliklerinin korunması son derece önemlidir. Şehir planlamasını da kapsayan bu listeye göre; aday kentler, bölgenin özelliklerini taşıyan el sanatlarını da desteklemelidir. Bunlarla beraber listede; ışıklı panoların kaldırılması, araba alarmlarının yasaklanması, ses ve görüntü kirliliğinin azaltılması, yeşillendirme çalışmaları, yaya ve bisiklet yollarının artırılması gibi çevre düzenlemeleri de yer almaktadır (Knox ve Mayer, 2009: 11).

Cittaslow Birliği nüfusu 50.000 altında olan şehirlerin üye olabildiği uluslararası bir birliktir. Bu birliğe üye olmak, birlik tarafından belirlenen kriterleri yerine getirmek amacıyla proje geliştirmek ve uygulamayı gerektirmektedir. Bu kriterler çerçevesinde puanlandırılan şehirler 50 ve üzerinde puan aldıkları takdirde üyelik hakkı kazanmaktadır. 1999 yılında belirlenen, daha sonrasında birliğin Avrupa dışına çıkıp dünyaya yayılmasıyla evrenselleşen kriterler ilk aşamada bir senelik deneme süresine tabi tutulmaktadır. Bu kriterler 7 başlık altında toplanmaktadır: Çevre politikaları 12 kriterden, altyapı politikaları 9 kriterden, kentsel yaşam kalitesi politikaları 17 kriterden, tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkârlara yönelik politikalar 10 kriterden, misafirperverlik, farkındalık ve eğitim için politikalar 10 kriterden, sosyal uyum politikaları 11 kriterden ve ortaklık politikaları 3 maddeden oluşmaktadır (www.cittaslowturkiye.org, 28.06.2019).

Türkiye'deki sakin şehirler ülkenin her yanında görülebilmektedir. Türkiye'nin doğusunda, batısında, kuzeyinde ve güneyinde sakin şehir organizasyonuna katılmış kentlerimiz bulunmaktadır. Adaylık sürecinde olan veya aday olmayı düşünen, başvuruda bulunan şehirlerimiz mevcuttur. Şu an için Türkiye'de; Seferihisar, Akyaka, Gökçeada, Halfeti, Taraklı, Vize, Yalvaç, Yenipazar, Perşembe, Şavşat, Uzundere, Eğirdir, Gerze, Göynük, Mudurnu, Köyceğiz ve Ahlat olmak üzere 17 tane sakin şehir vardır (www.cittaslowturkiye.org, 24.06.2019).

3. Alan Yazında Cittaslow Araştırmaları

Coşar (2014), Seferihisar halkı, işletme sahipleri, yerli turistler ve belediye başkanı ile görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sonucunda, sakin şehir olduktan sonra çevreye ve altyapıya önem verildiği, halkın üretime teşvik edildiği, sosyal etkinliklerin arttığı, yeni işletmelerin açıldığı ve istihdamın arttığı bu sebeplerden dolayı da yaşam kalitesinde artış olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada, ilçenin tanınması ile gelen nüfus artışı, kalabalık, gürültü, trafik, fazla yapılaşma, emlak fiyatlarında artış ve hayat pahalılığı gibi olumsuz sonuçlar da ortaya çıkmıştır.

Çakıcı vd. (2014), Seferihisar halkının Yavaş Şehir algısının yaşam doyumlarına etkisini incelenmek istemiştir. Çalışmada kullanılan anketler sonucunda, Seferihisar halkının turizmi olumlu yönde algıladıkları ve Yavaş Şehir olduktan sonra yerel halkın yaşam doyumunda olumlu yönde gelişme olduğu görülmüştür. Çalışmaya göre Yavaş

Şehir hareketi, istihdam, kamu hizmetleri, yaşam standartları ve yerel ekonomiyi olumlu etki etmektedir.

Kazancıoğlu ve Dirsehan (2016), yaptıkları çalışmada Seferihisar belediye başkanıyla görüşme yaparak sakin şehirlerin ortaya çıkardığı girişimler ve girişimciler hakkında bilgi edinmeyi amaçlamışlardır. Bu çalışma sakin şehirleri sosyal inovasyon yönünden inceleyen ilk çalışmadır. Görüşmeyi desteklemek için bölgede gözlem çalışmaları da yapılmıştır. Çalışmada Seferihisar Belediye Başkanı bir sosyal girişimci olarak görülmüştür.

Sarıbaş vd. (2016), yaptıkları çalışmada sakin şehirlerde yaşayan “Z Kuşağı” olarak adlandırılan gençlerin sürdürülebilir çevre algılarını ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Çalışmada yöre gençlerinin sürdürülebilir doğa, çevre koruması ve planlama gibi kavramlar hakkındaki farkındalıkları ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırmada belediyenin ve bölgede bulunan bazı sivil toplum örgütlerinin gençleri bilinçlendirmeye çalıştığı görülmüştür. Yeni neslin bilinçlenmesi, eğitilmesi ve kültürel mirasa sahip çıkması için etkinlik ve festivallere onların katılımını sağlamanın önemli olduğu vurgulanmıştır.

Bucak ve Turan (2016), yaptıkları çalışmada Yavaş Yemek akımından sonra Gökçeada’da meydana gelen değişiklikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada konaklama ve yiyecek içecek işletmeleri, turizm çeşitliliği, ulaşım, tanıtım ve ziyaretçi sayıları göz önünde bulundurulmuştur. Gökçeada halkının Yavaş Yemek kavramı hakkında yeterince bilgili olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan görüşmelerin sonucunda 2006-2015 yılları arasında işletme sayılarında artış olduğu, pansiyon ve butik otellerin arttığı ve yöresel yemek yapan işletmelerin açıldığı görülmüştür.

Gökalliler (2017), yaptığı çalışmaya göre; Seferihisar, konum ve kültürel yapısı ile sakin şehir ünvanını başarıyla taşımaktadır. Yerel yemekler ve yerel üretimin desteklenmesinin yanı sıra belediye de halkı bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. Seferihisar’da Cittaslow felsefesinin getirdiği huzur ve sakinliğin başarıya ulaştığı görülmektedir. Seferihisar’da görülen, kendine özgü bir yaşam tarzı sunması, yerel halkın ihtiyaçlarını karşılaması, yerel halkın yaşam alanına yönelik çabalar şehri rakiplerinden farklı kılmaktadır. Yerel halkın da durumu benimsemesi Seferihisar’ın bu anlamda markalaştığını göstermektedir. Araştırmada yerel halkın, kendi yaşam tarzlarını gelen yerli ziyaretçilere de yansıttıkları görülmüştür. Seferihisar sadece turistik bir yer değil yaşanılan, doğal bir yer olarak da görülmektedir. Cittaslow hareketi, Seferihisar’ın rakiplerinden farklılaşmasına ve yerel halkın yaşam kalitesinde artışa neden olmuştur.

Dündar ve Sert (2018), çalışmalarında Seferihisar’da yaşayan yerel halkın sakin şehir olgusuna ilişkin algısı incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Yerel halk, genel olarak, şehrin sakin şehir olmasından memnun olduklarını, sakin şehir olduktan sonra şehirde ekonominin canlandığını, ziyaret artışı ile birlikte turizmin geliştiğini, şehrin çevresel ve sosyo-kültürel olarak geliştiğini ve şehrin tanınırlığının arttığını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte, yerel halk, sakin şehir ile birlikte şehirde trafik sıkışıklığı, aşırı ve çarpık kentleşme, gürültü,

bölgesel enflasyon, kalabalıklaşma ve çevre kirliliği sorunlarının ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Yerel halkın daha çok sakin şehrin ekonomik sonuçlarına odaklanarak memnuniyetlerini dile getirdikleri tespit edilmiştir.

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sakin (Yavaş) Şehirler (Cittaslow), hızlı yaşam alışkanlıklarının neden olduğu yok olma ve bozulmalara karşı, bir koruma şeklinde meydana gelmiştir. Tarihi, kültürel ve doğal mirasa saygılı; küçük fakat hayat kalitesi fazla olan kentler, Cittaslow (Sakin Şehir) hareketinin temel hedefi olma niteliğini taşımaktadırlar. "Sakin Şehir Hareketi", İtalya'da başlamış 10 yıl içerisinde farklı bir şehir ve yaşam modeli meydana getirmiştir. En önemli amacı yerel toplumun ve ziyaretçilerinin yaşam kalitesini arttırmak olan Cittaslow hareketi, kısa bir süre içerisinde uluslararası bir ağ haline almıştır. Yapılan bu çalışmada, turizm kavramı ve genel hatları, güncel bir konu olan yerel halkın Cittaslow algısı üzerinde durularak Gökçeada ve Seferihisar karşılaştırması yapılmıştır. Çalışmanın amacı, hızla gelişmekte olan turizm sektöründeki çalışmalara ek olarak Cittaslow algısı kavramına açıklık getirmek, iki merkezi karşılaştırarak nicel veriler ile yerel halkın algı oranını belirlemektir. Çalışma iki merkezin karşılaştırılması bakımından özgündür. Bu açıdan literatüre katkı sağlayacaktır.

Bu araştırma, Cittaslow turizm algısı konusunda literatüre zenginlik kazandırmanın yanı sıra Gökçeada ve Seferihisar kentlerinde yaşayan kişilerin Cittaslow ile ilgili algılarının çeşitli değişkenler açısından ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Hipotezler

Konu ile ilgili alan yazının ışığında şu hipotezler belirlenmiştir:

H_{1a}: İkamet edilen yer açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-ekonomik etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{1b}: İkamet edilen yer açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin çevresel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{1c}: İkamet edilen yer açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-kültürel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂: İkamet edilen yer açısından Cittaslow imajı istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{3a}: Cinsiyet açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-ekonomik etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{3b}: Cinsiyet açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin çevresel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{3c}: Cinsiyet açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-kültürel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₄: Cinsiyet açısından Cittaslow imajı istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{5a}: Medeni durum açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-ekonomik etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{5b}: Medeni durum açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin çevresel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{5c}: Medeni durum açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-kültürel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₆: Medeni durum açısından Cittaslow imajı istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{7a}: Yaş açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-ekonomik etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{7b}: Yaş açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin çevresel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{7c}: Yaş açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-kültürel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₈: Yaş açısından Cittaslow imajı istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{9a}: Meslek açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-ekonomik etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{9b}: Meslek açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin çevresel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{9c}: Meslek açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-kültürel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₀: Meslek açısından Cittaslow imajı istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{11a}: Gelir kaynağı açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-ekonomik etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{11b}: Gelir kaynağı açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin çevresel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{11c}: Gelir kaynağı açısından Cittaslow hareketi bağlamında turizmin sosyo-kültürel etkileri istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₂: Gelir kaynağı açısından Cittaslow imajı istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{13a}: Turizmin sosyo-ekonomik etkileri Cittaslow imajını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H_{13b}: Turizmin çevresel etkileri Cittaslow imajını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H_{13c}: Turizmin sosyo-kültürel etkileri Cittaslow imajını istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H₁₄: Yaş değişkeni Cittaslow imajını istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H₁₅: Bölgede yaşam süresi Cittaslow imajını istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni olarak Türkiye'deki iki Cittaslow şehri olan Gökçeada ve Seferihisar ilçeleri belirlenmiştir. Bu bağlamda araştırmanın evrenini Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Kayıt Sistemi 2018 yılı verilerine göre Çanakkale'nin Gökçeada ilçesinde yaşayan 9.783 kişi ile İzmir'in Seferihisar ilçesinde yaşayan 43.546 kişi olmak üzere toplam 53.329 bireyden oluşturmaktadır.

Araştırmada zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı örnekleme yöntemine gidilmiştir. Örneklem belirlenirken seçilme şanslarının eşit olması için basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Haziran-Eylül 2017 tarihlerinde 251'i Gökçeada'da ve 203'ü Seferihisar'da olmak üzere toplam 454 katılımcıya ulaşılarak, kişilerle yüz yüze anket yapılmıştır. Güvenirlik açısından 100.000 kişinin üzerindeki evrenlerde 384 örneklemin yeterli olduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden örneklemin %95 güvenirlik düzeyinde evreni temsil etme gücüne sahip olduğu ifade edilebilir.

4.3. Veri Toplama Aracı ve Teknikleri

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Düzenlenen anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özellikleri belirlemeye yönelik cinsiyet yaş gibi ifadeler yer almaktadır. İkinci kısımda ise daha önce Andarabi, Altunöz ve Hassan (2014)'ün araştırmalarında kullandıkları ölçek kullanılmıştır. Andarabi, Altunöz ve Hassan (2014)'in çalışmasında yerel halkın turizm etkilerine yönelik algı ölçeği 0,892 düzeyinde Cittaslow marka imajı ölçeği ise 0,926 düzeyinde güvenilir bulunmuştur. Ölçekler 5'li likert ölçeğine göre düzenlenmiştir (1=hiç katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=katılıyorum, 5=tamamen katılıyorum).

4.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için SPSS 21 (Statistical Package for the Social Science) istatistik paket programından faydalanılmıştır. Araştırmaya katılan kişilere yönelik tanımlayıcı bilgiler yüzde ve frekans analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Ankete verilen cevaplara ilişkin dağılımlar, ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizleri, aritmetik ortalamalar ve standart sapmalar verilmiştir. Bununla birlikte faktör analizi, karşılaştırma analizleri, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

Verilerin analizine geçilmeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır. Buna göre çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. West ve diğerleri (1995)'ne göre çarpıklık değeri için ± 2 ve basıklık değeri için ± 7 değerlerinin üstüne çıktığında normal dağılımdan çıktığını bildirmektedir. Buna göre gözlenen verilerin çarpıklık düzeyinin ± 2 ve basıklık düzeyinin ± 7 değeri arasında olduğu için normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.

5. Bulgular

Bu bölümde araştırma hipotezlerinin test edilme süreci açıklanmıştır. İlk olarak araştırma katılımcılarının tanımlayıcı özellikleri incelenmiştir. Daha sonra ölçeklere ilişkin faktör analizleri, güvenilirlik analizleri, fark testleri (bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi), korelasyon ve regresyon analizleri ile bulguları değerlendirilmiştir.

5.1. Katılımcılarının Tanımlayıcı Özelliklerine Yönelik Bulgular

Tablo 1, katılımcıların demografik özelliklerini göstermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler		Frekans	Yüzde	Değişkenler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	198	43,6	Meslek	Esnaf	139	30,6
	Erkek	256	56,4		Kamu Çalışanı	49	10,8
Medeni Durum	Evli	225	49,6		Özel Sektör Çalışanı	129	28,4
	Bekâr	229	50,4		Ev Hanımı	30	6,6
Yaş	18-24 Yaş	116	25,6		Emekli	31	6,8
	25-34 Yaş	173	38,1		Öğrenci	76	16,7
	35-44 Yaş	88	19,4	Çalıştığınız Sektör	Turizmle İlgili	72	15,9
	45-54 Yaş	47	10,4		Turizmle İlgili Değil	348	76,7
	55 Yaş ve Üstü	30	6,6		Gelirimin Bir Kısmı Turizmden	34	7,5
Aylık Gelir (TL)	1000 ve altı	96	21,1	İkamet Edilen Yer	Gökçeada	251	55,3
	1000-1500	35	7,7		Seferihisar	203	44,7
	1501-2000	92	20,3	Kaç Yıldır Yaşanıyor	1-5 Yıl	130	28,6
	2001-2500	70	15,4		6-10 Yıl	122	26,9
	2501-3000	67	14,8		11-15 Yıl	58	12,8
	3001-4000 TL	59	13,0		16-20 Yıl	66	14,5
	4000 ve üstü	35	7,7		21-25 Yıl	32	7,0
Toplam	454	100,0	25 Yıl Üstü		46	10,1	

Araştırmaya katılanların yaklaşık olarak %56'sı erkeklerden %44'ü kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcılar arasında evli ve bekârların oranı yaklaşık olarak birbirine eşittir. Katılımcıların %38'i 25-34 yaş arasındayken yaklaşık % 26'sı 18-24 yaş arasındadır. Katılımcıların yaklaşık %21'nin aylık geliri 1000 TL'nin altında ve yaklaşık %20'sinin aylık geliri 1501-2000 TL arasındadır. Katılımcıların yaklaşık % 31'i esnaflardan meydana gelirken % 28'i özel sektör çalışanlarından oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun çalıştığı sektör turizm ile ilişkili değildir. Araştırmaya katılanların %55'i Gökçeada'da, kalan %45'i Seferihisar'da ikamet etmektedir. Bu kişilerden yaklaşık %29'u araştırmaya katıldıkları yerlerde 1-5 yıldan beri yaşarken, %27'si 6 ila 10 yıldan beri yaşamaktadır.

5.2. Açıklayıcı ve Doğrulamalı Analizler

Hipotezlerin test edilmesinden önce ölçeklerin geçerliliğine yönelik açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Buna göre öncelikle turizmin etkileri ölçeğinin KMO ve Barlett küresellik testi değerlerine bakılmıştır. KMO ve Barlett küresellik testi değerleri istatistiksel olarak anlamlı bulunması durumunda verilerin faktör analizi için uygun olduğu kabul edilmektedir. KMO değerleri 0,5 ve 1 arası değerler kabul edilebilir olarak değerlendirilebilir. Turizmin etkileri ölçeği için KMO değeri 0,884 olarak bulunmuştur. Barlett küresellik testi sonucu 6841,5 olarak 0,001 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlara göre verilerin faktör analizi için yeterli büyüklükte ve uygun olduğu söylenebilir.

Yapılan ilk faktör analizi sonuçlarına göre ortak varyans değerleri 0,5 altında olan üç ifade (ifade8, ifade9, ifade18) ölçekten çıkartılmıştır. Faktör yükü 0,5'in altında olan iki ifade (ifade17, ifade19) ölçekten çıkartılmıştır. Kalan 21 ifade ile yapılan turizmin etkileri ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. Tabloya göre turizmin etkileri ölçeği çevresel etki, sosyo-ekonomik etki ve sosyo-kültürel etki olmak üzere 3 boyuta ayrılmıştır. Faktör analizi sonucuna göre faktörler toplam varyansın %68'ini açıklamaktadır.

Tablo 2. Turizmin Etkilerine Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

No		1	2	3
ÇEVRESEL ETKİ® ($\bar{x}=2,57$; s.s.=0,985)				
21	Parklar, sahiller ve piknik yerlerinin kirliliğine sebep olmaktadır.	,906		
23	Bölgede ses kirliliğine neden olmaktadır.	,892		
20	Çevre ve doğanın kirlenmesine neden olmaktadır.	,891		
24	Kentsel dokunun bozulmasına sebep olmaktadır	,859		
22	Bölgede trafik sıkışıklığına sebep olmaktadır.	,837		
25	Bölgede çevreye zararlı ticari ve sanayi faaliyetlerine neden olmaktadır.	,759		
3	Ticari ahlâkın bozulmasına yol açmaktadır.	,756		
7	Aile yapısında manevi değerlere verilen önemi azaltmaktadır	,734		
6	Gelenek ve göreneklerin bozulmasına sebep olmaktadır.	,729		
SOSYO-EKONOMİK ETKİ ($\bar{x}=3,92$; s.s.=0,672)				
13	Halkın yaşam kalitesinin yükselmesine katkı sağlamaktadır.		,800	
12	Önemli bir gelir kaynağıdır.		,800	
10	Yeni iş sahaları ve istihdam sağlamaktadır.		,779	
11	Kadınlara ekonomik destek sağlamaktadır.		,770	
15	Bölgede alt yapı standartlarının yükselmesine sebep olmaktadır.		,700	
16	Yerel halkın bölgeye daha fazla yatırım yapmasına sebep olmaktadır.		,664	
14	Bölgenin tanıtımına katkı sağlamaktadır.		,640	
SOSYO-KÜLTÜREL ETKİ® ($\bar{x}=3,19$; s.s.=0,985)				
1	Yöredeki geleneksel yeme-içme alışkanlıklarını değiştirmektedir.			,875
2	Restoranlarda yöresel yemekler yerine, turistlerin damak tadına hitap eden yiyecek ve içecekler sunulmaktadır.			,852
26	Sigara kullanımını artırmaktadır.			,646
5	Yöre halkının kendi öz dilinden uzaklaşmasına sebep olmaktadır.			,620
4	Alkol kullanımını artırmaktadır.			,605
Faktör Eigen Değerleri		6,969	4,050	3,344
Faktörlere Ait Açıklanan Varyans Değeri (%)		33,185	19,288	15,928
Toplam Açıklanan Varyans (%)		68,401		
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Ölçüm Yeterliliği		,884		
Bartlett Küresellik Test Değeri		6841,501 sig.,000		

*Ölçekteki ifadeler ters kodlanmıştır.

Ölçekteki boyutlardan çevresel etki boyutu varyansın %33'ünü, sosyo-ekonomik etki boyutu varyansın %19'unu ve sosyo-kültürel etki boyutu varyansın %15'ini açıklamaktadır. Çevresel etki ve sosyo-kültürel etki boyutundaki ifadelerini tamamı ters kodlanmıştır. Boyutların ortalamalarına bakıldığında sosyal ekonomik etki ($\bar{x}=3,92$) en yüksek katılımı gösteren boyuttur. Sosyo-kültürel etki ($\bar{x}=3,19$) ise ortalamanın üzerinde bir katılım göstermektedir. Çevresel etki boyutunda ($\bar{x}=2,57$)

katılım düzeyinin ortalamasının altında olduğu gözlenmektedir. Buna göre turizmin Cittaslow şehirlerinde ikamet eden yerel halka ekonomik açıdan katkılarının olduğu ve Cittaslow anlayışının şehirlerin kültürel yapılarının korunmasında etkili olduğu söylenebilir. Ancak turizm ile birlikte bu şehirlerde yerel halk tarafından negatif çevresel etkilerin olduğu gözlenmektedir.

Cittaslow imajı ölçeğine yönelik olarak faktör analizi öncesinde KMO ve Barlett küresellik testi değerlerine bakılmıştır. Buna göre KMO değeri 0,813 ve Barlett küresellik testi değeri 1203,5 olarak ($p < 0,001$) anlamlı bulunmuştur. Bu açıdan verilerin faktör analizi için yeterli büyüklükte ve uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Cittaslow İmajına Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

No	CITTASLOW İMAJI ($\bar{x}=4,33$; s.s.=0,781)	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Eigen Değeri
28	Yörenin kalkınma ve gelişmesi için iyi bir modeldir.	,926	76,88%	3,075
29	Yerel halkın yaşam kalitesinin yükseltilmesi için iyi bir modeldir.	,906		
30	Yaşadığım şehrin Cittaslow olmasından memnunum.	,871		
27	Turist sayısının artışında etkili bir markadır.	,799		
KMO Örnekleme Ölçüm Yeterliliği		,813		
Bartlett Küresellik Testi Chi-Square		1203,561		
Anlamlılık Düzeyi		,000		

Cittaslow imajı ölçeğine yönelik olarak yapılan faktör analizi sonucunda 4 ifadenin bulunduğu ölçek tek boyutlu olarak ortaya çıkmıştır. Tablo 3'e göre tek faktör toplam varyansın %77'sini açıklamaktadır. Katılımcıların Cittaslow imajı ölçeğine katılım düzeyi ($\bar{x}=4,33$) ortalamasının oldukça üzerinde bulunmuştur. Buna göre katılımcıların Cittaslow'u pozitif algıladıkları ve Cittaslow'dan memnun oldukları söylenebilir. Yapılan faktör analizleri sonucunda ölçeklerin geçerli oldukları söylenebilir.

Turizmin etkileri ölçeğine ve Cittaslow imajı ölçeğine yönelik olarak yapılan güvenilir sonuçları Tablo 4'te verilmektedir. Güvenirlik analizi geliştirilen ölçme aracının (ölçeğin) ifadelerin kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediği test etmek amacıyla kullanılmaktadır. Güvenirlik analizi ifadelerin birbirleri arasındaki ilişkinin ölçülmesi ile ortaya çıkmaktadır. Güvenirlik katsayısı 0 ile 1 arasında değer almakta ve bu değer 1'e yaklaştıkça güvenirlik artmaktadır. Genellikle 0,7'nin üzerindeki değerler güvenilir kabul edilmektedir.

Tablo 4. Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı (α)
<i>Çevresel Etki</i>	9	0,944
<i>Sosyo-Ekonomik Etki</i>	7	0,864
<i>Sosyo-Kültürel Etki</i>	5	0,744
<i>ETKİ ÖLÇEĞİ – GENEL</i>	21	0,902
<i>CITTASLOW İMAJI</i>	4	0,898

Tablo 4'teki Cronbach Alfa değerleri incelendiğinde turizmin etkileri ölçeğindeki boyutlardan çevresel etki boyutu 0,944 ile en yüksek güvenirlığe sahip boyut olmuştur. Sosyal ekonomik etki (0,864) ve sosyo-kültürel etki (0,744) boyutlarının güvenilir olduğu görülmektedir. Turizmin etkileri ölçeği (0,902) geneline bakıldığında ölçeğin oldukça güvenilir olduğu görülmektedir. Cittaslow imajı ölçeğinin (0,898) ise yüksek düzeyde güvenilirlik sağladığı söylenebilir.

5.3. Hipotez Testlerine Yönelik Bulgular

Katılımcıların ikamet ettikleri yere göre turizm etkileri ve Cittaslow imajı algı düzeylerinin farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi yapıldı ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. T testi iki grup arasındaki ortalama karşılaştırması da kullanılmaktadır. Varyansların eşit dağılım şartı sağlanmasa bile t testi sonuçlarının yorumlanması varyansların eşit dağılıp dağılmadığına göre yapılmaktadır.

Yapılan Levene testi sonucunda sosyo-ekonomik etki ve çevresel etki boyutlarının homojen dağılmadığı, sosyo-kültürel etki boyutunun ise homojen dağıldığı görülmektedir. Tablo 5'teki t testi sonuçlarına göre sosyo-ekonomik etki boyutunun ikamet edilen yere göre farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Buna göre H_{1a} reddedilmiştir. Çevresel etki ve sosyo kültürel etki boyutlarının ortalamalarında ise ikamet edilen yer açısından Seferihisar lehine anlamlı farklılık ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Buna göre H_{1b} ve H_{1c} kabul edilmiştir.

Tablo 5. İkamet Yerine Göre Turizmin Etkileri ve Cittaslow İmajı t Testi Sonuçları

Boyutlar	Yer	n	$\bar{x}$	s.s.	Levene Testi		t Testi	
					F	P	T	p (iki uçlu)
<i>Sosyo-Ekonomik Etki</i>	Gökçeada	251	3,96	0,59	12,031	,001	1,639	,102
	Seferihisar	203	3,86	0,76				
<i>Çevresel Etki</i>	Gökçeada	251	2,26	0,80	36,215	,000	-7,628	,000
	Seferihisar	203	2,95	1,06				
<i>Sosyo-Kültürel Etki</i>	Gökçeada	251	3,05	0,60	0,750	,387	-5,115	,000
	Seferihisar	203	3,35	0,64				
<i>CITTASLOW İMAJI</i>	Gökçeada	251	4,35	0,72	4,758	,030	0,629	,530
	Seferihisar	203	4,30	0,85				

İmaj ölçeğine yönelik yapılan Levene testine göre varyansların homojen dağılmadığı görülmektedir. Bağımsız örneklem t testi sonucuna göre Gökçeada ve Seferihisar arasında anlamlı bir farklılık ($p>0,05$) tespit edilememiştir. Buna göre H_2 reddedilmiştir.

Cinsiyet açısından turizmin etkileri ölçeğinin boyutlarının anlamlı gösterip göstermediğine yönelik yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçları verilmiştir (Tablo 6). Levene testine göre çevresel etki boyutunun varyansının homojen dağılmadığı ancak sosyo-ekonomik etki boyutunun ve sosyo-kültürel etki boyutlarının varyanslarının homojen dağıldığı görülmektedir. T testi sonuçlarına göre turizmin etkileri boyutları arasında cinsiyet açısından istatistiki açıdan anlamlı ($p>0,05$) bir farklılık tespit edilememiştir. Buna göre H_{3a} , H_{3b} ve H_{3c} reddedilmiştir.

Tablo 6. Cinsiyete Göre Turizmin Etkileri ve Cittaslow İmajı t Testi Sonuçları

					Levene Testi		t Testi	
Boyutlar	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	s.s.	F	P	T	p (iki uçlu)
<i>Sosyo-Ekonomik Etki</i>	Kadın	256	3,95	0,66	1,438	,231	1,344	,179
	Erkek	198	3,87	0,69				
<i>Çevresel Etki</i>	Kadın	256	2,54	0,94	5,181	,023	-0,587	,558
	Erkek	198	2,60	1,05				
<i>Sosyo-Kültürel Etki</i>	Kadın	256	3,20	0,64	0,094	,760	0,623	,533
	Erkek	198	3,17	0,63				
CITTASLOW İMAJI	Kadın	256	4,32	0,78	0,204	,652	-0,447	,655
	Erkek	198	4,35	0,79				

Cinsiyet açısından Cittaslow imajına yönelik olarak yapılan levene testi sonuçlarına göre varyansların homojen dağılmadığı gözlenmektedir. T testi sonucunda Kadın ve erkek katılımcılar arasında Cittaslow imajı açısından istatistiki bir farklılık bulunmamıştır (Tablo 6). Buna göre H_4 reddedilmiştir.

Turizmin etkileri ölçeği boyutlarının medeni durum açısından farklılık gösterip göstermediğini yönelik yapılan t testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Levene testi sonuçlarına göre çevresel etki boyutu homojen dağılırken sosyo-ekonomik etki ve sosyo-kültürel etki boyutları homojen dağılmıştır. T testi sonuçlarına göre sosyo ekonomik etki boyutunun medeni durum açısından istatistiki bir fark göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Buna göre H_{5a} reddedilmiştir. Çevresel etki ve sosyo-kültürel etki boyutlarında medeni durum açısından bekâr katılımcılar lehine anlamlı farklılık ($p<0,05$) gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre H_{5b} ve H_{5c} kabul edilmiştir.

Tablo 7. Medeni Duruma Göre Turizmin Etkileri ve Cittaslow İmajı t Testi Sonuçları

					Levene Testi		t Testi	
Ölçek	Medeni Durum	n	$\bar{x}$	s.s.	F	P	T	p (iki uçlu)
<i>Sosyo-Ekonomik Etki</i>	Evli	225	3,93	0,66	0,162	,687	0,476	,634
	Bekâr	229	3,90	0,68				
<i>Çevresel Etki</i>	Evli	225	2,37	0,90	8,708	,003	-4,339	,000
	Bekâr	229	2,76	1,03				
<i>Sosyo-Kültürel Etki</i>	Evli	225	3,01	0,62	0,595	,441	-6,255	,000
	Bekâr	229	3,36	0,59				
<i>CITTASLOW İMAJI</i>	Evli	225	4,26	0,78	0,012	,913	-1,832	,068
	Bekâr	229	4,40	0,77				

Medeni durum açısından Cittaslow imajı ölçeğine yönelik yapılan Levene testine göre varyansların homojen dağıldığı görülmektedir (Tablo 7). Bağımsız örneklem t testi sonucuna göre evli ve bekâr katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık ($p>0,05$) tespit edilememiştir. Buna göre H_0 reddedilmiştir.

Yaş değişkenine göre turizmin etkilerinin farklılık gösterip göstermediğini yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 8’de verilmektedir. Öncelikle boyutlardaki değişkenlerin varyans homojenliği kontrol edilmiştir. Buna göre çevresel etki boyutunda varyanslar homojen dağılmazken sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etki boyutlarında varyanslar homojen dağılmıştır. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre bütün boyutların yaş değişkeni açısından anlamlı farklılık ($p<0,05$) gösterdiği tespit edilmiştir. Farkın kaynağının öğrenilmesi amacıyla post-hoc testleri uygulanmıştır. Sosyo-ekonomik etki boyutunda uygulanan Tukey testi sonucuna göre 25-34 yaş grubundaki katılımcıların 18-24 yaş grubundaki ve 55 yaş ve üstü katılımcılara göre sosyo-ekonomik etkilerini daha olumlu değerlendirdikleri görülmektedir. Buna göre H_{7a} kabul edilmiştir.

Çevresel etki boyutunda uygulanan Dunnett’s-C testi sonucuna göre 18-24 yaş grubundaki katılımcıların diğer katılımcılara göre turizmin çevresel etkilerini daha olumlu değerlendirdikleri görülmektedir. Sosyo-kültürel etki boyutunda uygulanan Tukey testi sonucunda 18-24 yaş grubundaki katılımcıların 25-34 yaş grubundaki katılımcılara göre daha olumlu değerlendirdikleri ve 25-34 yaş grubundaki katılımcıların diğer üç gruptaki katılımcılara göre turizmin sosyo-kültürel etkilerini daha olumlu değerlendirdikleri görülmektedir. Buna göre H_{7b} ve H_{7c} kabul edilmiştir.

Yaş değişkeni açısından Cittaslow imajı düzeyinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır (Tablo 8). Analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı bir farklılık ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Grupların varyanslarının homejen dağıldığı tespit edildiğinden uygulanan Tukey testi ile farkın kaynağı araştırılmıştır. Buna göre 18-25, 25-34 ve 35-44 yaş grupları ile 45-54 ve 55 ve üstü yaş grupları arasında 18-24, 25-34 ve 35-44 yaş grupları lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre H_8 kabul edilmiştir.

Tablo 8. Yaşa Göre Turizm Etkileri ve Cittaslow İmajı Anova Sonuçları

Ölçek	Yaş	n	$\bar{x}$	s.s.	F	P	Farkın Kaynağı
Sosyo-Ekonomik Etki	1 18-24 Yaş	116	3,81	0,679	3,237	0,012	2>1-5
	2 25-34 Yaş	173	4,02	0,631			
	3 35-44 Yaş	88	3,97	0,624			
	4 45-54 Yaş	47	3,82	0,757			
	5 55 Yaş ve üstü	30	3,67	0,773			
Çevresel Etki	1 18-24 Yaş	116	2,91	1,049	5,304	0,000*	1>2-3-4-5
	2 25-34 Yaş	173	2,42	0,928			
	3 35-44 Yaş	88	2,45	0,907			
	4 45-54 Yaş	47	2,58	1,033			
	5 55 Yaş ve üstü	30	2,40	0,928			
Sosyo-Kültürel Etki	1 18-24 Yaş	116	3,37	0,591	6,208	0,000	1>2>3-4-5
	2 25-34 Yaş	173	3,22	0,598			
	3 35-44 Yaş	88	3,07	0,680			
	4 45-54 Yaş	47	3,04	0,655			
	5 55 Yaş ve üstü	30	2,85	0,628			
CITTASLOW İMAJI	1 18-24 Yaş	116	4,38	0,782	5,029	0,001	1-2-3>4-5
	2 25-34 Yaş	173	4,41	0,739			
	3 35-44 Yaş	88	4,38	0,740			
	4 45-54 Yaş	47	4,13	0,755			
	5 55 Yaş ve üstü	30	3,81	0,962			

* Varyanslar homojen dağılmamıştır.

Meslek değişkenine göre turizmin etkilerinin farklılık gösterip göstermediğini yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 9'da görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda turizmin etkileri boyutlarından yalnızca çevresel etki boyunda anlamlı farklılık ($p<0,05$) bulunmuştur. Yapılan homojenlik testine göre çevresel etki boyutundaki gruplar arası varyansın homojen dağılmadığı tespit edilmiştir. Farkın kaynağının tespiti için yapılan Dunnett's-C testi sonucunda kamu çalışanlarının esnaf ve özel sektör çalışanlarına göre turizmin çevresel etkilerini daha olumlu değerlendirdikleri bulunmuştur. Esnaf, kamu çalışanı ve özel sektör çalışanı katılımcıların ise ev hanımı ve emekli katılımcılardan çevresel etkileri daha olumlu değerlendirdikleri görülmektedir. Buna göre H_{9a} ve H_{9c} reddedilirken H_{9b} kabul edilmiştir.

Cittaslow imajı düzeyinin meslek değişkeni açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı bir farklılık ($p>0,05$) tespit edilmemiştir. Buna göre H_{10} reddedilmiştir.

Tablo 9. Mesleğe Göre Turizm Etkileri ve Cittaslow İmajı Anova Sonuçları

Ölçek	Meslek	n	$\bar{x}$	s.s.	F	p	Farkın Kaynağı
Sosyo-Ekonomik Etki	1 Esnaf	139	3,87	0,698	2,115	0,063	-
	2 Kamu Çalışanı	49	3,82	0,752			
	3 Özel Sektör Çalışanı	129	3,85	0,609			
	4 Ev Hanımı	30	4,17	0,399			
	5 Emekli	31	4,06	0,490			
	6 Öğrenci	76	4,02	0,787			
Çevresel Etki	1 Esnaf	139	2,53	0,990	8,199	0,000*	2>1-3>4-5
	2 Kamu Çalışanı	49	3,28	1,046			
	3 Özel Sektör Çalışanı	129	2,58	1,101			
	4 Ev Hanımı	30	2,09	0,650			
	5 Emekli	31	2,21	0,665			
	6 Öğrenci	76	2,47	0,683			
Sosyo-Kültürel Etki	1 Esnaf	139	3,19	0,726	2,225	0,051	-
	2 Kamu Çalışanı	49	3,44	0,583			
	3 Özel Sektör Çalışanı	129	3,15	0,622			
	4 Ev Hanımı	30	3,00	0,548			
	5 Emekli	31	3,15	0,524			
	6 Öğrenci	76	3,17	0,549			
CITTASLOW İMAJI	1 Esnaf	139	4,35	0,743	1,504	0,187	-
	2 Kamu Çalışanı	49	4,21	0,828			
	3 Özel Sektör Çalışanı	129	4,24	0,786			
	4 Ev Hanımı	30	4,59	0,665			
	5 Emekli	31	4,33	0,746			
	6 Öğrenci	76	4,42	0,852			

* Varyanslar homojen dağılmamıştır.

Turizmin etkileri boyutlarının gelir kaynağı değişkeni açısından farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi yapılmıştır (Tablo 10). Yapılan analiz sonucunda turizmin etkileri boyutlarından sosyo-ekonomik etki boyutunda anlamlı bir farklılık ($p>0,05$) bulunmamıştır. Buna göre H_{11a} reddedilmiştir.

Çevresel etki ve sosyo-kültürel etki boyutlarında anlamlı farklılık ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Homojenlik testi sonuçlarına göre çevresel etki ve sosyo-kültürel etki boyutlarında gruplar arası varyansların homojen dağılmadığı tespit edilmiştir. Farkın kaynağının tespiti için yapılan Dunnett's-C testi sonucunda her iki boyutta gelirlerinin bir kısmını veya tamamını turizmden elde eden katılımcılar ile gelirlerini turizm dışı sektörlerden elde eden katılımcılar arasında turizmden gelir elde edenler lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Buna göre H_{11b} ve H_{11c} kabul edilmiştir.

Cittaslow imajı düzeyinin gelir kaynağı değişkeni açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır (Tablo 10). Analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı bir farklılık ($p>0,05$) tespit edilmemiştir. Buna göre H_{12} reddedilmiştir.

Tablo 10. Gelirin Kaynağına Göre Turizm Etkileri ve Cittaslow İmajı Anova Sonuçları

Ölçek		Gelirin Kaynağı	n	$\bar{x}$	s.s.	F	P	Farkın Kaynağı
Sosyo-Ekonomik Etki	1	Turizmle İlgili	72	3,92	0,694	0,419	0,658	-
	2	Turizmle İlgili Değil	348	3,92	0,661			
	3	Gelirimin Bir Kısmı Turizmden	34	3,81	0,754			
Çevresel Etki	1	Turizmle İlgili	72	3,05	1,267	23,461	0,000*	1-3>2
	2	Turizmle İlgili Değil	348	2,40	0,826			
	3	Gelirimin Bir Kısmı Turizmden	34	3,23	1,204			
Sosyo-Kültürel Etki	1	Turizmle İlgili	72	3,37	0,788	11,480	0,000*	1-3>2
	2	Turizmle İlgili Değil	348	3,11	0,579			
	3	Gelirimin Bir Kısmı Turizmden	34	3,55	0,633			
CITTASLOW İMAJI	1	Turizmle İlgili	72	4,38	0,677	0,677	0,509	-
	2	Turizmle İlgili Değil	348	4,33	0,814			
	3	Gelirimin Bir Kısmı Turizmden	34	4,19	0,637			

* Varyanslar homojen dağılmamıştır.

Turizmin etkileri boyutları, Cittaslow imajı ölçeği, katılımcıların yaşı ve bölgede yaşam süreleri arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini gösteren bir analiz tekniğidir. Korelasyon katsayısı 0 ile 1 arasında değer alır ve değer 1'e yaklaştıkça ilişkinin şiddeti kuvvetlenir. Katsayının işareti ilişkinin yönünü göstermektedir. Tablo 11'e göre Çevresel etki ile sosyo-kültürel etki ($r=0,641$), Cittaslow imajı ile Sosyo-ekonomik etki ($r=0,627$) arasında orta şiddette ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Cittaslow imajı ile yaş ($r=-0,192$), bölgede yaşam süresi ($r=-0,132$) ve çevresel etki ($r=-0,111$) arasında düşük şiddette ve negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Cittaslow imajı ile sosyo-kültürel etki arasında anlamlı bir ilişki ($p>0,05$) bulunamamıştır. Buna göre H_{13c} reddedilmiştir.

Tablo 11. Cittaslow İmajı ile Diğer Değişkenler Arasında Korelasyon Analizi Sonuçları

	CITTASLOW İMAJI	Sosyo-Ekonomik Etki	Sosyo-kültürel Etki	Çevresel Etki	Yaş	Bölgede Yaşam Süresi
CITTASLOW İMAJI	1	,627**	-,004	-,111*	-,192**	-,132**
Sosyo-ekonomik Etki	,627**	1	-,099*	-,210**	-,061	-,058
Sosyo-kültürel Etki	-,004	-,099*	1	,641**	-,246**	-,019
Çevresel Etki	-,111*	-,210**	,641**	1	-,123**	-,028
Yaş	-,192**	-,061	-,246**	-,123**	1	,285**
Bölgede Yaşam Süresi	-,132**	-,058	-,019	-,028	,285**	1

* 0,05 Düzeyinde Korelasyon; ** 0,01 Düzeyinde Korelasyon

Cittaslow imajı ile sosyo-ekonomik etki, çevresel etki, yaş ve bölgede yaşam süresi arasındaki ilişki korelasyon analizi ile tespit edildikten sonra değişkenlerin Cittaslow imajını açıklama düzeylerini bulmak için regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 12).

Tablo 12. Cittaslow İmajına Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Model (1)	β	Standart Hata	t Değeri	Önem Düzeyi
Sabit	1,899	0,199	9,559	,000
Sosyo-Ekonomik Etki	0,717	0,043	16,641	,000
Çevresel Etki	-0,001	0,030	-0,046	,964
Yaş	-0,010	0,003	-3,662	,000
Bölgede Yaşam Süresi	-0,005	0,003	-1,506	,133

R²=0,421 Sig.=0,000 F=81,206

Bağımsız değişkenler ile Cittaslow imajına ilişkin kurulan regresyon modeli F=81,206 ve p<0,05 olduğundan istatistiki olarak anlamlıdır. Buna göre modeldeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama oranı %42,1'dir.

Modeldeki katsayılar incelendiğinde çevresel etkinin ve bölgede yaşam süresinin (p>0,05) Cittaslow imajı üzerinde etkisi tespit edilememiştir. Buna göre H_{13b} ve H₁₅ reddedilmiştir. Sosyo-ekonomik etki ($\beta=0,717$; p<0,05) ve yaş ($\beta=0,01$; p<0,05) değişkenlerinin Cittaslow imajı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Buna göre H_{13a} ve H₁₄ kabul edilmiştir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Cittaslow etiketi bulunan kentler, önemli bir marka değeri bulundurmaktadır. Dünyadaki turizm yönelim türleri artmakta; turizm, sadece kitle turizmine bağlı olarak gelişim göstermemektedir. Kentleri ve yaşantıları hızla devam eden, kalabalık, gürültülü yaşam alanını standart hale getirmeye çalışan ve bunun gerçekten gerekli olduğuna inanan, küresel yönelimler, Cittaslow ile sakin yaşanabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Yavaş akımının faydalarından birisi Cittaslow'un oluşum göstermesiyle turizm alanında pozitif değişiklerin görülmesidir. İtalya'da meydana gelen hareket, Türkiye'de on yedi ilçe-belde seviyesindeki şehri kendisine dâhil etmiştir. Bunlardan birincisi olan Seferihisar, Türkiye'deki ilk Cittaslow olarak turizm konusunda önemli faydalar sağlamıştır.

Araştırmaya yönelik sonuçlar değerlendirildiğinde H_{1b} ve H_{1c} hipotezleri desteklenirken; H_{1a} hipotezi desteklenmemiştir. Bu bulgulara göre her iki Cittaslow şehrin sakinlerinin turizmin sosyo-ekonomik etkilerini aynı düzeyde olumlu algıladıkları söylenebilir. Gökçeada'da turizmin negatif çevresel etkilerinin yerel halk tarafından daha çok hissedildiği görülmektedir. Sosyo-kültürel boyut açısından değerlendirildiğinde Seferihisar halkının turizmin kültürel değerlerin korunmasında olumlu etkilerinin daha yüksek düzeyde algılandığı söylenebilir. H_2 hipotezi desteklenmemiştir. Bu sonuç Cittaslow imajına yönelik cevapların ortalamasının her iki şehir içinde yüksek düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Buradan iki Cittaslow şehrindeki yerel halkın da Cittaslow markasına olumlu baktıkları ve Cittaslow şehri olmaktan memnun oldukları sonucuna varılabilir. H_{3a} , H_{3b} , H_{3c} ve H_4 hipotezleri desteklenmemiştir. H_{5b} ve H_{5c} hipotezleri desteklenmiştir. Bu sonucu göre evli katılımcıların turizmin çevresel ve sosyo-kültürel etkilerini daha olumsuz değerlendirdikleri sonucuna ulaşılabilir. H_{5a} ve H_6 hipotezi desteklenmemiştir. H_6 hipotezi sonucuna göre evli ve bekâr katılımcıların Cittaslow olmaktan aynı düzeyde memnun oldukları söylenebilir. H_{7a} , H_{7b} , H_{7c} ve H_8 hipotezleri desteklenmiştir. Analizden genç yaş gruplarının orta yaş ve üstü gruplara göre Cittaslow'a daha olumlu yaklaştıkları sonucuna varılabilir. H_{9b} , H_{11b} , H_{11c} , H_{13a} ve H_{14} hipotezleri desteklenirken, H_{9a} , H_{9c} , H_{10} , H_{11a} , H_{12} , H_{13b} , H_{13c} ve H_{15} hipotezleri desteklenmemiştir.

Araştırma kapsamında, Cittaslow sonrası Seferihisar'da önemli seviyede gelişmeler meydana gelmiştir. Seferihisar'ın söz konusu zaman aralığından önemli faydalar kazandığı, Cittaslow'un turizmin gelişim göstermesine belirli şekilde etkisi olduğu analiz edilmiştir. En önemli etkiler, bölgenin ulusal ve uluslararası seviyede tanınmasına katkı sağlanması şeklinde ifade edilmiştir. Bölgedeki turist miktarı, turizm yatırımları, iş ve istihdam imkânları yükselmiş, bölgedeki turizme yönelik yerel kültürel mirasın korunması ve bölgede çalışmaya olan istek arttırılmıştır. Bu alanda, turizm işletme işi yapanların ve otellerin, hem nitel bir şekilde gelişim göstermeleri ve hizmet kalitesini yükseltmeleri hem de Cittaslow sürecine yönetsel olarak fayda sağlamaları, destek vermeleri sinerjiyi yükseltecektir. Bunun yanı sıra, dünyada turizmin gelişim gösterdiği birçok destinasyonda gözlemlenmiş olan negatiflikler, bu bölgede tehlike oluşturmaya başlamıştır. Bir bölgenin tespit edilmesinden sonrası gözlenmiş olan arz, imar ve yapılaşma istekleri, büyük turizmin bölgeye akması

ve kıyı bölgelerinde betonlaşma tehlike durumunun, Seferihisar için risk meydana getirmeye başlamış olduğu görülmektedir. Bu sebeple özellikle yerel yönetimlerin bu konuda dikkat etmesi, imar ve yapılaşma konusu ile ilgili yasal düzenleme konusunda dikkatli olmaları gerekmektedir.

Araştırma sonucunda sosyo-ekonomik etki ve yaş değişkenlerinin Cittaslow imajı üzerinde etkili olduğu görülürken çevresel etkilerin ve bölgedeki yaşam süresinin Cittaslow imajı üzerinde bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda Gökçeada ve Seferihisar halklarının Cittaslow algıları arasında belirgin bir farklılık görülmemiştir. Her iki yöre halklarının da genel olarak Cittaslow'a olumlu baktıkları sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle turizmden para kazanan genç kesim Cittaslow hakkında olumlu düşüncelere sahiptir. Turiste karşı negatif tutumlar henüz ortaya çıkmamıştır. Benzer şekilde DüNDAR ve SERT (2018) Seferihisar'ı ele aldıkları çalışmalarında yerel halkın Cittaslow'dan ve sosyo-ekonomik etkilerden memnun oldukları sonucuna ulaşarak bu çalışma ile benzer sonuçlar ortaya koymuşlardır.

Sonuç olarak Gökçeada'ya göre Seferihisar'da sosyo-kültürel ve çevresel etkilerin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum Seferihisar'ın Türkiye'deki ilk Cittaslow olması ile merkezleşmesi, Seferihisar'ın İzmir'e yakınlığı ve ulaşımının Gökçeada'ya göre çok daha kolay olması gibi nedenlerle açıklanabilir.

Bu çalışmaya benzer olarak yapılan çalışmalara yardımcı olması açısından aşağıdaki öneriler verilebilir:

- Her iki yöre halkının da genel olarak Cittaslow'un getirilerinden memnun oldukları söylenebilir. Belediyelerin bu konu hakkında halkı eğitme ve bilinçlendirme çalışmaları fayda sağlamıştır. Fakat bu alanda daha çok çalışma yapılmalı, üretime katılan halk bu alanda daha fazla aktif olmalıdır.
- Seferihisar ya da Gökçeada farklı ülkelerde bulunan farklı kültürel değerlere sahip sakin şehirler ile karşılaştırılarak farklar ve benzerlikler ortaya konulabilir.
- Seferihisar ve Gökçeada dışında yer alan sakin şehir hareketlerinin bulunduğu bölgeler birbirleri ile karşılaştırılarak eksiklikler giderilebilir.
- Gökçeada'nın ulaşım sorunu daha fazla gündeme getirilerek adaya seferler artırılabilir.
- Cittaslow bilincini arttırmayı amaçlayan belediyeler halk ve sivil toplum kuruluşları ile koordine şekilde hareket ederek daha fazla etkinlik düzenleyebilir.

Kaynakça

- Andarabi, F. F., Altunöz, Ö., Hassan, A. (2014). Cittaslow Şehirlerde Yerel Halkın Turizmde Yaklaşımı: Seferihisar Örneği, *Eko-Gastronomi Dergisi*, 1(1): 77-94.
- Bucak, T., Turan, Ö. (2016). Bölge Turizmine Yeni Akımların Etkisi: Gökçeada Yavaş Yemek Örneği, *Journal of Yasar University*, 11(43): 211-219.
- Butler, R. W. (1990). Alternative Tourism: Pious Hope or Trojan Horse?, *Journal of Travel Research*, 28(3): 40-45.

- Coşar, Y. (2014). Yavaş Şehir Olgusunun Kentsel Yaşam Kalitesi Üzerindeki Algılanan Etkisi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2): 226-240.
- Çakıcı, A. C., Yenipınar, U., Benli, S. (2014). Yavaş Şehir Hareketi: Seferihisar Halkının Tutum ve Algıları İle Yaşam Doyumları, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(3): 26-41.
- Dündar, Y., Sert, A. N. (2018). Yerel Halkın Yavaş (Sakin) Şehir Hakkındaki Algıları: Seferihisar'da Nitel Bir Araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(4): 74-91.
- Gökaliler, E. (2017). Şehirlerin Markalaşması Sürecinde Marka Konumlandırmasının Rolü: Seferihisar Cittaslow Üzerine Bir İnceleme, *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1): 326-342.
- Kazançoğlu, İ., Dirsehan, T. (2016). Sosyal İnovasyon İle Sakin Şehirlerarasındaki İlişkinin Sosyal Girişim(ciler Açısından İncelenmesi: Seferihisar Örneği, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(Özel Sayı): 135-161.
- Mayer, H., Knox, P. L. (2009). Pace of Life and Quality of Life: A Slow City Charter 2: 21-40, (Eds) M. J. Sirgy et al., *Community Quality of Life Indicators: Best Cases III, USA*: Springer Science Business Media B.V.
- Sarıbaş, Ö., Kömürcü, S., Güler, M. E. (2016). Yavaş Şehirlerde Yaşayan Z Kuşağının Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Algıları: Seferihisar Örneği, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 107-119.
- Sezgin, M., Ünüvar, Ş. (2011). *Sürdürülebilirlik ve Şehir Pazarlaması Ekseninde Yavaşşehir*, Konya: Çizgi.
- Yurtseven, H. R., Kaya, O., Harman, S. (2010). *Yavaş Hareketi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Cittaslow Türkiye, <https://cittaslowturkiye.org> (Erişim Tarihi: 28.06.2019).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) Adrese Dayalı Kayıt Sistemi 2018, <https://www.nufusu.com> (Erişim tarihi 05.04.2019)

Türkiye’de Meydana Gelen Su Sporları Kazalarının İncelenmesi

Burak Uyanık

*İstanbul Teknik Üniversitesi
Gemi İnşaatı ve Deniz Bilimleri Fakültesi
orcid.org/ 0000-0001-9975-4977*

Nuray Türker*

*Karabük Üniversitesi
Safranbolu Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0001-5701-5674*

Barış Barlas

*İstanbul Teknik Üniversitesi
Gemi İnşaatı ve Deniz Bilimleri Fakültesi
orcid.org/ 0000-0002-5846-2369*

Öz

Türkiye’de kıyı turizmi diğer bir ifade ile deniz-kum-güneş turizmi Türk turizm sektörünün en önemli pazarını oluşturmaktadır. Her geçen gün artan turist sayısı Türkiye ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak yaz döneminde gerçekleşen su sporları kazaları kıyı turizmine gölge düşürmektedir. Bu kazaların başında sürat teknesi ve jet-ski kazaları gelmektedir. Bu çalışmada 1997-2019 yılları arasında Türkiye’de meydana gelen su sporları kazaları incelenmiş ve sık görülen kazalar üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu kapsamda internet sayfaları ve gazete haberlerinde yer alan kaza haberleri ayrıntılı olarak incelenmiş, kazaların meydana gelme sebepleri, bu kazaların meydana geldiği şehirler, ölümcül kazaların sıklık dereceleri, kazaların yaşlara göre dağılımı, kazaların meydana geldiği günler ve kazalardaki kadın-erkek ölüm oranları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada ayrıca kazaların en aza indirilmesi ve can ve mal kayıplarının önlenmesi için çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Su Sporları Kazaları, Kıyı Turizmi, Sürat Teknesi, Jet ski, Türkiye

Examination of Water Sports Accidents in Turkey

Abstract

Coastal tourism in Turkey, in other words, sea-sand-sun tourism is the most important market of the Turkish tourism industry. Increasing the number of tourists is of utmost importance for Turkish economy. However, water sports accidents that occur in the summer season have a negative impact on coastal tourism. Speed boat and jet-ski accidents are the most important accidents. This study examines the water sports accidents occurred in Turkey between the years 1997-2019 and evaluates the frequent accidents. In this context, the accident news in the internet pages and newspaper’s websites were examined elaborately and the reasons for the accidents, the cities where these accidents occurred, the frequency of fatal accidents, the distribution of the accidents according to the ages, the days of the accidents and female-male death rates in these accidents were evaluated. Besides, various solutions were proposed to minimize the accidents, to prevent loss of life and property in the study.

Keywords: Water Sports Accidents, Coastal tourism, Speed boat, Jet ski, Turkey.

1. Giriş

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, denizde yapılan faaliyetler (deniz araçları ile denizde, kıyıda, denizin üzerinde, altında yapılan faaliyetler, su sporları) bakımından turistlere önemli imkânlar sunmaktadır. Özellikle kıyı turizminin ön planda olduğu Antalya, Bodrum, Marmaris, Çeşme v.b.) yapılan su sporları aktiviteleri

önemli rekreatif etkinliklerdir. Su sporları, dalış turizmi ve su üstü sporların gelişmesi ile önemli bir rekreatif faaliyet haline gelmiştir.

Su sporları denizde, göllerde, göletlerde, nehirlerde, kanallarda ve havuzlarda yapılan sportif faaliyetleri kapsamaktadır (Paker, 2013). Suyun akışkan bir özelliğe sahip olması su üstü ve su altında pek çok su sporu faaliyetinin yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Suda yüzmeye, atlama ve serbest dalma gibi herhangi bir araca ihtiyaç olmadan yapılabilen sporlar olduğu gibi rüzgâr sörfü, su kayağı ve jet ski gibi bir araca bağlı olarak yapılanlar ile su altında uzun süre kalabilmek için su altında nefes almayı sağlayan ekipmanlarla yapılan su sporları da bulunmaktadır. Su sporlarının rüzgâr sörfü (Windsurf), dalga sörfü (Wavesurf), skimboarding, uçurtma sörfü (Kitesurf), yelken, parasailing, su kayağı, wakeboard, wakeskate, kneeboard, wakesurfing, hidrofil su kayağı, skurfing, kablolu su kayağı, sürat teknesine, amfibi araba, amfibi atv, jet ski, flyboard, seabreacher, kano, deniz bisikleti, shuttle bike, su kuşu (Waterbird), banana, hamburger, mable, flyer ve flying fish gibi şişme araçlar, Waterblob, scuba dalışı, deepflight super falcon, Seabob olmak üzere pek çok çeşidi bulunmaktadır (Uyanık, 2019).

1990'lı yıllarda özellikle otel ve tatil köyleri içinde ve dışında artmaya başlayan su sporları işletmelerinin sayısı günümüzde yaklaşık 700 adete ulaşmıştır. Su sporları aktivitelerinin yıllık 150 milyon dolar gelir yarattığı tahmin edilmektedir (Deniz Ticaret Odası, 2012).

Türkiye'nin sörf, tüplü ya da tüpsüz dalış, yelken, su kayağı ve çeşitli deniz araçlarıyla yapılan su sporları açısından önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Örneğin; Alaçatı (Çeşme), Bodrum, Akyarlar (Marmaris), Gökçeada, Ayvalık, Kilyos gibi yerler özellikle rüzgâr sörfü açısından elverişli koşullara sahiptir. Bunun yanı sıra, Saros Körfezi, Kaş, Bodrum, Fethiye, Kalkan gibi yerlerde de dalış yapılabilir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin pek çok tatil beldesinde su sporları (sürat motoru, jet ski, su kayağı, banana v.b.) imkânları mevcuttur. Ancak, turistlere macera yaşama olanağı sunan bu sporlar zaman zaman kazalara neden olmakta ve bu kazalarda can ve mal kaybı yaşanabilmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde (2019) kaza, "istem dışı veya umulmayan bir olay dolayısıyla bir kimsenin, bir nesnenin veya bir aracın zarara uğraması" olarak tanımlanmaktadır. Kazalar, çevresel ya da bireysel birçok etkenden kaynaklanmaktadır. Kazaların meydana gelmesinde çevre koşullarının yanı sıra sosyolojik, psikolojik ve fizyolojik birçok etken de rol oynamaktadır (Barlas, 2011).

Kaza nedenlerini, tehlikeli durumları oluşturan çevresel faktörler ve tehlikeli davranışlara neden olan kişisel faktörler olarak iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Kişisel faktörler; yetersiz bilgi ve yetenek, yetersiz fiziksel güç, yetersiz motivasyon, psikolojik ya da zihinsel sorunlar şeklinde sıralanabilir. Çevresel faktörler ise hatalı makine, uygun olmayan çalışma standartları, uygun olmayan çalışma yöntemi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Kazaların önlenmesi için yapılacak çalışmalarda kişisel ve fiziksel nedenlerin birlikte ele alınıp değerlendirilmesi ve hem kişisel faktörlerin hem de tehlikeli çevresel faktörlerin belirlenerek ortadan kaldırılması

Tablo 1 kazaların meydana geldiği bölgeleri göstermektedir. Kazaların meydana geldiği bölgeler; kumsal, yakın sahil ve açık sahil olmak üzere üçe ayrılmıştır. Kumsal ile tanımlanan bölge karadan denize doğru çok yakın bir mesafeyi (yaklaşık 5 metre), yakın sahil ile tanımlanan bölge kumsal bölgesinden sonraki yaklaşık 10 metreyi ve açık sahil ile tanımlanan bölge ise yakın sahil bölgesinin ilerisini ifade etmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Meydana Gelen Ölümcül Su Sporları Kazaları (1997-2019)

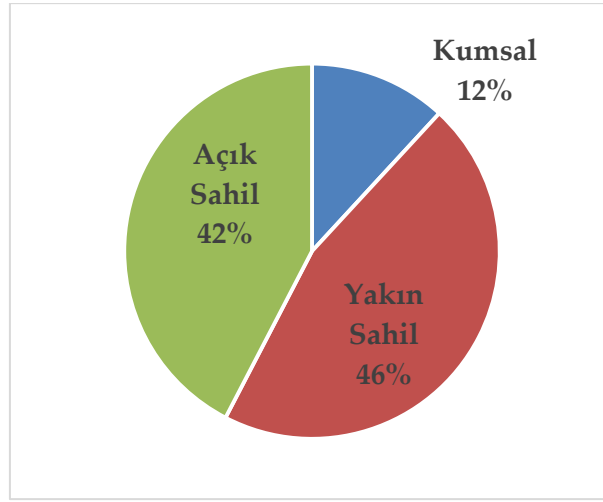
No	Kazanın Cinsiyeti	Meydana Geldiği Bölge	Kazanın Yaşı	Notlar	Kazaya Neden Olanın Yaşı
1	K	Yakın Sahil	22	1 ölü, 1 yaralı, sürat teknesinin çarpması	-
2	E	Yakın Sahil	30	Ağır yaralı, sürat teknesinin çarpması	-
3	E	Açık Sahil	18	Ölüm, balık avlarken sürat teknesinin çarpması	-
4	E	Açık Sahil	17	1 ölüm, sürat teknesinin dalgasıyla diğer teknenin batması	-
5	E	Açık Sahil	40	Ölüm, sürat teknesinin çarpması	-
6	E	Açık Sahil	17	Ölüm, tekne çarpması	21
7	E	Açık Sahil	44	Ölüm, dalış esnasında sürat teknesinin çarpması	48
8	E	Kumsal	25	Ölüm, jet skiden düşme sonucu kafa travması	-
9	E	Yakın Sahil	25	1 ölü, jet skiden düşme	25
10	E	Açık Sahil	28	1 ölü, 1 ağır yaralı, bottan düşenlere teknenin çarpması	-
11	E	Açık Sahil	30	2 yaralı, jet-skinin tekneye çarpması	29
12	E	Açık Sahil	39	1 ölü, parasailing kemerinin çıkartılması	39
13	E	Açık Sahil	52	Yaralı, sürat teknesinin çarpıp kaçması	-
14	E	Açık Sahil	57	1 ölü, 1 ağır yaralı, jet skiyle demirlenmiş yata çarpılması	-
15	E	Kumsal	24	Yaralı, jet ski çarpması sonucu başından yaralanma	22
16	E	Yakın Sahil	24	1 ağır yaralı, jet ski çarpması	22
17	E	Yakın Sahil	17	Ağır yaralı, jet skilerin çarpışması	-
18	E	Yakın Sahil	17	1 ağır yaralı, jet ski çarpışması	18
19	E	Yakın Sahil	37	1 yaralı, Zodyak botun üzerinden geçmesi	29
20	K	Yakın Sahil	-	Yaralı (4 kırık kaburga), Jet skilerin çarpışması	-
21	K	Yakın Sahil	13	Ağır yaralı, jet ski çarpması	30
22	E	Kumsal		1 ölü, jet skiden savrulma	-

23	E	Açık Sahil	54	5 yaralı, 1 ölü, sürat teknesinin demirlemiş tekneye çarpması	38
24	K	Yakın Sahil	34	1 ölü,1 ağır yaralı, jet ski çarpması	31
25	K	Yakın Sahil	34	1 ölü,1 ağır yaralı, jet skinin bot ile çarpışması	-
26	E	Açık Sahil	-	1 yaralı, parasailing paraşütünün ters dönmesi	-
27	E	Yakın Sahil	47	Jet skilerin çarpışması	35-47
28	E	Yakın Sahil		1 ölü, jet skinin çarpması	-
29	E	Yakın Sahil	57	1 ölü, jet skinin çarpması	-
30	K	Yakın Sahil	60	Ölüm, sürat teknesinin çarpması	34
31	K	Yakın Sahil	22	1 ölü,1 ağır yaralı, bananadan düşme sonucu kafanın demire çarpması	30
32	K	Açık Sahil	22	2 yaralı, banana adlı eğlence aracından düşme	-
33	K	Yakın Sahil	23	Ölüm, su sporları yapan sürat teknesi	29
34	E	Yakın Sahil	-	2 yaralı, sürat teknesi-kayık çarpışması	-
35	E	Yakın Sahil	-	1 ağır yaralı, sürat teknesinin çarpması	48
36	E	Yakın Sahil	-	2 yaralı, jet skinin devrilmesi	-
37	E	Yakın Sahil	21	1 ağır yaralı, sürat teknesi	-
38	E	Açık Sahil	38	1 ölü, kontrol teknesi ile sürat	-
39	K	Açık Sahil	19	2 yaralı, jet skilerin çarpışması	44
40	E	Açık Sahil	74	4 yaralı, parasailing halatının kopması	-
41	E	Kumsal	33	2 ölü, 1 yaralı, Sürat teknesi kazası	33
42	E	Yakın Sahil	23	1 yaralı, jet skiden düşme	23
43	K	Yakın Sahil	16	2 ağır yaralı, jet skinin gulete çarpması	-
44	E	Açık Sahil	-	2 yaralı, sürat teknesi motor yangını	-
45	K	Açık Sahil	29	2 yaralı, parasailing paraşütünün ters dönmesi	-
46	E	Açık Sahil	-	2 yaralı, parasailing halatının kopması	-
47	E	Açık Sahil	34	1 ölü, sürat teknesi kazası	-
48	E	Yakın Sahil	-	1 ölü, jet skilerin çarpışması	-
49	E	Açık Sahil	-	4 yaralı, sürat teknesi ile balıkçı teknesinin çarpışması	-
50	E	Açık Sahil	54	1 ölü, sürat teknesinin çarpması	-
51	E	Yakın Sahil	-	1 hafif yaralı, sürat teknesinin dalga kırana çarpması	-
52	E	Açık Sahil	-	2 ağır yaralı (%35 oranında yanıklar), sürat teknesi	-
53	E	Açık Sahil	12	1 ölü, parasailing halatının kopması	-
54	E	Kumsal	63	1 yaralı, jet ski kazası	63
55	E	Kumsal	-	2 yaralı, jet ski kazası	-
56	E	Yakın Sahil	-	1 ölü, jet skilerin çarpışması	-
57	K	Açık Sahil	-	Ağır yaralı (kaburga kırıkları ve omurga çatlağı), sürat teknesinin çarpması	-

58	E	Yakın Sahil	-	3 yaralı, jet ski ile sürat teknesinin çarpışması	-
59	K	Kumsal	-	4 yaralı, jet skinin kumsala çıkması	-

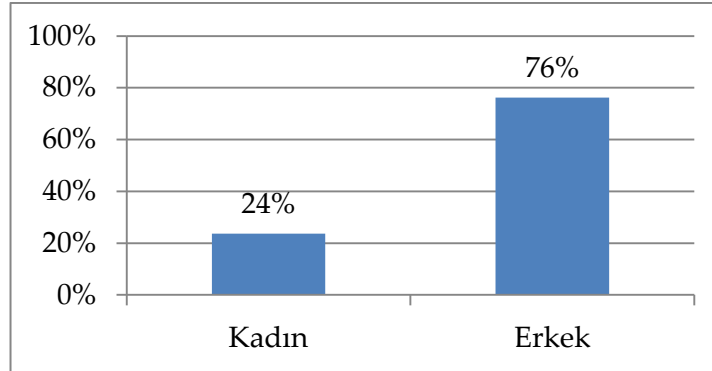
Kazaların 27 tanesi yakın sahilde, 25 tanesi açık sahilde, 7 tanesi ise kumsalda meydana gelmiştir. Kazaların 27 tanesi ölümlü, 39 tanesi yaralanma ile sonuçlanmıştır.

Şekil 2'de 1997-2019 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen deniz kazalarının kıyıya olan mesafelerine göre dağılımı verilmiştir. Buna göre deniz kazalarının yaklaşık yarısı yakın sahil bölgelerinde meydana gelmiştir. Kazaların %12'si ise kumsala çok yakın bir bölgede gerçekleşmiştir. Kumsal yakınında meydana gelen deniz kazalarının neredeyse tamamı jet ski kazalarıdır. Parasailing kazalarının büyük bir çoğunluğu açık sahilde meydana gelmiştir. Sürat teknesi kazaları ise yakın ve açık sahilde gerçekleşmiştir.

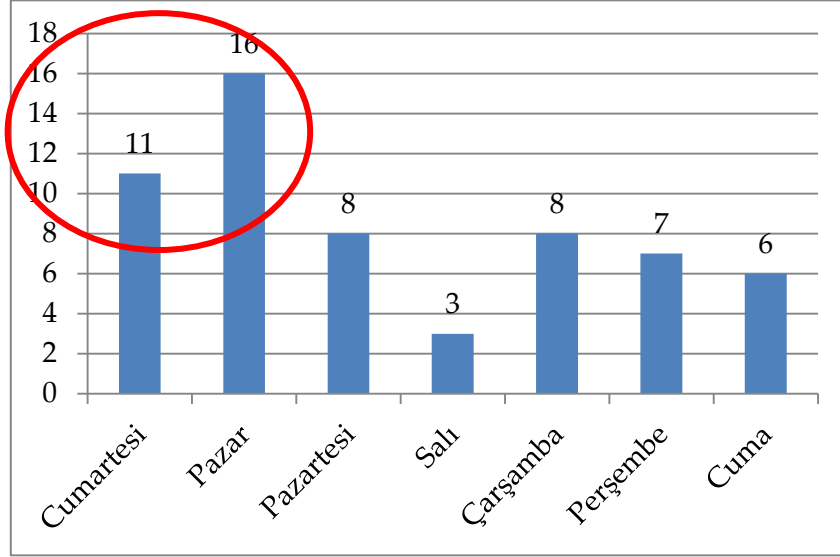
Şekil 2. Türkiye'de Meydana Gelen Su Sporları Kazalarının Kıyıya Olan Mesafelerine Göre Dağılımı (1997-2019)

Şekil 3'de 1997-2019 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen ölümcül sürat teknesi, jet ski kazalarının cinsiyete göre dağılımı verilmiştir. Bu kazalarda erkeklerin ölüm oranı %76, kadınların ise %24'tür. Bu durum erkeklerin daha çok ölümlü jet ski kazalarına neden olduklarını göstermektedir.

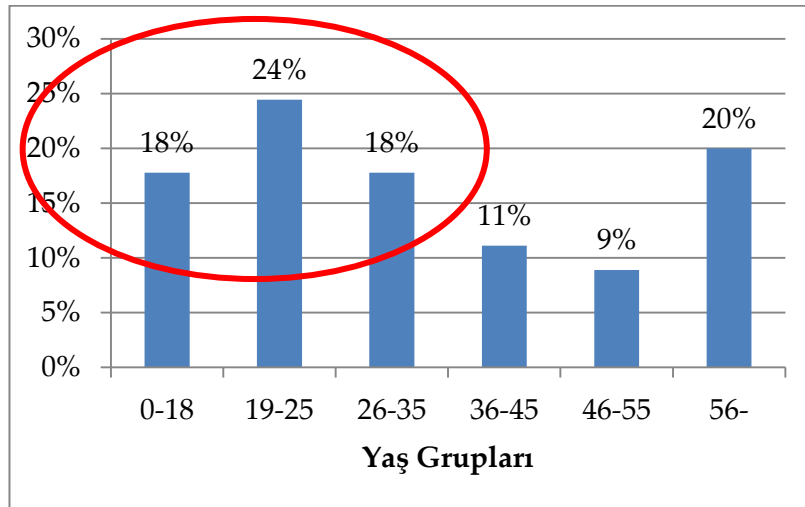
Şekil 3. Türkiye'de Meydana Gelen Ölümcül Sürat Teknesi, Jet ski Kazalarının Cinsiyete Göre Dağılımı (1997-2019)

Şekil 4'te 1997-2019 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen ölümcül sürat teknesi, jet-ski kazalarının haftanın günlerine göre dağılımı verilmiştir. Bu kazalar genellikle hafta sonlarında meydana gelmektedir. Kazaların en çok meydana geldiği gün ise Pazar günüdür. Yerli turistlerin tatil olması nedeniyle daha çok turistik faaliyete katılması hafta sonlarında yaşanan kaza sayısını arttırmaktadır. Bu bağlamda kazaların önlenmesi için özellikle hafta sonlarında alınan önlemler arttırılmalıdır.

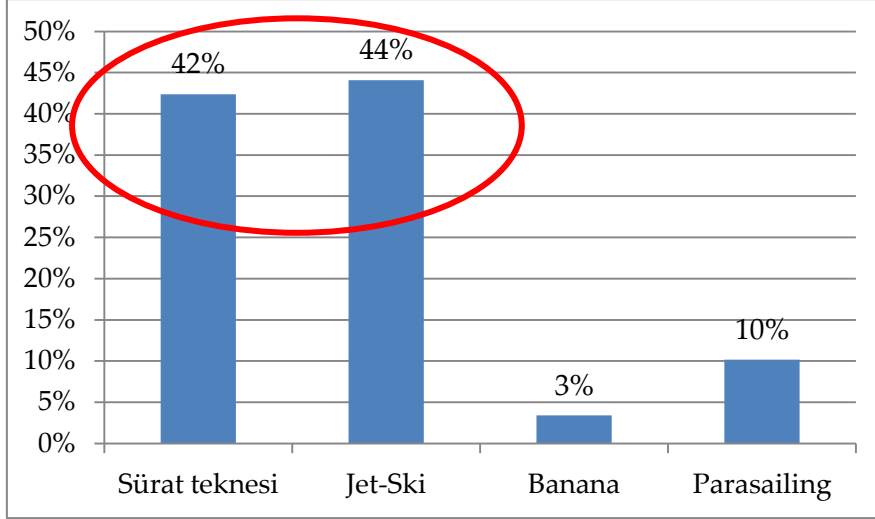
Şekil 4. Türkiye'de Meydana Gelen Ölümcül Sürat Teknesi, Jet ski Kazalarının Günlere Göre Dağılımı (1997-2019)

Şekil 5'te 1997-2019 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen ölümcül jet ski kazalarının yaş gruplarına göre dağılımı görülmektedir. Kazaların en çok %24 oranıyla 19-25 yaş aralığında gerçekleştiği ve 56 yaş ve üzerinde olan bireylerin (%20) kazalara neden olduğu görülmektedir. Ayrıca kazaların %60'ı 35 yaş altı grubunda bulunan bireyler tarafından yapılmıştır.

Şekil 5. Türkiye'de Meydana Gelen Ölümcül Sürat Teknesi, Jet ski Kazalarının Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1997-2019)

Şekil 6, 1997-2019 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen ölümcül sürat teknesi, jet ski ve diğer kazaların dağılımını göstermektedir. Kazaların büyük bir kısmı %44 oranında jet-ski ve %42 oranında sürat teknesi kazalarından meydana gelmektedir.

Şekil 6. Türkiye'de Meydana Gelen Ölümcül Sürat Teknesi, Jet ski Kazalarının Deniz Araçlarına Göre Dağılımı (1997-2019)

Tablo 2, 1997-2019 yılları arasında meydana gelen sürat tekneleri, jet ski, banana, parasailing kazalarının nedenlerini göstermektedir:

Tablo 2. Sürat Tekneleri, Jet ski, Banana ve Parasailing Kazalarının Nedenleri (1997-2019)

Sürat Tekneleri	Jet ski	Banana	Parasailing
Aşırı hız ve buna bağlı olarak görüş kaybı	Ters dalga sonucu alabora olma	Ani manevralar sonucu savrulmaların yaşanması	Emniyet kemerinin gerektiği gibi takılmaması, çıkarılması
Dikkatsizlik	Ani manevralar sonucu düşme	Diğer deniz araçlarıyla yakın yerlerde kullanılması sonucu çarpışma	Havadayken akrobatik hareketlerde bulunulması
Bilgi eksikliği (eğitimsizlik, ehliyetsiz kullanım)	Eğlence amaçlı kullanılan diğer araçlarla çarpışma (banana, sürat tekneleri, şişme botlar vb.)	Can yeleklerinin kullanılmaması	Kullanılan halatın kopması
Alkollü kullanma	Yaş ehliyeti olmayan kişilerin kullanılması	Sürat teknesi ile banana arasındaki halatın mesafesinin kısa olması	Hava koşullarının dikkate alınmadığı durumlarda paraşütün ters dönmesi

Teknik açıdan yetersiz tekne kullanımı	Şov amaçlı kullanma	Çocuk yaşta kişilerin binmesine izin verilmesi	Ters rüzgâr sebebiyle paraşütün düşmesi
İnsanların yüzmek için belirlenen alanları aşmaları	Belirlenen sınırlar dışında kullanma		Parasailingde kullanılan sürat teknesinin bilinçsizce ve eğitimsiz kişilerce kullanımı
			Çocuk yaşta kişilerin parasailing yapmasına izin verilmesi

Tablo 2 incelendiğinde meydana gelen bu kazaların nedenlerinin aşırı hız, dikkatsizlik, bu araçları çocuk yaşta kişilerin kullanması, hava koşulları, su sporları araçlarının bakım ve onarımlarının periyodik olarak yapılmaması ile araçların teknik yetersizlikleri olduğu görülmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada 1997-2019 yılları arasında Türkiye’de meydana gelen su sporları kazaları Google araştırma sistemi, internet haberleri ve gazetelerin internet sitelerinde yer alan haberler kullanılarak incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda verilmektedir:

- Türkiye’de denizde meydana gelen su sporları kazaları genel olarak değerlendirildiğinde, meydana gelen kazaların ve ortaya çıkan risklerin insan ihmalleri, teknik aksaklıklar, doğal koşulların hesaba katılmaması, planlama ve denetim eksikliğinden kaynaklandığı görülmektedir.
- Kazaların 3/4’ü Ege ve Akdeniz sahillerinde yer alan turizm merkezlerinde meydana gelmiştir.
- Ölüm ve/veya yaralanma ile sonuçlanan kazaların %44’ü jetski, % 42’si ise sürat teknesi kazalarıdır. Bu durum kazaların en çok jet skinin hatalı kullanımından kaynaklandığını göstermektedir.
- Kazaların 1/4’ü 19-25 yaş aralığında olan kişiler tarafından yapılmaktadır. Bu durum özellikle genç yaşta kişilerin riskli grubu oluşturduklarını göstermektedir.
- Kazaların 1/3’ü Pazar günü meydana gelmekte, ölümlü kazaların ise en çok hafta sonları olduğu görülmektedir.
- Kazaya neden olan kişiler cinsiyetleri bakımından incelendiğinde; ağırlıklı olarak erkeklerin daha çok kazaya karıştıkları görülmektedir.
- Kazaların meydana geldiği bölgeler genellikle sahilden açıkta olan ya da sahile yakın yerlerdir.

Türkiye’de meydana gelen su sporları kazalarının önlenmesi ve risklerin en aza indirilmesi için pek çok önlem alınabilir. Bu bağlamda mutlaka insanların bilinçlendirilmesi/eğitilmesi, kullanılan spor aletleri ve ekipmanların teknik donanımlarının yeterli olması, gerekli bakım ve kontrollerinin düzenli olarak yapılması gerekmektedir.

Bu kazaların önlenmesinde sürat tekneleri ile ilgili olarak;

(1) Öncelikle bu araçların CE ve ISO standartlarına uygun olması gerekmektedir.

(2) Teknelerde kullanılan gaz sistemleri, tesisat boruları, yakıt sistemleri ve elektrik sistemlerinin hepsi ayrı ayrı güvenlik standartlarından geçmeli, bu teknelerin düzenli olarak kontrolleri yapılmalıdır. Bu kontroller yasalarca belirlenmiş olmasına rağmen, uygulamada karşılaşılan sorunlar nedeniyle kontrol edenin ve kontrol ettirenin yasalara uymasını engelleyecek her türlü katı tedbirlerin alınması gerekmektedir.

(3) Sürat teknesini kullanacak kişilerin gerekli eğitimleri almış olmaları ve gerekli tecrübe elde edilene kadar uygulama çalışmalarına katılmaları sağlanmalıdır. Bu bağlamda sürat teknesi kullanacak kişilerin belgeleri tam olsa bile deneyimli kişiler eşliğinde tecrübe edinmeleri sağlanmalıdır.

(4) Bu tür deniz araçları çocuklara asla kullandırılmamalıdır. Bu tür bir durumlarla karşılaşıldığında kullanana ve kullandıranaya ayrı ayrı olmak üzere caydırıcı cezalar uygulanmalıdır.

(5) Sürat teknesini kullanan kişinin karar verme ve kontrol mekanizmasını etkileyecek uykusuzluk, yorgunluk hallerine dikkat etmesi, alkol, uyuşturucu, dikkat dağınıklığına sebep olan herhangi bir tıbbi ilacı kullanmaması gerekir.

(6) Sürat teknelerinin hareket alanına giren bölgelerde yüzen kişiler uyarılmalı ve gerekirse cezalandırılmalıdır. Ayrıca bu tür alanlara girişi önlemek için görevli cankurtaran bilinçlendirilmeli ve insanları uyarmalıdır.

(7) Bölge yönetmeliklerinde belirtilen hız sınırları aşılmamalıdır. Ayrıca kiralama durumlarında sürat teknelerine hız sınırlayıcı donanım takılmalıdır.

(8) Sürat teknesi içinde standartlara uygun el maytabı, duman kandili, gps, dürbün, kişi sayısı kadar can yeleği, çocuk sayısı kadar çocuk can yeleği, ışıklı can simidi, amatör denizci el kitabı vs. bulundurulması gerekmektedir.

(9) Seyir esnasında can yeleklerinin kullanılmasına azami dikkat edilmelidir.

(10) Sürat teknelerinin birbiriyle ve diğer deniz araçlarıyla ya da kıyıdaki çarpışmaları önleyecek şekilde etkili bir ikaz sistemi ile donatılması gerekmektedir.

Bu kazaların önlenmesinde jet skilerle ilgili olarak;

(1) Jet ski kullanılırken can yeleğinin giyilmesi,

(2) Seyir esnasında kontrolü zorlaştıracak her türlü ani manevralardan kaçınılması,

(3) Kullanım menzili dışına çıkılmaması,

(4) Şov amaçlı akrobatik hareketlerin yapılmaması,

(5) Bu araçların yaş ehliyeti olmayanlara kullandırılmaması,

(6) Belirlenen yaş sınırı altındakilerle birlikte jet skiye binilmemesi,

(7) Patlama ve yangınların sebep olduğu kazaların önüne geçilmesi için jet skilerin periyodik bakım ve kontrollerinin yapılması ve yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından bakımlarının yapıp yapılmadığının denetlenmesi,

(8) Diğer eğlence araçlarının ve insanların yüzdüğü yerlerde jet ski kullanımının yasaklanması,

(9) Uygun olmayan hava şartlarında jet ski kullanılmaması,

(10) Jet ski kullanan kişinin karar verme ve kontrol mekanizmasını etkileyecek uykusuzluk, yorgunluk hallerine dikkat etmesi, alkol, uyuşturucu ve dikkat dağınıklığına sebep olan herhangi bir tıbbi ilacı kullanmaması gerekir.

Parasailing ile ilgili olarak;

(1) İşletmeci ve kullanıcıların bilinçlendirilmesi,

(2) Emniyet kemeri kullanımına özen gösterilmesi,

(3) Denizde insan yoğunluğun olduğu alanlarda bu sporun yaptırılmaması,

(4) Teknik araçların düzenli kontrolünün yapılması,

(5) Herhangi bir savrulma durumunda düşen kişiler için önceden hazırlanmış bir eylem planının olması,

(6) Uygun olmayan hava koşullarında kullanılmaması gerekmektedir.

Banana ile ilgili olarak;

(1) Sürat teknesini kullanan kişinin bu aracı kullanma yetkisinin olması,

(2) Can yeleksiz bananaya binilmemesi,

(3) İnsan yoğunluğunun olduğu yerlerde çarpışmaları önlemek için farklı rotaların belirlenmesi,

(4) Çocuk yaştaki kişilerin bu araçlara hiçbir koşulda bindirilmemesi,

(5) Pervane kısmında yaralanmalara sebep olunmaması için sürat teknesi ile banana arasında bulunan halatın yeterli uzunlukta olması, bu halatların çekme dayanımlarının düzenli olarak kontrol edilmesi ve eski, yıpranmış halatların kullanılmaması gerekmektedir.

Bu çalışmada sunulan öneriler, sahil belediyelere, su sporları işletmelerine, su sporlarına katılan turistlere yol gösterici olacaktır. Yerel yönetimler ve su sporları işletmecileri, bu önerileri dikkate alarak turistlerin güvenliğini daha etkin bir biçimde sağlayabilir, bu tür kazaları önleyebilir ya da en azından azaltabilirler. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda; bu çalışmadan elde edilen sonuçlar kullanılarak su sporları kazalarını önlemek için alınması gerekli tedbirlerin öncelik sıralaması belirlenebilir.

Kaynakça

- Barlas, B. (2011). Gemi İnşaatı Sanayinde İş Kazaları ve En Aza İndirmek İçin Alınması Gerekli Tedbirler, TMMOB Gemi Mühendisleri Odası, İstanbul.
- Deniz Ticaret Odası (2015). Deniz Turizmi Dergisi, Deniz Turizminin Dünü, Bugünü ve Sürdürülebilirliği.
- Paker, S. (2013). Denizde Sportif Faaliyetler, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2019). <http://sozluk.gov.tr/>
- Uyanık, B. (2019). Türkiye’de Deniz Turizmi Kazaları ve Kazaların En Aza İndirilmesi İçin Genel Değerlendirme, İstanbul Teknik Üniversitesi Gemi İnşaatı ve Deniz Bilimleri Fakültesi Bitirme Tasarım Projesi , İstanbul, Mayıs 2019.

İncelenen İnternet Siteleri:

- URL-1** <http://www.hurriyet.com.tr/uzerinden-surat-teknesi-gecen-genc-kadin-yarala-40917350>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-2** http://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/811595/Bodrumdasurat_teknesi_cayir_cayir_yandi__2_yarali.html, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-3** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kusadasinda-gorunmez-kaza-40235575>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-4** <https://www.haberler.com/izmir-dikilli-tekne-kazasindaki-dort-kisiyi-sahil-8771856-haberi>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-5** <https://www.haberturk.com/yemel-haberler/haber/8814429-karasuda-surat-teknesi-dalgakiranin-ustune-cikti>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-6** <https://www.cnnturk.com/turkiye/istanbul-bogazinda-kaza>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-7** <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/299451.aspx>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-8** <http://www.milliyet.com.tr/zipkinla-avlanan-balikciya-tekne-carpti-antalya-yemelhaber-1071139>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-9** <https://www.haberdemizli.com/guncel/dalyan-kanalinda-tekne-kazasi-1-olu-h10655.html>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-10** <https://www.sabah.com.tr/yasam/2013/05/31/kayik-sefasi-faciayla-bitiyordu>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-11** <https://www.memurlar.net/haber/410643/surat-teknesinden-dusen-gencin-dalagi-patladi.html>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-12** <http://www.fethiyehaber.com/tekne-kaptani-tutuklandi/>

- URL-13** <https://www.sabah.com.tr/yasam/2012/07/29/edremitte-surat-teknesi-faciasi-1-olu>,
Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-14** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/surat-teknesinin-carptigi-universiteli-genc-kiz-oldu-21215082>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-15** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/isadami-yeni-teknesinde-oldu-18641220>,
Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-16** <https://www.yenisafak.com/gundem/kiyida-dalan-doktoru-surat-teknesi-bicti-124881>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-17** <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/07/25/gun115.html>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-18** <http://www.hurriyet.com.tr/ege/babanin-hukuk-savasi-39122805>, Erişim Tarihi:
15 Nisan 2019
- URL-19** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/denizde-ringo-kazasi-2-kisi-dustu-li-oldu-11766604>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-20** <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a74511.aspx>, Erişim Tarihi: 15 Nisan
2019
- URL-21** <http://www.hurriyet.com.tr/jet-ski-ile-banana-carpisti-avustralyalı-bab-40938659>,
Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-22** <https://www.internethaber.com/antalyadan-gelen-haber-dehsete-dusurdu-denizde-facia-1800718h.htm>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-23** <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/unlu-isadami-ali-agaoglu-olumden-dondu-helikopterle-istanbula-getirildi-40502321>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-24** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/jet-ski-kazasinda-agir-yaralanan-ingiliz-genc-9-gun-sonra-oldu-40213229>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-25** <https://www.aa.com.tr/tr/spor/trabzonspor-kulubu-yku-engin-kara-jet-ski-kazasinda-yasamini-yitirdi/619838>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-26** <http://www.milliyet.com.tr/surucusuz-jet-ski-karaya-cikti-kumsalda-antalya-yerelhaber-962554/>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019
- URL-27** <https://www.takvim.com.tr/guncel/2015/07/21/olume-yelken-acti>, Erişim Tarihi:
15 Nisan 2019
- URL-28** <http://www.hurriyet.com.tr/marmaris-te-jetsi-kazasi-1-i-agir-2-yarali-37155111>,
Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019

- URL-29** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bodrumda-jet-ski-kazasi-2-yarali-26971508>,
Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-30** <https://www.haberler.com/alanya-da-jet-ski-kazasi-1-yarali-4594905-haberi>,
Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-31** <https://www.haberler.com/ayvalikta-jetski-kullanan-iki-arkadasi-olumden-5007796-haberi>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-32** <https://www.haberturk.com/gundem/haber/760934-ayvalikta-jet-ski-faciasi>,
Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-33** <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/05/13/isvecli.turist.jet.ski.kazasinda.oldu/660875.0/index.html>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-34** <http://www.milliyet.com.tr/kanadali-turist-jet-ski-ile-bir-cocugu-yaraladi-gundem-1409922>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-35** https://www.ntv.com.tr/turkiye/bodrumda-jet-ski-kazasi-1-olu,vTG_u_WzCPEWWkz2UiFWQ2w, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-36** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdekte-jet-ski-faciasi-18398616>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-37** http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/165616/Cesme_de_jetski_kazasi.html,
Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-38** <https://www.haberler.com/cok-guzel-hareketler-in-gizem-i-jet-ski-kazasi-2162409-haberi>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-39** <https://www.haberler.com/dualar-can-guzelcan-icin-2169883-haberi>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-40** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/jet-ski-faciasi-11677540>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-41** <https://www.iha.com.tr/haber-muglada-jet-ski-kazasi-79362>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-42** <https://www.cnnturk.com/2009/turkiye/08/07/parasailing.yapan.turist.denize.cakildi/538300.0/index.html>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-43** <http://www.milliyet.com.tr/antalya-da-parasailing-kazasi-antalya-yerelhaber-2122128>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019
- URL-44** <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ayvalikta-korkunc-kaza-30142840>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019

URL-45 <https://tr.sputniknews.com/yasam/201509081017609230>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019

URL-46 <http://www.turizmaktuel.com/haber/antalya-da-parasailing-kazasi-4-turist-yarali>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019

URL-47 <https://www.haberler.com/bodrum-1-doktorun-kabus-dakikalari-3726513-haberi>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019

URL-48 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sarigermede-banana-faciasi-21175307>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2019.

Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanımının Tüketiciler Açısından Değerlendirilmesi: Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma

Murat Sezgin*

Uşak Üniversitesi
İletişim Fakültesi

orcid.org/0000-0003-2200-3301

Ercan Yılmaz

Uşak Üniversitesi

Halkla İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi

orcid.org/0000-0003-4691-9373

Öz

Firmalar, uyguladıkları reklam stratejileri ile tüketicilerin dikkatini çekmeyi amaçlarlar. Reklamlar filmlerinde firmalar tarafından en sık uygulanan stratejiler; ürünü önceden kullanmış ve memnun kalmış insanların kullanılması, reklam konusu ile ilgili bir uzmanın kullanılması, reklam filminde günlük yaşamdan alınan bir kesitin kullanılması, sosyal medya fenomenlerinin ve televizyon ünlülerin kullanılması sayılabilir. Ülkemizde pek çok firma reklamlarında ünlü kullanılması stratejisini kullanmaktadır. Bu çalışmada Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinin reklam izleme alışkanlıkları ve reklamlarda ünlü kullanımı stratejisinin nasıl algılandığı araştırılmıştır. Birinci başlıkta pazarlama iletişimi ve reklam kavramına ilişkin literatür, ikinci başlıkta televizyon reklamları ve reklamlarda ünlü kullanılması stratejisine ilişkin literatür ve son başlıkta da araştırmanın amacı, yöntemi ve araştırmada elde edilen bulguların analizi yer almıştır.

Anahtar Sözcükler: Ünlüler, Reklam, Televizyon Reklamları, Tüketici Davranışları

Evaluation of Celebrity Usage in Television Advertisements: Research on The Students of Uşak University Communication Faculty

Abstract

Companies aim to attract consumers' attention with their advertising strategies. The most common strategies that companies use in advertising film are using people who are already using and satisfied with the product, using an expert in the product, that a cross-section of daily life and finally using social media mikro-celebrities and television celebrities. Many companies in our country use the strategy of using celebrities in their advertisements. In this study, it has been investigated how the perception of Uşak University Faculty of Communication students' ad watching habits and the usage strategy of celebrities in advertising films. The study consists of 3 titles. In the first title, the literature on the concept of marketing communication and advertising, in the second title, the literature on television ads and the strategy of using celebrities in advertisements, and in the last title the aim, method and analysis of the findings obtained in the research are included.

Keywords: Celebrities, Advertisement, TV Advertisement, Consumer Behaviour

1. Giriş

Günümüzde tüketiciler satın alma davranışında bulunurken birbirine benzer birçok ürün ve marka ile karşılaşmaktadır. Bu durum pazarlamacıların yeni reklam stratejileri aramasına neden olmaktadır. Satış ve farkındalık amaçlı yapılan reklam faaliyetlerinde tanınan kişilerin kullanılmasının örneklerine 18.yy'dan itibaren rastlanmaktadır (Uyar, 2018: 121).

Kitle iletişim araçları içerisinde önemli yeri olan televizyon, reklam stratejilerinin merkezinde bulunmaktadır. Televizyon reklamları görsel ve işitsel öğelerin aynı anda kullanılması sebebiyle akılda daha kalıcı olmaktadır. Tüm kitle iletişim araçları gibi televizyonunda reklam ortamı olarak kullanılmasında geniş bir kitleye yönelik yapılan bir eylem olması söz konusudur (Odabaşı ve Oyman, 2002: 119).

Tüketiciler kendilerine yakın hissettikleri kişilerin görüşlerine ve davranışlarına daha fazla değer vermektedir. Kendini reklam filminde oynayan ünlü ile özdeşleştiren tüketiciler de reklamda ki ürüne ve markaya daha fazla değer vermektedir. Ünlü kişilerin reklamlarda kullanımı stratejisi hedef kitle üzerinde ilgi uyandırılması ve dikkat çekilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle yeni bir ürün konumlandırılmasında ünlünün çekiciliği ürünün çekiciliğini arttırmaktadır (Ersavaş, 2007: 27).

Reklamlarda ünlülerin kullanılmasıyla ilgili yazılmış tez ve makaleler incelendiğinde bu stratejinin tüketiciler tarafından nasıl algılandığına ve satın alma davranışı üzerinde ne gibi etkilerinin olduğuna yönelik yapılan çalışmalar görülmüştür (Erkal, 2013; İşler, 2014; Uyar, 2018; Solak, 2016). Bu çalışmalara ek olarak televizyon reklamlarında ünlü kullanılmasının reklamın hatırlanması ve marka farkındalığı yaratma üzerindeki etkisine yönelik yapılan çalışmalarda görülmüştür (Çardaklı, 2008; Şiker ve Horzum, 2016).

2. Pazarlama İletişimi ve Reklam

Pazarlama, mal ve hizmetlerin mevcut ya da potansiyel tüketicilere sunulma sürecidir. Pazarlama üretim öncesinde başlar ve satış sonrasına kadar da devam eder (Çardaklı, 2008: 1). Günümüzde hedef kitleleri ile doğru iletişim kurmak isteyen firmalar geleneksel pazarlamanın tek yönlü yapısına karşıt olarak hedef kitlenin mesajlarını algılamaya çalışmaktadırlar. Pazarlama iletişimi, firmalar ve hedef kitleleri arasında ki fikir ve anlam alışverişidir (Taşoğlu, 2018: 35).

Pazarlama iletişimi, tüketicilerin ürün veya hizmetin farkına varmaları ve satın alma kararlarının etkilenmesine yönelik çalışmalardır (Taşoğlu, 2018: 39). Pazarlama iletişimi, işletmelerin tüketicilere firmalarını ve ürünlerini tanıtmaya amacıyla çeşitli pazarlama iletişim araçlarını kullanarak gerçekleştirdikleri ikna edici bir iletişimdir. Bu araçlara reklam, halkla ilişkiler, kişisel satış ve doğrudan pazarlama örnek verilebilir (İçli ve Çopur, 2008: 23). Günümüzde hedef kitlelerini olumlu yönde etkilemeyi amaçlayan işletmeler bunu hızlı ve etkili bir yol olan reklam ile gerçekleştirmeye çalışırlar.

Reklam kavramı, Türk Dil Kurumu tarafından reklam “bir şeyi halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü sağlamak için denenen her türlü yol” olarak tanımlanmıştır. Reklamı halkla ilişkilerden ayıran en önemli özelliği reklamın bir ücret karşılığında yapılmasıdır. Reklam, bir pazarlama iletişim yöntemidir (Odabaşı ve Oyman, 2002: 98). İşletmeler reklam ile sunulan mal ve hizmetlerin hedef kitlelerin

beğeneceği yanlarını anlatarak onlarda yeni ihtiyaçlar uyandırmayı amaçlar(Çardaklı, 2008: 9).

Reklam çeşitli medya aracılığıyla bir ürün veya hizmet hakkında her türlü bilgiyi tüketiciye aktaran ve tüketicileri etkilemeye çalışılan bir araçtır. Reklamın satışı ne kadar etkilediği ve bunda ne kadar başarılı olduğu sıklıkla tartışılan bir konudur.

Reklamcılığın tarihsel gelişimine baktığımızda çok eski zamanlara kadar uzandığını görüyoruz. Reklamın sadece yazı ile ilişkili olmamasından dolayı yazıdan önce de reklama rastlayabiliyoruz. Matbaanın bulunmasıyla başlayan teknolojik gelişmeler gittikçe hızlanarak günümüze kadar gelmiştir. Teknolojide yaşanan bu gelişmeler sayesinde reklam da sürekli olarak gelişmeye devam etmektedir. Dünya tarihinde M.Ö. 3000'li yıllara kadar uzanan reklamın temelleri ülkemizde ancak 1900'lü yıllarda atılmıştır. Özel gazetelerin artması ve okuma yazma oranının yükselmesi reklamcılığında büyük bir gelişme göstermesine yol açmıştır. TRT'nin televizyon yayınına başlaması ve sonrasında reklamları yayınlaması ülkemizde reklamın hızlı bir gelişme göstermesini sağlamıştır. Teknolojik gelişmeler ile paralel olarak ülkemizde reklamcılık giderek etkisini arttırmaktadır (Erkal, 2013: 10-12).

2.1. Reklamın Amaçları

Reklamın en temel amacı hedef kitlenin üzerinden farkındalık yaratılarak satışların artırılmasıdır (Şıker ve Horzum, 2016: 25). Reklamın amaçlarını satış amacı ve iletişim amacı olarak 2'ye ayırabiliriz. Reklamın satış amacı, firmaların ürünün satılmasını sağlamak veya ürüne olan talebi arttırmaktır. İletişim amacı ise tüketicilerin gözünde bilinirliği artırılması ve imajı güçlendirmektir (Elden, 2016: 180-187).

Reklamın, tüketicinin ürün ve marka ile ilgili bilgi edinmesini sağlama amaçlı bilgi verici, tüketici algılarının değiştirilmesi amaçlı ikna edici ve tüketicinin ürün ve markayı unutmaması için hatırlatıcı işlevleri vardır (İşler, 2014: 112). Reklam bilgi verir, hatırlatır ve hedef kitleyi ikna etmeye çalışır. Hedef kitleyi ikna etmesi reklamın başarılı olduğunu gösterir.

Reklamlar firmalar için oldukça önemli bir pazarlama iletişim yöntemidir. Tüketiciler, reklamlar sayesinde ürün ve hizmetlere karşı olumlu tutumlar geliştirebilirler. Olumlu tutumların artması satın almayı etkiler. Reklamlar aracılığı ile güçlü bir imaj yaratılabilmektedir (Elden, 2016: 143).

Reklamın satın alma davranışı oluşturmada ki başarısı işletmeler için çok önemlidir. Bu amacı uzun süreli yada kısa süreli satışları artırma olarak sayabiliriz.

2.2. Reklam Mecrası Olarak Kitle İletişim Araçları

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler hem geleneksel kitle iletişim araçlarının sayılarının artmasını hem de internet ile beraber hayatımıza yeni ortamların girmesini sağlamıştır. Kitle iletişim araçlarını reklam amaçlı kullanacak firmaların öncelikle bir strateji oluşturması gerekmektedir. Reklam amaçlı kullanılacak kitle iletişim aracı bu stratejiye uygun olarak seçilecektir. Her kitle iletişim aracının hedef kitleye ulaşma, mesaj şekli ve hedef kitleyi etkileme durumları farklılık

göstermektedir. Reklam amaçlı kullanılacak araçlarını radyo, televizyon, gazete, dergi, posta, transit reklam ortamları ve internet olarak sayabiliriz (Taşoğlu, 2018: 97-100).

3. Televizyon Reklamları ve Reklamlarda Ünlü Kullanılması

3.1. Televizyon Reklamları

Televizyon, ses ve görüntülerin elektromanyetik dalgalar ile uzaklara iletilmesiyle çalışan bir araçtır. Televizyonun kitle iletişim araçları içerisinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Hem kulağa hem de göze hitap etmesi sebebiyle kitleler üzerinde etkili olmuştur (Elden, 2016: 223).

Televizyon reklamlarının ülkemizde en büyük gelişme gösterdiği dönem TRT'nin reklam kabul etmeye başladığı dönemdir. 1980'li yıllarda televizyon yayınlarının ve izlenme oranlarının artması televizyon reklamcılığının gelişmesinde büyük önem taşımaktadır (Erkal, 2013: 11).

Kitle iletişim araçlarının kullanımı günümüzde oldukça yaygındır. Kitle iletişim araçları içerisinde televizyon halen popüler olarak kullanılan bir araçtır. Firmalar, kitle iletişim araçlarının büyük kitlelere ulaşmadaki gücünden yararlanarak, ürün ve markalarının tüketicinin zihinlerinde ki algılarını ve satın alma davranışlarını etkilemeye çalışırlar (İşler, 2014:114).

Ses ve görüntüyü aynı anda iletebilen televizyon, 1940'lı yıllardan itibaren bir reklam aracı olarak kullanılmaktadır. Günümüzde kitleleri etkileme de ki gücü sebebiyle yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Elden, 2016: 225).

3.1.1. Televizyon Reklam Türleri

Televizyon reklamlarında hedef kitleyi etkilemek amacıyla birçok farklı reklam türü ve tekniği kullanılmaktadır. Televizyon reklamlarında kullanılan reklam türlerini hareket unsuru olmayan sesin kullanıldığı hareketsiz reklamlar, ses ile birlikte görüntülerin kullanıldığı hareketli reklamlar, program başlarında ve sonlarında bulunan özel tanıtıcı reklamlar, görüntülerin üstüne koyulan bant reklamları, bilgi verici içerikler içerisinde koyulan advertorial reklamlar, dizi ve programlar içerisinde reklam olduğu tam olarak belli olmayacak şekilde kullanılan ürün yerleştirme reklamları olarak sayabiliriz (Elden, 2016: 226-228).

İzleyicilerin zapping yapmasını engelleme amacıyla yayın arası reklamlar yerine yayın sırasında gözüken reklamlar kullanılmaktadır. İzleyiciler bu reklamları yayın aralarında çıkan reklamlara göre daha fazla izlenmektedir.

3.1.2. Televizyon Reklamlarının Avantajları ve Dezavantajları

Televizyonun kitle iletişim araçları içinde birçok üstü yönü bulunmaktadır. Görsel ve işitsel öğelerin aynı anda kullanılabilmesinden dolayı reklam için en uygun araçtır. Televizyon reklamları görsel ve işitsel öğelerin aynı anda kullanılması sebebiyle akılda daha kalıcı olmaktadır. Tüm kitle iletişim araçları gibi televizyonunda reklam ortamı olarak kullanılmasında geniş bir kitleye yönelik yapılan bir eylem olması söz konusudur. Bununla birlikte tekrar olanağının bulunması ve reklamı

yapılan ürün ve markanın prestijli gözükmemesini sağlaması önemli avantajlardır (Odabaşı ve Oyman, 2002: 119).

Televizyon reklamlarının reklam verenlere reklamın kullanılacağı kanalı ve saati seçme şansı sunması ve bu yönüyle farklı saatlerde farklı hedef kitlelere ulaşılması söz konusudur. Gündüz kuşağı programlarının izleyicilerine yönelik olarak yapılacak bir reklam kampanyasının gündüz saatlerinde yayınlanması ve spor ürünlerine yönelik bir reklam kampanyasının bir spor kanalında yayınlanması ile hedef kitle rahatlıkla seçilebilmektedir (Elden, 2016: 229).

En büyük dezavantajı ise yüksek maliyetli olması ve mesajların geçici olmasıdır (Odabaşı ve Oyman, 2002: 119). Televizyon reklamları için hazırlanan reklam filmlerinin maliyeti, reklam filminde oynayacak oyuncuların maliyetleri ve ek olarak bu reklam filmlerini yayınlama maliyeti televizyonun ciddi bütçeler isteyen bir reklam ortamı olmasını sağlamaktadır. İzleyicilerin izledikleri program, dizi veya film reklam arasına girdiğinde başka işlerle uğraşması reklamın hedef kitleye ulaşamamasını sağlamaktadır (Elden, 2016: 230).

3.2. Ünlü Kavramı ve Televizyon Reklamlarında Ünlü Kişilerin Kullanılması

Ünlü kavramı Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde "tanınmış, şöhretli, meşhur, şanlı, namılı" şeklinde tanımlanmaktadır (<http://sozluk.gov.tr/>). Tüketiciler günümüzde bir ürün veya hizmeti satın alırken birçok benzer ürün veya hizmetle karşılaşmaktadır. Tüketicilerin seçimlerinde ürün veya hizmetin sağladığı nesnel faydanın yanında ürünün sembolik yönü de etkili olmaktadır (Çardaklı, 2008: 54). Tüketiciler ürün ve hizmetlerin taşıdıkları anlamlara da önem vermektedirler.

Uzun yıllardır reklamlarda ünlülerin kullanılması yaygın kullanılan bir stratejidir. Bu strateji sayesinde ünlünün toplumdaki saygınlığı ve imajından yararlanılmaktadır. Pazarlama çalışmalarının başarıya ulaşmasında ünlü kişilerin kullanılması önemli yer tutmaktadır. Firmalar reklamlarında kullanılacak ünlünün belirli bir kitlesinin olması ve güvenilir bir imajının olmasını isterler. Reklamda ürünü kullanan ünlü ile duygusal bağ kuran kitleleri reklama ve ürüne daha çok güvenir ve inanırlar (Şiker ve Horzum, 2016: 59). Ünlü kişilerin reklamlarda kullanılması tüketicilerin ürünü daha kolay algılamasını ve daha kolay hatırlamasını sağlamaktadır.

Reklamlarda ünlü kişiler kullanılırken, ünlü ile ürün ve markanın birbirine uygun olması, ünlünün tanınırlığının yüksek olması, ünlünün inanılabilirliğinin yüksek olması ve toplumda ki yeri pazarlama stratejisi için çok önemlidir (Erkal, 2013: 29-32).

Türkiye'de televizyon reklamlarının neredeyse tamamında ünlü kişileri görmekteyiz. Rekabet içerisinde ki firmalar reklam filmlerinde ünlü kullanarak var olmaya çalışmaktadır. Reklamda yer alan kişinin hedef kitle tarafından tanınması ilgiyi arttırmaktadır (Uzunkaya, 2019: 23).

Televizyon reklamlarında ünlüler televizyonun sağladığı esneklikten dolayı hem görüntüleriyle ve sesleriyle hem de sadece sesleriyle yer alabilirler. Bu ünlüleri hedef kitle görüntüleri olmasa bile sadece sesleriyle tanıyabilir (Çardaklı, 2008: 58).

3.2.1. Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanılmasının Tüketiciler Üzerine Etkileri

Tüketiciler için satın alma kararlarında rasyonel faydanın yanında ürünün taşıdığı anlam da etkili olmaktadır. Tüketiciler tüketimleriyle ayrı bir kimlik kazanmaktadırlar. Ünlüler yaşadıkları toplumda idol olarak görülen kişilerdir. Tüketiciler idol olarak seçtikleri ünlü ile benzer satın alma davranışında bulunmaya çalışırlar. Tüketici ünlü ile kendini özdeşleştirdiğinde, reklamda ünlünün kullandığı ürünü satın almaya yönelir. Tüketici dikkatinin ürüne çekilmesi, reklamda oynayan ünlünün çekiciliği ile ilişkilidir. Ünlü kişilerin reklam filmlerinde oynaması, tüketicilerin reklamları daha kolay hatırlamasına yol açmaktadır. İkna, satışların artırılmasında kullanılan önemli bir stratejidir. Reklamlarda oynayan ünlünün ikna gücüne bağlı olarak reklamında tüketiciler üzerinde ki etkisi artmaktadır. Tüm bu etkileri sebebiyle ünlü kullanımı yaygın kullanılan bir stratejidir (Erkal, 2013: 33-36).

Ünlü kişinin hedef kitle tarafından rol model kabul edilmesi reklamın amaçlarının gerçekleşmesinde önemlidir. Bu kişiler kendilerini rol model alan hedef kitlelerinin satın alma kararları üzerinde doğrudan etkilidir (Uyar, 2018: 122).

3.2.2. Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanımının Avantajları ve Dezavantajları

Reklamlarda ünlü kullanılmasının birçok avantajının bulunmasının yanında birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Reklamlarda ünlü kullanılmasının en büyük avantajı hedef kitle üzerinde ilgi uyandırması ve dikkat çekmesidir. Özellikle yeni bir ürünün konumlandırılmasında ünlü birinin seçilmesiyle ürün daha fazla çekicilik kazanmaktadır (Ersavaş, 2007: 27).

Reklamlarda ünlülerin kullanılması, günümüz pazarlama dünyasında ve medya ortamında işletmelerin benzer işletmelerden sıyrılmasını ve iletişim gücünün artmasını sağlar. Firma imajı onarma ve oluşturmada da reklamlarda ünlü kullanılması kullanılan bir yoldur. Yabancı ülke pazarlarına girişte de o ülkede tanınan ve sevilen bir ünlü ile çalışılması büyük katkılar sağlamaktadır.

Reklamlarda ünlü kullanılmasının avantajlarının yanında birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Reklamlarda eğer dikkat edilmezse ünlü ürünü arka planda bırakıp kendi ön plana çıkabilir. Bu durumda reklam ürün ve marka yerine ünlünün reklamını yapmış olur (Uyar, 2018: 123).

Reklam kampanyasında ünlü bir kişinin kullanılması büyük bir bütçe gerektirmektedir. Kampanyada kullanılan ünlünün imajının sarsılması, birçok kampanyada yer alması sebebiyle toplum gözünde ki inanırlılığını kaybetmesi söz konusu olabilir. Reklam kampanyasında kullanılan ünlünün ürün ile uyumsuz olması durumunda da kampanyanın etkisi azalacaktır (Ersavaş, 2007: 28). Reklamlarda ünlü kullanılmasının potansiyel bir riski de ünlünün herhangi bir suça veya olaya karışması durumunda markanın da halkın gözünde ki imajı sarsılabilir (Çardaklı, 2008: 61).

4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, reklamlarda ünlü kullanımının tüketici üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Reklamlarda ünlü kullanımı firmaların büyük bütçeler ayırdığı bir stratejidir. Bu çalışmada ünlü kullanımının tüketicileri etkileme de başarılı olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Tüketicilerin ünlü kullanımına bakışları demografik özelliklerine göre analiz edilmiştir.

Araştırma amacına uygun olarak, araştırma ile ilgili oluşturulan hipotezleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

- **H1:** Reklamda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşler katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.
- **H2:** Reklamda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşler katılımcıların yaşlarına göre farklılık göstermektedir.
- **H3:** Reklamda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşler katılımcıların gelirlerine göre farklılık göstermektedir.
- **H4:** Reklamda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşler katılımcıların eğitim gördükleri bölümlere göre farklılık göstermektedir.

Araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu oluşturulurken literatürde bulunan çalışmalar incelenmiş ve Erkal'ın (2013) çalışmasında kullandığı anket formu üzerinde araştırma amacına uygun olacak şekilde bazı değişiklikler yapılarak yararlanılmıştır.

Anket verilerinin değerlendirilmesi aşamasında SPSS programı kullanılmıştır. Toplanan veriler frekans, yüzde dağılımı, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanarak analiz edilmiştir. Çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği için Cronbach's Alpha testi ve Faktör Analizi yapılmıştır. Elde edilen verilerin demografik özellikler ile karşılaştırılmasında t-Testi ve Varyans analizi kullanılmıştır.

4.1. Anket Formunun Hazırlanması ve Uygulanması

Anket formu hazırlanırken bazı sorular olduğu gibi alınmış bazı sorular ise araştırma amacına ve oluşturulan hipotezlere uygun olacak şekilde düzenlenmiştir. Hazırlanan anket formu üzerinde pilot çalışma sonrası bazı düzenlemeler yapılmıştır. Anket formunda katılımcıların demografik özelliklerini belirleme amacıyla 5 adet demografik soru, 8 adet katılımcıların televizyon ve reklam izleme alışkanlıkları ile reklamlar ile ilgili tutumlarının saptanmasına yönelik soru ve 8 adet reklamda ünlü kullanımı ve satın alma davranışının ölçülmesine yönelik likert soru olmak üzere toplam 21 soru yer almıştır.

Anket formu Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesinde bulunan her bölüm için 100 adet olacak şekilde toplam 400 adet uygulanmıştır.

4.2. Araştırma Kapsamı

Araştırma evrenini Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Radyo Televizyon ve Sinema, Gazetecilik ve Yeni Medya olmak üzere

toplam 4 bölüm bulunmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde okuyan 400 öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırma evrenini Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesinde okuyan öğrencilerin oluşturması araştırmanın temel sınırlılığıdır.

4.3. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olduğunun belirlenmesi amacıyla KMO testi ve verilerin normal dağılıma uygun olduğunu belirlemek amacıyla Barlett küresellik testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre KMO değeri 0,840 çıkmıştır. KMO değerinin 0,80 üzerinde çıkması örneklemin faktör analizi açısından yeterliliğinin çok iyi olduğu söylenebilir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016: 423). Barlett test sonuçlarının (,000) ise anlamlı olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda 8 ifade tek faktörde toplanmıştır. Analiz sonucunda ölçeğin öz değeri 3,18 olarak hesaplanmıştır. Tek faktörlü ölçeklerde varyansın %30dan büyük olması yeterli görülmektedir. Yapılan çalışmada ölçeğin açıklanan varyansı %39,769'dur.

Tablo 1. Reklamlarda Ünlü Kullanımına İlişkin İfadelere Yönelik Faktör Analizi

İfadeler	Faktör Yükleri
Ünlülerin reklamlarda kullanılması, dikkat çekiciliği arttırmaktadır.	,772
Ünlülerin reklamlarda rol almaları, tüketicilerin o ürüne ilgi duymalarını sağlamaktadır.	,758
Ünlülerin yer aldığı reklamlar diğer reklamlara oranla daha fazla izlenmektedir.	,666
Ünlülerin reklamlarda kullanımı, ürünün akılda kalıcılığını sağlamaktadır.	,661
Reklamlarda ünlü kullanılması, ürünün tanıtımı açısından reklamın inandırıcılığını arttırmaktadır.	,574
Ünlülerin imajını taklit eden tüketiciler, reklamda kullanılan ünlü ile kendini özdeşleştirmekte ve tüketime yönelmektedir.	,540
Tüketicilerin bir ürünü satın almaya istek duymasını sağlamak amacıyla ünlü kişiler kullanılmaktadır.	,529
Reklamlarda kullanılan ünlünün birden fazla firmanın reklamında gözükmesi, reklamı yapılan markaya ait ürünü satın alma kararında etkili olmaktadır.	,479
	N Min Max Ort SS
Reklamlarda Ünlü Kullanımı Ölçeği	400 1,25 5,00 4,08 0,55

Araştırmada ölçüm aracının güvenilirliğinin tespiti için yaygın kullanılan yöntemlerden birisi Cronbach α katsayısıdır. Cronbach α katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Katsayı 1'e yaklaştıkça ölçeğin tutarlılığı artmaktadır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016: 292). Bu çalışmada güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach α katsayısı 0,771 çıkmıştır.

5. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde Uşak Üniversitesi İletişim fakültesinde okuyan öğrencilerin ankette bulunan sorulara verdikleri cevaplar analiz edilmiş ve tablo halinde özetlenmiştir.

5.1. Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri, cinsiyet, yaş, eğitim gördükleri bölüm, sınıf ve gelir kriterlerine göre değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik ve Ekonomik Özellikler					
Cinsiyet	Frekans(f)	Yüzde(%)	Yaş	Frekans(f)	Yüzde(%)
Kadın	224	56	18 ve alt	16	4
Erkek	176	44	19	77	19
Bölüm	Frekans(f)	Yüzde(%)	20	108	27
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	100	25	21	78	19
Radyo, Televizyon ve Sinema	100	25	22	77	20
Gazetecilik	100	25	23	28	7
Yeni Medya	100	25	24 ve üstü	16	4
Sınıf	Frekans(f)	Yüzde(%)	Gelir	Frekans(f)	Yüzde(%)
1.sınıf	121	30	0-400 TL	49	12
2.sınıf	126	32	401-800 TL	188	47
3.sınıf	85	21	801-1200 TL	124	31
4.sınıf	68	17	1201 ve üst	39	10
			Toplam	400	100

Katılımcıların, %56'sı kadın, %44'ü erkektir. %4'ü 18 yaş ve altı, % 19'u 19, %27'si 20, %19'u 21, %20'si 22, %7'si 23 ve %4'ü 24 yaş ve üstü yaş grubunda yer almaktadır. Katılımcıların okudukları bölümde buldukları sınıflara bakıldığında %30'u 1.sınıf, %32'si 2.sınıf, %21'i 3.sınıf ve %17'si de 4.sınıf ta eğitim görmektedirler. Katılımcıların gelirlerine bakıldığında %12'unun 0-400 TL, %47'sinin 401-800 TL, %31'inin 801-1200TL ve %10'unun 1201 TL ve üstü gelire sahip oldukları görülmektedir.

5.2. Katılımcıların Televizyon ve Reklam İzleme Alışkanlıkları

Katılımcıların televizyon izleme alışkanlıkları ve reklam izleme alışkanlıkları, günlük ortalama televizyon izleme süreleri ve reklam izleme durumlarına göre değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Günlük Ortalama Televizyon İzleme Süreleri

	Frekans	Yüzde
0-60 dk	268	67
61-120 dk	95	23,8
121-180 dk	29	7,2
181-240 dk	8	2
Toplam	400	100

Ankete katılan katılımcıların günlük ortalama televizyon izleme sürelerine bakıldığında %67'sinin 0-60 dk, %23,8'inin 61-120 dk, %7,2'sinin 121-180 dk ve %2'sinde 181-240 dk ortalama televizyon izledikleri görülmüştür. Araştırmanın geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlanması için örnekleme de ki katılımcıların araştırma konusu ile ilgili olması önemlidir.

Tablo 4. Katılımcıların Reklam İzleme Alışkanlıkları

	Frekans	Yüzde
İlgiyle izlerim	26	6,5
Genellikle izlerim	47	11,8
İlgimi çekerse izlerim	179	44,7
TV dışında işlerle uğraşırım	74	18,5
Kanalı değiştiririm	74	18,5
Toplam	400	100

Katılımcılara televizyon izlerken reklamlar başladığında ne yaparsınız? sorusu sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplara bakıldığında %44,7'si ilgimi çekerse izlerim, %18,5'i TV dışında işlerle uğraşırım, %18,5'i kanalı değiştiririm, %11,8'i genellikle izlerim ve %6,5'i ilgiyle izlerim yanıtını vermiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu reklam ilgisini çektiği takdirde reklamları izlemektedir.

5.3. Katılımcıların Reklamlardan Etkilenebilirliği ve Ünlülere Bakış Açıları

Katılımcıların reklamlardan etkilenebilirliği ve ünlülere bakış açıları, reklamlarda etkilendikleri özellikler, reklam mesaj sunucularının etkililiği, hatırladıkları reklamdaki özellik ve bu özellik karşısında satın alma davranışı, televizyon reklamlarında ünlü kullanılmasına yönelik tepkileri ve etkilerine göre değerlendirilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Reklamlarda Etkilendikleri Özellikler

	Frekans	Yüzde
Ünlü kullanılmasına	22	5,5
Yayınlanma sıklığına	30	7,5
Reklamın verdiği mesaja	199	49,8
Reklamın müziğine	108	27,0
Reklamın sloganına	39	9,8
Kayıp	2	0,5
Toplam	400	100

Katılımcılara reklamlarda etkilendikleri özellikler sorulduğunda katılımcıların %49,8'i reklamın verdiği mesaja, %27'si reklamın müziğine, %9,8'i reklamın sloganına, %7,5'i yayınlanma sıklığına ve %5,5'i de ünlü kullanılmasına yanıtını vermiştir. Katılımcıların reklamlarda etkilendiklerine özelliklere bakıldığında reklamın verdiği mesaj en etkili özellik olmuştur. Reklamda ünlü kullanılmasına cevabının çok az verildiği görülmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Reklam Mesaj Sunucularının Etkililiği

	Frekans	Yüzde
Ünlü tanınmış kişi	100	25
Halktan ürünü kullanmış kişi	83	20,8
Konunun uzmanı bir kişi	167	41,7
Dış ses	48	12
Kayıp	2	0,5
Toplam	400	100

Katılımcılara sorulan reklam mesajını kimin vermesinin daha etkili olacağı sorusuna verilen cevapların dağılımına bakacak olursak katılımcıların %41,7'si konunun uzmanı bir kişi, %25'i ünlü tanınmış bir kişi, %20,8'i halktan ürünü kullanmış bir kişi ve %12'side dış ses yanıtını vermiştir. Reklam sunucularının kimin olduğu reklamın tüketicileri etkilemesi açısından önemlidir.

Tablo 7. Katılımcıların Son Hatırladıkları Reklamda Etkili Olan Özellik

	Frekans	Yüzde
Müzik	110	27,5
Slogan	94	23,5
Reklamda kullanılan ünlü	65	16,3
Mesaj	82	20,5
Yayınlanma sıklığı	49	12,3
Toplam	400	100

Katılımcılara son hatırladıkları reklamda etkili olan özelliğin ne olduğu sorusu sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlara bakacak olursak katılımcıların %27,5'i müzik, %23,5'i slogan, %20,5'i mesaj, %16,3'ü reklamda kullanılan ünlü ve %12,3'ü de yayınlanma sıklığı yanıtını vermiştir. Reklamda kullanılan ünlü diğer iki özelliğin arkasında kalmıştır.

Tablo 8. Katılımcıların Son Hatırladıkları Reklam Karşısında Gösterdikleri Satın Alma Davranışı

	Frekans	Yüzde
Satın aldım	46	11,5
Satın almayı düşünmedim	241	60,2
Satın almayı düşünüyorum	113	28,3
Toplam	400	100

Katılımcılara son hatırladıkları reklam karşısında gösterdikleri satın alma davranışı sorulduğunda katılımcıların %60,2'si satın almayı düşünmedim, %28,3'ü

satın almayı düşünüyorum ve %11,5'i satın aldım yanıtını vermiştir. Katılımcılar son hatırladıkları reklam karşısında büyük oranda satın almayı düşünmemiştir. Katılımcıların zihinlerinde reklam hatırlanabilir olsa da reklamın satın almaya doğrudan yönlendirdiğini söyleyemeyiz.

Tablo 9. Katılımcıların Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanılmasına Yönelik Tepkileri

	Frekans	Yüzde
Reklamı daha kolay hatırlamama yardımcı olur	164	41
Oynayan kişiye bağlı olarak reklam daha çok ilgimi çeker	81	20,3
Reklamı yapılan ürüne güvenmemi sağlar	41	10,3
Reklam inandırıcılık kazanır	24	6
Bu tür reklamlar beni etkilemez	90	22,4
Toplam	400	100

Reklamlarda ünlü kullanılmasına ilişkin katılımcılara sorulan soruya katılımcıların %41'i reklamı daha kolay hatırlamama yardımcı olur, %22,4'ü bu tür reklamlar beni etkilemez, %20,3'ü oynayan kişiye olan tutumuma bağlı olarak reklam daha çok ilgimi çeker, %10,3'ü reklamı yapılan ürüne güvenmemi sağlar ve %6'sı da reklam inandırıcılık kazanır yanıtını vermiştir. Reklamlarda ünlü kullanılmasının amaçlarından biri olan reklamın ve ürünün daha kolay hatırlanması büyük oranda cevap olarak verilmiştir.

Tablo 10. Reklamlarda Ünlü Kullanılmasının Etkileri

	Frekans	Yüzde
Ürüne olan algımı değiştirir	101	25,3
Tutum ve inançlarımı etkiler	61	15,2
Ürünü daha kolay tanımamı sağlar	160	40
Kişiliğimi etkiler	30	7,5
Ürünü satın almaya yönlendirir	46	11,5
Kayıp	2	0,5
Toplam	400	100

Reklamda ünlü kullanılmasının satın alma davranışına yönlendirip yönlendirmediğini anlamak amacıyla sorulan soruya katılımcıların %40'ı ürünü daha kolay tanımamı sağlar, %25,3'ü ürüne olan algımı değiştirir, % 15,2'si tutum ve inançlarımı etkiler, %11,5'i ürünü satın almaya yönlendirir ve %7,5'i de kişiliğimi etkiler yanıtını vermiştir. Tablo 10'a baktığımızda reklamlarda ünlü kullanımı ürünü satın almaya yönlendirir cevabı düşük düzeyde katılım bulmuştur.

Tablo 11. Reklamda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşler

İfadeler	N	Ortalama	Standart Sapma
Ünlülerin reklamlarda kullanılması, dikkat çekiciliği arttırmaktadır.	400	4,32	0,866
Ünlülerin reklamlarda rol almaları, tüketicilerin o ürüne ilgi duymalarını sağlamaktadır.	400	4,09	0,875
Ünlülerin yer aldığı reklamlar diğer reklamlara oranla daha fazla izlenmektedir.	399	4,12	0,856
Ünlülerin reklamlarda kullanımı, ürünün akılda kalıcılığını sağlamaktadır.	398	4,28	0,803
Reklamlarda ünlü kullanılması, ürünün tanıtımı açısından reklamın inandırıcılığını arttırmaktadır.	398	3,55	1,111
Ünlülerin imajını taklit eden tüketiciler, reklamda kullanılan ünlü ile kendini özdeşleştirmekte ve tüketime yönelmektedir.	399	4,12	0,872
Tüketicilerin bir ürünü satın almaya istek duymasını sağlamak amacıyla ünlü kişiler kullanılmaktadır.	397	4,04	0,904
Reklamlarda kullanılan ünlünün birden fazla firmanın reklamında gözükmesi, reklamı yapılan markaya ait ürünü satın alma kararında etkili olmaktadır.	400	4,14	0,830

Tablo incelendiğinde katılımcıların en fazla “Ünlülerin reklamlarda kullanılması, dikkat çekiciliği arttırmaktadır.” ifadesini desteklediği görülmektedir. Bu ifadenin ortalaması 4.32’dir. Bu ortalamaya bakarak katılımcıların birçoğunun reklamlarda ünlülerin kullanılmasının dikkat çekiciliği arttırdığı görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar tarafından en az desteklenen görüş “Reklamlarda ünlü kullanılması ürünün tanıtımı açısından reklamın inandırıcılığını arttırmaktadır” ifadesi olmuştur. Bu ifadeye katılım düzeyi diğer ifadelerle göre düşük olmasına rağmen 3.55 ortalamaya sahiptir. Tablo 11’e bakıldığında reklamlarda ünlü kullanılmasına ilişkin görüşlere katılım ortalaması yüksektir.

5.4. Reklamlarda Ünlü Kullanımının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Katılımcıların demografik özellikleri ile ünlü kullanımına ilişkin görüşleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 12. Reklamlarda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşleri Cinsiyete Göre Karşılaştıran T-Test

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık Düzeyi (Sig.)
Kadın	224	4,11	,513	,231
Erkek	176	4,04	,607	

Tablo 12’de reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşlerin cinsiyete göre karşılaştıran T-Test gösterilmektedir. Tabloya göre reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşlerin cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmektedir. “H1: Reklamda ünlü

kullanımına ilişkin görüşler katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir” hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 13. Reklamlarda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşleri Yaşa Göre Karşılaştıran Varyans Analizi

Yaş	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi (Sig.)
18 ve alt	16	3,92	,741	,185	
19	77	3,97	,612	,069	
20	108	4,09	,616	,059	
21	78	4,08	,462	,052	
22	77	4,11	,519	,059	,094
23	28	4,20	,424	,080	
24 ve üzeri	16	4,39	,303	,075	
Toplam	400	4,08	,557	,027	

Tablo 13’de reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşleri yaşa göre karşılaştıran Varyans analizi gösterilmektedir. Tabloya göre reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşlerin yaşa göre farklılaşmadığı görülmektedir. “H2: Reklamda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşler katılımcıların yaşlarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 14. Reklamlarda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşleri Gelire Göre Karşılaştıran Varyans Analizi

Gelir	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi (Sig.)
0-400 TL	49	4,07	,705	,100	
401-800 TL	188	4,08	,511	,037	
801-1200 TL	124	4,09	,565	,050	,996
1201 TL ve üst	39	4,08	,556	,089	
Toplam	400	4,08	,557	,027	

Tablo 14’de reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşleri gelire göre karşılaştıran Varyans analizi gösterilmektedir. Tabloya göre reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşlerin gelire göre farklılaşmadığı görülmektedir. “H3: Reklamda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşler katılımcıların gelirlerine göre farklılık göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 15. Reklamlarda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşleri Eğitim Görülen Bölüme Göre Karşılaştıran Varyans Analizi

Bölüm	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi(Sig.)
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	100	3,87	,546	,054	
Radyo, Televizyon ve Sinema	100	4,13	,619	,061	
Gazetecilik	100	4,05	,602	,060	,000
Yeni Medya	100	4,28	,342	,034	
Toplam	400	4,08	,557	,027	

Tablo 15’de reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşleri eğitim görülen bölüme göre karşılaştıran Varyans analizi gösterilmektedir. Tabloya göre reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşlerin eğitim görülen bölümlere göre farklılaştığı görülmektedir. “H4: Reklamda Ünlü Kullanımına İlişkin Görüşler katılımcıların eğitim gördükleri bölümlere göre farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir.

6. Sonuç

Reklamlarda ünlü kullanım stratejisi uzun süredir firmalar tarafından kullanılmaktadır. Ünlüler toplumda saygı gören kişilerdir. Bir ürün ya da hizmetin tüketicilere tanıtılmasında ünlülerin kullanılması etkili olmaktadır. Toplumda saygı gören kişiler olduklarından dolayı tüketicilerin ürüne ya da hizmete güvenmesi ve ilgilerinin çekilmesi söz konusudur. Ünlüler reklamlarda hem ses hem de ses ve görüntüleriyle bulunabilirler. Bu çalışma Uşak Üniversitesi’nde yapılmış olup iletişim fakültesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile Uşak Üniversitesi iletişim fakültesi öğrencilerinin reklamda ünlü kullanımına dair düşünceleri ve tutumları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3’e göre katılımcıların çoğunluğu günlük ortalama 0-60 dakika televizyon izlemektedir. Tablo 4’e göre Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri büyük oranda reklamları izlemektedir ve izledikleri reklamlarda da en etkili özellik reklamın verdiği mesajdır. Bu da gösteriyor ki reklamlarda ünlü kullanılması reklamdan etkilenmekte düşük katılım alan bir özelliktir. Tablo 6’ya göre reklam mesajının sunucusu konunun uzmanı bir kişi olmalıdır cevabı (%41,7) en fazla alınan cevap olmuştur. Tablo 7 ve 8’e göre katılımcıların son hatırladıkları reklamda bulunan özellik (%27,5) müziktir ve bu özellik karşısında katılımcılar (%60,2) satın almayı düşünmektedir. Tablo 9 ve 10’a göre reklamlarda ünlü kullanılması büyük oranda ürünün kolay tanınması ve hatırlanmasında etkilidir. Katılımcılara reklamda ünlü kullanımına ilişkin beşli likert ölçeğine göre sorular sorulmuş ve Tablo 11’e göre “Ünlülerin reklamlarda kullanılması, dikkat çekiciliği arttırmaktadır.” görüşü en çok onaylanan görüştür. Reklamlarda ünlü kullanılmasının firmaların amaçladığı, ürünün akılda kalıcılığının sağlanması, ünlülerin imajını taklit eden tüketicileri satın almaya yönlendirmesi, ürüne karşı ilgi duyulmasını sağlaması ifadeleri de yüksek ortalama ile onaylanmıştır. Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerin ünlülerin reklamlarda kullanılmasına ilişkin ifadelerin neredeyse tamamını onaylamıştır.

Çalışmada Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesinde okuyan öğrencilerin ünlü kullanılmasına ilişkin görüşleri cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim gördükleri bölüm özelliklerine göre araştırılmış sadece eğitim görülen bölüme göre bir farklılık gözlenmiştir. H1, H2 ve H3 hipotezleri reddedilmiş, H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Literatürde ki çalışmalar ile elde edilen sonuçları karşılaştırdığımızda Akdeniz Üniversitesi iletişim fakültesi öğrencilerine yönelik Solak(2016)’ın yaptığı çalışmada katılımcıların hatırladıkları reklam filmindeki ürünü veya hizmeti satın aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı soru Uşak Üniversitesi iletişim fakültesi öğrencilerine sorulduğunda ise katılımcıların satın almayı düşünmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca benzer şekilde Akdeniz Üniversitesi öğrencileri ile Uşak Üniversitesi

öğrencileri son hatırladıkları reklam özelliği konusunda da birbirlerinden ayrılmaktadır. Demografik özellikler karşılaştırıldığında gelir ortalamalarının birbirinden gözle görülür oranda farklılaştığı görülmektedir. Reklam izleme alışkanlıkları, reklamda etkilenilen özellikler ve reklam mesaj sunucusu yönünden benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Literatürde yapılan çalışmalarda reklamlarda ünlü kullanılmasına ilişkin görüşlerin cinsiyet, yaş ve gelire göre farklılaşmadığı görülmektedir(Uyar, 2018: 125). Bu çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcıların cinsiyet, yaş ve gelirleri reklamda ünlü kullanılmasına ilişkin görüşlerde etkili olmamıştır. Ünlü kavramının çok geniş bir kavram olması sebebiyle bu sonuçlar normal kabul edilebilir. İletişim fakültesi öğrencilerinin reklamlarda ünlü kullanımına ilişkin görüşleri aldıkları eğitiminde etkisiyle eğitim görülen bölüme göre farklılaşmaktadır.

Araştırma sonuçlarına dayanarak yapılabilecek öneriler şunlardır: Reklamlarda ünlü kullanım stratejisi reklamın hatırlanmasını kolaylaştırmakta ve ürünün de akılda kalıcılığını sağlamaktadır. Bu strateji sayesinde işletmeler ürün ve hizmetlerine istenen dikkati çekebilmektedirler. Hedef kitle tarafından güvenilen ve sevilen ünlülerle reklam kampanyalarında çalışılması tüketiciler üzerinde istenen etkiyi bırakılabilecektir. Reklamlarda ünlü kullanım stratejisinin satın almaya yönlendirip yönlendirmediği araştırmada seçilen örnekleme göre farklılaşmaktadır. Farklı örneklemler üzerinde yapılan çalışmalarda satın alma davranışı konusunda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu stratejiyi sadece satış miktarını artırma amacıyla uygulayacak işletmelerin başarısı farklı değişkenlere bağlı kalacaktır. Ünlülerin ürün veya hizmeti satın alma davranışına etkisi sınırlıdır. İşletmeler ilk olarak bu stratejiyi uygulama amaçlarını belirlemeli, sonrasında hedef kitlelerine uygun bir ünlü ile çalışmalıdır.

Kaynakça

- Çardaklı, S. (2008). Televizyon Reklamlarında Tanınmış Kişilerin Kullanılmasının Reklamın Hatırlanması Üzerindeki Etkisi Konusunda Bir Pilot Araştırma(*Yüksek Lisans Tezi*) Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Elden, M. (2016). *Reklam ve Reklamcılık* İstanbul: Say Yayınları
- Erkal, E. (2013). Reklamlarda Ünlü Kullanımının “Satın Alma Davranışı” Üzerindeki Etkisi(*Yüksek Lisans Tezi* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ersavaş, S. (2007). Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanımı: 2005 Yılı Televizyon Reklamlarına Yönelik Bir İçerik Analizi (*Yüksek Lisans Tezi*) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- İçli, G. ve Çopur, M. (2008). Pazarlama İletişiminde Renklerin Rolü. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1)
- İslamoğlu, A.H ve Alınçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık
- İşler, D. (2014). Televizyon Reklamlarında Ünlü Kişilerin Kullanılmasının Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Cinsiyet Ekseninde Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 5(11)

- Odabaşı, Y. ve Oyman M. (2002). Pazarlama İletişimi Yöntemi. İstanbul: Media Cat
- Pektaş, H. (1987). Reklam Nedir? İşlevi ve Etkileri Nelerdir?. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2
- Solak, B. (2016). Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanımının Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi: Akdeniz İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 4(1)
- Şiker, P. ve Horzum, I. (2016). Televizyon Reklamlarında Yer Alan Ünlülerin Marka Farkındalığı Yaratmada Etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi* 4(3)
- Taşoğlu Paşalı, N. (2018). *Pazarlama İletişimi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Uyar, A. (2018). Reklamlarda Ünlü Kullanımın Tüketiciler Açısından Değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6
- Uzunkaya, A. R. (2019). Üniversite Gençliğinin Alışveriş Tercihinde Star Kullanımın Rolü (*Yüksek Lisans Tezi*) İstanbul: T.C Maltepe Üniversitesi
- <http://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.07.2019

İbn Dakîki'l-İd ve Şerhu'l-Erba'ine Hadîsen En-Nebeviyye Adlı Eseri Bağlamında Hadis Şerh Metodu

Muhammed Akdoğan*

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

orcid.org/0000-0003-0314-0095

Öz

Mutlak müctehid olarak nitelendirilen İbn Dakîki'l-İd, eğitimine ilmî bir aile ortamında başlamış ve hadis, fıkıh gibi ilimlerde önemli âlimlerden istifade etmiştir. Öğretim faaliyetine memleketi Kûs'ta başlayan şârih, ardından önemli medreselerde dersler takrir etmiştir. O, Mâlikî fikhî yanında Şâfiî fikhında da yetkin hale gelmiş ve her iki mezhebe göre de içtihatla bulunmuş önemli bir ilim adamıdır. Özellikle ahkâm hadislerinin anlaşılmasına dönük olarak aralarında el-Ihkâm ve el-İlmâm'ın da bulunduğu birçok eser yazmasının yanında ulemâ arasında revaç bulan Nevevî'nin el-Erbaûn'unu da şerh etmiştir. Genel olarak İslâm'a dair küllî kaideleri konu edinen kitaptaki hadisleri müellif, yeri geldikçe hadis, fıkıh, lügat ve Kelâm ilmi noktasından açıklamıştır. Ancak onun bu açıklamalara yer vermesinin temel nedeni hadisin doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına dair taşıdığı kanaatidir. Özellikle şerhte âyet ve hadisle istişhâd metoduna çokça yer vermiş, bahis konusu edilen hadisle ilgili olarak mezhebî farklılıklara temas etmiştir. Eserin tasnifinde sadece hadisçilerin değil aynı zamanda fakih, mutasavvıf, müfessirlerin görüşlerinden de faydalanması eserin önemini artıran bir etken olmuştur. İbn Dakîki'l-İd'in bu eseri dışında da ahkâm hadislerine dair yaptığı şerhler bulunmaktadır. Bu çalışmada makale boyutuna aşmaması düşüncesiyle sadece bu eseri bağlamında eserin yapısal özellikleri, müellifin hadis şerh metodu ve kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Hadislerin açıklanması bağlamında Lügat, Hadis, Fıkıh ve Kelâm ilminin kapsamına giren çeşitli konulara temas ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, İbn Dakîki'l-İd, Nevevî, Şerhu'l-Erba'ine Hadîsen en-Nebeviyye.

Ibn Dakîk Al-Īd and Hadīth Commentary Method in the Context of His Study Sharh Al-Arbaīn Hādīsan Al-Nabaviyyah

Abstract

Ibn Dakîk Al-Īd, who is considered to be the absolute mujtahid, started his education in a scientific environment and benefited from the important scholars in the sciences such as hadith and fiqh. He started teaching in his hometown of Kûs, and then gave lessons in important madrasahs. He became proficient in Shafi'iyya fiqh besides Mâlikiyya fiqh and He is an important scholar who has made jurisprudence according to both sects. Especially in order to understand the hadiths of ahkâm, he wrote many commentaries, including al-Ihkâm and al-İlmâm. In addition to his work, he also expounded the Nawawi's el-Erbaûn, which is famous among scholars. The author generally explained the hadiths in the book, which contains the general principles of Islam, from hadith, fiqh, and vocabulary and theology science. Especially, he profits by evincing method in verse and hadith widely in commentary and he touched on the different opinions of sects about the hadith researched. In the classification of the work, he not only benefit from hadith scholars, but also views of jurists, commentators, mystics and thus, the importance of the work has increased. Apart from Ahmet's this work, there are commentaries he made about ahkâm hadiths. In this study, only the structural features of the work, the hadith commentary method and sources of the

work have been tried to be determined in the context of this work. In the context of the disclosure of hadiths, it has been observed that it has come into contact with various subjects which are covered by the lexicography, hadith, jurisprudence and theology science.

Keywords: Hadith, Commentary, Ibn Dakik Al-İd, an-Nawawî, Sharh al-arbain.

1. Giriş

“Şerh” kelimesi sözlükte “eti kesmek, parçalara ayırmak ve sözün kapalı kısımlarını açıklamak” gibi manalara gelmektedir. Hadis terimi olarak ise, “bir hadisin veya bir hadis kitabında yer alan rivâyetlerin kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izah etmek, i‘rabını yapmak, hadisten çıkan hükümlere yer vermek” anlamlarında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, ty, s.2228; Zebîdî, 1969, s.502-6; Çakan, 2016, s.181-2; Aydın, 2009, s.293). Hadislerin şerhi meselesini Hz. Peygamber’in hayatta olduğu zamana kadar götürmek mümkündür. Sözlerindeki bazı kelimelere sahâbe muttali olamamış ve bunun üzerine Hz. Peygamber sözlerine açıklık getirmiştir. Bu kapsamdaki faaliyetler sonraki yıllarda diğer nesiller tarafından devam ettirilmiş ve bir nevi şerh faaliyeti olarak kabul edilen *Garîbu’l-Hadis*’ler meydana getirilmiştir. Ancak bildiğimiz anlamda hadisleri şerh etme geleneğinin IV/X. asırda başladığı kabul edilmektedir. Her ilmin ve bu ilimlerin alt kollarının belirli bir seviyeye ulaşması için zamana ihtiyaç duyduğu ehlinin malumu olduğu üzere aynı durum şerh için de geçerlidir. İlk zamanlarda hadisin metnindeki garîb kelimeler izah edilmiş, daha sonra Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892) gibi temel hadis kaynaklarında geçen tüm hadisler şerh edilmiş ve son olarak da temel hadis eserlerinde geçen hadislerden seçilerek bir araya getirilen derleme çalışmaların açıklanması faaliyeti yapılmıştır (Türcan, 2008, s.7-47; Karacabey, 1990, s.208-10; Türcan, 2011, s.341-50; Şensoy, 2010, s.555; Efendioğlu, 2010, s.559). Kırk hadise dair eserler de derleme diyebileceğimiz çalışmalardandır.

Makale çerçevesinde konunun anlaşılmasına katkı sunması maksadıyla İbn Dakîk’il-İd’in hayatı ve ilmî şahsiyeti hakkında kısa bilgi verilecek, daha sonra ise eserde takip edilen hadis şerh metodundan bahsedilecektir.

2. İbn Dakîk’i’l-İd’in Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Tam adı Ebu’l-Feth Takiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb b. Mutî’ İbn Dakîk’i’l-İd es-Saîdî el-Kuşeyrî el-Besecî el-Menfelûtî el-Mısırî el-Mâlikî eş-Şâfiî olup 25 Şa’bân 625 (30 Temmuz 1228) senesinde babasının hac yolculuğu zamanında Yenbu’da doğmuştur. O, Behz b. Hakîm el-Kuşeyrî’nin neslindedir (İbn Abdülhâdî, 1996, s.265; Zehebî, ty, s.1481; 1988, s.250-1; Üdfüvî, 1966, s.570, 572; Yâfiî, 1997, s.177; Safedî, 2000, s.137-8; Sübkî, 1964, s.209; İbn Hacer, ty, s.91-2). Âlim babası hacta Ka’be’yi tavaf ederken onun ilmiyle amel eden bir âlim olması için dua etmiştir (Üdfüvî, 1966, s.570;-1 Sübkî, 1964, s.209).

İbn Dakîdî’l-İd Mısır, Şâm, ve Hicâz’a rihle gerçekleştirerek babası Mecdüddîn Alî b. Vehb (ö. 667/1269), İbnu’l-Mukayyer (ö. 643/1245), İbnü’l-Cümmeyzî (ö. 649/1251), İbn Revâc (ö. 648/1250), İbnu’l-Hubâb (ö. 648/1250), Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî (ö. 656/1258), Ahmed b. Abdüddâim el-Makdisî’nin (ö. 668/1269)

de aralarında bulunduğu pek çok âlimden hadis dinlemiştir (İbn Abdülhâdî, 1996, s.265; Zehebî, 1988, s.251; Üdfüvî, 1966, s.570-1; Kütübî, 1973, s.443; İbn Hacer, ty, s.92). Kendisine talebelikte bulunanlar arasında İbnü'l-Esîr el-Halebî (ö. 671/1273), Kutbuddîn el-Halebî (ö. 735/1335), İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334), Zehebî (ö. 748/1348), Mizzî (ö. 742/1341), Kâsım b. Yûsuf et-Tücebî (ö. 730/1329) ve İbn Rüşeyd (ö. 721/1321) gibi önemli âlimler yer almaktadır (İbn Abdülhâdî, 1996, s.265; Zehebî, ty, s.1482; Üdfüvî, 1966, s.572; İbn Ferhûn, 1972, s.318; İbn Hacer, ty, s.92).

İlk eğitimine Kûs medresesinde başlayan İbn Dakîki'l-Îd, Mâlikî fıkhnı babasından, Şâfiî fıkhnı ise Bahâuddîn Hibetullah el-Kıftî (ö. 697/1298) ve İzzeddîn b. Abdisselâm'dan (ö. 660/1261) tahsil etmiştir (Üdfüvî, 1966, s.575; Yâfiî, 1997, s.178; Safedî, 2000, s.138; Sübkî, 1964, s.210). Bu hocaları vesilesiyle her iki mezhepte de uzmanlaşmış, hatta Şâfiî mezhebinde Şâfiî'nin iki mesele ile ilgili içtihadı hariç diğer meselelerde onunla aynı görüşü paylaşması onun fıkhnı anlama ve kavramadaki yerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Hadis ve Fıkhn ilminin yanı sıra Tefsir, Kelâm, Arap Edebiyatı gibi alanlarda da kendini yetiştirmiş hatta şiirler yazmıştır (Üdfüvî, 1966, s.575; Safedî, 2000, s.137-8, 141-7; Sübkî, 1964, s.214-30; İbn Ferhûn, 1972, s.318; Kütübî, 1973, s.443-450; Şevkânî, 2012, s.230).

Eğitiminin ardından Kûs'ta Necîbiyye medresesinin müderrisliği görevine atanmış ve aynı zamanda bu yerin Mâlikî kâdılığını üstlenmiştir (İsnevî, 1987, s.102; İbn Dakîki'l-Îd, 2006, s.5). Buradan ayrıldıktan sonra Necîbiyye, Nâsırıyye, Fâziliyye ve Kâmiliyye medreselerinde hocalık vazifesiyle görevlendirilmiştir (İsnevî, 1987, s.102; İbn Kesîr, 1997, s.30; İbn Rüşeyd, 1982, s.259; Makrîzî, 1991, s.370; İbn Hacer, ty, s.92; İbn Dakîki'l-Îd, 2006, s.5). Kûs kâdılığının ardından uzun süre sadece eğitim ve öğretim işleriyle ilgilenen ve diğer kâdılık tekliflerini reddeden İbn Dakîki'l-Îd, ehil olmayan kişilerden birisinin bu göreve geleceği söylenilerek ikna edilmiş ve bunun üzerine 695 senesinde Mısır Şâfiî kâdılıkudâtlığını kabul etmiştir (İsnevî, 1987, s.102; İbn Kesîr, 1997, s.30; İbn Hacer, ty, s.93; Abdülmüteâl es-Saîdî, 1996, s.204). O, ömrünün sonuna kadar hem Şâfiî hem de Mâlikî mezhebine göre fetvâ veren ender şahsiyetlerdedir (İbn Ferhûn, 1972, s.318-9; Şevkânî, 2012, s.231).

Hüccetülislam, şeyhülislam gibi ifadelerle vasıflandırılması onun ilmî alandaki yetkinliğini bir yansıması olarak kabul edilmelidir (Zehebî, ty, s.1481; 1988, s.250; Safedî, 2000, s.137; Sübkî, 1964, s.207; Makrîzî, 1991, s.367; Kütübî, 1973, s.442).

Sübkî ve ona tabi olan Süyûtî gibi âlimler tarafından "mutlak müçtehid" olarak nitelenen İbn Dakîki'l-Îd, 11 Safer 702 (5 Ekim 1302) senesinde Cuma günü Kâhire'de vefat etmiş ve Karâfetu's-Suğrâ mezarlığına defnedilmiştir (İbn Abdülhâdî, 1996, s.266; Zehebî, ty, s.1483; Sübkî, 1964, s.207, 212; İsnevî, 1987, s.102; İbn Ferhûn, 1972, s.319; İbn Hacer, ty, s.92; Süyûtî, 1968, s.317). Yine Sübkî tarafından 7. yüzyılın müceddidi olduğu da ifade edilerek ilim dünyasındaki yeri ve önemine vurgu yapılmıştır (Abdülmüteâl es-Saîdî, 1996, s.204).

İbn Dakîki'l-Îd muhaddis, fakih, usulcü, Arap edebiyatçısı, nahiv âlimi, şâir kimliklerini taşımasına ek olarak zeki, anlayışı kuvvetli, az konuşan, vera sahibi, dindar bir müçtehid olarak da bilinmektedir. Yine o, geceleri az uyuyan, mütalaası ve

ibadeti çok olan bir kimse olarak da tanınmaktadır (İbn Abdülhâdî, 1996, s.266; Zehebî, ty, s.1482; Safedî, 2000, s.138; İbn Kesîr, 1997, s.30-1; Kütübî, 1973, s.443; İbn Hacer, ty, s.92, 95). Kaynaklar onun pek çok ilmi tahsil etmesine rağmen hadis ilmindeki mevkiinin diğerlerinden daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir (Yâfiî, 1997, s.177; İbn Ferhûn, 1972, s.318; İbn Hacer, ty, s.92; Şevkânî, 2012, s.230; Abdülmüteâl es-Saîdî, 1996, s.204).

Kaynakların verdiği bilgiye göre o, keramet sahibi bir kimse olmakla birlikte bir tarîkate mensubiyetinden bahsedilmeyen İbn Dakîki'l-Îd, Şâfiî kâdilkudâtlığı zamanında kâdılarının ipek elbise giyme âdetini kaldırması, onun dini kurallara uymadaki hassasiyetini göstermektedir (İsnevî, 1987, s.102).

Şer'î, aklî ve lügavî ilimleri cem eden müellif Hadis, Fıkıh, Fıkıh usulü ve Akâidle ilgili pek çok eser yazmıştır. *el-İmâm fi Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Ahkâm, el-İlmâm bi Ehâdîsi'l-Ahkâm, İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm, el-İktirâh fi Beyâni'l-Istilâh ve mâ Üdfe ile Zâlike Mine'l-Ehâdîsi'l-Ma'dûde Mine's-Sıhah, Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen li'n-Nevevî, Erbaîne Hadîsen Tüsâ'iyete'l-İsnâd, Erbaîne fi'r-Rivâyeti an Rabbi'l-Âlemîn, Tabakâtü'l-Huffâz, el-Emâlî, Tuhfetü'l-Lebîb fi Şerhi't-Takrîb , Allaka Şerhan alâ Muhtasarı't-Tebrizî, el-İmlâ, Şerhu'l-Umde fi Furûi's-Şâfiî, Şerhu Uyûni'l-Mesâil fi Nusûsi's-Şâfiî, Şerhu Mukaddîmeti'l-Muttarizî fi Usûli'l-Fıkh, Şerhu kitabı İbn Hâcib, Allaka alâ Kitâbi'l-Mahsûl, et-Teşdîd fi'r-Red alâ Gulâti't-Taklîd, Akîdetü İbn Dakîki'l-Îd, Risâletü fi Şe'ni Ehli'z-Zimme, İktinasü's-Sevânih, Dîvan, Cemû Külli Men Sumiye Bi Hâfız, Fevâidi Hadîsi Berire* bu eserler arasında yer almaktadır (İbn Abdülhâdî, 1996, s.265-6; Zehebî, ty, s.1482; Yâfiî, 1997, s.177; Safedî, 2000, s.138; Sübkî, 1964, s.212; İsnevî, 1987, s.101; İbn Rüseyd, 1982, s.260-1; İbn Ferhûn, 1972, s.318-9; Makrîzî, 1991, s.369-70; İbn Hacer, ty, s.92; Özel, 1999, 408-9; Abdülmüteâl es-Saîdî, 1996, s.204; Ekinci, 2013, s.22-29; Özel, 1999: 408-9).

3. Şerhu'l-Erba'in Hadîsen en-Nebeviyye isimli Eserin Kaynakları ve Hadis Şerh Metodu

3.1. Eser ve Kaynakları

Tespitlerimize göre İbn Dakîki'l-Îd şerhinde çok fazla eser ismi zikretmemiş, çoğunlukla istifade ettiği muhaddis, fakih, mutasavvıf, mütekellim ve müfessir âlimlerin isimlerini vermekle iktifa etmiştir. Onun ismini zikrettiği kimseler arasında Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Ebu'z-Zinâd (ö. 130/748), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/820), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-4), İbn Habîb es-Sülemî (ö. 238/853), muhaddis ve fakih Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö. 275/899), Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselâm b. Sa'lebe el-Huşenî el-Kurtubî (ö. 286/899), İbrâhîm el-Havvâs (ö. 291/904), Taberî (ö. 310/923), Vâsıtî (ö. 320/932'den sonra), Mâlik Asîlî (ö. 392/1002), Ebû Alî ed-Dekkâk (ö. 405/1015), Mâlikî İbn Battâl (ö. 449/1057), Şâfiî Beyhakî (ö. 458/1066), Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), muhaddis Sem'ânî, Mâlikî Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Şâfiî İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Mâlikî Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258), Şâfiî fakih Nevevî (ö. 676/1277) gibi âlimler yer almaktadır (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.10, 17, 18, 20, 23, 26, 36, 43, 44, 58, 63, 83, 84, 85, 98, 105, 107,108). Yine onun garîp kelimeleri izah noktasında faydalandığı kişiler arasında Hattâbî (ö. 388/998) ile şerh ettiği eserin müellifi Nevevî bulunmaktadır

(İbn, Dakîki'l-Îd, 2009, s.11, 32, 36). Şârih, *el-İfsâh*¹, *et-Tahrîr*² ve *el-Müfhim*³ gibi yararlandığı kitapların ismini nadiren zikretmiş, ancak bunların müelliflerinin adını anmamıştır. (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.49, 59, 62).

Bazen âlimleri meşhur oldukları isimle değil de farklı bir şekilde zikretmesi okuyucu için zorluk teşkil etmektedir. Mesela İbn Battâl'ı, Ebû Hasan Alî b. Halef şeklinde zikretmesi bu kabilden sayılabilir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.105).

Eserin İbn Dakîki'l-Îd tarafından veya sonrasında okutulduğuna dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamış olmakla birlikte yukarıda isimleri zikredilen medreselerde müderrislik vazifesini üstlenmesi vesilesiyle en azından buralarda okutulduğu söylenebilir. Yine dönemin âdeti olarak eserler yazılmak için değil, öğrencilerin istifadesine sunulmak üzere hazırlandığı söylenebilir.⁴

3.2. Şerh Metodu

İbn Dakîki'l-Îd *el-Erbaûn* şerhine ayrı bir mukaddime yazmamış, Nevevî'nin mukaddimesi ile yetinmiştir. Giriş yazısı yazmaması münasebetiyle onun şerh metodu eser üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır. Yapılan çalışmada tespitimize göre müellif hadislerin dindeki yerlerine özel bir atıf yapmakla birlikte, onların doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına dönük olarak hadis ilminin yanı sıra Kelâm, Fıkıh ve dil ilimlerinden de istifade etmiştir.

3.2.1. İbn Dakîki'l-Îd'in Şerhteki Hadisçiliği

İbn Dakîki'l-Îd "*Ameller niyetlere göredir.*" (Buhârî, Bedü'l-Vahy, 1; Müslim, İmâre, 155; Ebu Davud, Talâk, 11) ve "*İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir.*" (Buhârî, İmân, 1, Tefsîru'l-Kur'ân, 32; Müslim, İmân, 5) gibi bazı hadislerin önemine vurgu yaparak bunların İslâm'ın temeli, aslı, esası ve kâidesi olduğunu belirtmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.10, 20, 25). Bu durum takip eden diğer hadislerin ekserisi için de geçerli olup müellif tarafından buna benzer değerlendirmelere eserde oldukça sık başvurulmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki eserde yer verilen hadislerle, İslâm'ın neyin üzerine bina edildiği mevzuları izah edilmeye çalışılmaktadır.

Açıklaması yapılacak hadisin farklı tariklerini zikretmiş ve metin farklılıklarına işaret etmiştir. Mesela "*Lâ ilâhe illallah, Muhammed Rasûllah demelerini sağlayıncaya, namaz kılıncaya, zekât verinceye kadar insanlarla savaşıma emri aldım.*" (Buhârî, İmân, 15, 28; Müslim, İmân, 36) hadisinin Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre'den de rivâyet edildiği

¹ Ebû'l-Muzaffer Avnüddin Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî'nin dört Sünnî mezhep imamının ittifak ve ihtilâf ettiği meseleler fıkıh bablarına göre sıraladığı eseridir. Aykaç, 1999, ss.20-82-3.

² Eserin adı *et-Tahrîr fî furûi'l-fıkhî's-Şâfiî* olup müellifi Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Cürcânî eş-Şâfiî'dir (ö. 482).

³ Eserin adı *el-Müfhim li mâ eşkele min telhisi kitâbi Müslim* olup müellifi Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî'dir. Topaloğlu, 2002, ss.454-55.

⁴ Burada, yeri gelmişken zikretmekte fayda mülâhaza ettiğimiz muhakkikin bazı noktaları okumadaki hatalarına da temas edeceğiz. İlk örneğimiz şerhin metninde geçen Huşenî isimli âlimi muhakkik el-Mehâsinî şeklinde okumuştur (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.83).⁴ Yine *et-Tahrîr* isimli eseri hata ile *et-Tecrîd* şeklinde kaydetmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.62).⁴ Gerçi bu hataların müstensihlerden kaynaklanabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

belirtip metin farklılıklarını göstermiş ve şerhinde bunlardan istifade etmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.35). Şârih yine bu hadisi Hz. Ebû Bekr'in halifelîği döneminde kendisine zekât vermeyenlerle mücadele edeceğine dair delil olarak kullandığı bilgisini de paylaşmıştır (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.36).⁵

Müellif, kadere iman etmenin gerekliliği belirttikten sonra “Oysaki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.” (Saffât, 96) ve “Şüphesiz Biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.” (Kamer, 49) âyetlerini zikrederek kaderin olduğuna delil olarak onları zikretmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.15). İbn Dakîki'l-îd, “Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin ya da sussun.” (Buhârî, Edeb, 31, 85; Müslim, İmân, 74, Lukata, 14) hadisinin çerçevesinde hareket edebilmenin en önemli göstergesinin uzuvlarını kontrol altına alınmasını göstermiş ve bu konuya “Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur.” (İsra, 17/36) ve “İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.” (Kâf, 18) âyetlerini delil olarak getirmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.48). Yine kötülüğü gidermek için iyiliğin yapılması öğütleyen hadisin (Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla, 55; Dârimî, Rikâk, 74) izahında müellif, “Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. (Hûd, 114) âyetini delil olarak kullanmıştır.”⁶

Şârih kadere iman etmekle ilgili olarak diğer bir hadisle de istişhâdda bulunmuştur. Örneğin “Bil ki! Eğer bütün ümmet sana fayda vermek için toplansa, Allah'ın senin için yazdığından başka sana fayda veremez. Ve eğer bütün ümmet sana zarar vermek için toplansa, Allah'ın senin için yazdığından başka sana zarar veremez. Kalemler kaldırıldı ve sayfalar kurudu.” hadisine bu minvalde yer vermiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.15). Yine kişiye şüphesiz gelenlere sarılmasının emredildiği hadisi (Buhârî, Büyû', 3; Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 60; Nesâî, Eşribe, 52), “Helal da bellidir, haramda bellidir. İki arasında helale de, harama da benzeyen ve insanların çoğunun hükmünü bilmediği şeyler vardır.” (Buhârî, İmân, 37; Müslim, Müsâkât, 20) ile “Kul, haram olabilecek şeye düşmekten uzak durarak sakıncalı olmayan şeyi bile terk etmedikçe takvalı kişilerden olmak durumuna yükselemez.” (Tirmizî, Zühd, 40) hadisleriyle izah etmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.43).⁷

İbn Dakîki'l-Îd âyet ve hadis yanında sahâbe kavli ile de istişhâdda bulunmuştur. Hz. Peygamber kendisine soru soran bir kimseye iman edip dosdoğru olmasını öğütlemiştir. Şârih bu konuyu “Şüphesiz “Rabbimiz Allah'tır” deyip de sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: “Korkmayın, üzülmeysin, size (dünyada iken) vaat edilmekte olan cennetle sevinin!” (Fussilet, 30) âyetiyle beraber Hz. Ömer'in “Dosdoğru ve Allah'a itaat üzerine olun. Tilkinin yoldan saptığı gibi sapmayın.” sözü ile de konuyu açıklamıştır (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.58).

Âyet ve hadislere ek olarak çeşitli kişilerin sözlerinden de yararlanarak hadisleri açıklamıştır. Mesela “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeylerden yüz çevirmesi onun güzel ahlakındandır.” (Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 13) hadisini Lokmân (a.s)

⁵ Benzer örnekler bkz. İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.44, 46.

⁶ Diğer örnekler için bkz. İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.50.

⁷ Diğer örnekler için bkz. İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.48, 50.

ve Hasan el-Basrî'nin sözleriyle açıklamıştır. Lokmân (a.s)'a kendisine verilen faziletlerin, doğru sözlü olmak, emanete riayet göstermek ve kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmek olduğunu ifade etmesi ile Hasan el-Basrî de kişinin kendisini ilgilendirmeyen konularla meşguliyetinin Allah'ın ondan yüz çevirmesi olarak değerlendirmesi müellife göre hadisin dindeki önemini göstermesi bakımından önemlidir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.43).

O, hadislerden çıkarımda bulunmuştur. Şöyle ki, kıyamet alametlerinden kabul edilen yüksek ev yapılmasının ihtiyaç olmadığına bu durumun mekruh olduğunu ifade etmiştir. (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.16).

Hadisin metnindeki hatayı tespit etmiş ve bunu izah etmiştir. Örneğin İslâm'ın beş temeli olduğu zikredilen hadiste bazı kimselerin haccı orucun üzerine takdim ettiğini, bunun ise vehim olduğu zikrederek bu kimseleri tenkit etmiştir. Nitekim Abdullah b. Ömer'e hadis nakledildiğinde haccı takdim eden kimseyi tenkit etmiş ve bunu yapmasını yasaklamıştır (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.20). Nevevî *el-Erbaûn* isimli eserinde "*Herkes iddiaları üzerine diledikleri verilmiş olsa çoğu kimse başkalarının kimselerin mallarını, canlarını iddiâ eder dururlar. Lâkin delil getirmek iddia edene, yemin de inkâr edene düşer.*" (Buhârî, Rehn, 6, Tefsîru'l-Kur'ân, 60; Müslim, Akziye, 1) hadisinin Buhârî ve Müslim tarafından Abdullah b. Abbâs tarikiyle rivâyet edildiğini söylemiştir. Asîlî ise buna itiraz ederek hadisin merfû olmadığını, sözün İbn Abbâs'a ait olduğunu iddia etmiştir. Müellif bu duruma itiraz ederek Buhârî ve Müslim'in şahadetlerini yeterli görmüş, hadiste herhangi bir teâruz ve ızdırâb bulunmadığını bildirmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.85).

Hadis şerhinde İbn Dakîki'l-Îd, hadiste mübhem bırakılan kişi adlarına açıklık getirmiştir. Mesela "*Sizi men ettiğim şeylerden çekinin. Emrettiğimi de gücünüz yettiğince yapın. Şüphesiz sizden öncekileri, çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri mahvetmiştir.*" (Buhârî, İ'tisâm, 2; Müslim, Fezâil, 130) hadisinin siyakında Hz. Peygamber insanlara hac etmelerini emretmiştir. Bunun üzerine Akra' b. Hâbis her sene mi olacağını Rasûllulah yukarıdaki sözleri sarf etmiştir. Hadisin metninde soru soran kimseye dair bir açıklama bulunmamaktadır (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.38).

İbn Dakîki'l-Îd hadislerin anlaşılmasına yönelik olarak hadislerin sebebi vürûduna temas etmiştir. "*Nerede olursan ol, Allah'tan kork. Kötülüğün peşinden iyilik yap ki onu yok etsim. İnsanlara da güzel ahlakla muâmelede bulun.*" (Tirmizî, el-Birr Ve's-Sıla, 55; Dârimî, Rikâk, 74) buyuran Hz. Peygamber bu sözlerini yöneticiliği çokça arzulayan Ebû Zerr Cündeb b. Cünâde'ye söyleyerek onun tabiatının yöneticiliğe yatkın olmadığını ifade etmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.53).

Her türlü açıklama ve izahı yaptıktan sonra durumu "*Allahu a'lem*" diyerek noktalaması ince bir anlayışın tezahürüdür (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.42, 46).

Bahis konusu eser klasik bir şerh çalışması gibi olmadığından klasik bir şerhte beklenen özellikler eserde yer almamaktadır. Mesela her bir hadis incelenirken tüm senedde geçen râvîleri inceleyip hakkında bilgi sunmak, hadisten hüküm çıkarmak, râvî tasarruflarını tespit etmeye çalışmak, metinlerin içerik tahlilini yapmak, tüm metni

gramer yönünden incelenmek gibi konularda çok fazla bilgi vermemektedir. Müellif, çalışmasında, hadisin doğru anlaşılmasına yönelik olarak yukarıda zikredilen mevzular da dâhil olmak üzere gerektiğinde konu ile ilgili yeteri kadar bilgi vermekle iktifâ etmiştir. Bu çalışmanın eksik bir yönü olmakla birlikte okuyucu için bir avantaj oluşturmaktadır.

3.2.2. Şerhin Kelâmî Yönü

İbn Dakîki'l-Îd hakkında kaynaklar itikadî mezhep açısından Eş'arî veya Mâturîdî olduğuna dair bir bilgi zikretmemişlerdir. Öte yandan o, şerhte bazı hadislerde Kelâm ilmiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Mesela Cebrâil'in Hz. Peygamber'e gelerek iman, İslâm, ihsân ve kıyâmet hakkında sorular sorduğu hadisle (Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 17; Nesâî, İmân, 6) ilgili açıklama yapan şârih, iman ve İslâm'ın dil ve din noktasında farklı hakikatler olduğunu, ancak bunların birbirlerinin yerine kullanılabileceğini belirterek Ehl-i sünnet'in görüşleri çerçevesinde hareket etmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.14, 19).

Şârih, yukarıdaki hadiste Hz. Peygamber'in teferruatına girmediği Allah'a, meleklerle, peygamberlere, kıyamet gününe ve kadere imanın ne olduğunu kısaca izah etmiştir. Mesela o, Allah'a imandan maksadın onun kemâl ve celâl sıfatlarıyla mevsuf, noksanlıklardan ise münezzehtir olduğunu söyleyip tasdik etmektedir, şeklinde açıklamıştır. Yine onun, ölümden sonra dirilişin, hesap vermenin, mîzanın, sıratın, cennet ve cehennem olduğunu inanmanın da kıyamet gününe imanın içinde zikretmesi önemlidir. Tüm bu hususlara iman etmenin hem selef hem de halef imamların mezhebi olduğunu ifade etmesi konunun haiz olduğu önemdedir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.15).

Müellif akide konuları arasında yer alan imanın artması veya azalması ile ilgili âlimlerin görüşlerini zikretmiş, Hz. Ebû Bekr'in imanın diğer inananlardan üstün olduğunu söyleyerek imanın arttığını veya azaldığını ifade etmek istemiştir. Onun bu konudaki fikri, Eş'arî mezhebinin görüşüyle uyuşmaktadır (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.17-8; Gölcük ve Toprak, 2001, s.126).

Şârih, İslâm'ın beş esas üzerine bina edildiğine dair hadisin şerhinde (Buhârî, İmân, 1, Tefsîru'l-Kur'ân, 32; Müslim, İmân, 5), bu hadiste zikredilen beş hususun devamlı olarak farz, cihadın ise belirli zaman dilimlerinde olduğunu söylemiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.20).

İbn Dakîki'l-Îd insanın yaratılış evrelerinden bahsedilen hadisin devamında Hz. Peygamber'in *"Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, sizden bir kimse cennet ehlinin amelini işler, o kadar ki kendisi ile cennet arasında sadece bir arşın mesafe kalır. Ancak hakkındaki yazı üstün gelir, cehennem ehlinin amelini işlemeye başlar ve cehenneme girer. Yine bir kimse cehennem ehlinin amelini yapa yapa, kendisi ile cehennem arasında sadece bir arşın mesafe kalır. Fakat hakkındaki yazı ona üstün gelir, cennet ehlinin amellerini işlemeye başlar ve cennete girer."* sözlerini (Buhârî, Bed'u'l-Halk, 6, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 1, Kader, 1) kaderin isbatı olarak zikretmiş ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin de aynı kanaatte olduklarını ifade etmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.23). Yine bu hadisin şerhinde hayırdan şerre

yönelen kimselerin nadir; şerden hayra yönelenlerin ise oldukça çok olduğunu zikretmiş ve bu görüşüne “Rahmetim gazabımı geçti.” (Buhârî, Tevhîd, 15, 22, 28, 55, Bed’u’l-Halk, 1;) hadisini delil olarak ileri sürmüştür (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.23). Yine bu hadis kapsamında kişilerin, ‘nasıl olsa kaderimiz belli’ diyerek şeriatta varit olan ameller ve sorumlulukların yerine getirilmesinden imtina etmemeleri gerektiğini, iyi kişilerin Allah tarafından güzel amellere yönlendirileceği gibi şakî kimselere de kötülük yollarının kolaylaştırılacağını ifade edip “en güzel söz olan Allah’ın birliğini doğrulayanın işlerini kolaylaştırırız.” (Leyl, 7) mealindeki âyeti ile “Biz de onu en zora hazırlarız.” (Leyl, 10) âyetini konuya delil olarak getirmiştir (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.24).

“*Lâ ilâhe illallah, Muhammed Rasûllah demelerini sağlayınca, namaz kılınca, zekât verinceye kadar insanlarla savaşıma emri aldım.*” (Buhârî, İmân, 15, 28; Müslim, İmân, 36) hadisinde geçen bu kimselerin kim olduğuna dair açıklamada bulunan İbn Dakîki’l-Îd, Hattâbî’den naklen onların Ehl-i Kitâb dışındaki putperest, müşrik Arap ve iman etmeyen kimseler olduğunu zikretmiştir. Yine bu hadis kapsamında zâhiren Müslüman görünen ancak küfrünü gizleyen kimseler hakkında cumhur ulemânın onların Müslüman sayılacağı kanaatinde olduklarını ifade etmiştir. Bu hadisin farklı bir tarikhinde ise Hz. Peygamber “*Lâ ilâhe illallah deyinceye ve benim getirdiklerimin hepsine iman edinceye kadar savaşacağım.*” (Müslim, İmân, 34; Dârekutnî, 2004, s. 467) buyurmuştur. Bu noktadan hareket eden şârih bu hadisin, mutlak olarak İslâm’ı kabul eden bir kimse için Hz. Peygamber’in getirdiklerine iman etmesinde bir tereddüd bulunmadığı, bunun o kişi için delil olarak yeterli olduğu ve bu konuda mütekellimlerin delillerini de bilmesinin gerekmediği noktasında âlimlerinin çoğunluğu için açık bir delil teşkil ettiğini zikretmiştir (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.37).

3.2.3. Şerhin Fıkhî Yönü

Hz. Peygamberin insanlara hac etmelerini emretmesi (Buhârî, İ’tisâm, 2; Müslim, Fezâil, 130) üzerine Akra’ b. Hâbis her sene mi yapılacağını sormuştur. Buradan hareketle usulcüler emrin tekrar edilip edilmesini tartışmışlar, bir kısmı tekrara gerek olmadığını söylerken diğer bir kısmı ise gerekli görmüştür. İbn Dakîki’l-Îd de emrin tekrarını gerekli görmemiştir. O, bu hadisin Hz. Peygamber’in ahkâm konusunda içtihat ettiği ve bu hususta vahyin de şart olarak ileri sürülemeyeceği noktasında Ehl-i sünnet mezhepleri için delil niteliği taşıdığına dikkat çekmiştir. (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.38-9).

Müellif üç kişinin kanunun helal olduğunun belirtildiği hadiste (Buhârî, Diyât, 7; Müslim, Kasâme, 6) zikredilen Müslüman cemaatinden ayrılarak dininden dönen kimsenin İslâm’a tekrar dönmesi durumu müstesna öldürüleceğini belirtmiştir. O, aynı durumun bir bid’at ve bağı vesilesi ile gerçekleşmesinin de aynı kapsamda değerlendirileceğini zikretmiştir. Yine namaz kılmayan kimsenin katli meselesinde bu hadisi delil olarak kullananların olduğunu ancak konunun tartışmalı bir yönünün bulunduğunu belirterek tarafların konu ile ilgili görüş ve delillerine yer vermiştir (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.46-7). İbn Dakîki’l-Îd evli olduğu halde zina yapan kimselerin cezasının recm olduğu konusunda ulemânın ittifak ettiğini belirtmiştir. Yine aynı

hadisin şerhinde hür kimsenin köleye karşılık öldürülemeyeceği hakkında Şâfiî, Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel'in aynı fikirde olduğuna dikkat çekmiş, bu konuda cumhurun aksine Hanefî mezhebinin bu hadisle istidlal ederek köleye karşı hür bir kimsenin öldürüleceğini belirterek onları tenkit etmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.47).

Şârih kıyâsü'l-aks'in⁸ (Çaldak, 2008, s.183-184) delil olarak kullanılabilceğine dair “Ya Resûla'llâh!, Şhevî arzumuzu yerine getirmekte de sevap olur mu? Dediler. Hz. Peygamber Şöyle cevap verdi. Ne dersiniz? Bu arzuyu haram yoldan giderseniz, size günah olur mu? İşte arzunuzu helâl yoldan giderdiğiniz takdirde, sizin için sevap ve mükâfat vardır.” (Buhârî, Sulh, 11, Cihâd, 70; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 84, Zekât, 56) hadisini zikretmiştir. Her ne kadar konu usulcüler arasında tartışmalı olsa da İbn Dakîki'l-Îd bu hadis nokta-yı nazarından onun kullanılabilceğini ifade etmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.70).

Nevâzil⁹ konularında soru sormayı Selef ulemâsının câiz görmediğini, ancak zamanın ilerlemesiyle birlikte ilmin kaybolmamasının önüne geçmek maksadıyla onların yazıldıklarını ifade eden İbn Dakîki'l-Îd, Hanefî mezhebi hariç diğer üç mezhebe göre bunların gerçekleşmesinden önceki hükümleri noktasında ulemânın ihtilaf ettiklerini belirtip konunun ayrıntıları için okuyucuyu Fıkıh kitaplarına yönlendirmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.80).

Müellif helal ve haramın belli olduğunu (Buhârî, İmân, 37; Müslim, Müsâkât, 20) ifade eden hadisin daha net anlaşılması maksadıyla helal ve haramların neler olduğuna yönelik ilgili âyetlerin bir kısmını zikretmiştir. Örneğin “Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir.” (Mâide, 5), “(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı.” (Nisâ, 24)ve “Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helâl kılındı. Kara avı ise ihramlı olduğunuz sürece size haram kılındı.” (Mâide, 96) âyetleri zikredilebilir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.27-8).

3.2.4. Şerhin Lügavî Yönü

Şârih, hadisteki bazı kelimelerin izahını yapmıştır. Dinin nasihat (Müslim, İmân, 95; Ebû Dâvud, Edeb, 67) olduğu belirtilen hadisteki “nasihat” kelimesinin açıklamasında Hattâbî'den nakilde bulunarak Allah'a nasihatın/samimiyetin, O'na iman etme, şirki reddetme, O'nun sıfatlarını reddetmeme, O'nun tüm kemâl ve celâl sıfatları taşıdığı, O'na itaat etme, O'na isyandan kaçınma, O'nun için sevme veya buğz etme, O'nu inkâr edenlerle mücadele, O'nun nimetlerine şükür etme, tüm işlerde ihlaslı hareket etme gibi manalara geldiğini söylemiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.32). Yine “Tayyib” kelimesinin Allah'ın sıfatı olarak kullanıldığında noksanlıklardan münezzehe olduğu manasına geldiğini ifade etmiştir (İbn Dakîki'l-Îd, 2009, s.41). Yine o

⁸ İletinin bulunmaması sebebiyle asl için sabit olan hükmü fer'den nefyetmektir. Neşşâr, 1984, s. 125.

⁹ Mezhep imamlarından sonar ortaya çıkmış fikhî meseleler için kullanılan bir terimdir. Kaya, 2007, ss. 34-5.

“İstikâmet” kelimesini Ebu’l-Kâsım el-Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072) şu şekilde tanımladığını nakletmiştir: “İstikâmet, işlerin kendisiyle kemâle erdiği ve tamamlandığı, istikamet sahibi olunmasıyla hayırların meydana geldiği ve düzenin sağlandığı, O’nun bulunmaması halinde ise işi gerçekleştirmek için harcanacak gayretin ve özenin heba olacağıdır. Yine o, haslet ve sabır kelimelerinin tarifinde Vâsîfî (ö. 320/932’den sonra) ve Ebû Alî el-Dekkâk’tan (ö. 405/1015) istifade etmiştir (Kuşeyrî, 1989, s. 356; İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.58)”¹⁰.

Müellif gerektiği yerlerde hadislerin i’rabını yapmıştır. Mesela “شَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ” ibaresindeki kelimelerin mahzûf mübtedanın haberi olduklarını ve mübtedanın takdiren “هُوَ” zamiri olduğunu ifade etmiştir (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.23).

Bazı kelimelerin zabtna dair bilgi verdikten sonra hangi okuyuş tarzının daha doğru olduğunu zikretmiştir. Mesela “Sana şüpheli olanı bırakıp şüphesiz olanı al.” (Buhârî, Büyû’, 3; Tirmizî, Sıfâtü’l-Kıyâme, 60; Nesâî, Eşribe, 52) hadisinde geçen “يُرِيْبُكَ” kelimesinin ya’nun fethası veya dammesiyle okunduğunu ancak fethalı okuyuşun daha fasih ve meşhur olduğunu belirtmiştir (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.42).¹¹

Şârih aynı zamanda bazı kelimeleri sarf noktasından da incelemiştir. Mesela “Ey Kullarım! Ben zulmü kendime haram saydım. Sizin de aranızda onu haram kıldım. Öyleyse zulmetmeyin.” (Müslim, el-Birr ve’s-Sıla, 55) kutsî hadisinde geçen “تَتَّظَالَمُوا” lafzının aslının “تَتَّظَالَمُوا” olduğunu ancak tahfif yapılarak ilk geçtiği şekilde okunduğunu belirtmiştir. (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.65).¹²

Müellif kelimelerin yanlış anlaşılmasını önlemek amacıyla çoğul kelimelerin tekilini zikretmiştir. Mesela fakir kimseler anlamına gelen “الْعَالَةَ” in kelimesinin tekili olan “عَائِلٌ” i zikretmiştir (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.16).

İbn Dakîki’l-Îd hadislerin metninde geçen kelimelerin zabtı ile ilgili bilgi vermiştir. Örneğin kıyamet âlâmetlerini ifade eden “أَمَارَاتُهَا” kelimesinde yer alan elif harfinin hemze ile okunduğunu belirtip eşanlamlısının ise “alâmet” kelimesi olduğunu ifade ederek anlaşılmasını kolaylaştırmıştır (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.16). Yine o “الْأَمَّةُ” kelimesinin eşanlamlısı olarak “الْجَارِيَّةُ” kelimesini zikrederken “رَبَّتْهَا” nin ise “سَيِّدَتُهَا” ile karşılandığını söylemiştir (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.16).¹³

Hadisin metninde geçen kelimelerin açıklanmasında dil âlimlerinden istifade eden İbn Dakîki’l-Îd, “رَدٌّ” lafzının “مَرْدُودٌ” manasında olup onun batıl anlamında kullanıldığı ifade etmiştir (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.25). Yine “Zarar verme de yoktur, zarara karşılık verme de yoktur.” buyurulan hadiste geçen “الضَّرَرُ” kelimesinin isim ve “الضَّرَارُ” in ise fiil olduğuna İbn Habîb’ten nakilde bulunarak açıklık getiren şârih, kimi ulemâ tarafından bunların aynı manaya geldiğini de ifade etmiştir. (İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.83).

4. Sonuç

¹⁰ Diğer örnekler için bkz. İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.33-4, 47, 58, 63, 71, 79.

¹¹ Diğer örnekler için bkz. İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.51-2, 62.

¹² Diğer örnekler için bkz. İbn Dakîki’l-Îd, 2009, 69.

¹³ Diğer örnekler için bkz. İbn Dakîki’l-Îd, 2009, s.42.

İbn Dakîki'l-Îd, ilmî bir aile ortamında yetişmesinden dolayı erken yaşlarda ilimle meşgul olmuş ve kendini özellikle Şâfiî ve Mâlikî fıkında yetiştirmiş önemli bir Hadis ve Fıkîh âlimidir. Bu durum ahkâm hadislerine yönelik olarak kaleme aldığı *el-İlmâm*, *el-İlmâm* ve *İhkâmü'l-ahkâm* isimli eserlerinden anlaşılmaktadır.

Bu eserlerinin yanında Nevevî'nin *el-Erbaûn'*unda geçen hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında ihtiyaç duyulan yerleri açıklayan İbn Dakîki'l-Îd, şerhte esas aldığı üç eser hariç diğer eserlerin adlarını anmamış, sadece yararlandığı âlimlerin isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Şerhte dikkat çeken taraflardan biri de hadis ilmi yanında Fıkîh, Kelâm ve dile dönük açıklamaların bulunmasıdır. Bu açıklamalarında Kelâm noktasında Ehl-i sünnet tarafında yer almış ve onların görüşleriyle amel etmiştir. Onun şerhte açık bir şekilde muhalif bir mezhebi eleştirdiği tespit edilememiştir. Fıkîh ilmi çerçevesinde ise hadisçilerin mezhepleri olan Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî mezhebinin görüşleri içerisinde hareket etmiş, Hanefilere ise tenkitler yöneltmiştir. Kaynak ismi olarak zikrettiği eserlerden biri Hanbelî İbn Hübeyre (ö. 560/1165), Mâlikî Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258), diğeri ise Şâfiî Ebu'l-Abbâs el-Cürcânî (ö. 482/1089) olması kanaatimizi desteklemektedir. Yine onun istifade ettiği âlimleri de incelediğimizde aynı durum söz konusu olup aralarında Hanefî mezhebine mensup kişilerin olmadığı görülmektedir. Kelâmî ve fikhî izahların yanında lügavî açıklamalarda bulunarak hadislerin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Hadislerin şerhinde özellikle âyet ve hadislerin birbirlerinin tamamlayıcı unsurları olmasından dolayı bunlardan oldukça istifade etmiştir. Şerhte takip ettiği usullerden birisi de hadisin metninde yer alan garip kelimeleri izah etmesidir. Ayrıca bazı hadislerin vürûd sebebini zikrederek hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Şerhin dikkat çeken diğeri bir yönü ise bazı kelimelerin tekellerini, çoğullarını ve eş anlamlılarını vermesi, sarf ilmiyle ilgili bilgiler zikretmesi yanında kimi cümlelerin irabını yapmasıdır. Ayrıca bazı kelimelerin tanımında İbrâhîm el-Havvâs (ö. 291/904), Vâsıtî (ö. 320/932'den sonra), Ebû Alî ed-Dekkâk (ö. 405/1015) ve Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) önemli mutasavvıflardan yararlanması ise şerhin dikkat çekici diğeri bir yönüdür.

Müellif şerhte geçmeden önce ilgili hadisin kaynak eserlerde geçtiği yeri belirtmiş, "dinin esası, dinin direği dinin temelidir" gibi ifadeler zikrederek hadisin önemini vurgulamış ve konuyu izah ederken ilim adamlarından nakilde bulunmuş, kimi hadisin senediyle ilgili açıklamaları vermiş, farklı tariklerini zikretmiş, hadisteki hatayı tespit etmiş, senette mübhem olan kişinin ismini tespit etmiş, Arapça ilgili bilgiler vermiş, metinde geçen kelimeleri zabt altına almış, hadisin nasıl anlaşılması gerektiğini izah etmiştir. Hadisi şerh ederken ise tüm hadisi şerh etmemiş, açıklamak istediği kısmı parantez içerisinde alarak gerekli izahları yapmıştır. Hadisin izahında âyetle ve hadisin yanında, sahâbe kavliyle veya âlimlerin sözleri ile istişhâddan yararlanmıştır.

Kaynakça

- Abdülmüteâl es-Saîdî. (1996). *el-Müceddidûn fi'l-İslâm mine'l-karni'l-evvel ile'r-râbi' aşer*. Kâhire.
- Aydınlı, A. (2009). *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul.
- Aykaç, M. (1999). Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre. *Diyanet İslam ansiklopedisi içinde*. (C.20, ss.82-3). Ankara.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. (2002). *Sahîhu'l-Buhârî*. Dımaşk.
- Çakan, İ. L. (2016). *Hadis Edebiyatı*. İstanbul.
- Çaldak, H. (2008). İslam Dünyasında Kullanılan Çıkarım Yöntemleri Ve Mantiki Yöntemlerle İlişkisi. *Ekev akademi Dergisi*, 37, 183-184.
- Dârekutnî, Alî b. Amr el-Bağdâdî. (2004). *es-Sünen*. Şauyb el-Arnaût ve Diğerler (thk.) (C. 2). Beyrût.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân es-Semerkindî. (1966). *es-Sünen*. Fevvâz Ahmed Zemerlî – Hâlid Sebi' el-Alemî (thk). Beyrût.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. (1998). *es-Sünen*. Muhammed Avvâme (thk). Beyrût.
- Efendioğlu, Mehmet. (2010). Şerh. *Diyanet İslam ansiklopedisi içinde*. (C.38, ss.559-60). Ankara.
- Ekinci, A. (2013). İbn Dakîki'l-İd ve İhkâmü'l-Ahkâm fi Şerhi Umdeti'l-Ahkâm Adlı Eserinin İslam Fıkhdaki Yeri. (Yayımlanmamış Yüksek Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gölcük, Ş. Toprak, S. (2001). Kelam, Konya.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî. (1993). *el-İstizkâr*. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (thk). (C.22). Beyrût.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî. (1989). *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*. Saîd Ahmed A'rab (thk). (C.20). Tıtvân.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdullah Muhammed ed-Dımaşkî. (1996). *Tabakâtu'l-Ulemâi'l-Hadîs*. Ekrem el-Bûşî-İbrâhîm ez-Zeybek. (thk). (C.4). Beyrut.
- İbn Dakîki'l-İd, Takiyyüddîn Alî b. Vehb el-Kureşî. (1987). *İhkâmü'l-ahkâm fi şerhi Umdeti'l-Ahkâm*. Ahmed Muhammed Şâkir (thk). (C.1). Beyrût.
- İbn Dakîki'l-İd, Takiyyüddîn Alî b. Vehb el-Kureşî. (2006). *el-İktirâh fi Beyâni'l-Istılâh*. Beyrût.
- İbn Dakîki'l-İd, Takiyyüddîn Alî b. Vehb el-Kureşî. (2013). *el-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*. Muhammed Hallûf el-Abdullah (thk). (C.1). Dımaşk.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhîm b. Ali b. Muhammed. (1972). *ed-Dîbâcu'l-müzheb fi ma'rifeti a'yan ulemâ'i'l-mezheb*. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nur (thk). (C.2). Kâhire.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. (ty.). *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-miete's-sâmine*. (C.4). Beyrût.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâîl b. Ömer. (1997). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî (thk). (C.18). Cîze.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. (ty.). *Lisânu'l-Arab*. (C.4). Beyrût.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (1975). *es-Sünen*. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (thk). Kâhire.
- İbn Rüşeyd, Ebû Abdullah Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer. (1982). *Mil'ü'l-aybe bi ma cumia bi tûli'l-gaybe fi'l-vicheti'l-veche ile'l-hameyn Mekke ve Taybe*. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hoca (thk). (C.3). Beyrût.
- İsnevî, Abdürrahîm. (1987). *Tabakâtu's-Şâfiyye*. Kemâl Yûsuf el-Hût (thk). (C.2). Beyrût.
- İsyûbî, Muhammed b. Alî b. Âdem el-Vellevî. (2003). *Zehîratü'l-ukbâ fi şerhi'l-Müctebâ*. (C.21). Mekke.
- Karacabey, S. (1990). *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kaya, Eyyüp Said. (2007). Nevâzil. *Diyanet İslam Ansiklopedisi içinde*. (C.33, ss.34-5). Ankara.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. (1989). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Mahmûd b. Şerîf (thk.). Kâhire.
- Kütübî, Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir ed-Dârânî. (1973). *Fevâtü'l-Vefeyât*. İhsân Abbâs (thk). (C.4). Beyrût.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdülkâdir. (1991). *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr*. Muhammed el-Ya'lavî (thk). (C.6). Beyrût.
- Müslim b. Haccâc. (2006). *Sahihu Müslim*. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (thc). Riyâd.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Alî b. Şuayb. (ty). *es-Sünen*. Riyâd.
- Neşşâr, Alî Sâmî. (1984). *Mebâhisu'l-Bahs inde Müfekkiri'l-İslâm*. Beyrût.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. (2009). *el-Erbaûne'n-Nebeviyye*. Mekke.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. (1994). *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. Beyrût.
- Özel, A. İbn Dakîkî'l-İd. (1999). *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde*. (C.19, ss.407-9). Ankara.
- Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddîn Halîl b. İzzuddîn Aybeg b. Abdullah. (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafâ (thk). Beyrût.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1967). *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (thk). (C.1). Kâhire.
- Sübkî, Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfi. (1964). *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfattâh Muhammed el-Hulv (thk). (C.9). Kâhire.
- Şensoy, S. (2010). Şerh. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi içinde*. (C.38, ss.555-9). Ankara.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî b. Muhammed Havlânî. (2012). *el-Bedrüt-tâli' bi mehâsin men ba'de'l-karnî's-sâbi'*. (C.2). Kâhire.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. (1968). *es-Sünen*. Ahmed Muhammed Şâkir (thk). Kâhire.
- Topaloğlu, N. (2002). Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî. ss.454-5. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi içinde*. (C.26, ss.454-5). Ankara.

- Türcan, Z. (2008). Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türcan, Z. (2011). Anadolu'da hadis şerhçiliği. M. Düzenli (Ed.). Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler Kongresi içinde (s. 339-351). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Üdfüvî, Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Sa'leb. (1966). *et-Tâliu's-Sâid*. Sa'd Muhammed Hasan (thk). Kâhire.
- Yâfiî, Afîdüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî el-Yemânî. (1997). *Mir'âtu'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*. (C.4). Beyrût.
- Zebîdî, Murtazâ. (1969). *Tâcu'l-Arûs*. Hüseyin Kassâr (thk). (C.6). Küveyt.
- Zehebî Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. (ty.). *Tezkiratu'l-Huffâz*. (C.4). Beyrût.
- Zehebî Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. (1988). *el-Mu'cemu'l-Muhtass*. Muhammed Habîb Heyle (thk). Tâif.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çalışma Hayatının Uzmanlaşma Süreci ve Sovyetler Birliği'nin Etkisi

Önder Deniz*

Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi
orcid.org/0000-0003-4583-0713

Öz

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme ile teknik eğitim çalışmaları, neredeyse aynı dönemde başlamıştır. Üretimin ana unsurunu oluşturan işgücü, sanayi devriminin ardından büyük bir değişim geçirmiştir. Fabrikaya dayalı üretim insan emeğini, sadece fiziksel kuvvet olmaktan çıkarıp belli tecrübelerin ve eğitimlerin sonucunda oluşan vasıflı işgücüne dönüştürmüştür. Bu dönüşümü çok iyi etüt eden Osmanlı iktisadi yapısına yön verenler, teknik eğitim konusunda birçok girişime imza atmışlardır. Teknik eğitim veren okullar açılmış, yurt dışına eğitim için öğrenci gönderilmiştir. Girişimler olumlu olmasına karşın, fabrikaya dayalı işletmelerin azlığından dolayı Anadolu topraklarında yeteri düzeyde vasıflı işgücü oluşamamıştır. Teknik eğitime yönelik çalışmalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonrada devam etmiş, fakat yine aynı nedenlerden dolayı başarıya ulaşamamıştır. Devletin iktisadi hayata fabrika kurarak aktif işveren olduğu 30'lu yıllar ve sonrası teknik eğitim çalışmaları, çalışmaları çok farklı bir boyut kazanmıştır. Avrupa'da mensucat üretimi ile başlayan sanayileşme süreci, neredeyse 200 yıl sonra Türk topraklarında devlet eliyle yeniden başlatılmıştır. Sovyet Rusya ile iktisadi alandaki ilişkiler, Türkiye'nin sanayileşme sürecinin önünü açmıştır. Sovyet-Türk ortaklığı sonucunda farklı bölgelere açılan fabrikalar, sanayi şehirlerinin doğmasına, dış ticaret açığının ortadan kalmasına ve iktisadi büyümeye neden olmuştur. Açılan her fabrika ayrıca üretimin dışında teknik okul özelliği taşımıştır. Fabrikaları işleten idareciler, vasıflı işgücü alıp kolayca kaçmak yerine zoru seçmiş, vasıfsız işgücünü eğiterek, üretime dâhil etmişlerdir. İş ortamında eğitilen her işçi, daha sonraki yıllarda Türkiye'nin sanayi alt yapısını oluşturmuştur. Yüzyıllık vasıflı işgücü yetiştirme çabaları böylece gerçek anlamda başarıya ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti'nde Teknik Eğitim, Osmanlı İktisadi Yapısı, Devletçilik Politikası, Türkiye- Sovyet Rusya İlişkileri, Türkiye'nin İktisadi Yapısı

The Process of Specialisation in Work Life and the Russian Affect from Ottoman Times to Turkish Republic

Abstract

In Ottoman Empire, the industrialization and the technical training studies almost started in the same period. The work power which forms the main part of production changed a lot after the industrial revolution. The production based on factorization not only took out human power from only being physical power but also transformed it into the qualified labour which was the result of definite experiences and trainings. The executives who studied this transformation in detail signed the many entrepreneurship on technical training. The technical schools were opened and some students were sent abroad for training. Though these attempts were positive, the lack of businesses based on factorization led less qualified labour. The studies related to the technical training went on after the foundation of Turkish Republic but for the same reasons they couldn't achieve the success. By opening factories in the financial life, the state was an active employer in 1930s and after then technical training studies transformed into a different dimension. The industrialization process in Europe which started with textile production was inaugurated by the state in Turkey almost 200 years later. The financial relationships with Soviet Russia opened the

gate way of industrialisation in Turkey. The opening factories in different regions as a result of Soviet-Turkish partnership led the born of industrialised cities, extinction of foreign trade deficit and financial growing. Every opening factory had also a technical school feature. The executives of factories did not choose the skilled labourers which was the easiest way but they chose the hardest way instead in which they trained the untrained labourers and incorporated them in production. Every trained labourer in workplace, later turned into the industrial infrastructure of Turkish industry. Therefore, the struggles of raising skilled labourers for a century succeeded in the real meaning.

Keywords: *Technical Training in Ottoman Empire, Financial Structure of Ottoman Empire, State Politics, Turkey-Soviet Russia relationships, The financial structure of Turkey.*

1. Giriş

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde sanayi mallarına yönelik talebin artması, iktisadi politikaların farklı bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur¹. Avrupa devletleri ile yapılan ikili ticaret anlaşmalarında yer alan maddeler, sanayi ürünlerinin ülkeye rahat girmesini sağlamış ve bunun sonucu olarak ithalat artmıştır². İthal ürünler yönelik tüketimin artması ayrıca geleneksel ürünlere talebin azalmasına neden olmuştur³. Geleneksel yöntemlerle üretiminin yapıldığı zanaat işletmeleri, yabancı tüccarlar ile rekabet edemeyecek duruma gelmiş ve birçoğunun gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmıştır⁴. Ticaret anlaşmaları, kapitülasyonların etkisi ile ticari imtiyaz haline gelmesi, Osmanlı topraklarını, yabancı sermaye için iyi bir pazar haline getirmiştir. Dış ticaret dengesi bozmuş ve cari acık, iktisadi yapının en büyük sorunu haline gelmiştir. Cari açığın finansmanı için devletin, 1854 yılı ve sonrası borçlanmaya gitmesi, iktisadi yapıya daha büyük zararlar vermiştir⁵.

Osmanlı aydınları ve ülkeyi yöneten kadrolar, XIX. yüzyıl sanayileşmenin önemini daha fazla dile getirmeye başlamışlardır⁶. Katma değeri yüksek malları üretimine yönelik sanayileşme politikaları geçte olsa başlamıştır. İktisat politikaları doğrultusunda ilk defa 1863 yılında Sultanahmet'te uluslararası sanayi fuarları düzenlenmiştir⁷. Ayrıca vasıflı iş gücü yetiştirmek üzere 1864 yılından itibaren farklı vilayetlerde pek çok Sanayi Mektepleri kurulmuştur⁸. Avrupa şehirlerine mesleki

¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1994, s.28.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, TTK, Ankara, 1959, s.568.

³ Nafiz Öztürk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 21, İstanbul, s.27.

⁴ Serdar Şahinkaya, "XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Yapısı: Sanayicilik ve Bankacılık Üzerinde Değİnmeler", *Mülkiye Dergisi*, Cilt XXIII, Sayı:218, 1998, s.89.

⁵ Pamuk, *a.g.e.*, s.143.

⁶ Mustafa Kurt, Kemalettin Kuzucu, Baki Çakır, Kemal Demir, "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları", *Bir Envanter Çalışması, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 40, Güz 2016, s.248.

⁷ Haluk Kanca, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863 – Sergi-i Umumi-i Osmani", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı:5, 2013, s.163.

⁸ Adnan Giz, "İstanbul'da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:35, İstanbul, 1969, s.20.

eğitim için öğrenciler gönderilmiştir⁹. 1868 yılında *Islah-ı Sanayi Komisyonu* kurulmuş ve yerli sanayinin canlandırılması yönünde çalışmalara başlanmıştır¹⁰.

1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonrası alınan borçlar devlet hazinesinin ödenemeyeceği düzeye gelmiştir. 1881 yılında borçların ödemesine yönelik kurulan Düyûn-ı Umûmiye, devlet gelirlerinin yatırımlardan daha çok borç ödenmesine neden olmuştur¹¹. Sanayileşmeye yönelik iktisat politikaları bu gibi nedenlerden dolayı, yüzyılın sonunda başarısızlıklara uğramıştır. Yüzyılın sonunda sanayi verilerine bakıldığında üretim unsurlarının yeterince aktif olarak kullanılmadığı görülmektedir. 1897 yılında yapılan sanayi istatistiğine göre; 23.837 adet sanayi işletmesi; Osmanlı topraklarında tespit edilmiştir. Sayı çok büyük görülmesine karşılık sayım içerisinde yer alan işletmelerin, 23.539' u un fabrikaları ve değirmenlerdir¹².

XX. yüzyıla girildiğinde sermaye ve teknolojik imkânların yetersizliğinden dolayı Osmanlı iktisadi yapısı içerisinde yabancı işletmelerin hâkimiyeti iyice artmıştır. Kamu ve özel hizmetlerin yapılabilmesi için yabancı sermayenin kurduğu işletmeler, ulaşım, iletişim ve enerji gibi alanlarda hizmet vermiştir. Kâğıt üstünde işletmeler, yabancı yatırım olarak görünse de gerçekte Osmanlı iktisadi yapısına yarardan çok zarar vermiştir. İşletmelerin genellikle hizmet sektöründe yer alması, fabrikaya dayalı üretimi tercih etmemesi, iktisadi yapının dışa bağımlı kalmasına neden olmuştur¹³.

I. Dünya Savaşından hemen önce yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir kısmını demiryolu inşaatı için yapılmıştır. Anadolu topraklarındaki hammaddeyi düşük maliyetlerle Avrupa fabrikalarına taşınması önemli bir yatırım olarak görülmüştür. Yabancı işletmelerin diğer yatırımları ise dış ticaret, bankacılık, sigortacılık, liman işletmeciliği, su ve gaz hizmetleri gibi sektörlerde olmuştur.

1915 sanayi istatistiklerine göre; Osmanlı Devleti sınırları içerisinde gıda, toprak, deri, ağaç, doluma, kırtasiye ve kimya sanayi kollarında faaliyet gösteren 282 müessese tespit edilmiştir¹⁴. Bu işletmeler XX. yüzyıl başlarındaki dünya sanayisi ölçeğine göre fabrikadan çok imalathanedir. Sayımlara göre şekerlik, tahin ve bisküvi imalatı başlığı altın 18 işletmenin 8'i şeker fabrikasıdır¹⁵. Tespit edilen şeker fabrikalarının aslında şekerleme imalathaneleridir ve üretimde kullanılan şeker ithal edilmektedir. Günümüzde kullanılan şeker, ilk defa 1801 yılında Franz Karl Achard

⁹ Adnan Şişman, *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

¹⁰ Ayrıca bakınız: Adnan Giz, "İslâh-ı Sanayi Komisyonu", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:33, İstanbul, 1968.

¹¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 146.

¹² *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Cilt 5, Hazırlayan: Tefik Gürhan, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, s.262.

¹³ Jacques Thobie, "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları İstanbul, 1985, s.724.

¹⁴ *Osmanlı Sanayi 1913,1915 Yılları Arası*, Cilt 4, Hazırlayan: A. Gündüz Ökçün, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, s. 14.

¹⁵ A.g.e.,s.51.

tarafından Prusya'da kurulan fabrikada kimyasal yollarla üretilmiştir¹⁶. Osmanlı Devletinde ise birçok defa şeker fabrikası kurulmak istenmesine rağmen somut bir adım atılmamıştır¹⁷. Osmanlı sanayisi içerisinde bu gibi örnekler birçok üretim alanında karşımıza çıkmaktadır. İleri teknoloji unsurlarının üretimde kullanılamaması yüzünden fabrikaya dayalı üretim geçilememiştir.

2. Osmanlı Devleti'nde Uzman İşgücü

Osmanlı çalışma hayatı, fabrikaya dayalı üretimin oluşmamasının etkilediği alanlardan biride çalışma hayatı olmuştur. XIX. yüzyıla kadar tarım dışı çalışma hayatının büyük bir kısmını oluşturan zanaat işletmelerinde iş gücü çok farklı bir yapıda olmuştur. Sanayi sektöründen farklı olarak zanaat işletmeleri uzman işgücü yerine uzmanlaşmamış iş gücü talep etmiştir¹⁸. Bireyin uzmanlaşması, üretime aktif katılımı ile yapılması, sanayinin ihtiyaç duyduğu vasıflı işgücü talebini karşılamadan uzak bir yapıda olmuştur. Fabrikaya dayalı üretim, XIX. yüzyılın başlarından itibaren vasıflı iş gücü talebinde büyük artışlar yaşanmasına neden olmuştur¹⁹. Vasıf gerekme-yen üretim anlayışı, teknolojinin gelişmesiyle ortadan tamamen kalkmıştır.

Osmanlı'da yabancı mallara karşı duyulan talebe karşı Islâh-ı Sanayi Komisyon kurulmuş ve güçlü sanayi kuruluşları kurabilmek için çalışmalarına başlamıştır.²⁰ Bu komisyonun çalışmaları içinde sanayinin ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman yetiştirmek için teknik okulların açılması da yer almıştır²¹. Okulların ilk yılları sanayiye kalifiye insan yetiştirmeden daha çok kimsesiz çocukların barınması ve eğitim almalarını sağlayan birer ıslah evi görüntüsünde olmuştur. Birçoğu uzun süre mesleki eğitim konusunda çağın gereklerini karşılayamamıştır²². Osmanlı'da teknik eğitim veren bu türden okulların XIX. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş kapanmalarına karşılık bazıları teknik eğitim konusunda çağın gerekmişlerini karşılayacak eğitimler vermek için yurt dışından eğitmenler getirmiştir²³. Ayrıca okulların eğitim kalitelerinin artırılmasına yönelik yurt dışına öğrenci gönderilmiştir. Okulların eğitim kalitesinin artırılmasına yönelik çalışmalar başarılı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir.

¹⁶ Olf, G., Franz Karl Achard, 1753-1821; a Contribution of the Cultural History of Sugar" *Medizinische Monatsschrift* 7, no. 4 (April 1953): 253-54.

¹⁷ Mehmet Karayaman, "Osmanlı Devletinde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 25 Sayı: 1, 2010, s.315,316.

¹⁸ Bülent Çelik, "Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXIII, , 2004, s. 63.

¹⁹ Lawrence F. Katz, Robert A. Margo, "Technical Change and the Relative Demand for Skilled Labor", *The United States in Historical Perspective*, October 2014, s.17-20

²⁰ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, *Osmanlı Son Dönemi ve Büyük Güçler*, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2018, s. 174.

²¹ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan 2. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920)*, Editörler: Osman Okyar, Halil İnalçık, Ankara, 1980, s. 288.

²² Mehmet Ali Yıldırım, "II. Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 31 Sayı: 52, 2012, s.138,139.

²³ A.g.m., s.140.

II. Meşruiyet ilanından sonra ülkeyi yöneten kadroların milli iktisat düşüncesi, sanayiye kalifiye insan yetiştirmek üzere yapılan çalışmaları da hızlandırmıştır. Dünya savaşının öncesinde Alman İmparatorluğu ile ilişkiler gelişmesi, eğitim alanına da yansımış ve birçok öğrenci, Alman şehirlerine sanayi eğitimi alması için gönderilmiştir²⁴. Ayrıca İttihat ve Terakki yönetimi, hem aktif olan yabancı işletmelerde yabancı işgücünün azaltmak hem de yerli işgücünü uzmanlaştırmak için çalışmaları başlatmıştır. Bu doğrultuda 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'nın beşinci maddesi; teşvik karşılığı işletmenin işgücünün Osmanlı tebaasından sağlanmasını zorunlu kılmıştır²⁵.

Yabancı ortaklıkla kurulmuş işletme, istediği millettten işgücünü hiçbir engele takılmadan işbaşı yaptırmakla kalmayıp bağlı bulunduğu ülkenin dilinde yazışma ve hesap kayıtları tutmuştur²⁶. Yerli iş gücü, yabancı dil bilmediği takdirde yabancı işletmelerde çalışması imkansız hale gelmiştir. Bu olumsuzluğu önlemeye yönelik hesap kayıtlarının ve yazışmalarında Türkçe kullanılması için bir kanun çıkarılmıştır. Müe'essesât-ı Nâfi'a ile İmtiyâzsız Şirketler Muhâberât ve Mu'âmelâtında Türkçe İsti'mâli hakkında kânun maddelerinde, işletmelerin kayıtlarında ve yazışmalarında Türkçe yapılması için düzenlemeleri yer almıştır²⁷.

XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da teknolojinin gelişimiyle birlikte eğitim, üretim, sermaye ve nitelikli insan faktörü önem kazanmıştır. Bu dört yapı birbirine bağlı olarak gelişmiş ve sanayi devriminin temelini oluşturmuştur. Almanya, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde, XX. yüzyılın başlarında 2. Sanayi Devrimi yaşanırken teknolojik üretiminin yetersizliği, vasıfsız iş gücü, eğitim yetersizlikleri, yabancı işletmelerin yerli iş gücüne olumsuz bakışı ve çalışma hayatına yönelik sosyal politikaların oluşmaması gibi iktisadi sorunlar, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.

3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Çalışma Hayatının Uzmanlaşmasına Yönelik Çalışmalar

Kurtuluş Savaşının ve Lozan Anlaşmasının ardından büyük bir siyasi ve askeri başarı elde edilmiştir. Bu başarının baş mimarı Gazi Mustafa Kemal Paşa ise başarının ancak iktisadi kalkınma ile olacağını Cumhuriyet'in ilanından önce ve hayatı boyunca her fırsatta dile getirmiştir²⁸. Ona göre milli iktisat politikası; ülkenin sanayileşmesinde önemi büyüktür. Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi bir başka deyişle üretimde aktif rol oynayan unsurların milli olmaları, sanayileşmenin ana dayanağıdır. Cumhuriyetin ilanından yaklaşık sekiz ay önce İzmir'de bir İktisat Kongresi düzenlenmesinin ana dayanağı bu düşüncedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, İktisat Kongresinin açılış

²⁴ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s.1656,1357.

²⁵ A. Gündüz Ökçün, "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı,1913" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Yayın Tarihi: 1975,s.25-26.

²⁶ Rifat Günalan, "Tanzimat Sonrasında Osmanlı Devletinde Yabancı Şirketler Tarafından Yürütülen İş ve İşlemlerinde Türkçenin Kullanımı Meselesi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, V/2 (2016), s.341-363.

²⁷ *Düstür*, Cilt.8, İstanbul Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s. 775,776.

²⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan yayınları, Ankara, 2006.

konusmasında²⁹; "...Bugün mevcut fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır...", sözleriyle yeni kurulacak devlette, yerli işgücüne verilen önemi vurgulamıştır. Kongrede; ayrıca işçi grubunun iktisadi esaslarının 26. Maddesinde yer alan³⁰; "Memlekette açılacak büyük işlerin Türk erbab-ı say ve amelesine tahsisi." diğer gruplar tarafından kabul edilmesi önemli bir gelişmedir ve Gazinin açılış konuşmasını destekleyici mahiyettedir. Daha sonraki yıllarda vasıf gerektirsin veya gerektirmesin özellikle yabancı yatırımlarla kurulan işletmelerde yabancı işgücü tercihi, Isparta mebusu Hafız İbrahim (Demiralay) 3 Haziran 1926 yılında TBMM Riyaset-i Celilesine verdiği dilekçede iktisadi hayatta ne kadar sorun yarattığı açıkça belirtilmiştir³¹.

Yerli işgücünün özellikle vasıf gerektiren işlerde aktif olarak çalıştırılması yönündeki çalışmalar, 28 Mayıs 1927 Tarihli Teşviki Sanayi kanununda yer alacaktır. Kanunun 28 maddesi³²;

"Bu kanunda yazılı müsaade ve muafiyetlerden kısmen veya tamam en istifade eden smai müesseselerin yalnız müdür ve muhasebecileri ecnebi olabilir. Bundan maada bilimum memurin ve müstahdemin ve amelenin Türk olması meşruttur. Ancak müessesenin istemesine muktezi olup dahilde bulunamayan mütehassis memur ve ameleler ait oldukları vekâletin müsaadesi ve yerlerine Türk yetiştirilmesi şartı ile mahdut miktar ve müddetlerle ecnebi olarak istihdam olunabilirler."

Sanayi Teşvik Kanununda yürürlüğe girmesi ile birlikte, teşvikten yaralanacak Türk işgücü çalıştırması zorunlu kılınmamıştır. Ayrıca maddelerde işçinin teknik eğitimi de işverenin sorumluluğu dâhil edilmiştir. Kanunun bu gibi maddelere yer almasına rağmen yaptırım gücü olmadığından yabancı işgücü Anadolu'ya kontrolsüz bir şekilde girmiştir.

4. Sovyet Birliği İktisadi İlişkiler

Cumhuriyetin ilanından itibaren sanayileşme yönündeki teşvikler istenilen düzeyde olamamış ve cari acık artmaya devam etmiştir. Teşviklerden yabancı ve yerli girişimciler faydalanmış olmasına rağmen fabrikaya yönelik üretim unsurları devreye girememiştir. Ülkede farklı bir iktisat politikası belirlenmesi için çalışmalar, 1929'un Haziran ayında Ali İktisat Meclisinde, cari açığı kapatma ve fabrikalaşmaya yönelik bir rapor hazırlanmıştır³³. Rapor, Aralık ayında İktisat vekilliğine bağlı bir komisyonda yeniden düzenlemeye tabi tutularak 1930 Mart ayında Vekil Şakir Bey imzası ile

²⁹ A.g.e., cilt.2, s.116.

³⁰ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler Belgeler Yorumlar*, Sevinç Matbaası, Ankara 1971, s.433.

³¹ BCA, Kurum: 30.10.0. Kutu No: 8 Dosya No: 46 Sıra No: 8 Belge Tarihi: -

³² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 32, TBMM Matbaası, 1927, s.618.

³³ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2002, s.293.

Başvekâlete sunulmuştur³⁴. 22 Mayıs 1930 tarihinde 66 Maddelik “Milli İktisat Programı” kamuoyuna duyurulmuştur³⁵.

Anadolu'nun yeraltı ve yerüstü zenginliklerine göre hazırlanan iktisat politikasının başarılı olabilmesi için hem paraya hem de teknolojik desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda Milli Mücadele döneminden itibaren ilişkilerin iyi tutulduğu Sovyet Rusya ile iktisadi yakınlaşmaya gidilmiştir. 26 Ekim 1931 tarihinde Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov, Türkiye'ye ziyareti tam anlamıyla karşılıklı şölenine dönüşmüştür³⁶. Litvinov ile İnönü arasındaki Ankara'daki görüşmeler, iktisadi alandaki Türk-Sovyet ortaklığını başlatmıştır³⁷.

Litvinov Sovyet Rusya'ya dönmesinin ardından Başbakan İnönü'nün 24 Nisan-10 Mayıs 1932 tarihleri arası Sovyet Rusya'da ziyareti, ilişkileri tamamen iktisadi boyuta taşımıştır. Başbakanın Moskova ziyaretine Türkiye'den iktisadi alanda birçok önemli isim katılmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey başta olmak üzere birçok fabrikanın müdürü ve iktisat konusunda bilgisi olan milletvekilleri, bürokrat Moskova heyetinin içinde yer almıştır³⁸. Heyet, Sovyet Rusya'da fabrikaları ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştur³⁹. Bu gezinin ardından Sovyet Rusya Hükümeti, Türkiye'ye 16 Milyon Türk Liralık mensucat makinesi, üç ufak iki büyük tank, iki kamyon bir otobüs ayrıca Mustafa Kemal ve İsmet Paşalara iki de at hediye etmiştir. Makinelerin ödemesi 20 yıllık taksitler halinde olacak ve faiz alınmayacaktır⁴⁰. Anlaşma hem Sovyet Rusya'nın hem de Türkiye'nin dünyadaki siyasi ve iktisadi yerini bir anda değiştirmiştir. Bu anlaşma Avrupa ve Amerika basınına çok farklı boyutlarda yansımıştır. Daily Telegraph gazetesinin 30 Mayıs 1934 tarihli sayısında Rusya'dan Türkiye'ye Finansal yardım başlığı altındaki haberde⁴¹;

“Sovyet Rusya, Yakındoğu bölgesine borç veren güçler arasına girdi. Rusya diğer ülkelerin endüstrilerini yeniden düzenleyen bir uzman oldu.

Türkiye tarafından sipariş edilen zaruri tekstil makinelerinin 8000000 Dolar veya Sterlin 1600000 lira kredisinin ilk teslimatı, Eylül ayında yapılacaktır. Yeni Türk fabrikalarını arasına, Rus mühendisler tarafından özel olarak organize edilen Sovyet teknolojisini fabrikalar yerleştirilecek. Rusya, genel anlamda akut bir şekilde hissedilen siparişi hızlandırmak amacıyla Türklere toplamda 2565 tekstil makinesi vermeyi teklif etti.

Çeşitli politik değerlendirmeler, aynı zamanda Rus ve Türk endüstrisine saygılı biçimde ayrılmış, geleceğin Oryantal Yakın ve Uzak Doğu tekstil bölgesine bu anlaşmanın gerisine gizlenmiştir.

Gerçekte varsayılan;

³⁴ A.g.e., s.293.

³⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Mayıs 1930.

³⁶ Akşam Gazetesi, 27 Ekim 1931.

³⁷ Ulus Gazetesi, 28 Ekim 1931.

³⁸ Akşam Gazetesi, 24 Nisan 1932.

³⁹ Akşam Gazetesi, 30 Nisan 1932.

⁴⁰ Akşam Gazetesi, 8 Mayıs 1932.

⁴¹ BCA, Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer Bilgisi: 234 - 579 - 10, Dosya Ek: 422, Belge Tarihi: 25.06.1934. Haber Fransızcadan çevrilmiştir.

Bu kredi, ucuz mal sağlayarak, başlıca gıdalar veya ticari ve endüstriyel tavizlerle on yılda ödenecektir."

Yine 8 Eylül 1935 tarihinde New York Times Gazetesinin Walter Duranty'in Sovyet-Türk İrana teşmil edildi başlığı ile kaleme alınan makalede⁴²;

"...Sovyet İttihadı fil hâl Türkiye'de geniş maksatta inşaat yapmayı ve bilhassa mensucat fabrikaları inşasını taahhüt etmiş bulunmakta olup Sovyet İttihadının Türkiye ve İran inkişaflarında müsait olan coğrafi ve siyasi vasiyetinden istifade ederek gitgide büyük bir rol oynamak niyetinde olduğu aşikâr

Sovyet Hükümetinin Mustafa Kemâl Atatürk'e Yunan Harbinin en can alacak bir devesinde müteveffa Harp Komiseri Frunze'yi silâh cephane ve para ile muavenete göndermiş olmasından beri Sovyet Rusya ile Türkiye arasında sıkı bir siyasi askeri münasebet mevcut bulunmuştur.

Sovyet Rusya ile Türkiye arasında resmi bir ittifakın mevcudiyeti burada inkâr edilmektedir . Fakat bugün Türkiye, İran ve Sovyet İttihatları arasında icabı takdirinde müştereken hareketi istihdafeden bir Enlente Cordiale (1904'te imzalanan İngiltere - Fransa dostluk antlaşması) 'in mevcut olduğuna şüphe yoktur. Hindistan'ın bu günkü aldığı şekle göre göre bir vaziyetin pek yakın bir atide tahassür edebilmesi ihtimali Lavantin Üçler İttihadı tesmiye olunabilecek olan bu Entente'in üç azası arasının ki dostluk tezahüratına daha ziyade bir ehemmiyet vermekteyiz."

Alınan kredi İngiliz Sterlini kuru ile altı aylık taksitler ile yirmi yılda ödenecektir. Ayrıca Türkiye, Rusya'ya yün, tiftik, tütün, kuru üzüm, incir, zeytinyağı, kürk, pamuk, palamut valeks (palamut hulâsası) susam, hayvanat, zeytin, ham deri, portakal, limon gibi ürünlerde uygun fiyatlı mal temin edilecektir⁴³.

1929 Buhranı ile liberal iktisadi yapıların çöküşü, Sovyet Rusya'nın iktisadi modelini popüler hale getirmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'da güç dengesini değiştirme isteği, sanayileşme sürecine girme isteğinde olan Türkiye'nin önünü açmıştır. Türkiye'de bir türlü gerçek anlamda başaramadığı, sanayileşme sürecini Sovyet Rusya'ya yaklaşarak başarma isteği, olumlu bir politika oluşturmuştur.

5. Rus Uzmanların Raporlarının Türk İşgücüne Etkileri

Sovyet Rusya ile iktisadi ilişkilerin ilk somut adımı, 12 Ağustos 1932 yılında iki iktisat Profesörü Orloff ve Kovelefski başkanlığında Rus uzmanlardan oluşturulan bir komitenin, Türkiye'ye gelerek incelemelere başlamışlardır⁴⁴. Rus uzmanların bayındırlık ve iktisat bakanlıkları bünyesindeki mühendislerin eşlik etmesi kararlaştırılmıştır⁴⁵. Heyet ilk olarak İstanbul, Ankara Eskişehir, İzmir, Nazilli ve Aydın'da incelemelerde bulunmuş, daha sonra aynı heyet Konya, Adana gibi vilayetlerde de incelemelerde bulunmuşlardır⁴⁶. Rus ve Türk uzmanlardan oluşan

⁴² BCA, Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer Bilgisi: 268 - 803 - 17, Dosya Ek: 440, Belge Tarihi: 11.09.1935.

⁴³ Resmi Gazete, 24.05.1934, No: 2709.

⁴⁴ Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 8 Eylül 1932.

⁴⁵ Akşam Gazetesi, 11 Ağustos 1932.

⁴⁶ Akşam Gazetesi, 7-18 Eylül 1932.

heyet, incelemede buldukları bölgelerde en üst yetkililer tarafından karşılanmış ve ağırlanmışlardır. Kurulacak fabrikaların hangi bölgeye uygun olduğuna ilişkin etütler, Türkiye’de ve Sovyet Rusya’daki laboratuvarlardaki incelemeler sonucunda oluşturulmuştur⁴⁷.

Türk ve Rus uzmanların hazırladığı raporlar bir buçuk yıllık etütler sonucunda şubat ayında Moskova’da hazırlanarak Mühendis Şevket Turgut Bey ile yardımcısı Fahri Hüsnü Bey’e teslim edilmiştir. Raporlarda fabrikaların planı, mimarisi, inşaat tarzı, teknik havalandırma, şofaj ve kanalizasyonu yer almıştır. Ayrıca projelerde fabrika çalışanların barınacakları binalar, sosyal tesisler ve spor alanları da raporlarda yer almıştır⁴⁸. Projelerin en ilginç noktası ise fabrikaların etrafına kurulacak kasaba ve mahallelerin planları da projede yer almasıdır. Avrupa’da 18. yüzyılda fabrikalaşma ile başlayan şehirleşme olgusu Anadolu topraklarında planlı bir proje ile yapılmaya çalışılmıştır⁴⁹.

Hükümet Moskova’da hazırlatılan raporların yanında Amerikalı iktisatçı Hinesin rapor hazırlatmak istenmişse de vefat etmesinden dolayı görev yine bir iktisatçı olan Dor verilmiştir. Edwin Walter Kemmerer danışmanlığı doğrultusunda Dor ve ekibi bir rapor hazırlamıştır⁵⁰. Kemmerer, birçok konuda Türkiye’ye danışmanlık yapmış, dönemin önemli iktisatçıları arasında yer alması raporun önemini artırmıştır⁵¹. Bununla birlikte Mayıs ayında Amerikalıların hazırladığı rapordan önce, hükümet Ruslar ile hazırlanan ilk sanayi planını 17 Nisan 1934 tarihinde resmen uygulamaya başlatmıştır⁵². Anadolu topraklarında hayvansal, bitkisel ve kimyasal hammaddenin bol ve ucuz olması planların mensucat sanayisi ağırlıklı olmasına neden olmuştur. Ayrıca açılacak fabrikaların yakın bölgelerinde demiryolu hattının bulunması da planları doğrudan etkilemiştir.

---

⁴⁷ *Akşam Gazetesi*, 11 Ağustos 1932.

⁴⁸ *Akşam Gazetesi*, 18 Şubat 1934.

⁴⁹ 17. ve 18 yüzyılda sanayileşme ile birlikte çalışma hayatında büyük değişimler yaşanmıştır. Sanayileşme bir anlamda fabrikaya dayalı üretim anlamı taşımış ve fabrikalar, çalışma hayatını yeniden şekillendirmiştir. Fabrikalar, sosyal hayatta işçi sınıfının doğmasına neden olmuş ve sanayileşmenin ana unsurunu oluşturmuştur. Şehirlerden ve köylerden insanlar, fabrikaların bulunduğu bölgelere göç etmeye başlaması yeni şehirlerin oluşmasına neden olmuşlardır.

⁵⁰ *BCA*, Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 44 - 27 - 18 Dosya Ek: 243-161, Belge Tarihi : 03.05.1934

⁵¹ Paul W. Drake, " Edwin Walter Kemmerer " *Encyclopedia of Latin American History and Culture*, vol. 3, s. 348.

⁵² Tezel, *a.g.e*, s. 295.

Tablo 1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına Göre İşletmelerin İstihdam Yapısı⁵³

Fabrikanın İsmi	İşletmeye Açıldığı Tarih	Amele Miktarı
Bakırköy Pamuklu Fabrikası	Mayıs 1934	720
Kayseri Bez Fabrikası	Eylül 1935	4 500
Ereğli Bez Fabrikası	Nisan 1937	1 500
Nazilli Basma Fabrikası	Ekim 1937	2 400
Malatya Bez Fabrikası	Temel Atma 1937	700
Bursa Merinos Fabrikası	Temel Atma 1935	800
İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası I.	1936	300
İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası II.	Temel Atma 1936	300
İzmit Selüloz Fabrikası	Temel Atma 1936	180
Gemlik Suni ipek Fabrika	Temel Atma 1936	400
Karabük Demir ve Çelik Fabrikası	Temel Atma 1937	761
Zonguldak Antrasit Fabrika	1935	91
Keçiborlu Kükürt	Mayıs 1935	265
İstanbul Cam Fabrikası	1935	500
Isparta Gülyağı Fabrikası	Mayıs 1935	20

Türkiye'nin ilk sanayi planının en çan alıcı noktası istihdamdır. Kurulması planlanan fabrikalar, her anlamda teknik altyapı gerektirdiğinden uzman işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. İşletmelerde çalışacak iş gücünün eğitimi, üretime geçişin ana konularından bir olması, teknik eğitim konusundaki çalışmaları hızlandırmıştır. Teknik eğitim; işçilerin yurt dışına gönderilmesi ve yurt dışından eğitmenler getirilmesi en fazla uygulanan iki yöntemler olmuştur.

5.1. Sovyet Rusya'ya Eğitim Amaçlı Gönderilen İşgücü

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlanmasında Rus uzmanlar ile ortak çalışılması, fabrikaların kurulma ve işletilme sürecinde de aynı uzmanlara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Moskova ve Leningrad'a yapılan iktisadi ziyaretlerde artışlar yaşanmıştır. Her ziyarette ortak kanı, Rus sanayisinin Amerikan sanayisine göre daha fazla geliştiği üzerine olmuştur. Özellikle Sovyet Rusya'nın yedi sanayi altyapısından çok etkilenilmiş ve bu alanlar üzerinde eğitim yoluyla teknoloji transferi yapılmak istenmiştir⁵⁴.

Teknik eğitim için bu dönemde sadece Sovyet Rusya'ya dışında İngiltere, Almanya, İsviçre gibi ülkelere de devlet desteği ile işgücü gönderilmiştir⁵⁵. Sümerbank bünyesindeki işletmelerin çalışan bireylerin eğitimine doğrudan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile oluşu, yerli işgücünün uzmanlaşmasına verilen önemin göstergesi olmuştur. Yapılan planlara uygun bir şekilde işgücü Sovyet Rusya'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Yurt dışına eğitime giden her birey yurda döndüğünde öğrendiği

⁵³ Sümerbank Bülteni, Yıl:3, Sayı: 9-10

⁵⁴ BCA, Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer Bilgisi: 200 - 362 - 16 Dosya Ek: 238, Belge Tarihi:14.08.1935.

⁵⁵ BCA, Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 69 - 82 - 3 Dosya Ek: 257-184, Belge Tarihi: 16.10.1936

tecrübeyi ve deneyimleri iş ortamında aktarması, özellikle mensucat üretiminde Türkiye'nin ileriki yıllarda dünyada söz sahibi olmasında etkisi büyüktür. Sovyet Rusya'ya stajyerler, başlarında Fahri Hüsnü Bey'e olacak şekilde bir yıla yakın eğitim için gönderilmişlerdir⁵⁶.

Tablo 2. Sanayi Planı Çerçevesinde Yurt Dışındaki Gönderilen Personelin Eğitim Alanları ⁵⁷

Sanayi Kolu	İçeriği
Ağır Sanayi	Madencilik, Metalurji, Enerji, Savunma, Kimya
Hafif Sanayi	Tekstil
Mahalli Sanayi	Küçük İmalat Ürünler
Gıda Maddeleri Sanayisi	Şeker, Yağ v.b
Şimendifer	Tren Rayı, Vagon ve Lokomotif imalatı
Yollar	Asfalt ve Yol Malzemeleri
Su Yolu Ulaşımı	Nakliye Gemisi İmalatı

Mensucat fabrikaların kurulması ile ilgili başarılı işlere imza atılması, diğer sanayi kollarına yönelik planları hızlandırmıştır. Teknoloji transferinin yoğunlaştığı yılların hemen başında Sovyet Rusya ile sadece mensucat sanayisi konusunda değil, birçok sanayi alanında uzman yetiştirmek için stajyer öğrenciler gönderilmiştir⁵⁸. Ayrıca fabrikanın kurulacağı bölgenin özelliklerine göre Sovyet Rusya'da hazırlanan projelere, ekipler gönderilerek Türk uzmanlara eğitimler verilmesi sağlanmıştır⁵⁹. Özellikle Sovyet Rusya'ya gönderilen işgücü mensucat fabrikalarda ustabaşı olarak görevlendirilmiştir⁶⁰. Eğitimlerin genel amacı her türlü kaynak yönünden zengin olan Anadolu'daki hammaddeyi yerli emek kullanarak yüksek teknoloji ürününe çevrilmesidir. İmalat sanayisi bir ülkenin dışa bağımlılığını en aza indirmenin en kesin yolu olmaktadır⁶¹. Yerli işgücü imalat sanayisinin temelini oluşturduğundan, yurtdışı eğitimlere ayrı bir önem vermiştir. Yeni açılan mensucat fabrikalarında yurtdışı

⁵⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Haziran 1933

⁵⁷ BCA, Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer Bilgisi: 200 - 362 - 16 Dosya Ek: 238, Belge Tarihi: 14.08.1935.

⁵⁸ BCA, Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) Yer Bilgisi: 41 - 85 - 7 Dosya Ek: 112-124 Belge Tarihi: 04.12.1933.

⁵⁹ BCA, Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) Yer Bilgisi: 47 - 58 - 19 Dosya Ek: 130-50 Belge Tarihi: 27.08.1934.

⁶⁰ Endüstri Dergisi, Nisan 1937, Sayı: 8, Aktaran: Büşra Bigat, Kuruluşu Ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.162.

⁶¹ Donald Quataert'ın 1993 yılında çıkardığı Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution kitabında Sanayi devrimi döneminde Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki ham pamuk, boyar madde, iplik, kumaş ipek kumaş, ham ipek, halı imalat sektörü olarak belirtilmiştir. Bu ürünler aslında mensucat imalat sanayisi için hammadde ürünleridir. İngilizce Manufacturing olarak adlandırılan imalat sektörü; bir hammaddeyi veya yarı mamulü işleyerek bir sanayi ürünü haline getirmek anlamı taşımaktadır. Osmanlı Devleti sınırlarında gerçek anlamda ticarete yönelik mensucat fabrikası mevcut değildi. Anadolu topraklarındaki mensucat sanayisi gerçek anlamda Devletçilik politikalarının yoğunlaştığı döneme rastlamaktadır.

eğitilmeye rağmen uzun süre binli sayıda yabancı işgücü çalıştırılmıştır⁶². Eğitimli iş gücünün ne kadar önemli olduğu sadece yabancı iş gücü sayısal fazlalığı ile değil aynı zamanca ücretler ile de görülmüştür. Sümerbank bünyesinde Polonya uyruklu uzman Jan Stanko 1032,20 Türk Lirası aylık maaş alırken⁶³ Teknik Genel Müdür Yardımcısı Bülent Büktaş aylık 875 Türk Lirası almaktadır⁶⁴. Unvana göre ücret adaletsiz olarak görülse de Sümerbank tarafından yabancı uzmanlar, üretimin ana unsuru olduğundan aylıkları yüksek tutulmuştur. Uzmanların üretim dışında ikinci görevi yerli iş gücünü üretim teknikleri açısından eğitmek olmuştur.

5.2. Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye Çalışmaya Gelen Uzmanlar

Yabancı işgücünün ülkede varlığı Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar büyük sorun teşkil etmiştir. Yabancı işgücü, yerli işgücünden daha fazla ücret almış ve genelde üst kademelerde istihdam edilmiştir⁶⁵. Yabancı sermayeli işletmelerin çoğunlukla yabancı uzman tercih etmesi, Anadolu'nun sanayileşme sürecine büyük zarar vermiştir. Her ne kadar devlet yöneten kadrolar bu olumsuz yapıya müdahalede bulunmuşlar da başarı sağlayamamışlardır.

Cumhuriyetin ilanının ardından tekrar imar çalışmalarına başlanması, yabancı işgücü sorununun tekrar gündeme getirmiştir. Yabancı şirketlere verilen imtiyazlar, hem kaçak hem de kaçak olmayan yollarla ülkeye çok sayıda yabancı işgücünün girmesine neden olmuştur⁶⁶. Bu sorunu ortadan kaldırmak için mecliste çalışmalar 1926 yılında başlamış ve 1932 yılında çıkarılan bir kanunla sonuçlandırılmıştır. Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanununun, yabancı işgücünü gerekli hallerde devletin yetkili kurumlarınca verilen izinle çalıştırılması sağlanmıştır⁶⁷. Kanunun üçüncü maddesinde yer alan; "*Türk vatandaşlarına tahsis edilmiş olan sanat ve hizmetlerin ecnebi tebaası tarafından icrası icabında İcra Vekilleri Heyeti kararı ile menolunabilir.*" 30'lu yılların ikinci yarısıyla birlikte projeler dâhilinde kurulan mensucat fabrikaları ile birlikte uzman işgücü açığı ortaya çıkmıştır. Mensucat ürünlerinin ham maddesi, pamuk, iplik ve ipek, Anadolu toparlaklarında önemli bir geçim kaynağı olmuştur⁶⁸. Bununla birlikte sanayi devriminin getirdiği teknoloji ve makineye dayalı üretim, Osmanlı'da mensucat sektöründe çok fazla örneği olmamıştır⁶⁹. Genellikle üretim, küçük imalathanelerde ve evlerin uygun bölümlerinde

⁶² Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası İşçi Kayıtları **Aktaran:** Hulusi Doğan, Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı Nasıl Bitti? Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'na Tarihsel Bir Bakış, *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review* 7 (2) 2007, s.675.

⁶³ BCA, Kurum: 030-0-0-18 Yer Bilgisi: 001-002-114 Dosya Ek 63-8 Belge Tarihi: 22.09.1947.

⁶⁴ BCA, Kurum: 030-0-0-18 Yer Bilgisi: 001-002-115 Dosya Ek:70-16 Belge Tarihi: 13.10.1947.

⁶⁵ Taner Timur, *Türk Devrim ve Sonrası*, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s.130.

⁶⁶ BCA, Kurum: 30-10-0-0 Yer Bilgisi: 101 Dosya Eki: 653 Sıra No: 9, Belge Tarihi: 1924.; Anadolu Ajansının geçtiği haberlere göre Yunan adalarından ülkeye kaçak yolla giren işçiler yabancı işletmelerde çalışmaktadırlar.

⁶⁷ *Resmi Gazete*, 16.06.1932, Sayı:2126.

⁶⁸ Kurt, *a.g.m.*, 256-258.

⁶⁹ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış, İslahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2, Eren Yayınevi, İstanbul, 2005, s.1011.

sürdürülmüştür⁷⁰. Bu nedenlerden dolayı mensucat sanayisinde uzman işgücü oluşmamıştır.

Mensucat makinelerinin, Rus yapımı olması ve fabrika projelerinin Sovyet Rusya'da hazırlanması, Rus uzmanların, Anadolu'nun değişik bölgelerinde açılan fabrikaların ana unsuru haline getirmiştir. Kayseri, Koyna, Nazilli gibi şehirlerde açılan mensucat fabrikalarında çok sayıda yabancı iş gücü çalışmasına rağmen Rus uzmanların ayrı bir önemi olmuştur. Makinelerin yedek parçaları ve periyodik bakımları için gerekli donanımlar Sovyet Rusya'dan getirilmiştir⁷¹. Bunun yanında fabrikaların inşaatı için gerekli donanım ve inşaatçılarda Sovyet Rusya'dan getirilmesi farklı alanlardaki iş gücünün Anadolu'da aktif çalışmasına neden olmuştur. Fabrika'nın projesinde, inşaatında, tefrişatında ve işletilmesinde ana işgücü Rus uzmanlar olmuştur. Fabrikaların inşaatları çok hızlı bir şekilde tamamlanıp faaliyete geçmesi, yaşadığı topraklardan çok uzakta çalışmak zorunda kalan Rus mühendislerin başarısıdır⁷².

İşletmelerde teknik usta, teknik mühendisi, mimar, kimyager ve mensucat üretimi alanında çeşitli uzman işgücü istihdam edilmiştir⁷³. Bu uzmanlardan birçoğu ailesi ile fabrika lojmanlarında yaşamıştır⁷⁴. Gerekli durumlarda uzmanların çalışma süreleri, yine Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile uzatılmıştır⁷⁵. Çalışma izinleri, bazen bir yılla sınırlanırken bazen üç yılı kadar olmuştur⁷⁶. II. Dünya Savaşı yılları dâhil olmak üzere çok sayıda Rus uzmanın Sümerbank fabrikalarında çalışması, üretime verilen değer bir göstergesi olmuştur⁷⁷. Bu yapı Türk işçilerin askerlik tecil işlemlerine de yansımıştır. Üretimin aksamaması için savaş yılları da olsa işçilerin askerlik tecillerine önem verilmiştir⁷⁸.

Rusya'dan gelenler yabancı işgücü, fabrikaların inşaatında ve tefrişatını bitirdikten sonra görevlerini üretim süreci için gelen uzmanlara bırakmışlardır. Ayrıca fabrikalarda işçilerin teknik eğitimi için okullar açılmıştır. Okullarda metot dersleri,

---

⁷⁰ Gülşah Yılmaz, "18. Ve 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Yerel Tekstil Üretiminden Sanayileşmeye Geçiş", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Anasanat Dalı İstanbul, 2015, s.100-103.

⁷¹ BCA, Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 62 - 12 - 5, Dosya Ek: 257-148, Belge Tarihi: 12.02.1936.

⁷² 16 Eylül 1935 tarihinde Kayseri Bez Fabrikasının açılış töreninde, Sovyet işçileri ve teknisyenleri adına konuşan Mühendis Kordief, *Mimar Sinan Üniversitesi Sinema Televizyon Merkezi Arşivi Görüntü*, İstanbul, Kayseri, 1935.

⁷³ Mehmet Ablas; 1923 doğumlu 1938-1941 yılları arası Nazilli Basma Fabrikasında çırak olarak görevli, 1947-1976 İzmir Şark Sanayi Fabrikasında işçi daha sonra usta olarak görevli; 25 Temmuz 2009 kendisiyle yapılan röportaj - 16 Eylül 1935 tarihli Sümerbank Bez Fabrikasının açılış videosu

⁷⁴ Nurettin Filiz; 1921 doğumlu ilk önce Nazilli Basma Fabrikası inşaatında, daha sonrada aynı fabrikada işçi ve ustabaşı olarak 1937-1966 yılları arası görev yapmıştır. 26 Aralık 2008 yılında ölümünden sonra 2 Eylül 2009 oğlu Ramazan Haluk Filiz ile yapılan röportaj.

⁷⁵ BCA, Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 92 - 96 - 6, Dosya Ek: - Belge Tarihi: 28.09.1940.

⁷⁶ Ablas, Filiz, a.g.r.

⁷⁷ Ablas, Filiz, a.g.r.

⁷⁸ BCA, Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 116-29-18. Dosya Eki: 10-350 Sayı: 3/7386, Belge Tarihi: 05.05.1948.

Sovyet Rusya'nın ZİT Enstitüsü'nün müfredatı uygulanmıştır⁷⁹. Üretim sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi ve kalitesinin devamlılığı için planlamalarda Rus işgücünün önemli katkısı vardır. Ayrıca üretimde kullanılan makinelerin bakım ve tamiratının doğrudan yerli ustalar tarafından yapılması için eğitimler verilmiştir. Özellikle dokuma makinelerin 1000 yakın parçası olması, bakım ve tamiratın için eğitimlerin çok zor olmasına neden olmuştur⁸⁰. Bu dönemde Türk ve yabancı işgücünün işyerinde lisan sorunu yaşamaması için tercümanlar aynı işçiler gibi fabrikalarda mesai yapmışlardır⁸¹.

6. Sonuç

XIX. yüzyılda bilimsel bilginin, üretim unsurları üzerindeki etkisi sonucunda fabrikayalar, Avrupa şehirlerinin bir simgesi haline gelmiştir. Buna karşın neredeyse Avrupa kıtasının uzun süre yarısını yöneten Osmanlı Devleti'nin şehirlerinde ise birçok farklı nedenden dolayı fabrikaya dayalı üretim görülmemiştir. Geleneksel üretim sürmüş ve sanayileşmenin önemi ancak XIX. yüzyılın ortalarında anlaşılabilmiştir. Teknik okul ve üniversite eğitiminin yetersizliği, sanayi yatırımı girişimlerini bağımlı yapılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılından Türkiye'nin ilk yıllarına kadar sanayileşme amacıyla çalışmalar, Avrupa şirketlere verilen imtiyazlarla yapılmak istenmiştir. İmtiyazlı şirketler ise Anadolu topraklarını hammadde kaynağı olarak görmüş, zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları Avrupa fabrikalarına taşımışlardır. Bu tek taraflı faydalanma şekli, Anadolu'da sanayi alt yapısının oluşmasını engellemiştir.

1929 buhranı ve yüzyıllardır süren ve fazla başarılı olamayan sanayileşme girişimleri, Türkiye'nin farklı bir iktisat politikası izlemesine neden olmuştur. 30'lu yılların başında Sovyet Rusya ile iktisadi anlaşmalar, daha önceki yıllarda yapılan anlaşmalardan çok farklı bir yapıda olmuştur. Yabancı şirketlere imtiyazlı ortaklık verilerek şirket açtırma anlayışı yerine devlet, kendi şirketini açarak fabrika kurma yoluna gitmiştir. Şirketlerin kurulması ve fabrika yapılması gelişmiş bir teknoloji alt yapısı gerektirmiştir. Bu gereksinim, Sovyet Rusya ile yapılan anlaşmalar sonucu, birçok alanda teknoloji transferi ile gerçekleşmiştir. Türkiye'nin mensucat alt yapısı Anadolu'nun birçok yeri gezilerek tespit edilip, Moskova'da Türk ve Rus uzmanlar tarafından projelendirilmiştir.

Projelerin en kritik noktalarından biri, fabrikaların kurumundan işleyişine kadar geçen sürede çok sayıda uzman işgücü gereksinimine ihtiyaç duyulmasıdır. Yabancı uzman işgücü çalıştırma, Osmanlı'da kurulan Avrupalı işletmelerin tercih ettiği bir anlayıştır. Bu anlayış yerli vasıflı işgücünün gelişmesini engellemekle kalmayıp aynı zamanda yabancı işgücü karşısındaki değerinde azaltmıştır. Yabancı işgücü, işçi olarak adlandırılmış, yerli işgücü ise ameleye dönüşmüştür. Sovyet Rusya'da hazırlanan projelerde ise, her anlamada yerli işgücünü yetiştirme ve

⁷⁹ Yaşar Semiz, Güngör Toplu, "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2019, s. 47.

⁸⁰ Ablas, Filiz, *a.g.r.*

⁸¹ Ablas, *a.g.r.*

fabrikanın ana unsuru haline getirme anlayışı belirlenmiştir. Bu doğrultuda; Türk işgücü başta Sovyet Rusya olmak üzere farklı ülkelere eğitime gönderilmiş, yabancı ülkeden uzmanlar fabrikalarda hem çalışmak hem de işgücünü yetiştirmek için getirilmiştir. İnşaat, makine kurulumu, bakımları ve üretim sürecinde özellikle Rus işgücü aktif rol oynamıştır. İnşaatlarda işçi olarak çalışanlar, daha sonraki yıllarda Rus uzmanların verdiği eğitimlerle fabrikalarda ustabaşı olmuşlardır. Türkiye’de vasıflı işgücü yetiştirme çalışmaları gerçek anlamda başarıya kavuşmuştur.

Kaynakça

I.Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri;

Kurum: 30-10-0-0 Yer Bilgisi: 101 Dosya Eki: 653 Sıra No: 9, Belge Tarihi: 1924.

Kurum: 30-10-0-0/ Muamelat Genel Müdürlüğü Kutu No: 8 Dosya No: 46 Sıra No: 8 Belge Tarihi:-

Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer Bilgisi: 234 - 579 – 10, Dosya Ek: 422, Belge Tarihi: 25.06.1934.

Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer Bilgisi: 268 - 803 – 17, Dosya Ek: 440, Belge Tarihi: 11.09.1935.

Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 44 - 27 - 18 Dosya Ek: 243-161, Belge Tarihi: 03.05.1934

Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 69 - 82 - 3 Dosya Ek: 257-184, Belge Tarihi: 16.10.1936.

Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer Bilgisi: 200 - 362 - 16 Dosya Ek: 238, Belge Tarihi: 14.08.1935.

Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) Yer Bilgisi: 41 - 85 - 7 Dosya Ek: 112-124 Belge Tarihi: 04.12.1933.

Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) Yer Bilgisi: 47 - 58 - 19 Dosya Ek: 130-50 Belge Tarihi: 27.08.1934.

Kurum: 30-0-0-18 Yer Bilgisi: 001-002-114 Dosya Ek: 63-8 Belge Tarihi: 22.09.1947.

Kurum: 30-0-0-18 Yer Bilgisi: 001-002-115 Dosya Ek: 70-16 Belge Tarihi: 13.10.1947.

Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 62 - 12 - 5 Dosya Ek: 257-148, Belge Tarihi: 12.02.1936.

Kurum: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 92 - 96 - 6 Dosya Ek:-, Belge Tarihi: 28.09.1940.

Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 116-29-18. Dosya Eki: 10-350 Sayı: 3/7386, Belge Tarihi: 05.05.1948.

Mimar Sinan Üniversitesi Sinema Televizyon Merkezi Arşivi, 16 Eylül 1935 tarihinde Kayseri Bez Fabrikasının açılış töreninde, Sovyet işçileri ve teknisyenleri adına konuşan Mühendis Kordief, Görüntü, İstanbul, Kayseri, 16 Eylül 1935.

II. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 32, TBMM Matbaası, Ankara, 1927.

Düstür, Cilt.8, İstanbul Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

III. Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi; 11 Ağustos 1932, 11 Ağustos 1932, 18 Şubat 1934, 24 Nisan 1932, 27 Ekim 1931, 30 Nisan 1932, 7-18 Eylül 1932, 8 Mayıs 1932.

Cumhuriyet Gazetesi; 22 Mayıs 1930, 6 Haziran 1933.

Endüstri Dergisi, Nisan 1937, Sayı: 8.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 8 Eylül 1932.

Resmi Gazete; 16.06.1932, Sayı:2126, 24.05.1934, No: 2709.

Sümerbank Bülteni, Yıl:3, Sayı: 9-10.

Ulus Gazetesi; 28 Ekim 1931.

IV. Kitaplar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayınları, Ankara, 2006.

Çelik, B. (2004). "Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu", Cilt: XXIII, Tarih Araştırmaları, Ankara.

Doğan, H. (2007). "Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı Nasıl Bitti? Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'na Tarihsel Bir Bakış", Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review 7 (2), İzmir.

Drake, P.W. (t.y.) " Edwin Walter Kemmerer " in Encyclopedia of Latin American History and Culture, vol. 3.

F. Katz, L., Margo, R. A. (2014). "Technical Change and the Relative Demand for Skilled Labor", The United States in Historical Perspective, October.

Giz, A. (1968). "İslâh-ı Sanayi Komisyonu", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Sayı:33, İstanbul.

Giz, A. (1969). "İstanbul'da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Sayı:35, İstanbul.

Günalan, R. (2016). "Tanzimat Sonrasında Osmanlı Devletinde Yabancı Şirketler Tarafından Yürütülen İş ve İşlemlerinde Türkçenin Kullanımı Meselesi", Avrasya İncelemeleri Dergisi, V/2, İstanbul.

İmamoğlu, H. V. (2018). *Osmanlı Son Dönemi ve Büyük Güçler*, İstanbul: Kriter Yayınevi.

Kanca, H. (2013). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863 – Sergi-i Umumi-i Osmani", Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı:5, İstanbul.

Karayaman, M. (2010). "Osmanlı Devletinde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: 25 Sayı: 1, İzmir.

Kodaman, B. (1980). 'Tanzimat'tan 2. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri', Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920), Editörler: Osman Okyar, Halil İnalçık, Ankara.

Kurt, M. K., Kuzucu, Çakır, B., Demir, K. (2016). "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 40 /Güz, Ankara.

V. Makaleler

Olf, G., Achard, F. K. (1953). 1753-1821; a Contribution of the Cultural History of Sugar Medizinsche Monatsschrift 7, no. 4.

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Cilt 5, Hazırlayan: Tevfik Gürhan, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

Osmanlı Sanayi 1913,1915 Yılları Arası, Cilt 4, Hazırlayan: A. Gündüz Ökçün, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

Ökçün, A. G. (1975). "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı,1913" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Dergisi, Cilt: 30, Ankara.

Ökçün, A. G. (1971). Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler Belgeler Yorumlar, Sevinç Matbaası, Ankara.

Öztürk, N. (1990). "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası", Vakıflar Dergisi, Sayı 21, İstanbul.

Pamuk, Ş. (2008). Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Ş. (1994). Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.

Quataert, D. (2005). "19. Yüzyıla Genel Bakış, Islahatlar Devri 1812-1914", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 2, Eren Yayınevi, İstanbul.

Semiz, Y., Toplu, G. (2019). "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya.

Şahinkaya, S. (1998). "XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Yapısı: Sanayicilik ve Bankacılık Üzerinde Değınmeler", Mülkiye Dergisi, Cilt XXIII, Sayı:218, Ankara.

Şişman, A. (2004). Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Tezel, Y.S. (2002). Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950), Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul.

Thobie, J. (1985). "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İletişim Yayınları İstanbul.

Timur, T. (2001). Türk Devrim ve Sonrası, İmge Yayınları, Ankara.

Toprak, Z. (1985). "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (1959). Osmanlı Tarihi, Cilt 4, TTK, Ankara.

Yıldırım, M. A. (2012). "II. Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı", Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 31 Sayı: 52, Ankara.

VI. Sözlü Tarih Görüşmeleri

Mehmet Ablas; 1923 doğumlu 1938-1941 yılları arası Nazilli Basma Fabrikasında çırak olarak görevli, 1947-1976 İzmir Şark Sanayi Fabrikasında işçi daha sonra usta olarak görevli; 25 Temmuz 2009 kendisiyle yapılan röportaj.

Nurettin Filiz; 1921 doğumlu ilk önce Nazilli Basma Fabrikası inşaatında, daha sonrada aynı fabrikada işçi ve ustabaşı olarak 1937-1966 yılları arası görev yapmıştır. 26 Aralık 2008 yılında ölümünden sonra 2 Eylül 2009 oğlu Ramazan Haluk Filiz ile yapılan röportaj.

VII. Basılmamış Tezler

Bigat, B. (2017). Kuruluşu Ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Yılmaz, G. (2015). 18. Ve 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Yerel Tekstil Üretiminden Sanayileşmeye Geçiş, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Anasanat Dalı, İstanbul.

Lise Öğrencilerinin İnternet Ortamında Fazla Vakit Geçirme Nedenleri Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Köy Hizmetleri Anadolu Lisesi Örneği

Celal Hayır*

orcid.org/0000-0003-4652-2683

Öz

Kitle iletişim araçlarında yaşanan yapısal dönüşüm yeni medya, internet teknolojilerinin gelişmesine önayak olmuştur. İnternet iletişim teknolojilerinde sağlanan ilerlemeler toplumsal değişim ve dönüşümü de kaçınılmaz bir şekilde etkilemiştir. İnternet olgusu bugün artık günlük hayatın vazgeçilmezleri arasında yerini sağlamlaştırmıştır. Bugün neredeyse dünyanın her köşesinde internet kullanılmaktadır. Çeşitli istatistik veriler, dünyanın birçok yerinde internet kullanım oranlarının her geçen gün artmakta olduğunu göstermektedir. 2018 yılı itibariyle Türkiye’de internet kullanım oranı %64 civarındadır. TÜİK verilerine göre Türkiye’de her 10 gençten 9’u internet kullanmaktadır. “Milenyum kuşağı” olarak adlandırılan, lisede okuyan günümüz gençlerinin internette vakit geçirme süreleri her geçen gün daha da artmakta olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma sosyal, psikolojik, fiziki (çevresel), ekonomik ve enformasyon (bilgi-haber) gibi çeşitli faktörlerin sebep olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada; Milenyum kuşağının temsilcilerinden lise öğrencilerinin internet ortamında fazla vakit geçirme nedenlerini belirlemek amacıyla, Nisan 2019 tarihinde rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak İstanbul Anadolu Köy Hizmetleri Lisesi’nde öğrenim gören 235 lise öğrencisi ile yüz yüze anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Gönderilme Tarihi

24.06.2019

Kabul Tarihi

28.08.2019

Anahtar Kelimeler: İnternet, internet kullanımı, internet bağımlılığı, internete bağlanma, lise öğrencileri

Investigation of the Reasons of High School Students Spending More Time on the Internet: A Case Study on İstanbul Köy Hizmetleri Anatolian High School

Abstract

The structural transformation in the mass media has paved the way for the development of new media and Internet technologies. The advances in Internet communication technologies has inevitably influenced social change and transformation. The Internet phenomenon has now secured its place among the indispensables of daily life. Today, the Internet is used in almost every corner of the world. Various statistical data show that Internet usage rates are increasing every passing day all around the world. As of 2018, Internet usage rate in Turkey is approximately 64%. According to Turkish Statistical Institution data, 9 out of every 10 young people in Turkey use the Internet. It has been determined that the time spent on the Internet by today’s young people studying in high school, which is called the Millennium Generation, is increasing day by day. This has been observed to be caused by various factors such as social, psychological, physical, economic and informational (information-news) factors. In this study, a face-to-face survey was conducted with 235 high school students, selected using a randomized sampling method among the ones attending İstanbul Köy Hizmetleri Anatolian High School in January 2019, in order to determine why high school students, as the representatives of the Millennium Generation, spend more time in Internet environment. The collected data were analyzed and evaluated.

Keywords: Internet, Internet use, Internet addiction, Internet connection, high school students

1. Giriş

İnsanlar tarihin her aşamasında yaşadıkları dönemin şartlarına ve ruhuna uygun biçimde iletişim halinde olmuşlardır. İletişim süreçlerinde yaşanan ilerlemeler toplumsal gelişmeyi hızlandırmıştır. Günümüzde kitle iletişim araçları, yeni iletişim teknolojileri insan yaşamı için son derece önemli bir yere sahiptir.

İletişim araçlarında sağlanan yapısal dönüşüm modern toplumların günlük yaşam pratiklerini ve bireyin ihtiyaçlarını, alışkanlıklarını kökten değiştirmiştir (Babacan, 2017: 123, 33). Bu değişimi tetikleyen en önemli etmen ise, “internet” (International Network) olarak adlandırılan bilgisayar merkezli ağ sisteminin geliştirilmesidir. Genel olarak, internet milyonlarca bilgisayarın 190’den fazla ülkede birbirine bağlandığı küresel bir ağdır (Beal, 2016: 1). Dünya bu küresel ağlar üzerinden yeniden şekillenmiştir. İnternet merkezli oluşan bu toplumsal duruma Manuel Castells (2005) “ağ toplumu” kavramıyla açıklık getirmektedir. Dünyanın çeşitli yerlerindeki bilgisayarları bir ağ yardımıyla birbirine bağlayarak, kullanıcıların birbirleriyle iletişim kurmasını sağlamaktadır (Yalçın, 2003: 77).

İnternet, teknolojik olarak alt yapısı soğuk savaş döneminde ABD Savunma Bakanlığı tarafından bilgisayarların birbirleriyle bağlantılı olduğu bir ağ sistemi şeklinde geliştirilmiştir (Capron ve Johnson, 2004: 227). Kökenleri 1960’lı yıllara uzanan bu iletişim teknolojisi (Anar, 2000: 158) ilk dönem ARPANET olarak adlandırılmıştır (Hauben, 1995). “ARPANET ve İnternet ABD dışındaki ülkeleri de içeriyordu...1980’lerde internetin altyapısı etkileyici bir biçimde gelişti” (Crowley ve Heyer, 2017: 474). İnterneti önemli yapan ve gerçek anlamda uluslararası bir ağa dönüştüren teknoloji ise World Wide Web sisteminin keşfidir. Bu sistem Tim Berners Lee tarafından 6 Ağustos 1991’de Mosaic ismiyle browserla başlatılmış, ilerleyen süreçte gittikçe geliştirilmiş ve büyütülmüştür (Bell, 2009’ dan aktaran Çakır, 2015: 24). World Wide Web ile sistemin kullanıcı sayısında ve internet kullanımında önemli derecede artış sağlanmıştır. Web sayısı, Ocak 1993’te 50 iken; kısa sürede, hızlı bir artışla Mart 1993’te bu sayı 500’e yükselmiştir (Karaca ve Altınbaşak, 2009: 466). “Web, paylaşılar, sözleşmeler ve standartlar üzerinde kurulan internette, içeriği yönetmenin bir yöntemidir”. Bell (2009) bu durumu; her türlü materyale ulaşabilmek, o materyali toplayabilmek, her türlü bilgisayarla internete bağlanabilmek (aktaran Çakır, 2015: 24) ve bu sistem üzerinden çeşitli belge, bilgilerin paylaşılmasını gerçekleştirebilmek şeklinde açıklamıştır. Geline aşamada “internet ve yeni iletişim teknolojilerinin hizmete girmesiyle birlikte içerik ve enformasyon üretimi çoğalmış; enformasyon, alışverişi yapılabilir bir meta haline dönüşmüştür” (Akbiçak, 2017: 51).

Yaşadığımız çağı şekillendiren internetin kitlelerin kullanımına sunulması toplumda “devrim” etkisi yaratmıştır. İnternet kurumsal, toplumsal, kitlesele ve bireysel iletişim süreçlerini tamamen değiştirmiştir. Dijital çağ olarak adlandırılan günümüz dünyasında, internet aracılığıyla dünyanın diğer köşesinde cereyan eden olaylara anında ulaşmanın yanı sıra, o olaylara anında interaktif bir biçimde katılma ve karşılıklı etkileşimde bulunmak çağımızın günlük sıradan bir aktivitesi olarak görülmektedir. İnternet olgusu bugün artık günlük hayatın vazgeçilmezleri arasında

yerini sağlamlaştırmıştır. İnternetle birlikte insan hayatında bütün pratikler değişmiştir; bireysel alışkanlıklar, yaşam biçimi, insan ilişkisi, aşk evlilik ilişkisi, aile ilişkisi, alış-veriş alışkanlıkları, zaman geçirme alışkanlıkları, yeme-içme alışkanlıkları, eğitim alışkanlıkları, okuma-yazma alışkanlıkları, eğlence ve hobi edime alışkanlıkları vs. gibi kısaca bütün geleneksel alışkanlıklar değişmiştir. Kültürel-sosyal -siyasal-çevresel ve finansal yaşama dair bütün geleneksel kurum ve kuruluşlar kendini yeniden yapılandırma ihtiyacı duymuştur. Kısaca, internet toplumun her kesimini dönüştürmüş ve dünyanın birçok yerinde toplumsal değişimin öncüsü olmuştur.

“Günümüzde en azından bir İnternet bağlantısı bile olmayan birkaç ülke kalmamıştır” (Crowley ve Heyer, 2017: 472). Artık neredeyse dünyanın her köşesinde internet kullanılmaktadır.

2018 istatistik verilerine göre dünya genelinde internet kullanım oranlarının gittikçe arttığı yönündedir. 1990’lı yıllarda internet kullanıcı sayısı 3,5 milyon civarında (Briggs ve Berke, 2005: 244-246) iken; bugün, 2018 yılı itibarıyla internet kullanıcısı 4 milyarı aşmıştır. Bu oran dünya nüfusunun yarısından fazlası anlamına gelmektedir. Mobil internet kullanıcı sayısı ise 3,72 milyar civarındadır. İnternet kullanımının yaşa göre dağılımı ise şöyledir: %64 oranla 16-64 yaş grubu oluştururken, %27 oranla 0-15 yaş grubu oluşturmaktadır. İnternete hangi iletişim araçlarıyla bağlanıldığı istatistiklerine bakıldığında ise; bilgisayar bağlanma %43, mobil iletişim araçlarıyla bağlanma %52 olduğu tespit edilmiştir. Türkiye genelinde ise; Ocak 2018 itibarıyla, 54,3 milyon kişinin internet kullanmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu, oransal olarak nüfusun yaklaşık %64’ne tekabül etmektedir. Türkiye’de, insanlar internette bir günde ortalama 7 saat vakit geçirmektedir (<https://dijilopedi.com/2018-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>).

Yukarıdaki istatistik verilerinde görüldüğü gibi gerek dünyada gerekse Türkiye genelinde internet kullanımı gittikçe artmaktadır. Özellikle Türkiye’de, internette geçirilen süre oldukça yüksektir. Günümüzün modern dünyasında insanların çok farklı sebeplerle internete bağlandığı ve internette geçirilen sürenin her geçen gün artmakta olduğu gözlemlenmiştir. Bilimsel literatürde bu durum “internet bağımlılığı” kavramıyla açıklanmaktadır.

Toplumda internet bağımlılığını oluşturan web kaynaklarına erişim şu sebeplerle ilişkilendirilmektedir: Formel iletişim (e- posta vb.), Sosyal medya (Facebook, Twiter, Instegram, WhatsApp vb.), Video paylaşımı (Youtube vb.), Yurttaşlık işleri (e-devlet vb.), Yasal yayınlar (Netflix, çevrimiçi TV, eğlence kanalları vb.), Ticari kullanım (çevrimiçi alışveriş vb.), Eğitsel ve akademik kullanım (ULAKNET vb.), Spor, hobi ve eğlence, Oyun (Çevrimiçi oyunlar, fantezi rol oynama vb.), Pornografi, Korsan yayınlar, Kumar ve bahis siteleri (Çatalpınar, 2017: 10). Bunun dışında, üniversite gençliğinin internet kullanım nedenleri (internet bağımlılığı) üzerine yapılan bir araştırmada farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Gençler; sosyal medyaya girmek dizi film izlemek, haberleşmek, bilgi edinmek, gazete okumak fan sitelerinde dolaşmak gibi nedenler ileri sürmüşlerdir (Çakır, 2015: 48).

Dijital yeni medya mobil iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi, çeşitli sosyal medya platformlarının çoğalması, özellikle genç nüfus arasında internet kullanımını yaygınlaştırmıştır. Araştırmalar, özellikle üniversite öğrencilerinin sosyal medyada fazla vakit geçirdikleri sonucunu ortaya koymuştur. Üniversite öğrencilerinin günlük bir oturumda ortalama sosyal medya sosyal medya kullanım süresinin 47,41 dakika olduğu anlaşılmıştır (İnce ve Koçak, 2017: 12)

Hanehalkı bilişim teknolojileri araştırma verilerine göre Türkiye’de her 10 geçten 9’u internet kullanmaktadır. 2016 yılında 16-24 yaş arası gençlerin %87,5’u internet kullanırken bu oran 2017’de %90’a yükseldiği tespit edilmiştir (TUIK 16 Mayıs 2018 Haber Bülteni). “Milenyum kuşağı” olarak adlandırılan lise düzeyinde okuyan gençlerin, günlük yaşamlarında internette vakit geçirme süreleri istatistiksel olarak gittikçe artma yönündedir. Lise gençlerinin günümüzde internette fazla vakit geçirmesine; enformasyon edinme (bilgi-haber), hoşça vakit geçirme, fiziki çevre, sosyal, psikolojik ve ekonomik vs. gibi çeşitli faktörler sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu bağlamda, hangi faktörlerin lise gençlerini internette fazla zaman geçirmesine etki ettiği anket yöntemine başvurularak sorgulanmıştır.

2. İnternet Kullanımının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı İle İlişkisi

Modern dünyanın karmaşık sisteminde yeni medya iletişim araçları insanların hayatlarını doğrudan etkisi altına almış durumda. İnternet kullanımı modern dünyanın her köşesinde temel bir ihtiyaca dönüşmüştür. Mobil iletişim teknolojilerinin her geçen gün yenilenerek geliştirilmesi internet kullanımını gittikçe artırmakta olduğu çağımızın yadsınamaz bir gerçeğidir.

İnternet teknolojisinin yoğun kullanımın durumunu “Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı’nın kurucu isimlerinden Elihu Katz’ın kuramı (Özçetin, 2018: 112) ile ilişkilendirmek ve açıklamak mümkündür. Bu iletişim kuramını ilk dile getiren akademisyenlerden biri olan Elihu Katz, Berelson’un öne sürdüğü “iletişim araştırmaları alanı ölmüş görünüyor” düşüncesine karşı çıkmış ve asıl ölmekte olanın ikna araştırmaları olduğunu belirtmiştir. Katz’a göre, o zamana dek yapılan iletişim araştırmalarında “iletişim araçlarının halka ne yaptığı” sorunsalı üzerinde durulmuş, fakat asıl dikkat edilmesi gereken şeyin aslında “halkın bu araçlarla ne yaptığı” sorusudur. Katz, iletişim alanındaki araştırmaların “İnsanlar medya ile ne yapıyor?” sorusuna cevap arayarak daha sağlıklı sonuçlar bulabileceğini belirtmiştir (Severin ve Tankard 1994:474). Katz’ın saptamasına göre insanların toplumsal ve psikolojik kökenli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların giderilmesi noktasında medya içeriklerini kullanma gereksinimi duyarlar. Medya içeriklerinin kullanımı sonucunda ihtiyaçlar doyurulmuş olur (Yaylagül, 2010: 70-71).

“Kullanımlar ve doyumlar araştırmaları incelendiğinde izleyicilerin/kullanıcıların medya mesajlarını sadece alan, pasif bir kitle olmaktan öte, bu mesajları ya da içerikleri belirli ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla aktif olarak -bizzat-arayan bireyler oldukları sonucuna ulaşıldığı da görülmektedir (Koçak ve İnce, 2019: 796). Böylece kullanıcılar (internet ve /veya sosyal medya) kullandıkları ölçüde ihtiyaçlarının karşılandığını düşünmektedirler.

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının üç temel amacı olduğu ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi; “insanların ihtiyaçlarını karşılama için kitle iletişim araçlarını nasıl kullandıkları sorusuna cevap bulmak”, ikincisi; “insanların kitle iletişim araçlarını kullanımlarında altta yatan güdüleri keşfetmek” ve üçüncü olarak da “bireysel kitle iletişim aracı kullanımının olumlu ve de olumsuz sonuçlarını belirlemek” şeklinde sıralanmıştır (www.utwente.nl’den aktaran Özçetin, 2018: 114).

Erdoğan ve Alemdar (2010: 156-157) kullanımlar ve doyumlar yaklaşımını 4 ana başlıkta; gereksinimler, kullanımlar, doyumlar ve fonksiyon şeklinde sınıflandırmıştır:

Gereksinimler: Kişilerin davranışlarla karşılanan toplumsal ve bireysel gereksinimleri vardır... kişisel ve çevre ilgili olanaklar yetersiz olduğu zaman bu gereksinimler kitle iletişim araçları üzerinden giderilir.

Kullanımlar: Kitle iletişim aracını kullanmanın “nedenleri” sorun olarak deneyimlenen toplumsal ve psikolojik koşullarda yatar.

Doyumlar: Kişilerin iletişim araçlarını belli gereksinimlerini gidermek için kullanmaları belli doyumlar aradıklarını gösterir... McQuail, Blumler ve Brown (1972) duyumları; vakit geçirme, kişisel ilişki, kişisel özdeşlik ve gözlem veya gözetme şeklinde dört gruba ayırmıştır.

Fonksiyon: İletişim araçlarının fonksiyonu, belli faydalı işlevler görmesi anlamında kullanılmaktadır.

İnternet kullanımına yönelik olumlu yaklaşımların yanında internete yönelik eleştirel yaklaşımlarda söz konusudur. Bu eleştirilerin başında; internetin küresel bir pazar ortamına kullanıcıların ise müşterilere dönüşmesi, küresel sanal ortamda pek çok işlemin atık ticari kaygularla yapıyor olması gelmektedir. İnternet, günümüzde küresel sermayenin ticari faaliyetlerini yürüttüğü, gelirlerini kat be kat artırdığı uluslararası bir pazar alanına dönüşmüştür. İnternet artık ilk dönemdeki o özgür ve paylaşımcı ortamını, yapısını kaybetmiş olduğu yönünde eleştirilmektedir (Çakır, 2015: 34).

3. Problemin İfadesi

Bu çalışmanın genel amacı lise öğrencilerinin internet ortamında fazla zaman geçirme alışkanlıklarını incelemeye yöneliktir. Bu kapsamda, yüz yüze anket yönteminden faydalanılarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 1) Katılımcıların internet bağımlılığı, internete bağlanma sıklığı hangi düzeydedir?
- 2) Katılımcılar internet ortamında günde ortalama kaç saat vakit geçirmektedir?
- 3) Katılımcıların internete yönelmelerini etkileyen enformasyon (haber-bilgi), sosyal, çevresel (fiziki çevre) ve ekonomik faktörler nelerdir?
- 4) Katılımcıların internetsiz bir yaşam ön görüşü var mıdır? bu konudaki görüşleri nedir?
- 5) Katılımcılar internet kullanmasaydı vaktini nasıl değerlendirirdi?

4. Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı

İnternet bağımlılığı, çağımızda diğer bağımlılık türleri kadar tehlikeli olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle internet ile içli dışlı büyüyen Y kuşağı ve Milenyum kuşağında internet bağımlılığına ilişkin araştırmalar sıklıkla yapılmaktadır. Bu araştırma, Milenyum kuşağının temsilcilerinden lise öğrencilerinin internet ortamında fazla vakit geçirme nedenlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

4.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H1: İnternete bağlanma nedeni cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H2: İnternete bağlanma nedeni, öğrenim görülen sınıfa göre farklılık göstermektedir.

H3: İnternete bağlanma nedeni, internete girme sıklığına göre farklılık göstermektedir.

H4: İnternete bağlanma nedeni, günlük ortalama internette geçirilen vakte göre farklılık göstermektedir.

H5: İnternete bağlanma nedenleri, internete girme sıklığını etkilemektedir.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu araştırma lise öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın evrenini ülkemizdeki tüm lise öğrencileri oluşturmaktadır. Ancak bu denli büyük bir örnekleme ulaşmanın zaman ve maliyet açısından imkansızlığı nedeniyle araştırmada örnekleme yoluna gidilmiştir. Araştırma, Nisan 2019 tarihinde, İstanbul Anadolu Köy Hizmetleri Lisesi'nde öğrenim gören toplam 235 lise öğrencisi ile sınırlandırılmıştır.

4.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler, araştırmacı tarafından oluşturulan anket formu yardımıyla toplanmıştır. Katılımcıların cinsiyeti ve sınıflarının yanı sıra, 26 ifadeden oluşan 5'li Likert tipinde hazırlanmış internete bağlanma nedenleri, yine 5'li Likert tipinde hazırlanmış 7 ifadeden oluşan internete bağlanmak yerine zaman geçirebilecek aktiviteler, 14 farklı aktivite esnasında internete bağlanıp bağlanmadıklarına yönelik bir soru ve araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan çoktan seçmeli 4 sorudan oluşan bir anket formu oluşturulmuştur. Araştırma, bu anket formu ile toplanan veriler ile sınırlıdır.

4.5. Verilerin Çözümlemesi

Verilerin çözümlemesinde iki gruplu sorular için Bağımsız Örneklem T Testinden, ikiden fazla gruplu sorular için ise ANOVA analizinden faydalanılmıştır. ANOVA analizi sonucunda farklılık tespit edilen grupların tespitinde ise Tukey Çözümlemesi'nden faydalanılmıştır. Ayrıca araştırmada Regresyon Analizi'nden

faýdalanılmıştır. Tüm analizler SPSS for Windows 25.0 paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

5. Bulgular

5.1. Kişisel Özellikler

Katılımcıların %46,4'ü erkek, %53,6'sı ise kadındır. Katılımcı öğrencilerin %15,7'si 9. Sınıfta, %25,5'i 10. Sınıfta, %37,4'ü 11. Sınıfta ve %21,3'ü 12. Sınıfta öğrenim görmektedir. Katılımcıların %32,8'i internetsiz yaşamın mümkün olduğunu düşünürken, %45,1'lik bir kesim ise internetsiz yaşamın mümkün olmadığını dile getirmiştir. Konu ile ilgili fikir beyan etmeyenler ise %22,1 düzeyindedir. Katılımcıların %60,9'u internete en çok cep telefonu ile bağlandığını dile getirmiştir. Tabletle bağlananların oranı ise %16,6'dır. Dizüstü bilgisayarlar ile bağlananlar %12,3 ve masaüstü bilgisayar aracılığı ile bağlananlar ise %10,2'dir. Katılımcıların %18,7'si her 20-30 dakikada bir, %17,9'u ise saat başı internete bağlanmaktadır. Katılımcıların %45,1'i internette günde ortalama 2-3 saat vakit geçirdiğini dile getirmiştir.

Tablo 1. Kişisel Özellikler

Cinsiyet	N	%	İnternet Kullanım Sıklığı	N	%
Kadın	126	53,6	Her dakika	3	1,3
Erkek	109	46,4	Her 3-5 dakikada bir	14	6,0
Sınıf	N	%	Her 5-10 dakikada bir	29	12,3
9. Sınıf	37	15,7	Her 20-30 dakikada bir	44	18,7
10. Sınıf	60	25,5	Her 30-40 dakikada bir	33	14,0
11. Sınıf	88	37,4	Her 40-50 dakikada bir	18	7,7
12. Sınıf	50	21,3	Her 1 saatte bir	42	17,9
İnternetsiz Yaşam...	N	%	Her 2-3 saatte bir	35	14,9
Evet, mümkün	77	32,8	Her 4-5 saatte bir	9	3,8
Hayır, mümkün değil	106	45,1	Her 5 saat ve üzeri	8	3,4
Fikrim yok	52	22,1	İnternette Geçirilen Süre	N	%
İnternete Bağlanılan Araç	N	%	1 Saat ve daha az	22	9,4
Masaüstü Bilgisayar	24	10,2	2-3 Saat	106	45,1
Tablet	39	16,6	4-5 Saat	61	26,0
Dizüstü Bilgisayar	29	12,3	6-7 Saat	42	17,9
Cep Telefonu	143	60,9	8 saat ve daha fazlası	4	1,7
Total	235	100,0	Total	235	100,0

5.2. İnternete Bağlanma Nedenleri

Katılımcıların internete bağlanma nedenleri incelendiğinde, interneti en çok haber, bilgi, eğlence ve araştırma amacıyla kullandıkları görülmektedir (ortalama 4,20 ve standart sapma 0,50746). Sosyal amaçlı kullanım ikinci sırada gelirken (ortalama 3,20 ve standart sapma 0,66385), fiziki çevrenin yetersizliği ise üçüncü sıradadır (ortalama 3,00 ve standart sapma 1,01043). Ekonomik faktörler ise son sırada gelmektedir (ortalama 1,68 ve standart sapma 0,93907).

Tablo 2. İnternete Bağlanma Nedenleri

	Ortalama	St. Sapma
Haber, Bilgi, Eğlence ve Araştırma Amacı	4,20	0,507
Dünya ve Türkiye’de yaşanan gelişmeleri takip ederim	4,01	0,906
İstediğim konularda bilgilere kolayca ulaşma imkânı vardır	4,56	0,739
TV izlerim, gazete, kitap, dergi ve makale vs. okurum	3,91	0,991
Film izlerim, müzik dinlerim ve oyun oynarım	4,54	0,758
Araştırma yaparım, ödev hazırlarım	4,03	0,945
Fiziki Çevrenin Yetersizliği	3,00	1,010
Oturduğum semtte yeterince kütüphane yok, var olanlar ihtiyaçlarımı karşılamamaktadır	3,43	1,428
Yaşadığım semtte park, oyun ve yürüyüş alanları yetersizdir	2,73	1,499
Yaşadığım semtte spor yapma imkanları sınırlıdır	2,84	1,464
Yaşadığım semtte dışarda zaman geçirebileceğim sakin bir alan çok azdır	3,01	1,530
Dışarda arkadaşlarımla buluşabileceğim yerler sınırlıdır	2,63	1,457
Kültürel ve sanatsal aktiviteler yetersizdir	3,35	1,389
Sokakta çok fazla insan var, dışarıyı çok kalabalık	3,43	1,355
Kendimle baş başa kalma olanağı, imkânı neredeyse yok	2,60	1,318
Sosyal Faktörler	3,20	0,663
Evde çok fazla TV izlenmektedir. TV izlemek istemediğim için internete bağlanırım	2,69	1,235
İnternette sosyalleşme imkânı bulmaktayım	3,62	1,208
Arkadaş edinirim	3,76	1,239
Arkadaşlarımla daha çok sanal ortamlarda buluşabilmekteyim	2,39	1,271
Sosyal medya birçok ihtiyacımı karşılamaktadır	3,18	1,288
Yaşadığım çağın gerisinde kalmak istemiyorum	3,86	1,169
Bilgisayar başında kendimle baş başa kalma olanağı buluyorum	2,92	1,407
Çevremdeki bütün arkadaşlarım da benzer şeyler yapmaktadır	3,58	1,106
Boş zamanım çok, internete girmekten başka alternatif bulamıyorum	2,41	1,258
Derslerim çok yoğun, sosyal medyaya girerek kafa dağıtıyorum	3,61	1,175
Ekonomik Faktörler	1,68	0,939
Bir kafede oturacak maddi imkanların sınırlıdır	1,79	1,049
Kültürel, sanatsal ve spor aktivitelerini takip edebilecek maddi koşullarım sınırlıdır	1,74	1,072
Kitap, dergi, gazete alacak imkanların kısıtlıdır	1,53	0,953

5.3. İnternet Yerine Zaman Geçirecek Faaliyetler

Katılımcılara internet kullanmamaları durumunda zamanlarını nasıl geçirecekleri sorulmuştur. Buna göre katılımcılar, internet kullanmak yerine arkadaşlarıyla dışarıda bir yerlerde görüşmek isteyebileceğini (ortalama 4,13 ve st.

Sapma 1,125) ve kendisine daha çok vakit ayıracağını (ortalama 4,07 ve st. Sapma 1,123). Kurs yapma ise katılımcıların internet yerine zaman geçirmek isteyebilecekleri en son aktivite olarak görülmektedir (ortalama 2,94 ve st. Sapma 1,347).

Tablo 3. İnternet Yerine Zaman Geçirilecek Faaliyetler

	Ortalama	St. Sapma
Arkadaşlarımla dışarda bir yerlerde görüşmek isterdim	4,13	1,125
Kendime daha çok vakit ayırırdım	4,07	1,123
Kütüphaneye, sinemaya, tiyatroya, konsere gitmek isterdim	4,03	1,209
Dışarda daha çok zaman geçirmek isterdim, parka giderdim, spor yapardım	3,83	1,138
Kitap, dergi ve gazete satın alıp okumak isterdim	3,78	1,230
Ailemle daha çok sohbet ederdim	3,68	1,249
Kurs yapardım	2,94	1,347

5.4. Aktiviteler Esnasında İnternete Bağlanma

Katılımcılara belirli aktiviteler esnasında internete bağlanıp bağlanmadıkları sorulmuş ve birden fazla yanıt verebilme serbestisi tanınmıştır. Bu nedenle verilen yanıtların toplam sayısı, toplam katılımcı sayısından fazladır. Buna göre katılımcılar en çok okuldan sonra (%12,60), yalnızken (%12,54) ve teneffüslerde (!11,52) internete bağlandığını belirtmiştir. Aileyle bir aradayken (%4,42), okulda, ders esnasında (%2,99) ve bir şeyler okurken (%1,31) ise internete bağlanma tercihi en düşük düzeydedir.

Tablo 4. Aynı Anda İnternete Bağlanılan Aktiviteler

	N	%
Okuldan sonra	211	12,60
Yalnızken	210	12,54
Teneffüslerde	193	11,52
Uyumadan önce (yatağıma uzandığımda)	184	10,99
Toplu taşıma araçlarında	179	10,69
Televizyon, film vb. izlerken	115	6,87
Arkadaşlarımla bir yerde otururken	111	6,63
Sabah yataktan kalkmadan önce	92	5,49
Kahvaltı esnasında	79	4,72
Öğlen ve akşam yemeği yerken	78	4,66
Yolda yürürken	77	4,60
Ailemle bir aradayken	74	4,42
Okulda, ders esnasında	50	2,99
Bir şeyler okurken	22	1,31
Toplam	1675	100,00

6. İstatistiksel Analizler

6.1. Cinsiyete Göre İnternete Bağlanma Nedenleri

Katılımcıların internete bağlanma nedenlerinin cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için bağımsız örneklem t testinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların internete bağlanma nedenlerinin cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği görülmüştür (tüm p değerleri, uç değer olan 0,05'ten büyüktür).

Tablo 5. Cinsiyete Göre İnternete Bağlanma Nedenleri

		N	Ortalama	St.		
				Sapma	t	p
Haber Amaçlı	Kadın	126	4,2190	0,50750	0,314	0,754
	Erkek	109	4,1982	0,50954		
Fiziki Çevrenin Yetersizliği	Kadın	126	3,0060	1,02918	0,080	0,937
	Erkek	109	2,9954	0,99302		
Sosyal Faktörler	Kadın	126	3,1786	0,67083	-0,559	0,576
	Erkek	109	3,2272	0,65781		
Ekonomik Faktörler	Kadın	126	1,7037	1,00772	0,301	0,764
	Erkek	109	1,6667	0,85707		

6.2. Sınıfa Göre İnternete Bağlanma Nedenleri

Katılımcıların internete bağlanma nedenlerinin öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için ANOVA analizinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların sosyal ($p=0,008 < 0,05$) ve ekonomik ($p=0,023 < 0,05$) faktörler nedeniyle internete bağlanmaları, öğrenim gördükleri sınıfa göre farklılık göstermektedir. Bu farklılığın kaynağının tespit edilmesi için gerçekleştirilen Tukey çözümlenmesi sonucunda, 12. Sınıf öğrencilerinin, 10. Ve 11. Sınıf öğrencilerine göre daha fazla sosyal faktörler nedeniyle internete bağlandıkları görülmüştür. Ayrıca 12. Sınıf öğrencileri 11. Sınıf öğrencilerine göre daha fazla ekonomik faktörler nedeniyle internete bağlanmaktadır.

Tablo 6. Sınıfa Göre İnternete Bağlanma Nedenleri

		N	Ortalama	St. Sapma	F	p	Farklılık
Haber Amaçlı	9. Sınıf	37	4,0865	0,61921	1,244	0,295	
	10. Sınıf	60	4,2800	0,47329			
	11. Sınıf	88	4,2318	0,43086			
	12. Sınıf	50	4,1760	0,57377			
	Total	235	4,2094	0,50746			
Fiziki Çevrenin Yetersizliği	9. Sınıf	37	3,0574	0,95860	2,270	0,081	
	10. Sınıf	60	2,8417	1,08458			
	11. Sınıf	88	2,9148	0,93992			
	12. Sınıf	50	3,3025	1,03728			
	Total	235	3,0011	1,01043			
Sosyal Faktörler	9. Sınıf	37	3,3369	0,62696	4,049	0,008	10-12
	10. Sınıf	60	3,0767	0,66035			11-12
	11. Sınıf	88	3,0989	0,55263			
	12. Sınıf	50	3,4300	0,80210			
	Total	235	3,2011	0,66385			
Ekonomik Faktörler	9. Sınıf	37	1,5766	1,04423	3,229	0,023	11-12
	10. Sınıf	60	1,6167	0,95042			
	11. Sınıf	88	1,5758	0,71782			
	12. Sınıf	50	2,0467	1,11272			
	Total	235	1,6865	0,93907			

6.3. İnternette Geçirilen Süreye Göre İnternete Bağlanma Nedenleri

Katılımcıların internete bağlanma nedenlerinin internette geçirdikleri süreye göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için ANOVA analizinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların haber, bilgi ve eğlence amacı hariç, internete bağlanma nedenlerinin internette geçirdikleri süreye farklılık gösterdiği görülmüştür (sırasıyla $p=0,024 < 0,05$; $p=0,000 < 0,005$ ve $p=0,000 < 0,05$). Bu farklılığın kaynağının tespit edilmesi için ise Tukey çözümlemesinden faydalanılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda;

- İnternette 4-5 saat vakit geçirenler, 2-3 saat vakit geçirenlere göre daha fazla fiziki çevrenin yetersizliği nedeniyle internete bağlanmaktadır.
- İnternette geçirilen süre arttıkça, sosyal faktörler nedeniyle internete bağlanma da artış göstermektedir.
- İnternette geçirilen süre arttıkça ekonomik nedenlerle internete bağlanma da artış göstermektedir.

Tablo 7. İnternette Geçirilen Süreye Göre İnternete Bağlanma Nedenleri

		N	Ortalama	St. Sapma	F	p	Farklılık
Haber, Bilgi, Eğlence Amaçlı	(1) 1 Saat ve daha az	22	4,0636	0,45518	1,906	0,110	
	(2) 2-3 Saat	106	4,2585	0,47727			
	(3) 4-5 Saat	61	4,1115	0,57680			
	(4) 6-7 Saat	42	4,2714	0,48755			
	(5) 8 saat ve daha fazlası	4	4,5500	0,34157			
	Total	235	4,2094	0,50746			
Fiziki Çevrenin Yetersizliği	(1) 1 Saat ve daha az	22	3,2727	1,05266	2,866	0,024	2-3
	(2) 2-3 Saat	106	2,8172	0,88358			
	(3) 4-5 Saat	61	2,9508	1,01506			
	(4) 6-7 Saat	42	3,3571	1,18764			
	(5) 8 saat ve daha fazlası	4	3,4063	0,94304			
	Total	235	3,0011	1,01043			
Sosyal Faktörler	(1) 1 Saat ve daha az	22	2,8636	0,44992	12,094	0,000	1-3
	(2) 2-3 Saat	106	3,0261	0,55385			
	(3) 4-5 Saat	61	3,2410	0,73493			
	(4) 6-7 Saat	42	3,7071	0,61818			
	(5) 8 saat ve daha fazlası	4	3,7750	0,47170			
	Total	235	3,2011	0,66385			
Ekonomik Faktörler	(1) 1 Saat ve daha az	22	1,7273	0,77416	6,296	0,000	2-4
	(2) 2-3 Saat	106	1,4717	0,71546			
	(3) 4-5 Saat	61	1,6339	0,90412			
	(4) 6-7 Saat	42	2,1746	1,27353			
	(5) 8 saat ve daha fazlası	4	2,8333	1,17063			
	Total	235	1,6865	0,93907			

6.4. İnternete Bağlanma Sıklığına Göre İnternete Bağlanma Nedenleri

Katılımcıların internete bağlanma nedenlerinin internete bağlanma sıklıklarına göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için bağımsız örneklem t testinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 1 saatte birden daha sık internete bağlananlar daha çok sosyal amaçlarla internete bağlanmaktadır ($p=0,000 < 0,05$). Haber, bilgi, eğlence ve araştırma amacı, fiziki çevrenin yetersizliği ve ekonomik faktörlerle internete bağlanma, internete bağlanma sıklığına göre farklılık göstermemektedir (tüm p değerleri, uç değer olan 0,05'ten büyüktür).

Tablo 8. İnternete Bağlanma Sıklığına Göre İnternete Bağlanma Nedenleri

		N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Haber Amaçlı	1 Saatte birden az	52	4,1385	0,52325	-1,142	0,254
	1 Saatte birden sık	183	4,2295	0,50252		
Fiziki Çevrenin Yetersizliği	1 Saatte birden az	52	2,7837	0,84675	-1,766	0,079
	1 Saatte birden sık	183	3,0628	1,04614		
Sosyal Faktörler	1 Saatte birden az	52	2,8109	0,60975	-5,049	0,000
	1 Saatte birden sık	183	3,3120	0,63762		
Ekonomik Faktörler	1 Saatte birden az	52	1,6346	0,81184	-0,451	0,652
	1 Saatte birden sık	183	1,7013	0,97372		

6.5. İnternet Kullanım Nedenlerinin İnternet Kullanım Sıklığına Etkisi

İnternet kullanım nedenlerinin internet kullanım sıklığına etkisini belirlemek için çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Çoklu regresyon analizi, birden fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortaya koymada kullanılmaktadır. Araştırma amacıyla oluşturulan hipotezin testinde kullanılan çoklu regresyon analizinin sonuçları Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9. İnternet Kullanım Nedenlerinin İnternet Kullanım Sıklığına Etkisi

Model 1	Beta	t	p
Haber, Bilgi, Eğlence ve Araştırma Amaçlı	0,040	0,696	0,487
Fiziki Çevrenin Yetersizliği	-0,015	-0,226	0,821
Sosyal Faktörler	-0,481	-8,094	0,000
Ekonomik Faktörler	-0,110	-1,711	0,089
	$R^2=0,257$		
	$F_{(4,230)}=21,277$		
	$p=0,000$		

Model 1'de internet kullanım nedenlerinin internet kullanım sıklığına etkisi incelenmiştir. Yapılan regresyon analizine göre Model 1'in açıklama gücü düşük ($R^2=0,257$) olmakla birlikte istatistiki olarak anlamlıdır ($F_{(4,230)}=21,277$ ve $p=0,000<0,005$). Analize göre sosyal faktörlerin internet kullanım sıklığı üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve olumsuz bir etkisi söz konusudur. Yani, sosyal amaçlarla internet kullanımı, internete bağlanma sıklığını arttırmaktadır.

7. Sonuç

Tarihsel süreçte kitle iletişim araçlarında yaşanan yapısal dönüşüm yeni medya iletişim teknolojileri, mobil iletişim teknolojileri ve internet kullanım teknolojilerinin gelişmesine ön ayak olmuştur. İletişim teknolojilerinde sağlanan bu ilerlemeler toplumsal dönüşümü de kaçınılmaz bir şekilde etkilemiştir. İnternet teknolojisinin kitlelerin kullanımına uygun hale getirilmesi kurumsal, toplumsal, kitlesel ve bireysel iletişim süreçlerini tamamen değiştirmiştir. İnternet kullanımı bireysel alışkanlıkları, yaşam biçimini, insan ilişkisini, aşk evlilik ilişkisini, aile ilişkisini, alış-veriş

alışkanlıklarını, zaman geçirme alışkanlıklarını, yeme-içme alışkanlıklarını, eğitim alışkanlıklarını, okuma-yazma alışkanlıklarını, eğlence ve hobi edime alışkanlıklarını, kısaca insanoğlunun bütün geleneksel alışkanlıklarını değiştirmiştir. Bugün toplumsal değişim-dönüşümün öncüsü konumunda olan internet nerdeyse dünyanın her köşesinde kullanılmaktadır. Gerek dünya da gerekse Türkiye genelinde internet kullanımı her geçen gün artmaktadır. Milenyum kuşağı olarak adlandırılan ve lise düzeyinde okuyan gençlerin artık günlük yaşamlarında sık sık internete bağlandıkları görülmektedir. Buna çeşitli faktörlerin sebep olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu araştırma lise öğrencilerinin internette fazla vakit geçirme eğilimlerini sorgulama, çeşitli değişkenler açısından ilişkiyi inceleme ve buna sebep olan faktörleri belirlemeye yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada uygulanan anketten şu bulgular elde edilmiştir:

İnternet, lise gençliği açısından en çok haber okuma, bilgi edinme eğlence ve amacıyla kullanılırken; en az ise ekonomik nedenlerle kullanıldığı tespit edilmiştir. Lise gençlerinin finansal durumları internet kullanımını ciddi oranda etkilememektedir. Katılımcılar, internete bağlanmak yerine en çok arkadaşlarıyla dışarda bir yerlerde görüşmek isteyebileceklerini, en az ise kurs yapacaklarını belirtmiştir. Katılımcıların günün hangi saatlerinde internette bağlanmaktadır sorusuna; en çok okuldan sonra, yalnızken ve teneffüslerde, en az ise aileyle bir aradayken ve bir şeyler okurken bağlandıkları cevabını vermiştir. Lise gençlerinin cinsiyete göre internete bağlanma nedenleri farklılık göstermemektedir. Farklı sınıflarda okuyan öğrenciler arasında internet kullanma sebeplerinde de farklılık olduğu tespit edilmiştir. Lise 12. Sınıf öğrencileri 11. Sınıf öğrencilerine göre daha fazla sosyal faktörler nedeniyle internete bağlanırken, 12. Sınıf öğrencileri 11. Sınıf öğrencilerine göre daha fazla ekonomik faktörlerden dolayı internete bağlandıklarını dile getirmişlerdir. Yaşadıkları şehrin (mahallenin) fiziki çevresinin yetersiz oluşu, dışarda zaman geçirebilecekleri birtakım spor aktivite alanlarının az olması onları internete bağlanmaya, internet kullanmaya sürüklediği gözlemlenmiştir. İnternette 4-5 saat vakit geçirenler, 2-3 saat vakit geçirenlere göre daha fazla fiziki çevrenin yetersiz olmasından yakınmışlardır ve bu nedenle internete bağlandıklarını söylemişlerdir. Lise gençlerinin internette geçirdikleri süre arttıkça, sosyal faktörler nedeniyle internete bağlanma da artış göstermektedir. Öğrencilerin internette geçirdikleri süre arttıkça ekonomik sebeplerle internete bağlanma sürelerinde artış olduğu saptanmıştır. Bir saatten daha az sürede internete bağlanan öğrenciler daha çok sosyal amaçlı internet kullandıklarını belirtmişlerdir. Sosyal amaçlarla internet kullanımı, internete bağlanma sıklığını artırmıştır.

Kaynakça

- Akbıçak, A. (2017). Yeni İletişim Teknolojileri ile Dönüşüme Uğrayan Aktivizm Olgusu: Change.Org ve Avaz.Org Çözümlemeleri (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anar, E. (2000). *Çağdaş Bir Efsane İnternet*, *Özgür Üniversite Forumu*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları.

- Babacan, E. M. (2017). *Sosyal Medya ve Gençlik*. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Beal, V. (2016). "Internet". 27 Şubat 2019 tarihinde <http://www.webopedia.com/TERM/I/Internet.html>, adresinden erişildi.
- Briggs, A. and Burke, P. (2005). *A social history of the media. from Gutenberg to the internet*, Cambridge: Polity Press.
- Capron, H. L. and Johnson, A.J. (2004). *Computers: Tools for an Information Age*. Colorado: Pearson Education Eight Edition.
- Castells, M. (2005). *Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. Cilt II. Çev: Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Crowley, D. ve Heyer, P. (2017). *İletişim Tarihi. Teknoloji, Kültür, Toplum* (B. Ersöz Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çatalpınar, P. (2017). *İnternet Bağımlılığı: Yeni Bir Tanım Gerekli mi? (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: Beykent Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Çınar, M. (2015). *İnternette Gösteri ve Gözetim, Eleştirel Bir Okuma*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmaların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*. Ankara: Erk Yayıncılık.
- Hauben, M. (1995). "Behind the Net: The Untold History of the ARPANET and Computer Science". 29 Aralık 2018 tarihinde <http://www.columbia.edu/~rh120/ch106.x07> 29/02/2018, adresinden erişildi.
- İnce, M. ve Koçak, M. C. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneği, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 736-749.
- Karaca, E. S., Altınbaşak İ. (2009). İnternet reklamcılığı ve internet reklamı ölçümlenmesi üzerine bir uygulama, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9 (2): 463-487.
- Koçak, M.C. ve İnce, M. (2019). Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Değerlendirilmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (64), 795-803.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle İletişim Kuramları. Kavramlar, Okullar, Modeller*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Severin W. J. ve Tankard, J. W. (1994). *İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları* (S. Sever ve A. A. Bir Çev.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Kibele Sanat Merkezi.
- Yaylagül, L. (2010). *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- TUİK (2018). 16 Mayıs 2018 Haber Bülteni, 2, 27598.
- Yalçın, C. (2003). Sosyolojik Bir Bakış Açısıyla İnternet, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1): 77-89.
- 2018 İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri. 20 Şubat 2019 tarihinde <https://dijilopedi.com/2018-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>, adresinden erişildi.

EFL Postgraduate Students' Perspectives towards Teachers' Feedback on L2 Writing

Mosab İsmail Banat
Universiti Utara Malaysia
orcid.org/0000-0002-2539-4670

Nayef Jomaa Jomaa*
Karabuk University
Faculty of Letters
orcid.org/0000-0001-8952-5812

Ahmad Affendi Shabdin
Universiti Utara Malaysia
orcid.org/0000-0002-5308-1911

Abstract

The effectiveness of written corrective feedback in improving students' writing proficiency has been widely studied recently. However, the students' perspectives towards the feedback they receive have been considered by only few studies. Therefore, the perspectives towards the coded corrective feedback were explored in the current study. The study adopted a qualitative approach employing semi-structured interviews with ten postgraduate students studying Intensive English Course at Universiti Utara Malaysia. The students were selected purposefully and were divided based on their proficiency levels. They received two types of feedback as Direct and Indirect Coded Feedback on two writing tasks. After that, they were interviewed individually. The data were analysed manually by making thematic analyses using open and axial coding techniques. The findings revealed that all the participants need Corrective Feedback on a regular basis. They stated that the direct feedback is clear and an easy way of providing feedback and shows their teachers' interest in correcting their mistakes. On the other hand, they illustrated that the direct corrective feedback might have negative psychological effects on them. As for the indirect coded feedback, the participants stated that it increases their self-confidence as independent learners. In addition, they revealed that it is both time and effort-consuming for the learners. These findings could have pedagogical implications by helping teachers realize the most effective type of corrective feedback.

Keywords: L2 Writing, EFL Students, Corrective Feedback, Qualitative Approach

Lisansüstü EFL Öğrencilerinin İkinci Dilde Yazma Üzerine Öğretmenler Tarafından Verilen Geribildirim Yönelik Bakış Açılı

Öz

Yazılı düzeltme geribildirimlerinin öğrencilerin yazma yetkinliğini geliştirmedeki verimliliği son zamanlarda geniş ölçüde tartışılmıştır. Ancak, oldukça az sayıda çalışma öğrencilerin edineği geribildirimlere dair bakış açılarını ele almıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada kodlamalı düzeltme geribildirimlerine dair bakış açıları incelenmiştir. Araştırma Universiti Utara Malaysia'da hızlandırılmış İngilizce kursunda okuyan lisansüstü öğrencilerle yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmeler vasıtasıyla nitel bir yaklaşım sergilemektedir. Öğrenciler bu amaca yönelik seçilmiş ve yeterlilik seviyelerine göre gruplandırılmıştır. Bu öğrenciler iki yazı ödevine dair doğrudan ve dolaylı kodlamalı olmak üzere iki türlü geribildirim almıştır. Daha sonra, öğrenciler ayrı ayrı mülakata alınmıştır. Edinilen veri, açık ve eksensel kodlama teknikleri kullanarak tematik çözümlemelerde bulunmak üzere şahsen-manüel bir şekilde incelenmiştir. Bulgular göstermektedir ki tüm katılımcılar düzenli aralıklarla yapılan düzeltme geribildirimlerine ihtiyaç duymaktadır. Katılımcılar doğrudan geri dönütün açık ve kolay bir geribildirimde bulunma yöntemi olduğunu ve hatalarının düzeltilmesinde öğretmenler tarafından ortaya konan

ilgiyi gösterdiğini dile getirmektedir. Diğer yandan, doğrudan yapılan düzeltme geri dönütlerinin kendi üzerlerinde olumsuz psikolojik etkilere neden olabileceğini göstermişlerdir. Dolaylı kodlamalı geribildirimde ise katılımcılar bu türün bağımsız öğrenciler olarak kendi öz güvenlerini artırdığını belirtmişlerdir. İlâveten, bunun öğrenciler için hem zaman hem de güç sarf ettirici olduğunu yansıtmışlardır. Mevzubahis bulgular, en etkili düzeltme geribildirim türünü saptamada öğretmenlere yardımcı olarak eğitimsel bir işlev kazanabilir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dilde Yazma, İngilizceyi Yabancı Dil olarak kullanan (EFL) Öğrenciler, Düzeltme Geribildirimi, Nitel Araştırma Yöntemi

1. Introduction

One of the essential roles of teachers is to provide students with effective feedback. In this regard, error correction is probably one of the most important used methods for responding to students' writing. According to Ferris (2003), error correction may be the most significant aspect that contributes to students' success in writing. In addition, error correction helps teachers assess their students' level of proficiency, and it is important for students to identify the correct forms to avoid making the errors in their future writing. Hendrickson (1978) states that making errors seems to be necessary and an essential part of language learning. Therefore, learners' errors and the feedback on these errors imply significant interests for both language teachers and researchers. Consequently, feedback is important for developing the writing skill for all students during the different stages. According to Wiggins (2004), feedback is a part of an educational assessment system that provides information about what was accomplished in the light of specific goals, whereby the assessment requires a known set of measurable goals, standards and criteria that make the goals real and specific. In addition, the formative assessment is specifically intended to provide feedback on the performance to improve and accelerate learning (Sadler, 1989). Therefore, it can be said that the appropriate feedback is essential in the learning-teaching process because it simply enables students to compare their work with the objectives of the task given to them. On the other hand, lack of introducing useful feedback influences students' writing performance negatively. However, the effectiveness of error correction in improving students' writing proficiency has become a debatable issue, thus attracting the interest of several researchers to explore which type of correction is more effective (Chandler, 2003; Ferris, 1999, 2010; Truscott, 1996; Truscott & Hsu, 2008). Some researchers consider that providing feedback has an important role in enhancing the quality of students' writing performance (Brown, 2007; Ferris, 1999, 2003, 2004; Hedgcok and Lefkowitz, 1994; Hyland and Hyland, 2006; Lee, 2004, 2008; Rahimi, 2009). On the other hand, it has been claimed in previous studies that written corrective feedback (WCFB) is ineffective and constitutes an obstacle for the improvement of students' writing skill (Kepner, 1991; Semke, 1984; Sheppard, 1992; Truscott, 1996, 1999, 2007).

Studies have been conducted to investigate not only the effectiveness of WCFB but also the impact of various types of corrective feedback, such as direct and indirect corrections on students' performance in writing (e.g. Bitchener and Knoch, 2009; Bitchener, 2008; Chandler, 2003; Ellis et al., 2008). In Lee's (2005) study, for instance,

It was found that giving implicit corrective feedback has a positive effect on students' writing accuracy. On the other hand, it was found in other studies (e.g. Ellis et al., 2006; Varnosfadrani and Basturkmen, 2009) that the explicit corrective feedback improves students' writing skill more than implicit feedback. Other studies conducted on the effectiveness of corrective feedback in terms of students and teachers' perspectives (e.g. Lasagabaster and Sierra, 2005; Schulz, 2001; Yoshida, 2008) resulted in varied conflicting conclusions. According to Brown (2007), the ways we assess our students' performance and provide them with feedback can really make a difference to how students learn. For example, teachers' feedback on students' writing performance influences both students and teachers positively. In this regard, Othman (2006) emphasizes that the feedback helps students identify their strengths and weaknesses to improve their learning and help teachers in the teaching process.

In spite of the increasing number of studies on corrective feedback, teachers are often not aware of the results of these studies. In this regard, Hyland and Hyland (2006) illustrate that the findings of the published research could probably fail to find their ways to the teachers. In the Malaysian context, teachers usually face a difficulty in providing their students with proper feedback to improve their writing level due to time constrain and the big number of students in classes (Razali and Jupri, 2014). Other studies (Cohen and Cavalcanti, 1990) argue that there may be a mismatch between the provided written corrective feedback and the preferred feedback by learners. Similarly, Schulz (2001) argues that students may have multiple perspectives towards their errors and how they should be corrected. For instance, when students receive undesired feedback, which does not meet their expectations and needs, this feedback can be a barrier to their learning process. In other words, inappropriate feedback may be a cause of confusion for those students. Therefore, Dornyei (2003) and Sakui and Gaies (1999) revealed that the difference in teachers and students' beliefs can demotivate and frustrate students. Similarly, Krashen (1982) in his Affective Filter Hypothesis argues that when L2 learners are stressed, frustrated, bored and demotivated, they may not receive the desired comprehensible input. Therefore, it is important for teachers to realize their students' perception about the written corrective feedback. In other words, providing students' with their preferred feedback can facilitate their language learning and motivate them to learn and improve their writing performance and accuracy. For Russell and Spada (2006), students' perception towards their learning process can be a mediating factor in the choice of the best teaching style to effectively help them in the classroom. In this context, several studies (e.g., Lee, 2004; Schulz, 2001) explored students' preferences towards the different types of received feedback and found that students' learning experience determines their perceptions and suppositions about the best teaching style. However, few studies have considered the students' perspectives (Lee, 2008) and preferences (Kagimoto and Rodgers, 2008; Renko, 2012) towards the feedback they receive, specifically in the context of EFL Arab postgraduates in Malaysia. Hence, the present study explores the perspectives of students regarding the written corrective feedback they receive.

2. Research Methodolog

2.1. Research Design

A qualitative research methodology was adopted in the present study. According to Creswell (2012), in exploring a central phenomenon, a qualitative research involves interviewing the participants and asking them broad and general questions to obtain rich information based on their experience. The qualitative research design involves collecting the data from a small number of individuals to obtain the participant's views about a certain phenomenon. In this study, the phenomenon of the corrective feedback provided by the teachers on their students' writing tasks was explored and analysed.

2.2. Data Collection

In case studies, researchers collect detailed information using a variety of data collection procedures over a sustained period of time. In the present study, data were collected through semi-structured interviews, employing two types of corrective written feedback on two written tasks by EFL postgraduates to elicit the participants' perspectives. The first feedback was indirect coded corrective feedback, whereas the second one was direct corrective feedback on two written essays.

2.3. Participants

This study was conducted on international students who attended Intensive English course at Universiti Utara Malaysia. These students failed to meet the English language requirements Band 6 in International English Language Testing System (IELTS) or 550 in Test of English as a Foreign Language (TOEFL) paper-based exam as an admission condition. New international students who cannot achieve the required score in IELTS or TOEFL exams are required to sit for English Language Placement Test (ELPT) at the beginning of each semester. If the students could not achieve the required score in ELPT exam, they have to attend a compulsory Intensive English course for a period of one semester at Universiti Utara Malaysia. During the Intensive English course, students study general English skills (reading, listening, speaking and writing with a focus on other skills and language aspects). One of the classrooms of the Intensive English program included 21 postgraduate international students coming from different cultural backgrounds; the majority of the students in this class (19 students) were Arabic native speakers.

2.4. Sampling

This qualitative study employed a purposeful sampling in choosing the participants. According to Wilmot (2005), a purposeful sampling is a technique used in qualitative studies, whereby the criteria of the selection is more important than the number of the participants interviewed. Ten EFL Arab postgraduates showed their interest to participate in this study which formed 47.5 percent of the total number of the students (21 students). All the participants are Arabic native speakers coming from Jordan, Iraq, Yemen, and Algeria.

The researcher was provided with a record that contains the students' scores on their writing placement test by the students' instructor who has 25 years of experience in teaching ESL. The students' performances in writing skill were evaluated based on IELTS band score scale from (0-9) which is used widely in evaluating non-native English speakers' language and writing abilities.

The teacher's record was used to divide the sample of this study into three main groups based on the proficiency levels of the population. The students' records showed that the lowest score was 2 and 5, whereas the highest score was 8 in writing skill only. Therefore, the participants were classified into three groups based on their proficiency as follows. Four students (S1, S2, S3, and S4) who scored between (2.5-4) were considered a novice proficiency level in writing. Second, four students (S5, S6, S7 and S8) who scored between (4.5-6) were considered an intermediate proficiency level in writing, whereas only two students (S9 and S10) who scored between (6.5-8) were considered an advanced proficiency level in writing.

2.5. Instrumentation

This qualitative study used a semi-structured interview as a tool of data collection. To introduce the participants to the corrective feedback in this study, it was necessary to provide them with two types of corrective feedback on their written essays tasks to elicit their perspectives towards the given two types of error correction.

2.6. Students' Writing Tasks

The participants of this study were asked to write two essays; both essays belong to the problem-solving genre. The technique of writing this type of essays was instructed throughout the Intensive English semester as part of the English writing course syllabus. In the first written task (*How can technology reduce stress among people?*), the participants were asked to write a problem-solving essay during the English class period which is 50 minutes. Two weeks after writing the first essay, the participants were asked to write another problem-solving essay (*Climate changes cause several problems, discuss some of these problems and suggest solutions to reduce the bad effects of this problems*) during the period of 50 minutes.

2.7. Feedback Procedure

The focus of this study was on some of the most frequent grammatical errors in English writing based on Ferris'(2000) list. The study targeted eight types of ESL students' errors to be corrected, including a) The wrong choice of words, b) Using the wrong tense, c) Using wrong subject-verb agreement, d) Using a wrong syntactic structure, e) Using an incorrect spelling in writing words, f) Missing word errors, g) Extra items or words, and h) the wrong use of punctuation. The instructor of the participants provided two types of error corrective feedback on the eight types of the grammatical errors.

2.8. First Task Correction

On the first written essay, the participants received indirect coded corrective feedback on the errors which they made. The errors were underlined to guide the students to the location of their errors and a code was provided for each error to indicate the type of the errors. According to Ellis (2009), error correction with codes involves providing some metalinguistic clues by giving the students' error codes to indicate the nature of these errors. In this type of correction, it was the students' responsibility to look for the correct form for the errors which they committed. Alongside the corrected written essays, the students received a piece of paper which showed the targeted error type, the used code in correction and an example on each error they made to help them in revising and correcting their errors.

Figure 1 shows an example of the indirect coded corrective feedback which was provided on one of the students' written tasks.

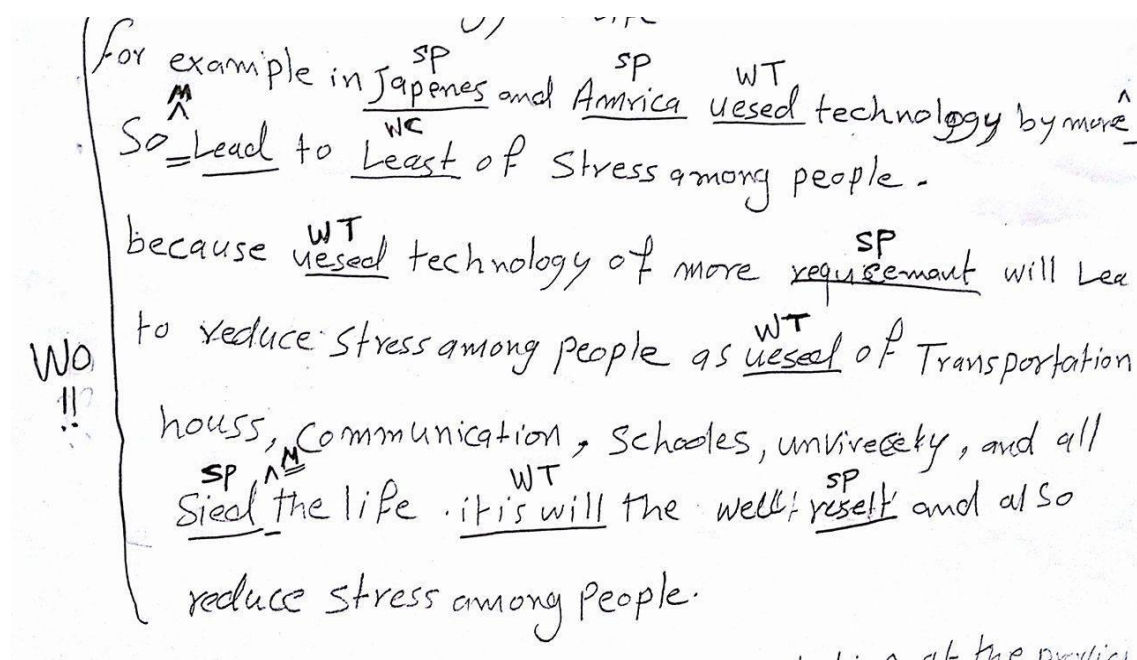

Figure 1: A Sample of the Indirect Coded Corrective Feedback

2.9. Second Task Correction

Regarding the errors which were in the second writing essay task, the participants received direct corrective feedback on the same kind of grammatical errors which were corrected using the indirect feedback in the first written essay. In the direct corrective feedback, the participants' second essay involved writing the correct form of the wrong words or sentences above the students' errors. According to Ellis (2009), the direct corrective feedback involves providing the students with the correct forms of their errors. Figure 2 below is an example of the direct correction.

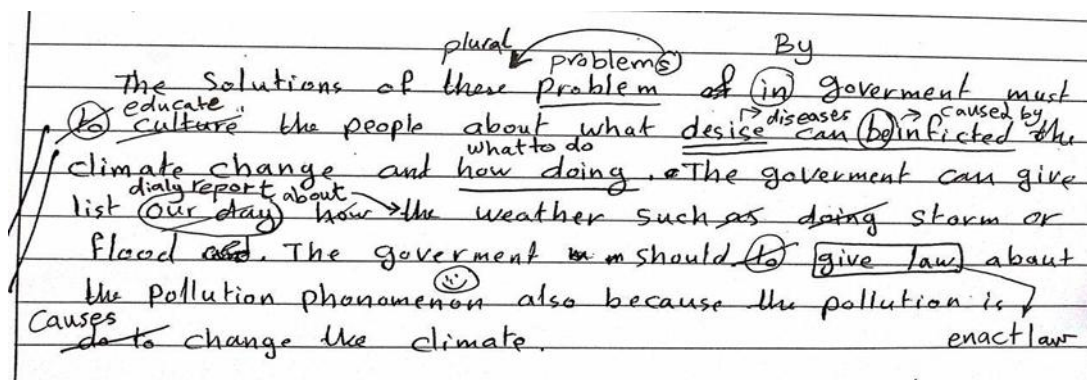

Figure 2: A Sample of the Direct Corrective Feedback

2.10. Interview

To elicit the students' perspectives on the direct and indirect corrective feedback, this qualitative study adopted a semi-structured face-to-face interview with the participants in one of the rooms at Sultanah Bahiyah Library at UUM. According to Creswell (2005), a semi-structured interview is an instrument used to elicit in-depth and meaningful information from the participants of the study by asking them open-ended questions and recording their responses to these questions. An adapted version of Ferris' (2007) interview was used to formulate the interview questions in the present study. All the semi-instructed interviews were audio-recorded after obtaining the consent of the participants. Then, they were transcribed and analyzed.

2.11. Data Analysis

The interviews were analysed manually using open and axial coding techniques. This technique involved reading through the data several times in a close examination to identify the data which can help in answering the research questions. After that, the data were divided into smaller segmented labeled categories. According to Punch (2005), the process of open coding involves breaking down, examining, comparing, conceptualizing, and categorizing the data. Then, an axial coding technique was used in analysing the data of this study. After coding and labeling some themes through an open coding technique, these codes were examined closely to identify connections and find possible relationships among them. According to Strauss and Corbin (1998), axial coding involves putting the data back together in new ways taking into consideration the conditions, context and consequences of the data. Therefore, the data were analysed by making connections between the open codes or the themes identified from the participants' interviews and the sub-themes or the axial coding in relation to the research questions.

3. Findings and Discussions

This section presents the findings related to the perspectives of the EFL participants towards the feedback they receive on their written assignments.

3.1. Corrective Feedback

Regarding the participants' perception towards the corrective feedback, three themes were identified. The first theme shows the areas of writing which requires the teacher's feedback. The second theme is related to the amount of correction which the students expect to receive on their written tasks, whereas the third theme is related to the importance of corrective feedback.

Table 1. Identified Themes in Relation to the Corrective Feedback

NO	Major Themes
1	Students' Need for Corrective Feedback
2	Selective or Comprehensive Feedback
3	The Importance of Corrective Feedback

3.1.1. Students' Need for Corrective Feedback

Students were asked about the areas and linguistic aspects which they like to receive more corrective feedback. Grammar, spelling and vocabulary were the most common problematic areas for them. Table 2 illustrates the students' perspectives in three proficiency levels.

Table 2. Students' Need for Corrective Feedback

Participants' Responses	Students' Need for Corrective Feedback
Novice Level Students	Grammar, spelling and vocabulary
Intermediate Level Students	Grammar, spelling, vocabulary and organization of ideas.
Advanced Level Students	Grammar, spelling, vocabulary, and the organization of the ideas in paragraphs.

Novice Level Students (Participants)

The novice participants stated that they face problems in three main areas while writing and they expressed their tendency to receive more corrective feedback on these areas. All the participants asserted that they face problems in grammar, whereas two participants (S2, S3) claimed that they face problems in spelling. In addition, S1 and S2 revealed that they lack sufficient vocabulary or have a difficulty in finding the suitable words to express their thoughts during writing.

Extract1: *I have a big problem in my grammar, and I do not know the meaning when I want to write. I think mostly I need correction on grammar.* (S1)

Extract 2: *Yeah, problems in my grammar and meaning of the words and spelling.* (S2)

Intermediate Level Students (Participants)

Intermediate level participants affirmed that they face problems, mainly in grammar, spelling, vocabulary and organizing their ideas while writing. Three

participants (S6, S7, and S8) added spelling as another problem in their writing. In addition, participant (S5) found that the organization of ideas and lack of enough vocabulary is an obstacle to write appropriately and correctly.

Extract 3: *I need my teacher to give me corrections on the area of organization and structures of my paragraphs and the sentences grammar.* (S5)

Extract4: *Actually in writing, because I am not a native speaker, so I feel difficulties in some writing, the vocabulary I use, and the organization of my words, and also grammar is a problem.* (S7)

Extract 5: *I like to receive more corrections; sometimes I need feedback on the grammar, tenses and punctuation and everything.* (S6)

Extract 6: *I need more feedback on grammar and on spelling.* (S8)

Advanced Level Students (Participants)

The advanced level participants face problems in many linguistic aspects and areas; their answers to the interview questions showed that they face problems in grammar, spelling, vocabulary and organizing their ideas. S9 claimed that he faces problems in grammar, particularly in advanced grammatical structures and vocabulary.

Extract 7: *I have some problems in advanced grammatical structure and vocabulary. I need more corrections, particularly on grammar and spelling of some words and vocabulary.* (S9)

For S10, the difference in organizing the ideas and paragraphs between Arabic language (his mother tongue) and English language is a real problem for him; consequently, he needs more efforts to improve his English writing.

Extract 8: *Well, I need more corrections on grammar, spelling, vocabulary and also on organization, on everything because of the way of organizing ideas and writing. Arabic writing is different, so it is hard for me to write in English.* (S10)

Based on these discussions, it seems that all the participants in the different proficiency levels need to have more corrections on three main areas, mainly grammar, spelling and vocabulary, whereas intermediate and advanced level participants need more corrections on ideas and paragraph organization. This result is in line with the findings of several researchers. For example, Rabab`ah (2003) found that students' lack of necessary vocabulary prevents them from expressing their ideas freely and accurately in writing for authentic communicative purposes. Similarly, Al-Khasawneh (2010) found that business postgraduate students at Universiti Utara Malaysia faced problems related to vocabulary register, organization of ideas, grammar and spelling. In this regard, Abdulkareem (2013) and Jomaa and Bidin (2017) revealed that Arab postgraduate students in Malaysia face problems in academic writing, especially in sentence structure, vocabulary, and expressing ideas.

3.1.2. Selective/Comprehensive Corrective Feedback

The participants in the current study were asked whether they like to receive comprehensive corrective feedback by correcting all their errors or they like their teacher to focus on certain types of errors while correcting their writing. The findings revealed that the majority of the participants prefer to receive comprehensive corrective feedback on their errors. For novice level participants, they need their errors to be corrected comprehensively. They think that comprehensive correction can help them more than selective correction in improving their writing skills.

Extract 9: *I like to have corrections on all the errors.* (S 2)

Extract 10: *I need more feedback on all my errors.* (S1)

Extract 11: *I like all my errors to be corrected that helps me realize my level.* (S3)

For intermediate level participants, 75% of them prefer to receive corrective feedback on all the errors they make.

Extract 12: *I like to receive corrections on all my errors.* (S6)

On the other hand, 25% of the intermediate level participants do not like to receive corrective feedback on all the errors. Rather, they prefer self-dependence in discovering and correcting their minor errors.

Extract 13: *Actually not all. The small errors I usually correct by myself, but I like to receive correction on the big errors because it is really a problem for me.* (S5)

As for the advanced level participants, they revealed their tendency to have their errors corrected or at least highlighted comprehensively because they are willing to achieve a high level of writing proficiency.

Extract 14: *Well, for sure all of them. I need to know where my mistakes are when I write.* (S10)

Extract 15: *Yeah, I like all of them to be corrected or at least to be underlined; I need the teacher to highlight them to help me write correct sentences.* (S9)

As a result, the participants' need to have all their errors corrected is in line with Schmidt's (1994) Noticing Hypothesis, which asserts that comprehensive correction helps L2 students become conscious to the mismatch between what they produce and what is the correct form in the target language. Therefore, it can be inferred that the comprehensive feedback can help students notice a wider range of errors when they obtain the correct forms on their writing. However, the findings in the present study contrast with Ellis, Loewen and Erlam's (2006) claim that a wide range of corrected linguistic features at the same time may lead to overload the students' cognitive abilities which might prevent them from processing the received feedback. Similarly, the participants' opinions in the present study are contrasting with Ellis (2009) who claimed that a selective error correction may be more effective compared to the comprehensive correction.

3.1.3. Importance of Corrective Feedback

Regarding the importance of corrective feedback for the participants in the different proficiency levels, the perspectives were both varied and similar in some aspects. For example, novice level participants value the teacher's corrective feedback on their written work. In addition, they express their constant need for the corrective feedback on regular basis because of its importance in improving their writing skill, discovering their errors, realizing their weakness areas in language, and its complementary role in the learning process, specifically when using language in writing.

Extract 16: *The small errors like (a, an) I can discover, but not much. I cannot know big errors like structure, tenses. My teacher's correction guides me. (S2)*

Extract 17: *I am not sure if I can correct by myself; I think I need my teacher's corrections to help me know my level. (S3)*

Extract 18: *For sure, it is important, because correction helps me know my problem and mistakes and identify my level in writing. (S4)*

Extract 19: *I need it all the time; it helps me be good in writing. It is very important because I am not American; I need a teacher to correct my errors. (S2)*

Extract 20: *I always need feedback that helps know how I write. (S3)*

Extract 21: *Mistake correction gives you the right sentence, words and grammar. (S1)*

Extract 22: *I take care of my writing now because teacher's feedback helped me; it makes me focus more. (S1)*

These findings show that all the participants in the different levels of writing proficiency need their teacher's feedback on regular basis similar to the findings of several previous studies (Ferris, 1995; Hedgcock & Lefkowitz, 1994; Leki, 1991). In this regard, Long (1991) argues that error correction plays a significant role in promoting students' linguistics abilities. However, Truscott (1996) claims that teachers should abandon correcting their students' written errors because of the negative impact of correction on students' writing performance and accuracy. In addition, Brown (2007) claims that students with a low English proficiency level may find it difficult to benefit from their teachers' feedback.

3.2. Perspectives on Direct Corrective Feedback

In term of answering the second research question of the current study related to the advantages and disadvantages of Direct Corrective Feedback based on their own claims and assumptions, Table 3 illustrates the participants' perspectives.

Table 3. Participants’ Perspectives on Direct Corrective Feedback

Participants’ Perspectives	Advantages of Direct Corrective Feedback	Shortcomings of Direct Corrective Feedback
Novice Level Participants	Easy and clear	-Decrease self-confidence -Demotivate learning
Intermediate Level Participants	Easy and clear	-Decrease self-confidence -Demotivate learning
Advanced Level Participants	Shows teacher’s care in their learning process.	Demotivate learning.

For novice and intermediate level participants, the direct corrective feedback has a main advantage being easy and clear in providing the correction for their errors. In other words, they have not faced any problem in understanding what their teacher wrote on their writing assignments as a feedback correction. On the other hand, the direct corrective feedback for the novice and intermediate level participants has a negative psychological effect since it reduces their confidence and results in dissatisfaction towards their performance because their assignments are full of corrected errors. As for the advanced level participants, the direct corrective feedback of their teachers on their written assignment is a positive indicator of their teachers’ care and interest in guiding them towards successful writing.

Extracts from Novice Level Participants

Extract 34: *if the teacher gives me direct correction, it is better for me; this makes me happy because it shows me my errors. Yes, if he gives me more corrections, this means I can write better.* (S1)

Extract 35: *I feel happy, because I see my error and I do not need to search a lot; it is easier than an indirect correction for me.* (S3)

Extract 36: *I feel bad, because I know I am a bad student with a lot of errors.* (S2)

Extract 37: *I do not like when my teacher gives me more corrections, because I feel I cannot write in a correct way when I see all my errors; that makes me sad.* (S4)

Extracts from Intermediate Level Participants

Extract 38: *It is an easy way; it does not need a lot of searching like indirect coded feedback.* (S6)

Extract 39: *Teacher gives me the correction of my errors directly; it is a clear correction.* (S8)

Extract 40: *Actually, I do not like it because this makes me sad and I lost my confidence in my ability to write well.* (S5)

Extract 41: *I feel ok, but not so much. I do not feel satisfied with my level.* (S6)

Extract 42: *I do not revise my errors when they are direct corrected. I feel that my teacher repeats the same information that he teaches us.* (S7)

Extract 43: *I feel stupid because I made some small errors. I wish not to see a lot of red correction and explanation again in the class. That really makes me sad because it tells me that my level is still bad.* (S8)

Extracts from Advanced Level Participants

Extract 44: *Actually, I feel very happy, because I want to be professional in writing. Direct feedback shows me my mistakes and I learn more about English. It means that the teacher cares to help us in identifying the correct form of English language.* (S10)

Extract 45: *In general, I feel good and I am happy to learn new things and avoid making errors.* (S9)

Based on the quotations of the participants, the direct corrective feedback can be disadvantageous because it demotivates them to learn. Their perspectives reveal that they do not like the feeling of full dependency on their teacher in correcting their errors directly.

Extract 46: *I like challenging tasks but not ready answers. I prefer if my teacher gives me a chance to search and learn by myself, because I think the information that I search sticks in my mind forever.* (S9)

Extract 47: *I am a good student. I just need a hint to know my error. Sometimes, I forget and make errors, but that this does not mean I do not know the correct answer and rules.* (S10)

Although Lee (2008) found that students generally appreciate obtaining explicit corrective feedback on their written errors, it seems, based on the findings of the present study and the previous studies (Bitchener & Ferris, 2012; Corpuz, 2011), that the corrective feedback may cause embarrassment or confidence loss for students due to having a lot of corrections on their writing performance.

3.3. Perspectives on Indirect Coded Corrective Feedback

The participants in the present study received indirect coded corrective feedback on their first written task. Their written assignment contained the codes which were used in correcting their written works indirectly to help them identify and revise their errors.

Table 4. Participants' Perspectives on Indirect Coded Corrective Feedback

Participants' Perspectives	Advantages of indirect coded feedback	Shortcomings of indirect coded feedback
Novice Level Students (Participants)	-Increase self-confidence and satisfaction. -Encourage them to be self-dependent learners.	-Time consuming -Confusing
Intermediate Level Students (Participants)	-Increase self-confidence and satisfaction. -Encourage them to be self-dependent learners.	-Time consuming -Confusing
Advanced Level Students (Participants)	-Increase self-confidence and satisfaction. -Encourage them to be self-dependent learners.	-Time consuming -Confusing

The perspectives of the participants in the three different proficiency levels revealed a similarity in terms of their attitude towards the indirect coded feedback on their writing performance by their teachers. On one hand, the indirect coded feedback has a positive psychological influence on them because it helps them increase their self-confidence in the improvement of their writing performance in English as well as enhances their self-satisfaction towards their performance.

Extract 48: *To see less correction on my paper means that my level has improved; this makes me feel happy and satisfied with my level.* (S3)

Extract 49: *When I see (few) mistakes, I feel happy because that means I learn and improve my writing skill.* (S2)

According to the novice level participants, the indirect coded feedback affects them positively by encouraging them to study more using several sources of knowledge, such as the internet, social media, and friends to find the correct forms of their errors rather than depending on their teachers only.

Extract 50: *I go to google, and I have my friend; he is an English teacher.* (S1)

Extract 51: *If I donot understand it, I google it and maybe chat with my friend to know the correction.* (S2)

Extract 52: *I ask my American friend and I come to the internet.* (S3)

Extract 53: *I go search on the internet and ask my friends; they are good enough in English, and I also have friends on Facebook.* (S4)

In spite of the positive influences of the indirect coded feedback, the participants faced difficulties in dealing with the indirect coded feedback, thereby claiming that it is confusing and time-consuming.

Extract 54: *Indirect coded method is difficult because I need long time to find the correct answer.* (S1)

Extract 55: *Yes, the indirect one, they make me confused and it was not clear.* (S3)

Extract 56: *the indirect is hard to understand because it is the first time I see it, but the direct is clear and easy.* (S2)

Similar to the novice level participants, all the intermediate level participants believe that the indirect coded feedback is advantageous because of its positive psychological impact represented by increasing their self- satisfaction towards their learning process and enhancing the self-confidence in their ability to improve their writing performance skill.

Extract 57: *Actually, I feel very happy, when I see my paper has little corrections. This really makes me happy and encourages me to improve my language.* (S5)

Extract 58: *I like only to see the difficult grammar, but the simple things I do not like to make more mistakes or errors, and I feel not satisfied to see simple errors.* (S6)

Extract 59: *If I do not understand, I ask my friends on Facebook or I use google to understand; there are many good websites in google.* (S5)

Extract 60: *I search on the internet. (S7)*

However, 75% of the intermediate level participants affirmed having difficulties in coping with the indirect coded feedback which they received on their first written task due to their unfamiliarity with the codes used in this method of correction and the long time they needed to correct their errors by themselves.

Extract 61: *I face problems in the indirect coded correction. For example, the code SS is a general code, I cannot know exactly which structure my teacher means. (S6)*

Extract 62: *Yes, I have a problem in the first writing correction; I could not understand the codes. I need more examples to understand. (S7)*

Extract 63: *I do not understand the code. I checked the paper of the codes first, then I needed a long time to find the correct answer, but I finally corrected all my errors. (S8)*

Extract 64: *I feel happy when I see few errors correction on my paper because I do not like to see a lot of red ink on my paper. (S9)*

Extract 65: *Well, I like the tough and strict feedback because it shows me even my little mistakes. This helps me achieve a high level of English writing. Indirect coded correction offers this strict correction without making me feel I did a lot of error like teacher's direct correction. (S10)*

Extract 66: *Usually, I use the internet or any social media to discuss the error with my friends. I have many friends who can help me. (S9)*

Extract 67: *I go online and search for it, and also I have chatting groups on (Whatsapp) and (Viber). My friends can help me; they are qualified because they are native speakers. (S10)*

Extract 68: *Not really, I understand most of my errors, but I needed to focus more on the indirect correction on the first task. (S9)*

Extract 69: *The indirect correction is confusing sometimes because you need to check the codes again and again. The examples help me, but after all, you need to go on your own and find the answer. (S10)*

In brief, the results of this study show that all the participants in the different proficiency levels agree that the indirect coded corrective feedback has two main advantages, represented mainly by increasing their self-confidence and self-satisfaction towards their performance and helping them be self-dependent learners in terms of finding the correct forms of their errors. These results are in line with the findings of Yoshida (2008) who concluded that students prefer written corrective feedback which allows them to self-correct their errors. On the other hand, based on the participants' perspectives, the indirect coded feedback is time-consuming which requires them to spend much time and effort to find the correct forms of their errors. Another point is that the codes used for the indirect correction are sometimes confusing; in other words, the participants are unfamiliar with this method of providing feedback. These results are in line with the findings of Bitchener and Ferris (2012), who argue that the indirect written corrective feedback may not be effective when the students cannot identify the correct form for the underlined errors. Similarly, Corpuz (2011) downplayed the

efficiency of using correction codes, claiming that they are limited and cannot address all students' errors in writing. In addition, Lee (2008) found that students could not understand completely their teacher's feedback on their writing performance.

4. Conclusions, Discussion and Limitations

The results revealed that all the participants involved in the present study value and need corrective feedback on regular basis due to facing problems in grammar, spelling, vocabulary, and the organization of ideas while writing. In addition, all the participants believe that they need their errors to be corrected comprehensively because they believe that their teacher's corrective feedback plays a major role in enhancing their writing skill proficiency. Nevertheless, the results of this study show that providing direct corrective feedback on the participants' writing demotivates them to be self-dependent learners, thus negatively impacting them psychologically and leading to less self-confidence and dissatisfaction towards their writing performance. On the contrary, advanced students think that a lot of correction is an indicator that their teacher cares and spends efforts in improving the students' writing skill.

The results of this study imply that students with different proficiency levels are aware of their level in writing and their weakness areas in this skill. Therefore, it can be argued that teachers should take their students' perspectives into consideration. In addition, the teachers should pay attention to the individual differences related to the students' level in L2, specifically in writing proficiency. Moreover, corrective written feedback is considered an effective constituent in the teaching-learning process. Therefore, it can be argued that the teachers should stop viewing corrective feedback as a hard job. On the contrary, they should consider it as a mean of communication between them and their students through written corrective feedback on their writing.

The results of this study also imply that students can use other sources to correct their errors when receiving indirect corrective feedback. Consequently, it can be emphasized that teachers should encourage students' self-learning habits through providing them, gradually, with more well-designed, and clear indirect coded corrective feedback. Though the present study was limited to conducting interviews with ten EFL postgraduate Arab students in the Malaysian context, the findings could probably contribute to the field of English language acquisition/learning, particularly in the area of writing skill. Future studies can include a larger sample employing other methods of data collection in order to obtain rich information about students' perspectives on corrective feedback on their writing performance.

References

- Abdulkareem, M. N. (2013). An investigation study of academic writing problems faced by Arab postgraduate students at Universiti Teknologi Malaysia (UTM). *Theory and Practice in Language Studies*, 3(9), 1552-1557.
- Al-Khasawneh, F. M. S. (2010). Writing for academic purposes: Problems faced by Arab postgraduate students of the college of business, UUM. *ESP World*, 9(2), 1-23.

- Cohen, A. D., & Cavalcanti, M. C. (1990). Feedback on compositions: Teacher and student verbal reports. *Second language writing: Research insights for the classroom*, 155-177.
- Creswell, J.W. (2012). *Educational research: planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). USA, Boston: Pearson Education.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (2nd ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- Bitchener, J. (2008). Evidence in support of written corrective feedback. *Journal of second language writing*, 17(2), 102-118.
- Bitchener, J., & Ferris, D. R. (2012). *Written corrective feedback in second language acquisition and writing*. Routledge.
- Bitchener, J., & Knoch, U. (2009). The Contribution of Written Corrective Feedback to Language Development: A Ten Month Investigation. *Applied Linguistics*, 31(2), 193-214.
- Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching*. New York: Pearson Education.
- Chandler, J. (2003). The efficacy of various kinds of error feedback for improvement in the accuracy and fluency of L2 student writing. *Journal of second language writing*, 12(3), 267-296.
- Corpuz, V. A. F. (2011). *Error correction in second language writing: Teachers' beliefs, practices, and students' preferences* (Doctoral dissertation, Queensland University of Technology).
- Dörnyei, Z. (2003). *Questionnaires in second language research: Construction, administration, and processing*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ellis, R. (2009). A typology of written corrective feedback types. *ELT Journal*, 2(2), 97-107. doi:10.1093/elt/ccn023
- Ellis, R., Loewen, S., & Erlam, R. (2006). Implicit and explicit corrective feedback and the acquisition of L2 grammar. *Studies in second language acquisition*, 28(2), 339-368.
- Ellis, R., Sheen, Y., Murakami, M., & Takashima, H. (2008). The effects of focused and unfocused written corrective feedback in an English as a foreign language context. *System*, 36(3), 353-371.
- Ferris, D. R. (1995). Student reactions to teacher response in multiple-draft composition classrooms. *TESOL quarterly*, 29(1), 33-53.
- Ferris, D. (1999). The case for grammar correction in L2 writing classes: A response to Truscott (1996). *Journal of Second Language Writing*, 8(1), 1-11.
- Ferris, D. (2003). *Response to Student Writing: Implications for Second Language Students*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ferris, D. R. (2004). The "Grammar Correction" Debate in L2 Writing: Where are we, and where do we go from here? (and what do we do in the meantime ...?). *Journal of Second Language Writing*, 13(1), 49-62.
- Ferris, D. (2007). Preparing teachers to respond to student writing. *Journal of Second Language Writing*, 16(3), 165-193.
- Ferris, D. R. (2010). Second Language Writing Research and Written Corrective Feedback in SLA. *Studies in Second Language Acquisition*, 32(2), 181-201.

- Hedgcock, J., & Lefkowitz, N. (1994). Feedback on feedback: Assessing learner receptivity to teacher response in L2 composing. *Journal of Second Language Writing*, 3(2), 141-163.
- Hendrickson, J. M. (1978). Error correction in foreign language teaching: Recent theory, research, and practice. *The modern language journal*, 62(8), 387-398.
- Hyland, K., & Hyland, F. (2006). *Feedback in second language writing: Contexts and issues*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jomaa, N. J. & Bidin, S. J. (2017). Perspectives of EFL doctoral students on challenges of citations in academic writing. *Malaysian Journal of Learning and Instruction*, 14(2), 177-209.
- Kagimoto, E., & Rodgers, M. P. (2008). Students' perceptions of corrective feedback. In K. Bradford Watts, T. Muller, & M. Swanson, *JALT 2007 Conference Proceedings (pp. 868-878)*. Tokyo: JALT.
- Kepner, C. G. (1991). An experiment in the relationship of types of written feedback to the development of second-language writing skills. *The Modern Language Journal*, 75(3), 305-313.
- Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford: Pergamon.
- Lasagabaster, D., & Sierra, J. M. (2005). Error Correction: Students' Versus Teachers' Perceptions. *Language Awareness*, 14(2-3), 112-127.
- Lee, I. (2004). Error correction in L2 secondary writing classrooms: The case of Hong Kong. *Journal of Second Language Writing*, 13(4), 285-312.
- Lee, I. (2005). Error correction in the L2 writing classroom: What do students think? *TESL Canada Journal*, 22(2), 1-16.
- Lee, I. (2008). Understanding teachers' written feedback practices in Hong Kong secondary classrooms. *Journal of Second Language Writing*, 17(2), 69-85.
- Leki, I. (1991). The Preferences of ESL Students for Error Correction in College-Level Writing Classes. *Foreign Language Annals*, 24(3), 203-218.
- Long, M. (1991). *Focus on form: a design feature in language teaching methodology*. In: de Bot, K., Ginsberg, R., Kramsch, C. (Eds.), *Foreign Language Research in Cross-Cultural Perspective*. John Benjamin, Amsterdam, pp. 39-52
- Othman, N. (2006). Assessment of Direct Writing in ESL Classrooms in Selected Malaysian Secondary Schools. (*Doctoral dissertation, Universiti Putra Malaysia*).
- Rabab'ah, G. (2003). Communicating Problems Facing Arab Learners of English. *Journal of Language and Learning*, 3(1), 180-197.
- Rahimi, M. (2009). The role of teacher's corrective feedback in improving Iranian EFL learners' writing accuracy over time: Is learner's mother tongue relevant? *Reading and Writing*, 22(2), 219-243.
- Razali, R., & Jupri, R. (2014). Exploring Teacher Written Feedback and Student Revisions on ESL Students' Writing. *IOSR Journal of Humanities and Social Science IOSRJHSS*, 19(5), 63-70.
- Renko, K. (2012). Finnish EFL learners' perceptions on errors, corrective feedback and foreign language anxiety. (Master's Dissertations, University of Jyväskylä, Department of Languages).

- Russell, J., & Spada, N. (2006). The effectiveness of corrective feedback for the acquisition of L2 grammar. *Synthesizing research on language learning and teaching*, 133-164.
- Sadler, D. R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional Science*, 18(2), 119-144.
- Sakui, K., & Gaies, S. (1999). Investigating Japanese learners' beliefs about language learning. *System*, 27(4), 473-492.
- Schmidt, R. (1994). Deconstructing consciousness in search of useful definitions for applied linguistics. In J. H. Hulstijn and R. Schmidt (eds). *Consciousness in second language learning*, AILA REVIEW, 11, 237-326.
- Schulz, R. A. (2001). Cultural Differences in Student and Teacher Perceptions Concerning the Role of Grammar Instruction and Corrective Feedback: USA-Colombia. *Modern Language Journal*, 85(2), 244-258.
- Semke, H. D. (1984). Effects of the Red Pen. *Foreign Language Annals*, 17(3), 195-202.
- Sheppard, K. (1992). Two Feedback Types: Do They Make A Difference? *RELC Journal*, 23(1), 103-110.
- Truscott, J. (1996). The Case against Grammar Correction in L2 Writing Classes. *Language Learning*, 46(2), 327-369.
- Truscott, J. (1999). The case for "The case against grammar correction in L2 writing classes": A response to Ferris. *Journal of Second Language Writing*, 8(2), 111-122.
- Truscott, J. (2007). The effect of error correction on learners' ability to write accurately. *Journal of Second Language Writing*, 16(4), 255-272.
- Truscott, J., & Hsu, A. Y. P. (2008). Error correction, revision, and learning. *Journal of Second Language Writing*, 17(4), 292-305.
- Varnosfadrani, A. D., & Basturkmen, H. (2009). The Effectiveness of Implicit and Explicit Error Correction on Learners' Performance. *System*, 37(1), 82-98.
- Wiggins, G. (2004). Assessment as feedback. *New Horizons for Learning Online Journal*, 10(2), 1-8.
- Wilmot, A. (2005). Designing sampling strategies for qualitative social research: with particular reference to the Office for National Statistics' Qualitative Respondent Register. *Survey Methodology Bulletin-Office For National Statistics-*, 56, 53.
- Yoshida, R. (2008). Teachers' choice and learners' preference of corrective feedback types. *Language awareness*, 17(1), 78-93.

Türkiye’de Denetim Alanında Yazılmış Olan Doktora Tezlerinin Değerlendirilmesi (1995-2018)

H. Pınar Kaya*

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
orcid.org/0000-0002-8736-088X

Öz

Çalışmanın amacı, denetim alanında yazılmış olan doktora tezlerini çeşitli özellikler açısından incelemek ve değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda 1995-2018 yılları arasında denetim alanında yazıldığı tespit edilen toplam 128 doktora tezi; konu, yıl, üniversite, sayfa sayısı, araştırma yaklaşımı, yazım dili, tez yazarlarının cinsiyeti ve tez danışmanlarının unvanı açısından incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak, içerik analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, denetim alanında tamamlanan doktora tezlerinde en çok tercih edilen konunun “iç denetim/iç denetçi” olduğu tespit edilmiştir. Doktora tez yazarları tarafından en az ilgi gören denetim konularının ise “denetim komitesi”, “bilgi teknolojileri denetimi” ve “kamu denetimi/kamu denetçisi” olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada, Marmara Üniversite’sinin en fazla sayıda doktora tezinin tamamlandığı kurum olduğu ve doktora tezi yazarlarının büyük çoğunluğunun “ampirik araştırma” yaklaşımını tercih ettikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Denetim, Doktora Tezleri

Evaluation of Doctoral Dissertations in the Field of Auditing in Turkey (1995-2018)

Abstract

The aim of the study is to examine and evaluate the doctoral dissertations in the field of auditing in terms of various properties. For this purpose, a total of 128 doctoral dissertations in the field of auditing prepared among 1995-2018 was analysed in terms of subject, year, university, number of pages, research method, language, gender of the author and the titles of advisors. As a method in the study, content analysis was used. As a result of the analysis, it was determined that the most preferred subject in the doctoral dissertations completed in the field of auditing is “internal auditing/internal auditor”. The audit subjects, which have the least interest by the doctoral thesis authors, have appeared to be “audit committee”, “information technology auditing” and “public auditing/public auditor”. In addition, it was concluded that Marmara University is the institution where the highest number of doctoral dissertations were completed and that the majority of doctoral thesis authors preferred the “empirical research” method.

Keywords: Accounting, Auditing, Doctoral dissertations.

1. Giriş

Muhasebe, Türkiye’de önlisans, lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim veren çeşitli üniversitelerde farklı bölümler/programlar altında okutulan bir bilim dalıdır. Muhasebe bilimi; muhasebe teorisi, denetim, finansal muhasebe, muhasebe etiği, kurumsal yönetim, uluslararası muhasebe, finansal tablo analizi, muhasebe tarihi, yönetim ve maliyet muhasebesi gibi çeşitli alanlardan oluşmaktadır.

Muhasebenin denetim alanı, özel sektörde ya da kamu sektöründe çalışmak isteyen bireylere kariyer imkânı sunan, tercih edilebilir alanlardan biridir. Denetim alanında belirli bir yetkinliğe ulaşan bireylerin piyasada kamu denetçisi, iç denetçi ya da bağımsız denetçi olarak iyi sayılabilir şartlarda çalıştıkları bilinmektedir. Bunun yanısıra üniversitelerde denetim alanında uzmanlaşmış nitelikli akademisyenlerin olduğu da bir gerçektir. Bireylerin denetim alanı ile ilgili bilgi sahibi olmasında ve denetim ile ilgili mesleklere yönelmesinde, üniversitelerde lisansüstü düzeyde verilen eğitimlerin önemli payı olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'nin çeşitli üniversiteleri tarafından yürütülen yüksek lisans ve doktora programları, lisans mezunu öğrencilerin kariyer yapmak istedikleri alanda daha üst seviyede eğitim alarak uzmanlaşmalarına imkân sağlamaktadır. Bu programlardan mezun olmak isteyen öğrencilerin, öncelikle belirtilen dersleri başarı ile geçme, daha sonra ise yüksek lisans ya da doktora tezi tamamlama şartları bulunmaktadır. Lisansüstü tezler, lisans ya da yüksek lisans derecesi almış öğrencilerin ilgi duydukları alana ilişkin edindikleri bilgileri, alana katkı sağlayacak hale dönüştürme çabalarıdır.

Lisansüstü tez yazımı, belirli bir bilgi birikimi gerektirir. Özellikle tez konusu belirleme aşamasında, tez yazılacak alan ile ilgili daha önceden yapılmış çalışmaların incelenmesi, yol gösterici olacaktır. Tez konusunun mutlaka literatür taraması yapıldıktan sonra belirlenmesi gerektiği sonucuna ulaşan çalışmalar (Bahçeci ve Uşengül, 2018: 92), bu tespiti doğrular niteliktedir. Herhangi bir alanla ilgili üretilmiş her türden yazılı literatürün belli dönemlerde incelenmesi, sadece tez konusu seçimi için değil, aynı zamanda o alandaki gelişmelerin ortaya konulması bakımından da büyük öneme sahiptir (Kozak, 2000: 16).

Literatürde eğitim, turizm, sağlık, maliye, kamu yönetimi gibi farklı alanlarda yapılmış olan farklı türde (tez, makale, bildiri, kitap gibi) çalışmaları belirli dönemler itibarıyla, içerik analizi, literatür taraması, bibliyografik inceleme, doküman incelemesi, meta-analiz, bibliyometrik analiz gibi yöntemler kullanarak inceleyen çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Bu tür çalışmalar, araştırmacılara belirli bir alan ile ilgili toplu bilgi sunması ve araştırmacıların işini kolaylaştırması açısından yararlıdır. Araştırmacı, yayın yapacağı alanda hangi konuların çok çalışıldığını, hangi konular hakkında yeterli düzeyde çalışma yapılmadığını tespit ederek ve ilgi gören konuların farklı yönlerini ortaya koyan ya da yeterli düzeyde çalışma yapılmayan konulara yönelerek, alana yapacağı katkıyı arttırabilir. Literatüre yönelik bu tür araştırmaların sürekli olması, alanın dinamizminin bir göstergesi olarak da kabul edilmektedir (Özbek ve Badem, 2018: 218).

Literatürde yer alan çalışmalarda, tezlerin, makalelerin, kitapların, bildirilerin ve diğer yayın türlerinin; konu, yıl, yöntem, yazım dili, anahtar kelime sayısı, sayfa sayısı, yazar unvanı, atıf sayısı, ortak atıf sayısı, kaynakça dağılımı gibi çok farklı özellikler açısından incelendiği görülmektedir. Elde edilen bulgular, incelemeye alınan alandaki bilimsel çalışmaların değerlendirilmesine imkân sağlar, alanın gelişim düzeyini ortaya koyar, araştırmacıların odak noktalarının ve alanın güçlü veya zayıf

yönlerinin tespit edilmesine yardımcı olur (Alkan, 2014: 42; Hotamışlı ve Erem, 2014: 16).

Çalışmanın temel amacı, muhasebenin denetim alanında yazılan doktora tezlerinin temel özelliklerini ortaya koymak ve değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda 1995-2018 döneminde denetim alanında yazıldığı tespit edilen toplam 128 doktora tezi; konu, yıl, üniversite, sayfa sayısı, araştırma yaklaşımı, yazım dili, tez yazarlarının cinsiyeti ve tez danışmanlarının unvanı açısından incelenmiştir. Son 24 yılda muhasebenin denetim alanında yazılan doktora tezleri hakkında özet bilgi sunmayı amaçlayan bu çalışmanın, denetim alanında tez konusu belirleyecek lisansüstü öğrencilere ve diğer araştırmacılara yol göstermesi beklenmektedir.

2. Literatür Özeti

Literatürde, farklı alanlarda yazılmış olan lisansüstü tezleri inceleyen çok sayıda çalışma yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda sadece lisansüstü tezler değil aynı zamanda belirli bir konuda yazılmış makaleler, sempozyumlarda sunulan bildiriler ve kitaplar da incelemeye tabi tutulmuştur. Literatür incelemesi sonucunda muhasebe biliminin alt dalı olan “denetim” alanında yapılmış çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir.

Literatüründe yer alan çalışmalar; lisansüstü tezlerin analizi ve diğer yayınların (makalelerin, dergilerin ve birden fazla sayıda yayın türünün) analizi üzere iki ana başlık altında toplanarak aşağıda gibi özetlenmiştir.

2.1. Lisansüstü Tezlerin Analizi

Literatürde yer alan çalışmalarda lisansüstü tezlerin; konu, yıl, yazım dili, araştırma yöntemi, kaynak sayısı, sayfa sayısı, atıf sayısı, anahtar kelime sayısı, kaynakça dağılımı, üniversite, enstitü, anabilim dalı, yazarların cinsiyeti, danışman unvanı gibi özellikler açısından incelendiği görülmektedir. Çalışmalara ilişkin özet bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Analizini İçeren Çalışmalar

Yazar (yıl)	Dönem	Alan/Konu	Kapsam	Bulgular
Riccio (1999)	1962-1999	Muhasebe	70 doktora tezi, 316 yüksek lisans tezi	Brezilya’da tezlerin en çok sırasıyla yönetim muhasebesi (%21), finansal muhasebe (%18) ve denetim (%10) konularında yazıldığı tespit edilmiştir. Tezlerde en çok bankalar (%28) üzerinde araştırma yapılmış; veri toplama yöntemi olarak en çok metin çözümlemesi (%40), görüşme (%31) ve belge incelemesi (%15), en az anket (%1) tercih edilmiştir.

Porporato vd. (2003)	1991-2000	Muhasebe	2.292 doktora tezi	Finansal muhasebenin (%39,2) temel araştırma konusu olmaya devam ettiği, bunu sırasıyla yönetim muhasebesi (%25,3) ve denetim (%14,1) konularının takip ettiği; denetim konuları arasından en çok denetçi kararları, en az iç denetim ile ilgili tez yazıldığı; tezlerde ampirik araştırma yönteminin benimsendiği ortaya çıkmıştır.
Cunha vd. (2010)	Aralık 2006'ya kadar	Muhasebe	165 doktora tezi	Brezilya'da 2006 yılı sonuna kadar yayımlanan toplam 165 muhasebe doktora tezinin, 2001-2007 yılları arasında düzenlenmiş olan Denetim ve Muhasebe Konferanslarının bildiri kitapçığında yer alan 700 makalede kullanılma derecesinin incelendiği çalışmada, doktora tezlerine yapılan atıfların, toplam atıflar içinde çok az bir paya (%2,62) sahip olduğu ortaya çıkmıştır.
Alkan (2014)	1984-2012	Muhasebe	126 doktora tezi, 530 yüksek lisans tezi	Türkiye'de lisansüstü tezlerin en çok sırasıyla, muhasebe ve finansal raporlama standartları, muhasebe uygulamaları, maliyet muhasebesi ve denetim konularında yazıldığı ortaya çıkmıştır.
Nalçın ve Can (2016)	2006-2012	Muhasebe	309 doktora tezi	Doktora tezlerinin en çok sırasıyla, finansal muhasebe, maliyet ve yönetim muhasebesi, muhasebe denetimi konularında yazıldığı; muhasebe denetimi ile ilgili olan doktora tezlerinin en fazla "dış denetim" başlığı altında toplandığı belirlenmiştir.
Güngörmüş (2016)	1984-2015	Muhasebe standartları	40 doktora tezi, 272 yüksek lisans tezi	Doktora ve yüksek lisans tezlerinin en çok mevcut sistemle TMS'yi karşılaştırmalı olarak ele aldığı, bunu sırasıyla TMS 2 Stoklar ve TMS 16 Maddi Duran Varlıklar konularının izlediği tespit edilmiştir.

Solak ve Erdoğan (2016)	2000-2015	Muhasebe	242 doktora tezi	Tezlerde en çok tercih edilen konuların sırasıyla, finansal muhasebe, denetim ve maliyet muhasebesi; en az tercih edilenlerin ise vergi muhasebesi ve yönetim muhasebesi olduğu; tezlerde en çok anket ve örnek olay metotlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.
Akın ve Onat (2016)	2000-2014	Modern maliyet yönetimi teknikleri	43 doktora tezi, 144 yüksek lisans tezi	Doktora tezlerinde en çok tercih edilen konunun faaliyet tabanlı maliyetleme, yüksek lisans tezlerinde kalite maliyetleri olduğu ve lisansüstü tezlerde en çok anket yönteminin kullanıldığı tespit edilmiştir.
Kıllı (2016)	Mart 2016'ya kadar	Adli muhasebe	6 doktora tezi, 18 yüksek lisans tezi	Adli muhasebe eğitiminin yüksek lisans düzeyinde 6; doktora düzeyinde ise 5 üniversitede verildiği, adli muhasebe alanında ilk tez çalışmasının 2004 yılında yüksek lisans düzeyinde, 2007 yılında ise doktora düzeyinde yapıldığı tespit edilmiştir.
Koçyiğit ve Şenay (2018)	1978-2018	Muhasebe ve finansman	23 doktora tezi, 156 yüksek lisans tezi	Sağlık Yönetiminin muhasebe ve finansman alanındaki lisansüstü tezlerin en çok "maliyet muhasebesi" konusunda yazıldığı tespit edilmiştir.
Durgut ve Pehlivan (2018)	1987-2017	Muhasebe ve finansal raporlama standartları	27 doktora tezi, 195 yüksek lisans tezi	Doktora tezlerinin, standartların oluşum süreci, uygulanabilirliği ile TMS 41 Tarımsal Faaliyetler konularına yoğunlaştığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, literatürde daha çok "muhasebe" temel alanında yazılan lisansüstü tezleri inceleyen çalışmalar yer almaktadır. Bunun yanısıra muhasebenin alt alanları olan "muhasebe standartları", "modern maliyet yönetimi teknikleri", "adli muhasebe" ve "finansal raporlama standartları" konularında yazılan lisansüstü tezlerin analizini içeren çalışmaların da olduğu görülmektedir. Ancak, literatürde muhasebenin denetim alanı ile ilgili yazılan lisansüstü tezlerin analizini gerçekleştiren bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2.2. Diğer Yayınların Analizi

Lisansüstü tezler dışında, muhasebenin denetim alanı ile ilgili olan diğer yayın türlerinin analizini gerçekleştiren çalışmalara ilişkin özet bilgiler Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Diğer Yayınların Analizini İçeren Çalışmalar

Makalelerin Analizi				
Yazar (yıl)	Dönem	Alan/Konu	Kapsam	Bulgular
Önce ve Başar (2010)	2000-2008	Muhasebe	1363 makale	En çok makalenin sırasıyla, finansal muhasebe, yönetim ve maliyet muhasebesi, muhasebe standartları ve denetim alanında yazıldığı; denetim ile ilgili makalelerin en çok bağımsız dış denetim/denetçiler, iç denetim/iç denetçiler, risk-hile; en az bilgisayarlı ortamda denetim konusunda yazıldığı ortaya çıkmıştır.
Kurt ve Uçma (2011)	1999-2011	Muhasebe	612 makale	Makalelerin en çok finansal muhasebe başlığı altında yazıldığı, bunu muhasebe denetimi ile ilgili makalelerin takip ettiği, muhasebe denetimi kapsamında en çok çalışılan konunun “bağımsız denetim/bağımsız denetçi” olduğu tespit edilmiştir.
Santana Porte ve Sampaio (2015)	2002-2013	Denetim	SSCI’da taranan 2.394 makale	Denetim alanında yazılan makalelerin zaman içinde %60 arttığı, makalelerin %79’unun birden fazla yazarlı olduğu ve %98’inin İngilizce dilinde yayınlandığı tespit edilmiştir. Denetim alanında en çok makale 2011 yılında yayınlanmış ve en çok makale yayınlayan ülke ABD olmuştur.
Şen vd. (2017)	2009-2015	Muhasebe	852 makale	En çok finans alanında çalışma yapıldığı, bunu sırasıyla muhasebe standartları, denetim, muhasebe mesleği, maliyet ve yönetim muhasebesi, finansal muhasebe ve muhasebe eğitimi konularının izlediği saptanmıştır.
Gündüz (2018)	2014-2016	Muhasebe	635 makale	En çok makalenin sırasıyla, muhasebe ve denetim standartları, muhasebe denetimi ve finansal muhasebe alanında yazıldığı; muhasebe denetimi ile ilgili makalelerin bağımsız denetim, hata ve hile ve adli muhasebe konularını içerdiği ortaya çıkmıştır.

Dinç ve Atabay (2018)	2007-2016	Denetim	240 makale	En çok makalenin bağımsız denetim alanında yazıldığı, güvence denetimi ve sürekli denetim alanlarında çalışma sayısının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız denetimde alt konular itibariyle hata ve hile en çok; analitik inceleme prosedürleri en az çalışılan konu olmuştur. Denetimin raporlanmasına ve denetçi görüşlerine ilişkin 2015 yılına kadar hiç çalışma yapılmadığı saptanmıştır.
Behrend ve Eulerich (2018)	1926-2016	İç denetim	5 muhasebe dergisinde yer alan 170 makale	İç denetim ile ilgili yazılan makalelerin; kurumsal yönetim, denetçi bağımsızlığı, denetimde uzmanlaşma, denetim komitesinin etkinliği, iç denetime güven, finansal raporlamada iç kontrol ve düzenleyici yapı konularından oluştuğu belirlenmiştir.
Kuruçay ve Serçemeli (2018)	2008-2017	Hile	44 makale	Makalelerin en çok sırasıyla, hilenin tanımı ve nedenleri, hilenin tespiti ve önlenmesi, hile denetimi, iç kontrol-iç denetim sistemi, hileli finansal raporlama alt başlıklarında yazıldığı tespit edilmiştir.
Dergilerin Analizi				
Yazar (yıl)	Dönem	Dergi Adı	Kapsam	Bulgular
Fleming vd. (1990)	1926-1945	Accounting Review	172 makale	Ortalama 8,6 sayfa hacmine sahip olduğu tespit edilen makalelerin en çok finansal muhasebe (%66,9), en az denetim (%1,7) konularında yazıldığı ve makalelerde en çok tündengelem yönteminin (%84,3) tercih edildiği ortaya çıkmıştır.
Sakin (2008)	1972-2007	İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi	152 makale	Makalelerin en çok sırasıyla, maliyet ve yönetim muhasebesi, kurumsal finansman, enflasyon muhasebesi ve denetim konularında yazıldığı ortaya çıkmıştır.

Hotamışlı ve Erem (2014)	2005-2013	Muhasebe ve Finansman Dergisi	562 makale	Makalelerin finansal performans konusunda yoğunlaştığı, muhasebe ile ilgili makalelerde daha çok muhasebe eğitimi, maliyetleme yöntemleri ve denetim konularının tercih edildiği, adli muhasebe ve sosyal sorumluluk muhasebesinin en az çalışılan konular olduğu saptanmıştır.
Akgün ve Karataş (2017)	2000-2016	Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi	380 makale	Makalelerin en çok maliyet-yönetim muhasebesi ve denetim-denetim standartları konularında yayınlandığı bunu sırasıyla, finansal muhasebe, uluslararası muhasebe standartları ve meslek mensupları ile ilgili konuların izlediği, uzmanlık muhasebesinin en az ilgi gören konu olduğu ortaya çıkmıştır.
Özbek ve Badem (2018)	2008-2017	Muhasebe ve Vergi Uyg.	149 makale	Muhasebe Standartları, denetim, kontrol, kurumsal yönetim ve etik, finansal muhasebe, muhasebe mesleği ve meslek mensupları en çok çalışılan; muhasebe eğitimi ile raporlama ve analiz en az ilgi gören konular olmuştur.
Ardianto ve Anridho (2018)	2001-2015	Int. Journal of Digital Accounting Research	93 makale	Makalelerin en çok (%37) muhasebe bilgi sistemi ile ilgili olduğu, denetim ile ilgili makalelerin toplam içindeki payının %3 olduğu, makalelerde en çok (%26) anket yönteminin kullanıldığı, dergiye en çok katkıda bulunan yazarların ve kurumların ABD, İspanya ve Avustralya'da olduğu saptanmıştır.
Birden Fazla Sayıda Yayın Türünün Analizi				
Yazar (yıl)	Dönem	Alan/Konu	Kapsam	Bulgular
Uzay ve Selimoğlu (2007)	1995-2005	Muhasebe denetimi	288 makale ve bildiri, 72 kitap, 158 lisansüstü tez	Makale ve bildirilerin daha çok denetim mesleğini tanıtıcı yönde olduğu ve doktora tezlerinde iç kontrol-iç denetim, elektronik ortamda denetim ve hile denetimi konularında daha fazla sayıda araştırma yapıldığı tespit edilmiştir.

Selimoğlu ve Uzun (2007)	1995-2006	Bağımsız denetim	225 makale, 85 bildiri	Yapılan çalışmaların daha çok bağımsız denetim mesleğini tanıtmaya yönelik olduğu; e-ticaret ve denetim, kanıt türleri, yasal olmayan eylemler, grup şirketlerde denetim gibi bazı konularda hiç çalışma yapılmadığı saptanmıştır.
Öncü vd. (2014)	2007-2014	Bağımsız denetim	245 makale, 245 yüksek lisans tezi, 75 doktora tezi	En çok makalenin “denetim mesleği ve ilişkili konular”, en çok yüksek lisans ve doktora tezinin ise iç denetim, iç kontrol, risk ve bağımsız denetim ile ilişkileri konularında yazıldığı tespit edilmiştir.
Azharudin vd. (2018)	1958-2018	İç denetim	Scopus'ta taranan 557 yayın (435 makale, 56 bildiri, 33 eleştiri, 4 kitap bölümü, 3 kitap vd.)	İç denetim alanında yapılan yayınların hacminin 2009 yılından itibaren önemli bir artış gösterdiği, yayınların %63'ünün birden fazla yazarlı olduğu ve iç denetimle ilgili yayınlarda en çok kurumsal yönetim anahtar kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir.
Öztürk ve Yılmaz (2018)	1960-2018	Denetim ve adli muhasebe	SSCI'da taranan 2599 yayın (makale, bildiri, kitap bölümü vb.)	Denetim ve adli muhasebe alanında en fazla makale türü yayın yapıldığı, yayınların en çok ABD tarafından yapıldığı ve yazım dilinin İngilizce olduğu çıkmıştır.

Tablo 2’de makalelerin analizini içeren çalışmalar incelendiğinde, muhasebenin denetim alanını ilgilendiren iki ulusal makale göze çarpmaktadır. Dinç ve Atabay tarafından yapılan çalışma, denetim alanında en çok “bağımsız denetim” başlığı altında “hata ve hile” konusunda makale yazıldığını ortaya koymuştur. Aynı yıl yayınlanan bir diğer çalışmada, Kuruçay ve Serçemeli “hile” konusunda yazılan makalelerin analizini gerçekleştirmiş ve araştırmacıların hile ile ilgili en çok “hilenin tanımı ve nedenleri, hilenin tespiti ve önlenmesi, hile denetimi” konularına odaklandığını tespit etmişlerdir. Tablo 2’de yer alan diğer çalışmaların sonuçları da, denetim alanında yazılan makalelerde en çok “bağımsız denetim” konusuna yönelme olduğunu göstermektedir. Ayrıca denetim ve iç denetim ile ilgili uluslararası dergilerde yayınlanan makalelerin analizini gerçekleştiren çalışma sonuçları, denetim alanında yazılan makalelerin arttığına işaret etmekte ve iç denetimin en çok kurumsal yönetim ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2’de dergilerin analizini içeren çalışmalar, “denetim” alanına ilişkin makalelerin en çok muhasebe alanında yayımlanan Muhasebe ve Finansman, Muhasebe ve Denetime Bakış, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları dergilerinde ve İstanbul Ü. İşletme Fakültesi dergisinde yer aldığını göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan birden fazla sayıda yayın türünün analizini içeren çalışmalar incelendiğinde, muhasebenin denetim alanında yazılan sadece lisansüstü tezlerin analizini gerçekleştiren çalışma olmamasına rağmen, Uzay ve Selimoğlu ile Öncü vd. tarafından yapılan iki ayrı çalışmada, denetim alanında yazılan lisansüstü tezlerin, diğer yayın türleri ile birlikte analiz edildiği görülmektedir.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye’de 1995-2018 yıllarını kapsayan süreçte denetim alanında doktora düzeyinde tamamlanmış olan tezlerin özelliklerini incelemek, araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Araştırma sonucu elde edilen bulguların, denetim alanında yazılan doktora tezlerine ilişkin genel çerçevede bir bakış açısı sağlaması ve böylece denetim alanına ilgi duyan araştırmacılara ve lisansüstü öğrencilere faydalı bilgi sunması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Araştırmada yöntem olarak içerik analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında sıkça başvurulan yöntemlerden biri olan içerik analizi, yazılı materyallerin sistematik biçimde incelenmesine olanak sağlayan bir bilimsel araştırma yöntemidir (Alkan, 2014: 44). Araştırmanın kapsamını, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenen ve erişime açık olan doktora tezleri oluşturmaktadır. Muhasebe bilim dalının “denetim” alanı ile ilgili olduğu tespit edilen doktora tezleri, veri tabanından Aralık 2018 tarihi itibarıyla elde edilmiştir. Araştırmada 1995-2018 yıllarını kapsayan süreçte tamamlanan toplam 128 doktora tezi incelenmiştir.

3.3. Araştırmanın Kısıtları

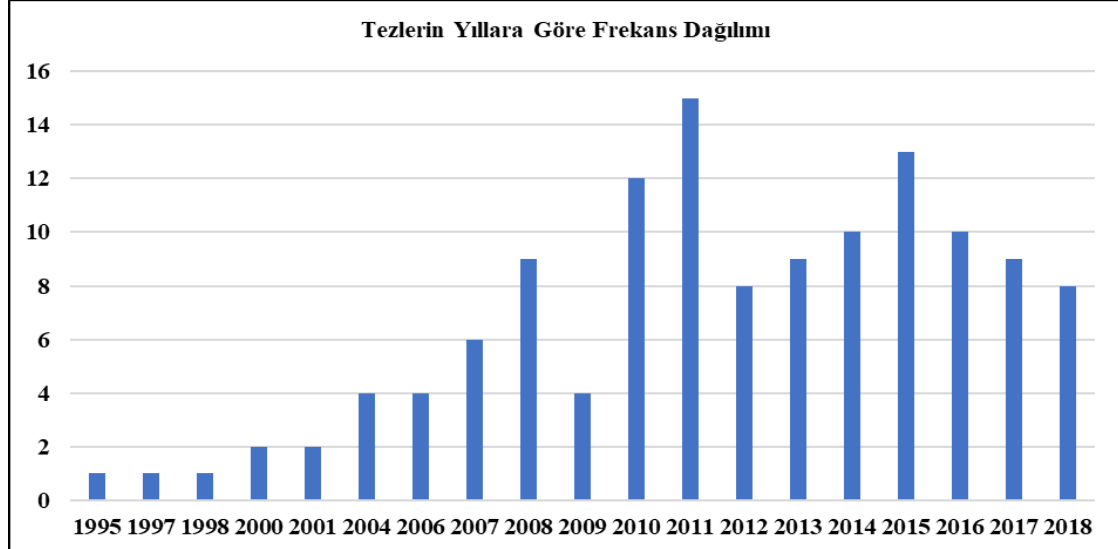
Araştırmanın ilk kısıtı 1995-2018 yılları arasında tamamlanan ve erişime açık olan doktora tezlerini kapsamıdır. Çalışmanın kapsamı açısından, lisansüstü tezler arasından sadece doktora tezlerinin incelemeye tabi tutulmasının sebebi, doktora tezlerinin yüksek lisans tezlerine göre, bilimsel niteliğinin daha yüksek olduğunun düşünülmesidir. Doktora tezleri, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından elde edildiği için, tezlerin bu veri tabanında tam ve doğru olarak yer aldığı varsayılmıştır. Denetim alanında yazılan erişime açık doktora tezlerinin tespiti, veri tabanının “detaylı tarama” bölümünden “İşletme” konusu seçilerek ve Dizin ya da Tez Adı bölümüne “denetim” kelimesi yazılarak yapılmıştır. Bu sebeple, işletme bölümü dışında yazılan ve dizin ya da tez adında “denetim” kelimesi yer almayan doktora tezleri araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırmanın bir diğer kısıtı ise, Aralık 2018’den sonra izin süresi tamamlanarak erişime açılacak tezleri kapsamıyor olmasıdır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında incelenen 128 doktora tezinin analizi sonucu elde edilen bulgular aşağıda alt başlıklar halinde özetlenmiş ve açıklanmıştır.

3.4.1. Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

1995-2018 dönemini kapsayan denetim alanı ile doğrudan ilişkili 128 doktora tezinin yıllara göre dağılımı Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1’de doktora tezlerinin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, tez sayılarında sürekli bir artış ya da azalış olmadığı görülmektedir. Doktora tezlerinin en fazla sayıda tamamlandığı ve denetim alanında en fazla doktora mezunu verilen yıl 2011’dir. 2016 yılından itibaren tamamlanan tez sayılarındaki azalma eğiliminin 2018 yılına kadar devam etmesi dikkat çekici bir diğer bulgu olarak değerlendirilebilir.

3.4.2. Doktora Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Denetim alanında tamamlanan doktora tezlerinin üniversitelere göre frekans dağılımı bilgileri kullanılarak oluşturulan ve doktora tezlerinin tamamlandığı üniversitelerin sayısını yazı boyutuna bağlı olarak görsel biçimde sunan kelime bulutu Şekil 2’de gösterilmiştir.

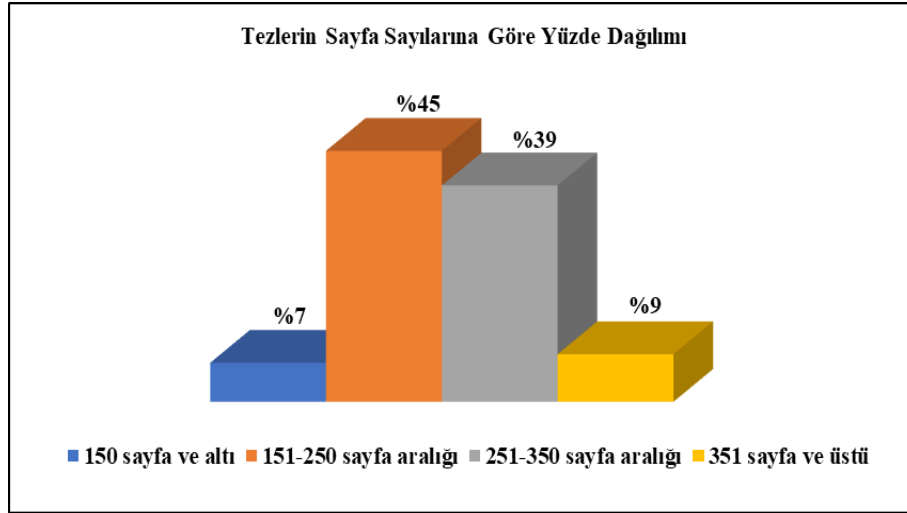
Şekil 2. Doktora Tezlerinin Tamamlandığı Üniversiteleri Gösteren Kelime Bulutu

Türkiye’de denetim alanında doktora düzeyinde mezun veren üniversite sayısı 37’dir ve buna bağlı olarak kelime bulutu 37 kelimedenden oluşmaktadır. Frekans dağılımı bilgilerine göre, Marmara Üniversitesi denetim alanında en fazla sayıda (19) doktora tezinin tamamlandığı kurumdur. Bunu 11 doktora tezi ile İstanbul Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi takip etmiştir. Diğer doktora tezleri Çukurova (6), Süleyman Demirel (6), Dokuz Eylül (5), Dumlupınar (5), Sakarya (5), Gazi (5), Atatürk (4), Erciyes (4), İnönü (4), Ankara (4), Celal Bayar (4), Selçuk (3), Afyon Kocatepe (3), Karadeniz Teknik (3), Akdeniz (3), Uludağ (2), Sütçü İmam (2), Başkent (2) ve Kocaeli (2) Üniversiteleri bünyesinde tamamlanmıştır. Adnan Menderes, Yeditepe, Orta Doğu Teknik, Kırıkkale, Trakya, Bülent Ecevit, Işık, İstanbul Aydın, Hacettepe, Okan, Mustafa Kemal, İstanbul Ticaret, Gaziosmanpaşa ve Cumhuriyet ise denetim alanında sadece bir doktora tezinin tamamlandığı üniversitelerdir.

En fazla sayıda doktora tezi Marmara Üniversitesi’nde tamamlandığı için, Şekil 2’de yer alan kelime bulutunda en sık kullanılan kelime, “Marmara” olmuştur. Bunu “İstanbul”, “Anadolu”, “Çukurova”, “Süleyman Demirel”, “Dokuz Eylül”, “Dumlupınar”, “Sakarya” ve “Gazi” izlemiştir. Yazı boyutu en küçük olan kelimeler, doktora tezlerinin en az sayıda tamamlandığı üniversiteleri temsil etmektedir.

3.4.3. Doktora Tezlerinin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Doktora tezlerinin sayfa sayılarına ilişkin bilgiler Şekil 3’te sunulmuştur.

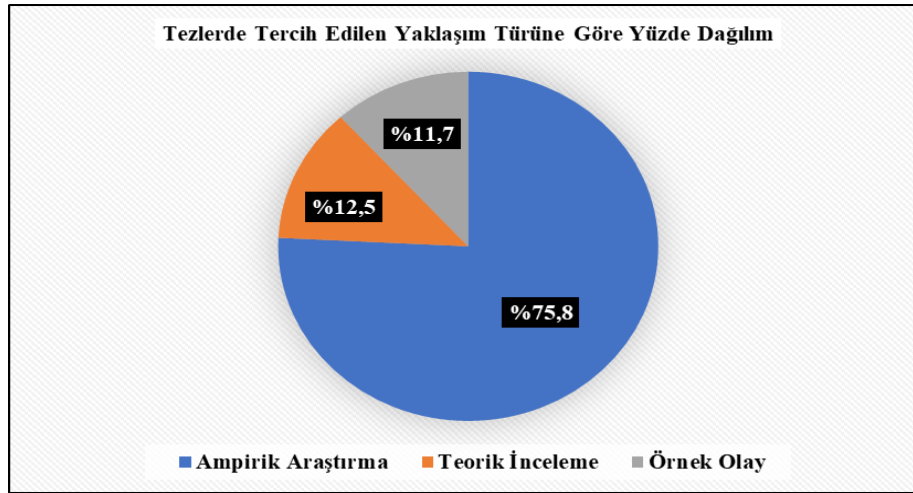

Şekil 3. Doktora Tezlerinin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Şekil 3, denetim alanında tamamlanan doktora tezlerinin sayfa hacimlerini göstermektedir. Doktora tezlerinin %45'i (151-250) ve %39'u (251-350) sayfa aralığında yer almaktadır. 150 sayfadan az ve 351 sayfadan fazla yazılan doktora tezleri azınlıktadır. Çalışma kapsamında incelenen doktora tezleri arasında en az sayfa sayısına sahip tez 80 sayfa, en fazla sayfa sayısına sahip tez ise 485 sayfadır. Doktora tezlerinin ortalama sayfa sayısı 251 olarak hesaplanmıştır.

3.4.4. Doktora Tezlerinde Tercih Edilen Yaklaşım Türüne Göre Dağılım

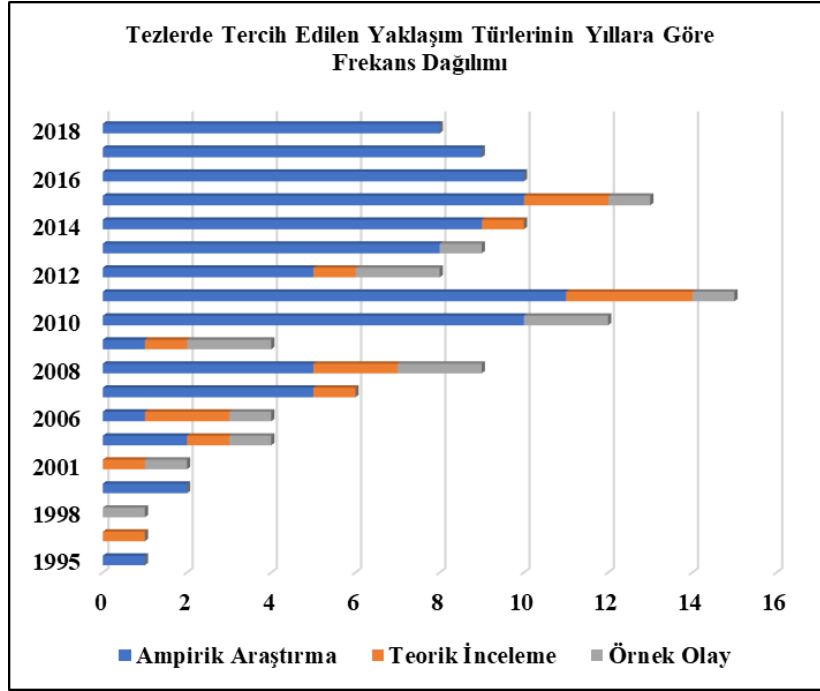
Denetim alanında tamamlanmış doktora tezlerinde benimsenen yaklaşımların yüzde dağılımı Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4. Doktora Tezlerinde Tercih Edilen Yaklaşım Türüne Göre Dağılımı

Şekil 4, doktora tezlerinde en çok tercih edilen yaklaşımın "Ampirik Araştırma" olduğunu göstermektedir. Bunun dışında kalan diğer doktora tezlerinin %12,5'i "Teorik İnceleme", %11,7'si ise "Örnek Olay" yaklaşımını benimsemiştir. Ampirik araştırmayı tercih eden tez yazarlarının yaklaşık %69'unun veri toplamada "anket" yöntemini kullandığı tespit edilmiştir.

Doktora tezlerinde benimsenen yaklaşımların yıllara göre dağılımı Şekil 5'teki gibidir.

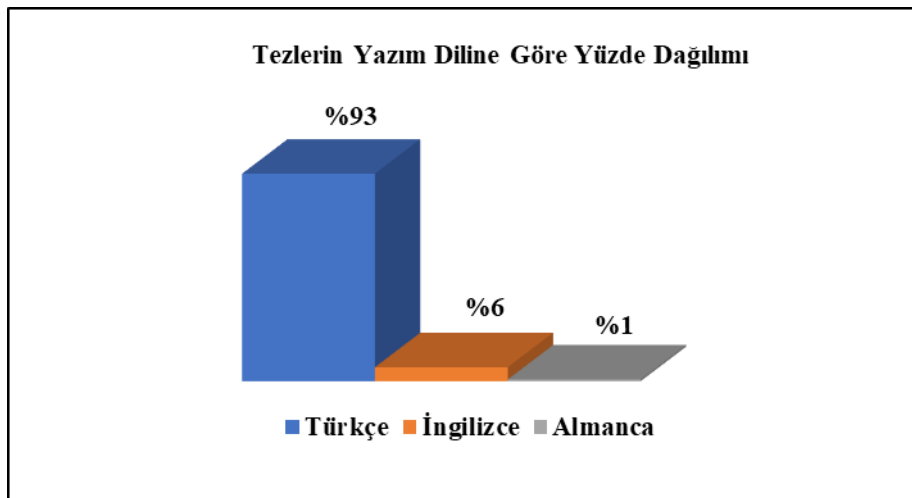

Şekil 5. Doktora Tezlerinde Tercih Edilen Yaklaşım Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 5'de doktora tez yazarlarının özellikle son yıllarda (2016, 2017 ve 2018 yıllarında) ampirik araştırma dışındaki diğer yaklaşımları tercih etmemesi dikkat çekicidir.

3.4.5. Doktora Tezlerinin Yazım Diline Göre Dağılımı

Doktora tezlerinin yazıldıkları dili gösteren yüzde dağılım Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6. Doktora Tezlerinin Yazım Diline Göre Dağılımı

Şekil 6’da yer alan veriler, denetim alanındaki doktora tezlerinin %93’ünde kullanılan dilin Türkçe olduğunu göstermektedir. Bunu sırasıyla İngilizce ve Almanca izlemiştir.

3.4.6. Doktora Tezlerinin Konulara Göre Dağılımı

Denetim alanında yazılan doktora tezlerinin konulara göre frekans dağılımı Şekil 7’de sunulmuştur. Konular, doktora tezlerinin başlıkları dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Şekil 7. Doktora Tezlerinin Konulara Göre Dağılımı

*Diğer denetim türleri; faaliyet raporu denetimi, çevresel faaliyetlerin denetimi, belgesiz kayıt ortamında denetim, iktisadiliğin denetimi, genel üretim maliyetlerinin denetimi, yatırım projelerinde denetim, güvence hizmetleri, faizsiz bankacılıkta denetim ve denetim organı bulunmayan ortaklıklarda ortakların ortaklığı denetimi alt başlıklarından oluşturulmuştur.

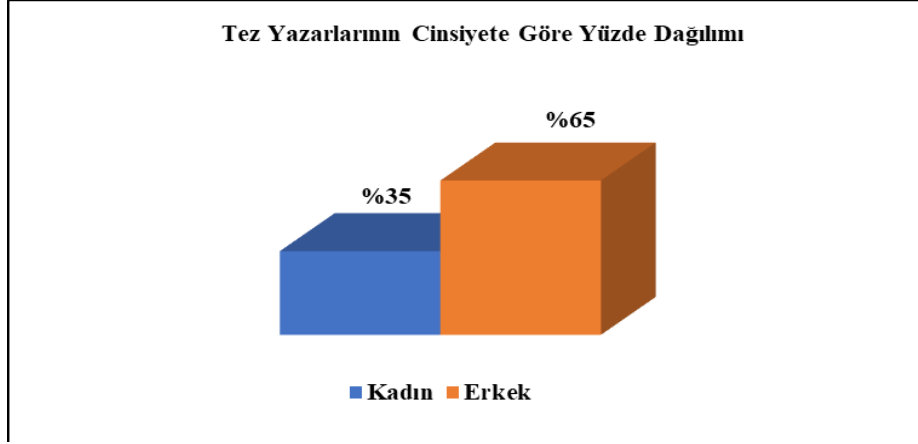
Şekil 7, denetim alanında tamamlanan doktora tezlerinde en çok tercih edilen konunun “iç denetim/iç denetçi” olduğunu göstermektedir. Bunu “bağımsız denetim/bağımsız denetçi” ve “denetimin kalitesi/etkinliği” konuları izlemiştir. Doktora tez yazarları tarafından en az ilgi gören denetim konuları ise “denetim komitesi”, “bilgi teknolojileri denetimi” ve “kamu denetimi/kamu denetçisi” olarak tespit edilmiştir.

Denetim alanındaki doktora tezlerinde en çok tercih edilen “iç denetim/iç denetçi” konu başlığı altında yer alan “risk odaklı iç denetim”, tez yazarlarının en önem verdikleri konu olmuştur. Bunun yanısıra, “iç denetim/iç denetçi” konusunda yazılan diğer doktora tezlerinde; iç denetimin kurumsal yönetimdeki ve yönetim fonksiyonlarının yerine getirilmesindeki rolü, iç denetimde sürekli denetim yaklaşımı, üniversitelerde ve borsa şirketlerinde iç denetim uygulamaları, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kapsamında iç denetim, iç denetimde dış kaynak kullanımı, iç denetim süreci ve temel işletme faaliyetlerinin kontrol prosedürleriyle değerlendirilmesi, yatırım hilelerinin iç denetim tarafından değerlendirilmesi, iç denetçilerin gelişen iç denetim uygulamalarına ve paydaş beklentilerine uyumu, iç

denetim perspektifinden entelektüel sermayenin yenilikçi iş davranışına etkisi araştırılmıştır.

3.4.7. Doktora Tezi Yazarlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Şekil 8’de, doktora tezi yazarlarının cinsiyete göre yüzde dağılımı gösterilmiştir.

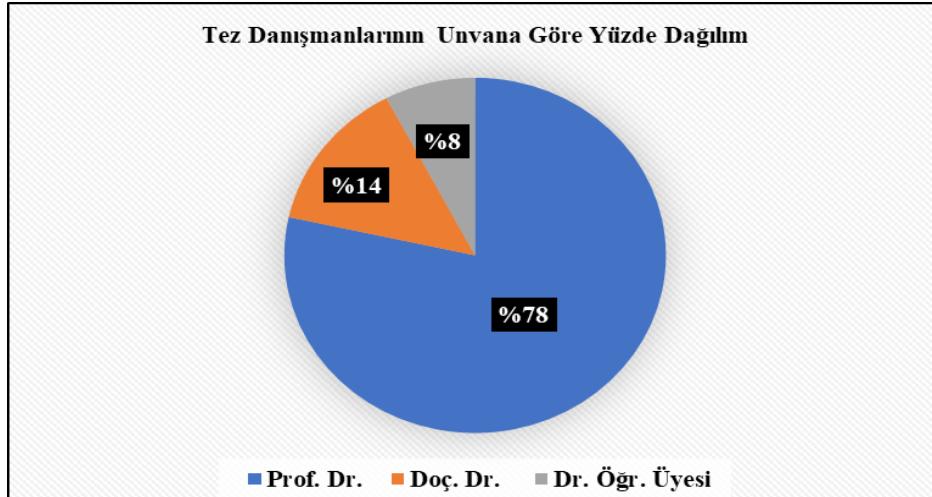

Şekil 8. Doktora Tezi Yazarlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Şekil 8, denetim alanındaki doktora tezi yazarlarının %65’inin cinsiyetinin erkek, %35’inin ise kadın olduğunu göstermektedir.

3.4.8. Doktora Tezi Danışmanlarının Unvana Göre Dağılımı

Denetim alanında tamamlanan doktora tezlerinin hazırlanması sürecinde tez yazarlarını yönlendiren danışmanların akademik unvanlarını gösteren bilgiler Şekil 9’da sunulmuştur.

Şekil 9. Doktora Tezi Danışmanlarının Unvana Göre Dağılımı

Şekil 9’da görüldüğü gibi denetim alanında yazılan doktora tezlerini yürüten tez danışmanlarının büyük çoğunluğu (%78) Prof. Dr. unvanına sahiptir. Doktora tezlerinin en üst seviyede akademik unvana sahip akademisyenler tarafından yürütülmesinin birçok açıdan avantajlı olduğu ifade edilebilir.

4. Sonuç

Bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlaşması, araştırmacıların her türlü kaynağa ulaşımını kolaylaştırarak, diğer bilim dalları gibi, işletmenin alt dalı olan muhasebe bilimi açısından da bir bilgi birikimi oluşumuna imkân sağlamıştır. Bilgi miktarında görülen bu artış, araştırmacıları bilgiyi sınıflandırmaya ve özetlemeye yönelik çalışmalara yönlendirmiştir. İçerik analizi, literatür taraması, bibliyografik inceleme, doküman incelemesi, meta-analiz, bibliyometrik analiz gibi yöntemler, literatürde yer alan çalışmalar hakkında özet bilgi elde etmek için kullanılmaktadır. Literatürde, muhasebe ile ilgili dergi, kitap, makale, bildiri, tez vb yayın türlerini, belirtilen bu yöntemler aracılığıyla çeşitli özellikler açısından inceleyen çalışmaların bulunması, araştırmacıların ihtiyaç duydukları bilgiye daha az sayıda yayın inceleyerek ulaşabilmelerine imkân sağlamaktadır.

Lisansüstü öğrenciler, bilgiye ihtiyaç duyan araştırmacılar arasında yer alır. Lisansüstü tez konusu seçimi ve tez yazımı, iyi bir literatür taraması gerektirir. Öğrencilerin tez yazacakları alan ile ilgili önceden yapılmış yayınlar hakkında bilgi sahibi olmasının birçok açıdan yararı vardır. Araştırmacılar tarafından ilgi gören konuları tespit etmek ve aynı şekilde az çalışılan konuları ortaya çıkarmak, öğrencileri yapılan çalışmalardan farklı, alana katkı sağlayacak bir konu seçimine yönlendirebilir. Böylece, ilgili alanda bilimsel bilgi düzeyi ve kalitesi artar. Belirli bir alanda yapılmış yayınların çeşitli özelliklerini sayısal olarak ortaya koyan çalışmalar, bilimsel bilgi ve düşüncenin gelişimi açısından büyük öneme sahiptir.

Muhasebe literatüründe, araştırmacıların muhasebe ya da muhasebenin alt alanlarından biri ile ilgili, bir ya da birden fazla sayıda yayın türünü çeşitli özellikler açısından incelemiş oldukları çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Muhasebe standartları, adli muhasebe, muhasebe eğitimi, yönetim muhasebesi, çevre muhasebesi, muhasebe tarihi, denetim ve hile muhasebenin inceleme yapılan alt alanlarıdır. Denetim alanında yapılmış çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olması ve sadece lisansüstü tezlerin analizini gerçekleştiren herhangi bir çalışmaya rastlanmaması, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Türkiye’de 1995-2018 dönemini kapsayan süreçte denetim alanında yazılmış olduğu tespit edilen 128 doktora tezinin analiz edildiği bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre, en çok doktora mezunu 2011 yılında verilmiştir. 2016 yılından itibaren tamamlanan doktora tez sayılarında bir azalma eğilimi olduğu görülmektedir. Marmara Üniversitesi, denetim alanında en fazla sayıda doktora tezinin tamamlandığı kurumdur. Bunu, İstanbul Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi takip etmiştir. Doktora tezlerinin büyük çoğunluğu Türkçe olarak yazılmıştır. Tez yazarları tarafından en çok ampirik araştırma yaklaşımının benimsendiği ve özellikle bu çalışmalarda veri toplamada anket yönteminin kullanıldığı tespit edilmiştir. Denetim alanında yazılan doktora tezi yazarlarının büyük çoğunluğu erkektir. Doktora tezleri daha çok Prof. Dr. unvanlı akademisyenler tarafından yürütülmüştür.

Denetim alanında yazılan doktora tezlerinin konulara göre dağılım sonuçları, tezlerde en çok tercih edilen konunun “iç denetim/iç denetçi” olduğunu, bunu

“bağımsız (dış) denetim/bağımsız denetçi” ve “denetimin kalitesi/etkinliği” konularının izlediğini göstermiştir. Tez yazarları tarafından “iç denetim/iç denetçi” başlığı altında en çok “risk odaklı iç denetim” konusu ilgi görmüştür. “Bağımsız (dış) denetim/bağımsız denetçi” konusunda yazılan tezlerin, bağımsız denetçilerin; sorumluluklarına, niteliklerine, mesleki yargılarına, müşteri firma ile ilişkilerine, tutumlarını, davranışlarını ve algılarını etkileyen faktörlere odaklandığı tespit edilmiştir. “Denetimin kalitesi/etkinliği” konusunda ise daha çok, denetimde kalitenin ve etkinliğin sağlanması veya artırılması üzerinde etkili olan faktörlere yönelik tezler yazıldığı belirlenmiştir. Denetim alanında en az ilgili gören doktora tezi konusu “denetim komitesi” olarak belirlenmiş, ikinci sırada “bilgi teknolojileri denetimi” ve “kamu denetimi/kamu denetçisi” konuları yer almıştır.

Sonuç olarak denetim, hukuki düzenlemelerin etkisi altında olan, değişime ve gelişime açık bir alandır. Türkiye’de ve diğer ülkelerde denetim mekanizmasının güçlendirilmesinde ve sağlam bir yapıya kavuşmasında, yapılan düzenlemelerin büyük payı olduğu düşünülmektedir. Yapılan her düzenleme, denetim alanına ilgi duyan araştırmacılar için iyi bir çalışma konusu olabilir. Literatürde yer alan denetim alanında yapılan çalışmalar, hukuki düzenlemelerin bazı araştırmacıların ilgisini çektiğini göstermektedir. Ancak, denetim ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, iç denetim/iç denetçiler ve bağımsız denetim/bağımsız denetçiler ana başlıkları altında toplanmıştır. Doktora tezlerinde ve makalelerde sıralama değişmiş olsa bile, araştırmacıların bu iki ana başlıkta yer alan konulara büyük ilgi gösterdikleri görülmektedir.

Denetim alanında yazılan doktora tezlerinin analizi sonucunda dikkat çeken bulgulardan biri, diğer denetim ve denetçi türleri kadar önemli olduğu düşünülen kamu denetimi/kamu denetçilerine yönelik yeterli sayıda tez çalışması olmamasıdır. Dikkat çeken bir diğer bulgu ise, tez yazarları tarafından iç denetim/iç denetçi başlığı altında en çok risk odaklı iç denetim konularının çalışılması, ancak bu başlık altında iç denetçilere yönelik yapılan çalışma sayısının çok az olmasıdır. Halbuki bağımsız denetim/bağımsız denetçi başlığı altında, bağımsız denetçilerin çeşitli özelliklerini inceleyen çok sayıda doktora tezi yer almaktadır.

Yapılan bu çalışma sonuçlarının, başta denetim alanında tez konusu seçimi yapacak ve tez yazacak olan lisansüstü öğrenciler olmak üzere, denetim alanına ilgi duyan tüm araştırmacılara faydalı olması beklenmektedir. Denetim alanında gelecekte yazılacak tezlerde ve diğer çalışmalarda, araştırmacılar tarafından özellikle kamu denetimine, bilgi teknolojileri denetimine, kamu denetçilerinin ve iç denetçilerin niteliklerine, tutum, davranış ve algılarını etkileyen faktörlere yönelik çalışmalar yapılmasının ve hukuki düzenlemelerin yakından takip edilmesinin, alanın gelişimine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akgün, M. ve Karataş, B. (2017). Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2000-2016). *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 52: 19-34.
- Akın, O. ve Onat, O. K. (2016). Modern Maliyet Yönetimi Teknikleri ve 2000-2014 Döneminde Bu Teknikleri Ele Alan Lisansüstü Tezlere Dair Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5): 6-15.
- Alkan, G. (2014). Türkiye’de Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (1984-2012). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 61: 41-52.
- Ardianto, A. ve Anridho, N. (2018). Bibliometric Analysis of Digital Accounting Research. *The International Journal of Digital Accounting Research*, 18: 141-159.
- Azharudin, A., Aidi A. ve Wan Norhayati, W. A. (2018). The Current State of the Internal Audit Research: A Bibliometric Analysis. *5th International Conference on Accounting Studies (ICAS 2018)*, 16-17 October 2018, Penang/Malaysia, 108-113.
- Bahçeci, F. ve Uşengül, L. (2018). Yüksek Lisans ve Doktora Öğrencilerinin Tez Konusu Belirleme Kriterlerinin İncelenmesi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 5(2): 85-96.
- Behrend, J. ve Eulerich, M. (2018). *Exploring the Scientific Landscape of Internal Audit Research: A Bibliometric Analysis*, 28 Ocak 2019 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=3178362> adresinden erişildi.
- Cunha, J. V. A., Cornachione, E. B. ve Martins, G. A. (2010). Accounting Sciences Theses: An Analysis of Their Dissemination. *Brazilian Business Review*, 7(3): 45-63.
- Dinç, E. ve Atabay, E. (2018). Türkiye’deki Denetim Literatürünün İçerik Analizi (2007-2016). *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 53: 101-114.
- Durgut, M. ve Pehlivan, A. (2018). Muhasebe (Finansal Raporlama) Standartlarına Yönelik Türkiye’de Hazırlanan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma: 1987-2017 Dönemi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi Özel Sayısı*: 1-23.
- Fleming, R. J., Graci, S. P. ve Thompson, J. E. (1990). Characteristics of The Work of Leading Authors of The Accounting Review, 1926-1945. *The Accounting Historians Journal*, 17(1): 5-25.
- Gündüz, M. (2018). Türkiye’de 2014-2016 Yılları Arasında Akademik Dergilerde Muhasebe Alanında Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(1): 236-257.
- Güngörmüş, A. H. (2016). Türkiye’de Muhasebe Standartlarına Yönelik Yazılan Yüksek Lisans ve Doktora Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25: 347-362.
- Hotamışlı, M. ve Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi’nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63: 1-19.
- Kılı, M. (2016). Türkiye’deki Üniversitelerde Adli Muhasebe Eğitimi ve Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı: 719-728.

- Koçyiğit Çil, S. ve Şenay, F. (2018). 1978-2018 Yılları Arasında Türkiye'de Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı/Bilim Dalında Muhasebe ve Finansman Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2): 303-312.
- Kozak, N. (2000). Türkiye'de Akademik Turizm Literatürünün Gelişim Süreci Üzerine Bir İnceleme. *DAÜ: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 15-55.
- Kurt, G. ve Uçma, T. (2011). Türkiye'deki Muhasebe Araştırmaları Yazını. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 13(4): 69-95.
- Kuruçay, Ç. ve Serçemeli, M. (2018). Hile Alanında Bilimsel Dergilerde Yer Alan Ulusal Makaleler: (2008-2017 Literatür Taraması). *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 55: 161-174.
- Nalçın, K. ve Can, A. V. (2016). Bilgi Felsefesi Temelinde Muhasebe Araştırmalarının Yönelimi: 2006-2012 Yılları Arasında Türkiye'de Yapılan Doktora Tezlerinin Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(4): 165-187.
- Önce, S. ve Başar, B. (2010). Türkiye'deki Akademik Araştırma Dergilerinde Muhasebe Alanında Yazılmış Makalelerin Analizi: 2000-2008. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45: 55-68.
- Öncü, M. A., Yücel, S. ve Bağdat, A. (2014). Türkiye'de Bağımsız Denetim ve İlişkili Konularda Yayımlanmış Akademik Çalışmalar (2007-2014 Arası Literatür Taraması). *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 5(10): 105-122.
- Özbek, C. Y. ve Badem, A. C. (2018). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi'nde Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2008-2017). *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(2): 216-247.
- Öztürk, S. ve Yılmaz, C. (2018). Denetim ve Adli Muhasebe Alanındaki Çalışmaların Bibliyometrik Analiz Tekniği İle İncelenmesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 39(39): 173-188.
- Porporato, M., Sandin, A. ve Shaw, L. (2003). Trends in Accounting Doctoral Dissertations: 1991-2000. *Advances in Accounting*, Elsevier, 20: 245-263.
- Riccio, E. L., Carastan, J. T. ve Sakata, M. G. (1999). Accounting Research in Brazilian Universities: 1962-1999. 11th Asian-Pacific Conference, Melbourne/Australia.
- Sakin, T. (2008). A Content Analysis of Papers Published in the Journal of School of Business Administration: Accounting and Finance (1972-2007). *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 37(1): 13-21.
- Santana Porte, M. ve Sampaio, E. S. (2015). Bibliometric and Scientometric Research in Auditing (2002-2013). *Journal of Education and Research in Accounting*, 9(2):137-153.
- Selimoğlu Kardeş, S. ve Uzay, Ş. (2007). Türkiye'de Son 10 Yılda Bağımsız Denetim Alanında Yapılan Araştırmalar: Literatür Taraması. *Mali Çözüm Dergisi*, 83:39-52.
- Solak, B. ve Erdoğan, S. (2016). Türkiye'de 2000-2015 Yılları Arasında Hazırlanmış Olan Doktora Tez Metodolojilerinin Üniversitelere Göre Sınıflandırılmasına Yönelik Bir Alan Araştırması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(3): 257-280.

- Şen Kıymetli, İ., Hatunoğlu, Z. ve Terzi, S. (2017). Muhasebe Araştırmalarında Muhasebe Eğitiminin Yeri ve Önemi: Muhasebe Dergileri Üzerinde Bibliyometrik Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(1): 247-291.
- Uzay, Ş. ve Selimoğlu Kardeş, S. (2007). *Türkiye’de Muhasebe Denetimi Alanında Yayımlanan Araştırmalar (1995-2005) ve Seçme Yazılar*. İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları, No: 82.

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Teknolojik Gelişmenin Çevresel Kalite Üzerine Etkisinin Analizi

Fatma Temelli*

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
orcid.org/0000-0001-7436-5289

Dilek Şahin

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0002-4830-8106

Öz

Bu çalışmanın amacı; 10 yükselen piyasa ekonomisinde 1995-2014 dönemleri arasında finansal gelişme, ekonomik büyüme ve teknolojik gelişmenin çevresel kalite üzerindeki etkisini analiz etmektir. Analizde yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran yeni nesil panel veri yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada, ilk olarak değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmıştır. Daha sonra homojenlik testi uygulanmıştır. Serilerin durağanlık koşulu CADF birim kök testiyle incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Westerlund ve Edgerton (2007) ve Durbin-H panel eşbütünleşme testiyle analiz edilmiştir. Uzun döneme ait bireysel ve panelin geneline ait eş-bütünleşme katsayıları; Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran AMG (Augmented Mean Group Estimator) tahmincisiyle hesaplanmıştır. Panel eşbütünleşme testi sonucunda, finansal gelişme, ekonomik büyüme, teknolojik gelişme ve CO2 emisyonu arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür. Panelin genelinde; finansal gelişme ve teknolojik gelişme ile CO2 emisyonu arasında herhangi bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Buna karşılık, ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu arasında pozitif ve istatistikî olarak anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle ekonomik büyüme çevresel kaliteyi azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, Teknolojik Gelişme, Çevresel Kalite, Yükselen Piyasa Ekonomileri.

Analysis of the Effects Financial Development, Economic Growth and Technological Development on Environmental Quality in Emerging Market Economies

Abstract

The purpose of this study is to analyze the impact of financial development, economic growth and technological development on environmental quality in the period of 1995-2014 for 10 rising market economy. In the analysis, new generation panel data methods are used considering horizontal section dependency. In the study, first it was investigated whether there is horizontal section dependency in variables and model. Then homogeneity test was applied. The series of stationarity was investigated by CADF unit root test. The long-run relationship between variables was analyzed by Westerlund and Edgerton (2007) and Durbin-H panel cointegration test. Individual and panel cointegration coefficients of the long run was calculated by the Augmented Mean Group Estimator (AMG) estimator developed by Eberhardt and Bond (2009), which considers the horizontal section dependency. As a result of the panel cointegration test, it has been found that there is a long run relationship between financial development, economic growth, technological development and CO2 emissions. In the panel overall; there is no relationship between financial development and technological development and CO2 emissions. On the other hand, there is a positive and statistically significant relationship between economic growth and CO2 emissions. In other words, economic growth reduces environmental quality.

Keywords: Financial Development, Economic Growth, Technological Development, Environmental Quality, Emerging Market Economies.

1. Giriş

Artan nüfus ve tüketim artışları nedeniyle iktisadi faaliyetlerin doğal kaynakları aşırı tüketmesi, küresel ölçekte atık ve kirlilik düzeyinin artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, ekonomik büyümenin artan bir şekilde doğal sermayeye bağlı hale geldiğini ve ekonomi-çevre ilişkisinin daha fazla ele alınması gerektiğini de beraberinde getirmiştir. Çevre faktörü iktisadi olarak ifade edilmek istendiğinde, kalite veya temiz bir çevre insan ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü karşılayan bir çeşit mal veya hizmet olarak düşünülebilir. Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin en temel hedefleri arasında ekonomik büyümeyi artırmak gelmektedir. Bir ülkenin ekonomik büyüme kapasitesini arttırması, o ülkenin enerji kapasitesini ve doğal kaynak kullanımını arttırmasına bağlıdır. Bu çerçevede, çevresel sorunların ilk aşamasını doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımı gelirken; ikinci aşamasını üretim sonucu çevreye bırakılan atıklar oluşturmaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde, doğal kaynak kullanımının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu ve ekonomik büyüme ile çevresel sorunlar arasında dolaylı bir ilişkinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, kıt çevresel kaynakların fiyatının olmaması ve bunların serbest mal olarak nitelendirilerek aşırı kullanılması çevre kirlenmesinin temelinde yatan iki unsurdur.

Ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonu arasındaki etkileşim ÇKE (Çevresel Kuznets Eğrisi) hipotezi ile kurulmaktadır. Bu eğrinin oluşumunda; “ölçek etkisi, kompozisyon etkisi ve teknolojik etkinin” rol oynadığı görülmektedir. Ölçek etkisinde, artan üretim hacmiyle birlikte enerji ihtiyacı artmaktadır. Artan enerji tüketimi fosil yakıt tüketimini arttırmakta ve fosil yakıt tüketimi beraberinde CO₂ salınımını arttırarak çevresel kaliteyi olumsuz etkilemektedir. Kompozisyon etkisinde üretilen ürünlerin kompozisyonun da yapılan değişiklikler üzerine durulmaktadır. Ülkeler gelişmenin ilk safhalarında çevreye daha çok zarar veren ürünler üretmektedir. Gelir düzeyindeki artıştan sonra toplumsal bilincin artması beraberinde temiz bir çevrenin yaşam kalitesinin önemli bir unsuru olarak algılanmaya başlamaktadır. Bu süreçte, ülkelerin üretim kompozisyonu daha az çevre kirleticili ürünler doğru kaymaktadır. Teknolojik etkide ise, teknoloji etkisinin çevresel bozulma üzerine beklenen etkisi negatif olup, teknolojik gelişmelerle birlikte doğal kaynaklar yerine kullanılabilen yapay ürünler üretilmekte ve üretim sonrası oluşan çevresel atıklar doğaya daha az zararlı bir şekilde imha edilmektedir. Böylelikle, gerek teknolojik ilerleme gerekse kaynakların etkin kullanımı çevresel bozulmayı azaltarak çevresel kalitenin artmasına yardımcı olacaktır (Aytun vd., 2017: 2). Bu durum sonucunda, eski ve kirlilik yayan teknolojilerin yerini yeni ve çevre dostu teknolojilerin almasıyla çevre kalitesi artacaktır.

Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezine göre, ekonomik büyüme sürecinin ilk aşamalarında daha fazla enerji ve kaynak kullanımı nedeniyle çevresel kirlilik düzeyi artacaktır. Sonraki aşamalarda devam eden büyüme ile ekonomide yapısal değişim süreci başlayarak üretim ve tüketim yapısı değişecek; temiz bir çevreye olan talep artacak ve enerjiyi daha verimli kullanan temiz teknolojiler gelişecektir. Diğer bir ifadeyle ÇKE hipotezi, ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisinin uzun dönemde olumlu yönde olacağını vurgulamaktadır (Koçak, 2017: 537).

Dünya üzerinde yaşanan çevresel sorunları çözebilmek ve çevresel kaliteyi arttırmak için tüm bilim dalları bir arada faaliyet göstermekte, ekonomi ve finans biliminin yanı sıra muhasebe bilimi de bu alana katkı sağlamaktadır. Örneğin; muhasebe bilimciler çevre sorunlarını ele alabilmek için "Çevre Muhasebesi" kavramını gündeme getirmişlerdir.

Bu çalışmada, 10 yükselen piyasa ekonomisinde (Malezya, Çin, Tayland, Şili, Hindistan, Türkiye, Pakistan, Meksika, Güney Afrika, Brezilya) 1995-2014 dönemi yıllık verileri kullanılarak finansal gelişme, ekonomik büyüme ve teknolojik gelişmenin çevresel kalite (CO2 emisyonu) üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz dönemi verilerin ulaşılabilirliğine göre belirlenmiştir. Bağımlı değişken olarak CO2 emisyonu, bağımsız değişken olarak ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına düşen reel GSYH (2005 sabit fiyatlarıyla), finansal gelişmeyi temsilen özel sektöre kullanılan kredilerin GSYH % payı ve teknolojik gelişmeyi temsilen yurt içi patent başvuru sayısı değişkeni kullanılmıştır. Panel veri analizinin uygulandığı çalışmada, ilk olarak değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmıştır. Serilerin durağanlık koşulu CADF birim kök testiyle incelenmiştir. Daha sonra homojenlik testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Westerlund ve Edgerton (2007) Panel Bootstrap Eşbütünleşme testi ve Durbin-H Panel Eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Uzun döneme ait bireysel ve panelin geneline ait eşbütünleşme katsayıları; Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran AMG (Augmented Mean Group Estimator) tahmincisiyle hesaplanmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde kavramsal çerçeve ve literatür taramasına, üçüncü bölümde veri setine yer verilmiştir. Metodoloji ve analiz bulgularının yer aldığı dördüncü bölümün ardından çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır. Literatürde finansal gelişmenin ve teknolojik gelişmenin çevresel kalite üzerine etkisini inceleyen ampirik çalışmaların sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, yükselen piyasa ekonomilerinde finansal gelişme, ekonomik büyüme, teknolojik gelişme ve çevresel kalite arasındaki ilişkiyi yeni nesil panel veri yöntemi ile araştırarak ilgili literatüre katkıda bulunmak ve literatürdeki ilgili boşluğu doldurmak amaçlanmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

Bu kısımda Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, Teknolojik Gelişme ve Çevresel Kalite kavramlarının tanımlarına yer verildikten sonra yerli ve yabancı literatürde konu ile ilgili yapılmış çalışmalar ele alınacaktır.

Finansal Gelişme; finansal kurumların, finansal piyasaların ve finansal araçların gelişmesi olarak tanımlanmakta, finansal aracılık sürecinde pozitif katkı sağlamakta ve tasarrufların arttırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu tasarruf artışları yatırımları miktar ve kalite açısından arttırabilmektedir. Yatırımların düzeyi kadar verimliliğinin de finansal gelişme ile artması beklenmektedir (Afşar, 2007: 190).

Ekonomik Büyüme, bir ülkede üretim ve dolayısıyla milli gelirin bir önceki yıla göre reel olarak artmasıdır. Ancak, bir ülkedeki milli gelirdeki yıllık reel artış brüt

büyüme hızını ifade eder. (Dinler, 2017a: 276). Ekonomik büyüme, bir ülkede üretim kapasitesinin, üretimin ve dolayısıyla milli gelirin artmasıdır (Dinler, 2017b: 617).

Teknolojik Gelişme; mevcut ürünlerin üretilmesinde yeni yöntemlerin geliştirilmesi, yeni nitelikte ürünler üretilmesi, organizasyon, pazarlama ve yönetim tekniklerinde ortaya çıkan gelişme ve yeniliklerdir (Taban ve Kar, 2016: 112). En kısa tanımıyla teknolojik gelişme, var olan teknolojideki ilerlemedir. Üretim faktörlerinin üretimdeki bileşim oranlarının değişmesi sonucunda verimliliklerinin artmasını sağlayan yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmesidir (Dinler, 2017a: 278).

Çevresel Kalite, hava, su ve toprağın gelecek nesillere temiz bir şekilde aktarılabilmesi ve biyolojik çeşitliliğin sürekliliğinin sağlanabilmesidir. Bu açıdan çevre kalitesi birçok boyuta sahiptir. Bunlar; hava, su, toprak ve biyolojik çeşitlilik. Hava, su, toprak ve biyolojik çeşitlilik önemli birer canlılık unsurlarıdır ve yaşamın devam etmesi için gereklidir (Tombak, 2018: 49).

Literatürde, ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişki ağırlıklı olarak Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi kapsamında incelenmiştir (Grossmann ve Krueger, 1991; Selden ve Song, 1994; Cole vd., 1997). Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu, ekonomik büyüme ve çevresel kalite arasındaki ilişkileri ticaret, enerji tüketimi, kentleşme, nüfus gibi ek göstergeleri analizlere dâhil ederek açıklamaya çalışmıştır. Ancak, literatürde ekonomik büyüme ve çevre ile doğrudan ilişkili olduğu belirtilen finansal gelişme faktörünün dikkate alınmadığı ve ilgili literatürde bu yönde bir boşluk olduğu görülmektedir. Ayrıca, finansal gelişme faktörü ile birlikte teknolojik ilerleme faktörünün de dikkate alınmadığı ve ilgili literatürde bu yönde de bir açık olduğu söylenebilmektedir.

Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Tadesse (2005), çalışmasında finansal gelişme ve teknolojik ilerleme arasındaki ilişkiyi incelemiş, finansal gelişmenin, sermaye hareketliliğini ve risk paylaşımını kolaylaştırarak teknolojik yenilikleri (üretkenliğin ana bir uyarıcısı) tetiklediğini belirtmiştir. Otuz sekiz ülkenin ele alındığı çalışmada, finansal gelişmenin, teknolojik ilerlemenin sanayi oranlarında, reel maliyetlerin düşürülmesinde ve verimlilik artış hızlarında ülkeler arası farklılıkları açıkladığını ifade etmiştir. Finansal gelişmenin verimlilik ve teknolojik gelişme üzerindeki etkisinin, inovasyonu finanse etme açısından farklılık gösteren sanayi sektörleri arasında heterojen olduğunu tespit etmiştir.

Tamazian vd., (2009), ekonomik gelişme ve çevre arasındaki ilişkiye yönelik tartışmalarda, finansal gelişmenin önemli bir açıklayıcı gösterge olabileceğine vurgu yapmıştır. Çalışmalarında, finansal gelişme yatırımlarının sadece ekonomik büyümeyi değil, çevresel performans dinamiğini de doğrudan etkilediğini ifade etmişlerdir.

Korkmaz (2010), Türkiye için Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yardımıyla, 1990-2008 dönemleri arasında yıllık veriler kullanılarak test etmiştir. Serilerin durağanlığı için ADF ve PP birim kök testleri

kullanılmıştır. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testinin uygulandığı çalışma sonucunda Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru yönelik nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Shahbaz vd., (2012), 1971- 2008 dönemleri arasında Malezya’da finansal gelişme ve CO2 emisyonu arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonuçlarında CO2 emisyonu, finansal gelişme, ekonomik büyüme ve enerji kullanımı arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, finansal gelişmenin CO2 emisyonunu azalttığı tespit edilmiştir.

Weng vd., (2012), çalışmasında VAR analizi yardımıyla 1991-2009 yılları Şanghay için doğrudan yabancı yatırımlar, patent başvurusu, teknolojiye dayalı ticaret payı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz bulgularında, ekonomik büyüme ile diğer teknolojik göstergeler arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Işık (2014), Türkiye’de 1990:1-2010:4 dönemini kapsayan veriler yardımıyla patent harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik ve eşbütünleşme testlerinin uygulandığı çalışmada, patent harcamaları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Moghadam ve Lotfalipour (2014), 1970-2011 dönemleri arasında İran’da finansal gelişmenin çevresel kalite üzerindeki etkisini ARDL sınır testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında, finansal gelişmenin çevresel bozulmayı hızlandırdığı buna karşılık, ticari açıklıktaki artışın çevreye verilen zararı azalttığı tespit edilmiştir.

Li vd., (2015), finansal gelişme, çevresel kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1980-2010 dönemindeki 102 ülkeden elde edilen verilere dayanarak incelemiştir. Analiz sonucunda; ilk olarak hem finansal gelişmenin hem de çevresel kalitenin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak; finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında önemli ve güçlü bir “ters U yönünde” ilişki olduğu tespit edilmiştir, yani finansal gelişmenin arttırılması ile birlikte, ilk önce ekonomik büyüme artacak daha sonra önceki çalışmaların sonuçlarıyla tutarlı olacak şekilde düşecektir. Üçüncü olarak, ekonomik büyüme ve karbon emisyonları arasında önemli ve güçlü “tersine çevrilmiş U-şekilli” bir ilişki bulunmuştur. Bu durum, çevresel kalitenin ekonomik büyümeyi arttıracak, çevresel kalitenin bozulmasının ekonomik büyümede önemli bir yavaşlamaya yol açacağını göstermektedir. Ayrıca, finansal gelişme ve çevresel kalite arasında karşılıklı olarak güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Omri vd., (2015), 1990-2011 dönemleri arasında 12 MENA ülkesinde finansal gelişme, CO2 emisyonu, ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında; CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Benzer şekilde ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru, ticari açıklıktan CO2 emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Ng vd., (2016), 2000-2010 dönemleri arasında sekiz ASEAN ülkesinde ekonomik ve finansal serbestleşmenin CO2 emisyonu üzerindeki etkisi panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarında; ekonomik ve finansal gelişmenin CO2 emisyonunu pozitif yönde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca, enerji tüketiminin CO2 emisyonunu pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Sungur vd., (2016), Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge araştırmacı sayısı, patent ve inovasyon faaliyetlerinin ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye için 1990-2013 dönemleri itibariyle analiz edilmiştir. Çalışmada, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre patent sayısından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İhracattan Ar-Ge harcamalarının milli gelir içindeki payına, patent sayısından ihracata ve Ar-Ge'de çalışan işgücü sayısından ihracata doğru tek yönlü tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur. Hatemi-J asimetrik nedensellik analizine göre, patentten büyümeye doğru pozitif bileşenler, büyümeden patente doğru negatif bileşenler ve Ar-Ge'den büyümeye doğru negatif bileşenler arasında tek yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ar-Ge işgücü ile ihracat değişkenlerinin pozitif bileşenleri arasında çift yönlü, Ar-Ge işgücünden ihracata ve ihracattan da Ar-Ge'ye doğru negatif bileşenler arasında ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Siddique (2017), 1980-2015 dönemleri arasında Pakistan için finansal gelişme, enerji tüketimi, ticaret ve ekonomik büyümenin CO2 emisyonu üzerindeki etkisi ARDL sınır testi ile analiz etmiştir. Analiz bulgularına göre, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca enerji tüketimi, finansal gelişme, ekonomik büyüme ve ticaretin CO2 emisyonunu arttırdığı tespit edilmiştir.

Taş vd.,(2017), Türkiye'de Ar-Ge yatırım harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisini incelemiştir. Çalışmada, 2005-2015 dönemine ait Sanayi Üretim Endeksi ve Ar-Ge harcamalarının Gayri safi yurtiçi hasıla içerisindeki payı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik analizi sonucunda, Türkiye'de Ar-Ge yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Koçak (2017), çalışmasında 1982-2010 dönemi Yükselen Piyasa Ekonomilerinde finansal gelişme ve CO2 salınımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre; finansal gelişmenin CO2 salınımı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Hem kısa hem de uzun dönemde finansal gelişmeden CO2 salınımına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ampirik sonuçlar, finansal gelişmenin çevresel kalitenin geliştirilmesi için önemli bir faktör olduğunu işaret etmektedir.

Helhel (2018), çalışmasında E-7ülkeleri (yükselen piyasalar) olarak tanımlanan Hindistan, Türkiye, Çin, Brezilya, Endonezya, Rusya ve Meksika'da 2001-2013 döneminde finansal gelişmenin Ar-Ge harcamaları üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Analiz bulgularına göre; Pedroni eş-bütünleşme testi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu göstermiştir. Panel FMOLS test sonucuna göre panel genelinde M2/GSYH oranında %1'lik artış Ar-Ge harcamalarını %0,41 oranında, diğer finansal değişken olan yurtiçi banka kredilerinin GSYH'ye oranında %1'lik artış ise Ar-Ge harcamalarını %0,25 artırmaktadır. Sonuç olarak; E-7

ülkelerinde finansal gelişme düzeyinin Ar-Ge harcamalarına pozitif katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Şahin (2018), çalışmasında D-8 ülkelerinde 1990-2014 dönemleri arasında finansal gelişme ve ticari açıklığın çevresel kalite üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analiz sonucunda; finansal gelişme, ticari açıklık, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Panelin genelinde finansal gelişme, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve CO2 emisyonu arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ticari açıklık ve CO2 emisyonu arasında negatif ve istatistiki olarak anlamsız ilişki olduğu görülmüştür.

3. Veri Seti

Bu çalışmada, 10 yükselen piyasa ekonomisinde (Malezya, Çin, Tayland, Şili, Hindistan, Türkiye, Pakistan, Meksika, Güney Afrika, Brezilya) 1995-2014 dönemi yıllık verileri kullanılarak finansal gelişme ve teknolojik ilerlemenin CO2 emisyonu üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Başlangıç ve bitiş yılları verilerin elde edilebilirliğine göre belirlenmiştir. Çalışmada ilk olarak, paneli oluşturan yatay kesitler (ülkeler) arasında bağımlılığın olup olmadığı incelenmiştir. Seriler için birim kök testi olarak; yatay kesit bağımlılığını ve serilerdeki yapısal kırılmaları dikkate alan ikinci kuşak birim kök testlerinden, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır.

Eş-bütünleşme katsayılarının homojenliği, yani açıklayıcı değişkenin katsayılarının yatay kesitten (ülkeden) yatay kesite değişip değişmediği; Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Slope Homogeneity testiyle incelenmiştir. Seriler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı; Westerlund ve Edgerton (2007) panel bootstrap eşbütünleşme testiyle analiz edilmiştir. Uzun döneme ait bireysel ve panelin geneline ait eş-bütünleşme katsayıları; Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran AMG (Augmented Mean Group Estimator) tahmincisiyle hesaplanmıştır.

Bu çalışmada, finansal gelişme ve teknolojik ilerlemenin çevresel kalite üzerindeki etkisini araştırmak olup (1) nolu Eşitlikteki gibi model oluşturulmuştur.

$$CO2 = f(FG, TE, PGDP) \quad (1)$$

Doğrusal-logaritmik modellerin doğrusal modellerden daha etkin sonuçlar verdiğini gerçeğinden hareketle, (1) numaralı model yeniden yazılarak (2) nolu Eşitlikte olduğu gibi doğrusal-logaritmik model haline dönüştürülmüştür.

$$\ln CO2_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln FG_{it} + \beta_2 \ln TE_{it} + \beta_3 \ln PGDP_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

(2) nolu Eşitlikte; CO2 kişi başına düşen karbondioksit emisyonunu, FG finansal gelişmeyi temsilen özel sektöre kullanılan kredilerin GSYH % payını, TE teknolojik ilerlemeyi temsilen yurt içi patent başvuru sayısını, PGDP kişi başına düşen geliri (2005 sabit fiyatlarıyla) temsil etmektedir. Kişi başına gelir verisi UNCTAD veri tabanından; diğer değişkenlere ait verilere ise Dünya Bankası veri tabanından ulaşılmıştır.

4. Metodoloji ve Analiz Bulguları

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığın Test Edilmesi

Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde çeşitli testler kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının test edildiği Breusch ve Pagan (1980) çalışmasında test istatistiği aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Pesaran vd., 2008):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{\rho}_{ij}^2, \chi^2 N(N-1) / 2 \quad (3)$$

Sıfır hipotezi altında LM testi, $N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde asimtotikkikare dağılımına sahiptir. LM testi N küçük ve T yeterince büyük olduğunda geçerlidir. Pesaran (2004) tarafından geliştirilen test istatistiği aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Pesaran vd. 2008):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{\rho}_{ij} \right) \quad (4)$$

Boş H_0 hipotezi altında, T yeterli büyüklükte iken; $N(0, 1)$ fonksiyonun limiti, $N \rightarrow \infty$ 'dur. Ayrıca LM testinden farklı olarak sabit T ve N değerlerinde ortalaması sıfırdır. Breusch ve Pagan (1980) testi faktörler sıfır ortalamaya sahip olduğunda boş hipotezi red etmekte başarısız olmaktadır.

Testin hipotezleri:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Bu çalışmada, değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, değişkenlere ve modele ait olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için, H_0 hipotezi reddedilmiş ve değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmiştir.

Ayrıca, çalışmada kullanılan seriler için analizin bundan sonraki aşamalarında birim kök analizi yapılırken, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri kullanılmalıdır. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ve eşbütünleşme denklemi tahmin edilirken de yatay kesit bağımlılığını dikkate alan test yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu yüzden çalışmanın bundan sonraki aşamalarında, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testi ve panel eşbütünleşme analizi yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 1. Değişkenler ve Model İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenlerde Yatay Kesit Bağımlılığı	CO2		FG		TE		PGDP		Model	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık
CD _{Lm1} (BP, 1980)	63.67*	0.035	108.28*	0.000	258.67*	0.000	70.25*	0.009	85.16*	0.000
CD _{Lm2} (Pesaran 2004)	1.96**	0.025	6.67*	0.000	22.52*	0.000	2.66*	0.004	4.23*	0.000
CD (Pesaran 2004)	2.81*	0.002	-2.71*	0.003	-1.97**	0.024	-2.25*	0.012	0.01	0.496
LMadj	11.06*	0.000	11.95*	0.000	1.77**	0.038	8.83*	0.000	7.70*	0.000

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

4.2. CADF Birim Kök Testi

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testinde; t istatistiği $t_i(N, T)$ (5) nolu Eşitlikte verilmiştir (Pesaran, 2007):

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (5)$$

$$t_i(N, T) = \left(\frac{\Delta y'_i \bar{M}_w y_{i-1}}{\bar{\sigma}(y'_{i-1} \bar{M}_w y_{i-1})^{1/2}} \right) \quad (6)$$

Panel istatistiğinin hesaplanması ise (7) nolu Eşitlikten elde edilmektedir:

$$CIPS(N, T) = t\text{-bar} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (7)$$

Hesaplanan CIPS istatistiği her bir yatay kesitin t istatistiklerinin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler için paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için serilerin durağanlığı yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu durumlarda kullanılan ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testi ile incelenmiştir. CADF testi, $T > N$ ve $N > T$ durumlarında kullanılmaktadır. Bu test istatistiği değerlerini, Pesaran (2007)'in CADF kritik tablo değerleriyle karşılaştırarak, her ülke için durağanlık test edilmektedir. CADF kritik tablo değeri, CADF istatistiği değerinden büyükse boş hipotez reddedilir ve sadece o ülkenin serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır. Paneli oluşturan her ülke için birim kök istatistiği (CADF) ve panelin

geneli için test istatistiği (CIPS) ve Pesaran (2007) tarafından hesaplanan kritik değerler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2’deki sonuçlar incelendiğinde, panelin geneli için serilerin düzeyde durağan olmayıp, birinci farkları alındığında durağan hale geldiği yani, I(1) oldukları görülmüştür. Serilerin tamamı I(1) olduğu için eş-bütünleşme analizine geçilebilir.

Tablo 2. CADF Birim Kök Test Sonucu

Ülkeler/Değişkenler	Test İstatistiği (Sabitli Model)							
	CO2	ΔCO2	FG	ΔFG	TE	ΔTE	PGDP	ΔPGDP
Malezya	-4.279	-3.239	0.215	-2.630	-1.609	-1.172	0.000	-2.549
Çin	-2.492	-0.085	-2.611	-3.645	-1.632	-1.183	-0.511	-1.580
Tayland	-1.368	-2.727	-1.496	-2.975	-1.696	-1.818	-4.104	-3.903
Şili	-3.984	-2.746	-1.090	-3.442	-2.020	-2.233	0.000	-3.971
Hindistan	-2.492	-2.544	1.515	-1.792	-1.392	-1.927	-2.832	-1.959
Türkiye	-1.762	-2.909	-6.120	-5.940	-1.754	-0.844	0.000	-5.052
Pakistan	0.570	-1.023	-2.489	-1.978	-1.310	-1.827	-2.854	-1.952
Meksika	-1.780	-1.748	-1.118	-4.337	-3.438	-4.433	0.000	-5.324
Güney Afrika	-1.733	-3.467	-2.136	-2.968	-2.407	-3.010	0.000	-1.380
Brezilya	-0.392	-1.403	-5.907	-3.642	-0.375	-2.536	-1.050	-1.092
Panel CIPS	-1.971	-	-2.124	-3.335*	-1.763	-	-1.135	-2.876*
		2.289**				2.980*		

Not: ***, **, * sıfır hipotezin sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. CADF istatistiği kritik değerleri sabitli modelde -4.35 (%1), -3.43 (%5), -3.00 (%10) (Pesaran 2007, tablo I(b), s.275) Panel istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -2.60 (%1), -2.34(%5), -2.21(%10) (Pesaran 2007, tablo II(c), s.280). Δ, fark operatörü olup değişkenin farkının alındığını göstermektedir.

4.3. Değişkenlerin Homojenliğinin Test Edilmesi

Eşbütünleşme denkleminde eğim katsayılarının homojen olup olmadığının belirlenmesi konusunda ilk çalışmalar, Swamy (1970) ile başlamıştır. Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy testini geliştirmiştir. Bu testte, $Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it}$ şeklindeki genel bir eşbütünleşme denkleminde β_i eğim katsayılarının, yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test edilmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) hipotezleri test edebilmek için iki farklı test istatistiği geliştirmiştir:

Testin hipotezleri:

$H_0 : \beta_i = \beta$ Eğim katsayıları homojendir.

$H_1 : \beta_i \neq \beta$ Eğim katsayıları homojen değildir.

Büyük Örneklem İçin:

$$\hat{\lambda}_0 = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S}_0 - k}{2k} \right) \approx X^2 k \quad (8)$$

$$\text{Küçük Örneklem İçin: } \hat{\lambda}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S}_0 - k}{v(T, k)} \right) \approx N(0, 1) \quad (9)$$

Burada N; yatay kesit sayısını, S; Swamy test istatistiğini, k; açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T, k)$ standart hatayı ifade etmektedir.

Tablo 3’de görüldüğü üzere, Delta_tilde ve Delta_tilde_adj test istatistiklerine göre “Eğim parametreleri homojendir” boş hipotezi %5 anlamlılık düzeyine göre reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle eğim parametreleri yatay kesitler arasında değişmekte olup heterojendir. Dolayısıyla bu sonuçlara bağlı olarak paneldeki ülkeler için yorum yapılabilmektedir.

Tablo 3.Homojenlik Testi Sonucu

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde	8.405	0.000
Delta_tilde_adj	9.117	0.000

4.4. Eşbütünleşme Testi

Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-H panel eşbütünleşme testinde; bağımlı değişken I(1) olmak şartıyla bağımsız değişkenlerin I(1) veya I(0) olması durumunda panel eşbütünleşme analizi yapılmasına olanak tanımaktadır (Westerlund, 2008). Bu testin hipotezleri şu şekildedir:

$$H_0 = \phi_i = 1, \text{ Eş bütünleşme ilişkisi yoktur. (i=1,2,...n)}$$

$$H_0 = \phi_i < 1, \text{ Eş bütünleşme ilişkisi vardır. (i=1,2,...n)}$$

Westerlund (2008) Durbin-H panel eş-bütünleşme testinde ise, otoregresif parametrenin bütün kesitler için aynı olduğu kabul edilmektedir. Bu varsayım altında, H_0 hipotezi reddedildiğinde, bütün kesitler için eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğu kabul edilmektedir. Westerlund (2008) Durbin-H yönteminde, eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı, grup ve panel boyutunda ayrı ayrı test edilmektedir. Durbin-H grup ve panel (DH_g, DH_p) istatistikleri (10) nolu Eşitlik yardımıyla tahmin edilebilir.

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \left\{ \left(\phi_i - \hat{\phi}_i \right)^2 \sum_{t=2}^T e_{it-1}^2 \right\} \text{ ve } DH_p = \left\{ n \left(\hat{\phi} - \phi \right)^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T e_{it}^2 \right\} - 1 \quad (10)$$

Westerlund-Edgerton (2007), eşbütünleşme testi, yatay kesit bağımlılığını dikkate alması, eşbütünleşme denkleminde otokorelasyon ve değişen varyansa izin vermesi ve aynı zamanda küçük örneklem açısından sonuç vermesi nedeniyle önemli bir testir. LM bootstrap testi, Mc Coskey ve Kao’nun geliştirmiş olduğu Lagrange Multiplier testine dayanmakta olup, yatay kesit bağımlılığının olması, durumunda LM testi bootstrap kritik değerler ile ekonometrik modellerde panelin geneli için eşbütünleşmenin olup olmadığını test etmektedir (Westerlund-Edgerton, 2007: 186-188). Panel eşbütünleşme testi aşağıdaki denklemden türetilmektedir:

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it} \beta_{it} + z_{it} \quad (11)$$

$t = 1, \dots, T$ ve $i = 1, \dots, N$ endeksleri sırasıyla zaman serisi ve yatay kesit birimlerini ifade etmektedir. z_{it} hata terimini göstermektedir.

$$z_{it} = \mu_{it} + v_{it} \quad v_{it} = \sum_{j=1}^t \eta_{ij} \quad (12)$$

η_{ij} , ortalaması sıfır olan ve varyansı σ^2_i olan bir hata terimidir.

Testin hipotezi şu şekildedir:

$H_{oi} = \sigma^2_i = 0$ tüm i 'ler için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

$H_{li} = \sigma^2_i > 0$ tüm i 'ler için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Westerlund'un bu istatistikleri test etmek için oluşturduğu LM istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} s_{it}^2 \quad (13)$$

s_{it}^2 terimi, z_{it} hata teriminin kısmı toplamını $\hat{\omega}_i^{-2}$, μ_{it} 'nin uzun dönem varyansı göstermektedir.

Tablo 4'de Durbin-H ve Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testi sonucuna yer verilmiştir. Durbin-H Panel eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre H_0 hipotezi reddedilmiş ve ülke gruplarında ve panelin genelinde, CO2 emisyonu, finansal gelişme, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilmiştir. Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testinde; modelde yatay kesit bağımlılığı olduğu için Bootstrap olasılık değeri dikkate alınmıştır. Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testi sonuçlarına göre "eşbütünleşme vardır" boş hipotezi %5 anlamlılık düzeylerinde reddedilememektedir. Çalışmada ele alınan değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 4. Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Durbin-H Panel Eş-Bütünleşme Testi			
Test		Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin- H Grup İstatistiği		-2.419*	0.008
Durbin-H Panel İstatistiği		-2.008**	0.022
Westerlund ve Edgerton (2007) Eşbütünleşme Testi			
LMN ^T	LM İstatistiği	Asimtotik-p Değeri	Bootstrap-p Değeri
	8.452	0.000	1.000

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimtotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Gecikme ve öncül bir olarak alınmıştır. Sabitli-trendli model kullanılmıştır.

4.5. Uzun Dönem Eş Bütünleşme Katsayılarının Tahmin Edilmesi

Yatay kesit bağımlılığı varsayımı altında uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahminde serilerin I(1) olması durumunda kullanılabilen ve panelin geneline ve paneli oluşturan ülkelere ait katsayıları hesaplayabilen Eberthart-Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG yöntemi kullanılmaktadır. AMG tahmincisi

serilerdeki ortak faktörleri ve ortak dinamik etkileri dikkate alan, dengesiz panellerde de etkin sonuçlar verebilmektedir. AGM tahmincisi aşağıdaki gibi modellenmektedir.

$i = 1, \dots, N$ ve $t = 1, \dots, T$

$$y_{it} = \beta'_i x_{it} + \mu_{it} \quad \mu_{it} = \alpha_i + \lambda'_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

$$x_{mit} = \pi_{mi} + \delta'_{mi} g_{mt} + p_1 m_i f_{1mt} + \dots + p_{nmi} f_{nmt} + v_{mit} \quad (15)$$

$$f_t = \varphi' f_{t-1} + \epsilon_{it} \text{ ve } g_t = \aleph' g_{t-1} + \epsilon_{it} \quad (16)$$

Paneli oluşturan ülkelere ve panelin geneline ait eş-bütünleşme katsayıları AMG yöntemiyle tahmin edilmiş ve sonuçlar, Tablo 5'de verilmiştir. Panel için elde edilen tahmin sonuçları şu şekildedir: Yükselen piyasa ekonomilerinde modelin genelinde finansal gelişme ve teknolojik ilerlemenin CO2 emisyonu ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı görülmektedir. Buna karşılık, ekonomik büyüme ile CO2 emisyonu arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum CO2 emisyonu etkileyen tek faktörün ekonomik büyüme olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme %1 birimlik artış CO2 emisyonunu % 0.73 birim artırmaktadır. Tahmin sonuçları, ülkeler bazında değerlendirildiğinde şu bulgulara ulaşılmıştır: (i) Malezya ve Çin'de finansal gelişmenin CO2 salınımı üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Pakistan ve Güney Afrika'da ise finansal gelişmenin CO2 salınımı üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. (ii) Hindistan ve Meksika'da teknolojik ilerlemenin CO2 salınımı üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Çin'de ise teknolojik gelişmenin CO2 salınımı üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (iii) Güney Afrika'da ekonomik büyüme ve CO2 salınımı arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Buna karşılık; Malezya, Tayland, Şili, Hindistan, Türkiye, Pakistan, Meksika ve Brezilya'da ekonomik büyüme ve CO2 salımı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmaktadır. Çin'de ise ekonomik büyüme ve CO2 salımı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Malezya ve Çin'de artan finansal gelişmenin CO2 emisyonunu azalttığı görülmektedir. Finansal gelişme sayesinde yatırımcılar düşük maliyetlerle yatırımlarını finanse ederler ve yeni projelere yatırım yaparlar. Ayrıca, artan finansman kanalları çevre-dostu projeleri finanse ederek, firmaların CO2 emisyonunu azaltan temiz ve ileri teknolojiye ulaşmalarını kolaylaştırır. Pakistan ve Güney Afrika'da ise finansal gelişmenin CO2 emisyonunu arttırması, finansal gelişmenin ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırmasına ve temiz teknolojilerin kullanılmaması nedeniyle ortaya çıkabilir. Hindistan ve Meksika'da teknolojik ilerlemenin CO2 salınımını azalttığı görülmektedir. Bu durum bu ülkelerde yerleşik patent başvurularının çevre-dostu projeler olduğunu göstermektedir. Çin'de ise teknolojik ilerlemenin CO2 salınımı arttırdığı görülmektedir. Bu ise, yerleşik patent

başvurularının temiz teknoloji yatırımlar olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Güney Afrika'da ekonomik büyümenin CO2 emisyonunu azalttığı görülmektedir. Bu durum, Güney Afrika'da ekonomik büyümeyle birlikte çevre dostu üretim teknikleri ve temiz enerji kullanımını artırarak CO2 emisyonunu azalttığı şeklinde ifade edilebilir. Malezya, Tayland, Şili, Hindistan, Türkiye, Pakistan, Meksika ve Brezilya'da ekonomik büyümenin CO2 emisyonunu arttırdığı görülmektedir. Ekonomik büyüme enerji talebini artırarak CO2 emisyonunu arttırabilir.

Tablo 5. Uzun dönem Eş bütünleşme Katsayıları

Ülke	FG	Test İstatistiği	TE	Test İstatistiği	PGDP	Test İstatistiği
Malezya	-0.272**	0.027	-0.003	0.950	0.562**	0.045
Çin	-0.458*	0.003	0.290*	0.004	-0.057	0.848
Tayland	-0.080	0.126	0.029	0.172	0.821*	0.000
Şili	-0.130	0.598	-0.052	0.557	0.862**	0.011
Hindistan	-0.080	0.365	-0.322*	0.001	1.406*	0.000
Türkiye	0.043	0.123	0.006	0.739	0.646*	0.000
Pakistan	0.174*	0.000	0.014	0.577	1.001*	0.000
Meksika	-0.043	0.392	-0.103**	0.013	0.845*	0.000
G. Afrika	0.207***	0.098	0.023	0.183	-0.300***	0.092
Brezilya	-0.027	0.849	-0.185	0.352	1.574**	0.012
Panel CIPS	-0.066	0.283	-0.302	0.548	0.736*	0.000

Not: ***, **, * sıfır hipotezin sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini gösterir. FG finansal gelişme, TE teknolojik gelişme, PGDP ekonomik büyümeyi temsil etmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

10 yükselen piyasa ekonomisinde 1995-2014 dönemleri arasında finansal gelişme, ekonomik büyüme ve teknolojik ilerlemenin çevresel kalite (CO2 emisyonu) üzerindeki etkisinin analiz edildiği bu çalışmada, ilk olarak değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılmıştır. Serilerin durağanlık koşulu CADF birim kök testiyle incelenmiştir. Daha sonra homojenlik testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Westerlund ve Edgerton (2007) panel bootstrap eşbütünleşme testi ve Durbin-H Panel eş-bütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Uzun döneme ait bireysel ve panelin geneline ait eş-bütünleşme katsayıları; Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran AMG (Augmented Mean Group Estimator) tahmincisiyle hesaplanmıştır. Analiz bulgularında, yükselen piyasa ekonomilerinde finansal gelişme ve teknolojik ilerlemenin CO2 emisyonu ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı görülmektedir. Buna karşılık, ekonomik büyüme ile CO2 emisyonu arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Ekonomik büyümede %1 birimlik artış CO2 emisyonunu % 0.73 birim arttırmaktadır. Analiz bulguları, ülkeler bazında değerlendirildiğinde; Malezya ve Çin'de finansal gelişmenin CO2 salınımı üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Pakistan ve Güney Afrika'da ise finansal gelişmenin CO2 salınımı üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu

görülmüştür. Hindistan ve Meksika'da teknolojik ilerlemenin CO2 salınımı üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Çin'de ise teknolojik gelişmenin CO2 salınımı üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine, Güney Afrika'da ekonomik büyümenin CO2 emisyonunu azalttığı görülmüştür. Malezya, Tayland, Şili, Hindistan, Türkiye, Pakistan, Meksika ve Brezilya'da ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmuştur.

Çalışmada ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin tespit edilmesi, bu ülkelerde ekonomik büyümenin çevre kirliliğine neden olduğunu ve bu ülkelerin çevre politikalarında daha temiz olan yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeleri gerektiğini göstermektedir. Bir ülkede ekonomik büyüme, büyük ölçüde sanayiye dayalı üretime dayalı olarak gerçekleşiyorsa, daha fazla kirli atık ve CO2 salınımı ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda, ekonomik büyümelerini özellikle sanayiye dayalı üretim alanlarında gerçekleştiren ülkelerin; çevre dostu teknolojiler kullanması, fosil yakıtlara dayalı enerji tüketimini azaltması, daha az karbon içeren yakıtlar kullanması, termik santrallerden ziyade CO2 salınımı daha az olan yenilenebilir enerji kaynakları (Güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, hidroelektrik santraller vb.) kullanımını arttırması, gereksiz enerji tüketimini azaltması, tüketicileri bilinçlendirmesi gibi çeşitli konularda önlemler alarak, CO2 salınımını ve dolayısıyla çevre kirliliğini azaltarak çevresel kaliteyi arttırabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada finansal gelişme ve CO2 emisyonu arasındaki pozitif ilişki; finansal gelişmenin enerji sektöründe temiz ve çevre dostu teknolojilerin kullanılmasını sağlamadığını, aksine çevresel bozulma ve endüstriyel kirliliğin artmasına neden olan üretim faaliyetlerini arttırdığına işaret etmektedir. Yani, finansal gelişmenin çevresel kaliteyi artırıcı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir. Söz konusu durum, bu ülkelerin finansal yapısıyla ilişkili olup, bu ülkelerde finansal yapının güçlendirilmesi sağlanarak finansal gelişmenin çevresel kaliteyi arttırması mümkün hale getirilebilir. Kuşkusuz, finansal gelişme ile ilgili düzenlemeler karbon salınımlarını azaltmada önemli bir role sahiptir. Bu bakış açısıyla uygulanacak politikalar, hem yerel hem de küresel düzeyde çevresel kaliteyi arttıracaktır.

Esasında, çevre ile ilgili konularda alınacak önlemlerin küresel düzeyde olması ve bu çerçevede küresel politikaların belirlenerek politika yapıcıların konuya daha fazla hassasiyet göstermeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36: 188-198.
- Aytun, C., Akın, C. ve Algan, N. (2017). Gelişen Ülkelerde Çevresel Bozulma, Gelir ve Enerji Tüketimi İlişkisi. *Ömer Halis Demir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1):1-11.
- Cole, M. A., Rayner, A. J. ve Bates, J. M. (1997). The Environmental Kuznets Curve: An Empirical Analysis. *Environment and Development Economics*, 2(4):401-416.
- Dinler, Z. (2017a). *İktisat*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dinler, Z. (2017b). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dumitrescu, E. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4):1450-1460.
- Eberthart, M. ve Bond, S. (2009). Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator. MPRA, 1-26.
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1991). Environmental Impacts of A North American Free Trade Agreement. *National Bureau of Economic Research*, 3914.
- Helhel, Y. (2018). Finansal Gelişme ve Ar-Ge Harcamaları İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 10(1):70-80.
- Işık, C. (2014). Patent Harcamaları ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 1:69-86.
- Koçak, E. (2017). Finansal Gelişme Çevresel Kaliteyi Etkiler Mi? Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Ampirik Kanıtlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3):535-552.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 20(5):3320-3330.
- Li, S., Zhang, J. ve Ma, Y. (2015). Financial Development, Environmental Quality and Economic Growth. *Sustainability*, 7:9395-9416.
- Mogdham, H. ve Lotfalipour, M. (2014). Impact of Financial Development on the Environmental Quality in Iran. *Chinese Business Review*, 13(9):537-551.
- Ng, T., Low, C. ve Chan, K. (2016). The Role of Economic and Financial Developments for Environmental Quality in the ASEAN Economic Community. *International Business Management*, 10(17):3878-3883.
- Omri, A., Daly, S., Rault, C. ve Chaibi, A. (2015). Financial Development, Environmental Quality, Trade and Economic Growth: What Causes What in MENA Countries. *Energy Economics*, 48:242-252.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22:365-312.
- Pesaran, M.H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142:50-93.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11:105-127.

- Selden, T. M. ve Song, D. (1994). Environmental Quality and Development: Is There A Kuznets Curve for Air Pollution Emissions? *Journal of Environmental Economics and Management*, 27(2):147-162.
- Shahbaz, M.,Soların, S. ve Mahmood, H. (2012). Does Financial Development Reduce CO2 Emissions in Malaysian Economy? A Time Series Analysis. MPRA, No: 40603:1- 28.
- Siddique, M. (2017). Impact of Financial Development and Energy Consumption on CO2 Emissions: Evidence from Pakistan. *Bulletin of Business and Economics*, 6(2):68-73.
- Sungur, O., Aydın, H. İ. ve Eren, M. V. (2016). Türkiye’de Ar-Ge, İnovasyon, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1):173-192.
- Şahin, D. (2018). D-8 Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ticari Açıklığın Çevresel Kalite Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15): 48-67.
- Taban, S. ve Kar, M. (2016). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tadesse, S. (2005). Financial Development and Technology. William Davidson Institute Working Paper, 749: 1-45.
- Tamazian, A., Chousa, J.P. ve Vadlamannati, K.C. (2009). Does Higher Economic and Financial Development Lead to Environmental Degradation: Evidence from BRIC Countries. *Energy Policy*, 37(1):246-253.
- Taş, Ş., Taşar, İ. ve Açcı, Y. (2017). Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2):197-206.
- Tombak, F. (2018). Çevre Kalitesi ve Çevresel Düzenlemelerin Rekabet Gücü ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri (Basılmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Weng, L., Song, W. Ve Sheng, S. (2012). Empirical Research on Scientific and Technical Innovation and Economic Growth in Shanghai. *American Journal of Operations Research*, 2:82-90.
- Westerlund, J. (2008). Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23:193-233.

Tezkiretü'l -Bünyan'daki Mimari Terimler Hakkında

Samet Aydoğan*

Gazi Üniversitesi

orcid.org/0000-0002-5460-1878

Öz

Bu çalışmada 16. yüzyılda kaleme alınan Tezkiretü'l-Bünyan'ın mimari terimleri hem kelimelerin anlamları hem de anlamlandırılan kelimelerin beyitler içindeki kullanımları gösterilmiştir. Mimar Sinan ile Sâi Mustafa Çelebi'nin sohbetlerinden oluşan, Tezkiretü'l-Bünyanda'ki mimari terimlerin anlamlandırılması yapılmış ve aynı zamanda alfabetik olarak sıralanmıştır. Bütün kelimelerin anlamlarını Tebdiz sistemi üzerinde anlamlandırarak çalışmaya başladık. Ardından anlamlandırdığımız kavram/terimlerin arasından mimari nitelik taşıyan kelimeleri belirledik. Daha sonra mimari nitelik taşıyan kavram/terimleri makalemize koyarken seçtiğimiz yöntem; öncelikle kavram/terimlerin açıklanmalı tanımları yapıp, ardından kelimelerin beyit içindeki kullanım yerlerini gösterdik. Ayrıca ( ) içerisinde anlamlandırılan kavram/terimlerin kullanıldığı mısra yeri rakamla belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tezkiretü'l- Bünyan, Mimari, Kavram/Terim.

About the Architectural Terms of Tezkiretu'l-Bunyan

Abstract

In this study, the architectural terms of Tezkiretü'l-Bünyan, which was written in the 16th century, both the meanings of the words and their use in the couplets were shown. The architectural terms of Tezkiretü'l-Bünyanda which consists of the conversations of Mimar Sinan and Sâi Mustafa Çelebi have been made and it has been listed in alphabetical order. We started to work by understanding the meanings of all words on the Tebdiz system. Then we identified the architectural terms among the concepts/terms that we understand. Then, the method we chose when we put the concepts/terms of architecture into our article; first we made explanations of concepts/terms and then showed the usage areas of words in the couplet. In addition, ( ) the meaning of the term used in the concept/terms are indicated by numbers.

Keywords: Tezkiretü'l- Bünyan, Architecture, Concept/Term.

1. Giriş

Tezkiretü'l-Bünyan, Doğan Kuban'ın kaleme aldığı bir önsözü ve Hayati Develi'nin hazırladığı, "Mimar Sinan'a ve Eserlerine İlişkin Kaynaklar" adını taşıyan, kapsamlı bir araştırmayı da içeriyor. Kuban'ın yazısını okuduğumuzda, bu kitapların, "bütün Osmanlı tarihinde başka eşi" olmadığını; (Tümer 2003) Develi'nin yazısını okuduğumuzda da, hangi yapıtların hangi kütüphanelerde, hangi arşivlerde bulunduğunu; (Tümer 2003) eleştirel basımın ve çevriyazımın, yani transkripsiyonun hangi ilkeler gözetilerek yapıldığını öğreniyoruz. "Yapılar Kitabı"nın ilk bölümünü oluşturan "Tezkiretü'l -Bünyan", "[...] yedi katın temellerini atana [...] dokuz katlı gök kemerinin binasını kurana", yani Yaratan'a, yani Allah'a, Peygamber Hz. Muhammed'e, Dört Halife'ye, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" Padişah'a, Sadrazam'a düzülen övgülerle, mesnevilerle, dörtlüklerle başlıyor. Daha sonra,Sâi Mustafa Çelebi, bu kitabın yazılış nedenini şöyle açıklıyor: "Günün birinde, Padişah'ın artık iyice

kocamış olan baş mimarı Abdülmennan oğlu Sinan, zaman sayfasında adı ve izi kalıp, hayırla anılmasına vesile olsun diye, bu kırık gönüllü, değersiz, elinden tutanı olmayan ve düşkün Sâî'den, başından geçenleri, koşukla düzyazıyı karıştırarak yazmamı istediler". Bu sözlerden, bu kitabın, istek üzerine, Sâî Çelebi tarafından kaleme alınmış bir Sinan biyografisi; Sinan üzerine yazılmış bir monografi olduğu izlenimini ediniyoruz. Ama, daha sonraki sayfalarda, Sinan, yaşamöyküsünü, yapıtlarını, kendi ağzından, yani otobiyografik bir üslûpla anlatıyor. Dolayısıyla, Doğan Kuban'ın da bu Osmanlı klâsiğinin yeni baskısına yazdığı önsözde belirttiği gibi, söz konusu kitap, ne tam olarak bir biyografi, ne de tam olarak bir otobiyografi. Sinan, kitapta, "Sultan Selim Han'ın saltanat gül bahçesinin devşirmesi", dahası, "Kayseri sancağından [...] devşirilen erkek çocukların ilki" olduğunu; Padişah'ın hizmetinde, çeşitli yerlerde, "Arap ve Acem diyarlarında" gezip dolaştığını ve o gezileri sırasında pek çok şey öğrendiğini; önce dülgerliğe heves ettiğini; "Kızılbaşlara" karşı düzenlenen sefer sırasında, Vezir Lütfü Paşa'nın buyruğuyla, zanaatını kullanarak, Van Gölü'nü geçmeye yarayan gemiler; Karaboğdan seferi sırasında ise, Prut Nehri üzerine bir köprü inşa ettiğini; "Acem Alisi" olarak bilinen mimarın ölümü üzerine, yine Lütfü Paşa'nın önerisiyle, mimarbaşılığa atandığını; askerliği, yeniçeriliği de sevmekle birlikte, kısa bir kararsızlıktan sonra, "Camiler inşa edip, birçok dünya ve ahret muradına vesile olacağını" düşünerek, "Usta olup, dünyada eserler bırakayım" diyerek, bu görevi kabul ettiğini söylüyor. Sinan'ın, 90 yılı bulan uzun yaşamı boyunca, çok sayıda binaya imzasını attığını biliyoruz. Ama, "Tezkiretü'l-Bünyan" 'da, bunların yalnızca birkaç tanesinden, doğal olarak, en ünlülerinden söz ediliyor. Bunların ilki, Kanuni'nin çok sevdiği, ancak, çok genç yaşta yitirdiği şehzadesi Sultan Mehmet için yaptırdığı Şehzade Camii. Bunun hemen arkasından, Padişah'ın, İstanbul'un su sorununu çözmeye yönelik girişiminin odağında bulunan Kırkçeşme Suyolu'nun yapım öyküsü uzunuzun anlatılıyor. (Tümer 2003)

Tezkiretü'l-Bünyan'da en uzun bölüm İstanbul'a su getirilmesine ilişkindir. Kırkçeşme sularının inşası hakkında gerçekten ayrıntılı bir bilgi veren bu bölüm, belki de yapıtın en ilginç bölümüdür. Sâî'nin Sinan'la konuşmaları, onun yapı etkinlerini yansıtan bir edebi yapıt olarak, zamanın aydını için mimariye ilişkin hangi konuların ağırlık taşıdığını da açıkça göstermektedir. Bunlar bizim beklentilerimiz olmayabilir, fakat bütün Osmanlı tarihinde başka eşi de yoktur. Ve toplumun mimari yapıt, hangi bağlamda değerlendirdiğini açıklamaktadır.(Develi 2002: 9)

Ortaya koymaya çalıştığımız mimari terimler çalışmamız alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Sözlük maddelerinde ilk olarak kavram/terim yazılmış ardından bu kavram/terimlerin günümüz Türkçesiyle tanımlarına yer verilmiştir. Daha sonra tanımlaması yapılan kavram/terimlerin beyit içindeki geçtiği yerler gösterilmiştir. Ardından beyitlerin ( ) içinde Tezkiretü'l-Bünyan adlı eserde geçtiği yerler gösterilmiştir. Açıklamalardan sonra Tezkiretü'l-Bünyan üzerine yaptığımız taramadan elde ettiğimiz "mimari terimlerinden" oluşturulan şöyle bir çalışmayı açıklamalarıyla birlikte okuyalım:

-A / Ā-

ābād eyledi: İmar etmek, bayındır hale getirmek.

1. lāk-ı hasene ile cāmi'-i kalblerin **ābād eyledi** / Mesnevī-i Ma'nevī (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 1, Beyit 3)

abad oldı: Yıkılmamak, sürmek || ebedî ayakta kalmak.

1. Çü kâh-ı cism-i Ādem **oldı abad** / Halilullah kıldı Ka'be bünyād (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 1, Beyit 8)

amūd-ı yek-pāre-i menāre-misāl: Minare gibi bütün(tek parça) direk, sütun.

1. Taşı demekle marūf bir **amūd-ı yek-pāre-i menāre-misāl** ve / bir mül-i Tübā-misāl idi (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 29, Beyit 2)

aya şofiya: İstanbul'da yapılmış en büyük Bizans kilisesi. Fatih döneminde camiye dönüştürülmüştür.

1. Şofiya kubbesi gibi büyük kubbeye devlet-i İslāmiyye'de binā / olunmamışdur deyü kefare-i fecerenüñ mi'mār geçinenleri (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 50, Beyit 7)

āyine-i 'ālem-nümā: -Büyük İskender'in hocası Aristo tarafından İskenderiye'de yaptırılmış olduğuna inanılan, uzaktaki düşmanı gösteren ayna.

1. Şuffalar menzilgeh-i ehl-i safā / Cāmlar **āyine-i 'ālem-nümā** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 31, Beyit 5)

-B-

ba'albek: Lübnan'da antik bir kent.

1. Ve bir sütünüñ dāhı İskenderiyye'den mavna ile getürdi / ler Ve bir sütünün **Ba'albek'den** deryā kenarına indirüp (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 30, Beyit 6)

bāb-ı cennet-misāl: Cennet gibi kapı.

1. aħirihi taħrir ve her **bāb-ı cennet-misāl** kitābesine münā / sib-i tālib ü rāğıb olup neçe dil-keş ħudud taħrīr edüp seng-tı (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 32, Beyit 8)

bāb-ı muşanna': Sanat eseri olarak meydana getirilmiş, usta işi kapı.

1. Ve her **bāb-ı muşanna'** ve künde-kārīsi 'āc u abnūsı şa / def-kārī bir şafha-i Erjeng-i pür-naqş u nigārdur ki man (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 31, Beyit 6)

bām: Dam, Çatı, Kubbe, Kemer, Sakf.

1. Seherde tāb-ı ħurşid **bāmına** düşse çarĥ-ı çarümden / Zer indirdi 'ālem gönderdi derler ħazret-i 'İsā (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 53, Beyit 3)

bānī: Yapan, bina eden, kuran.

1. Felek devr eyledükçe ber-çarâr ede esâsını / Binâsinuñ ve hem **bânîsinuñ** ol Hâlık-ı yektâ (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 55, Beyit 13)

bânî-beytü'l-harâm ü mescîd-i akşâ: Mescîd-i Akşâ ve Kabe.

1. Şeh-i Rûm u 'Acem mîr-i şerîf-i Mekke vü Zemzem / Kim oldur **bânî-Beytü'l-Harâm ü Mescîd-i Akşâ** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 54, Beyit 14)

bânî-i minâ-yı tağ-ı sipihr-i nüh-revâka: Dokuz kubbeli gökyüzünün kubbesini yapan edendir.

1. Hamd ü sipâs ol mü'essis-i esâs-ı seb'-tibâka ve senâ-i bi-kı / yâs ol **bânî-i minâ-yı tağ-ı sipihr-i nüh-revâka** ki bu kâr-hâ (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 1, Beyit 1)

bânî-i şehir-i kostantiniyye olan: İstanbul şehrini kurmuş olan.

1. da aşhâb-ı tevârih kavli üzre hikâyet-i seleften kıssa buña / müncer olur ki sâbıkâ **bânî-i şehir-i Kostantiniyye olan** Yan (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 16, Beyit 10)

beyân-ı bünyân-ı çâh-ı tolâb: Su değirmeni kuyu inşasını açıklar.

1. olınmışdur / Der **beyân-ı bünyân-ı çâh-ı tolâb** der bağçe-i (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 39, Beyit 5)

beyân-ı cîsr-i latîf-i çekmece-i kebîr: Büyük Çekmece'deki güzel köprüyü açıklar.

1. Mâliküz böyle kâmil insâna / Der **beyân-ı cîsr-i latîf-i Çekmece-i Kebîr** der 'ahd-i Sultân (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 42, Beyit 11)

beyn: Ara, orta, iki şeyin ortada kalan kısmı.

1. Menâr-ı çâr **beyninde** o kubbe mürşid-i dâna (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 52, Beyit 13)

beyt-i ilah: Allah'ın evi.

1. Ben ki pîr-i hân-kâh-ı 'âlemem / Hâk bilür yapdum neçe **beyt-i ilah** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 38, Beyit 11)

beyt-i ma'mûr: Kabe'nin tam üzerinde yedinci kat gökte bulunan ve melekler tarafından tavaf edilen bir köşk.

1. Binâ-yı Mescîd-i Akşâ mişâl-i Ka'be-i 'ulyâ / Esâsı yer yüzindeydi ezel bu **beyt-i ma'mûruñ** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 52, Beyit 2)

bî-bünyâd olmasınınun: Temeli çürük yapı.

1. Pâdişâhum bunun binâsı **bî-bünyâd olmasınınun** sebebi mâl-i / hazîne şarfında tamâm mertebe ihtimâm etmemişler köprüyi (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 44, Beyit 2)

binâ: Ar. 1. Yapılmış, yapı. 2. Yapı yapmak.

1. seng-tırâşlar cem' edüp bir vaqt-i şerîf ve sâ'at-i münîfde bi / nâya temel urulup yap yap **binâ** yerden götürülüp kıbabları (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 14, Beyit 3)

binā ed: İnşa eder, yapar.

1. yoldaşlarum ile muqayyed olup az zamānda üç qadırğa **binā / edüp** tamam yelkenün ve demürlerin ve küreklerin tedārük (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 10, Beyit 3)

binā eyledüm: İnşa etmek, yapmak.

1. şānları vārid olup ol āb-ı mezkūr üzre bir cısr-i laṭife mübā / şeret edüp on gün içinde bir 'ālī köprü **binā eyledüm** 'Asker (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 11, Beyit 2)

2. cāmi'lerin **binā eyledüm** Ve bir neçe zamān riqāb-ı hü mā / yūnlarında seferde ve ḥazerde revān u pūyān olup muşāḥa (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 13, Beyit 6)

binā olınan: Temel olmak.

1. eskiden **binā olınan** Üç Şerefelü bir kulle gibidür ğāyet / kalıñdur ammā bunuñ menāresi hem nāzik ve hem üçer yol (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 50, Beyit 5)

binālarına: Ar. 1. Yapılmış, yapı. 2. Yapı yapmak.

1. na dört yüz iki yük ve altmış üç biñ aqçe şarf olunmuşdur / Ba'dehü 971 tārīhinde seyl-i 'azımda hedm olan Maglova Ke (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 27, Beyit 9)

binā-yı cāmī' i şerīf: Cami binası.

1. fe mübāşeret fikri güzerān eyleyüp bu 'abd-i ḥākīr-i nā-tüvān / Mi'mār Sinān bin 'Abdü'l-mennān bendesini da'vet edüp cā (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 28, Beyit 4)

binā-yı cāmī' ü: Camii(nin) binası.

1. 'İmāretle medāris kıldı muḥkem / **Binā-yı cāmī' ü** dārü's-şifā hem (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 26, Beyit 13)

binā-yı cennet-āsā: Cennet gibi yapı.

1. Meşnevi / Zihī 'ālī **binā-yı cennet-āsā** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 14, Beyit 11)

binā-yı qa'be-i 'ulyā: Çok yüksek çok yüce Kabe yapısı.

1. Erişe çün **binā-yı qa'be-i 'ulyā**sı pāyāna / Kemāliyle olalar behremend a'lā eger ednā (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 55, Beyit 12)

binā-yı keştihā-yı bī-nāzır: Benzersiz gemi yapısı, inşası.

1. Qızılbaş ile ettük neçe remzi / Sebeb-i mi'mār-şoden-i ḥākīr Der **binā-yı keştihā-yı bī-nāzır** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 9, Beyit 11)

binā-yı mescīd-i akşā: Mescid'i Aksa yapısı.

1. **Binā-yı Mescīd-i Akşā** mişāl-i qa'be-i 'ulyā / Esāsı yer yüzindeydi ez el bu beyt-i ma'mūruñ (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 52, Beyit 2)

binā-yı rif'at: Yücelik binası.

1. **Binā-yı rif'atin** bennā-yı kudret üstüvār etsün / Cenāb-ı hazret-i Bārī'den oldur halka istid'ā (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 55, Beyit 10)

binā-yı şerīf: Ullu temel, bina.

1. **binā-yı şerīfe** getürdiler Emr-i Şāh'la ziyādesi kesilüp sāyir / direkler ile berāber oldı (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 30, Beyit 5)

bināyı urdı: Temel attı.

1. Yed-i kudret ile taḥmīr itdi lā'yı / Vücūd-ı Ādem'e urdı bināyı (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 1, Beyit 6)

binbir direk: İstanbul'da bulunan en büyük su haznelerinden biri.

1. At Meydānı altında **Binbir Direk** anlardandur Anlarda cem' (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 16, Beyit 13)

bī-sütün: Direksiz.

1. Leḫāfet ābını bu **Bī-sütün'a** kılmaga icrā / Hemāna kubb-e-i 'ālisi anuñ çarḫ-ı a'zamdur (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 52, Beyit 4)

bülend ü pestin: Yüksek ve alçak.

1. Neḡr Bu ḫākīr daḫı Allah tevekkül eyleyüp havāyī te / rāzūyla vādilerüñ **bülend ü pestin** yoklayup ol eski şu yol (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 17, Beyit 9)

bünyād ede: İnşa etmek, kurmak.

1. Tarīḫ-i dostta ḫayr isteyen zād / **Ede** Allah-içün bir çeşme **bünyād** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 27, Beyit 5)

bünyād kıldı: Temel, esas almak, inşa etmek.

1. Bu 'ālī cāmī'i ol **kıldı bünyād** / Cihān turduḫça ola ḫayr ile yād (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 51, Beyit 2)

bünyān: Ar. is. Yapı, bina.

1. bağçenüñ bir laḫīf gūşesinde nişān eyleyüp Bir tolab-ı gerdün / nişān **bünyānına** mübāşeret eylesünler dediler Ol maḫal (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 40, Beyit 11)

-Ç-

çār-sütün: Dört sütun.

1. Çār-yār oldı anda **çār-sütün** / Çār-rükñ üzre ḫāne-i İslām (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 30, Beyit 9)

-D-

dārü's-şifā: Hastahane.

1. rü'l-kurra ve on yedi 'imâret ve üç **dârü's-şifâ** ve yedi yerde / köprü ve on beş yerde şu yolu kemerleri ve altı mahzen ve on (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 15, Beyit 5*)

2. 'İmâretle medâris kıldı muhkem / Binâ-yı cāmî'ü **dârü's-şifâ** hem (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 26, Beyit 13*)

-E-

emîn-i binâ olan: *Güvenilir bina .*

1. binâ zamânında binâ olunan hâneler cāmî'-i şerîf tetimmâtın / dandur' derler Ol ma'nâdan su'âl **Emîn-i binâ olan** gimes (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 33, Beyit 3*)

evşâf-ı binaha-yı 'âlî: *Yüce yapının güzellikleri.*

1. **Evşâf-ı binaha-yı 'âlî** meclis-i ehâlîde mezkûr ve her birini / mahallîyle mestûr edüp hikmet-i Lokmân'dan deyüp gendi (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 7, Beyit 8*)

-F-

feth-i bâb-ı cami: *Cami kapısını açmak.*

1. **Feth-i bâb-ı cami** 'e elyâk u ahra kim ola dediklerinde / Müşarü'n-ileyh (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 38, Beyit 2*)

-G / Ğ-

ğam-hâne: *Üzüntü evi, ev.*

1. dü **ğam-hânelerin** ta'mîr eyledüklerin binānuñ geç olması şa / dedinde erbâb-ı nifâk ittifâk ile ğaraž-âmez taħrîr edüp Bu (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 33, Beyit 2*)

-H / Ĥ / Ħ-

hâcı bektâş ocâğı: *Hacı Bektaş Dergahı.*

Yetişdim **Hâcı Bektâş ocâğından** / Rodos ile Beligrad'a 'azîmet (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 9, Beyit 6*)

hamâm: *Hamam, sıcak kaplıca.*

1. toköz hân ve otuz üç **hamâm** binâ olınmışdur / Der beyân-ı binâ-yı takha-yı felek-nişân berây-ı ameden-i (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 15, Beyit 6*)

hâne: *Ev, mesken.*

1. binâ zamânında binâ olunan **hâneler** cāmî'-i şerîf tetimmâtın / dandur' derler Ol ma'nâdan su'âl Emîn-i binâ olan gimes (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 33, Beyit 3*)

hâne-i islâm: *Cami.*

1. Çâr-yâr oldu anda çâr-sütûn / Çâr-rükñ üzre **hâne-i İslâm** (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 30, Beyit 9*)

harâ: *Pek katı taş, mermer.*

1. Cāmlar çün şehper-i Rūhü'l-emīn / Resminüñ **harānı** naqqāşān-ı Çīn (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 32, Beyit 5)

harāb etmese: Harap, virane hale getirmek; yıkmak.

1. tükden soñra kāfir **harāb etmese** bir kulle binā olunup hıfz / u hıraşet-içün bir miqdār adam kınsa deyü tedārük ettiler (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 11, Beyit 4)

harīm: Harem dairesi, harem; bir evin civarı.

1. Beyt / Dikilmiş sanmañuz mermer direklerdür **harīminde** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 14, Beyit 5)

2. Dikilmiş şanmañuz mermer direklerdür **harīminde** / Temāşā etmege tırmuş neçe serv-i semen-sīmā (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 54, Beyit 7)

havz-ı 'ālī: Büyük havuz.

1. zirā' ve temeli on sekiz zirā' dur Ve Müderris Köy Kemer / leri dāhı birkaç kerdür Ve ol **havz-ı 'ālī'ki** mecma'u (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 24, Beyit 4)

hazret-i mi'mār: Saygın, yüce mimar.

1. Hıuşā **hazret-i Mi'mār** Aga ol pīr-i üstādan / Velayetle yapar yapığını derler kamu dünyā (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 53, Beyit 5)

hedm olan: Yıkılma, tahrip edilme.

1. na dört yüz iki yük ve altmış üç biñ akçe şarf olunmuşdur / Ba'dehū 971 tārīhinde sey-l-i 'azīimde **hedm olan** Maglova Ke (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 27, Beyit 9)

-K / K-

ka'be: Müslümanlarca kutsal kabul edilen Mekke'de bulunan bina.

1. Dil-i vīrānuñı ābād eder ey Sā'i-i dā'i / Gönüller **ka'besin** bünyād eden oldur Halīl-āsā (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 55, Beyit 11)

kāh: Köşk, kasır, kule gibi yüksek binā.

1. Zihī Şāni' k'edüp zāhir kemmündan / Bu **kañı** tarñ kıldı káf u nūndan (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 1, Beyit 4)

kal'e-i sigetvār: Sigetvar kalesi.

1. mīve-i ümmīdi kať' edüp 'askeriñ kıla'a koyup re'āyasın mīşe / zāra sürdi Merhūm ve mađfürunleh **kal'e-i Sigetvār'ı** hişār (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 46, Beyit 8)

kıbab: Kubbelar.

1. seng-tırāşlar cem' edüp bir vaqt-i şerīf ve sā'at-i münīfde bi / nāya temel urılup yap yap binā yerden götürölüp **kıbabları** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 14, Beyit 3)

2. Mānend-i şubñ u şām ana āc u abnūs / Neşr Ve ol cāmī-i şerīfün **kıbabları** deryā-yı leťāfetüñ ha (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 31, Beyit 10)

kılā'-ı üngürüs: Macaristan kalesi.

1. Açıp Bulğar ile Efrenc ü Rus'ı / Tamām aldı **ķılā'-ı Üngürüs'i**
(Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 26, Beyit 12)

ķitābe: Bir binanın kapısı üzerine kabartma olarak yazılan mimarın adı, yapım tarihi gibi yazılar II Bir levhanın etrafına yapılan kabartma çiçek ve diğer nakışlar.

1. Nazar kaşr-ı vücūda manzar oldu / **ķitābe** aña ol ebrūlar oldu (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 1, Beyit 7)

2. aħirihi taħrir ve her bāb-ı cennet-miṣālinüñ **ķitābesine** münā / sib-i tālib ü rāğib olup neçe dil-keş ĥudud taħrīr edüp seng-tı (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 32, Beyit 8)

ķomane: Sütun, direk ve kalın yapı.

1. la böyük kalyon direklerinden sütūnlar diküp kat kat muħ / kem iskele peydā ettük Ve 'aẓim mavna **ķomanelerin** bir ye (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 29, Beyit 7)

ķomne: Sütun, direk ve kalın yapı.

1. serāpā kadirğa direkleri ile şarup muħkem bend eyleyüp iki / yerden ol ādam gövdesi gibi **ķomneleri** polād bekrelere (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 29, Beyit 9)

ķöprü: Aralarında doğrudan doğruya geçişi önleyen bir engel bulunan iki yeri birbirine bağlayan veya bir trafik akımının diğerini kesmeden üstten geçmesini sağlayan yapı.

1. lazım oldu. Neçe kimesneler muķayyed olup bir neçe gün köp / rü bināsına muķayyed oldılar Yapduķları **ķöprü** āb u gil (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 10, Beyit 12)

ķubbe-i 'ālī: Yüce/yüksek kubbe (Gökyüzü).

1. bi-'avnullahi'l-Meliki'd-Deyyān devlet-i Sultān Selīm / Ĥān'da izħār-ı kudret edüp bu **ķubbe-i 'ālīnūñ** andan altı zi (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 50, Beyit 10)

ķubbe-i laţif: Güzel tepesi yuvarlak bina.

1. Neşr Ćünkü cāmi '-i şerīfūñ **ķubbe-i laţifi** kapandı ve sāyir / güşelerinūñ bināsı kararını buldı merħūm Ķibletü'l-küttāb (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 32, Beyit 6)

ķubbenūñ: Yarım küre biçiminde olan ve yapıyı örten dam, kümbet.

1. nūñ dört cānibinde vāķi' olmuşdur Ve hep üçer şerefelidür ve / üçer yollu ve ikisinūñ yolları başka başka vāķi' olmuşdur Ol (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 50, Beyit 4)

ķünde-kārī: İnce marangozluk, sedefçilik.

1. Ve her bāb-ı muşanna' ve **ķünde-kārīsi** 'āc u abnūsı şa / def-kārī bir şafha-i Erjeng-i pür-naķş u nigārdur ki man (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 31, Beyit 6)

ķuyu: Kuyu.

1. binā olunacak yerde çeşme ve çeşmeye kâbiliyyet olmayup / yüksek yerlerde tatlu **kuyular** ola ki şu yolu içine ograya (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 25, Beyit 11*)

2. dāyiresine rāst geldiler ki kâfir zamānından kalmış bir tolab / **kuyusu** bulındı ki taşları hārāb olup içerüsüne yıkılmış henüz (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 42, Beyit 1*)

-M-

ma'bed olsun: İbadet edilen kutsal yer.

1. Bu cāy-ı pāk zībā **ma'bed olsun** ehl-i İslāma / İbādet eyledükçe cami'-i gerdünda eşyā (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 55, Beyit 14*)

ma'bed-i ümmet-i resül-i emin: Hz. Muhammed'e inanların ibadet ettikleri yer.

1. dı **Ma'bed-i Ümmet-i Resül-i emin** târih vaқи' olmuşdur / İhrācātına yüz elli bir yük aķçe şarf olındı (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 14, Beyit 10*)

ma'ber: Köprü.

1. gül-geşt ederken yolları sa'ādetle Böyük Çekmece'ye ogra / yup fuķarānuñ ol **ma'berde** gemiler ile geçmesi iztırabiñ gö (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 43, Beyit 2*)

maglova kemeri: Mimar Sinan tarafından 1554-1562 yılları arasında İstanbul'da, Ali Bey Deresi vadisi üzerinde yapılmıştır.

1. kemerlerdür Ve **Maglova Kemer**i üç tabakadur Tabakası / nuñ köpri mişālinde yolu vardur atlu geçer Kaddi altmış beş (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 24, Beyit 3*)

ma'mür eyleyüp: İmar etmek, bayındır hale getirmek.

1. aķretin **ma'mür eyleyüp** kāyim-maķām-ı Süleymān olan Sul / t̄ān Murad Hān'ı mu'ammer eyleye (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 38, Beyit 9*)

menār oldı: Minare olmak.

1. **Menār oldı** şanur gökde mela'ik cāmi'-i çarħa / Menārı olmagıla nüħ-ķıbāb-ı çarħdan bālā (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 53, Beyit 1*)

mesken: Ev, ikametgah.

1. PİR iken aķir ğaza üzre şehīd oldı o şāh / Cennet etsün **meskenin** anuñ İlahü'l-ālemin (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 48, Beyit 8*)

mihrāb-ı şerīf: Kutsal mihrab (Camilerde imamın bulunduğu oyuk yer.).

1. Neşr Bu hāķir dāħı bu aķvālden ğāfil mermerciler kār-hā / nesi olan maħalde **mihrāb-ı şerīfūñ** ve minber-i münifūñ (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 33, Beyit 13*)

mi'mār etmek: İnşaat planlarını yapan ve bunların kurulmasına bakan sanatkar.(OTS.,754).

1. dup Paşa hāzretleri seni **mi'mār etmek** muķarrer etti. Ya / nında cāiz midür Değül ise bir tedārük eyle dediler Hā (*Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 12, Beyit 11*)

mi'mārlık: İnsan yaşamının içinde geçeceği mekanları oluşturmak/üretmek amacı ile, yapı/yapı gruplarını kapsayan fizik çevreyi tasarlamak uğraşına verilen isim.

1. Haqq'ıñdur Mi'mār 'Acem 'ālisi fevt olup **mi'mārlık** / mañlül olur Ol demlerde merhüm Vezir-i ā'zam Ayas Paşa (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 12, Beyit 7)

minber-i münif: Büyük, yüce camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü.

1. Neşr Bu haķır dāhı bu ahvālden ğāfil mermerciler kār-hā / nesi olan mañalde mihrāb-ı şerifüñ ve **minber-i münifüñ** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 33, Beyit 13)

-N-

navdan: Oluk.

1. müjdeciler gönderdi Yine bir müddetden sonra sa'ādetlü Pādi / şāh devletle gelüp çıkan havzaları ve mermer **navdanları** sey (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 23, Beyit 10)

nüh-kıbābı: Dokuz kubbe.

1. Direksiz turgurup bu **nüh-kıbābı** / Mu'allak aşdı top-ı āfitābı (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 1, Beyit 5)

-O-

otāğ ol: Hükümdar çadırı olmak.

1. Şāh-ı 'ālem-penāh sağ olsun / Çarh-ı gerdün ana **otāğ olsun** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 5, Beyit 3)

-P-

pīr-i hān-kāh-ı 'ālem: Dünyada tekkenin üstadı.

1. Ben ki **pīr-i hān-kāh-ı 'ālemem** / Haķ bilür yapdum neçe beyt-i ilah (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 38, Beyit 11)

pīr-i kār-dan: İşi bilen, üstad.

1. lerüñ mübārek lisānlarından naql olunur Bu dā'ī-i sena-hvān / **pīr-i kār-dan** Sinān bin 'Abdü'l-mennān bī-ħamdillahi'l-meli (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 7, Beyit 9)

pül: Köprü.

1. Beyt / Cihān-ı bī-bekā seyl-i fenā üstünde bir **püldür** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 43, Beyit 9)

-R-

reh- güzārı: Yol üstü, geçit.

1. deyüp muħaşşal ol ğirivlerde girizān olan āb-ı revānun **reh-** / **güzārı** ħarāb u yebāb olup nihānī girizān olan āb çemenzār (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 18, Beyit 1)

rükn-i hâne-i islām: İslam evinin direği.

1. Bu gül-zāra cihānı ede da‘vet ‘andelib-āsā / Sütün-ı çār **rükn-i hâne-i İslām**dur elhağ (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 52, Beyit 12)

-S / Ş / S-

sahn: Aolu, orta, merkez.

1. Meşnevi / Anuñ **şahnı** serāser sebze-i ter (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 40, Beyit 1)

sarāy: Saray.

1. raya varduklarında hazinedar başıya ve sayir ağalara buyu / rurlar ki (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 35, Beyit 3)

2. Ol maħalde hağire adamlar gelüp / **Sarāy** ağaları da‘vet ederler deyüp ‘ale‘l-‘acele **Sarāy’a** (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 35, Beyit 6)

sedd-i sikender: İskender tarafından yaptırılan, o dönem koşullarına göre gayet sağlam bir set.

1. fecere Şāh-ı nik-nāmuñ kudüm-ı hümayānın haber aldudka / N’ola gelsünler Bizüm **sedd-i Sikender**lerümüzden göre (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 46, Beyit 3)

sinān bin ‘abdü‘l-mennān: Mimar .

1. müşgīn-nikāb budur ki meğer bir gün ser-mi‘mārān-ı Pādi / şāh-ı kām-rān **Sinān bin ‘Abdü‘l-mennān** pīr-i nā-tüvān olup (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 6, Beyit 2)

2. lerüñ mübārek lisānlarından nağl olunur Bu dā‘ī-i sena-ğvān / pīr-i kār-dan **Sinān bin ‘Abdü‘l-mennān** bī-ğamdillahi‘l-meli (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 7, Beyit 9)

sütün etmiş: Direk, kolon. (OTS, 1135).

1. **Sütün etmiş** bu tāk-ı bī-sütüna / Muħaşşal Pādişāh-ı ‘ālem-penāhuñ emr-i hümayūnları (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diđer 29, Beyit 6)

sütün-ı çār: Dört direk.

1. Bu gül-zāra cihānı ede da‘vet ‘andelib-āsā / **Sütün-ı çār** rükn-i hâne-i İslāmdu elhağ (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 52, Beyit 12)

sütün-ı mezbūr: Adı geçen direğın, kolonun.

1. re cem‘ eyleyüp ādam gövdesi gibi palāmar ile demürlü bek / relere bağlayup ve sütün-ı mezbūruñ turduğı yerde gövdesin (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diđer 29, Beyit 8)

sütün-ı pāk-mermer: Temiz, saf mermer direk.

1. Nazm / Meger kim ol **sütün-ı pāk-mermer** (Tezkiretü‘l-Bünyan, Diğer 29, Beyit 3)

-T / ʦ-

tabaka: Kat, katman.

1. kemerlerdür Ve Maglova Kemerü üç **tabakadur** Tabakası / nuñ köpri mişālinde yolu vardur atlu geçer ʦaddi altmış beş (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 24, Beyit 3)

taht-ı serāy: Sarayın tahtı.

1. Hilāl-ebrü ser-āmed bir güzeldür / Ayağı erişüp **taht-ı serāya** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 45, Beyit 7)

tākı: (Ar.) Kubbe, kemer.

1. Kemer-bendi erer evc-i a'lāya / Dönüp her **tākı** çarḥ-ı bīsütüna (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 45, Beyit 8)

tāk-ı bī-sütüna: Sütunsuz (direksiz) kemer II Direksiz gök, felek.

1. Sütün etmiş bu **tāk-ı bī-sütüna** / Muḥaşşal Pādişāh-ı 'ālem-penāhuñ emr-i hümayūnları (Tezkiretü'l-Bünyan, Diđer 29, Beyit 6)

ta mīr edüp: Onarmak, düzelmek, yenilenmek.

1. Olur bāđ-ı cinānda ḥavz-ı Kevser / Neşr Andan soñra tamām yollarını **ta mīr edüp** neçe (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 24, Beyit 8)

tarem-i mīnā: Mavi renkli kubbe.

1. Felekde mişli yok illā meger kim **tarem-i mīnā** / Aşılmış kahkeşānla kübbesi şān cāmi'i çarḥa (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 52, Beyit 6)

tecdīd-i binā: Yenilenen, tazelenen yapı.

1. 962 tārīhi zi'l-qa'desinüñ evāyilinde mübāşeret olunmuş / dur Cümle ta mīr ve **tecdīd-i binā** ve kemer ve sāyir bināları (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 27, Beyit 8)

tolāb: Su değirmeni.

1. dāyiresine rāst geldiler ki kāfir zamānından kalmış bir **tolab** / kuyusu bulındı ki taşları ḥarāb olup içerüsüne yıkılmış henüz (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 42, Beyit 1)

2. müjde-i şafā-baḥş vāsıl olduğı gibi sa'ādetle ḥadem ü ḥaşe / miyle azīmet edüp geldiler **Tolabı** çarḥ-ı felek gibi ser-ger (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 42, Beyit 3)

türbe: Genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı.

1. ve dört yüzden ziyāde mescīd-i münīf vāқи' olup altmış yer / de medāris ve otuz iki sarāy ve on toğuz **türbe** ve yedi dā (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 15, Beyit 4)

turunçluk-nām: Osmanlı'daki su çeşmelerine verilen isim.

1. meri'nüñ tekrār bināsına 97 yük ve toğsan bir biñ yüz kırk / akçe şarf olunmuşdur Ve **Turunçluk-nām** şu yolına üç yüz (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 27, Beyit 10)

-U-

ula: Bitiştirmek, katmak, eklemek, ilâve etmek.

1. arasında cânib-i şahrâya revân olmuş idi Muhaşşal bîñarı / başından **ulayıp** cânib-i kühdan bir hândeğ kesüp şahrâya (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 18, Beyit 2)

-Ü-

üstüvâr et: Sağlamlılaştırmak.

1. 'Aduya fırsatını nuşretini / Esâsın bu binânuñ **üstüvâr et** (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 37, Beyit 5)

-Y-

yık: Bozmak, tahrip etmek.

1. de havzlar ve kâfiri mermer oluğlar olmağdur Mürûr-ı eyyâm / la **yıkılıp** zîr-i zemînde bî-nişân olmuşdur İnşâ'allahu te'âlâ pâ (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 23, Beyit 6)

2. dâyiresine râst geldiler ki kâfir zamânından kalmış bir tolab / kuyusu bulundu ki taşları harâb olup içerüsüne **yıkılmış** henüz (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 42, Beyit 1)

yüz: Mekan, yer, taraf.

1. Bu 'âlî kubbelü câmi'de başı tâcıdur elhağ / E dirne şehrinuñ Tunca **yüzi** şuyı-y-ıdı ammâ (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 54, Beyit 10)

-Z / Ž / Ž / Ž-

zâviye-i vîrândan: Yıkık, dökük, harap tekke.

1. dan bir tûşe peydâ eyleyüp yine şehir-i Sitanbul'a dönülüp / hizmet-i a'yân-ı zamâna meşğül olup kapuya çığdum (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 8, Beyit 14)

zih: Yay kirişi.

1. Harîminde olan kavş-ı kemerler ahenin **zihle** / Kemândur bi-gümân tîr-i du'aya benzemez mi yâ (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 54, Beyit 8)

zirâ' ve tûl: Uzunluk ve arşın.

1. Neşr Cümle kemerlerden birisi Uzun Kemer demekle / meşhûr olmuşdur Kâmeti yigirmi **zirâ' ve tûli** bin iki yüz yi (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 24, Beyit 1)

zîr-i zemîn: Zemin, yer altı.

1. dîr **zîr-i zemînde** nihân olan şuyı rûy-i zemîndeki gibi bi / lür Bu bâbda halk-ı 'âlemuñ hilâfında bir özge ma'naya va (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 20, Beyit 8)

2. de havzlar ve kâfiri mermer oluğlar olmağdur Mürûr-ı eyyâm / la yıkılıp **zîr-i zemînde** bî-nişân olmuşdur İnşâ'allahu te'âlâ pâ (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğer 23, Beyit 6)

3. enhârdur zîr-i zemînde binâsı temeliyle şöyle mülhaza olu / na ki Galata Kulesi'ncedür (Tezkiretü'l-Bünyan, Diğ̃er 24, Beyit 5) (Çelebi 2002)

2. Sonuç

Tezkiretü'l-Bünyan adlı eserin, istek üzerine, Sâi Çelebi tarafından kaleme alınmış bir Sinan biyografisi olduğu; Sinan üzerine yazılmış bir monografi olduğu izlenimini ediniyoruz. Ama, daha sonraki sayfalarda, Sinan, yaşamöyküsünü, yapıtlarını, kendi ağzından, yani otobiyografik bir üslûpla anlatıyor. Dolayısıyla, Doğan Kuban'ın da bu Osmanlı klâsiğinin yeni baskısına yazdığı önsözde belirttiği gibi, söz konusu kitap, ne tam olarak bir biyografi, ne de tam olarak bir otobiyografidir (Tümer, 2003).

Ancak eserin ilerleyen bölümlerinde Mimar Sinan'ın yapmış olduğu mimari yapılardan bahsediliyor. Biz de bu makalede Tezkiretü'l-Bünyan'da geçen mimari terimleri açıklamalarıyla ayrıntılı olarak ele aldık. Öncelikle kelimelerin ne anlama geldiği açıklanıp, ardından kelimelerin beyit içindeki kullanım yerlerini gösterdik. Ayrıca parantez içerisinde anlamlandırılan kelimelerin kullanıldığı mısra yerlerini rakamla belirttik. Bu çalışmayla 16. yüzyıl ve daha öncesine ait mimari kavram/terimlerini daha derli toplu bulma imkanı elde edilecek ve klasik edebiyatımızın gelişim çizgisi daha iyi takip edilebilecektir (Kılıç, 2018).

Kaynakça

- Arat, R. R. (1951). Atabetül Hakayık. İstanbul
- Arseven. C. E. (1983). Sanat Ansiklopedisi. C.I, II, III, IV, V. Beşinci Baskı. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi
- Ayverdi. E, H. (1966). İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402) C.I. İstanbul
- Barkan. Ö. L. (1972).Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557). C. I TTK. Ankara. Basımevi
- Baykara, T. (1985).Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara. K.T.B . Yay.
- Çelebi, Sâi Mustafa. (2002). Yapılar Kitabı, Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l – Ebniye, (Mimar Sinan'ın Anıları), Tıpkıbasım – çevriyazı – eleştirel basım: Hayati Develi, Günümüz diline aktarım: Hayati Develi – Samih Rifat, İstanbul, Koçbank.
- Eldem. S. H. (1969). Köşkler ve Kasırlar, C.I, İstanbul.
- Erdem, S. (t.y.) Sâi Çelebi Tezkiretü'l-Bünyan. İstanbul, Binbir Direk Yayınları
- Erdoğan, M. (1953). Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları, Tarih Dergisi, C. III. İstanbul
- Hasol, D. (1995).Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. İstanbul. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları
- Kılıç, A. (2018). Tezkire Terimleri Sözlüğüne Dâir. Cilt 2 Sayı 4 Tebdiz Özel Sayısı

- Kuban, D. (1997).Sinan'ın Sanatı ve Selimiye. İstanbul. Tarih Vakfı
- Refık Ahmet (1931) Mimar Sinan. İstanbul. Kanaat Kütüphanesi.
- Sâi Çelebi, (1988). Tezkiretü'l- Bünyan (Haz. Sıddık ERDEM), İstanbul
- Şahin, F. (1983). Seramik Sözlüğü, İstanbul
- Şapolyo, E.B. (1970). Türk Mezar Taşları, Önyasa, C, 5, Sayı: 57, Ankara
- Taymas, A.B. (1968). Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler, Ankara. TDK, Yay.
- Turani, A. (1968). Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü, Ankara
- Tümer, G. İki Osmanlı Klasığı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye.
<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=8&RecID=216> [Erişim Tarihi:20.02.2019]
- Uslu, H. (1985). Başlangıçtan Günümüze İslam Müesseseleri Tarihi, İstanbul
- Yudahin, K. K. (1945). Kırgız Sözlüğü, C. I, (Çev. Abdullah Taymas), Ankara. TDK, Yayınları.

Turistik Konak İşletmelerinde Mutfağın Fiziksel Koşullarının Önemi: Safranbolu Yöresel Mutfak Mimarisi Üzerine Bir Araştırma

Sibel Ayyıldız*

Karabük Üniversitesi

Eflani Meslek Yüksekokulu

orcid.org/0000-0003-0701-2445

Öz

Bu çalışmanın amacı, büyük bir kısmı turistik işletmelere dönüştürülen Safranbolu konaklarının mutfak yapısını fiziksel, psikolojik, iş güvenliği ve ergonomik açıdan incelemektir. Ayrıca çalışmada, eskiden yaşam alanları olarak kullanılan konak mutfakları ile günümüzde işletmeler tarafından kullanılan mutfakların fiziksel koşullar bakımından karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırma, nitel veriler kullanılarak, derinlemesine görüşme yöntemi ile yapılmıştır. Örneklem seçiminde kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formuna bağlı kalınarak, Safranbolu ilçesinde bulunan 15 farklı konak işletmecisi ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Konak işletmelerinde yapılan gözlemler ve görüşmelerden elde edilen veriler kategorize edilerek betimsel analizler yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; Safranbolu evlerinin ana mutfakları üst katta yer almaktadır. "Aşevi" olarak da adlandırılan bu alanlar ailenin yemek yediği "sofa"nın hemen yanındadır. "Hayat" olarak isimlendirilen yerde bulunan "kazan ocakları" alanı ise ziyafet yemekleri, ekmeğin yapımı ve kışlık yiyeceklerin yapıldığı daha büyük bir mutfaktır. Günümüzde ise; turizm işletmelerine dönüştürülen konak mutfakları en alt kata, "hayat" ve "müştemilat" denilen yerde konumlanmaktadır. İşletmelerin modifiye ettiği mutfakların çoğu endüstriyel ekipmanlarla donatılmıştır. Konaklarda bulunan mutfak ve "kiler", çoğu işletmeci tarafından müşterilerin kalabileceği odalara dönüştürülmüştür. Safranbolu konakları eskiden doğal aydınlatma ve havalandırmaya sahipken, günümüz mutfakları teknolojik aydınlatma ve havalandırma ekipmanları ile donatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mutfak, Turistik Konak İşletmeleri, Safranbolu Mutfak Mimarisi

Importance of the Physical Conditions of the Kitchen in Touristic Mansions: A Research on the Design of Local Kitchen in Safranbolu

Abstract

The purpose of this study is to examine the kitchen structure of Safranbolu mansions which are mostly turned into tourist enterprises in terms of physical, psychological, occupational safety and ergonomics. Moreover, it is aimed to compare the traditional kitchens and the kitchens used by the tourism enterprises today in terms of physical conditions. Using a qualitative research method, the research was conducted by in-depth interviews. Snowball sampling method was used in the sample selection. Using a semi-structured interview form, face-to-face interviews were conducted with 15 mansion establishment operators in Safranbolu. Descriptive analyzes were made by categorizing the data obtained from observations and interviews conducted at the mansion establishments. The main kitchen in a Safranbolu house is located on the top floor. This area, which is called as "aşevi", are located next to "sofa" where the family dines. The "kazan ocakları" which is located in the "Hayat" section is a big kitchen where banquet dishes, bread and winter food are prepared. Today, the kitchens of the Safranbolu mansions, which are now turned into tourism enterprises are located in the lower floors of the mansions which are called "hayat" and "müştemilat". Most of the kitchens which are modified are equipped with industrial

equipments and supplies. The kitchens and "kiler" have been converted into rooms where the guests can overnight. While in the traditional Safranbolu mansions natural lighting and ventilation were used, in modified kitchens, there are technological lighting and ventilation equipment.

Keywords: Kitchen, Touristic Mansion Establishments, Safranbolu Kitchen Architecture

1. Giriş

Mutfak, yiyeceklerin hazırlandığı, pişirildiği, muhafaza edildiği, servisinin yapıldığı ve gerekli ekipmanların depolandığı bir alandır (Yıldırım & Hacıbalıoğlu, 2000: 2, Çekal, 2013: 63, Doğan ve Kalınkara, 2015: 111). İnsan hayatının temel taşlarından biri olan ve geçmişten günümüze farklı yapı ve şekillerde günlük hayatta yer bulan mutfak; ilk insanlar için bir mağaradan oluşurken, Rönesans döneminde yüksek tavanlı, gösterişli yapılara dönüşmüştür.

Günümüzde hem yaşam alanları olan evlerde, hem de olarak yiyecek-içecek hizmeti veren işletmelerde mutfaklar bulunmaktadır (Zencir, 2016: 1). Mutfak; gelir getirici özelliğinden dolayı otel işletmelerinin de en önemli bölümlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Doğan ve Kalınkara, 2015: 111).

Yatak kapasitesinin önemli bir kısmının eski konakların konaklama tesisine dönüştürülmesi ile oluştuğu Safranbolu'da turizm faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Restore edilerek turizm tesislerine dönüştürülen bu konak-oteller misafirlerine konaklama yanı sıra yiyecek içecek hizmeti de sunmaktadır. Ancak, bu konaklarda bulunan mutfakların, geleneksel olarak ailenin yeme-içme ihtiyacını karşılama fonksiyonu değişikliğe uğramış, yeni fonksiyonlar kazandırılarak ve yeni ekipmanlar eklenerek turistlere hizmet verir hale gelmiştir. Bu durum bu mutfakların fiziksel özelliklerinde değişikliğe neden olmuştur. Bu araştırmanın amacı Safranbolu'da faaliyet gösteren konak-otellerin mutfaklarının fiziksel koşullarının incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Mutfak Kavramı ve Mutfağın Fiziksel Özellikleri

"Mutfak" sözcüğü, Arapça "matbah"tan gelmektedir. Türkçe "ocak" sözcüğünün ise etimolojik olarak "od-ak" (ateş yakılan yer) kökünden geldiği ileri sürülmektedir (Tez, 2015: 107). Tarihsel gelişim süreci içinde mutfak, üretime dayalı eylemleri, özel araç-gereç ve donanımıyla hem ekonomik ve teknolojik, hem de sosyo-kültürel açıdan daima önemli bir rol oynamıştır.

Mutfağın tarihi İnsanoğlunun ateşin keşfetmesi ile başlamıştır. İnsanlar besinlerin pişirildiğinde daha kolay parçalandığını ve sindirimin daha kolay olduğunu keşfetmişlerdir (Akın & Gültekin, 2015: 55, Tez, 2015: 107). Mezopotamya'da insanların toplu halde yemek yiyebilmeleri için büyük mutfaklara ihtiyaç duyulmuş ve böylece evin ayrı bir bölümüne ilk mutfak inşa edilmiştir. Evlerin genellikle bir avluya inşa edildiği Antik Yunanda (M.Ö 1.000- M.S 30) yerleşim alanının ortasında kalan kısmı mutfak olarak kullanılmıştır. Daha donanımlı mutfaklara sahip olan Romalılar, mutfaklarını ana binaya eklemiştir (Akın & Gültekin, 2015: 61).

Mutfakların fiziksel özellikleri ve konumu yemeğin verileceği yerin ve yapının çeşidine göre değişiklik göstermektedir. Mutfak bir yapının (binanın) genellikle alt katına, üst katına veya binanın dışına gerekli tesisatı donatılarak inşa edilir. Mutfaklarda özellikle havalandırma ve aydınlatma büyük önem taşımakta olup malzeme temini, çöp akışını sağlama ve tesisatlarda çıkabilecek arızalara müdahale edebilmek için mutfaklar uygun konumda inşa edilmelidir. Mutfak duvarları ışığı iyi yansıtan, aydınlık gösteren boylarla boyanmalı (genellikle beyaz) ve ışık m²'ye 50 watt düşecek şekilde olmalıdır. Son olarak mutfak tabanı kaymayan ve kolay temizlenebilen bir malzemedendir yapılmalıdır (Merdol, 2015: 89).

Tasarım, çalışma ve yaşama koşullarının insan kullanımına uygun hale getirilmesini amaçlayan ergonomi, mutfağın düzenlenmesinde de önemli bir unsurdur. Ergonomi, kişilerin karşılaşabilecekleri bir takım tehlike olasılıklarını ortadan kaldırarak, insan hayatına uygun hale getirir ve yaşam kalitesini yükseltir. Fizyolojik özelliklere uygun çalışma düzeni, kullanılan araç ve gerecin işe ve kullanan kişiye uyumunun sağlanması ergonominin çalışma alanlarını oluşturur (Güler, 1997: 10, Akın & Gültekin, 2015: 5). Bireylere uygun olarak tasarlanan mutfak donanımları, çalışma esnasında personelin yorulmasını ve zorlanmasını engelleyerek, konforu ve iş verimliliğini artırır. Uygun olmayan mutfak donanımı ise kazalara, fiziksel ve mental rahatsızlıklara ve meslek hastalıklarına neden olabilmektedir. Bu durum çalışan personelin iş verimliliğini, işin sürdürülebilirliğini ve psiko-sosyal durumunu olumsuz etkilemektedir (Çekal, 2013: 65).

2.2. Safranbolu Evleri ve Turizm Amaçlı Olarak Kullanılan Tarihi Konaklar

Geçmiş Paleolitik çağlara kadar uzanan Safranbolu (Beyazıt, 2014: 1) önemli bir Osmanlı kentidir. Zengin kültürel geçmişi, sehrin Osmanlı İmparatorluğu döneminde ekonomik anlamda çok güçlü bir merkez olduğunu göstermektedir. Bu durumu kentte bulunan gösterişli, genellikle büyük ölçekli konaklarından da anlamak mümkündür.

Safranbolu'da bulunan, yapımı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarına tarihlenen ve "korunması gerekli kültür varlıkları" olarak tescillenen yaklaşık 1490 taşınmazın 1222 tanesini evler oluşturmaktadır (Anonim, 2018b, Ceylan & Somuncu, 2016: 56, Dönmez vd. 2017: 779). Safranbolu'da evler yazlık ve kışlık olarak kullanılmıştır. 'Şehir' ya da 'Çarşı' olarak bilinen bölgede evler kışlık olarak kullanılırken; 'Bağlar' (Bağevleri) bölgesinde bulunan evler yazlık olarak kullanılmıştır (Anonim, 2018c, Özdemir, 2011: 26, Gezer, 2013: 18, Kılıç ve Türkoğlu, 2015: 262).

Safranbolu evleri ya da günümüzde ifade edildiği üzere konakları geleneksel Türk ailesinin yaşam kültürünü ve törelerini yansıtmaktadır. Safranbolu evleri; plan özellikleri, evlerdeki kat kullanımları, sofalar, haremlik selamlık odaları, kim geldi pencereleri, döner dolaplar, gömme dolapları, kapıları, kapı tokmakları vb. donatıları ile Türk sivil mimarisinin en iyi örnekleri arasında gösterilmektedir. İklim, kültür, aile yapısı ve sosyo-ekonomik durum Safranbolu evlerinin yapısını etkileyen en önemli unsurlardır (Tokol, 2014: 18, Bozkurt & Altınçekiç, 2013: 81). Safranbolu'da ailelerin kalabalık olması ise evlerin tipolojisinde belirleyici olmuştur (Bozkurt & Altınçekiç, 2013: 81).

Safranbolu evlerinin tasarımında ışığa ve doğal aydınlatmaya önem verilmiştir. Konaklar gün ışığını içeri aldığından psikolojik konfor sağlamaktadır. Planlamaya bağlı olarak yazın sıcak günlerinde odalar ve katlarda doğal bir sirkülasyon olduğundan, Safranbolu evlerinin iç mekanlarında konforlu bir ortam mevcuttur (Gezer, 2013: 27).

Tarihi konaklar turizm endüstrisinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir (Boz, 2017: 6). Bir ulusun kimliğini ve karakterini ortaya koyan (Tarihi Kentler Birliği, 2004: 312) tarihi konaklar, konaklama ve yeme-içme amaçlı tesislere dönüştürülmektedir. Böylece hem konağın otantik özelliklerinin ve fiziksel bütünlüğünün korunması hem de konak sahibine gelir getirmesi amaçlanmaktadır. Otantik özellikleri korunan konakların turistlere cazip geldiği ve tercih edilebilirliğin arttığı varsayılmaktadır (Türkan, 2013: 15, Türkay vd. 2017: 800).

Safranbolu'da 1980'lerden bu yana 132 tarihi yapının restore edilerek kullanıma açıldığı belirlenmiştir (Özdemir, 2011: 140). Türker (2013: 124)'e göre; Safranbolu'da Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İşletme belgeli 1.039 yatağa sahip 19 otel ve Belediye belgeli 1.565 yatak kapasiteli 63 küçük otel ve konak bulunmaktadır. Safranbolu'daki konaklama işletmelerinin % 93'ü restore edilmiş eski tarihi yapılardan oluşmaktadır. Bu konak otellerden iki örnek Fotoğraf 1 ve 2'de görülmektedir.

Fotoğraf 1. Asmazlar Konak/Safranbolu-
Bağlar

Fotoğraf 2. Dadibra Konak/ Safranbolu-
Eskiçarşı

3. Yöntem

Geleneksel olarak yaşam alanı olarak kullanılan konakların günümüzde turistik işletme amaçlı olarak kullanılması mutfağın yapısında fiziksel, psikolojik, ergonomik vb. özelliklerinde değişikliklere ve dolayısıyla da bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, büyük bir kısmı turistik işletmelere dönüştürülen Safranbolu konaklarında bulunan mutfaklar fiziksel, psikolojik, iş güvenliği ve ergonomik açılardan incelenmiş ve geleneksel konak mutfakları ile günümüzde turizm işletmeleri tarafından kullanılan mutfakların fiziksel koşulları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada birincil ve ikincil (kitap, tez, makale v.b.) kaynaklardan yararlanılmıştır. Nitel bir yöntemin benimsendiği çalışmanın ampirik kısmında derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca araştırmacının sahada yaptığı gözlemler de bu çalışmada önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmanın evrenini Safranbolu ilçesinde bulunan konaklar ve konak-oteller oluşturmaktadır. Çalışma örnekleminin belirlenmesinde kartopu örnekleme yöntemi kullanılmış olup örneklem Safranbolu'da faaliyet gösteren 15 konak işletmesinden oluşmaktadır. İncelenen konakların 5'i Bağlar bölgesinde, 9'u Eski Safranbolu'da, 1 tanesi ise Yörük Köyü'nde bulunmaktadır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanıldığı araştırmada konak işletmecileri ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, 25 Mayıs - 23 Haziran 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş, ortalama 40-45 dakika süren görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt edilmiştir. Görüşme formu, EK1'de verilmektedir.

Konak işletmelerinde yapılan gözlemler ve görüşmelerden elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, elde edilen verilerin önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenmesini, daha sonra yapılan bu betimlemelerin açıklanmasını, yorumlanmasını, neden-sonuç ilişkilerinin irdelenerek birtakım sonuçlara ulaşılmasını ifade eden bir nitel veri analizi türüdür (Yıldırım & Şimşek, 2016: 239). Elde edilen veriler, temalara (ana başlıklara) ve kodlara ayrılarak yorumlanmıştır.

Çalışma; Fiziksel yapı, Ergonomik Yapı, Psikolojik Koşulların Uygunluğu ile İş Güvenliği ve Sağlık koşullarının Uygunluğu olarak 4 temadan oluşmuştur. Görüşme formundan yararlanılarak hazırlanan bu temalar mutfakta bulunması gereken 16 özelliği içermektedir. Çalışmada belirlenen temalar ve kodlar aşağıda verilmektedir.

Tema 1-Fiziksel Yapı

- Kod-1 Mutfakta (azami) çıkan yemek sayısı (kaç kişilik)
- Kod-2 Mutfağın konumunun diğer yaşam alanlarıyla uyumu
- Kod-3 Mutfak aydınlatma gereçlerinin uygunluğu
- Kod-4 Mutfağın yerleştirildiği cephenin uygunluğu
- Kod-5 Mutfağın kiler veya depo ile mesafesinin uygunluğu
- Kod-6 Mutfaktaki havalandırmanın uygun olması
- Kod-7 Ocağın konumu ve yeterliliği

Tema 2-Ergonomik Yapı

- Kod-1 Mutfakta bulunan çalışma tezgahları ve dolapların antropometrik özelliklere uygunluğu
- Kod-2 Mutfak personeline yönelik rahatsız edici gürültü, toz, duman veya kimyasal gazlara karşı tedbirler alınması

Tema 3-Psikolojik Yapıya Uygunluk

Kod-1 Mutfakta çalışan personelin kendini güvende hissetmesi

Kod-2 Mutfağın konumu ve aydınlatmasının personeli motive edici olması

Kod-3 Mutfağın rengi ve ferahlığının çalışanın ruhsal durumuna pozitif etkisi

Tema 4-İş Güvenliği ve Sağlığa Uygunluk

Kod-1 Mutfağın iş kazalarına karşı korunaklı olması

Kod-2 Meslek hastalığına neden olan fiziksel, biyolojik ve kimyasal faktörlere karşı mutfağın korunaklı olması

Kod-3 Mutfakta kullanılan tezgahların ve çalışma alanlarının periyodik hijyen ve sanitasyon işlemlerine uygunluğu

Kod-4 Yangın durumunda kullanılacak yeterli yangın söndürücü vb. ekipmanın bulunması

4. Bulgular

Çalışmada ağırlıklı olarak Eski Safranbolu'da (Çarşı) ve Bağlar bölgesinde faaliyet gösteren konak-oteller incelenmiştir. İncelenen Eski Safranbolu'da bulunan konak işletmeleri; Dadibra Konak, Çamlı Konak Hatice Hanım Konağı, Antep Konağı, Şerbetçioğlu Konağı, Havuzlu Konak, Kadioğlu Şehsade Konağı, Çakıroğlu Konağı ve Leyla Hanım Konağı'dır. Bağlar bölgesinde incelenen konak işletmeleri ise; Safir Konakları, Aymazlar Bağ Evi, Gökçüoğlu Konağı, Safran Konak, Şadiye Hanım Konağı'dır. Çalışmada ayrıca Yörük Köyü'nde faaliyet gösteren Kasım Sipahioğlu Konağı da yer almıştır. Kasım Sipahioğlu Konağını diğer konaklardan ayıran farkı; müşterilerin günü birlik ziyaret edebildiği, konaklama yapılamayan, 300 yıldır aynı ailenin yaşadığı, 750 yıllık tarihe sahip Kentsel Sit alanında yer almasıdır. Araştırmada yer alan konak işletmelerinin mutfakları aşağıda yer alan tema (ana başlık) ve kodlar ile incelenmiştir.

1-Fiziksel Koşullar: Çalışmanın birinci teması olan Safranbolu'daki konak işletmelerinin fiziksel koşulları ile ilgili kodlar; mutfakta çıkan -azami- yemek sayısı (kaç kişilik), mutfağın konumunun diğer yaşam alanlarıyla uyumu, mutfak aydınlatma gereçlerinin uygunluğu, mutfağın yerleştirildiği cephenin uygunluğu, mutfağın kiler veya depo ile mesafesinin uygunluğu, mutfaktaki havalandırmanın uygun olması, ocağın konumu ve yeterliliğidir.

Kod 1- Mutfakta çıkan -azami- yemek sayısı (kaç kişilik): Katılımcılardan K2, K6, K7, K8, K9, K12, K13 ve K14 işletmelerinde kahvaltı verdiklerini ve ortalama 15-20 kişilik yemek verebildiklerini belirtmişlerdir. K1, K3, K4, K10, K11 işletmelerini konaklama yanısıra Cafe/restoran olarak ve düğün organizasyonları için de kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle bu işletmelerin mutfak kapasiteleri daha büyüktür. Örneğin; K10, bu tür organizasyonlarda yaklaşık 500 kişilik yemek çıkardıklarını belirtmiştir. K15, konağını sadece gezi evi olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte; konağın bahçesinde yer alan müstemilat mutfağa dönüştürülmüş olup burada ziyaretçilere gözleme, etli sarma, kiren şerbeti gibi yöresel lezzetler sunulmaktadır.

Kod 2-Mutfağın konumunun diğer yaşam alanlarıyla uyumu: Mutfak (aş evi), eskiden konakların orta katında veya daha büyük evlerde en üst katta yer almaktaydı. Sofalarda tüm odalar birleşmekte ve burada, tuvaletler-abdest alanları ve kiler bulunmaktadır. Yeni yapılan kışlık ürünlerin dinlendirildiği ve cevizlerin havalandırıldığı dış çardak da mutfağın hemen yanı başında bulunmaktadır. Günümüzde ise; konak işletmeleri mutfağı ana binadan tümüyle ayırmıştır. Mutfakların konakların dışında bulunan müstemilatlarla ya da kazan ocakları denilen yerlere taşındığı görülmektedir. Ana binada bulunan mutfakların ise konaklanacak odalara dönüştürüldüğü veya farklı amaçlar için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu mutfaklarda endüstriyel mutfak ekipmanları kullanılmaktadır. Ziyaretçilerin yemek kokularından ve mutfakta çalışırken ortaya çıkabilecek ses ve gürültüden rahatsız olmaları için mutfakların konakların dışına alındığı tahmin edilmektedir. Çünkü konaklar ahşap yapılar olduğundan yürürken oldukça fazla ses çıkmaktadır.

Kod 3-Mutfak aydınlatma gereçlerinin uygunluğu: Yapılan görüşmelerde konakların eskiden aydınlatma ile ilgili herhangi bir sorun yaşamadıkları belirlenmiştir. Safranbolu konakları doğal ışıktan azami ölçüde faydalanmaktadır. Günümüz konak işletmeleri, aydınlatma için odalarda ekstra bir tesisat eklenmemiştir. Dışarıda bulunan mutfakların pencere boyutları ve mimari özellikleri Safranbolu'nun geleneksel mimari yapısını yansıtmaktadır. Fakat mutfaklara ve dış mekanlara daha modern aydınlatma unsurları ilave edilmiştir.

Kod 4-Mutfağın yerleştirildiği cephenin uygunluğu: Safranbolu Eski Çarşıda bulunan konaklarda mutfakların kuzey cephesinde, Bağlarda bulunan konak mutfaklarının ise güney cephesinde konuşlandığı belirlenmiştir. Katılımcılardan K1, K3 ve K9 yazın serin olduğu için insanların Bağlara göç ettiğini, kuzey daha serin olduğu için yaşam alanlarının kuzey cephesine inşa edildiğini belirtmişlerdir. Günümüzde ise konaklarda mutfak olarak düzenlenen alanın cephesi dikkate alınmamıştır.

Kod 5-Mutfağın kiler veya depo ile mesafesinin uygunluğu: Safranbolu konaklarında eskiden kiler veya depo mutfağın olduğu katta bulunmaktaydı. Ancak, günümüzde işletmeler mutfağı ve kileri konağın dışına inşa etmektedirler. Yapılan gözlemler konakların kiler veya depolarının mutfağa olan mesafesinin uygun olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kalabalık ziyaretçi gurupları ağırlayan işletmeler mutfak, kiler ve servis alanlarının yetersizliği ile ilgili sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. İşletmecilerden K5, K11 ve K13 bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmektedir;

“Mutfaklarımız ve depolarımız küçük. Müşteriye servis yapıyoruz ancak boşları kaldıracak yerimiz yok. Personelimize giyinme alanı ve ayrı bir personel tuvaleti sağlayamıyoruz. Konak bahçesinde tüm bunlar için alan var ancak koruma kuralları gereği bu alanı kullanamadığımız için bu sıkıntıları çekmek zorunda kalıyoruz”

Kod 6- Mutfaktaki havalandırmanın uygun olması: Eskiden konak mutfaklarında doğal havalandırma olarak pencereler kullanılmaktayken, günümüzde mutfaklarda

havalandırma endüstriyel ekipmanlar (davlumbaz, aspiratör) aracılığıyla yapılmaktadır.

Kod 7- Ocağın konumu ve yeterliliği: Safranbolu konaklarında eskiden üç ocak kullanılmaktaydı. Bunlardan ilki, ana mutfakta yer alan evin hanımının yemek ve ekmek yaptığı ocaklardır (Bkz. Fotoğraf 3). İkincisi ise konakların her odasında bulunan yemek yapmak veya ısınmak için kullanılan ocaklardır (Bkz. Fotoğraf 4). Son olarak kullanılan diğer ocaklar ise, konakların dışında yer alan kazan ocaklarıdır. Kazan ocaklarında genellikle yemek, kışlık gıda ürünleri hazırlığı ve ekmek yapılmaktadır. Bu ocakların günümüzde dekoratif amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Dönüştürülen mutfaklarda endüstriyel ve ankastre ocaklar kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3. Kasım Sipahioğlu Konağında Ocak

Fotoğraf 4. Leyla Hanım Konağında Bulunan Dekoratif Amaçlı Ocak

2- Ergonomik Yapı: Çalışmanın ikinci temasında, mutfakta bulunan çalışma tezgahları ve dolapların antropometrik özelliklere uygunluğu ve mutfak personeline yönelik rahatsız edici gürültü, toz, duman veya kimyasal gazlara karşı tedbirler alınması ile ilgili olan Ergonomik yapı incelenmiştir.

Kod 1- Mutfakta bulunan çalışma tezgâhları ve dolapların antropometrik özelliklere uygunluğu: İncelenen tüm konak işletmelerinde mutfak dolapları ve tezgahlarının çalışanların antropometrik özellikleri dikkate alınarak üretilen modern donatılara sahip olduğu belirlenmiştir. Konaklarda yaşayanların ve personelin daha rahat çalışabilmesi ve verimli bir iş akışının oluşabilmesi için daha modern donatılar kullanılmaktadır. Ayrıca eski donatıların kalabalık ziyaretçilere hizmet verebilecek yeterlilikte olmadığı belirlenmiştir. Eskiden ahır ve depo olarak kullanılan “hayat”¹ bölümü, günümüzde lobi ve restoran olarak hizmet vermektedir (Bkz. Fotoğraf 5).

¹**Hayat:** Konakların girişinde yer alan bölümdür. Hayat bölümünde hayvanların konulduğu ahır, samanlık gibi alanlar ile evin hanımının kullandığı kazan, ocak ve ambar (kiler) gibi mekânlar bulunur (Beyazıt, 2014: 8).

Fotoğraf 5. Dadibra Konak

Kod 2-Mutfak personeline yönelik rahatsız edici gürültü, toz, duman veya kimyasal gazlara karşı tedbirlerin alınması: Yapılan görüşmelerde katılımcıların bu konuda aynı görüşe sahip oldukları, geçmişte ve günümüzde toz, duman, kimyasal gaz gibi rahatsızlık verebilecek bir durum ile karşılaşmadığı tespit edilmiştir.

3-Psikolojik Yapıya Uygunluk: Çalışmanın bu kısmında mutfakta çalışan personelin güven duygusu, mutfağın fiziksel özelliklerinin personelin motivasyonuna ve ruhsal durumuna olan etkisi incelenmiştir.

Kod 1-Mutfakta çalışan personelin kendini güvende hissetmesi: Konak işletmecileri mutfaklarının her anlamda güvenli olduğunu belirtmektedirler. Güvenlik ile ilgili olarak, yangına karşı mutfakta yangın tüplerinin olduğu, gaz kaçağına karşı ise alarm sisteminin bulunduğu belirlenmiştir.

Kod-2 Mutfağın konumu ve aydınlatmanın personeli motive edici olması: Konak mutfaklarında aydınlatmanın doğal yollarla yani pencerelerle yapıldığı ayrıca modern aydınlatmalarla da desteklendiği görülmektedir. Konak mutfaklarında personelin çalışma performansını olumsuz etkileyecek herhangi bir durum tespit edilmemiştir.

Kod-3 Mutfağın rengi ve ferahlığının çalışanın ruhsal durumuna pozitif etkisi: Safranbolu konaklarının mutfakları genellikle açık renkli fayanslar ve endüstriyel ekipmanlarla donatılmıştır. Mutfağın rengi ile ilgili olarak personelin ruhsal durumunu olumsuz etkileyecek herhangi bir durum mevcut değildir. Fakat işletmeciler mutfağın genişliği ve ferahlığı ile ilgili olarak sıkıntılar yaşadıklarını vurgulamışlardır. Özellikle K1, K5, K10, K11, K13 mutfakta rahat çalışacak bir ortam sağlamanın zor olduğunu, çalışma alanlarının yetersiz olduğunu belirtmektedirler. Katılımcılar bu durumu şöyle ifade etmektedirler;

“Konaklar yaşam alanı olarak düşünülüp sonradan işletmeye dönüştürüldüğünden özellikle mutfak kısmında problemler yaşıyoruz. Bütün yemekleri aynı alanda pişirmek ve

servise hazırlamak zorundayız. 4 personel aynı anda çalışmıyor, iş akışında problemler yaşıyoruz. Bu nedenle personel stresli çalışıyor. Servis istasyonunuz yok, fakat kullanılması mümkün olmayan oldukça büyük bahçelerimiz var. En azından konaklardaki kot altı olan yerlerin ya da merdiven altlarının kullanılmasına izin verilmesi gerekir. Mutfakların genişletilmesi için müsaade edilmediği gibi bahçelerin üstünün kapatılmasına da izin verilmiyor. Bu nedenle, toplantı ve düğün, nişan gibi organizasyonlarda da büyük sıkıntılar yaşıyoruz”

Fotoğraf 6. Safir Konakta Bir Organizasyon

Fotoğraf 7. Asmazlar Bağ Evi

İşletmelerin bu konudaki sorunlarının ticari kaygılardan ve daha çok müşteri ağırlayarak daha fazla gelir elde etme isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliğinin önemi vurgulanmıştır. Ancak, işletmecilik yapan konak sahiplerinin bu konuya daha duyarlı yaklaştıkları, kiralık konak işletenlerin ise daha çok gelir odaklı oldukları tespit edilmiştir. Konakları kendilerine ait olan işletmecilerin aşağıda sunulan görüşleri konuya olan yaklaşımlarını ifade etmektedir;

“Biz zaten sayı olarak fazla ziyaretçi istemiyoruz, biz bilinçli ve nitelikli ziyaretçiler ağırlamak istiyoruz”

4-İş Güvenliği ve Sağlığa Uygunluk: Çalışmanın son teması; mutfağın iş kazalarına karşı korunaklı olması, meslek hastalığına neden olan fiziksel, biyolojik ve kimyasal faktörlere karşı mutfağın korunaklı olması, mutfakta kullanılan tezgahların ve çalışma alanlarının periyodik hijyen ve sanitasyon işlemlerine uygunluğu, yangın durumunda kullanılacak yeterli yangın söndürücü vb. ekipmanın bulunması alt başlıkları ile incelenmiştir.

Kod 1-Mutfağın iş kazalarına karşı korunaklı olması: Konakların iş güvenliği konusunda sürekli denetlendiği ve işletmelerin bir iş güvenliği uzmanı ile birlikte çalıştığı tespit edilmiştir. Ayrıca, işletmelerin kış bitiminde ve yaz sezonu hazırlığı başladığında iç kontrollerini yaptıkları ve tehlike arz eden durumlar için gerekli tedbirleri aldıkları belirlenmiştir. Konakların büyük bir kısmının ahşap olması

nedeniyle özellikle mutfağın, bacaların, su ve elektrik tesisatlarının rutin kontrollerden geçirildiği tespit edilmiştir.

Kod 2-Meslek hastalığına neden olan fiziksel, biyolojik ve kimyasal faktörlere karşı mutfağın korunaklı olması: İşletmeler, personel alımlarında işgörenlerden sağlık raporu ve portör muayenesi istemektedirler. Ayrıca yapılan görüşmelerde konaklarda ilaçlama yapıldığı belirlenmiştir. Katılımcılar, zehirlenme, cilt hastalıkları, alerjik rahatsızlıklar vb. gibi sorunlarla daha önce karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar bu durumu şöyle açıklamaktadırlar;

“Konaklar oldukça güzel ve nezih bahçeler içerisinde bulunmaktadır. Personel bu bahçelerde yemeğini yer, sohbetini eder yani çalışanlar aile gibidir. Ayrıca Burada diğer bölgelerde olduğu gibi yoğun bir müşteri sirkülasyonu yok. Üstelik misafirlerimiz yıllardır gelen daimi misafirler. Bu nedenle ilişkiler oldukça samimidir. Çalışanların mutsuz olması için hiçbir sebep yok”

Kod-3 Mutfakta kullanılan tezgahların ve çalışma alanlarının periyodik hijyen ve sanitasyon işlemlerine uygunluğu: Safranbolu’da konak mutfaklarında endüstriyel ekipmanlar ve tezgahlar kullanıldığından, periyodik hijyen ve sanitasyon işlemlerinin kolaylıkla yapılabildiği tespit edilmiştir.

Kod-4 Yangın durumunda kullanılacak yeterli yangın söndürücü vb. ekipmanın bulunması: Katılımcılarla yapılan görüşmelerde gerek mutfak gerekse konakların diğer alanları ile ilgili en çok dile getirilen sorunlar su, elektrik ve yangın olasılığı olmuştur. Tüm katılımcılar alt yapı ile ilgili sıkıntılar yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Özellikle elektrik ve elektrikli aletlerin ortaya çıkarabileceği yangın tehlikesi işletmecilerde ciddi bir endişe yaratmaktadır. Konakların turizm işletmesine dönüştürülmesi sürecinde elektrik tesisatının uzman bir elektrikçi tarafından döşenmemesi, tesisatın kapasitesinin çok üzerinde elektrikli ekipman (her odaya bir kettle, mikrodalga fırınlar, küçük mutfak aletleri, saç kurutma cihazı vb.) kullanılması işletmecileri kaygılandırmaktadır. Katılımcılar bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmektedirler;

“Siz kendi konağınız ile ilgili ne kadar önlem alırsanız alın, komşu konakta yangın çıkması geri dönülmesi imkansız felaketlere sebep olabilir”

Eski Çarşıda bulunan konak işletmeleri bu konudaki sıkıntılarını şöyle ifade etmektedirler;

“Sokaklar zaten çok dar. Bu da yetmezmiş gibi park sorunu nedeniyle misafirler olmadık yerlere araba park ediyorlar. Dolayısıyla yangın anında müdahale imkanı oldukça zorlaşıyor. Sadece konaklardaki yangın söndürme araçlarıyla ne kadar müdahale edilebilir bilemiyoruz.”

5. Sonuç ve Öneriler

Safranbolu'da bulunan konak-otel işletmeleri mutfaklarının fiziksel özelliklerini belirlemek ve geleneksel mutfak ile günümüzdeki mutfak organizasyonunu karşılaştırmak amacıyla yapılan bu araştırmada 15 konak işletmecisi ile görüşülmüş ve

konak işletmelerinin daha rahat bir ortam yaratmak ve iş akışını hızlandırabilmek için mutfağı ana binanın tamamen dışına konumlandığı belirlenmiştir. Bu mutfaklar endüstriyel ekipmanlar ile donatılmıştır. Safranbolu geleneksel ev mimarisinde kazan ocağı olarak ifade edilen ocakların bulunduğu yerler ile konak girişlerinde bulunan "hayat" günümüzde yemek salonlarına dönüştürülmüştür.

Mutfaklarda kullanılan ocak, çalışma tezgahları ve dolapların antropometrik özellikte olduğu, havalandırma ve aydınlatma gibi unsurların konakların geleneksel özelliklerine kıyasla daha teknolojik donatılara sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda personelin daha rahat çalışabilmesi ve verimli bir iş akışının yürütülebilmesi için konak mutfaklarının hem fiziksel hem de psikolojik olarak uygun olduğu görülmektedir.

Konak mutfakları iş kazalarına ve meslek hastalıklarına neden olan fiziksel, biyolojik ve kimyasal faktörlere karşı korunaklıdır. Mutfak ekipmanları ve çalışma alanları periyodik hijyen ve sanitasyon işlemlerine uygundur.

Konaklar ahşap yapılar olduğundan mutfak bölümünde çıkabilecek olası bir yangın büyük bir felakete neden olacaktır. İşletmeciler, yangına karşı önlemler almalarına rağmen konakların birbirine yakın olması ve yangına karşı müdahale durumunda konakların bulunduğu sokakların dar olması gibi olumsuzluklar işletmecilerde büyük endişe yaratmaktadır.

İşletmelerin yaşadıkları en önemli sorunların başında mutfaktaki alanların yetersiz olması gelmektedir. Mutfakların küçük olması nedeniyle özellikle ziyafet yemeklerinde personel büyük sorunlar yaşamaktadır. Bunun en temel nedeni konak-otellerin küçük konaklama tesisleri olması nedeniyle işletmecilerin daha fazla gelir elde etme isteğidir. Konak sahibi işletmecilerin ekonomik çıkarların da ötesinde kültürel miras, doğal yapıların korunması ve turizm konularında daha duyarlı ve bilinçli oldukları belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen bu sonuçlardan yola çıkarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir;

- Konak mutfakları, koruma ilkeleri dikkate alınarak mevcut alanlardan maksimum fayda sağlayacak şekilde planlanmalıdır. Mutfak personele rahat çalışabileceği ve iyi bir iş akışı sağlayacak bir ortam sunulmalıdır. Bu nedenle mutfak planı mutlaka bir uzman tarafından yapılmalıdır.
- Konaklar turizm işletmesine dönüştürülmeden önce iyi tasarlanmalı, gelecekteki müşteri potansiyeli düşünülerek planlanma yapılmalıdır.
- Korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen konaklarda, yangın güvenliği ile ilgili planlama mevcut alt yapı dikkate alınarak yapılmalıdır. Ayrıca işletme sahiplerine ve çalışan personele yangın ile ilgili eğitimler verilmelidir.
- Daha fazla kar elde etmek amacıyla Safranbolu'nun kentsel dokusunu ve özgünlüğünü bozacak her türlü yaklaşımdan kaçınılmalıdır. Sürdürülebilir bir

turizm için bu kültürel miras yalnızca kurumsal anlamda değil bireysel olarak da bilinçli bir şekilde korunmalıdır.

- Kentin taşıma kapasitesini aşan ziyaretçi sayısı yerine destinasyona nitelikli ziyaretçi çekmek amacı ile farklı etkinlikler düzenlenmelidir. Örneğin; gastronomik aktiviteler yapılabilir. Konakların hayat bölümünde bulunan kazan ocakları Gastronomik workshop etkinlikleri için oldukça uygundur. Ziyaretçilerle birlikte bölgeye ait yöresel ekmek veya bazı spesifik yöresel yemekler yapılabilir. Safranbolu'nun yöresel "Çavuş üzümü bağ bozumu" şenlikleri ve "Safran hasadı" turistik turlarla desteklenerek ziyaretçilere farklı deneyimler yaşatılabilir. Bu gastronomik etkinlikler hem bölgenin mutfak kültürünün hem de destinasyonun sürdürülebilirliğine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akın, G. ve Gültekin, T. (2015). *Ergonik Restoran Tasarımı ve Güvenliği*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Anonim, (2018a). Safranbolu'da Turizm, Karabük İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 3 Eylül 2018 tarihinde <http://www.karabukkulturturizm.gov.tr> adresinden erişildi.
- Anonim, (2018b). Safranbolu Evleri Fotoğrafları, 33 Eylül 2018 tarihinde <http://www.safranboluevleri.org> adresinden erişildi.
- Anonim, (2018c). Safranbolu Evleri, Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası, 2 Eylül 2018 tarihinde <http://www.safranbolutso.org.tr/safranbolu-evleri> adresinden erişildi.
- Ayaz, N., Apak, C. ve Sünbül, K. (2018). Kültürel Miras Alanları Üzerine Bir Meta Analizi: Safranbolu İlçesi Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 1-14.
- Beyazıt, N. (2014). Safranbolu Evlerinin Plan Tipolojisi ve Kullanıcı İhtiyaçları Hiyerarşisi, *Tasarı Kuram Dergisi*, 10(17): 1-15.
- Bozkurt, S.G. ve Altınçekiç, H. (2013). Anadolu'da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi, *Journal of the Faculty of Forestry*, 63(1): 69-91.
- Boz, M. ve Uğur, İ. (2015). Tarihi Kentler Ve Turizm: Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Safranbolu'da Turizm Gelişimine İlişkin Algıları. *2nd International Congress of Tourism & Management Researches*, Kuşadası, 1-37.
- Bozkurt, S.G. (2013). 19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi, *Journal of the Faculty of Forestry*, 62(2): 37-70.
- Ceylan, S., ve Somuncu, M. (2016). Kültür Turizmi Alanlarında Turizmin Çeşitlendirilmesine Eleştirel Bir Bakış: Safranbolu UNESCO Dünya Miras Alanı, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 53-64.
- Çekal, N. (2013). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Mutfak Tasarımında Dikkat Edilmesi Gereken Faktörler, *e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Social Sciences*, 8(1): 62-66.
- Doğan, M. D. ve Kalıncara, V. (2015). Konaklama İşletmeleri Mutfak Çalışanlarının Antropometrik Ölçüleri ve Optimum Mutfak Donanımı Tasarımı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3): 111-119.

- Dönmez, Y., Öztürk, M., Gökyer, E. ve Türkmen, F. (2017). Korunan Alanlarda Koruma Kurallarının Turizme Olan Etkileri: Safranbolu Örneği. *1st International Sustainable Tourism Congress*, Kastamonu, 778-784
- Gezer, H. (2013). Geleneksel Safranbolu Evlerinin Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12(23): 13-31.
- Güler, Ç. (1997). *Ergonomiye Giriş*. Ankara: Aydoğdu Ofset.
- Kılıç, S. E. ve Türkoğlu, G. (2015). Conservation Problems of Traditional Housing with Continued Original Function and Recommended Solutions: Safranbolu "Eski Çarşı District", *Megaron*, 10(2): 260-270.
- Merdol, T. K., (2015). *Toplu Beslenme Yapılan Kurumlarda Mutfak ve Yemekhane Planlanması, Toplu Beslenme Servisi, Sağlıklı Yönetim Rehberi*. Ankara: Hatipoğlu Yayınevi.
- Tarihi Kentler Birliği Yayın Organı, (2004), *Yerel Kimlik Dergisi*, 309-319. 23 Ağustos 2018 tarihinde <http://www.tarihkentlerbirligi.org/yayinlar/yerel-kimlik/> adresinden erişildi.
- Tez, Z. (2015). *Lezzetin Tarihi, Geçmişten bugüne yiyecek, içecek ve keyif vericiler*, İstanbul: Hayykitap.
- Tonguç, T. (2014). Geleneksel Türk Evlerinde Yalınlık, Safranbolu Kaymakam Evi Örneğinde İç Mekan Donatıları, *Sanat - Tasarım Dergisi*, 5:15-24.
- Türkan, O. (2013). Beypazarı İlçesinin Turizm Potansiyeli ve Turizm Faaliyetlerine Yönelik Önerileri, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32: 12-25.
- Türkay, O., Genç, K. ve Şengül, S. (2017). Tarihi Konak İşletmeciliğinde Yatırım Sürecinin Sorunları: Mudurnu Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi (USAK'17)*, İstanbul, 800-806.
- Türker, N. (2013). Host Community Perceptions of Tourism Impacts: A Case Study on the World Heritage City of Safranbolu, Turkey, *Revista de Cercetare Si Interventie Sociala*, 43: 115-141.
- Özdemir, Ü. (2011). Safranbolu'nun Kültürel Miras Kaynakları ve Korunması, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26: 129-142.
- Öztürk, Ö. (2018). Safranbolu Tarihi; Dadybra, Zalifre, Zağfiranbolu(Karabük), *Özhan Öztürk Makaleleri*, 7 Ağustos 2018 tarihinde <http://ozhanozturk.com/2018/01/06/safranbolu-tarihi/> adresinden erişildi.
- Yıldırım, K. ve Hacıbaloğlu, M. (2000). Konut Mutfakları İle İlgili Ergonomik Bir Araştırma, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, 13(3).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zencir, E. (2016). *Temel Mutfak Teknikleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Görüşme Yapılan Konak İşletmeleri

Konak İşletmeleri	Bulunduğu Bölge	Adres
Safir Konakları	Bağlar	Bağlarbaşı Mahallesi, Köyiçi Meydanı Arslanlar Cd. No:2 Bağlar - Safranbolu
Asmazlar Bağ Evi	Bağlar	Bağlarbaşı Mahallesi, Değirmenbaşı Sk., Safranbolu
Gökçüoğlu Konağı	Bağlar	Bağlarbaşı Mahallesi, Değirmenbaşı Sk No:13, Safranbolu
Safran Konak	Bağlar	Bağlarbaşı Mahallesi, Köyiçi Sk. No:1, Safranbolu
Şadiye Konağı	Bağlar	Bağlarbaşı Mahallesi, Kurtuluş Cd. No:38, Safranbolu
Dadıbra Konak	Eski Çarşı	Akcasu Mah. Altug Sok. No:21, Safranbolu
Hatice Hanım Konağı	Eski Çarşı	Baba sultan mah, Naip Tarlası Sk no4, Safranbolu
Antepler Konağı	Eski Çarşı	Baba Sultan Mah.Naip Tarlası Sok. Safranbolu
Şerbetçi Konak	Eski Çarşı	Akçasu Mahallesi, Akçasu Sk. No:29, Safranbolu
Havuzlu Asmazlar Konağı	Eski Çarşı	Hacıhalil Mahallesi, Beybağı Sk No:18, Safranbolu
Kadioğlu Şehzade Konakları	Eski Çarşı	Hacı Halil Mahallesi, Mecit Sok No:24, Safranbolu
Çakıroğlu Konakları	Eski Çarşı	Çeşme Mahallesi, 12, Celal Bayar Cd., Safranbolu
Leyla Hanım Konağı	Eski Çarşı	Çeşme Mahallesi Hükümet Sokak, No: 25, Kent Tarihi Müzesi Yanı, Safranbolu
Çamlı Konak	Eski Çarşı	Hacı Halil Mahallesi Çelik Gülersoy caddesi no:5 Safranbolu
Kasım Sipahioğlu Konağı	Yörük Köyü	Kasımsipahioğlu Konağı, Yörüköyü Safranbolu

EK-1

TURİSTİK KONAK İŞLETMELERİNDE MUTFAĞIN FİZİKSEL KOŞULLARININ ÖNEMİ: SAFRANBOLU YÖRESEL MUTFAK MİMARİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Sibel AYYILDIZ

İşletmenin adı:

İşletmenin Faaliyet Süresi:

A- Fiziksel Yapı

1- Mutfakta (azami) kaç kişilik yemek çıkartılabiliyor?

2-Mutfağın konumu diğer yaşam alanlarıyla uyumlu mudur?

3-Mutfağın aydınlatma gereçleri uygun mudur?

4-Mutfağın yerleştirildiği cephe uygun mudur?

5-Mutfağın kiler veya depo ile mesafesi uygun mudur?

6-Mutfağın havalandırması uygun mudur?

7-Ocağın konumu uygun mudur, ocak yeterli midir?

B- Ergonomik Yapı

1-Mutfakta bulunan çalışma tezgahları ve dolaplar çalışacak kişilerin antropometrik özelliklerine uygun mudur?

2-Mutfak personeline yönelik rahatsız edici gürültü, toz, duman veya kimyasal gazlara karşı tedbirler alınmış mıdır?

C- Psikolojik Yapıya Uygunluk

1-Mutfak çalışan personelin kendini güvende hissettiği bir yer midir?

2-Mutfağın konumu, aydınlatması personeli motive edici koşullar içermekte midir?

3-Mutfağın rengi ve ferahlığı çalışanın ruhsal durumunu pozitif etkiliyor mu?

D-İş Güvenliği ve Sağlığa Uygunluk

1-Mutfak iş kazalarına karşı korunaklı mıdır?

2-Meslek hastalığına neden olan fiziksel, biyolojik ve kimyasal faktörlere karşı mutfak korunaklı mıdır?

3-Mutfakta kullanılan tezgahlar ve çalışma alanları periyodik hijyen ve sanitasyon işlemlerine uygun mudur?

4-Yangın durumunda kullanılacak yeterli yangın söndürücü vb. ekipman mevcut mudur?

Beden Eğitimi Öğretmeni Adaylarının Zihinsel Engelli Çocuklara Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi¹

Yaşar İsmail Gülünay*

Karabük Üniversitesi

Yabancı Diller Yüksekokulu

orcid.org/0000-0002-0590-2164

Numan Bahadır Kayışoğlu

Karabük Üniversitesi

Hasan Doğan Beden Eğitimi Spor Yüksekokulu

orcid.org/0000-0002-2003-7973

Ekrem Levent İlhan

Gazi Üniversitesi

Spor Bilimleri Fakültesi

orcid.org/0000-0002-1117-2700

Öz

Engelli bireylerin topluma katılımının ve eğitimlerinin öneminin her geçen gün arttığı günün dünyasında, söz konusu gelişmelerin önemine bağlı olarak araştırmanın amacı, beden eğitimi öğretmeni adaylarının zihinsel engelli çocuklara karşı tutumlarının farklı değişkenlere (cinsiyet, sınıf düzeyi, özel eğitim bilgisi, engelli yakını olma ve çalışma deneyimi) göre incelenmesidir. Araştırmaya, Karabük Üniversitesi, Hasan Doğan Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü'nde farklı sınıf seviyelerinde öğrenim gören: 174 erkek, 108 kadın olmak üzere toplamda 282 öğrenci katılmıştır. Araştırmada veri toplama araçları olarak, araştırmacılar tarafından oluşturulan "Kişisel Bilgi Formu" ve Süngü (2012) tarafından geliştirilen "Zihinsel Engelli Çocuklara Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde Kolmogorov-Smirnov, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testlerine başvurulmuştur. Sonuç olarak, tüm değişkenler bakımından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmemiştir ($p>.05$). Engelliler için beden eğitimi ve spor dersinin genel anlamda müfredat geliştirmeye tabii tutulması, özel eğitim kurumları ile iş birliği yapılarak derslerin uygulama boyutunun artırılması gibi öneriler ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi Öğretmeni Adayı, Zihinsel Yetersizlik, Tutum, Çocuklar.

An Analysis of Pre-Service Physical Education Teachers' Attitudes Towards Intellectually Disabled Children According to Several Variables

Abstract

In today's world where the participation of disabled people and their education are increasing day by day, depending on the importance of such developments, the purpose of this study is to analyze pre-service physical education teachers' attitudes towards intellectually disabled children according to several variables (gender, grade level, knowledge of special education, having an intellectually disabled family member and work experience). 282 students (174 males, 108 females) studying at different grade levels at Karabük University Hasan Doğan School of Physical Education and Sport, Department of Physical Education and Sports Teaching, participated in this study. "Personal Information Form" developed by the researchers, "Scale of Attitude Towards Intellectually-Disabled Children" improved by Süngü (2012) are used as data collection tools. Kolmogorov-Smirnov, Mann-Whitney-U, Kruskal-Wallis tests are used to

¹ Bu çalışma 15-18 Kasım 2017 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenmiş olan 15. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi'nde e-poster olarak sunulmuştur.

*Yazışma adresi. Email: ismailgulunay@karabuk.edu.tr

Gönderilme Tarihi

15.08.2018

Kabul Tarihi

09.08.2019

analyze. Consequently, there are no statistically meaningful differences between groups according to all variables ($p>.05$). The suggestions are revealed such as; the curriculum of physical education and sports for disabled lessons should be developed in general, and the practical dimension of these lessons should be enhanced by cooperating with private education institutions.

Keywords: Pre-service Physical Education Teacher, Intellectual Disability, Attitude, Children.

1. Giriş

Toplumlar; potansiyelleri, performansları ya da yetenekleri itibariyle birbirlerinden farklı bireylerden oluşmaktadırlar. Gelişim boyutlarının olumsuz etkilendiği durumlarda çeşitli yetersizlikler ile, bireyin toplumun kendisinden beklentilerini karşılamada problemler yaşaması ya da bu beklentileri karşılayamaması gibi sonuçları doğurabilir. Bu bağlamda bireyler farklı sınıflandırmalarla tanımlanır ve bunlardan bir tanesi de zihinsel yetersizliktir (İlhan ve Esentürk, 2015a). Zamana ve eğilimlere göre farklı kavramlar tercih edilse de toplum içerisinde yetersizlik ve engel kavramlarının aynı algıyı ortaya koyduğu söylenebilir. Zihinsel engel, bireyin genel zihinsel işlevlerinin normalin altında olması ve bunun yanında iletişim, öz bakım, güvenlik, serbest zamanlar ve iş gibi uyumsal davranışların iki ya da daha fazlasında yetersizlik olarak tanımlanmaktadır (İlhan, 2008a).

Zihinsel yetersizliği olan çocuklar, etiketlenmeseler de arkadaşları arasında popüler değildirler. Çünkü bu çocukların diğer çocuklara göre uygun olmayan davranışları mevcuttur. Fiziksel görünüşleri ve sağlık durumları, zihinsel fonksiyon eksikliğinin derecesine göre değişmektedir (İlhan ve Esentürk, 2015b). Engelli bireyler için eğitim ortamları düşünüldüğünde ise, onların toplumla uyum içinde yaşamalarında ve tüm gelişim süreçlerinde maksimum verimin sağlanmasında beden eğitimi ve sporun etkisi oldukça değerlidir (İlhan, 2009). Öncelikli olarak beden eğitimi ve spor, toplum içerisinde en büyük sıkıntı olarak düşünülen toplumsal kabul seviyesindeki engelin ortadan kaldırılmasında büyük bir paya sahiptir (Koparan, 2003).

Bunlara ek olarak; her öğrencinin eğitimde farklı ihtiyaçları vardır, engelli öğrenciler eğitim deneyimlerinde daha önemli uyarlamalara ya da değişikliklere ihtiyaç duymaktadır (Kwon, 2005). Bu bağlamda, beden eğitimi öğretmenleri tüm öğrencilerin başarılı olması için öğretim yöntemlerini ve ders planlarını uyarlamaktan sorumludurlar (Taliaferro, Hammond ve Wyant, 2015). Buradaki amaç ise tüm öğrencilerin dersin hedeflerine ulaşmasını sağlamak ve öğrencilerin derste kendilerini güvenli, mutlu ve başarılı hissetmelerini sağlamaktır (Martin ve Kudlacek, 2010). Engelli bireyler için tasarlanmış veya uyarlanmış çeşitli oyunlar, danslar, egzersizler, bireysel veya grupla yapılan aktiviteler gibi etkili araçlar yardımıyla da bireylerin fiziksel, zihinsel, sosyal, duygusal yönlerinin gelişimi sağlanır. Zihinsel engellilerle yapılacak olan tüm hareketler, spor, dans, alıştırma vb., çocuğun tüm gelişim alanlarını etkilemektedir. Bu yolla kazanılan deneyimler, büyüme ve gelişme için temel araç niteliğinde düşünülmelidir (İlhan, 2009).

Beden eğitimi ve spor ile zihinsel engelli bireyler; sosyalleşir ve kişiliklerindeki pozitif katkı ile diğer bireylerle güçlü iletişim kurarlar (Yılmaz, Şentürk ve Demir,

2015). Zihinsel engelli bireylerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek adına yetenek, ilgi ve sınırlılıklarına yönelik çeşitli spor programları düzenlenmektedir. Filazoğlu, Kırimoğlu, Öz ve İlhan (2015) zihinsel yetersizliği olan çocuklarda spor yoluyla benlik saygısı gelişiminin sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca spor bu çocukların engelleriyle başa çıkabilmelerini sağlayabilmektedir (Kırimoğlu, Esentürk, İlhan, Yılmaz, Kaynak 2016a), Özenle hazırlanmış özel beden eğitimi ve spor programları zihinsel engelli bireylerin tüm alanlarda gelişimine yardımcı olur (İlhan, 2008b). Farklı gelişim gösteren çocukların sportif aktivitelere katılımı en başta kendi gelişimlerini doğrudan etkileyebileceği gibi çevrelerinde bulunan tüm bireyleri de dolaylı olarak etkileme potansiyeline sahiptir (İlhan, 2010). Tüm bu faydaları sağlayacak, derste rehberlik yapacak kişi ise beden eğitimi öğretmenleridir.

Çeşitli uyarlamalar ve geliştirmeler yapılan programların başarıyla uygulanması, zihinsel engelli bireylerin özellikle duygusal anlamda herhangi bir zorluk veya sıkıntı görmeden aktivitelere katılması ve maksimum fayda görmesi için gerekli aktiviteleri ona sunacak öğretmenin, kendisine karşı göstereceği tutum önem arz etmektedir. Tutum kavramı tanımlamasında üç boyuttan söz edilir. Bireylerin tutuma yönelik bilgileri tutumun bilişsel boyutunu, bireylerin duyguları tutumun duyuşsal boyutunu ve bireylerin tutumlarını ortaya koyan eylemleri de tutumun davranışsal boyutunu ifade eder (Baron ve Byrne'den Akt. İlhan, Esentürk ve Yarımkaaya, 2016).

Son yıllarda zihinsel engelli çocuklarda sporun etkilerine yönelik tutum konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde spor yöneticileri (Kırimoğlu, 2017), özel eğitim öğretmenleri (Kırimoğlu ve ark. 2016b), farkındalık konusunda ise beden eğitimi öğretmen adayları (Kırimoğlu ve ark. 2016c), üzerinde yürütüldüğü tespit edilmiştir. Tüm eğitimcilerin, engelli bireylere karşı olumlu tutum sergilemesi, sadece engelli çocuklar için değil hem kendisi hem de diğer çocuklar için de önem arz etmektedir (Temel, 2000). Tutumun, beden eğitimi öğretmenlerinin, engelli öğrencilere normal sınıflarda eğitim verirken sergilediği davranışları açıklamada önemli bir rol oynadığına inanılır (Folsom-Meek ve Rizzo, 2002). Lieberman, Houston-Wilson ve Kozub (2002)'a göre engelli bireyin başarılı bir fiziksel aktivite deneyimi, beden eğitimi öğretmenin hazırlığına ve ona göstereceği tutuma bağlıdır. Rizzo ve Vispoel'e göre ise (1991) engelli bireylerin beden eğitimi dersine başarılı bir şekilde entegre olmalarında beden eğitimi öğretmenlerinin tutumu çok önemlidir. Beden eğitimi öğretmenleri engelli öğrenciler dahil tüm öğrencilere başarılı bir öğrenme deneyimi sunarlar. Engelli öğrencilere engelsiz arkadaşlarıyla birlikte, en az sınırlayıcı ortamda mümkün olan en iyi şekilde öğretirler. Tabii bu etkili öğretme süreci bazı faktörlere bağlıdır. Bu faktörlerin en başında ise beden eğitimi öğretmenlerinin engelli bireylere karşı olan tutumları gelir (Rizzo ve Kirkendall, 1995). Ammah ve Hodge (2005)'a göre ise etkin bir beden eğitimi öğretmeni hedef becerileri ve stratejileri öğrencilere gösterir, birden fazla örnek sağlar, yönlendirilmiş ve bağımsız alıştırmalar kullanır. Tüm bunları hem engeli olmayan bireylere hem de engelli bireylere sunarken davranışlarının benzer olması beklenir. Ancak engelli bireylere karşı sunarken,

adaptasyona, geliştirmelere ve desteğe daha fazla eğilmesi gerekir. Bu yüzden beden eğitimi öğretmeninin engelli bireylere karşı tutumu çok önemlidir.

Bu bağlamda beden eğitimi öğretmenlerinin, dolayısıyla da geleceğin beden eğitimi öğretmeni olacak öğretmen adaylarının zihinsel engelli çocuklara karşı tutumları önem arz etmektedir. Konuyla ilgili çalışmaların eksikliği ise bu çalışmanın önemini ve literatüre katacağı faydayı artırmaktadır.

Bu çalışmada beden eğitimi öğretmeni adaylarının zihinsel engelli çocuklara karşı tutumlarının; cinsiyete, sınıfa, özel eğitimle ilgili ders alıp almama durumuna, ailede veya çevrede zihinsel engelli birey olup, olmama durumuna ve zihinsel engelli öğrenci ile çalışma deneyimine sahip olup, olmama durumuna göre incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma tarama modelinde yapılmış, betimsel bir çalışmadır. Tarama modeli, “çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir” (Karasar, 2009, s. 79).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı Karabük Üniversitesi, Hasan Doğan Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü’nde öğrenim gören 1., 2., 3., 4. sınıf öğrencileri olmak üzere toplam 286 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesi sürecinde amaçlı örnekleme yöntemlerinde kolay ulaşılabılır örnekleme yönteminden yararlanılmıştır (Karasar, 2009).

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla, araştırmacı tarafından oluşturulan “Kişisel Bilgi Formu” ve Süngü (2012) tarafından geliştirilen “Zihinsel Engelli Çocuklara Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. “Yararlar”, “Duygular”, “Destekler”, “Kabul” ve “Korkular” olmak üzere 5 alt boyuttan oluşmaktadır. 12 olumlu, 9 olumsuz, toplam 21 maddeden oluşan bu ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .86’dır. Ölçeğin bu çalışma için hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı .88’dir. Alpar (2012)’a göre .80-1.00 arası Cronbach Alpha değerine sahip bir ölçek, yüksek güvenirliğe sahiptir.

2.4. Verilerin Toplanması

“Kişisel Bilgi Formu” ve “Zihinsel Engelli Çocuklara Yönelik Tutum Ölçeği” Karabük ilindeki Karabük Üniversitesi, Hasan Doğan Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören toplam 286 öğrenciye uygulanmıştır. Veriler yaklaşık olarak dört hafta içerisinde toplanmıştır.

Ölçekler ders ortamında, öğretim elemanlarının izinleri alınarak, öğrencilere ölçeklerin nasıl doldurulacağı hakkında bilgiler verildikten sonra uygulanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizine başlamadan önce tüm ölçekler kontrol edilip, eksik veya hatalı doldurulan 4 ölçek istatistiksel işlemlerde değerlendirme dışı bırakılmıştır. Elde edilen ölçekler bilgisayar ortamına girildikten sonra SPSS 22 paket program yardımıyla verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine ilişkin Kolmogorov Smirnov testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre ise Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Ölçeğe ait normallik testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeğin Normallik Dağılım Testi Sonuçları

Boyutlar	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	statistic	df	sig.	statistic	df	sig.
Yararlar	.179	282	.000	.835	282	.000
Duygular	.17	282	.000	.874	282	.000
Destekler	.13	282	.000	.948	282	.000
Kabul	.085	282	.000	.981	282	.000
Korkular	.154	282	.000	.947	282	.000
Toplam Puan	.108	282	.000	.918	282	.000

Dağılımların normal olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan iki yaygın test yöntemi; Shapiro - Wilk yöntemi ve Kolmogorov Smirnov (K-S) yöntemidir. Shapiro- Wilk yöntemi genellikle gözlem sayısının 50'nin altında olduğu durumlarda, 50'nin üstünde olduğu durumlarda Kolmogorov Smirnov (K-S) yöntemi kullanılır. Bulunan p değeri .05'ten büyük olduğu durumda dağılımın normal dağılım gösterdiği söylenmektedir (Alpar, 2012). Bu çalışmada örneklem sayısı 50'den büyük olduğu için Kolmogorov Smirnov (K-S) tercih edilmiştir. Yapılan normallik testi sonucunda, veri seti normal dağılım göstermediği ($p < .05$) için parametrik olmayan testler kullanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmaya dair toplanan veriler tablolar halinde sunulmuştur. Tablo 2'de araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgilerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Bilgilerine Ait Dağılımları

Değişken		f	%
Cinsiyet	Erkek	174	61.7
	Kadın	108	38.3
	Toplam	282	100
Sınıf	1. sınıf	62	22
	2. sınıf	86	30.5
	3. sınıf	82	29.1
	4. sınıf	52	18.4
	Toplam	282	100
Özel Eğitimle İlgili Ders Alma Durumu	Evet	191	67.7
	Hayır	91	32.3
	Toplam	282	100
Ailede veya Çevrede Zihinsel Engelli Birey Olma Durumu	Evet	88	31.2
	Hayır	194	68.8
	Toplam	282	100
Zihinsel Engelli Öğrenci ile Çalışma Durumu	Evet	65	23
	Hayır	217	77
	Toplam	282	100

Tablo 2'ye göre araştırmaya katılan toplam 282 öğrencinin 174'ünü (%61.7) erkekler, 108'ini (%38.3) kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin 62'si (%22) 1.sınıf, 86'sı (%30.5) 2.sınıf, 82'si (%29.1) 3.sınıf, 52'si (%18.4) 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin 191'i (%67.7) özel eğitimle ilgili ders alma durumuna evet, 91'i (%32.3) hayır cevabını vermiştir. 88 (%31.2) öğrencinin ailesinde veya çevresinde zihinsel engelli birey bulunurken, 194 (%68.8) öğrencinin bulunmamaktadır. Araştırmaya katılanların 65'i (%23) zihinsel engelli bir öğrenci ile çalışma deneyimine sahipken, 217'sinin (%77) deneyimi bulunmamaktadır

Cinsiyet değişkenine göre katılımcıların tutum düzeylerinin karşılaştırma sonucu ortaya çıkan durum Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkenine Göre Tutum Düzeyleri ve Karşılaştırılması

Değişken / Boyut	Cinsiyet	n	S	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	p*
Toplam Puan	Erkek	174	13.37	139.96	24353	9128	.69
	Kadın	108	12.42	143.98	15550		
Yararlar	Erkek	174	8.08	139.08	24199.5	8974.5	.50
	Kadın	108	7.61	145.40	15703.5		
Duygular	Erkek	174	3.05	142.17	24737.5	9279.5	.86
	Kadın	108	2.53	140.42	15165.5		
Destekler	Erkek	174	2.34	138.97	24181	8956	.50
	Kadın	108	2.27	145.57	15722		
Kabul	Erkek	174	3.39	143.54	24975.5	9041.5	.60
	Kadın	108	3.23	138.22	14927.5		
Korkular	Erkek	174	2.27	143.06	24893	9124	.68
	Kadın	108	1.96	138.98	15010		

*p<.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3'e göre cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin zihinsel engelli çocuklara tutumları toplam puanları arasında anlamlı fark saptanmamıştır ($p=.69>.05$). Bunun yanında cinsiyet değişkeni bakımından tüm alt boyutlarda anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Sınıf düzeyi değişkenine göre katılımcıların tutum düzeylerinin karşılaştırma sonucu ortaya çıkan durum tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Tutum Düzeyleri ve Karşılaştırılması

Değişken / Boyut	Sınıf Düzeyi	n	S	Sıra Ortalaması	Serbestlik Derecesi	χ^2	p*
Ölçek Toplam Puan	1. sınıf	62	13.82	148.73	3	1.673	.64
	2. sınıf	86	12.66	135.28			
	3. sınıf	82	13.61	137.53			
	4. sınıf	52	11.59	149.41			
Yararlar	1. sınıf	62	8.3	159.1	3	3.773	.29
	2. sınıf	86	8.35	137.7			
	3. sınıf	82	7.7	134.93			
	4. sınıf	52	6.98	137.15			
Duygular	1. sınıf	62	2.94	149.27	3	1.221	.75
	2. sınıf	86	2.87	134.83			
	3. sınıf	82	2.99	141.04			
	4. sınıf	52	2.54	144			
Destekler	1. sınıf	62	2.6	138.56	3	4.022	.26
	2. sınıf	86	2.1	139.82			
	3. sınıf	82	2.41	133.15			
	4. sınıf	52	2.06	160.96			
Kabul	1. sınıf	62	3.5	147.37	3	1.322	.72
	2. sınıf	86	3.22	136.48			
	3. sınıf	82	3.48	137.45			
	4. sınıf	52	3.05	149.18			
Korkular	1. sınıf	62	2.19	128.59	3	4.617	.20
	2. sınıf	86	2.08	134.24			
	3. sınıf	82	2.03	152.07			
	4. sınıf	52	2.38	152.23			

* $p<.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'e göre; sınıf düzeyine göre ölçekten alınan toplam puanlar arasında anlamlı fark yoktur ($p=.64>.05$). Bunun yanında sınıf düzeyi değişkeni bakımından tüm alt boyutlarda anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Özel eğitimle ilgili ders alma değişkenine göre katılımcıların tutum düzeylerinin karşılaştırma sonucu ortaya çıkan durum tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5. Özel Eğitimle İlgili Ders Alma Değişkenine Göre Tutum Düzeyleri ve Karşılaştırılması

Değişken / Boyut	Ders Alma Durumu	n	S	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	p*
Toplam Puan	Evet	191	13.1	141.59	27043	8674	.98
	Hayır	91	12.85	141.32	12860		
Yararlar	Evet	191	7.9	137.82	26323.5	7987.5	.27
	Hayır	91	7.91	149.23	13579.5		
Duygular	Evet	191	2.74	141.65	27056	8661	.96
	Hayır	91	3.09	141.18	12847		
Destekler	Evet	191	2.32	142.85	27284	8433	.68
	Hayır	91	2.29	138.67	12619		
Kabul	Evet	191	3.22	141.45	27069.5	8680.5	.98
	Hayır	91	3.55	141.61	12886.5		
Korkular	Evet	191	2.14	141.73	27069.5	8647.5	.95
	Hayır	91	2.19	141.03	12833.5		

*p<.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5'e göre öğretmen adaylarının özel eğitimle ilgili ders alma durumlarına göre ölçek toplam puanları arasında anlamlı fark yoktur ($p=.98>.05$). Ayrıca beden eğitimi öğretmeni adaylarının özel eğitimle ilgili ders alma durumuna değişkeni bakımından ölçeğin tüm alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür.

Ailesinde veya çevresinde zihinsel engelli birey bulunma değişkenine göre katılımcıların tutum düzeylerinin karşılaştırma sonucu ortaya çıkan durum tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. Ailesinde veya Çevresinde Zihinsel Engelli Birey Bulunma Değişkenine Göre Tutum Düzeyleri ve Karşılaştırılması

Değişken / Boyut	Zihinsel Engelli Birey	n	Ortalama	S	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	p*
Toplam Puan	Evet	88	78.82	13.94	143.22	12603	8385	.81
	Hayır	194	78.37	12.58	140.72	27300		
Yararlar	Evet	88	37.04	8.5	150.33	13229	7759	.22
	Hayır	194	36.69	7.63	137.49	26674		
Duygular	Evet	88	12.2	2.88	145.52	12805.5	8182.5	.57
	Hayır	194	12.05	2.58	139.68	27097.5		
Destekler	Evet	88	10.94	2.6	138.16	12158	8242	.64
	Hayır	194	11.09	2.17	143.02	27745		
Kabul	Evet	88	13.21	3.53	137.63	12111.5	8195.5	.59
	Hayır	194	13.4	3.23	143.26	27791.5		
Korkular	Evet	88	5.42	2.14	149.44	13151	7837	.26
	Hayır	194	5.12	2.16	137.9	26752		

*p<.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'ya göre öğrencilerin zihinsel engelli tanıdıkları olma durumuna göre ölçekten elde ettikleri toplam puanlar arasında anlamlı fark yoktur ($p=.81>.05$). Bunun yanında zihinsel engelli tanıdığı olma durumuna göre tüm alt boyutlarda da istatistiksel olarak bir farklılaşma olmadığı görülmüştür.

Zihinsel engelli bir birey ile çalışma değişkenine göre katılımcıların tutum düzeylerinin karşılaştırma sonucu ortaya çıkan durum tablo 7'de özetlenmiştir.

Tablo 7. Zihinsel Engelli Bir Birey İle Çalışma Değişkenine Göre Tutum Düzeyleri ve Karşılaştırılması

Değişken / Boyut	Deneyim Durumu	n	Std. Sapma	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	Mann Whitney U	p*
Toplam Puan	Evet	65	16.05	147.6	9594	6656	.49
	Hayır	217	11.98	139.67	30309		
Yararlar	Evet	65	8.84	148.77	9670	6580	.41
	Hayır	217	7.61	139.32	30233		
Duygular	Evet	65	3.5	143.05	9298	6952	.86
	Hayır	217	2.63	141.04	30605		
Destekler	Evet	65	2.85	150.87	9806.5	6443.5	.29
	Hayır	217	2.13	138.69	30096.5		
Kabul	Evet	65	3.68	143.39	9320.5	6929.5	.83
	Hayır	217	3.22	140.93	30582.5		
Korkular	Evet	65	2.28	154.53	10044.5	6205.5	.14
	Hayır	217	2.11	137.6	29858.5		

* $p<.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7'ye göre zihinsel engellilerle çalışma deneyimine göre ölçekten aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı farka rastlanmamıştır ($p=.49>.05$). Ayrıca bu değişkene göre ölçeğin alt boyutlarının tamamında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada beden eğitimi öğretmeni adaylarının zihinsel engelli çocuklara karşı tutumları çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir.

Cinsiyete göre zihinsel engelli çocuklara karşı hem toplam tutum puanları hem de alt faktör puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Orakçı vd. (2016); Jerlinder, Danermark ve Gill (2010); Rizzo ve Vispoel (1991); Özer vd. (2013); Özcan(2016); Fournidou vd. (2011) yaptıkları araştırmalarında cinsiyetin tutum puanı üzerinde etkisi olmadığı sonucuna vararak, bu araştırma sonucunu destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Meegan ve MacPhail(2006); Kozub ve Lienert (2003) ise araştırmalarında cinsiyete göre tutum arasında anlamlı farklılıklar tespit etmişlerdir. Araştırmalar arasındaki farklılığın sebebinin üzerinde araştırma yapılan örneklemin kültür, eğitim-öğretim ortamı, aile yapısı vb. farklılıklarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Sınıf düzeyine göre zihinsel engelli çocuklara karşı hem toplam tutum puanları hem de alt faktör puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Martin ve Kudlacek (2010) bedensel engelli öğrencilere karşı tutumla ilgili yaptıkları araştırmalarında sınıf düzeyinin tutum üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Aynı şekilde, Öztürk ve Abakay (2014) yaptıkları araştırmalarında sınıf düzeyi ile zihinsel öğrencilere karşı tutum arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak Rizzo ve Kirkendall (1995) ise yaptıkları araştırmalarında üst sınıf öğrencilerinin daha yüksek tutum puanları aldıkları sonucuna ulaşmışlardır. Sınıf düzeyi ile alınan dersler arasındaki pozitif orantı düşünüldüğünde öğretmen adaylarının aldıkları derslerin tutumlarını olumlu yönde geliştirmelerinde önemli bir rol oynamadığı söylenebilir.

Özel eğitimle ilgili ders alma durumuna göre zihinsel engelli çocuklara karşı hem toplam tutum puanları hem de alt faktör puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Martin ve Kudlacek (2010) araştırmalarında, engelli bireylere ders verebilmek adına akademik yönde, kendisini, gerek ders olarak, gerekse çeşitli kurslara katılarak geliştiren beden eğitimi öğretmeni adayları ile yapmayanlar arasında tutum açısından herhangi bir fark bulamamıştır. Süngü (2012) yaptığı araştırmasında Faktör 3 (destekler) ve Faktör 4(kabul) alt boyutları dışında, araştırma sonucunu destekler sonuçlara ulaşmıştır. Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü için YÖK'ün hazırlamış olduğu müfredat incelendiğinde ilk olarak 4. yarıyılta Özel eğitim dersi, sonrasında, 7. yarıyılta engelliler için beden eğitimi ve spor dersinin bulunduğu görülmektedir. Rizzo ve Kirkendall (1995)'a göre gelecekteki öğretmenlerin hazırlanmasından sorumlu kurumlar, onları, engelli bireyleri normal sınıflarda eğitecek sorumluluğu üstlenmek için de hazırlamalıdır. Eğitim kurumlarında bu konuyla ilgili yer alan bu derslerin hem bu çalışma hem de diğer çalışma sonuçları göz önüne alındığında, yeterli bilgi ve deneyimi sağlamadığı görülmektedir. Bu bağlamda, kesin olmamakla birlikte, öğretmen adaylarının aldıkları bu derslerin öğrenciler üzerindeki etkilerinin çok fazla olmadığı söylenebilir. Bulger, Housner ve Lee (2008)'ye göre, beden eğitimi öğretmeni yetiştirme programlarındaki geleneksel öğretim metotları, uyarlanabilir ve genişletebilir bilgi yapılarının gelişimini destekleyen aktif öğrenme öğretme deneyimleriyle öğrenciyi meşgul etmek yerine pasif bilgi edinimine meyillidir. Bu yüzden öğrenciler mezun olup sahaya indiklerinde, uygulama konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Bu bağlamda sadece engelli bireyleri konu edinen teorik dersler yerine Folsom-Meek, Nearing, Groteluschen ve Krampf, (1999); Hodge ve Jansma, (1999); Taliaferro, Hammond ve Wyant (2015) yaptıkları araştırmalar sonucunda bu derslerin yetersiz kaldığı, derslerin uygulamalı bir staj ile desteklenmesi gerektiği, yeterli ve düzenli şekilde konuyla alakalı staj eğitimi alan öğretmen adaylarının, daha yüksek tutum puanlarına sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Ailesinde veya çevresinde zihinsel engelli birey bulunma durumuna göre zihinsel engelli çocuklara karşı hem toplam tutum puanları hem de alt faktör puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Süngü (2012) yaptığı araştırmasında, bu araştırma sonucunu destekler sonuçlara ulaşırken, Özer vd. (2013) araştırmalarında ise zihinsel engelli bir tanıdığa sahip beden eğitimi öğretmenlerinin daha yüksek

tutum puanlarına sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Beden eğitimi öğretmenleri ile beden eğitimi öğretmeni adaylarının farklı tutumlar içerisinde olması ise adayların henüz meslek hayatına girmedikleri için yeterli tecrübeye sahip olmadıkları şeklinde açıklanabilir.

Engelli bir öğrenci ile çalışma deneyimine göre zihinsel engelli çocuklara karşı hem toplam tutum puanları hem de alt faktör puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Süngü (2012) tarafından yapılan araştırma sonuçları ise Faktör 3 (destekler) alt boyutu dışında bu araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Özer vd. (2013)'in beden eğitimi öğretmenleri ile yaptıkları araştırma sonuçları da bu araştırma sonucunu desteklemektedir. Ancak; Özcan (2016) yaptığı araştırmasında, zihinsel engeli bulunan öğrenciler ile çalışma deneyimine sahip beden eğitimi öğretmenlerinin daha yüksek tutuma sahip oldukları sonucuna varmıştır. Yine Rizzo ve Vispoel (1991) zihinsel engelli öğrenciler ile çalışma deneyimine sahip beden eğitimi öğretmenlerinin daha yüksek tutum sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Jerlinder, Danermark ve Gill (2010) araştırmalarında bedensel engeli bulunan öğrenciler ile çalışma deneyimi olan beden eğitimi öğretmenlerinin daha fazla tutum puanına sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Folsom-Meek vd. (1999); Hodge ve Jansma, (1999) ve Taliaferro, Hammond ve Wyant (2015) da önceden deneyime sahip olan adayların daha yüksek tutum puanları elde ettiği sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonuçlarının birbiriyle uyumsuz olması bireysel farklılıklardan kaynaklanıyor olabilir. Bu bağlamda; bireylerin sahip oldukları tutumlar, deneyim ve edinilen bilgilerin örgütlenmesi sonucu oluşmaktadır ve bu tutumlar deneyim ve bilgi değişikliğinden dolayı farklılaşabilmektedir; ancak, deneyimler her zaman tutumu olumlu yönde etkileyebilir (Süngü, 2012).

Sonuç olarak; beden eğitimi öğretmeni adaylarının zihinsel engelli çocuklara karşı tutumlarının incelendiği bu araştırmaya göre; cinsiyete, sınıf düzeyine, özel eğitimle ilgili ders alma durumuna, ailesinde veya çevresinde zihinsel engelli birey bulunma durumuna ve engelli bir öğrenci ile çalışma deneyimine göre zihinsel engelli çocuklara karşı tutum arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Elde edilen sonuçlara dayalı olarak;

- Farklı ve daha geniş kapsamlı örneklem grubu ile çalışma yapılması,
- Engelliler için beden eğitimi ve spor dersinin genel anlamda müfredat geliştirmeye tabii tutulması,
- Özel eğitim kurumları ile iş birliği çerçevesinde derslerin uygulama boyutunun artırılması gibi öneriler ortaya çıkarılmıştır.

Kaynakça

- Alpar, R. (2012). *Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlilik-güvenirlilik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ammah, J. O., & Hodge, S. R. (2005). Secondary Physical Education Teachers' Beliefs and Practices in Teaching Students with Severe Disabilities: A Descriptive Analysis. *The High School Journal*, 89(2), 40-54. Doi: 10.1353/hsj.2005.0019.
- Bailey, R. (2006). Physical Education and Sport in Schools: A Review of Benefits and Outcomes. *Journal of School Health*, 76(8), 397-401. Doi:10.1111/j.1746-1561.2006.00132.x.
- Block, M. E., & Obrusnikova, I. (2007). Inclusion in Physical Education: A Review of the Literature from 1995-2005. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 24(2), 103-124. Doi: 10.1123/apaq.24.2.103.
- Block, M. E., Hutzler, Y., Barak, S., & Klavina, A. (2013). Creation and Validation of The Self-Efficacy Instrument for Physical Education Teacher Education Majors toward Inclusion. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 30(2), 184-205. Doi:10.1123/apaq.30.2.184.
- Bulger, S. M., Housner, L. D., & Lee, A. M. (2008). Curriculum Alignment: A View from Physical Education Teacher Education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 79(7), 44-49. Doi:10.1080/07303084.2008.10598215.
- Fejgin, N., Talmor, R., & Erlich, I. (2005). Inclusion and Burnout in Physical Education. *European Physical Education Review*, 11(1), 29-50. Doi: 10.1177/1356336X05049823.
- Filazoğlu, G., Kırimoğlu, H., Öz, A.Ş., İlhan, E.L. (2015). Hafif Derecede Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuklarda Beden Eğitimi ve Sporun Benlik Algısı Üzerindeki Etkisi. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3(11), 55-55., Doi: 10.14486/IJSCS258.
- Folsom-Meek, S. L., Nearing, R. J., Groteluschen, W., & Krampf, H. (1999). Effects of Academic Major, Gender, and Hands-On Experience on Attitudes of Preservice Professionals. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 16(4), 389-402. Doi:10.1123/apaq.16.4.389.
- Folsom-Meek, S. L., & Rizzo, T. L. (2002). Validating the Physical Educators' Attitude Toward Teaching Individuals with Disabilities III (PEATID III) Survey for Future Professionals. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 19(2). Doi:10.1123/apaq.19.2.141.
- Fournidou, I., Kudlacek, M., & Evagellinou, C. (2011). Attitudes of In-Service Physical Educators toward Teaching Children with Physical Disabilities in General Physical Education Classes in Cyprus. *European Journal of Adapted Physical Activity*, 4(1).
- Hodge, S. R., & Jansma, P. (1999). Effects of Contact Time and Location of Practicum Experiences on Attitudes of Physical Education Majors. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 16(1), 48-63. Doi:10.1123/apaq.16.1.48.
- Hodge, S. R., & Jansma, P. (2000). Physical Education Majors' Attitudes toward Teaching Students with Disabilities. *Teacher Education and Special Education*, 23(3), 211-224. Doi: 10.1177/088840640002300304.
- İlhan, L. (2008a). Zihinsel Engelli Çocuklar için Beden Eğitimi ve Sporun Genel Gelişim Süreçleri Açısından Önemi, *Çağdaş Eğitim Dergisi, Tek Işık Eğitim Araştırma Geliştirme Vakfı Yayını*, 33 (350):17-24.

- İlhan, L. (2018b). Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuklarda Beden Eğitimi ve Sporun Sosyalleşme Düzeylerine Etkisi, *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1): 315.
- İlhan, L. (2009). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Anne-Babaların Çocuklarının Özel Eğitimleri Sürecinde Beden Eğitimi Ve Spor Etkinliklerine Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 38-48.
- İlhan, L. (2010). The Effect of The Participation of Educable Mentally Retarded Children in The Special Physical Education Classes Upon The Anxiety Levels of The Parents of The Children, *Ovidius University Annals, Series Physical education and Sport / Science, Movement and Health*, 10(2):304-309.
- İlhan, L., Esentürk, O. (2015a). Zihinsel Engelli Bireylerde Sporun Etkilerine Yönelik Farkındalık Ölçeği (ZEBSEYFÖ) Geliştirme Çalışması. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*. 9(1), 19-36.
- İlhan, E.L., Esentürk, O.K. (2015b). Zihinsel Yetersizliği Olan çocuklarla Normal Gelişim Gösteren Akranlarının Bazı Fiziksel Uygunluk Parametrelerinin İncelenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20 (1-4), 11-17. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/gbesbd/issue/36476/413656>.
- İlhan, E. L., Esentürk, O. K., & Yarımkaya, E. (2016). Zihinsel Engelli Bireylerin Sportif Etkinliklerine Yönelik Tutum Ölçeği (zebseytö): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 1141-1160. Doi:10.14687/ijhs.v13i1.3656.
- Jerlinder, K., Danermark, B., & Gill, P. (2010). Swedish Primary-school Teachers' Attitudes to Inclusion the Case of PE and Pupils with Physical Disabilities. *European Journal of Special Needs Education*, 25(1), 45-57. Doi: 10.1080/08856250903450830.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kırımoğlu, H., Esentürk, O.K., İlhan, E.L., Yılmaz, A., Kaynak, K. (2016a). İlköğretim Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Öğretmenleri ile Beden Eğitimi ve Spor Öğretmen Adaylarının Zihinsel Engelli Bireylerin Fiziksel Egzersize Katılımlarının Etkilerine Yönelik Farkındalık Düzeylerinin İncelenmesi. *Manas Journal of Social Studies*, 5(4), 231-244.
- Kırımoğlu, H., Yılmaz, A., Soyer, A., Beyleroğlu, M., İlhan, E.L. (2016b). Zihinsel Engelli Bireylerde Sporun Etkilerine Yönelik Farkındalık: Beden Eğitimi Öğretmen Adayları Üzerine Bir Araştırma. *Niğde University Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 10(1), 80-88.
- Kırımoğlu, H., Filazoğlu G., İlhan, E.L., Öz, A.Ş. (2016c). The Effect of Physical Education and Sports Program on the Positive Growth and Coping Strategies of the Adolescent with Mental Retardation. *SHS Web of Conferences*, 26, 1086, Doi: 10.1051/shsconf/20162601086.
- Kırımoğlu, H. (2017). Development Process of Adapted Physical Activities and Reviewing Attitudinal Levels of Turkish Sports Education Administrators towards Sports Activities for Individuals with Mental Disabilities. *The Sports Journal*, 29, 1-9.
- Kozub, F. M., & Lienert, C. (2003). Attitudes Toward Teaching Children With Disabilities: Review of Literature and Research Paradigm. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 20(4), 323-346.

- Kwon, H. (2005). Inclusion in South Korea: The Current Situation and Future Directions. *International Journal of Disability, Development and Education*, 52(1), 59-68. Doi:10.1080/10349120500071910.
- Lieberman, L. J., Houston-Wilson, C., & Kozub, F. M. (2002). Perceived Barriers to Including Students with Visual Impairments in General Physical Education. *Adapted Physical Activity Quarterly*. Doi: 10.1123/apaq.19.3.364.
- Martin, K., & Kudlacek, M. (2010). Attitudes of Pre-service Teachers in an Australian University towards Inclusion of Students with Physical Disabilities in General Physical Education Programs. *European Journal of Adapted Physical Activity*, 3(1), 30-48.
- Meegan, S., & MacPhail, A. (2006). Irish Physical Educators' Attitude toward Teaching Students with Special Educational Needs. *European Physical Education Review*, 12(1), 75-97. Doi: : 10.1177/1356336X06060213.
- Orakci, S., Aktan, O., Toraman, Ç., & Çevik, H. (2016). The Influence of Gender and Special Education Training on Attitudes Towards Inclusion. *International Journal of Instruction*, 9(2), 107-122. Doi: 10.12973/iji.2016.928a.
- Özer, D., Nalbant, S., Ağlamış, E., Baran, F., Kaya Samut, P., Aktop, A., & Hutzler, Y. (2013). Physical Education Teachers' Attitudes towards Children with Intellectual Disability: the Impact of Time in Service, Gender, and Previous Acquaintance. *Journal of Intellectual Disability Research*, 57(11), 1001-1013. Doi: 10.1111/j.1365-2788.2012.01596.x.
- Öztürk, H., & Abakay, U. (2014). Research of Attitudes of the Students Studying in Schools of Physical Education and Sport toward Disabled Kids. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 16(3), 66-68. Doi: 10.15314/TJSE.201439683.
- Rizzo, T. L., & Vispoel, W. P. (1991). Physical Educators' Attributes and Attitudes Toward Teaching Students with Handicaps. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 8(1), 4-11. Doi: 10.1123/apaq.8.1.4.
- Rizzo, T. L., & Kirkendall, D. R. (1995). Teaching Students with Mild Disabilities: What Affects Attitudes of Future Physical Educators?. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 12(3), 205-216. Doi:10.1123/apaq.12.3.205.
- Taliaferro, A. R., Hammond, L., & Wyant, K. (2015). Preservice Physical Educators' Self-efficacy Beliefs Toward Inclusion: The Impact of Coursework and Practicum. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 32(1), 49-67. Doi:10.1123/apaq.2013-0112.
- Temel, Z. (2014). Okul Öncesi Eğitimcilerinin Engellilerin Kaynaştırılmasına İlişkin Görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (18).
- Yılmaz, A., Şentürk, U., Demir E. (2015). Zihinsel Engellilerde Fiziksel Aktiviteye Yönelik Uygulamaların İçerik Analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), 312-327.

Sivas İli Altınyayla İlçesi Merkez (Tonus) Camisi Vaaz Kürsüsü Süslemeleri¹

Fatma Kaya*

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
orcid.org/0000-0001-8987-9733

Hande Kılıçarslan

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi
orcid.org/0000-0001-9332-4730

Öz

İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer alan Sivas ilinin 16 ilçesi bulunmaktadır. Bu ilçelerden birisi de Altınyayla'dır. İl merkezine 82 kilometre uzaklıkta olan Altınyayla ilçesi, Sivas- Kayseri yolunun doğusundadır. Altınyayla eski bir yerleşim yeridir fakat ne zaman ve kimler tarafından kurulduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Sivas ili Altınyayla ilçesi Merkez (Tonus) Camii Ahmet Ağa tarafından Mahmut Usta'ya h. 1313 (m. 1895-96) tarihlerinde yaptırılmıştır. Altınyayla Merkez Camii ilçenin en eski camisi olmakla beraber Türk mimarisinde ahşap direkli ve tavanlı camilere örnektir. Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan ahşap cami yapma geleneğinin Gazneliler ve Karahanlılar tarafından uygulandığı bilinmektedir. Bu araştırmanın kapsamını Altınyayla Merkez Camii'nin vaaz kürsüsü süslemeleri oluşturmaktadır. Vaaz kürsüsü ahşap malzemeden olup oyma, çakma ve ahşap üzeri renkli kalem işi tekniklerinin birlikte kullanıldığı bir eserdir. Kürsü; "S" ve "C" kıvrımlar, vazo içerisinde çiçek motifleri, palmetler, rozetler, yapraklar ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kürsü süslemeleri renk, motif, desen, kompozisyon ve teknik açıdan incelenmiştir. Süslemeler, fotoğraf ve ayrıntılı çizimler ile desteklenerek belgeleme çalışmasıyla günümüzdeki durumu tespit edilmiştir. Ahşap ana kaidede çatlamalar, süslemelerde ve renklerde kısmi bozulmalar tespit edilmiştir. Vaaz kürsüsünde yer alan süslemelere gereken önemin verilmediği görülmüştür. Günümüzde kullanılmayan vaaz kürsüsü hakkında daha önce ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple belgeleme çalışmasının yapıp literatüre kazandırılması gelecek kuşaklara ulaşması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahşap Süsleme, Altınyayla Camii, Bitkisel Boyama, Sivas, Vaaz Kürsüsü.

Sermon Pulpit Decorations of the Central (Tonus) Mosque in Sivas Province Altınyayla District

Abstract

There are 16 districts of Sivas Province which is located in the northeast of Central Anatolia Region. One of these districts is Altınyayla. Altınyayla district, which is 82 kilometers away from the city center, is on the east of the Sivas-Kayseri road. Altınyayla is an old settlement but there is no clear information about when and by whom it was established. Sivas Province Altınyayla District Central (Tonus) Mosque was built by Agha Ahmet to Craftsman Mahmut in hijri 1313 (1895-9). Altınyayla Central Mosque is the oldest mosque in the district and is an example of mosques with wooden pillars and ceilings in Turkish architecture. The tradition of making wooden mosques moved from Central Asia to Anatolia is known to be made by Ghaznavids and Karakhanids. The scope of this research consists of the ornaments of the sermon pulpit of Altınyayla Central Mosque. The sermon pulpit is a piece of wood material that uses the techniques of carving, pegging and pencil work all together. The pulpit is decorated with "S" and "C" folds, floral motifs in the vase, palmettes, rosettes, leaves and floral motifs. The pulpit decorations are examined in terms of color, motif, pattern, composition and technique. Decorations are documented with the support of photographs and detailed drawings, with which the present state of decorations has been determined. Cracks in the wooden main base, partial deterioration in decorations and colors are determined. It is seen that the needed importance is not given to the

¹ Bu çalışma Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

*Yazışma adresi. Email: fatmakayazara58@hotmail.com

decorations on the sermon pulpit. No detailed study has been conducted on the sermon pulpit that has not been used today. That is why, it is important to carry out a documentation study with regard to bringing it into the literature for future generations.

Keywords: *Wooden decoration, Altınyayla Mosque, Floral Painting, Sivas, Sermon Pulpit.*

1. Giriş

Türk kültürünün temelleri Türklerin tarih sahnesinde var olmasıyla birlikte atılmaya başlanmıştır. Yerleşik hayata geçen Türkler, çadır kurup kullandıkları eşyaları kendi kültür ve inançlarına göre biçimlendirmek yoluyla süsleme sanatlarını oluşturmuşlardır.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte özellikle Selçuklu Türk mimarisinde bitkisel ve hayvansal motiflerin yanında yazı ve geometrik figürler de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak inançları gereği insan figürünü kullanmamışlardır. Bu dönem dini mimaride; cami, kümbet, medrese, türbe, kervansaray v.s. ; sivil mimaride ise saray, köşk, han ve hamam gibi süsleme sanatları görülmeye başlanmıştır. Selçuklulardan gelen bu mimari gelişmeler Osmanlı dönemindeki Mimar Sinan'ın uyguladığı sanatın etkisiyle 16. yüzyılda zirveye ulaşmış ve klasik Osmanlı mimarisi 17. yüzyıla kadar devam etmiştir. 18. yüzyıl başlarından itibaren Lale Devri ile Batı etkileri görülmeye başlanmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı etkilerinin artmasıyla Osmanlı mimari ve sanatlarında Barok ve Rokoko üslupları görülmeye başlanmıştır. Desenlerde, vazo içerisinde çiçekler, palmeler ve rumiler, akantus kıvrımları çiçekli panolar, kıvrık ve yuvarlak kemerler, "C" ve "S" kıvrımları kullanılmıştır.

Bu gelişmelerin ilk etkileri çeşme ve sebillerde görülürken, Osmanlı mimari anlayışı geleneksel özelliklerini kaybetmeden Batı etkileri ile harmanlanarak cami mimarisinde devam ettirilmiştir. Barok etkilerinin görüldüğü örneklerden birisi de Nuruosmaniye Camii'dir (İstanbul).

Türkler Osmanlı Dönemi'nde Selçuklulardan gelen ahşap işçiliğini geliştirerek kullanmaya devam etmişlerdir (Can ve Gün, 2005: 252-267).

En eski yapı elemanlarından biri olan ahşap, geçmişten günümüze kadar Türkler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Türkler, Anadolu'ya gelmeden önce kullandıkları ahşap yapı geleneğini, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken beraberlerinde getirmişlerdir.

Türk mimarisinde ahşap direkli ve tavanlı camilerin en görkemli örneklerinin Gazneliler ve Karahanlılar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Karahanlıların 10.-12. yüzyıllar arasında Türkistan beldesi; Semerkant, Buhara, Hive, Kurut ve Oburda şehirleri ile diğer beldelerden getirdikleri ağaç direkli ve ahşap tavanlı cami mimari geleneğini Anadolu'ya taşımışlardır. Anadolu'da ise Selçuklu Dönemi'nde Konya-Sahipata, Afyon ve Sivrihisar Ulu Camii'leri, Ankara Aslanhane; Beylikler Dönemi'nde Beyşehir Eşrefoğlu, Süleyman Bey Camii ve Ayaş Ulu Camii bugüne kadar ayakta kalabilen önemli örnekler arasında yer almaktadır (Aslanapa, 1991: 63-96). Osmanlı Dönemi'nde de ahşap direkli cami geleneği devam ettirilmiştir. Bu dönemin camilerine

örnek olarak; Orhan Gazi Camii, Sır Ali Camii, Doğanhisar Ulu Camii, Eski Ulu Camii, Osmanağa Camii, Şihli Kasabası Yusuf Ağa Camii'leri gösterilmektedir (Anonim, 2007: 56).

Mimaride ahşap, genellikle, sütun, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, kapı gibi benzeri alanlarda ve taşıyıcı sistemlerde sıklıkla kullanılmıştır. Bu alanların süslemeleri oyma, çakma ve ahşap üzeri renkli kalem işi teknikleri ile bir arada yapılmıştır.

Mermer, sıva, taş, ahşap, bez, deri üzerine renkli boyalar ya da altın varak kullanılarak kalem adı verilen numaralı fırçalar ile yapılan süslemelere kalem işi, bu işi yapan sanatçılara nakkaş denilmektedir (Nemlioğlu, 2007: 10,11).

Osmanlı mimarisinde sıva üzerine yapılan kalem işlerinden sonra en çok kullanılan teknik ahşap üzerine yapılan kalem işi tekniğidir (Nemlioğlu,2007: 29). İlk örnekleri Orta Asya'ya dayanan kalem işleri, Uygur duvar resimleri ile başlamış, Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile devam etmiştir. Yüzyıllardır Türk sanatlarında yapılan kalem işleri, iç ve dış mekân süsleme unsuru olarak dini ve sivil mimaride uygulanmıştır (Üçer, 1988: 1).

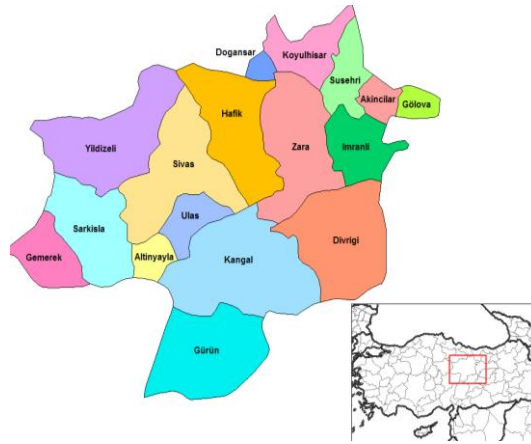
Bunun en güzel örneklerinden biri de Sivas ili Altınyayla Merkez (Tonus) Camii'dir. Osmanlı Geç Dönem özelliklerini taşıyan ahşap direkli ve tavanlı cami Konya, Ankara, Aksaray, Sivrihisar, Kastamonu, Yozgat, Tokat gibi şehirlerinde bulunan ahşap direkli camiler grubunun Sivas'taki örneğidir (Anonim, 2007: 56,59).

Farsça bir sözcük olan "Sivas" ın, "sipas" kelimesinden doğduğu; şükran, minnet ve şefkat anlamlarına geldiği belirtilmektedir (Şahin, 2013: 39). Kesin olmamakla beraber Sivas ili ilk çağlarda Talavra, Megalapolis, Karana ve Diyopolis isimlerini de almıştır. Yine Sivas isminin Hititler'in bir kolu olan Sibasis kavminin adından ya da Selçukluların dilinde üç değirmen manasına gelen "Sebast" kelimesinden geldiği düşünülmektedir (Denizli, trshz: 14).

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve farklı kültürel değerlere sahip olan Sivas ili, Anadolu'nun merkez noktasında olmasından dolayı Bizans ve Anadolu Selçukluları döneminde oldukça gelişmiştir. Şehrin siyasi ve stratejik konumda olması, ilim ve sanatın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Anonim, 2002: 31). Osmanlı Devri'nde siyasi kimliğiyle yönetim merkezi olan kent, Cumhuriyet Devri'nde Sivas adıyla il merkezine dönüşmüştür.

Sivas, İç Anadolu Bölgesi'nin Kuzeydoğusunda, Yukarı Kızılırmak bölümünde yer almaktadır. Sivas ili Ordu, Yozgat, Tokat, Malatya, Giresun, Erzincan, Kahramanmaraş, Kayseri illeri ile çevrilidir. 16 tane ilçesi bulunmakla birlikte önemli bir idari yapıya sahiptir (<http://www.siv.bel.tr/icerik/38/12/siva>).

İlçeleri; Akıncılar, Divriği, Doğanşar, Gemerek, Gölova, Gürün, Hafik, İmranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Ulaş, Yıldızeli, Zara ve Altınyayla'dır (Şekil 1).

Şekil 1. Sivas Haritası

Kaynak: Anonim, <https://www.google.com.tr/search?q=sivas+ili+harita> 2018.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

Araştırmanın materyalini, Sivas iline bağlı Altınyayla ilçesi Merkez (Tonus) Camii vaaz kürsüsü süslemeleri, desen ve fotoğrafları ile Sivas ilinden ve Altınyayla ilçesinden toplanan literatürler, yazılı kaynaklar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alınan bilgiler oluşturmaktadır.

2.2. Yöntem

Bu çalışmada, literatür tarama, mekân inceleme, gözlem, çizim ve belgeleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Kasım 2018 tarihinde Sivas iline bağlı Altınyayla ilçesine gidilerek, İlçe müftülüğü, İlçe Millî Eğitim müdürlüğü, İlçe Halk Kütüphanesi 'inden konu ile ilgili detaylı bilgiler toplanarak literatür araştırması yapılmıştır. Altınyayla Merkez (Tonus) Camii'nde mekân incelemeleri yapılmış, camii vaaz kürsüsü süslemelerinin ayrıntılı incelenmesinin ardından detaylı fotoğrafları çekilmiştir. Şubat 2018 tarihinde söz konusu caminin vaaz kürsüsü desenleri dijital ortamda çizilmeye başlanmıştır. Altınyayla Merkez (Tonus) Camii vaaz kürsüsü süslemeleri renk, motif, desen, kompozisyon ve teknik açıdan inceleyerek, fotoğraflama ve çizim çalışmaları ile belgelenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Altınyayla Merkez (Tonus) Camii ve Mimari Özellikleri

Altınyayla eski bir yerleşim yeri olmasına rağmen ne zaman ve kimler tarafından kurulduğuna dair net bilgiler bulunmamaktadır (Anonim, 2017: 2,3). Sivas'ın 16 ilçesinden birisi olan Altınyayla'nın kuzeybatısında Şarkışla, kuzeydoğusunda Ulaş ve Sivas, güneydoğusunda Kangal, güneybatısında Pınarbaşı (Kayseri) ilçeleri bulunmaktadır. Cami, Altınyayla'nın Aydın Mahallesi'nde bulunmaktadır (Şekil 2). Osmanlı Dönemi'nde "Tonus" ismi ile kullanılmıştır (Anonim, 2017).

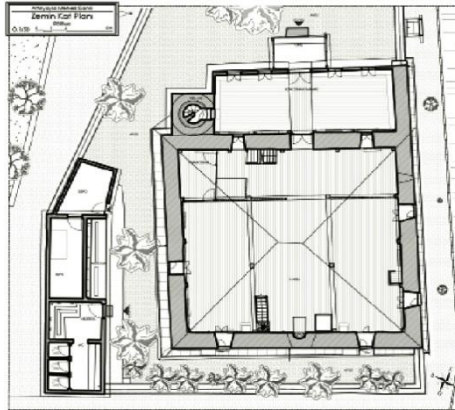
Şekil 2. Altınyayla Merkez (Tonus) Camii Genel Görünümü

Kaynak: Kaya, 2018.

Merkez Camii'nin kitabesinde yapılış tarihinin h. 1313 (m. 1895-1896) olduğu yazmaktadır. Merkez Camii, 1893-1895 tarihleri arasında, Altınyayla eşrafından Ebu Seyif oğlu Ahmet Ağa tarafından Mahmut ve Müştak ustalara yaptırılmıştır. Bazı kaynaklarda camiinin ismi, camiye yaptıran kişi olan Ahmet Ağa'nın adı ile geçmektedir (Anonim, 2017: 57).

Günümüzde kullanılan camii kare planda yapılmıştır (Şekil 3). Yapımında moloz, kesme taş, ahşap, alçı, bakır, demir, kireç ve çimento malzemeleri kullanılmıştır. Ahşap tavanlı beşik çatının üzeri oluklu kiremitle kaplanmıştır. Yakın dönemde bakır kaplama yapılmıştır. Yapının cepheleri sadedir. Minare, beden ve istinat duvarlarında kesme taş malzeme kullanılmıştır (Anonim, 2017: 9). Avlunun batı tarafında, yakın zamanda inşa edilen tuvalet, abdestlik ve depo bölümleri yer almaktadır. Kuzey cephede de rüzgarlık bölümü bulunmaktadır (Anonim, 2017: 10).

Cami içerisine çift kanatlı kapıdan girilmektedir. Harim iç aydınlatılması kuzey, güney, doğu ve batıda bulunan dikdörtgen formlu pencereler ile sağlanmaktadır.

Şekil 3. Altınyayla Merkez (Tonus) Camii Planı

Kaynak: Anonim, 2017.

Harim örtüsü ahşaptır ve üç sahına ayrılmıştır. Sahınlar kare biçimli ahşap ayaklar tarafından taşınmaktadır Orta sahin yan sahinlara göre tekne tavanlı ve yüksek yapılmıştır. Bitkisel ve geometrik süslemelerle kaplıdır. (Anonim 2017: 10). Mahfil doğu batı yönünde boyuna dikdörtgen ve sadedir. Harimin güney cephesinde sade bir

mihrap ve mihrabın sağında yoğun süslemeli ahşap bir minber, solunda ise yeni bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır.

Altınyayla Merkez (Tonus) Camii plan yapısı olarak; Sivas'ta Deliilyas Köyü (Altınyayla), Acıyurt Köyü (Ulaş), Tat Köyü (Yıldızeli), Zincirli Minare (Merkez) ve Hacı Mehmet Ağa (Merkez) Camii; Kayseri'de Methiye ve Hilmiye Köyü (Pınarbaşı) Camii ve Yozgat'ta Tokmak Hasan Paşa (Şefaati) Camii ile benzerlik göstermektedir (Anonim, 2007: 28).

Deliilyas, Acıyurt, Methiye ve Hilmiye köylerindeki camiiler mimari ve teknik özellikleri açısından Altınyayla Merkez (Tonus) Camii'ne benzemektedir.

Yapılan araştırmalardan, Altınyayla Merkez (Tonus) Camii'ni yapan ustaların Kayseri'ye bağlı Pınarbaşı ilçesinin Methiye ve Hilmiye köylerindeki camileri de yapmış olabilecekleri tahmin edilmektedir (Denktaş, 2004: 67,68). Üç camiiinde aynı coğrafyada ve aynı ustalar tarafından yapılmış olmalarından dolayı malzeme ve süsleme özellikleri birbirlerine benzemektedir.

3.2. Altınyayla Merkez (Tonus) Camii Vaaz Kürsüsü

Vaaz kürsüsü 0,84 x 90 metre ebatında mihrabın sol çaprazında, içbükey çıkma şeklinde duvara monte edilmiştir (Şekil 4). Eminönü Yeni Camii, Laleli Camii, Fatih Camii, Emirgan Camii vb. cami vaaz kürsüleri gibi ahşap malzemeden yapılmıştır (Kurtişoğlu, 2013: 408).

Geç Dönem özelliği olan ahşap kürsüler ayaklı ve taşınabilir yapılırken, Altınyayla Merkez (Tonus) Camii vaaz kürsüsü Ayazma ve Selimiye Camii kürsüleri gibi duvara monte edilmiştir (Apa, 2009: 266, 267).

Vaaz kürsüsü minber ile benzer süsleme elemanları kullanılarak takım halinde yapılmıştır (Kurtişoğlu, 2013: 408). Ahşap malzeme üzerine bitkisel süslemeler, ahşap üzeri renkli kalem işi, oyma ve çakma tekniklerinin yapıldığı iri bir kaideye sahiptir. Camii içerisine yapılmış olan lambriler vaaz kürsüsünün tarihi dokusuna zarar vermiş ve desenlerin bir kısmı lambriler altında kalmıştır. Böylelikle desen ve kompozisyon bütünlüğünde bozulmalar görülmektedir. Desenlerin lambriler altında kalması nedeniyle kuzey ve güney cephedeki desen kompozisyonlarında eksiklikler görülmektedir (Şekil 5,11,16,18).

Vaaz kürsüsü kuzey, güney ve doğu olmak üzere üç cepheden oluşmaktadır. Cephelerde ahşap üzeri renkli kalem işi, çakma teknikleri ve bitkisel motiflerle kompozisyonlar oluşturulmuştur.

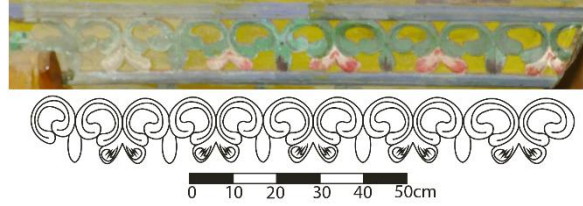

Şekil 7. Vaaz Kürsüsü Kuzey Cephe Vazo İçerisinde Buket Detay Görünümü ve Desen Çizim

Kaynak: Kaya, 2018.

Giriş bölümünün altında kullanılan birinci pervaz, ahşap zemin üzerine çakma ve ahşap üzeri renkli kalem işi tekniklerinin birlikte kullanıldığı bitkisel bezemeli dar bir pervazdır (Şekil 8). "C" kıvrımlı yaprakların taşıdığı palmet ve ikili yaprakların yan yana simetrik dizimi ile vaaz kürsüsünün üç bir yönünü kaplamaktadır. Sarı zemin fonu üzerine, "C" kıvrım saplı yapraklar yeşil ve siyah renge, palmetler pembe ve kırmızı renge boyanmıştır.

Şekil 8. Vaaz Kürsüsü Kuzey Cephe Birinci Pervaz Detay Görünümü ve Desen Çizimi

Kaynak: Kaya, 2019.

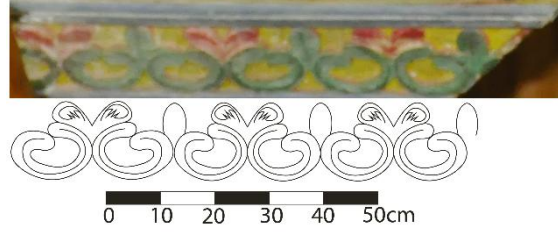
Birinci pervazın altında ikinci alan bulunmaktadır. Sarı renkli zemin üzerine merkezde se berk (üç yapraklı), cihar berk (dört yapraklı) motiflerinin sade yapraklar eşliğinde kenarlarda dü berklerin (iki yapraklı) ve goncaların bitkisel kompozisyonu ile ikinci alan oluşturulmuştur (Biol ve Derman, 2008: 47). Sarı zemin üzerine pençler ve goncalar, siyah kontur içerisinde kırmızı ve pembe renge, yapraklar siyah kontur içerisinde yeşil renge, ahşap üzeri renkli kalem işi tekniği ile boyanmıştır (Şekil 9).

Şekil 9. Vaaz Kürsüsü Kuzey Cephe İkinci Alan Detay Görünümü ve Desen Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

Bu bölümden sonra gelen ikinci pervaz, giriş bölümünün altında kullanılan birinci pervazın aynısıdır. İki pervazın birbirlerine karşılıklı simetrik yerleştirilmesiyle ikinci pervaz yapılmıştır (Şekil 10).

Şekil 10. Vaaz Kürsüsü Kuzey Cephe İkinci Kenar Suyu Detay Görünümü ve Desen Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

Vaaz kürsüsünün kuzey cephe, üçüncü alan desen kompozisyonu duvar kenarından çıkan penç, gonca ve yapraklardan oluşan bitkisel motiflerin oluşturduğu çiçek buketleriyle süslenmiştir. Sarı zemin üzerine pençler ve goncalar, siyah kontur içerisinde kırmızı ve pembe renge, yapraklar ise siyah kontur içerisinde yeşil renge, ahşap üzeri renkli kalem işi tekniği ile boyanmıştır (Şekil 11).

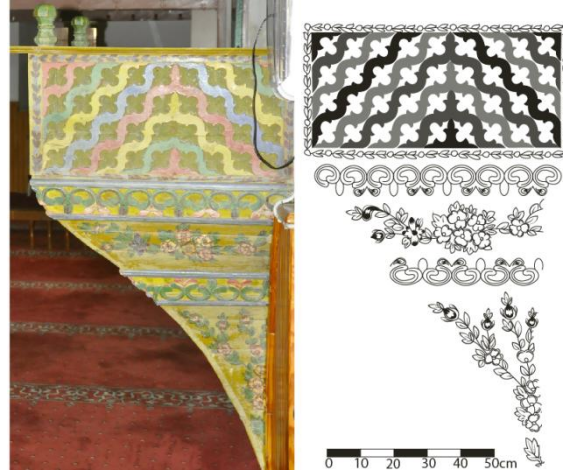
Şekil 11. Vaaz Kürsüsü Kuzey Cephe Üçüncü Alan Detay Görünümü ve Desen Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

Güney Cephe

Güney cephe, ahşap üzeri renkli kalem işi ve çakma tekniklerinin birlikte kullanıldığı bitkisel süslemelerin renk ve kompozisyon uyumu içerisinde bir bütün olarak tamamlanmasıyla oluşturulmuştur (Şekil 12).

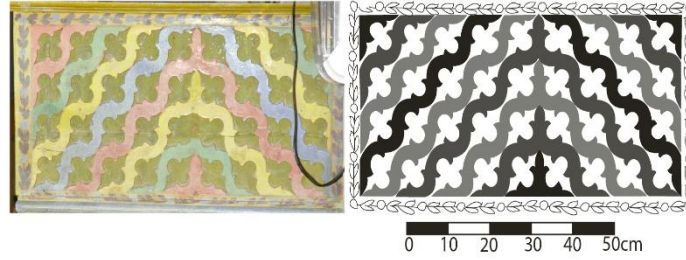

Şekil 12. Vaaz Kürsüsü Güney Cephe Genel Görünümü ve Kompozisyon Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

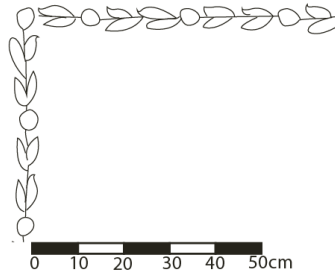
Vaaz kürsüsü güney cephesinde kuzey cepheden farklı olarak kafes kısmı bulunmaktadır. İç ve dışbükey "S" kıvrımlar yapan ahşap kafesli oymaların simetrik şekilde bir araya gelmesiyle, dikdörtgen bir kafes oluşturulmuştur (Şekil 13). Kafeslerde kırmızı, mavi, yeşil ve sarı renkler kullanılmıştır.

Şekil 13. Vaaz Kürsüsü Güney Cephe Kafes Bölümü Detay Görünümü ve Desen Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

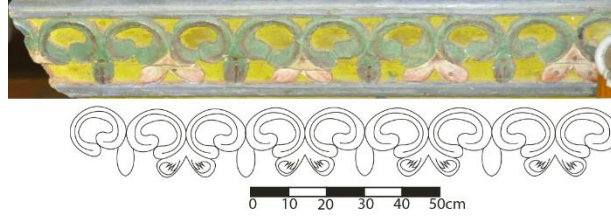
Güney cephede bulunan ve kafes bölümünün dört bir tarafını çevreleyen ince bir suyolu motifi bulunmaktadır. Suyolu motifi yapraklar ve çiçeklerin birim tekrarı ile oluşturulmuş (Şekil 14). Yapraklar siyah renge, çiçekler ise mavi renge ahşap üzeri renkli kalem işi tekniği ile boyanmıştır.

Şekil 14. Vaaz Kürsüsü Güney Cephe Kafes Bölümünü Çevreleyen Suyolu Motifi Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

Kafes bölümünün altında kuzey cephedeki birinci pervazın devamı vardır. Ahşap zemin üzerine çakma ve ahşap üzeri renkli kalemîşi tekniklerinin birlikte kullanıldığı bitkisel bezemeli dar bir pervazdır. "C" kıvrımlı yaprakların taşıdığı palmet ve ikili yaprakların yan yana simetrik dizimi ile vaaz kürsüsünün üç yönünü kaplamaktadır (Anonim, 2017: 26). Sarı zemin fonu üzerine, "C" kıvrım saplı yapraklar yeşil ve siyah renge, palmetler pembe ve kırmızı renge boyanmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Vaaz Kürsüsü Güney Cephe Birinci Pervaz Detay Görünümü ve Desen Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

Birinci pervazın altındaki ikinci alan kompozisyonunda da kuzey cephe ikinci alan kompozisyonundaki gibi pençler, sade yapraklar ve goncalar kullanılmıştır. Kuzey cephe ikinci alandan tek farklı olarak sekiz yapraklı rozet motifleri kullanılmıştır. Sarı zemin üzerine sekiz yapraklı rozetler siyah kontur içerisinde eflatun renge, pençler ve goncalar, siyah kontur içerisinde kırmızı ve pembe renge, boyanmıştır. Yapraklar ise siyah kontur içerisinde yeşil renge, ahşap üzeri renkli kalem işi tekniği ile uygulanmıştır (Şekil 16).

Şekil 16. Vaaz Kürsüsü Güney Cephe İkinci Alan Detay Görünümü ve Desen Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

Bu bölümünün altında kuzey cephedeki ikinci pervazın devamı vardır (Şekil 17). Ahşap zemin üzerine çakma ve ahşap üzeri renkli kalemîşi tekniklerinin birlikte kullanıldığı bitkisel süslemeli dar bir pervazdır. "C" kıvrımlı yaprakların taşıdığı palmet ve ikili yaprakların yan yana simetrik dizimi ile (Anonim, 2017: 26) vaaz kürsüsünün üç bir yönünü kaplamaktadır. Sarı zemin fonu üzerine, "C" kıvrım saplı yapraklar yeşil ve siyah renge, palmetler pembe ve kırmızı renge boyanmıştır.

Şekil 17. Vaaz Kürsüsü Güney Cephe İkinci Pervaz Detay Görünümü ve Desen Çizimi
Kaynak: Kaya, 2018.

Vaaz kürsüsünün üçüncü alanı, desen kompozisyonu olarak güney cepheye benzerlik gösterir. Kuzey cephe de güney cepheye göre penç ve yaprakların sayısında fazlalık yapılmış ve rozet motifi eklenmiştir. Duvar kenarından başlatılan kompozisyon pençler, goncalar, rozet ve yaprakların oluşturduğu çiçek buketleriyle süslenmiştir. Sarı zemin üzerine sekiz yapraklı rozetler siyah kontur içerisinde eflatun renge boyanmıştır. Pençler ve goncalar, siyah kontur içerisinde kırmızı ve pembe renge, yapraklar siyah kontur içerisinde yeşil renge, ahşap üzeri renkli kalem işi tekniği ile uygulanmıştır (Şekil 18).

Şekil 18. Vaaz Kürsüsü Güney Cephe Üçüncü Alan Detay Görünümü ve Desen Çizimi
Kaynak: Kaya, 2018.

Batı Cephe

Batı cephe, ahşap üzeri renkli kalem işi ve çakma tekniklerinin birlikte kullanıldığı bitkisel süslemelerin renk ve kompozisyon uyumu içerisinde bir bütün olarak tamamlanmasıyla oluşturulmuştur (Şekil 19).

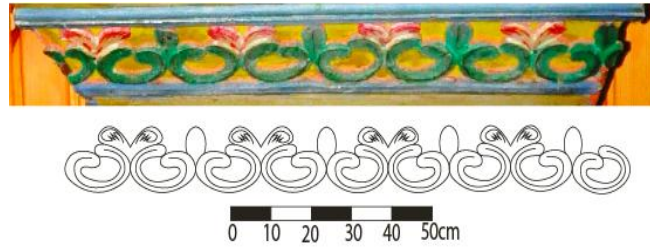

siyah kontur içerisinde eflatun renge, pençler ve goncalar, siyah kontur içerisinde kırmızı ve pembe renge boyanmıştır. Yapraklar ise siyah kontur içerisinde yeşil renge ahşap üzeri renkli kalem işi tekniği ile uygulanmıştır (Şekil 22).

Şekil 22. Vaaz Kürsüsü Batı Cephe İkinci Alan Detay Görünümü ve Desen Çizimi
Kaynak: Kaya, 2018.

Bu bölümünün altında kuzey ve güney cephedeki ikinci pervazın devamı vardır (Şekil 23). Ahşap zemin üzerine çakma ve, ahşap üzeri renkli kalem işi tekniklerinin birlikte kullanıldığı bitkisel süslemeli dar bir pervazdır. "C" kıvrımlı yaprakların taşıdığı palmet ve ikili yaprakların yan yana simetrik dizimi ile vaaz kürsüsünün üç bir yönünü kaplamaktadır. Sarı zemin fonu üzerine, "C" kıvrım saplı yapraklar yeşil ve siyah renge, palmetler pembe ve kırmızı renge boyanmıştır.

Şekil 23. Vaaz Kürsüsü Batı Cephe İkinci Pervaz Detay Görünümü ve Desen Çizimi
Kaynak: Kaya, 2018.

İkinci pervazın alt kısmında gövdesi iki boğumlu ve yivlendirilerek dilimlendirilmiş bir vazo içerisinden çıkan penç berk, rozet ve sade yapraklı bitkisel motiflerin simetrik dağılımı kullanılmıştır. Pençler, goncalar, rozet ve yaprakların oluşturduğu çiçek buketiyle süslenmiştir. Sarı zemin fonu üzerindeki vazo siyah kontur içerisinde sarı renge, sekiz yapraklı rozet siyah kontur içerisinde eflatun renge boyanmıştır. Pençler siyah kontur içerisinde kırmızı ve pembe renge, yapraklar siyah kontur içerisinde yeşil renge, ahşap üzeri renkli kalem işi tekniği ile uygulanmıştır (Şekil 24).

Şekil 24. Vaaz Kürsüsü Batı Cephe Vazo İçerisinde Buket Detay Görünümü ve Desen Çizimi

Kaynak: Kaya, 2018.

Batı cephenin üst köşelerinde iki adet yeşil renkle boyanmış kum saati bulunmaktadır (Şekil 25).

Şekil 25. Vaaz Kürsüsü Batı Cephe Kum Saati Genel Görünümü

Kaynak: Kaya, 2018.

4. Sonuç ve Tartışma

Geçmişten günümüze gelen Sivas ili Altınyayla ilçesi Merkez (Tonus) Camii, Anadolu Türk-İslam mimarisi içerisinde Osmanlı Geç Dönem özelliklerine sahiptir. Altınyayla Merkez (Tonus) Camii ahşap direkli ve tavanlı camilere örnektir. Camii, h. 1313 (m. 1895-1896) yıllarında Ahmet Ağa tarafından Mahmut Usta'ya yaptırılmıştır. Sanatsal değerini yitirmeden zamanımıza kadar gelmiştir. Bu dönem camilerinin süslemelerinde batı etkileri görülmüştür. Vaaz kürsüsünde bitkisel süslemeli kompozisyonlar kullanılmıştır. Bu süslemelerde sıklıkla "C" ve "S" kıvrımlar, vazo içerisinde çiçekler, rozetler, guncalar, palmetler ve yaprak motiflerinden oluşan desenler tercih edilmiştir.

Altınyayla Merkez (Tonus) Camii bölgede bulunan birçok cami ile benzer özellikler göstermektedir. Altınyayla Merkez (Tonus) Camii ile Hilmiye Köyü Camii'ni yapan ustaların aynı kişiler olmasına rağmen Hilmiye Köyü Camii'sinin vaaz kürsüsü şekil ve kompozisyon yönünden farklıdır. Ancak kullanılan motif düzenlemeleri birbirine benzemektedir.

Günümüzde ibadete açık olan caminin ilk yapıldığı tarihteki vaaz kürsüsü süslemeleri kırmızı, pembe, yeşil, sarı, eflatun ve siyah renkler kullanılarak boyanmıştır.

1991-1993, 1996, 2002 yılları ve sonrasında yapılan onarımlarda vaaz kürsüsü süslemeleri ve renkleri üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan günümüze kadar gelmiştir.

Camii içine yapılan lambriler vaaz kürsüsü desenlerinin altta kalmasına neden olmuş bunun neticesinde desen ve kompozisyon bütünlüğü bozulmuştur. Lambrilerin sökülerek caminin yapısına uygun düzenlemeler yapılması ve desenlerin görünürlüğü sağlanmalıdır.

Caminin ısıtma sistemi olarak daha önceleri soba kullanılması nedeni ile vaaz kürsüsü desenleri üzerinde yoğun kirlenmeler ve siyahlanmalar meydana gelişmiştir. Süslemelerdeki bu kirlenmelerin tarihi dokuya zarar vermeden temizlenmesi gerekmektedir. Boyaların döküldüğü ve ahşap ana kaidenin aralarında açılmalar olduğu gözlemlenmiştir. Bu bozulmalar en kısa sürede uygun tamir ve tadilatlar yapılarak giderilmelidir.

Sivas İli Altınyayla İlçesi Merkez (Tonus) Camii'nde görülen eksiklikler kolaylıkla giderilebilecek sorunlardır. Geç Dönem Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşıyan bu dini yapıya gereken önem verilmeli ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi etkin çözümler bulunmalıdır.

Kaynakça

- Anonim, (2002). *Sivas İl Yıllığı*.
- Anonim, (2017). *Sivas/Altınyayla, Ahmet Ağa (Merkez Tonus) Cami*. Vakıflar Genel Müdürlüğü. Sivas.
- Aslanapa, O. (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Apa, G. (2009). *Üsküdar Sultan Camilerinde Vaaz Kürsüleri*. Editör, Yılmaz, Ç. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI. (251-268), İstanbul, Üsküdar Belediyesi.
- Birol, İ. A. ve Derman, Ç. (2008). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealti.
- Can, Y. ve Gün, R. (2005). *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Denizli, H. (Trhsz). *Sivas Tarihi ve Anıtları*. Sivas: Özbelsan A.Ş. Yayın.
- Hatipoğlu, O. (2007). XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı (*Yayınlanmış Doktora Tezi*). Erzurum: Atatürk
- Kurtişoğlu, G. A. (2013). *Dini Mekanlarda Fonksiyonel Estetik Öğeler*. İstanbul: VI. Dini Yayınlar Kongresi.
- Üçer, K. (1988). *Klasik, Barok, Rokoko, Ampir Kalemîşi Üslupları (Yüksek Lisans Eser Çalışması)*. İstanbul: Mimar Sinan.

İnternet Kaynakları

- Denktaş, M. (2004). Pınarbaşı-Uzunyayla'daki Ahşap Direkli Camiler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 Nisan 2019 tarihinde <http://icerik.isam.org.tr/?blm=sn&navil=tr&tn=pınarbaşı+uzunyayla> adresinden erişildi.
- Sivas İl Haritası, <https://www.google.com/search?q=sivas+il+haritas%C4%B1&rlz> erişim tarihi, 26.03.2018.
- Sivas Belediyesi, (<http://www.sivas.bel.tr/iceri/k/38/12/> Sivas'ımız erişim tarihi, 26.03.2018.

Fotoğraf ve Çizimler

Kaya, F. (2018,2019).

Seclusion as a Heterotopia: An Analysis of “The Yellow Wallpaper” and “To Room Nineteen”

Sinem Oruç

Middle East Technical University

Faculty of Education

orcid.org/0000-0003-2758-9778

Abstract

Space used to be disregarded in scholarly works as it was thought to be secondary to time in accordance with dualistic worldview. However, this trend has come to be challenged with contemporary theories that problematize binary oppositions that are formed out of dualistic worldview, and space has gained attention. An understanding of space can contribute to an understanding of feminisms studies because women were disregarded as well by teleological and patriarchal thinking. This study aims to explore space and its relation to women by analyzing two signature feminist short stories of American literature and English literature, “The Yellow Wallpaper” and “To Room Nineteen” through Foucault’s theory of heterotopias. It is argued that the rooms where the heroines are secluded function as heterotopias where women find freedom and space of signification. The two short stories reveal signification of heterotopias within society for providing space for women and repercussions in the case of the loss of a heterotopia.

Keywords: Foucault, Heterotopia, Space, Feminisms in English Literature, Feminisms in American Literature

Submitted

14.07.2019

Accepted

13.09.2019

Bir Heterotopya Olarak İnziva: “The Yellow Wallpaper” ve “To Room Nineteen” Kısa Öykülerinin İncelemesi

Öz

Mekan, düalist düşünce yapısının zaman olgusuna önem vermesi sebebiyle bilimsel çalışmalarda ikinci planda kalmıştır. Bu yaklaşım, dünya görüşünü oluşturan ikili karşıtlıkları sorunsallaştıran güncel kuram çalışmaları ile değişmeye başlamıştır ve mekan bilimsel çalışmaların odağına girmiştir. Mekana dair anlayışın, feminizm çalışmalarına dair anlayışa da katkıda bulunacağı savunulabilir çünkü kadın olgusu da mekan gibi teleolojik ve ataerkil düşünce sistemi tarafından ikinci plana itilmiştir. Bu çalışma, mekanın kadın olgusuyla bağlantısını, Amerikan edebiyatından ve İngiliz edebiyatından, feminizmin temsili olan “The Yellow Wallpaper” and “To Room Nineteen” kısa öykülerini Foucault’nun heterotopya kuramı ışığında analiz etmeyi hedefler. Bu öykülerdeki kadın kahramanların inzivaya çekildikleri odaların, kadınların özgürlük, varoluş ve önem alanı buldukları heterotopyalar olarak işlev gördükleri öne sürülmektedir. Bu kısa hikayeler, heterotopyaların kadınlara bir alan sağlamaları açısından sosyal önemini ve heterotopyaların kaybının yol açacağı sonuçları gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Foucault, Heterotopya, Mekan, İngiliz Edebiyatında Feminizm, Amerikan Edebiyatında Feminizm

1. Introduction

With the advent of Enlightenment, the period when dualistic worldview had emerged, a hierarchy between time and space was established. Time is accepted as the

medium of teleological thinking, marking beginnings and endings and showing developments and changes throughout history. That's why, time was on the focus of scientific studies extensively. Space, on the other hand, was overlooked since space was thought to be empty and devoid of agency. Foucault explains this hierarchy established between time and space as follows:

"The great obsession of the nineteenth century was, as we know, history: with its themes of development and of suspension, of crisis and cycle, themes the ever-accumulating past, with its great preponderance of dead men and menacing glaciation of the world" (Foucault, 1986: 22).

Time was favored over space because the general assumption was that space had no agency over individuals and events. It can be deduced that a binary opposition between time and space has been formed, and space belongs to the stigmatized leg of this binary opposition, as in the case of other binary oppositions such as culture/nature, mind/body, light/dark and man/woman.

The dualistic understanding that disregards space has come to be challenged in the light of contemporary theory such as Foucault's "heterotopia", Bhabha's theorizations on hybridity, Bakhtin's "chronotope" and Soja's "thirdspace" theory. Foucault interprets the budding interest in space as, "The present epoch will perhaps be above all the epoch of space" (Foucault, 1986: 22). That's why, having an insight as to space will lead to an understanding of world beyond binary oppositions that have dominated the world-view. It will also result in a deeper understanding of the overlooked and stigmatized leg of binary oppositions, one of which is "woman". It is argued that understanding of space can open horizons regarding feminisms studies. This paper aims to explore how space functions on women's identity and freedom through two anchor works of feminisms in English literature and American literature.

2. Theoretical Framework & Methodology

This paper takes on a Foucauldian approach for its theoretical basis because among contemporary theorizations on space, Foucault's theory of heterotopia stands out with discussions on space agency, social signification and function of space and prioritization of space over time. In his essay titled "Of Other Spaces", Foucault draws attention to significations of space in contemporary society:

"In any case I believe that the anxiety of our era has to do fundamentally with space, no doubt a great deal more than with time. Time probably appears to us only as one of the various distributive operations that are possible for the elements that are spread out in space" (Foucault, 1986: 23).

Foucault argues that beyond binary oppositions and preconceived conceptions which categorize spaces as private space and public space, there are spaces full of "diverse shades of light" and "a set of relations" (Foucault, 1986:23). Such sites make it difficult to have clear-cut distinctions and categorizations among spaces. Foucault names such sites "heterotopia" and defines heterotopias as follows:

“ones that have the curious property of being in relation with all the other sites, but in such a way as to suspect, neutralize, or invert the set of relations that they happen to designate, mirror, or reflect. These spaces, as it were, which are linked with all the others, which however contradict all the other sites, are of two main types” (Foucault, 1986: 24).

Foucault mentions two types of heterotopias, crisis heterotopias, which are devoted to individuals at the margins of the society such as the elderly, and deviation heterotopias, which are devoted to individuals whose behavior is deviant from norms such as mad people. Today, crisis heterotopias and deviation heterotopias are merging such as rest homes since old age is both a crisis and deviation from societal norms.

Foucault lists six main principles that govern heterotopias. Firstly, heterotopias occur in every culture. Secondly, one specific function of a heterotopia can change over time. Thirdly, a heterotopia can bring incompatible, even contradictory sites, together. Fourthly, heterotopias open onto “slices of time” (Foucault, 1986:26) that are certainly at a break from traditional understanding of time. Fifthly, heterotopias are both enclosed and penetrable sites since their entrance is reachable, but entrance is compulsory or requires certain rituals and conditions. Sixthly and finally, heterotopias function in relation to all other non-heterotopic sites. Heterotopias reflect them as they are like an illusion, or they can be organized just in opposition to real places as orderly and regularized.

In light of Foucault’s theorizations of heterotopia, this paper focuses on heterotopic spaces in “The Yellow Wallpaper” by Charlotte Perkins Gilman and “To Room Nineteen” by Doris Lessing. Through textual analysis of these short stories, it is aimed to find out functions and effects of the seclusion places as deviation heterotopias. It is argued that the rooms where heroines of these stories are confined are deviation heterotopias, for they result in the heroines’ finding their own selfhood, and they subvert traditional understandings of gender, time and space. Although both spaces act as heterotopias where the women find peace, freedom and empowerment, one heroine manages to carve out a space of signification for herself while the other heroine loses her own space and loses her life eventually.

3. Literature Review

“The Yellow Wallpaper” and “To Room Nineteen” are two short stories that are studied extensively in light of feminisms theories due to their raising questions as to women’s place in marriage, their role as mother and wife, psychological disorders, emotional abuse and search for identity. However, they are studied together rarely, and the scholarly works on these short stories focus either on the issues of madness or on marriage. To illustrate, Amro in “A Breakdown or a Breakthrough?: ‘Madness’ in Charlotte Perkins Gilman’s ‘The Yellow Wallpaper,’ Doris Lessing’s ‘To Room Nineteen,’ and Khairiya Saqqaf in ‘In a Contemporary House’” problematize associations made between female sex and psychological ailments. Similarly, Seklem in “A Comparative Study of ‘The Yellow Wallpaper’ and ‘To Room Nineteen’” probes the heroines’ mental disorders. Bak, on other hand, focuses on the effects of panoptical forces on the heroine in “The Yellow Wallpaper.” Although space emerges as a central

theme in both short stories, which is also clear in the titles, little emphasis is given to space's signification, agency and effect on the female protagonists. This study aims to fill in this gap and offer an insight into overlooked impact of space as a symptom and an agent in "The Yellow Wallpaper" and "To Room Nineteen."

4. Discussion

Published in 1892, Gilman's "The Yellow Wallpaper" outlasts as "an American feminist classic" (Lanser, 1989:415) as it is clear in its being studied by the forerunners of feminisms studies such as Gilbert, Gubar and Lanser. The story covers the whole summer the unnamed heroine spends in the rented mansion where she is staying with her husband, newborn baby and sister-in-law. Her condition is never stated openly, but the heroine shows symptoms of postpartum depression because her nerves are strained, and she cannot stand being around her baby. She is helped out by the maid, her sister-in-law and her husband. They, especially the husband, interfere her a lot and banish her from writing altogether. Despite a change of air and good food, the heroine does not get any better; eventually, her husband, who is also a physician, prescribes her the rest cure, confining her to the nursery at the top of the house. The woman wants to get out and stay in another room because she finds the wallpaper in the nursery terrifying at first. In time, she gets quite fond of the room due to the wallpaper because she realizes there is a trapped woman behind the bars of the wallpaper. She tries to release her by scrapping the paper each day. On the day of moving out, she manages to tear off the paper completely. Later, she creeps round and round in the room, stepping over her husband, who has fainted at the sight of his wife's crazed look.

In "The Yellow Wallpaper," space plays a great role over the course of the woman's psyche and mindset. The woman is advised constantly to stay away from writing and thinking about her psychological condition by her husband because he thinks giving much heed to her condition will make it worse. That's why, she decides to focus solely on the house and keeps to writing about the house in secret (Gilman 1995:481). In her writings, the house and especially the room where she is constrained are on the fore. From the very beginning, she observes that there is something quite strange about the mansion such as its being an "ancestral hall," a "hereditary estate," "haunted house," and "queer," (Gilman, 1995:481) suggesting that there is too much history in the house like a gothic setting. She marks, "there is something strange about the house – I can feel it" (Gilman, 1995:482). The woman can feel the force of the house over herself in the early days. The house has agency and affects her, but she cannot pin down its force yet. When she takes to the nursery at the top of the house, her description of the room is in line with her description of the rest of the house. She notes that it is a "big, airy room," but the wallpaper in the room is "committing every artistic sin" (Gilman, 1995:482). She finds the room ghastly because of the wallpaper; however, her reaction to its color and pattern is beyond mere dislike. She occasionally sees patterns "committing suicide – plunge off at outrageous angles, destroy themselves in unheard of contradictions" (Gilman, 1995:482), or even horrid figures looking like "a broken neck and two bulbous eyes" (Gilman, 1995:483).

She shows great resistance to the room because of the paper and begs for moving to another room downstairs that opens to the garden. However, her husband never accepts her request saying that if he gives way to her naggings, the rest will follow. The husband's insistence on confining her to a room at the top of the house is quite unreasonable because a better room would help her a lot in her recovery process. Instead, he detaches her from the rest of the house and ends her connection with other people, creating yet another mad woman in the attic. It is clear that he constrains her to the room purposefully to keep the house intact from her illness. The woman's room, therefore, turns into a heterotopia of deviation. Her behavior is deviant from what is expected from her as a mother and wife traditionally since she rejects her baby, and she does not do household chores. She cannot function within the house and act out her social and gender roles. She is disrupting the social order, so she is confined to the room where she is away from the sight of others. However, in her seclusion, the woman gains more confidence and starts to operate more freely in this deviation heterotopia in time.

Contrary to her initial reaction to the room and wallpaper, the woman starts to like them: "I'm getting really fond of the room in spite of the wallpaper. Perhaps because of the wallpaper" (Gilman, 1995:485). This suggests that she has gained ease with workings of this heterotopia. Foucault lists compulsory entrance and having an order of its own among the defining traits of heterotopias, and these traits can be seen in the room the woman is enclosed. To illustrate, the woman stays there out of compulsion, and other residents do not enter her room except for John who sleeps with her at night. At first, others' entrance to the room is not strictly regulated, so Jennie and the maid visit the room occasionally. As the heroine gets accustomed to the room after realizing the woman behind the patterns of the wallpaper, she takes on a protective and an aggressive attitude. When another person enters the room, a feeling of unease surges inside her especially if the visitor is studying the wallpaper:

"I have watched John when he did not know I was looking, and come into the room suddenly on the most innocent excuses, and I've caught him several times looking *at the paper!* And Jennie too. I caught Jennie with her hand on it once. She didn't know I was in the room, and when I asked her in a quiet, a very quiet voice what she was doing with the paper – she turned around as if she had been caught stealing" (Gilman, 1995: 488).

The woman wants to keep the room to herself only, so she closes the entrance of the room to others. In the end of the story, she literally locks John out of the room. She hides the key, making John try to open the door with an axe. She claims this space her own, regulates and constrains others' entrance and asks for an explanation for their presence in the room when she catches them enter without her permission.

The room also has its own governing rules like any other heterotopia does, and it is organized in opposition to ordinary rules. To illustrate, the woman spends the night like it is the day. She is awake all night, studying the wallpaper and walking around the room while she spends the day in bed because it is the night when she can see the woman figure on the wallpaper best: "At night in any kind of light, in twilight,

candlelight, lamplight, and worst of all by moonlight, it becomes bars! The outside pattern I mean, and the woman behind it as plain as can be" (Gilman, 1995: 487). Like temporal conception, spatial conception is different from traditional understanding as it can be seen in her moving in circles around the room without a certain destination (Gilman, 1995: 488). Similarly, the borders of the room are not mentioned clearly, but they are mentioned in a haze. The room shows traits of a heterotopia also because it works in opposition to patriarchal order; it is a feminine space. The woman banishes John from the room wholly, and she also does not let Jennie into her room for she is the female representative of patriarchal order. Similarly, when the woman looks out of the window, she perceives only women passing by in the street, disregarding men. She also devotes the room to the liberation of the caged woman behind the bars, thus to her own liberation. Therefore, it can be argued that this room acts as a deviational heterotopia that has its own matriarchal order.

This deviational heterotopia provides space for the unnamed woman to liberate herself from the confinements of the world outside the room. In this room, she is free from oppressions of patriarchal order, teleological temporal and spatial conceptualization, and she can regulate the entrance to this heterotopia. By gaining ease within the heterotopia, she creates a space of her own and gains an upper hand over the forces that try to normalize and regulate her. In the beginning of the story she draws a meek and hopeless picture as to her condition. To illustrate, she says, "And what can one do?" (Gilman, 1995: 481) several times. She gives up submissive attitude and takes on an assertive and even aggressive attitude towards others, as it can be seen in her relationship with her husband. At first, she is treated like a baby and even called "a blessed little goose" (Gilman, 1995:483) by John. After she sets the woman in the wallpaper free, she starts to call names like "John dear," "young man" and "that man" (Gilman, 1995: 492) on John in the same belittling attitude. Her dominance over him is even more apparent in the final scene where she creeps around the room and steps on him while he lays unconscious. She has always been uneasy about the way she is treated by John and Jennie, but she hides her opinion on them for she feels like a burden on them. For example, she says that Jennie is a lovely girl, and she only thinks of her wellness (Gilman, 1995: 482) and that John thinks the best for her (Gilman, 1995: 481). However, after she achieves liberation within the heterotopia, she openly cries her heart out, calling Jennie "the sly thing" (Gilman, 1995: 490) and rejecting John totally. The heterotopia provides her a space of existence that is free from constraints and oppressions because she finds her space of signification there.

"To Room Nineteen" is similar to "The Yellow Wallpaper" in its portraying a woman confined in a room, but it is differentiated from "The Yellow Wallpaper" in that the heroine willingly secludes herself to the room, rather than out of compulsion in this short story. Susan Rawlings is a stay-at-home mother of four. She is happily and reasonably married to Matthew Rawlings. They portray the perfect married couple traits such as raising kids, managing a big suburban house and inviting friends over. However, under this happy marriage mask, there is something rotten buried deep. In her middle ages, Susan confronts a grave reality, which is that her soul has always

belonged to her husband and kids, not to her. When her husband's adultery and the youngest children's starting school coincide, a big rupture in her understanding of herself and her family is created. She starts to lead a double life, seeming to leave the adultery issue behind, but never forgiving her husband. Similarly, she seems to be happy with the kid's being in the school and having all the spare time to herself; however, she cannot stand being in home alone because she feels as if she has lost her soul. That's why, she looks for a different place to which she can feel herself belonging. First, she arranges a room at the top of the house solely for herself. She later books a hotel room, but the hotel owner disturbs her. Then, she takes a trip in Wales, but she cannot find peace there either. Lastly, she books a shabby hotel room, where she finds peace only to be disturbed soon. The last hotel room functions as a heterotopia, so in the remaining section of this paper, heterotopic characteristics of the room nineteen and how it is different from the other rooms where Susan takes shelter will be analyzed.

After her uneasiness within the house surges, Susan arranges the spare room at the top of the house to rest when she feels suffocated. Her children prepare a notice to put on the door saying "PRIVATE! DO NOT DISTURB!" (Lessing, 1993:2310), which is in fact quite disturbing with the capitalized letters and exclamation marks as if there is a sick person inside. Susan feels "even more caged there than in her bedroom" (Lessing, 1993:2310) eventually. All the same, the children get used to this room in time, and they forget about the rule of not trespassing. Soon, other members of the household start entering this room freely, and it turns into an ordinary room. Susan realizes that what she needs is a private room outside the house; otherwise, she will be disturbed by others again. Therefore, she settles down with a hotel room located in a remote district from her house. When she enters the room, she feels freedom for the first time:

"The room was ordinary and anonymous, and was just what Susan needed. She put a shilling in the gas fire, and sat, eyes shut, in a dingy armchair with her back to a dingy window. She was alone. She was alone. She was alone. She could feel pressures lifting off her" (Lessing, 1993: 2310).

The anonymity and ordinariness of the room comfort Susan. However, her peace is disturbed by the manageress, who is suspicious of her. She keeps pestering Susan with questions about her reason for being there, who she is and where she lives.

Susan realizes having peace of mind is impossible there; however, the brief moment of freedom she experienced in that room haunts her. She wants to revive that feeling by taking a trip to Wales on her own, for Wales is the place she knows to be the "remotest" (Lessing, 1993:2313). Although she is as far from home as possible, she feels the same pressure on her since she makes long telephone conversations with the children, Matthew and the char, Mrs. Parkes. She keeps thinking about household problems, feeling as if "the telephone wire holding her to duty like a leash" (Lessing, 1993:2313). She again understands that her whereabouts should be unknown to the household members; otherwise, she will not be free from her duties and roles as Susan

Rawlings the mother, the wife and the employer. She finds this space in Fred's Hotel, in the room nineteen.

She makes an arrangement with the manager under the name Mrs. Jones; she books the same room for three days a week from ten until six and overpays him in return of asking no questions, which is an arrangement that will last for a year. In time, this hotel room becomes more like Susan's home rather than the house she lives in (Lessing, 1993:2317). She likes the absence of "friendship" and "acquaintanceship" (Lessing, 1993:2313) in the hotel room and enjoys anonymity there. The hotel room functions as a heterotopia for Susan, as it is in line with Foucault's discussion of hotel rooms acting as a heterotopia:

"Everyone can enter into these heterotopic sites, but in fact that is only an illusion: we think we enter where we are, by the very fact that we enter, excluded. I am thinking, for example, of the famous bedrooms that existed on the great farms of Brazil and elsewhere in South America. The entry door did not lead into the central room where the family lived, and every individual or traveler who came by had the right to open this door, to enter into the bedroom and to sleep there for a night. Now these bedrooms were such that the individual who went into them never had access to the family's quarters; the visitor was absolutely the guest in transit, was not really the invited guest. This type of heterotopia, which has practically disappeared from our civilizations, could perhaps be found in the famous American motel rooms where a man goes with his car and his mistress and where illicit sex is both absolutely sheltered and absolutely hidden, kept isolated without however being allowed out in the open" (Foucault, 1986:26-27; emphasis added)

Susan can be anyone in the room nineteen without being disturbed and probed about her life. This aspect is what makes the room nineteen a heterotopia contrary to the room in Mrs. Townsend's hotel. The manageress's presence in the room and her efforts to provide comfort combined with her wondering about Susan make this room an ordinary place where she feels suffocated. On the other hand, in the room nineteen, Susan can get rid of her familial bonds and social roles, which is an act unacceptable by the society:

"What did she do in the room? Why, nothing at all. From the chair, when it had rested her, she went to the window, stretching her arms, smiling, treasuring her anonymity, to look out. She was no longer Susan Rawlings, mother of four, wife of Matthew, employer of Mrs. Parkes and Sophie Traub, with these and those relations with friends, school-teachers, tradesmen. She no longer was mistress of the big white house and garden, owning clothes suitable for this and that activity or occasion. She was Mrs. Jones, and she was alone, and she had no past and no future" (Lessing, 1993: 2316-2317).

In the room nineteen, she stops being the trespasser, but she becomes the owner of the room, so other clients that book the same room are the "invited guests" (Foucault, 1986: 27). They can enter the room, but they are in fact excluded. That's why, Susan does not mind waiting when the room is booked (2318), or when the room still bears traces of the previous clients such as wrinkled bed covers, windows set wide open (Lessing, 1993:2318) or remnants of "powder on the glass" (Lessing, 1993: 2322).

Within the year she spends visiting the room nineteen, Susan regains her soul and freedom and empowers herself there, but she also grows detached from her family and gets more reckless about her behavior. Her husband is suspicious of her absence, so he tracks her down. When he interrogates her about the hotel room, she cannot do anything but “confess” that she has an illicit affair. She thinks this is a much more reasonable answer than saying that she spends every weekday in a hotel room all by herself. Now that Susan’s seclusion place where she takes shelter from her unfaithful husband and demanding children is revealed, the nurturing and secure aura of the room nineteen is spoiled. In her first visit after her conversation with Matthew, Susan realizes that nothing will be the same in this room again: “She went up to sit in her wicker chair. But it was not the same. Her husband had searched her out. (the world had searched her out.) The pressures were on her. She was here with his connivance” (Lessing, 1993: 2319).

The room nineteen stops functioning as a heterotopia for Susan as she regresses to the visitor, the guest in transit, position with her being there due to her husband’s permit. Although nothing is changed in the room, the room is not the same for Susan. She understands that she has lost her soul once again, and she has no chance to recall it. She realizes that she is a stranger in her own house too since the maid and the au pair girl along with her children are not accustomed to her being there during day time anymore. She is a visitor in her house as well, and she cannot connect with any of household members. Realizing that she has no place where she will not be an outsider, she visits the room nineteen for the last time and commits suicide in the room by turning on the gas. There are mixed interpretations of Susan’s committing suicide. Some researchers interpret the suicide as a protest stance and Susan’s rejecting her social roles and impositions made on her altogether. However, it is clear that suicide is the last resort of this homeless woman who is ironically the mistress of a big suburban house. The loss of the space where she has found her empowerment and existence makes her lose all her hopes as to freedom; thus, she commits suicide.

5. Conclusion

In the epilogue of “Of Other Spaces,” Foucault argues that the ship functions as a heterotopia because of its importance for civilizations:

“...you will understand why the boat has not only been for our civilization, from the sixteenth century until the present, the great instrument of economic development (I have not been speaking of that today), but has been simultaneously the greatest reserve of the imagination. The ship is the heterotopia par excellence. In civilizations without boats, dreams dry up, espionage takes the place of adventure, and the police take the place of pirates” (Foucault, 1986: 27).

Foucault defends that heterotopias open up spaces for alternative life styles and offer opportunities to ones that are outside the margins of society; thus, heterotopias nourish imagination and diversity. “The Yellow Wallpaper” and “To Room Nineteen” portray functions of heterotopias for women as the first shows the effects of retaining of a heterotopia while the latter shows the effects of loss of a heterotopia. The unnamed

woman in "The Yellow Wallpaper" manages to protect the heterotopia where she is secluded. In her room, she achieves empowerment and agency by keeping her husband and her sister-in-law away from entrance. Although she is confined there out of her will at first, she manages to liberate herself along with the woman figure on the yellow wallpaper. On the other hand, "To Room Nineteen" depicts social and psychological repercussions that might occur if a heterotopia is lost. Susan experiences empowerment and freedom from constraints of patriarchal order in the room nineteen where she confines herself willingly. However, her sense of protection and anonymity is betrayed by her husband. Once her location is revealed, and the room loses its heterotopic qualities for her, which leads up to her committing suicide.

Both in "The Yellow Wallpaper" and in "To Room Nineteen," the rooms where heroines are confined are deviation heterotopias. They deviate from the reasonable order of patriarchal understanding because in these rooms they practice matriarchal order, non-teleological temporal and spatial understanding and claim the ownership of space. Written in different continents with a hundred years' time between publication dates, both short stories reveal the link between women's struggle for carving a space of signification and space, the importance of space for women and women's owning spaces where they can feel free from physical, social and psychological constraints, which is beyond merely having "a room of one's own."

References

- Amro, H. (2018). "A Breakdown or a Breakthrough?: 'Madness' in Charlotte Perkins Gilman's 'The Yellow Wallpaper,' Doris Lessing's 'To Room Nineteen,' and Khairiya Saqqaf's 'In a Contemporary House.'" *International Journal of Language and Literature* 6 (2): 146-156. Web. 20 May 2019.
- Bak, J. S. (1994). "Escaping the Jaundice Eye: Foucauldian Panopticism in Charlotte Perkins Gilman's 'The Yellow Wallpaper'." *Studies in Short Fiction* 31(1): 39-51. Web. 27 May 2019.
- Foucault, M., Miskowiec, J (1986). "Of Other Spaces." *Diacritics* 16(1): 22-27. Web. 20 May 2019.
- Gilman, C. P. (1995). "The Yellow Wallpaper." *Fiction 100: An Anthology of Short Stories*. Ed. James H. Pickering. New Jersey: Prentice Hall, 481-492. Print.
- Lanser, S. S. (1989). "Feminist Criticism, 'The Yellow Wallpaper,' and the Politics of Color in America." *Feminist Studies* 15(3): 415-441. Web. 27 May 2019.
- Lessing, D. (1993). "To Room Nineteen." *The Norton Anthology of English Literature*. Eds. Meyer Howard Abrams and Stephen Greenblatt. New York: Norton, 2301-2322. Print.
- Seklem, İ. (2014). "A Comparative Study of 'The Yellow Wallpaper' and 'To Room Nineteen.'" *European Academic Research* 1(11) 4695-4711. Web. 20 May 2019.
- Quawas, R. (2007). "Lessing's 'To Room Nineteen': Susan's Voyage into the Inner Space of 'Elsewhere.'" *Atlantis* 29(1): 107-122. Web. 24 May 2019.
- Woolf, V. (2015). *A Room of One's Own and Three Guineas*. Oxford: OUP, Print.

Kanada, Bulgaristan ve Türkiye Öğretmen Yetiştirme, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Sistemlerinin Karşılaştırılması

Tuba Yavuzkurt*

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Doktora Öğrencisi
orcid.org/0000-0002-3109-4199

Bilgen Kırıl

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
orcid.org/0000-0001-5352-8552

Öz

Bu çalışma; Kanada, Bulgaristan ve Türkiye öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemlerini karşılaştırmak, benzer ve farklı yönlerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup; karşılaştırmalı tarama yöntemi kullanılmıştır. Ülkelerin eğitim yönetimi sistemleri incelendiğinde; Kanada'nın bölgesel, eyaletlere göre değişen bir eğitim yönetimi yapısı olduğu ve her eyaletin eğitim bakanlığı olduğu; Bulgaristan ve Türkiye'nin ise merkezi yönetime sahip olduğu ve eğitimden sorumlu birer Bakanlık tarafından yönetildiği tespit edilmiştir. Ülkelerin yönetici olma sistemleri incelendiğinde Kanada'da okul yöneticisi olmak için yüksek lisans yapmış olmak veya yönetici yeterlikleri programını tamamlamış olmak gerekmektedir. Bulgaristan'da da yönetici olabilmek için Kanada da olduğu gibi öğretmenlerin yüksek lisans yapmış olmaları gerekmektedir. Türkiye'de ise yönetici olmak için bakanlık tarafından yapılan sınavları geçmiş olmak yeterlidir. Ülkelerin eğitim denetimi sistemleri incelendiğinde Kanada ve Türkiye'de öğretmenlerin okul müdürlerince, Bulgaristan'da ise bakanlık birimi bünyesindeki müfettişler tarafından denetimlerin yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karşılaştırma, Öğretmen Yetiştirme Sistemi, Eğitim Yönetimi ve Denetimi.

Comparison of Teacher Training, Educational Administration and Supervision Systems in Canada, Bulgaria and Turkey

Abstract

This study has been done to the purpose of the revealing the similarities and differences by comparing Canada's, Bulgaria's and Turkey's teacher training, educational administration and supervision systems. Qualitative research method was adopted in the research; comparative scanning method was used. When the educational administration systems of countries are examined; Canada has a regional, changing educational administration structure from state-to-state and each state has its own ministry of education; on the other hand, it has been detected that in Bulgaria and Turkey there has been centralized management and each one is managed by ministry that is responsible for education. When the countries administration systems are examined, it is necessary to have a master's degree or to have completed the executive qualifications program in order to become an education administrator in Canada. In order to become an administrator in Bulgaria, teachers must have a master's degree as in Canada. In Turkey, in order to become an administrator it is sufficient to pass the exams which are conducted by ministry. When the educational supervision systems of the countries are examined; it is concluded that, in Canada and Turkey the teachers have been supervised by the school administrators but in Bulgaria they have been supervised by the inspectors who are exist within the structure of ministry.

Keywords: Comparison, Teacher Training System, Educational Administration and Supervision.

1. Giriş

Bir ulusun en önemli yapı taşı, eğitilmiş insan gücü diğer bir deyişle insan sermayesidir. Aydınlanma dönemini ve sanayi devrimini önce yaşamış, Reform ve Rönesans'ı erkenden tamamlamış uluslar kısa sürede bilginin ne denli özel bir güç olduğunu hemen kavramışlardır. Bu erken uyanış öncelikle makinayı kullananı eğitmenin gereğiyle, eğitilmiş insan gücü üretmeye bu ulusları itmiştir. Özellikle 21. yüzyılda artık önemli olan, makinayı kullanmayı bilen değil; bilgi ve iletişim teknolojilerini üretecek ve kullanacak iş gücüne sahip olmaktır. Vizyonu geniş, yaratıcılığı fazla, her türden okuryazarlığa sahip (resim, müzik, medya vb.) bireylerden oluşan bir toplum geleceğin daha da olumsuzlaşacak kapitalist güçleriyle ancak mücadele edebilir. Bu insanı yetiştirecek olan da hiç kuşkusuz eğitim sistemidir. Bu sistem öyle olmalıdır ki bireyler bu sistemden en üst düzeyde faydalanıp çağın gereklerini yakalasin ve aynı zamanda mutlu bireyler de olabilsinler. Küreselleşen Dünya ile doğu ile batının, kuzeyle güneyin birbirine daha da yakınlaşması dolayısı ile dünyada tüm sistemlerde olduğu gibi eğitim sistemlerinde de bir etkileşim söz konusudur. Farklı toplumlardaki eğitim sistemlerinin özelliklerini öğrenmek ve olumlu yönlerini kendi eğitim sistemlerine yeteri kadar uyarlamak da eğitim sistemlerinin gelişmesi açısından son derece önemlidir.

Eğitim dünyanın her yerinde, bir ulusun bütünlüğünü korumak, varlığını sürdürmek ve gelişimini sağlamak için olmazsa olmazlardandır. Dünya üzerinde farklı coğrafyalarda yaşayan kişilerin farklı farklı ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu farklı ihtiyaçlar toplumların değerleri, normları, kültürel özellikleriyle ilgili olarak şekillenmektedir. Bu nedenle belirli bir toplumu eğitmek için o toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bir sistem geliştirmek gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Dünya'daki eğitim uygulamalarına tamamen kapılarını bir ülkenin kapatması da uygun değildir. Dünyanın farklı yerlerindeki eğitim sistemlerini keşfetmek hiç şüphesiz o ülkeleri anlamanın, o ülkelerin gelişme veya geri kalma nedenlerini ortaya koymanın en önemli yolu olmaktadır. Bu sebeple çalışmada, öncelikle Kanada ve Bulgaristan, öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemleri açıklanmış, ardından Türk Eğitim Sistemi ile karşılaştırılarak, benzer ve farklı yönlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, ülkelerin seçilmesi, verilerin toplanması ve analizine ait bilgiler sunulmuştur.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada Kanada, Bulgaristan ve Türkiye öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemlerinin karşılaştırılması yapıldığı için, çalışma karşılaştırmalı bir eğitim çalışmasıdır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup; karşılaştırmalı tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu konu ile ilgili öncelikle alan yazın taraması yapılmış, ülkelerin sistemleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur (Delibaş, 2007). Karşılaştırmalı çalışmalar, başka ülke

veya ülkelerdeki var olan uygulamaları, durumları, çalışmalarını, eğitimi incelemeyi amaçlayan bir alandır (Mugo ve Wolhuter, 2016). Bu çalışma tanımlayıcı karşılaştırmalı yaklaşımdır. Çünkü çalışılan konu ile ilgili alan yazın taraması, verilerin dokümanlardan toplanarak incelenmesi, benzer ve farklılıkların tespit edilerek karşılaştırmaların yapılmasını içermektedir (Türkoğlu, 1983; Ültanır, 2000). Aynı zamanda da yatay yaklaşım kullanılmıştır. Şöyle ki eğitim sistemlerinin tümü incelenmemiş sadece belli bölümleri araştırma kapsamına alınmıştır (Erbilgin ve Boz, 2013). Bu çalışmada ülkelerin eğitim sistemleri içerisinde yer alan öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemleri karşılaştırılmıştır.

2.2. Ülkelerin Seçilmesi

Araştırma kapsamında Bulgaristan ve Kanada ülkeleri seçilmiştir. Ülkeler seçilirken amaçlı ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçütler bir OECD üyesi (Kanada), bir OECD üyesi olmayan (Bulgaristan) ülke olması, iki ülkenin daha önce birlikte bir çalışmada karşılaştırılmamış olması, Kanada'nın PISA 2015 sonuçlarına göre en başarılı ilk 10 ülke içerisinde yer alması, Bulgaristan'ın ise başarı düzeyinin Kanada'dan geri ama Türkiye'den daha ileri düzeyde olması sebebiyledir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma için veriler toplanırken çeşitli kaynakların kullanılmasına ve bunların güncel olmasına dikkat edilmiştir. Bu kaynaklar arasında bilimsel makaleler, kitaplar, ülkelerin eğitim bakanlıklarının web siteleri, UNESCO, Eurydice gibi uluslararası kabul edilen eğitim sitelerinden de yararlanılmıştır. Veriler toplandıktan sonra doküman incelemesi yöntemi kullanılarak incelemeler ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılan olgu ve olgular ile ilgili bilgilerin yer aldığı yazılı olan tüm materyallerin analizini içermektedir. Doküman incelemesinde veri toplanırken, gözlem ve görüşme yapmaya gerek yoktur. Veriler, bu yöntemin beş karakteristik aşaması olan (1) dokümanlara ulaşma, (2) özgünlüğü kontrol etme, (3) dokümanları anlama, (4) veriyi analiz etme ve (5) veriyi kullanma (Yıldırım ve Şimşek, 2005) aşamaları takip edilerek analiz edilmiştir. Geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için; dokümanlardan elde edilen verilerin güncel olmasına dikkat edilmiştir. Veriler yorumlanırken, tablo haline getirilirken objektif olarak yaklaşmış, kişisel görüş ve yorumlar çalışmaya yansıtılmamıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde önce Kanada, Bulgaristan ve Türkiye öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemleri açıklanmış, ardından benzer ve farklı yönleri ortaya konularak karşılaştırma yapılmıştır.

3.1. Öğretmen Yetiştirme Sistemi

Bu bölümde Kanada, Bulgaristan ve Türkiye öğretmen yetiştirme sistemleri incelenmiştir.

Kanada

Kanada’da öğretmen olabilmek için iki farklı yol bulunmaktadır. Bunlardan biri “eş zamanlı programlar” diğeri ise “sıralı programlar” olarak adlandırılmaktadır. Eş zamanlı programlarda, akademik alana ait olan derslerle, diğeri eğitim derslerini öğretmen adayları aynı anda almakta ve bu eğitim ya dört yıllık lisans eğitimi ile aynı zamanda tamamlanmakta ya da bir yıl yüksek lisans eğitiminde bu dersler verilmektedir. Sıralı programlarda ise öncelikle öğretmen adaylarının dört yıllık eğitimlerini tamamlamaları ve ardından da iki ile dört dönem arasında değişen öğretmenlik alan derslerinin verildiği programları tamamlamaları beklenmektedir. Eyaletler genellikle sıralı programları öğretmen eğitimi için tercih etmelerine rağmen Quebec hemen hemen tüm programlarını eş zamanlı olarak sürdürmektedir. Ülke genelinde öğretmenlerin yaklaşık yüzde yirmisinin yüksek lisans derecesi bulunmaktadır. İlkokuldaki öğretmenler genel uygulayıcılar kabul edilmesine rağmen ortaöğretimde çalışan öğretmenlerin en az iki dalda uzmanlaşmaları beklenmektedir. Bu nedenle ilköğretim öğretmeni yetiştiren programların çoğu eş zamanlı, ancak ortaöğretim öğretmeni yetiştirme programlarının ise sıralı programlar olduğu görülmektedir. Eyaletlerin çoğunda benzerlik gösteren bir başka uygulama ise öğretmenlerin öğrencilikleri ve stajyerlikleri boyunca yerinde uygulamalar yaparak eğitilmeleridir (CMEC; 2010 akt. Bakioğlu ve Pekince, 2018).

Ontario eyaletindeki öğretmen yetiştirme sistemine bakıldığında; öğretmen yetiştirmenin temel içeriğinde üç bölüm görülmektedir. Bunlar: 1) Öğretim programları bilgisi 2) Pedagojik ve öğretim stratejileri bilgisi 3) Öğretim içeriğinde bulunan temel alanlardır. Öğretim Programları; güncel öğrenme ve öğretme ile ilgili araştırmaları, Ontario’ya ait belirli öğretim programlarını ve planlamayı, özel eğitimi, eşitliği, çeşitliliği ve değerlendirmeyi kapsamaktadır. Pedagojik ve öğretim stratejileri; eğitim araştırmalarını, veri analizini, teknolojiyi eğitim aracı olarak kullanmayı, sorgulamaya dayalı araştırmayı, veri değerlendirmeyi, öğrencinin gözlemlenmesini, ölçümünü ve değerlendirilmesi ile ilgili yeni yaklaşımları, yeni öğretme stratejilerini, öğrenme ve öğretme kuramlarını, metotlarını, farklılaştırılmış öğretimi kapsamaktadır. Ayrıca pedagojik ve öğretim stratejileri sınıf yönetimini, örgütsel becerileri, çocuk ve ergen gelişimini de içine almaktadır. Öğretim içeriği; Ontario’daki okul çevresini kapsayan ruh sağlığı bilgisini, Ontario öğretmenler kolejinin öğretmenlik mesleği uygulaması için belirlediği standartları, öğretmenlik mesleği için gerekli etik şartları ve Ontario eğitim kanunu ve mevzuatını kapsamaktadır (Huges, Laffier, Mamol, Morrison ve Petrarca, 2015).

Bulgaristan

Bulgaristan’da öğretmen eğitiminden sorumlu üç tane kurum vardır. Bunlar; Öğretmen eğitimi yüksekokulları (okul öncesi ve ilkökul öğretmenleri için), üniversiteler (her düzeyde öğretmen yetiştirmek için), teknoloji ve ekonomi bölümleri ve belli alanlarda uzmanlaşmış (daha çok mesleki eğitim için öğretmen yetiştirmektedir) üniversitelerdir (Psifidou, 2010). Bulgaristan’da öğretmen yetiştiren kurumlara kabul edilebilmek için bir takım şartların öğretmen olmak isteyenler

tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Öncelikle liseden yüksek bir mezuniyet ortalamasına sahip olmak, sonrasında ise yeterlik sınavına (üniversiteye kabul sınavı/ Matriculation) girmek gerekmektedir. Ayrıca, anadil Bulgarca ve yabancı dil yeterlik sınavı (İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, Rusça dillerinden birinde) girmeleri gerekmektedir (Angelova, Dacheva ve Vlakova, 2016 akt. Aykaç ve Şahin, 2018).

Bulgaristan’da öğretmen yetiştiren kurumlardaki eğitim süresi lisans diploması almak için 4 yıldır. Yüksek lisans için 5 yıl, doktora içinse 7 yıl eğitim alınması gerekmektedir. Yüksekokul mezunu olanlar ise iki ya da üç yıl eğitim gördükten sonra lisans mezunu olabilmektedirler (Angelova, Dacheva, ve Vlakova, 2016 akt. Aykaç ve Şahin, 2018). Öğretmen olabilmek iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi eşzamanlı olandır. Öğretmen adayları alanındaki dersleri fakülteden alırken (örneğin, matematik, tarih bölümünden dersler almak gibi), aynı zamanda eğitimle ilgili ilave derslerini eğitim fakültesinden almaktadır. Diğer bir modelde art arda modelidir. Burada önce belli bir alandan mezun olunur, ondan sonra ister hemen ister belli bir zaman sonra öğretmenlik yeterlik dersleri alınarak öğretmen olunabilir (Psifidou, 2010).

Her iki model de hem teorik hem de pratik dersler içermektedir. Bu dersler 60 saat pedagoji (eğitim teorileri ve öğretim bilgisi), 45 saat psikoloji (yetişkin psikolojisi ve çocuk psikolojisi), 60 saat öğretim bilgisi/ belirlenmiş bir konu ile ilgili öğretim yöntemleri, 15 saat uzmanlık alanına bağlı olarak seçimlik derslerden oluşmaktadır. Bu seçimlik dersler iki grupta toplanmaktadır. Bunlar; pedagoji, psikoloji ve yöntemle ilgili dersler ve öğretmenin uzmanlığına göre belirlenmiş derslerdir (Psifidou, 2010).

Bulgaristan’da öğretmen olabilmek için; 120 saat staj yapılması gerekmektedir. 30 ders saati, okuldaki derslerin gözlem ve analizi yapılır. Bu süreç yükseköğretimden bir hocanın danışmanlığında yürütülür. 45 ders saati “*devam eden öğretmenlik stajı*” adı verilen bir dönem bulunmaktadır. Bu dönemde öğretmen adayları okul ziyareti, derslerin gözlemlenmesi ve mezuniyet öncesi okul stajına hazırlık yapmaktadır. 75 ders saati ise “*mezuniyet öncesi öğretmenlik stajı*” dönemidir. Bu staj dönemi üniversiteden ve staj yaptığı okuldan bir öğretmenin danışmanlığında yürütülür (Psifidou, 2010).

Öğretmen adayları eğitimlerini tamamladıktan sonra hem zorunlu hem de seçmeli derslerden sınava tabi tutulmaktadır. Profesyonel yeterlik alabilmek için devletin düzenlediği pratik ve uygulamalı bir sınavdan geçerler. Sınav öğretmen adaylarının konuşma ve savunma yaptığı bir sınav türüdür. Bu sınav devlet sınav komisyonu önünde yapılmaktadır. Bu komisyonun üyeleri ise yükseköğretim kurumunun rektörü tarafından atanmaktadır. Bu komisyonda mezuniyet öncesi öğretmenlik stajında öğretmen adayına danışmanlık yapan öğretmen de bulunur. Öğretmen adayları üniversitede başarılı olduğu takdirde, öğretmenlik yeterlik sertifikası verilir (Psifidou, 2010). Bunların yanı sıra Bulgaristan’da öğretmen olarak çalışabilmek için, kasıtlı olarak işlenmiş bir suçtan mahkûm olmamak, öğretmenlik mesleğini uygulama hakkından mahrum olmamak gerekmektedir. Bulgaristan’da öğretmen olmak için Bulgar vatandaşı olmaya gerek yoktur (Pravitami, 2018).

Bulgaristan’da hizmet içi eğitimler yoluyla kariyer basamaklarında yatay ve dikey ilerlemek mümkündür. Yatay kariyer basamakları; stajyer öğretmen (Bu en az iki yıl sürmektedir.), öğretmen, baş (kıdemli) öğretmen, uzman öğretmen ve metodoloji öğretmeni şeklindedir. Dikey kariyer fırsatları ise, çoğunlukla yönetim kademelerinde yer almak anlamına gelmektedir. Öğretmenler okul müdürü, müdür yardımcısı, bölgesel eğitim müfettişleri, Eğitim ve Bilim Bakanlığında yönetici gibi kademelere gelebilmektedir (Psifidou, 2010).

Türkiye

Türk eğitim sisteminde öğretmenlik mesleğiyle ilgili 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 43. maddesine göre; öğretmenlik mesleğinin bir uzmanlık mesleği olduğu, ayrıca öğretmenlerin yüksek öğretim mezunu olması gerektiği, genel kültür, özel alan bilgisi ve pedagojik formasyon olarak öğretmenlik yapabilecekleri belirtilmiştir. Türkiye’de şu anda hem eğitim fakültelerinden doğrudan öğretmen olarak mezun olmak, hem de diğer fakültelerden mezun olup pedagojik formasyon olarak öğretmen olmak mümkündür. Bunun yanı sıra yine aynı kanunun 45. maddesinde öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] tarafından seçileceği kanunda yer almıştır. Ayrıca MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanan “Öğretmenlik Alanları, Atama ve Ders Okutma Esasları”nın 7. maddesine göre “öğretmen olarak atanacakların gerekli ve yeterli düzeyde genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon almaları esastır” diye belirtilmektedir (Tebliğler Dergisi, 2018).

Türkiye’de günümüzde öğretmen yetiştirme iki farklı yolla gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki eğitim fakültelerinde öğretmen yetiştirme; ikincisi ise yükseköğretim lisans programlarından mezun olanlara “Pedagojik Formasyon Eğitimi” verilerek öğretmen yetiştirme programlarına öğrenci seçiminde öğrenciler hizmet öncesi eğitim programlarına, öğretmen gereksinimi gözetilmeden, genel ölçütlere göre seçilmektedir. Hizmet öncesi eğitimin sonunda ikinci bir eleme yapılarak öğretmen gereksinimine göre atama yapılmaktadır (Türkiye’de Öğretmen Eğitimi ve İstihdamı, 2017). Kısaca, üniversite sınavına giren öğrenciler eğitim fakültelerine yerleştirilmekte, okurken pedagojik formasyonla ilgili derslerini almakta ya da fakülte mezunu olup pedagojik formasyon almakta ve mezun olduktan sonra devlet kadrolarına atanmak için tekrar KPSS sınavına girmektedirler (İdin, 2012).

2006-2007 akademik yılından itibaren uygulanmaya başlanan öğretmen yetiştirme programına göre programlar; yaklaşık %50 alan bilgisi, %30 öğretmenlik meslek bilgisi ve %20 genel kültür derslerini içermektedir. Bu yüzdeler öğretmenlik dallarına göre farklılık göstermektedir. Oysa Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programında sadece meslek bilgisi dersleri yer almaktadır. Kısa dönemli Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programında meslek bilgisi derslerinin yer aldığı (toplam 34 saat), ancak alana özgü meslek bilgisine yönelik derslerin bulunmadığı görülmektedir. Diğer yandan Eğitim Fakültesi Öğretmen Eğitimi Programlarının tamamında hem meslek bilgisi derslerinin hem de alana özgü meslek bilgisi derslerinin olduğu gözlenmektedir. Bu derslerin toplam saati alanlara göre değişmektedir. Dolayısıyla Pedagojik Formasyon Eğitimi alan adaylar, Eğitim Fakültesi adaylarının

yaklaşık yarısı kadar eksik mesleki bilgiye sahip olmaktadır (Türkiye’de Öğretmen Eğitimi ve İstihdamı, 2017).

Türkiye’de öğretmen yetiştirme işi YÖK’ün sorumluluğu ve denetimi altındadır. MEB ile üniversitelerin eğitim fakülteleri arasında yapılan işbirliği ile hizmet öncesi öğretmenlerinin bakanlığa bağlı eğitim kurumlarında staj görmeleri söz konusudur. Hizmet öncesi öğretmenleri “Okul Deneyimi” ve “Öğretmenlik Uygulaması” dersleri ile eğitim kurumlarında staj yapmaktadırlar (İdin, 2012).

3.2. Eğitim Yönetimi

Bu bölümde Kanada, Bulgaristan ve Türkiye eğitim yönetimi sistemleri incelenmiştir.

Kanada

Kanada’da 1967’de ortaya konan Kuruluş Sözleşmesi ile (Constitutional Act) eğitim ile ilgili yetkiler eyaletlere verilmiştir (Council of Ministers of Education Canada –CMEC, 2008). Kanada OECD ülkeleri arasında ulusal eğitim bakanlığı bulunmayan tek ülkedir. Kanada’da bulunan her bir eyalet kendi eğitim sisteminden sorumludur (Morgan, 2011). Kanada ‘da federal bir devlet, eyaletler ve yerel yönetimler şeklinde bir devlet yapılanması bulunmaktadır. Bu yapılanma etrafında eğitim gerçekleştirilmektedir. Federal hükümetin eğitime direk bir etkisi bulunmamaktadır. Federal yönetim genel eğitim politikalarının oluşturulmasında, eğitim standartlarının belirlenmesinde ve eğitimin finansmanında etkili olmaktadır. Kanada’da eğitimle ilgili yasalar her eyaletin kendi bünyesinde çıkarılmaktadır (UNESCO, 2006). Kanada’da 10 eyalet ve 3 bölgenin her birinde bulunan eğitim daireleri ya da eğitim bakanlıkları; eğitim örgütlenmesinin nasıl olacağından, eğitimin nasıl verileceğinden, yasa ve yönetmeliklerin ne şekilde olacağından, ayrıca ilköğretim, ortaöğretim, teknik eğitim, mesleki eğitim ve ortaöğretim sonrası eğitim de ölçme ve değerlendirmenin nasıl yapılacağından ve okul kurullarının nasıl oluşturulacağından, okul programlarının nasıl yapılacağından sorumludur. Bazı eyaletlerde ya da bölgelerde bu işlemler için iki ayrı bakanlık veya daire bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi ilköğretim ve ortaöğretimden sorumlu iken diğeri ortaöğretim sonrası eğitim ve ustalık eğitiminden sorumludur (Council of Ministers of Education Canada –CMEC, 2008).

Okullarda bulunan okul yönetim kurulları eyaletlerden aldıkları yetki ile tüm okulla ilgili programların hazırlanmasından sorumludur. Okul kurullarının görevleri şunlardır: Okul bütçesini hazırlamak, okul genelinde katkı paylarını belirlemek, ilk, orta ve teknik okulların planlamasını yapmak, öğretmen ve denetçilerin sözleşmelerini yapmak, gerekli bölgelere yeni okul inşaatları yapmak, eyaletlerin eğitim politikaları ile okul politikaları arasındaki uyumu sağlamaktır. Ayrıca Kanada eğitim politikaları doğrultusunda alınan kararlara uygunluğu denetlemek için Kanada Eğitim Bakanlığı Konseyi oluşturulmuştur. Bu konseyin görevleri arasında, uluslararası alanda Kanada’yı temsil etmek, federal yönetimle işbirliği yapmak, bölgeler ve eyaletler

arasında danışma ve işbirliği sağlamak ve karşılıklı olarak ilişkileri düzenlemek yer almaktadır (Encyclopedia of Education, 1971; Ültanır, 2000 akt. Taşdan, 2009).

Büyük okul bölgelerinde ve belediyelerde yönetici seçimleri genellikle yerel eğitim yöneticileri ya da ona eşdeğer pozisyondaki kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak tek yetkili kişiler onlar değildir. Bu seçimler genellikle bir komite ya da kurul tarafından gerçekleştirilmektedir. Örneğin, Kanada'daki Ontario eyaletinde müdürlerin ve müdür yardımcılarının en son final seçimleri eğitim yöneticisi, eğitim yöneticisinin yardımcısı, bunun yanı sıra kıdemli denetmelere oluşan bir grubun işbirliği içerisinde gerçekleştirilmiştir. Seçimler okulun yönetim kurulu (okul mütevelli heyeti) tarafından onaylanmak zorundadır. Okul bölgesi (district) karar verme sürecinde en önemli role sahiptir. Ancak, bu süreç aynı zamanda Eğitim Bakanlığı ve Müdürler Birliği'nin de dâhil olduğu bir süreçtir. Her ikisi de kendine has şekilde ve kendi bildiği yolla bu seçime katılmaktadır. Yönetici seçimiyle ilgili bir örnek vermek gerekirse, Ottawa Katolik Okulu yöneticilerin işe alımıyla ilgili esasları belirleyerek; boş olan kadrolara yönetici seçiminde okul kurulu (okul mütevelli heyeti), eğitim direktörü, denetmenler ve müdürden oluşan bir heyetle seçim yapılacağını bildirmektedir (Taipale, 2012).

Kanada'da öğretmenlerin yönetici olabilmek için özel bazı yeterliliklere sahip olmaları gerekmektedir. Yönetici olabilmek için ya yüksek lisans yapmaları ya da iki bölümden oluşan yönetici yeterlikleri programını tamamlamaları gerekmektedir. Özel okullar için bu ölçütler geçerli değildir. Onlar kendi yöneticilerini kendi belirledikleri ölçütlere göre seçmektedir. Ayrıca, bu yeterlilikler eyaletler arası farklılıklarda göstermektedir ve yöneticiler yerel kurallar nedeniyle yeniden yöneticilik lisansı almak zorunda kalabilmektedir (Taipale, 2012). Örneğin, Ontario'da Ontario Eğitim yasasının 184/97 sayılı yönetmeliğine göre Ontario Eğitim Fakültesi'nden akreditasyon almak isteyen bir öğretmen öncelikle geçerli bir lisans diplomasına sahip olmalıdır. Ayrıca beş yıl en az öğretmenlik yapmış olması ve en az iki dalda uzmanlaşmış olması veya yüksek lisans derecesine sahip olması gerekmektedir. Bunlara sahip olan öğretmen Okul Müdürleri Yeterlik Kazandırma Programı'nı (PQP) tamamlayarak bu belgeyi almaya hak kazanmış olur. Bu program Ontario Öğretmenler Federasyonu ve Ontario Müdürler Kurulu'nun birlikte yürüttükleri ve Ontario Eğitim Fakültesinde gerçekleştirilmektedir. Bu programda 125 saatlik ve iki bölümden oluşan dersler verilmekte ayrıca, liderlik, mentörlük, staj gibi birtakım aktif katılım gerektiren uygulamalar da bulunmaktadır. Bu eğitim ücretlidir ve finansman programa katılan öğretmenler tarafından karşılanmaktadır (Normore, 2004; OECD, 2010; Walker, Bryant ve Lee, 2003 akt. Gümüş ve Bellibaş, 2015).

Bulgaristan

Bulgaristan'da okul öncesi ve okul dönemi; anaokullarını, diğer okulları, kişisel gelişim ve destek merkezlerini, özel hizmet birimlerini kapsamaktadır. Bütün bu okul türleri devlet tarafından belirlenmiş standartlara göre eğitim hizmeti vermektedir. Devletin eğitim standartları genel ve mesleki eğitimin ne düzeyde yapılacağını belirlemektedir. Bu standartlar eğitimin içeriği, ders kitapları, okullara yapılacak

yardımlar, öğretmenlik yeterlik sertifikaları, öğretmen yeterlilikleri, ölçme değerlendirme sistemi, eğitim denetiminin eğitim ortamlarında ne şekilde yapılacağı ile ilgili bilgileri kapsamaktadır (Eurydice, 2018).

Bulgaristan'daki okullarda iki temel yapı bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi okul müdürü ve müdür yardımcıları diğer ise pedagojik konseydir. Ayrıca Bulgaristan'daki pek çok okulda velilerin katılımını arttırmak için okul mütevelli heyetleri de oluşturulmaktadır. Bulgaristan'da okul öncesi, temel eğitim ve ortaöğretim hem belediyeler hem de devlet tarafından yürütülmektedir. Belediyeler okulların büyük bir bölümüne sahiptir. Bulgaristan'da az sayıda özel okul ve özel üniversite yer almaktadır (Parvanova, 2013).

Okulların yönetimindeki en önemli unsur okul müdürüdür. Okul müdürü olabilmek için pek çok kriterin var olması gerekmektedir. Okul müdürü olabilmek için en az üç yıl öğretmenlik deneyimi, yüksek lisans derecesi, herhangi bir suça karışmamış, herhangi bir sebepten görevden atılmamış ya da uzaklaştırılmamış olmak gerekmektedir. Kişinin öğretmenliğe uygun yeterliğe sahip olması ve Kamu Eğitim Yasası'nda belirtilen miktarda ders verebilmesi gerekmektedir. Son yıllarda, okul müdürlerini işe alım sürecinde bu belirtilenlere ilave bazı yeni şartlar da getirilmiştir. Örneğin, Eğitim ve Bilim Bakanlığı bünyesinde, okul müdürlerinin eğitimi için olan Ulusal Enstitüde müdürler özel bir okul yönetimi kursuna tabi tutulmaktadır. Bu henüz yasal bir zorunluluk olmasa da, müdür adaylığı başvurusun da adaylara ek bir kredi kazandırmaktadır. Okul müdürlerinin seçimi ve atanması sırasında hem adaylarla mülakat yapılmakta hem de okul gelişimi ile ilgili kavramların tanıtılması beklenmektedir (Parvanova, 2013).

Devlet okullarına müdür seçimleri Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından Bölgesel Eğitim Müfettişliğinden atanan bir komisyon tarafından gerçekleştirilir. Belediyeğe ait okullara müdür seçimlerinde ise Bölgesel Eğitim Müfettişlerinin başkanı tarafından atanan eğitim müfettişlerinin yanı sıra belediye başkanı tarafından atanan belediye yönetiminden de üyeler bulunmaktadır (Parvanova, 2013). Son yıllarda merkezileşmeden uzaklaşmaya başlamakla birlikte okul müdürleri idareciden çok, yönetici olarak kabul edilmektedirler. Okul müdürlerinin yetkileri ve sorumlulukları giderek artmaktadır. Okul müdürleri, okulun tüm işlevlerinden ve çevresinden sorumludur. Ayrıca, eğitim için olan ulusal standartların okul içerisinde uygulanmasından ve kontrolünden sorumludur. Bunun yanı sıra, öğretmenlerin, müdür yardımcılarının, okulda görevli personelin seçimi ve atanmasından, planlamadan, okul bütçesinin en tasarruflu şekilde idare edilmesinden, görev tanımlamalarından, iş organizasyonunun yapılması, yasa gereği maaşların hazırlanması, okul kuralları ve ulusal yasalar dikkate alınarak öğrencilere ceza verilmesi, öğretmenlerin ve diğer personelin işten çıkarılması, öğrenci kayıtlarının planlanması, çeşitli organizasyonlarda ve otoriteler önünde okulun temsil edilmesi, belgelerin kontrolü ve saklanmasından, okul çalışma planının yapılmasından, öğretmenlerin sınıflara atanmasından sorumludur (Parvanova, 2013).

Türkiye

Türkiye’de okullar devlet eliyle MEB tarafından tek bir elden yönetilmektedir. Öğretmenlerin, yöneticilerin, maarif müfettişlerinin seçimi ve görevlendirilmesi devlet eliyle yürütülmektedir (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973). Okul yöneticisi olabilmek için fakülte mezunu olmak, bakanlık kadrolarında öğretmen olarak görev yapıyor olmak, görevlendirileceği eğitim kurumunda okutacağı dersi bulunmak ve yine yönetici olarak atanacağı türdeki eğitim kurumlarından birine öğretmen olarak atanabilecek niteliklere sahip olmak, yazılı sınavın yapılacağı son gün itibarı ile adli ve idari soruşturma sonucu görevinden alınmış olmamak, zorunlu çalışma yükümlüsü olan yerler dışındaki yönetici kadrolarına atanmak için zorunlu çalışma yükümlüsü olmamak genel özellikler olarak belirtilmiştir. Ayrıca müdür olabilmek için; müdür olarak görev yapmış olmak, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı ya da toplamda en az bir yıl bu görevleri yapmış olmak, ya da şube müdürü ya da daha üst kadrolarda görev yapmış olmak gerekmektedir. Bu sıralanan şartlardan en az birini taşımaları müdürlük için ön şarttır. Müdür yardımcısı olabilmek için de bir takım özel şartlar gerekmektedir ve yine bu şartlardan en az birini müdür yardımcısı olacak kişilerin taşınması gerekmektedir. Bu şartlar şu şekilde sıralanmıştır; müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak. Bakanlığın şube müdürü veya daha üst unvanlı kadrolarında görev yapmış olmak ya da adaylık dâhil en az iki yıl öğretmen olarak görev yapmış olmaktadır (MEB Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği, 2018).

3.3. Eğitim Denetimi

Bu bölümde Kanada, Bulgaristan ve Türkiye eğitim denetimi sistemleri incelenmiştir.

Kanada

Kanada eğitim sistemi bölgeler düzeyinde yürütülmektedir. Her bölgenin kendine ait eğitim bakanlığı bulunmaktadır. Federal devlet eğitim politikalarını oluşturmakta ve finansal anlamda yerel hükümetlere destek vermektedir. Üniversitelerle ilgili hususlarda bile bölgeler kendi sistemlerini ve kendi akreditasyon sistemlerini uygulamaktadır (Kirby, 2007). Okullar hakkındaki beklentiler ve okullara kamu tarafından yapılan kaynak temini, eğitim bölgelerinde öğrencilerle ilgili olan eğitim çıktılarının elde edilmesinde harcanan çabanın ne kadar olduğu konusundaki merakı Kanada’da giderek arttırmaktadır (Klinger, Shulha ve Deluca, 2008). Okullar sürekli olarak öğrencilerin gelişmesi ve büyümesi ile ilgili çabalar durumdadır. Bu amaçla ülke genelinde öğrencilere uygulanan PISA, TIMMS, PRILS, Pan- Kanada Test Programı (PCAP) gibi bir takım sınavlar bulunmaktadır. Bu sınavlar özellikle son yıllarda çok önem kazanmış ve sınavlardan elde edilen sonuçlara göre okullar değerlendirilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu sınav sonuçları sadece öğrencileri değerlendirmek için değil, bunun yanı sıra mevcut uygulamaların öğretmen profesyonelliğine yansımalarını değerlendirmek, mesleki gelişmeler hakkında öğretmenleri bilgilendirmek, sistem genelinde yenilemeler yapmak ve Kanada eğitim

sistemini hem ulusal hem de uluslararası düzeyde değerlendirmek için de kullanılmaktadır (Copp, 2015).

Kanada’da sınıf denetimi, öğretmen denetimi ve öğretmen rehberliği okul müdürleri kanalıyla yürütülmektedir. Okul müdürleri öğretmenlerin derslerine birkaç kez girerek sınıf gözlemlerinde bulunmaktadır. Ayrıca okul kurulları (school boards) bölgelerinde bulunan okullardaki öğretmenleri değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra öğretmenler buldukları illerdeki il eğitim bakanlıklarının veya il düzenleme kurullarının koydukları davranış kurallarına uymak zorundadır (Klinger Shulha ve Deluca, 2008).

Bulgaristan

Bulgaristan Eğitim ve Bilim Bakanlığı bünyesinde müfettişlik birimi bulunmaktadır. Bu birimde bulunanlar bakanlığın kontrol işleriyle ilgilenmektedirler. Bölgesel müfettişlik birimleri ve bu birimlerde görevli müfettişlerle eğitim denetimi yürütülmektedir. Müfettişlik birimleri Eğitim ve Bilim Bakanlığı adına araştırmaları ve denetimleri gerçekleştirmekte ve bakana sunulmak üzere raporları hazırlamaktadır. Bakanlık Müfettişleri Bölgesel birimleri idari açıdan denetlemektedir. Ayrıca yıllık faaliyetleri konusunda bakanlığa rapor sunmaktadırlar (Chairoula, 2011).

Bakanlık Müfettişleri ve Bölge Müfettişleri okul müdürleri arasından sınavla seçilirler. Her yerel kademedeki her belediye bünyesinde bir eğitim müfettişi bulunur (Chairoula, 2011). Müfettişlerin görevleri şunlardır: Yönetimin etkililiğini analiz etmek, yönetimde iş organizasyonunun iç düzenlemelere uygunluğunu denetlemek, kamu görevlilerinin görevlerini kötüye kullandıkları durumlarda, disiplin soruşturması başlatılmasını teklif etmektir. Çalışanların kurulları ihmallerini, yasadışı faaliyetlerini şikâyet etmek ve isteklerini kontrol etmektedir. Bozulmaya karşı mücadele etmek ve çıkar çatışmalarını önlemektir. İstihdamın kamu hizmet kanunu açısından uygunluğunu denetlemektir. Çatışmaları önlemek ve tespit etmek ile ilgili yasaya uygunluğu kontrol etmektir. Yetkili makamlar tarafından belirlenen diğer idari denetimle ilgili faaliyetleri yürütmektir (Chairoula, 2011).

Bölgesel düzeyde, eğitim sisteminin değerlendirilmesi Eğitim Bölge Müfettişliği uzmanları tarafından yapılmaktadır. Bu uzmanlar okul çalışmalarını bir bütün olarak değerlendirmekte, danışmanlık hizmeti vermekte, müdürlerin çalışmalarını yönetmekte, öğretmenlerin eğitim performansını denetlemekte, öğrencilerin öğrenme düzeylerini gözlemlemektedir. Ortaöğretim değerlendirilmesi için Eğitim Kalitesini Kontrol ve Değerlendirme Merkezi kurulmuştur (The Center for Control and Evaluation of the Quality of Education). Bu merkez tüm derslerde test hazırlamaktan, bu testin okullarda uygulanması, toplanan verilerin değerlendirilmesi, teknik ve yüksekokulların değerlendirilmesinden sorumludur. Yükseköğretimde değerlendirme, uzman bir devlet birimi tarafından gerçekleştirilir (Ulusal Değerlendirme ve Akreditasyon Ajansı). Bu ajansın temel amacı eğitimin kalitesini değerlendirmek ve yüksekokullardaki eğitimin Yükseköğretim Yasasıyla uyumlu olmasını sağlamaktır (Chairoula, 2011).

Türkiye

Türkiye’de eğitim denetim sistemine bakıldığında ise 14.03.2014 tarihli 6528 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile yapılan değişiklikler sonucunda Millî Eğitim Denetçiliği ve İl Eğitim Denetmenliği unvanları Maarif Müfettişi unvanıyla birleştirilmiş ve Rehberlik ve Denetim Başkanlığında görev yapan Millî Eğitim Denetçileri İl Millî Eğitim Müdürlükleri bünyesinde oluşturulan Maarif Müfettişleri Başkanlıklarına atanmıştır. 652 sayılı MEB Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Rehberlik ve Denetim Başkanlığına verilen görevlerin yerine getirilmesi amacıyla Başkanlıkta Maarif Müfettişleri görevlendirilmesi yapılmıştır (Teftiş Kurulu Başkanlığı, 2018). En son 2014 ve 2016’da yapılan düzenlemenin ardından yeni tanımlanan maarif müfettişlerinin görevleri arasında öğretmen denetimi yer almamaktadır. Dolayısıyla, öğretmenlerin ders denetimi işleri daha önce belirlenen mevzuat gereğince okul müdürlerine bırakılmıştır (Ergen ve Eşiyok, 2017).

Maarif müfettişleri MEB tarafından okul ve bakanlık kurumlarına, özel öğretim kurumlarına, gerçek ve tüzel kişilere rehberlik etmektedir. Maarif müfettişleri bakanlık veya bakanlık kontrolünde olan kurumların, denetimine sunulan hizmetlerin kontrol ve denetimini ilgili birimlerle işbirliği içinde yapmaktadır. Süreç ve sonuçların mevzuata, önceden belirlenmiş amaç ve hedeflere, performans ölçütlerine ve kalite standartlarına göre analiz etmek, karşılaştırmak ve ölçmek, kanıtlara dayalı olarak değerlendirmek, elde edilen sonuçları rapor hâline getirerek ilgili birimlere ve kişilere iletmek görevleri yine maarif müfettişlerine aittir. Ayrıca, MEB teşkilatı ile bakanlığın denetimi altındaki her türlü kuruluşun faaliyet ve işlemlerine ilişkin olarak, usulsüzlükleri önleyici, eğitici ve rehberlik yaklaşımını ön plana çıkaran bir anlayışla, bakanlığın görev ve yetkileri çerçevesinde denetim, inceleme ve soruşturmalar yapmak da maarif müfettişlerinin görevidir (MEB Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 2011). MEB Rehberlik ve Denetim Başkanlığı ile Maarif Müfettişleri Başkanlıkları Yönetmeliği (2014) ile okullardaki öğretmen-ders denetimi, müfettiş ve müfettiş yardımcılarının görev ve yetkileri arasından çıkarılarak, okul müdürlerine verilmiştir. Müfettişler sadece kurum teftişi yapmakla görevlendirilmiştir.

Çalışmada Kanada, Bulgaristan ve Türkiye öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemleri incelenmiştir. Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda ülkeler arasında bir takım benzerlik ve farklılıkların olduğu görülmüştür. Bu ülkelere ait incelenen bilgiler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Kanada, Bulgaristan ve Türkiye Öğretmen Yetiştirme, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Sistemlerinin Karşılaştırılması

Kriter	Kanada	Bulgaristan	Türkiye
Öğretmen yetiştirme	Öğretmen yetiştirmede 2 yol vardır. “eş zamanlı programlar” diğeri ise “sıralı programlar”dır. 1.Eş zamanlı programlar: Akademik alanına ait olan derslerle diğeri eğitim dersleri öğretmen adaylarınca aynı anda alınmakta, bu eğitim ya dört yıllık lisans eğitimi ile aynı zamanda ya da bir yıl yüksek lisans eğitiminde alınmaktadır. 2.Sıralı programlar: Öğretmen adaylarının dört yıllık eğitimlerinin ardından iki ile dört dönem arasında öğretmenlik alan derslerinin verildiği programları tamamlamaları beklenmektedir (CMEC; 2010 akt. Bakioğlu ve Pekince, 2018).	Öğretmen eğitiminden sorumlu 3 yol vardır. 1.Öğretmen eğitimi yüksekokulları (okul öncesi ve ilkökul öğretmenleri için), 2.Üniversiteler (her düzeyde öğretmen yetiştirmek için), 3.Teknoloji ve ekonomi bölümleri ve belli alanlarda uzmanlaşmış (daha çok mesleki eğitim için öğretmen yetiştirmektedir) üniversitelerdir (Psifidou, 2010).	Türkiye’de günümüzde öğretmen yetiştirme 2 farklı yolla gerçekleşmektedir. 1.Eğitim fakültelerinde (İlahiyat ve BESYO’larda da öğretmenlik programı mevcuttur) öğretmen yetiştirme; 2.Yükseköğretim lisans programlarından mezun olanlara Pedagojik Formasyon Eğitimi verilerek öğretmen yetiştirilmiştir (Türkiye’de Öğretmen Eğitimi ve İstihdamı, 2017).
Eğt. Yönetimi	Eğitim yönetimi bölgesel olup; her eyaletin ayrı bir eğitim bakanlığı vardır (UNESCO, 2006).	Eğitim yönetimi merkezden olup; Eğitim ve Bilim Bakanlığı vardır (Eurydice, 2018).	Eğitim yönetimi merkezden olup; Milli Eğitim Bakanlığı vardır (MEB Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK, 2011).
Yönetici olma	Öğretmenlerin yönetici olabilmek için ya yüksek lisans yapmaları ya da iki bölümden oluşan yönetici yeterlikleri programını tamamlamaları gerekmektedir. Ayrıca, bu yeterlilikler eyaletler arası farklılıklarda göstermektedir ve yöneticiler yerel kurallar nedeniyle yeniden yöneticilik lisansı almak zorunda kalabilmektedir (Taipale, 2012).	Okul yöneticisi olabilmek için pek çok kriterin var olması gerekmektedir. En az üç yıl öğretmenlik deneyimi, yüksek lisans derecesi, herhangi bir suçla karışmamış, herhangi bir sebepten görevden atılmamış ya da uzaklaştırılmamış olmak gerekmektedir (Parvanova, 2013).	Okul yöneticisi olabilmek için fakülte mezunu olmak, bakanlık kadrolarında öğretmen olarak görev yapıyor olmak, görevlendirileceği eğitim kurumunda okutacağı dersi bulunmak, yazılı sınavın yapılacağı son gün itibarı ile adli ve idari soruşturma sonucu görevinden alınmış olmamak sayılabilir (MEB Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği, 2018).
Eğitim denetimi	Öğretmenler buldukları illerdeki il eğitim bakanlıklarının veya il düzenleme kurullarının koydukları davranış kurallarına uymak zorundadır ve belirli zamanlarda kontrol edilirler. Kanada’da sınıf denetimi, öğretmen denetimi ve öğretmen rehberliği okul müdürleri kanalıyla yürütülmektedir (Klinger vd., 2008).	Eğitim ve Bilim Bakanlığı bünyesinde müfettişlik birimi bulunmaktadır. Bölgesel müfettişlik birimleri ve bu birimlerde görevli müfettişlerle eğitim denetimi yürütülmektedir (Chairoula, 2011).	Öğretmenlerin sınıf denetimi okul yöneticilerince yapılmaktadır (Ergen ve Eşiyok, 2017).

Tablo 1 incelendiğinde her üç ülkede de eğitimden sorumlu bakanlık biriminin olduğu görülmektedir. Türkiye ve Bulgaristan'da merkezi yönetim hakimken, Kanada'da her bölgenin bakanlığı ayrıdır. Yönetici olmak için hem Kanada hem de Bulgaristan'da yüksek lisans şartı varken; Türkiye'de böyle bir şart olmadığı görülmektedir. Eğitim denetimi sistemi incelendiğinde ise Kanada ve Türkiye'de sınıf denetimleri okul yönetici tarafından yapılırken; Bulgaristan'da müfettişler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışmada Kanada, Bulgaristan ve Türkiye öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemlerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçtan yola çıkarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Kanada, Bulgaristan ve Türkiye öğretmen yetiştirme sistemi açısından birbirine benzeyen ve ayrışan yönleri sahiptir. Öğretmenlik eğitimi Kanada, Türkiye ve Bulgaristan'da iki şekilde yapılmaktadır. Bunların birincisinde, öğretmen adayları fakültelerde okurken öğretmenlik mesleği ile ilgili dersleri eş zamanlı alabilmektedir. İkinci yöntemde ise her üç ülkede de bir fakülteyi bitirdikten sonra pedagojik formasyon dersleri sonradan da alınabilmektedir. Bunun yanı sıra, her üç ülkede de öğretmenlik için eğitim kurumlarında staj yapma zorunluluğu bulunmaktadır. Üç ülkede de öğretmenlikle ilgili dersler ve staj üniversiteler tarafından yürütülmektedir. Hem Bulgaristan'da hem de Türkiye'de üniversite giriş sınavı bulunmaktadır. Ancak Kanada'da üniversiteye giriş için bir sınav mevcut değildir üniversiteye girmek için en önemli ölçüt lisede alınan dersler ve bu derslerin notlarıdır (Günay ve Gür, 2009). Bulgaristan'da ve Türkiye'de öğretmen olarak atanabilmek için devletin düzenlediği bir sınava girilmesi gerekmektedir. Kanada'da böyle bir sınav bulunmamaktadır. Bulgaristan'da okul öncesi ve ilkökul öğretmenleri yüksekökul mezunu olabilirler oysa Kanada ve Türkiye'de fakülte mezunu olmaları gerekmektedir (Günay ve Gür, 2009).

Kanada ve Bulgaristan'da devlet daha üst eğitim politikalarından eğitime kaynak sağlanmasından genellikle sorumlu bulunmaktadır. Okulların yönetilmesi eyaletler ve yerel yönetimler tarafından yapılmaktadır. Bunun yanı sıra okullara yönetici seçimleri de yine yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Bulgaristan'da az sayıda olsa da devlete ait okullarda bulunmaktadır. Türkiye'de ise eğitim ile ilgili her türlü iş ve işlem yönetici atamaları dâhil Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tek elden yürütülmektedir. Okulların yönetim faaliyetlerinde yerel yönetimler söz sahibi değildir. Hem Kanada'da hem de Bulgaristan'da okul müdürü olabilmek için yüksek lisans yapmak gerekmektedir. Ancak Türkiye için böyle bir koşul aranmamaktadır (Jones, 2014). Türkiye ve Bulgaristan'da hem eğitim bakanlıklarındaki merkezi denetim teşkilat yapısı hem de illerde bulunan denetim teşkilat yapısı birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Ancak Kanada'da eğitim tamamen yerelden yürütüldüğü için merkezi bir yapı bulunmamaktadır. Eyaletlerde bulunan eğitim bölgelerindeki okul kurulları tarafından öğretmen değerlendirmeleri yapılmaktadır. Ayrıca hem Türkiye'de hem de Bulgaristan'da okullar bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Bulgaristan'daki müfettişler ve Türkiye'deki müfettişler görevleri açısından birbirlerine benzemektedir.

Hem Bulgaristan'da hem de Türkiye'de üniversiteler için akreditasyon merkezi vardır ancak Kanada'da her şey yerel düzeydeki bölgesel eğitim bakanlıkları tarafından yürütülmektedir ve akreditasyon yoktur. Kanada'da ulusal ve uluslararası sınavların önemi giderek artmaktadır. Okullar bu sınavlara göre değerlendirilmektedir. Öğretmenlerde dolayısıyla bu sınavlara öğrenci yetiştirme performansları ile değerlendirilmektedir. Kanada ve Türkiye'de sınıf denetimi ve öğretmen denetimi okul müdürleri tarafından yapılmaktadır (Parvanova, 2013; Taipale, 2012).

Özetle, her üç ülkede öğretmen yetiştirme açısından birbirine yakın uygulamalar olduğu, eğitim yöneticisinin özellikleri açısından Türkiye'de diğer iki ülkeden daha az eğitim ve niteliğe sahip olmanın yeterli olduğu, denetim açısından ise Kanada'da okul yöneticisine her yönüyle bırakılan denetimin, Bulgaristan'da eğitim bakanlığı denetçileri, Türkiye'de ise ders denetiminin okul yöneticileri, okul denetimlerinin ise eğitim bakanlığının atadığı müfettişler tarafından yürütüldüğü görülmektedir.

Eğitim ülkelerin en önemli önceliği olmak zorundadır. Bu da beraberinde tabiki gelişmeyi getirmektedir. Gelişmişliğin en belirgin özelliğinin de hiç kuşkusuz eğitilmiş insan gücü olduğu söylenebilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler eğitim sistemlerinde yapacakları değişimi dünden bugüne anlık kararlarla değil, planlayarak yapmaları gelişmelerinde önemli olduğu söylenebilir. Bu gelişimi gerçekleştirirken diğer ülkelerin uygulamalarından da faydalanmanın, önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir. Bunlar irdelenmeli, farklılık ve benzerlikler ortaya konularak, geniş bir yelpaze oluşturulmalıdır. Ancak her ülkenin kendine has dinamikleri olduğu kesinlikle unutulmamalı, eğitim sistemleri düzenlenirken buna dikkat edilmelidir.

Yukarıda anlatılanların ışığında, araştırma sonuçları göz önüne alınarak bir takım öneriler getirilmiştir. Eğitim yönetiminin, eğitim biliminin en önemli alanlarından biri olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, eğitim yöneticisi olabilmek için; en az yüksek lisans seviyesinde bir eğitim alınması, stajyer müdürlük kavramıyla hareket edilerek bir danışman müdür uygulaması getirilmesi ve uygun bir zaman diliminde bu stajyerlik eğitiminin danışmanlar tarafından verilmesi, sonunda da bir sınav yapılması ve uygulama dosyasından değerlendirme yapılması sağlanabilir. İkinci öğretim eğitim yönetimi yüksek lisans programları açılması için devlet tarafından üniversiteler finansal olarak desteklenebilir. Üniversitelerle işbirliği içerisine girilip, gerekli protokoller imzalanarak, mevcut yöneticilerin lisansüstü eğitim yapmaları sağlanabilir. Öğretmen adaylarının yerinde eğitim alabilmeleri için üniversite bünyelerinde uygulama okullarının yaygınlaştırılması sağlanabilir. Okul yöneticilerinin öğretmenlerin ders denetimini etkili bir şekilde yapabilmesi için uygulamalı eğitimler verilebilir. Okul denetimlerinin maarif müfettişleri tarafından daha etkili yapılabilmesi için "eğitim denetimi" yüksek lisans programları üniversiteler de açılabilir. Benzer araştırmalar aynı veya farklı ülkelerdeki özel okullarda yönetici olma sistemlerini karşılaştırarak yapılabilir. Aynı araştırma farklı ülkelerin eğitim sistemlerini veya bu araştırmada olduğu gibi öğretmen yetiştirme, eğitim yönetimi ve denetimi sistemlerini karşılaştırmak suretiyle yapılabilir. Öğretmen adayları, yöneticiler ve denetçiler üzerinde nitel araştırmalar yapılarak bu üç alanla ilgili zayıf ve kuvvetli yönler

saptanabilir. Bu doğrultuda yine üç alanla ilgili olarak model geliştirme çalışmaları yapılabilir. Yerel yönetimlerde “eğitim kurulları” oluşturulmak ve yetkilendirilmek sureti ile eğitime daha fazla katılmaları sağlanabilir.

Kaynakça

- Aykaç, N. ve Şahin, H. (2018). Comperative analysis of teacher education systems in Bulgaria, Poland, Russia and Turkey. *Educational Process: International Journal*, 7(7), 265-277.
- Bakioğlu, A. ve Pekince, D. (2018). *Kanada eğitim sistemi*. Bakioğlu, A. (Ed.) *Karşılaştırmalı Eğitim Yönetimi* (s.157-195). Ankara: Nobel.
- Chairoula, P. (2011). *Eğitim denetimi Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Copp, D. (2015). *Teacher-based reactivity to provincial large-scale assessment in Canada*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Maastricht University, Canada.
- Council of Ministers of Education Canada-CMEC (2008) *Education In Canada*. 14.08.2019 tarihinde <https://www.cmec.ca/Publications/Lists/Publications/Attachments/64/Education-in-Canada2008.pdf> adresinden alınmıştır.
- Delibaş, H. (2007). *Türkiye, İngiltere, Almanya ve Finlandiya biyoloji öğretmeni yetiştirme programlarının karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Erbilgin, E. ve Boz, B. (2013). *Matematik Öğretmeni Yetiştirme Programlarımızın Finlandiya, Japonya ve Singapur Programları ile Karşılaştırması*. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 156-170
- Ergen, H. ve Eşiyok, İ. (2017). *Okul müdürlerinin ders denetimi yapmasına ilişkin öğretmen görüşleri*. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3, 2-19.
- Eurydice (2018). 30.12.2018 tarihinde https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/bulgaria_en adresinden alınmıştır.
- Günay, D. ve Gür, S. B. (2009). *Dünyada üniversiteye giriş sistemleri ve ÖSS*. Türkiye'nin 2023 Vizyonunda Üniversiteye Giriş Sistemi Kongresi, Sözel Bildiri, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Gümüş, E. ve Bellibaş, M. Ş. (2015). *Amerika Birleşik Devletlerinde ve Kanada'da okul müdürlerinin genel profili ve mesleki gelişim faaliyetlerine katılım düzeyleri*. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 158-179.
- Huges, J., Laffier, J., Mamol, A., Morrison, L. Ve Petrarca, D. (2015). *Re-imagining pre-service teacher education in Ontario,Canada: A journey in the making*. Dublin Institute of Technolog, Higer Education Transformation Conference, Dublin 13.08.2019 tarihinde <https://pdfs.semanticscholar.org/0b1b/8cb1487c3ff2227c810b7df01d075c540f2f.pdf> adresinden alınmıştır.
- İdin, Ş. (2012). *Geçmişten günümüze öğretmen eğitimi ve ülkemize yansımaları*. 1.ODTÜ Doktora Öğrencileri Çalıştayı, Sözel Bildiri, ODTÜ, Ankara.
- Jones, G. A. (2014). *An introduction to higher education in Canada*. K. M. Joshi and Sae Paivandi (Ed.), *Higher education across nations* (1-38). Delhi: B. R. Publishing.
- Kirbiy, D. (2007). *Reviewing Canadian post-secondary education: Post-secondary education policy in post-industrial Canada*. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*, 65, 1-24.

- Kinger, D. A., Shulha, L. M. ve Deluca, C. (2008). Teacher evaluation, accountability and professional learning: The Canadian Perspective. *Rev. Pensamiento Educativo*, 43, 209-222.
- Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği (2018). Resmi Gazete 21.06.2018 Tarih 30455 Sayılı. 30.12.2018 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180621-8.htm> adresinden alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği (2017). Resmi Gazete 20.08.2017 Tarih 30160 Sayılı. 30.12.2018 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170820-1.htm> adresinden alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Denetim Başkanlığı ile Maarif Müfettişleri Başkanlıkları Yönetmeliği Resmi Gazete 24.05.2014 tarih ve 29009 sayılı. 30.12.2018 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140524-18.htm> adresinden alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011). Resmi Gazete 14.09.2011 Tarih 28054 Sayılı. 30.12.2018 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/09/20110914-1.htm> adresinden alınmıştır.
- Millî Eğitim Temel Kanunu (1973). 30.12.2018 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> adresinden alınmıştır.
- Morgan, C. (2011). Educatin in Canada: Pursuit of educational quality and equity. *Reviata Espanola de Educacion Comparada*, 18, 125-156.
- Mugo, P. ve Wolhuter, C. C. (2016). Concept, Types and Approaches to Comparative Education. T. Manichander içinde, *Comparative Education* (s. 1-49). Maharashtra: Laxmi Book Pub.
- Özkan, H. H. ve Çelikten, Y. (2017). Milli eğitim sisteminin örgütsel yapısı ve maarif müfettişleri alt sisteminin işleyişi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 965-990.
- Parvanova, Y. (2013). School manegement and school evaluation: a comparative analysis between Bulgarian and Japanese experience. 08.12.2018 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/272574982_School_management_and_school_evaluation_a_comparative_analysis_between_Bulgarian_and_Japanese_experience adresinden alınmıştır.
- Pravitami (2018). 08.12.2018 tarihinde [https:// pravitami.bg//10906](https://pravitami.bg//10906) adresinden alınmıştır.
- Psifidou, I. (2010). Training teachers in Bulgaria: Changing Learning Paradigms. In K. G. Karras & C. C. Wolhuter (Eds.), *International Handbook on Teacher Education Worldwide; Issues and Challenges*. Athens: Atrapos Editions.
- Taşdan, M. (2009). *Kanada eğitim sistemi*. Balcı A.(Ed.) *Karşılaştırmalı eğitim sistemleri* (363-376). Ankara: Pegem Akademi.
- Tebliğler Dergisi (2018). 2735 Sayılı Tebliğler Dergisi. 30.12.2018 tarihinde https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_12/13170041_9_cizelgeveesaslar.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye’de Öğretmen Eğitimi ve İstihdamı (2017). Türkiye’de Öğretmen Eğitimi ve İstihdamı: Mevcut Durum ve Öneriler. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığı

30.12.2018 tarihinde http://www.egitim.hacettepe.edu.tr/belge/OgretmenEgitimi-istihdam_Raporu.pdf adresinden alınmıştır.

Taipale, A. (2012). International survey on educational leadership. A survey on school leader's work and continuing education. *Finnish National Board of Education and the Author*, 12, 4-49.

Teftiş Kurulu Başkanlığı (2018). Türk eğitim sisteminde teftişin tarihi gelişimi 02.01.2019 tarihinde <http://tkb.meb.gov.tr/www/turk-egitim-sisteminde-rehberlik-ve-denetimin-tarihsel-gelisimi/icerik/9> adresinden alınmıştır.

Türkoğlu, A. (1983). Fransa, İsveç ve Romanya Eğitim Sistemleri Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 121.

UNESCO (2006). 30.12.2018 tarihinde <http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/Canada.pdf> adresinden alınmıştır.

Ültanır, G. (2000). Karşılaştırmalı Eğitim Bilimi Kuram ve Teknikler. Ankara: Eylül.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.

Yüksek Öğretim Kanunu (1981). 2547 Sayılı Kanun. 30.12.2018 tarihinde <http://www.yok.gov.tr/documents/37915040/38672190/2547+say%C4%B1%C4%B1%20Y%C3%BCksek%C3%B6%C4%9Fretim+Kanunu.pdf/954efd63-dec8-4584-8bc9-b3a58968f2da> adresinden alınmıştır.

Korunan Alan Kaynak Değerlerine İlişkin Ziyaretçi Tercihlerinin Sosyal Medya Verileri Kullanılarak Belirlenmesi

Sevgi Öztürk

Kastamonu Üniversitesi
Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi
orcid.org/0000-0002-3383-7822

Sena Ayvadoğlu

Kastamonu Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
orcid.org/0000-0002-8273-9292

Eren Özben Kütahyalı

Kastamonu Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
orcid.org/0000-0003-1508-3198

Merve Kalaycı Kadak*

Kastamonu Üniversitesi
Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi
orcid.org/0000-0003-1109-050X

Ahmet Saat

Kastamonu Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
orcid.org/0000-0003-4090-8868

Özge Köleoğlu

Kastamonu Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
orcid.org/0000-0003-1278-7368

Öz

Hızla artış gösteren teknolojik gelişmeler, sosyal medya kullanımını da arttırmıştır. Bireyler sosyal medyada fotoğraflar ve videolar paylaşarak, bir alanın tanınırlığını arttırabilmektedir. Bu alanlardan bazıları korunan alanlardır. Korunan alanların kaynak değerleri, ziyaretçiler tarafından sosyal medya paylaşımı yapılmasına olanak sağlamaktadır. Çalışma alanı olarak Küre Dağları Milli Parkı (KDMP) seçilmiştir. Sosyal medya uygulaması olan Instagram üzerinden KDMP etiketiyle yapılan paylaşımlar incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Ayrıca katılımcılara sosyal medya üzerinden alana ilişkin bir anket uygulanmış ve anket verileri ki-kare analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçları ve Instagram'dan elde edilen veriler karşılaştırılarak, birbirlerini doğrulama durumu tespit edilmiştir. Sonuç olarak ise alanın kaynak değerlerinden ön plana çıkanlar/geri planda kalanlar tespit edilmiş ve öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Korunan Alan, Koruma, Instagram, Sosyal Medya, Ki-kare Testi

Determination of Visitor Preferences for Protected Areas Resource Values Using Social Media Data

Abstract

In today's world, the rapid increase in technological developments raised the use of social media. Individuals can increase the recognition of an area by sharing photos and videos on social media. Some of those popular areas are the protected areas. Protected areas resource values enable visitors to share in social media. Kure Mountains National Park (KDMP) is selected as a study area. On social media application Instagram, the shares made with KDMP tag are examined and classified. In addition, a questionnaire about the field is applied to the participants via social media. The questionnaire data are subjected to chi-square analysis. Analysis results and the data obtained from Instagram are compared to determine the verification status of each other. As a result, the prominent / subordinated resource values of area are determined and suggestions are made.

Keywords: Protected Area, Conservation, Instagram, Social Media, Chi-Square Test

1. Giriş

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler ile birlikte sosyal medya kullanımı da gün geçtikçe artmaktadır. Günlük hayatta bilgiye erişmek için hızlı çözümler geliştiren sosyal medya uygulamaları, kullanıcılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Günümüzde popülerliği hızla artan uygulamalardan biri de Instagram adlı uygulamadır. Instagram, son yıllarda hızlı yeni bir araç olarak ortaya çıkan, mobil fotoğraf yakalama ve paylaşma hizmetidir. Ekim 2010'da piyasaya sürüldüğünden beri 150 milyondan fazla kayıtlı kullanıcı ile Instagram, popüler bir fotoğraf (video) çekme uygulaması haline gelmiştir. Ayrıca, kullanıcıların resimlerini ve videolarını tanımlamak için # sembolünü kullanarak altyazı eklemelerini ve diğer kullanıcıları etiketlemelerini ya da bunları göndermeden önce @ işaretini (gönderilerinden referans verilen kullanıcının hesabına etkili bir şekilde oluşturarak) etiketlemelerini veya bunlardan bahsetmelerini sağlar (Hu ve ark.,2014). Çoğunlukla kişilerin Instagram hesaplarında paylaşım yapmak için özel bir fon olarak kullanabilecekleri alanları tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Estetik ve doğal özellikleri ile ön planda olan, genellikle bünyesinde güzel manzaralar barındıran alanların daha çok tercih edildiği bilinmektedir. Manzara noktalarıyla paylaşım yapmak için tercih edilen bu alanlardan birisi de korunan alanlar olmaktadır.

Korunan alanlar, biyolojik çeşitliliğin, doğal ve kültürel kaynakların korunması için önemli araçlardan biridir (Arpa, 2011; Çetin ve Şevik, 2016). En önemli korunan alan türlerinden biri olan milli parklar, geçmişte yalnızca insan faaliyetlerinin yasaklandığı ya da sınırlandırıldığı alanlar olarak algılanırken; günümüzde özellikle bilimsel değeri yanında estetik değeriyle de koruma altına alınan, sahip oldukları kaynak değerleri ile rekreasyonel kullanımlara olanak tanıyan, toplumun fizyolojik, psikolojik, ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunan alanlar olarak görülmektedirler. Bu alanlar; vejetasyon, yaban yaşamı, ilginç jeolojik formasyonları, su ögeleri gibi kaynak değerlerine sahip olması ile insan kullanımına da belirli ölçüde izin vermektedir (Öztürk, 2005; Türker ve Öztürk, 2013; Çetin ve Şevik, 2015). Kullanıcılar bu kaynak değerlerini Instagram, Facebook gibi sosyal medya ağlarında paylaşarak alanların tanınırlığını artırmaktadır. Ancak, hassas ekosistemlere sahip bu alanlar ziyaretçiler nedeniyle müdahale görebilmekte ve baskı altında kalmaktadır (Alaeddinoğlu vd., 2013). Bu nedenle sürdürülebilir koruma-kullanma dengesini sağlayabilmek için yönetim stratejilerinin belirlenmesinde insanlar ile yaban yaşamı arasındaki çatışmaların incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir (Masabo, 2013). Çalışmada sosyal medya ağlarında, Küre Dağları Milli Parkı (KDMP) paylaşımları ve yapılan anket çalışması bulguları neticesinde çıkan sonuçların analiz edilerek; alanın kaynak değerlerine ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

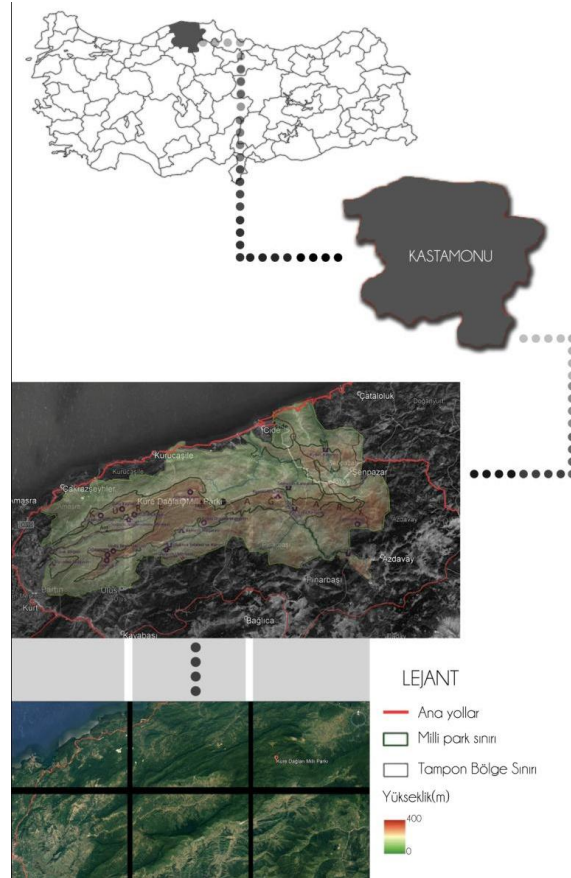
2. Materyal ve Yöntem

KDMP, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Küre Dağları üzerinde, Kastamonu ve Bartın il sınırları içerisinde yer alır. 37.753 ha büyüklüğünde olup, çevresinde 134,366 ha alan tampon bölge olarak ayrılmıştır. Türkiye' de tampon bölge kavramı ilk kez bu alan için kullanılmıştır. Alanın toplam büyüklüğü 172.119

ha'dır. Milli parkın bulunduğu bölge içinde hiçbir yerleşim birimi bulunmamakta, sosyal hayat milli parkın yakın çevresinde devam etmektedir. Milli Park tampon sınırında 8 ilçe, 123 köy bulunmaktadır (Şekil 1) (URL-1). Yakın çevresi için fiziksel ve sosyal anlamda bir eşik niteliğindedir.

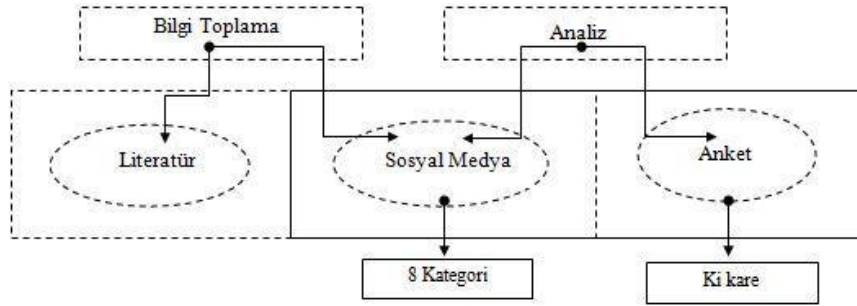
Doğal, kültürel ve estetik kaynak değerleri açısından oldukça zengin olan alan, 07.07.2000 tarihinde Türkiye'nin katılımcı bir anlayışla sınırları çizilen ilk milli parkı olarak ilan edilmiştir (Öztürk, 2005, Öztürk vd.,2018). KDMP günümüzde tehlike altındaki "Karadeniz Nemli Karstik Orman" ekosistemlerinin en iyi yabancı örneklerine sahip ve Avrupa'da korunması gereken 100, Türkiye'de ise 9 Orman Sıcak Noktası içinde yer almaktadır (Görmüş ve ark., 2015). Milli park taşıdığı ekosistem, fauna ve flora özellikleri dolayısıyla 2000 yılında "Milli Park" statüsü, 2012 yılında ise PAN Parks sertifikası olarak Türkiye'nin ilk, Dünya'nın ise 13. PAN Parks sertifikalı alanı olmuştur (Atmış, 2009; Şen ve Güngör, 2018). Kanyonlar ve mağaralar açısından Türkiye'nin en zengin noktalarından biri olarak kabul edilen Milli Park aynı zamanda Toros Dağları'ndan sonra Türkiye'nin en önemli ikinci karstik alanıdır (Akbulut ve ark., 2015).

KDMP, Uzun Devreli Gelişim Planı Haritasında yer alan planlama kararlarına göre; mutlak koruma bölgesi, hassas koruma (yabancı) bölgesi, sürdürülebilir kullanım bölgesi, kontrollü kullanım bölgesi ve tampon bölge olarak 5 sınıfa ayrılmıştır (URL-2).

Şekil 1. KDMP sınırları

Çalışma 3 aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir (Şekil 2). Birinci aşamada; ulusal ve uluslararası literatür araştırması yapılarak alan hakkında bilgilere ulaşılmıştır. İkinci aşamada; çalışmanın temelini oluşturan sosyal medya analizi için, Instagram uygulamasından son iki yılda paylaşılan fotoğraf ve videolar taranmıştır. Üçüncü aşamada Google form eklentisi ile sosyal medya kullanıcılarına yönelik olarak, KDMP'na ilişkin bir anket hazırlanmıştır.

Şekil 2. Çalışma yöntemi

Daha sonra yapılan paylaşımlar; manzara, hayvanlar, bitkiler, yiyecek, doğa sporları, su ögeleri, kişi pozu, mimari yapı olmak üzere 8 kategoriye ayrılmış ve taranan fotoğrafların kategoriler bazında yoğunluğu hesaplanmıştır (Tablo 1).

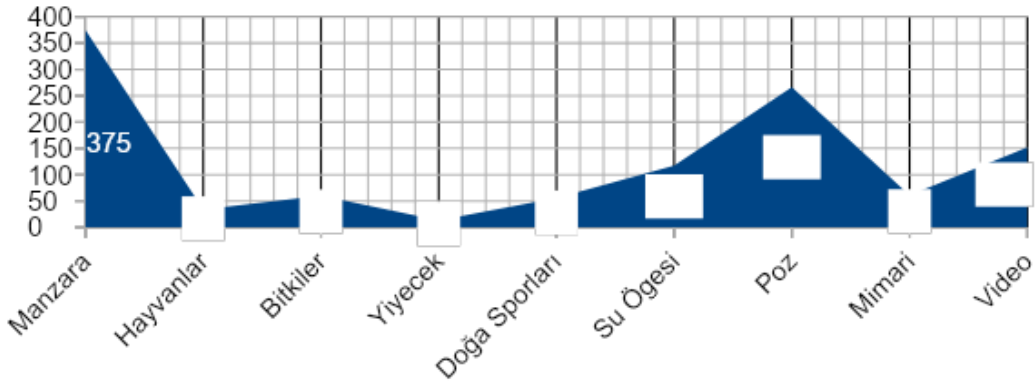
Tablo 1. Fotoğraf Kategorileri ve Tanımları (Hausman ve ark., 2017' ndan geliştirilmiştir)

Kategori adı	Kategori tanımı
Manzara	KDMP' nin manzara alanlarını içeren fotoğraflar
Hayvanlar	Alandaki yaban hayatına ilişkin fotoğraflar
Bitkiler	Bitki örtüsüne ilişkin fotoğraflar
Yiyecek	Yöresel ya da alana özel yiyecek fotoğrafları
Doğa Sporları	Kış sporları, trekking gibi alanın izin verdiği spor çeşitlerine ilişkin fotoğraflar
Su Ögeleri	Milli Park'ın kaynak değerlerinden suya ilişkin fotoğraflar
Kişisel Poz	Ziyaretçilerin ya da yakınlarının fotoğrafları
Mimari	Alanda bulunan mimari yapı fotoğrafları

Anket, sosyal medya platformları üzerinden paylaşılarak 102 ayrı Facebook, Twitter ve Instagram kullanıcısı tarafından yanıtlanmıştır. Katılımcılara, KDMP ve yaptıkları paylaşım tercihleri hakkında toplam 16 soru sorulmuş olup, bunlardan ilk üçü, katılımcıların demografik yapısına ilişkin sorulardır. Evet/hayır seçenekleri ile ilerleyen sorularda paylaşım yapmak istedikleri kategoriler sorgulanmıştır. Anket çalışması sonucunda elde edilen verilerin, birbirleriyle ilişkisini ortaya koymak amacıyla; verilere SPSS 20.00 paket programı ile kıkare istatistiksel analizi uygulanmıştır. Çıkan analiz sonuçlarının, Instagram tarama sonuçları ile karşılıklı durumları tespit edilerek verilerin yorumlamaları gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Çalışmada, sosyal medya verilerinin sayısal ve oransal durumunun ortaya koyulması için anket verileri ve Instagram uygulamasında yapılan veri taramasının kullanılması uygun görülmüştür. Günümüzde Instagram uygulamasının fotoğraf paylaşımındaki artan popülerliği, medya paylaşımı ve kullanıcılara kolay erişebilirliği sebebiyle önemli bir veri kaynağı olduğu düşünülmektedir. KDMP için yapılan çalışmada, son iki yıl içerisinde aktif kullanıcılar tarafından paylaşılan "#küredağları" etiketi ile paylaşılmış fotoğraf ve videolar taranmış, 982 adet fotoğraf ve 152 adet video ile toplamda 1.134 adet sosyal medya paylaşımına ulaşılmıştır. Fotoğraflarda ana konulara dayalı bir sınıflandırma yaklaşımı benimsenmiş (Richards & Friess, 2015); manzara, hayvanlar, bitki, yiyecek, doğa sporları, su öğeleri, kişi pozu ve mimari yapı olmak üzere 8 kategoriye ayrılmış ve fotoğraf sayımı bu sınıflandırmaya göre gerçekleştirilmiştir. Instagram uygulamasında kategorilere göre paylaşımlar şöyledir (Şekil 3): Manzara için 375, kişisel poz için 266, su ögesi için 117, mimari öğeler için 61, bitkiler için 60, doğa sporları için 56, hayvanlar için 34, yöresel yiyecek içecek için 13, fotoğraf paylaşıldığı ve ayrıca 152 video paylaşıldığı tespit edilmiştir.

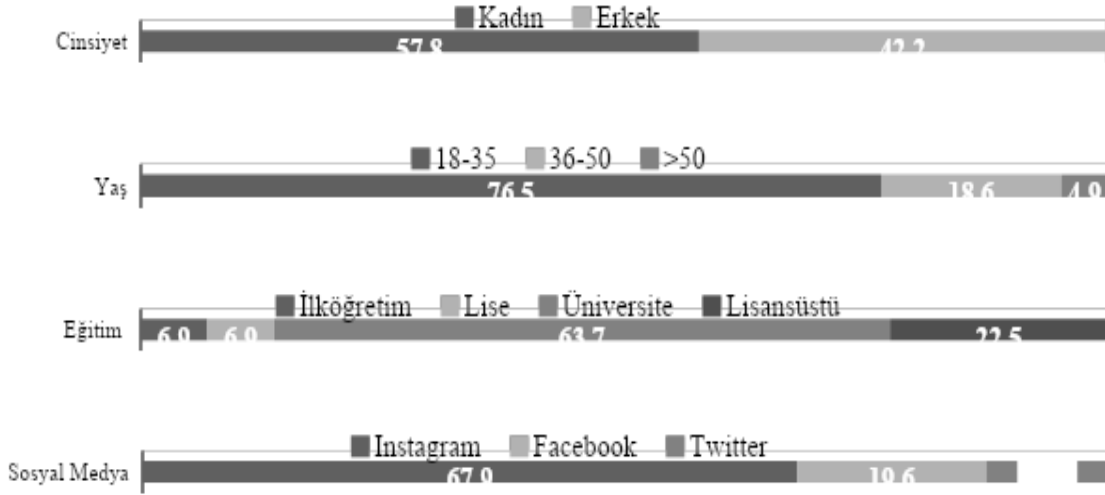

Şekil 3. Instagramda #küredağları Etiketi İle Paylaşılmış Fotoğrafların Dağılımı (2017-2018).

Ayrıca çalışmada Instagram uygulamasından elde edilen sınıflandırma sonuçlarının ötesinde Google form eklentisi ile anket formu oluşturulmuştur. Bu şekilde, KDMP özelinde paylaşım tercihleri üzerine kurgulanan anket çalışması ile katılımcıların alanı ziyaret ederken deneyimledikleri yada deneyimlemek istedikleri kategorilerin belirlenmesi bağlamında Instagram uygulaması verileri ile örtüşüp örtüşmedikleri tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylece; KDMP için cazibe kaynak değerlerinin belirlenebileceği öngörülmektedir.

102 katılımcının %57,8'i kadınlardan, %42,2'si erkeklerden oluşmaktadır. Bu kişilerin %76,5'i 18-35 yaş aralığında, %18,6'sı 36-50 yaş aralığında, %4,9'u ise 50 yaş üstündedir. Katılımcılar eğitim durumlarına göre; %6,9 ilköğretim, %6,9 lise, %63,7 üniversite, %22,5 lisansüstü olarak ayrılmaktadır. Anketin hedef kitlesinin tamamı sosyal medya kullanıcısı olan kişilerdir. Bu bağlamda katılımcıların % 67,9' u

Instagram, % 19,6' sı Facebook, % 12,7' si ise Twitter kullanıcısı olarak belirlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Anket Katılımcılarının Demografik Yapısı

Kategorilere göre fotoğraf paylaşım durumunun sorgulandığı soruda; kadınların %19'u, erkeklerin ise %42'si manzarayı tercih ederek, *manzara* kategorisini birinci sıraya taşımışlardır. İkinci sırada ise, kadınlar tarafından doğa sporları tercih edilirken, erkekler tarafından kişi pozü seçeneği tercih edilmiştir. Paylaşım için en az tercih edilen seçenek ise; yaban hayatı ve su öğeleri olmuştur. Yöresel yemekler ise hiç tercih edilmemiştir.

Yaş grupları arasındaki karşılaştırmada ise, katılımcıların 36-50 yaş aralığında %39'u; 18-35 yaş aralığında ise %28'i manzara fotoğrafı paylaştıklarını belirtmişlerdir.

Eğitim durumuna göre en yüksek oranda tercih edilen seçenek yine manzara fotoğrafları olmuştur. İkinci sırada doğa sporları tercih edilmiştir. Eğitim seviyesi yükseldikçe, manzara dışındaki su öğeleri, doğa sporları, mimari yapı gibi tercihlere de eğilim görülmektedir. Genel eğilimin tespit edildiği bu kısımdan sonra, ki-kare (χ^2) testine tabi tutulan veriler arasında istatistiksel açıdan ilişki bulunup bulunmadığını belirlemeye yarayan P (Asymp. Sig.) değerleri (Uzgören ve Uzgören, 2007; URL-3; Kalaycı ve Öztürk, 2018) incelenmiş ve aşağıdaki durumlar tespit edilmiştir.

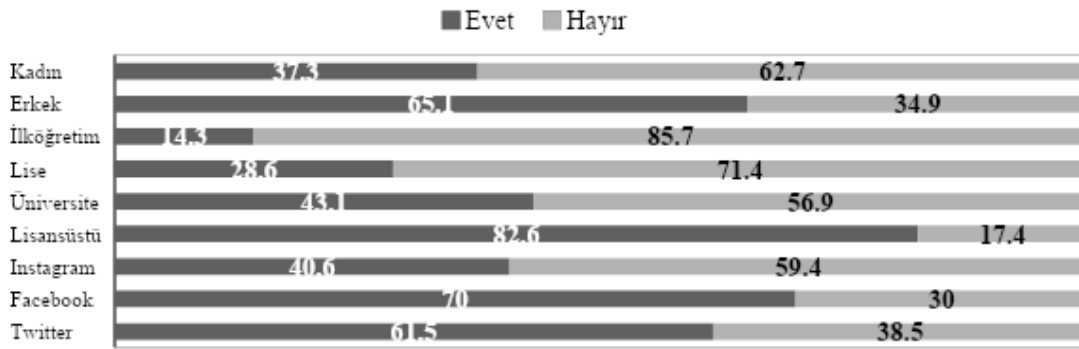
Katılımcıların KDMP'nda fotoğraf çekme durumlarının sorgulandığı soruda; cinsiyet, eğitim durumu ve kullanılan sosyal medya çeşidine göre istatistiki olarak ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Fotoğraf çekmeye ilişkin istatistiki ilişki durumu

	X ²	P*
Cinsiyet	7,708	0,005
Eğitim	15,853	0,001
Sosyal Medya	6,305	0,043

*P<0,05

Kadınların %37,3' ü, erkeklerin %65,1' i evet seçeneğini tercih ederek 0,005 anlam düzeyinde bir ilişki ortaya koymuştur. Eğitim durumu ilköğretim olanlardan %14,3' ü, lise olanlardan %28,6' sı, üniversite olanlardan %43,1' i, lisansüstü olanlardan %82,6' sı evet seçeneğini tercih etmiştir ve 0,001 anlam düzeyinde ilişki ortaya koymuştur. Sosyal medya kullanım tercihlerine göre; Instagram kullananlardan %40,6' sı, Facebook kullananlardan %70' i, Twitter kullananlardan %61,5' i evet seçeneğini işaretleyerek 0,043 anlam düzeyinde bir ilişki ortaya koymuştur (Şekil 5).

Şekil 5. Katılımcıların KDMP'nda Fotoğraf Çekme Durumları

Katılımcıların KDMP'nda fotoğraf çekmeleri ve paylaşımlarına yönelik soruların bazılarında anlamlı farklılıklar ortaya koydukları gözlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. KDMP için istatistiki olarak ilişki bulunan veriler

Anket Sorusu	İlişki Bulunan Kategori	P*
KDMP'nda sosyal medya hesaplarınızda paylaşımınız oldu mu?	Cinsiyet	0,01
KDMP, manzara fotoğrafları çekilmesi açısından uygun mudur?	Eğitim Durumu	0,01
KDMP'nda mevsim geçişlerini gösteren manzara fotoğrafları çeker misiniz?	Yaş Grubu	0,02

*P<0,05

Katılımcıların sosyal medya hesaplarında KDMP fotoğrafları paylaşma durumunun sorgulandığı soruda; kadınların %30,5' i paylaşım yaptıklarını ifade ederken, erkeklerin %55,8' i paylaşım yaptığını ifade etmiştir. Cinsiyete göre sosyal medya paylaşımı yapmış olanlar arasında 0,01 anlam düzeyinde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Fotoğraf paylaşımı yapmış olmak için, alan ziyareti şart değildir. Bu soru kapsamında kendi çektiğiniz fotoğraf gibi bir kısıtlama özellikle yapılmamıştır. Çünkü KDMP sosyal medya üzerinden çeşitli kişi, kurum ve kuruluş tarafından da bahsedilen bir yerdir.

Katılımcıların KDMP'ni manzara fotoğrafı çekmek açısından uygun bulma durumlarının sorgulandığı soruda; yalnızca eğitim durumuna göre istatistiki olarak 0,01 anlam düzeyinde ilişki olduğu tespit edilmiştir. İlköğretim mezunu olanların %65,7' si, lise mezunu olanların %71,4' ü, üniversite mezunu olanların %96,9' sı, lisansüstü mezunu olanların %100'ü KDMP'nın manzara değerinin olduğunu düşünmektedir.

Katılımcıların KDMP'nda mevsim geçişlerinin fotoğraflanmasına ilişkin durumlarının sorgulandığı soruda; yalnızca yaş grubuna göre istatistiki olarak 0,02 anlam düzeyinde ilişki olduğu tespit edilmiştir. 18-35 yaş grubundaki katılımcıların %82,1' i, 36-50 yaş grubundaki katılımcıların %52,6' sı, 50 yaş ve üstü grubundaki katılımcıların ise %40' ı KDMP'nın mevsim geçişlerini yansıtan manzarasının fotoğrafını çekmek isteyeceğini belirtmiştir.

Ankette katılımcılara yöneltilen diğer sorularda istatistiki olarak ilişki bulunamamıştır. Bu sorular ve P değerlerinin olduğu tablo aşağıda verilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. KDMP İçin İstatistiki İlişki Bulunmayan Veriler

	KDMP'nda bitki fotoğrafları çeker misiniz?	KDMP'nda hayvan fotoğrafları çeker misiniz?	KDMP'nda su öğeleri fotoğrafları çeker misiniz?	KDMP'nda yöresel yemek fotoğrafları çeker misiniz?	KDMP'nda geleneksel mimari fotoğrafları çeker misiniz?	KDMP yapıları, doğal manzara ile uyumlu mu?	KDMP'nda kişisel poz verilecek yerler mevcut mu?
	P*	P*	P*	P*	P*	P*	P*
Cinsiyet	0,92	0,183	0,317	0,18	0,53	0,757	0,374
Yaş	0,154	0,083	0,317	0,221	0,371	0,966	0,65
Eğitim	0,238	0,182	0,489	0,196	0,136	0,56	0,733
Sosyal Medya	0,675	0,848	0,361	0,785	0,173	0,787	0,264

*P<0,05

KDMP için yapılan bu ankette yukarıdaki tabloda yer alan sorular için istatistiki olarak bağımlılık bulunamamıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Instagram uygulaması üzerinden yapılan taramada, 982 adet fotoğraf ve 152 adet video ile toplamda 1.134 adet sosyal medya paylaşımına ulaşılmıştır. Paylaşımlar çalışma kapsamında belirlenen kategorilere göre değerlendirildiğinde; manzara ve kişisel poz kategorileri açık ara önde tercih edilmiştir. Yöresel yemekler kategorisi sadece 13 katılımcı tarafından tercih edilerek en az tercih edilen paylaşım kategorisi olmuştur.

Anket verileri analiz edildiğinde çıkan sonuçlar, Instagram verilerini kısmen destekler niteliktedir. Manzara seçeneği yapılan anketlerde de daha fazla tercih edilmiş, yöresel yemek seçeneği ise hiç tercih edilmeyerek, Instagram verileriyle paralellik sergilemiştir. Ayrıca eğitim durumuna göre manzara sorgulandığında; eğitim durumu ile doğal manzara farkındalığının doğru orantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi yükseldikçe manzara tercihiyle birlikte doğa sporları kategorisi de daha fazla tercih edilir duruma gelmiştir. Ayrıca katılımcıların fotoğraf çekme merakının sorgulandığı soruda; eğitim durumu ile KDMP'nda fotoğraf çekme durumu arasında doğrusal bir orantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Demografik verilerden cinsiyete göre kıyaslama yapıldığında; erkek katılımcıların KDMP'nda daha fazla fotoğraf çektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum milli parkın ziyaretçilerinin daha çok erkekler olduğu sonucunu da işaret etmektedir.

Yaş kategorilerine göre manzara farkındalığı sorgulandığında; yaş ile manzara farkındalığı arasında ters orantı olduğu tespit edilmiştir. Bu da daha yüksek tahsilli olan katılımcıların genellikle genç yaşta bireyler olmasının getirdiği bir durum olduğu düşünülmektedir.

KDMP'nda bitki, hayvan, su öğeleri, yöresel yemek, geleneksel mimari öğeler, doğal manzara ile olan uyum ve kişisel poz çekme tercihlerinin sorgulandığı sorularda; hiçbir demografik veriye göre istatistiki olarak ilişki bulunamamıştır. Çünkü bitki ve hayvan varlığı, doğal manzara, geleneksel mimari öğeler ve su öğeleri milli parkın kaynak değerlerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Kullanıcılar bu kaynak değerlerini görmek ve bu alanları deneyimlemek için milli park ziyareti yapmaktadırlar. Dolayısıyla herhangi bir kritere (cinsiyet, yaş, eğitim) göre değişiklik göstermesi beklenmemektedir.

KDMP'nın en önemli kaynak değerlerinden biri olan yaban hayatının çok da tercih edilmemesinin nedeninin, ziyaretçilerin hayvanlarla bir arada bulunabilecekleri imkanların/aktivitelerin bulunmaması olduğu düşünülmektedir. Bazı yurtdışı örneklerde olduğu gibi yaban hayvanlarının beslenme noktaları ve saatleri belirlenerek, ziyaretçilere uzaktan gözlem yapma imkanı sunulabileceği düşünülmektedir. Ayrıca KDMP sınırları içerisinde yer alan bazı noktalarda sunulan yöresel lezzetlerin paylaşım için tercih edilmiyor olmasının nedeninin; lezzetlerin sunumları ve tanıtımları konusunda bazı eksikliklerin bulunması olduğu

düşünülmektedir. Bu bağlamda yaban hayatı ve yöresel lezzetler için geliştirilecek bazı basit çözümler vasıtasıyla, alan tanınırlığına katkıda bulunulması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, G., Atmuş, E., Günşen, H. B. (2015). Farklı İlgi Guruplarının Milli Park Algıları Üzerine Bir Değerlendirme: Küre Dağları Milli Parkı Örneği. Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 15(1):133-145.
- Alaeddinoğlu, F., Türker, N., Can, A.S., Öztürk, S. (2013). Basic Characteristics, Motivations, and Activities of Ecotourists: A Case Of Lake Van Basin Area, Turkey, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 3, p. 91-107.
- Atmuş, E. (2009). "PAN Parks" Sürecindeki Küredağları Milli Parkı İçin Bir Örnek: Majella Milli Parkı. Orman Av Dergisi, 4 (2009):8-14.
- Çetin, M., Şevik, H. (2016). Evaluating the recreation potential of Ilgaz Mountain National Park in Turkey. Environ Monit Assess 188: 52. <https://doi.org/10.1007/s10661-015-5064-7>
- Çetin, M., Şevik, H. (2016). Assessing Potential Areas of Ecotourism through a Case Study in Ilgaz Mountain National Park. Tourism - From Empirical Research Towards Practical Application 82-110. <https://doi.org/10.5772/62573>.
- Görmüş, S., Atmuş, E., Artar, M., Özkazanç, N. K., Günşen, H. B. (2015). Küre Dağları Milli Parkı Köy Tasarım Rehberleri (Bartın Bölümü). Orman Fakültesi Yayınları: 10, 234 s. ISBN: 978- 605-9895-05-07
- Hausman, A., Toivonen, T., Slotow, R., Tenkanen, H., Moilanen, A., Heikinheimo, V., Di Minin, E. (2017). Social Media Data Can Be Used to Understand Tourists' Preferences for Nature-Based Experiences in Protected Areas. A journal of the Society for Conservation Biology. Volume11, Issue1. <https://doi.org/10.1111/conl.12343>
- Hu, Y., Manikonda, L., Kambhampati, S. (2014). What we instagram: A first analysis of instagram photo content and user types. Proceedings of the Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media, 595-598.
- Kalaycı, M., Öztürk, S. (2018). Recreational Activity Habits of Undergraduate Students and Factors Affecting Their Habits: The Case of Kastamonu University Landscape Architecture Department Students. Recent Researches on Social Sciences. 231-241. Krakow.
- Masabo, J. (2013). Evaluating Effectiveness Of Mitigation Measures Forconflict Resolution Between Humans And Protected Areas, Case study; Maktau Area in Taita Taveta Region, Kenya. Ankara University Graduate School Of Natural And Applied Sciences, Yüksek Lisans Tezi, Department Of Landscape Architecture, Ankara.
- Öztürk, S., (2005). Kastamonu-Bartın Küre Dağları Milli Parkı'nın Rekreasyonel Kaynak Değerlerinin İrdelenmesi. Süleyman Demirel üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 2, 138-148.
- Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., Kalaycı, M. (2018). Classification and Ranking of Ecotourism Resources of Küre Mountains National Park. International Journal of Trend in Research and Development, Volume:5(2), 181-183.

- Türker, N., Öztürk, S., (2013). Perceptions of Residents Towards The Impacts of Tourism in the Küre Mountains National Park, Turkey, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 4 No. 2.
- Richards, D.R. & Friess, D.A. (2015). A rapid indicator of cultural ecosystem service usage at a fine spatial scale: content analysis of social media photographs. *Ecol. Indic.*,53, 187-195.
- Şen, G., Arıca, B. (2018). Analysis of Land Use/Land Cover Changes Following Population Movements and Agricultural Activities: A Case Study in Northern Turkey. *Applied Ecology and Environmental Research* 16(2):2073-2088. http://dx.doi.org/10.15666/aeer/1602_20732088
- URL-1. Erişim adresi: <http://www.kdmp.gov.tr/sayfa/kure-daglari-milli-parki> Erişim tarihi: 4.12.2018.
- URL-2. Erişim adresi: <https://www.kdmp.gov.tr/kdmp-hakkinda/kdmp-udgp-haritasi> Erişim tarihi: 22.2.2019.
- URL-3. Erişim adresi: <http://www.ekonomianaliz.com/p/> Erişim tarihi: 13.2.2019.
- Uzgören, N., Uzgören, E. Dumlupınar Üniversitesi lisans öğrencilerinin memnuniyetini etkileyen bireysel özelliklerin istatistiksel analizi - hipotez testi, ki-kare testi ve doğrusal olasılık modeli. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:17 S:173-192.
- Yenilmez Arpa, N. (2011). Türkiye’de korunan alanların belirlenmesi, planlanması ve yönetimi sürecinde katılımcılığın değerlendirilmesi: Sultan Sazlığı Milli Parkı. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Ankara.

Etik Liderlik Davranışının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi¹

Sibel Erol

Karabük Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
orcid.org/0000-0003-2448-9042

Halime Gökteş Kulualp*

Karabük Üniversitesi
Safranbolu Turizm Fakültesi
orcid.org/0000-0002-1485-3026

Öz

Bu çalışma, yöneticilerde etik liderlik davranışını etkileyen demografik özellikleri belirlemeye yönelik yapılmıştır. Etik, iş dünyasında gün geçtikçe daha da önemli bir konuya haline gelmektedir. İşletme içerisinde etik bir ortamın sağlanabilmesi için etik değerleri benimsemiş ve etik liderlik özelliği taşıyan bireylere gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda, işletmeye etik davranmayı aşılacak olan yöneticilerdir. Dolayısıyla, öncelikle örgüt içerisinde liderin etik davranması gerekmektedir. Bu amaçla, çalışmada yöneticilerin etik liderlik özelliklerini etkileyen bazı değişkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın veri seti 389 otel yöneticisinden oluşmaktadır. Elde edilen verilerin analizinde t-testi, Anova ve Tukey testleri kullanılmıştır. Etik liderlik ile mezuniyet durumu, işletmedeki konum ve işletmenin bulunduğu il değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Fakat, cinsiyet, medeni durum, işletmenin türü değişkenlerinin etik liderlik üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik, Demografik Değişkenler, Yönetici, Turizm Sektörü.

Gönderilme Tarihi

10.07.2019

Kabul Tarihi

25.09.2019

An Investigation of Ethical Leadership Behavior with Respect to Some Variables

Abstract

This study was conducted to determine the demographic characteristics that affect the ethical leadership behavior of managers. Ethics has become an important issue in the business world. In order to provide an ethical environment, individuals who adopt ethical values and have ethical leadership characteristics are needed. In this context, they are managers who will instill ethical behavior in the enterprise. Therefore, the leader must act ethically in the organization. For this purpose, some variables that affect the ethical leadership characteristics of managers have been tried to be determined. The data set of the study consists of 389 hotel managers. The t-test, Anova and Tukey tests were used to analyze the data. Significant relationships were found between ethical leadership and graduation status, location in the enterprise and province where the enterprise was located. However, gender, marital status, type of business have no significant effect on ethical leadership.

Keywords: Ethical Leadership, Demographic Variables, Manager, Tourism Sector.

1. Giriş

Etik kelimesi yaşamın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle iş alanında etik değerler önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Etik değerleri benimserken iş görenler kendilerine bir yol gösterici aramaktadır. Bu yol göstericiler genellikle üst düzey bir yönetici veya çalışanın yakınındaki alt düzey yöneticilerden oluşmaktadır. Bu nedenle etik, bireylerin iş yaşantısında ve özel yaşantısında neyi yapması gerektiğini ve nasıl yapması gerektiğini, hangi davranışların hayati öneme sahip olduğunu gösteren önemli bir değerdir (Sezgül, 2010: 244).

¹ Bu çalışma Karabük Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda yapılan "Duygusal Zekânın Etik Liderlik Davranışı Üzerindeki Etkisi: Turizm İşletmeleri Yöneticileri Üzerine Bir Uygulama" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*Yazışma adresi. Email: halimegoktas@karabuk.edu.tr

Etik liderlik organizasyonlar için hayati önem taşımaktadır (Coyne ve Bell ve Merrington, 2013: 27). Etik liderler örgütteki çalışanlara karşı oldukça dürüstlerdir ve karşılardakilerin de dürüst olmasını beklerler. Yaptıkları her işe etik değerler düzeyinde önem verirler (Sezgül, 2010: 245). Etik liderlik özelliği taşıyan yöneticiler işgörenlerine ahlaki açıdan örnek olurlar. Onları motive ederler. Verdikleri kararlar ve uyguladıkları arasında tutarlılık söz konusudur. Etik liderler hiçbir koşulda dürüstlükten taviz vermezler (Aslantaş ve Dursun, 2006: 113). Etkili bir etik lider ahlaki açıdan inandırıcı bir rol model olmalıdır. Adil, dürüst ve başkalarını önemseyen lider başkaları tarafından önemsenir. Liderler eğer bu bahsedilen olgulara sahip değillerse takipçileriyle etkileşimleri zayıf, başarısız ve tutarsız lider olurlar (Brown ve Mitchell, 2010: 584). Etik lider, etik standartların anlaşılması, desteklenmesi ve benimsenmesine odaklanmıştır. Bu liderler, örgütteki kişilerin etik standartlara uygun davranmalarını sağlarlar. Etik liderler örgütteki çalışanlara karşı oldukça dürüstlerdir ve karşılardakilerin de dürüst olmasını beklerler. Yaptıkları her işe etik değerler düzeyinde önem verirler (Sezgül, 2010: 245). Etik liderlik örgütün ayakta kalabilmesi, büyümesi ve uzun vadede etkililiğini arttırması için gereklidir (Pickeet, 2005: 44).

Etik; bireylerin insan ilişkilerinde nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen değerlerdir (Coyne ve Bell ve Merrington, 2013: 31). Lider; bireyleri etkileyebilen ayrıca başka bireylere ait yetenek ve beceriler ile kendi yetenek ve becerilerine odaklanan kişidir. Alçakgönüllü olan liderler takipçilerinin inanç ve değerlerine saygı gösterirler. Örgüte ait misyon ve vizyonu takipçilerine benimsetirler (Winston ve Patterson, 2006: 6). Etik liderlik ise kişilerarası ilişkilerde normatif değerlere uygun bir biçimde yönetim tarzı sergileyebilen ve bu yönetim tarzını güçlendirebilen ahlaki düşünme biçimini benimsemiş liderliktir (Tuna ve Yeşiltaş, 2013:191). Etik liderler uzun vadeli düşünen, doğru kararlar alarak aldıkları bu kararların sonuçlarını kabullenen, mütevazı, adil, sorumluluk sahibi, saygılı kişilerdir (Mihelic ve Lipicnik ve Tekavcic, 2010: 31).

Örgütler belirledikleri misyon ve vizyonlarına ulaşabilmek adına etik değerlere önem vermelidir. Etik değerleri ihlal ettikleri durumlarda örgütün maddi ver manevi kayıplarının olabileceğini ön görmelilerdir. Örgütün bu tür olumsuzluklara uğramaması için örgütte görevli yöneticilerin etik liderlik özelliği taşımaları gerekmektedir (Dertli, 2014: 23). Etik değerlere önem vermeyen işletmeler birçok olumsuzlukla karşılaşabileceklerdir. Etik değerleri ihlal ettikleri için hedefledikleri karlılığı yakalayamayacaklardır (Monahan, 2012: 57). İşletmeler amaçlarına ulaşabilmek ve kârlılığını arttırabilmek amacıyla etik değerleri benimsemelidir (Yavuz, 2015: 5). Bahsedilen ve yöneticilerde bulunması gereken bu etik değerler; olumlu insan ilişkileri, açıklık, insancıl (hümanist) olma, bağlı olma, hukukun üstünlüğünü kabullenme, sevgi-saygı ve hoşgörü ile demokrasi, hak ve özgürlükleri savunma, emeğe saygılı olma ve hak edileni sunma, adil, laik, insan haklarına bağlı, dürüstlük ve doğruluk ilkesini benimsemiş, tarafsız ve sorumluluk bilincinde olma ve yasal olmayan emirlere karşı direnme şeklinde sıralanabilir (Aksoy, 2012: 18). Etik liderler içerisinde buldukları örgütte yer alan tüm çalışanlara karşı dürüst ve adildirler. Yaptıkları her işte etik değerlere önem gösterirler (Sezgül, 2010: 245). Ahlaki açıdan da

örnek olan etik liderler dürüstlükten asla taviz vermezler (Aslantaş ve Dursun, 2006: 113).

Turizm gibi emek yoğun hizmet sektörlerinde adil olma, dürüst ve tarafsız olma iş kalitesini arttırmak için önemli bir unsur niteliğinde olabilir (Ural, 2003; Çevirgen ve Üngüren, 2009). Tarafsız olan, iş görenine adil davranan bir işletme yöneticisinin içinde bulunduğu örgütün başarısız olma ihtimali düşüktür (Barutçugil, 2004; Özkalp ve Kirel, 2005). Yapılan bu araştırmanın amacı, turizm işletmelerinde görevli yöneticilerin etik liderlik tarzlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir.

2. Etik Liderlik

Etik liderlik; kişisel eylemler ile kişilerarası ilişkileri uyumlu bir şekilde kullanarak takipçileri ile iyi ilişki kurabilen ve olumlu kararlar alabilen kişilere yöneliktir (Fred, vd. 2011: 204). Etik lider cesaret verici, yol gösterici ve güçlendirici özelliğe sahiptir. Çalışanlarını teşvik ederek onlara sorumluluk duygularının kazandırıp çalışanların kendi kendilerine yeterli olmalarını sağlar (Christian, vd. 2006: 347). Etik liderler yapılacak en doğru şeyin ne olduğu ile ilgilenip bu soruya odaklanırlar (Mayer ve Kuenzi ve Greenbaum, 2010: 8). Yapacakları her eylemde başkalarının onur ve haysiyetine önem gösterirler. Başkalarının onur ve haysiyetlerine saygılı bir şekilde işlerini gerçekleştirirler. Bu hareketleri ile hem işletme karlılığını arttırıp hem de işletmelerine ve kendilerine toplumsal değer kazandırır (Ponnu ve Tennakoon, 2009: 22). Takipçilerine karşı kaliteli ilişkiler oluşturan etik liderlerin karar ve davranışları takipçilerine yöneliktir. Bu durum da etik lider ve takipçileri arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir (Heres, 2010: 4).

Etik liderler, etik ilkeleri benimsemelidir. Bu etik ilkelerin benimsenebilmesi için uygun bir kurum kültürünün oluşmuş olması gerekir. Etik değerlere sahip olan yönetici için uygun bir etik kültürü yok ise liderler bu kültürü kendileri oluşturmalıdır. Kurum kültürünün güçlü ya da zayıf olması liderin etkinliğini belirlemektedir (Çengelci, 2014: 22).

Etik liderlerin sahip olması gereken birtakım özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler (Aksoy, 2012: 27);

- Organizasyonda etik standartların uygulanmasını sağlamak ve bu konuda çalışanlara destek olmak,
- Örgütte yer alan çalışanların etik davranışlar sergilemesine destek olmak ve etik değerleri ihlal eden işgörenlere karşı hoş görülmesi olmamak,
- Başkalarına bu etik standartlar konusunda örnek olmak,
- Karar verirken etik standartlara karşı hassas olmak ve kararlarının sonuçlarının etik açıdan sorgulamak,
- Çalışma süresince etik standartlara uygun davranan çalışanlara öncelik vererek çalışanlara her zaman yol gösterici olmak, olarak sıralanmaktadır.

Literatüründe etik liderlikle ilgili yaklaşımlar, Burns'un Etik Liderlik Yaklaşımı ve Heifetz'in Etik Liderlik Yaklaşımı şeklinde sıralanmaktadır. *Burns'un Etik Liderlik*

Yaklaşımı, Burns tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre; liderlere ait temel rol, ahlaki sorunlara ve konulara yönelik farkındalık yaratma ve kişiler arası çatışma durumunu analiz etmedir. Liderler açgözlülük, korku, kin gibi olumsuz duyguları bir tarafa bırakarak eşitlik, adalet, özgürlük, hümanizm ve barış gibi ahlaki değerleri benimser ve astlarının bu değerleri geliştirmesi için çaba gösterir (Güney, 2006: 140). *Heifetz'in Etik Liderlik Yaklaşımı* ise Ronald Heifetz tarafından 1994 yılında "Leadership Without Easy Answers" adlı kitapta konu edilmiştir. Bu yaklaşıma göre liderin temel görevi, işgörenlerine çatışma durumlarında yardımcı olma, çatışma durumunu çözme ve çatışma durumunu etkin bir şekilde yönetme ile verimli çözümler üretme olarak belirlenmiştir. Liderler sorunların çerçevesini belirleyip, çatışmalar ile ilgilenir. Kişi ya da gruplara bu sorunlar ile ilgili belirli sorumluluk yüklemektedir (Güney, 2006: 141). Ronald Heifetz'e göre lidere ait belirli sorumluluklar vardır. Bunlar çalışanlar arasındaki çatışmaları çözme ve çatışma sonrasında ortaya çıkan değişimleri yönetebilme olarak ifade edilmiştir (Dertli, 2014: 28).

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Çalışma kapsamında, etik liderlik davranışının demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Literatüre etik liderlik konusunda katkı sağlayarak turizme yeni araştırma alanı oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca turizm yöneticilerinin etik liderlik ile ilgili farkındalığını arttırmakta bu araştırmanın amaçlarındanadır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evreni, Batı Karadeniz bölgesi turizm işletmeleri yöneticilerinden oluşmaktadır. Tüm turizm işletmelerine ulaşılabilirliğin güç olması ve finansal kaynak eksikliği nedeniyle ayrıca veri toplamada sıkıntılar oluşabileceği için araştırma TR81 Düzey 2 bölgesi olarak sınırlandırılmıştır. Araştırmanın yapıldığı iller, belirtilen kısıtlardan dolayı, kolayda örnekleme şeklinde belirlenmiştir.

Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan toplam tesis sayısı 558'dir TR 81 Düzey 2 illerinde toplam tesis sayısı 207'dir. Belediye belgeli konaklama tesislerinde (165x3) 495, Turizm işletme belgeli tesislerde (42x5) 210 yönetici, toplamda 705 yönetici olduğu varsayılmıştır. 700 kişilik ana kütle büyüklüğünü temsil edecek örneklem büyüklüğü 248' dir (Sekaran, 2003). Ulaşılan cevaplayıcı sayısı 389'dur. Dolayısıyla, ulaşılan örneklem sayısının evreni temsil ettiği söylenebilir. Genel anlamda araştırma sorusu, etik liderliğin hangi demografik değişkenlere göre nasıl bir farklılık gösterdiği üzerine odaklanmaktadır.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın amacına dayalı olarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

- **H1:** Yöneticilerin etik liderlik davranışları cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermektedir.
- **H2:** Yöneticilerin etik liderlik davranışları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir.

- **H3:** Yöneticilerin etik liderlik davranışları medeni durum değişkenine göre farklılık göstermektedir.
- **H4:** Yöneticilerin etik liderlik davranışları mezuniyet durumu değişkenine göre farklılık göstermektedir.
- **H5:** Yöneticilerin etik liderlik davranışları işletmenin bulunduğu il değişkenine göre farklılık göstermektedir.
- **H6:** Yöneticilerin etik liderlik davranışları hukuki yapı değişkenine göre farklılık göstermektedir.
- **H7:** Yöneticilerin etik liderlik davranışları yöneticilik deneyimi değişkenine göre farklılık göstermektedir.
- **H8:** Yöneticilerin etik liderlik davranışları işletmenin konumu değişkenine göre farklılık göstermektedir.

3.4. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada, Etik liderliği ölçmek için Türkçe kullanımına uygunluğu, geçerliliği ve güvenilirliği Tuna ve diğerleri (2012) tarafından gerçekleştirilen Brown vd. (2005) nin geliştirdikleri 10 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçek (1) Hiç Katılmıyorum, (2) Az Katılıyorum, (3) Orta Düzeyde Katılıyorum (4) Çok Katılıyorum, (5) Tamamen Katılıyorum ifadelerinden oluşan 5'li Likert ölçek şeklinde kullanılmıştır. Brown vd. (2005)'nin geliştirdikleri bu 10 ifadeli ölçeğin etik liderliği ölçmek için güvenilir bir ölçek olduğu kabul edilmiştir (Yeşiltaş ve Çeken ve Sormaz, 2012: 26; Arslantaş ve Dursun 2008: 117).

3.5. Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırmada Bartın, Karabük ve Zonguldak illerinde görev yapan 389 otel yöneticisinden veri toplanmıştır. Tanımlayıcı özellikler, frekans ve yüzde istatistikleri, etik liderlik düzeylerini belirlemek amacıyla ise ortalama ve standart sapma istatistikleri yapılmıştır. Yöneticilerin demografik değişkenlere göre etik liderlik özelliklerinin farklılaşmasının incelenmesinde t-testi, Tek Yönlü Anova ve Tukey testlerinden yararlanılmıştır.

4. Araştırmanın Bulguları

4.1. Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Etik liderlik ölçeğine ait güvenilirlik analizi sonuçları incelendiğinde etik liderlik ölçeğinin genel güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) $\alpha=0,744$ olarak hesaplanmıştır. Etik liderlik ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin değeri örneklem hacminin yeterliliğini (KMO=0,743), Bartlett testi ise faktör analizinin uygulanabilirliğini ($\chi^2=2568,755$; $p<0,000$) ortaya koymuştur. Ölçekte yer alan ifadeler tek bir boyut altında toplanmıştır.

4.2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamına giren yöneticilerin %33,7'si kadın, %66,3'si erkektir. Katılımcıların %38'i 37-47 yaş arasındadır. Araştırmaya dâhil olan katılımcıların %64,3'ü evlidir. Araştırmaya katılan yöneticilerin %45'i lise eğitim seviyesine sahiptir. Yöneticilerin sektörel deneyimleri incelendiğinde yöneticilerin %53,7'si 11 yıl ve üzeri

deneyime sahiptir. Araştırma %48,8 ile üst kademe yönetici, %40,4 ile alt kademe yöneticilerden oluşmaktadır. Yöneticilerin %32,4'ü Bartın, %24,22'si Zonguldak, %43,4'ü Karabük illerinde çalışmaktadır. İşletmenin Hukuki Yapısı incelendiğinde örnekleme oluşturan bölgedeki yöneticilerin %40,1 Turizm İşletme Belgeli, %59,9 Belediye Belgeli konaklama tesisinde çalışmaktadır.

4.3. Hipotezlerin Test Edilmesine İlişkin Bulgular

Bu bölümde hipotezleri test etmek amacıyla etik liderlik ölçeğine ilişkin analizlere yer verilmiştir. Demografik değişkenler ile etik liderliğe ilişkin t-testi analiz sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Etik Liderlik ile Cinsiyet, Medeni Durum, İşletmenin Hukuki Yapısı Değişkenleri Arasındaki Farklılığın İncelenmesi

Boyutlar/Faktörler	Değişkenler	Gruplar	Ort $\bar{X}$	s.s.	t	P
Etik Liderlik	Cinsiyet	Kadın	3,49	0,71	1,02	0,30
		Erkek	3,41	0,71		
	Medeni Durum	Evli	3,45	0,73	0,32	0,74
		Bekâr	3,42	0,68		
	İşletmenin Hukuki Yapısı	Turizm İşletme Belgeli	3,39	0,79	1,11	0,26
		Belediye Belgeli	3,47	0,66		

*p<0,05

Etik liderliğin cinsiyet, medeni durum ve işletmenin hukuki yapısı değişkenleri ile oluşturulan t-testi sonuçlarına göre; etik liderlik boyutu ile cinsiyet değişkeni arasında ($p=0,30$; $p>0,05$) düzeyinde, etik liderlik ile medeni durum değişkeni arasında ($p=0,74$; $p>0,05$) düzeyinde ve etik liderlik ile işletmenin hukuki yapısı değişkenleri arasında ($p=1,11$; $p>0,05$) düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu durumda ankete katılım sağlayan yöneticilerin kadın veya erkek olması, evli veya bekar olması, turizm işletme belgeli veya belediye belgeli tesislerde çalışması etik liderliği etkilememektedir.

Araştırmada etik liderlik ile demografik değişkenler arasındaki farklılığı belirlemek amacıyla Anova ve Tukey testlerinden de yararlanılmış ve analiz sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Etik Liderliğin Demografik Değişkenler ile Karşılaştırılması

Boyutlar/ Faktörler	Değişkenler	Gruplar	Ort $\bar{X}$	s.s.	F	p	Tukey
Etik Liderlik	Mezuniyet Durumu	İlköğretim	3,61	0,72	5,86	0,00*	2-4
		Lise	3,30	0,67			
		Ön lisans	3,42	0,70			
		Lisans ve üzeri	3,67	0,74			
	Yaş	25 ve altı	3,43	0,58	1,26	0,28	-
		26-36	3,40	0,70			
		37-47	3,38	0,74			
		48-58	3,49	0,71			
		59 ve üstü	3,65	0,67			
	İşletmedeki konum	Üst Kademe	3,47	0,69	4,24	0,01*	2-3
		Orta Kademe	3,68	0,76			
		Alt Kademe	3,33	0,71			
	Yöneticilik Deneyim	1-5 yıl	3,35	0,65	0,80	0,44	-
		6-10 yıl	3,47	0,75			
		11 yıl ve üzeri	3,45	0,72			
	İşletmenin Bulunduğu İl	Bartın	3,43	0,64	17,75	0,00*	1-2, 2-3
		Zonguldak	3,78	0,67			
		Karabük	3,25	0,72			

p<0,05 (1: İlköğretim, 2: Lise, 3: Önlisans, 4: Lisans ve üzeri) ^{1,2,3,4} gruplar arasındaki fark önemlidir.

p<0,05 (1: 205 ve altı, 2: 26-36 yaş, 3: 37-47 yaş, 4: 48 yaş ve üzeri) ^{1,2,3,4} gruplar arasındaki fark önemlidir.

p<0,05 (1: Üst Kademe, 2: Orta Kademe, 3: Alt Kademe) ^{1,2,3} gruplar arasındaki fark önemlidir.

p<0,05 (1: 1-5 yıl, 2: 6-10 yıl, 3: 11 yıl ve üzeri) ^{1,2,3} gruplar arasındaki fark önemlidir.

Etik liderlik ile demografik değişkenler incelendiğinde mezuniyet değişkeninin (F=5, 86 p=0, 00*) etik liderlik davranışı sergilemede farklılığa yol açtığı tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında oluştuğunu ortaya koymak amacıyla yapılan Tukey testi sonucuna göre ($\bar{X}$ = 3, 67) lisansüstü eğitim seviyesindeki yöneticinin ($\bar{X}$ = 3, 30) lise eğitim seviyesindeki yöneticilere göre daha fazla etik liderlik davranış sergilediği söylenebilmektedir.

İşletmedeki konum değişkeninin etik liderlik davranışı sergilemeye göre farklılığı incelendiğinde (F=4, 24 p=0, 01*) düzeyinde farklılık görülmektedir. Bu farklılığın hangi değişkenlerden kaynaklandığını görmek için yapılan Tukey testi sonucuna göre alt kademe yöneticiler ile orta kademe yöneticiler arasında farklılık görülmektedir. Aritmetik ortalama değeri ($\bar{X}$ = 3, 68) olan orta kademeli yöneticiler alt kademe yöneticilere göre daha fazla etik liderlik özelliğini taşımaktadır.

Etik liderlik ile işletmenin bulunduğu il değişkeni arasında (F=17, 75 p=0, 00) düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Yapılan Tukey testi sonucuna göre ($\bar{X}$ = 3, 78) aritmetik ortalama değeri ile Zonguldak ilindeki yöneticilerin Bartın ve Karabük illerindeki yöneticilere göre daha fazla Etik liderlik özelliği taşıdıkları söylenebilmektedir.

Yapılan araştırmada etik liderlik yaş değişkeni ve yöneticilik deneyimi değişkenine göre farklılık göstermemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Emek yoğun bir sektör olan turizm sektöründe işgörenlerin daha verimli ve işletmenin hizmet kalitesinin üst düzey olabilmesi için yöneticilerin belirli liderlik vasıflarına sahip olması gerekmektedir. Liderlik vasfına sahip olmayan bir yöneticinin bulunduğu turizm işletmelerinde her zaman yolunda gitmeyen birtakım olaylar olacaktır. Elbette ki liderlik vasfına sahip yöneticinin de bulunduğu işletmede çeşitli olumsuzluklar yaşanacaktır. Fakat liderlik vasfı gelişmiş bir yönetici bu olumsuzlukları etkili bir şekilde ortadan kaldırma konusunda yetenekli bir yapıya sahip özellik göstererek işgörenlerin ve müşterilerin takdirini kazanacaktır.

Etik liderler, örgütte yer alan işgörenlerin davranışlarını yönlendiren, etik standartları geliştiren ve bu standartları uygulayan kişilerdir (Çengelci, 2014: 1). Etik liderlik örgütün ayakta kalabilmesi, büyümesi ve uzun vadede etkililiğini koruması ve artırması için gerekli bir liderlik türüdür (Pickeet, 2005: 44). Etik liderler grubunda yer alan kişilerin hak ve onurlarına saygılı bir şekilde hareket edebilen kişilerdir (Christian, vd. 2006: 346). Çalışma yaşamı boyunca etik değerlerden vazgeçmeyerek bu etik değerleri kullanan yöneticiler, çalışanlarının motivasyonlarını arttırarak onların performansının en üst düzeye çıkmasını sağlayacaklardır. Aynı şekilde duygusal zekâsı yüksek yöneticiler de karşısındaki insanların duygu ve düşüncelerini en iyi şekilde anlayarak etkili kararlar verebileceklerdir. Dolayısıyla turizm sektörü gibi insan memnuniyetinin hedeflendiği tüm sektörlerde bu durum kaçınılmaz olmaktadır.

Etik, yaşamın her alanında önemsenmesi gereken bir değerdir. İşletmelerin verimliliğini arttırması ve çalışanların örgüte değer vermesi için etik standartların benimsenmesi gereklidir. Bu nedenle de etik liderlik işletmeler için hayati öneme sahiptir. Etik liderlik özelliğine sahip bir yönetici yaşamının her alanında etik değerleri benimseyerek bu etik değerleri geliştirici düzenlemeleri araştırır. Çalışanlarına karşı adil ve hoşgörülü yaklaşan etik lider her çalışanına aynı muameleyi göstererek çalışanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları tarafsız bir şekilde çözüme kavuşturur. Bu sayede de örgüt motivasyonunu her zaman yüksek tutar.

Araştırma TR81 Düzey 2 illerinde görevli turizm işletmeleri yöneticilerinin etik liderlik tarzını etkileyen demografik değişkenleri belirlemeye yönelik yapılmıştır. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar doğrultusunda lisansüstü eğitim seviyesindeki yöneticinin daha fazla etik davranış sergilediği söylenebilmektedir. Eğitim seviyesindeki artışın, etik liderlik davranışı sergilemeyi de pozitif yönde etkilediğinden söz edilebilir. Aynı şekilde orta kademeli yöneticilerin alt kademe yöneticilere göre daha fazla etik liderlik özelliğini taşıdığı araştırma sonuçlarından elde edilmiştir. Bu durum yöneticilik kademesi arttıkça etik değerlere sahip çıkma anlayışının da arttığı düşüncesini ortaya çıkarabilir. Araştırma kapsamına giren TR81 Düzey 2 illerinden Zonguldak ilindeki yöneticiler Bartın ve Karabük ilinde görevli yöneticilere göre daha fazla etik liderlik özelliği taşımaktadır. Araştırmanın literatüre

katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırma farklı turistik alanlar ya da farklı sektörlerde uygulanarak farklı bulgular elde edilebilir.

Kaynakça

- Aksoy, S. (2012). *Etik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının örgütsel performansa etkisi üzerine bir araştırma*. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze/ Kocaeli.
- Arslantaş, C. ve Dursun, M. (2008). Etik liderlik davranışının yöneticiye duyulan güven ve psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinde etkileşim adaletinin dolaylı rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1(8), 111-128.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. 1. Baskı, İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Brown, M. E ve Mitchell, M.S. (2010). Ethical and unethical leadership: exploring new avenues for future. *Research Business Ethics Quarterly*, 4(20), 583-616.
- Christian J. Resick, C. J., Hanges, P. J., Dickson, M.V. ve Mitchelson, J. K. (2006). A cross-cultural examination of the endorsement of ethical leadership. *Journal of Business Ethics* (63), 345-359, DOI 10.1007/S10551-005-3242-1.
- Coyne, J., Bell, P., ve Merrington, S. (2013). Exploring ethics in intelligence and the role of leadership. *International Journal of Business and Commerce*, 10(2), 27-32.
- Çengelci, E. (2014). *Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.
- Çevirgen, A., ve Üngüren, E. (2009). Konaklama İşletmelerinde Etik İklim ve İş Tatmini İlişkisi. *10. Ulusal Turizm Kongresi*, 21-24.
- Dertli, E. M. (2014). *Etik liderlik davranışlarının ve iş tatmininin çalışanların tükenmişlik duygularına etkisi: amprik bir çalışma*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı İnsan Kaynakları ve Örgütsel Değişim Bilimi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Fred O., Walumbwa, F.D., Mayer, D. M., Peng Wang, P., Wang, H., Workman, K. & Christensen, A.L. (2011). Linking ethical leadership to employee performance: the roles of leader-member exchange, self-efficacy, and organizational identification, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, (115), 204-213.
- Güney, S. (2006). Ahlaki liderliğin kavramsallaştırılması ve ahlaki yönetimde liderliğin rolü, *Yönetim ve Ekonom Dergisi*, 13(1), 135- 148.
- Heres, L. (2010). Ethical leadership: a variform universal phenomenon [https://Www.Law.Kuleuven.Be/Integriteit/Egpa/Egpa2010/Heres Lasthuizen_Ethical-Leadership-A-Variform.Pdf](https://Www.Law.Kuleuven.Be/Integriteit/Egpa/Egpa2010/Heres>Lasthuizen_Ethical-Leadership-A-Variform.Pdf) (Erişim: 30.05.2016).
- Mayer, D.M., Kuenzi, M. ve Greenbaum R. L. (2010). Examining the link between ethical leadership and employee misconduct: the mediating role of ethical climate. *Journal of Business Ethics* (95), 7-16.
- Mihelič, K. K., Lipičnik, B. ve Tekavčič, M. (2010). Ethical leadership. *International Journal of Management & Information Systems Fourth Quarter*, 5(14), 31-42.

- Monahan, K. (2012). A review of the literature concerning ethical leadership in organizations. *Emerging Leadership Journeys*, (5)1, 56-66.
- Pickett, M. C. (2005). Understanding ethical leadership. *Asbbs E-Journal*, 1(1), 44- 54.
- Ponnu, C.H. ve Tennakoon, G. (2009). The association between ethical leadership and employee outcomes-the malaysian casen. *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 1(14), 21-32.
- Sezgül İ. (2010). Liderlik ve etik: geleneksel, modern ve postmodern liderlik tanımları bağlamında bir değerlendirme. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(7), 239-251.
- Tuna, M. ve Yeşiltaş, M. (2013). Liderliğin etik boyutu: etik liderliğin otel işletmelerindeki iş görenler tarafından algılanması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 184-209.
- Tuna, M., Bircan, H., ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: antalya örneği.
- Özkalp, E. ve Kirel, Ç. (2005). Örgütsel Davranış. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 26(2), 143-156.
- Ural, T. (2003). İşletme ve Pazarlama Etiği. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Winston, B. E ve Patterson, K. (2006). An integrative definition of leadership. *International Journal of Leadership Studies*, (1)2, 6-66. ISSN 1554-3145.
- Yavuz, N. (2015). Çalışanların etik liderlik algılamalarının iş tatminini artırma yönündeki etkisi: telekomünikasyon firmasında amprik bir çalışma. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları ABD, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Yeşiltaş, M. Çeken, H., ve Sormaz, Ü. (2012). Etik liderlik ve örgütsel adaletin örgütsel sapma davranışları üzerindeki etkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 17-39.

Fetih Sonrası İstanbul'un İskânı¹ Değişen Şehirli ve Evini 1455-1471 Kaynakları Üzerinden Okumak

İbrahim Canbulat*

orcid.org/0000-0002-6096-3058

Öz

Bu makale Osmanlı Evi: Strüktür ve Formun Evrimi (Canbulat, *The Ottoman House / Evolution of Structure and Form*, 2017) başlıklı araştırmanın bir bölümü olarak gelişti. İstanbul, Osmanlı evinin gelişiminde Bizans-Osmanlı senkretiği ve devamında evrimi açısından çok önemli bir yer tutar. Fetih'in hemen ardından başarılı bir sosyal mühendislik projesi olarak İstanbul'un İskânı gerçekleştirilmiştir. Sürgünlerle de desteklenen nüfus kazandırma işlevi ve gelen nüfusun kentsel iş bölümüne katılımları, bir Türk – İslam yerleşme dizgesi olan mahallelerin oluşturulması ile gerçekleşmiştir. Bu araştırma yalnızca konutu çalışma alanı olarak ele almaktadır. Zaten İstanbul'un kentsel dokusunun ana öğeleri olan saray, cami, imaret, medrese, çarşı ve benzeri kamusal yapılar çok sayıda araştırma ve yayına konu olmuş bulunmaktadır. Yazının girişinde Fetih öncesi ve hemen sonrası Konstantiniyye'nin sosyal ve fiziki olarak ne noktada olduğu incelenmektedir. Fetih'ten iki yıl sonra gerçekleştirilen 1455 ve İstanbul'un iskânının sonuçlarını saptamak için yapılan 1477 Tahrirleri, iskanın niteliği hakkında çok ayrıntılı bilgi sağlamaktadır. Bunlar kadar önemli diğer bir kaynak ise 1470–1471 gibi tamamlanmış bulunan Fatih Vakfiyelerinde bulunan el-Akarat bölümüdür ki iki tahrir arasında anlamlı bir kesit vermektedir. Başlangıçta iskân için Bizans–Konstantiniyye evinin kullanılmış olduğu kesindir. Tahrirler ve Fatih Vakfiyeleri hanelerle ilgili sosyal bilgi yanında evlerin özellikleri ve durumu ile ilgili olarak da önemli bilgiler de vermektedir. Bu araştırma ile “Osmanlı Evi”nin en belirleyici özelliği olacak ahşap yapının ilk örnekleri olan çartakları Bizans manastırlarında buluyor ve zaman içinde tadilatlar ve özellikle gurfeler şeklinde ortaya çıkan muktes yapılarla yaygınlık kazanmaya başladığını görüyoruz.

Anahtar Sözcükler: İstanbul'un İskânı, Fetih Sonrası İstanbul Evleri

Habitation of Constantinople after the Conquest Changing of the City Dwellers and their Houses

Abstract

This article has developed as a chapter of the research on the (Canbulat, *The Ottoman House / Evolution of Structure and Form*, 2017). Istanbul has unique position in the development of the Ottoman house in terms of Byzantine - Ottoman syncretism and its evolution in continuity. Immediately after the conquest of Istanbul, as a successful social engineering project inhabitation of İstanbul was carried out. The inhabitation supported by exiles and the participation of the population in urban economy is accomplished by the formation of neighborhoods as Turk - Islam settlement organizations. This research deals only with “houses” as a study area. Already the monumental elements of İstanbul's urban structure, palaces, mosques, imarets, madrasas, bazaars and similar public structures have been subject to numerous research and publications. This

¹ Bu makaleyi, yayına hazırlanması aşamasında Prof. Dr. Ömür Bakırcı ve Prof. Dr. Mete Turan okudular, eleştirdiler ve bana yol gösterici öneriler yaptılar. Her ikisine de katkılarından dolayı teşekkür ederim.

*Yazışma adresi. Email: ibrahim@canbulat.com.tr

article first examines what social and physical states of Constantinople just before and after the conquest. 1455, two years after the conquest, and 1477 surveys, which was carried on determining the consequences of the inhabitation of Istanbul, provide very detailed information about the characteristics of the dwellers as well as their habitat. Another source further and not less important than these is the al-Akarat section of the Fatih Foundations' Scripts, which was completed in 1470 - 1471, provides a significant cross-section between the above-mentioned surveys. Evidently, the existing Byzantine - Constantinople houses were used for the inhabitation of the new dwellers in the beginning. The records of the surveys and Fatih Foundations' Scripts also provide us with valuable data about the characteristics and conditions of the early Constantinople - Istanbul houses. With this research, we find the earliest examples of wooden constructions "chartaks" in Byzantine monasteries which will gradually become the most decisive feature of the "Ottoman House", and we see that over time they are beginning to become widespread with modifications and annex constructions like "gurfes" as a stage on the evaluation of "Ottoman House".

Keywords: *Inhabitation of Constantinople, Constantinople's Houses After the Conquest*

Giriş

Bu çalışma Osmanlı Evinin strüktür ve formunun evriminin önemli bir aşamasını incelemek amacıyla gerçekleştirildi. Osmanlı evinin strüktür (ahşap çatki) sisteminin kökenini Anadolu'da (Ilıpınar, Bursa) bulmakla birlikte daha sonra izini süremedim (Roodenberg, 1999). Osmanlı öncesi Anadolu evi ile ilgili elimizde çok kısıtlı bilgi bulunmaktadır ve olanların tamamı yığma yapılarla ilgilidir. Bu nedenle de ahşap çatkinin Osmanlı evi öncesi gelişimi hakkında görüş oluşturmak hemen hemen olanaksızdır. Bizans evi konusunda da elimizdeki bilgi çok kısıtlıdır; Bergama yamaç evleriyle başlar- Bergama yamaç evleriyle biter. Osmanlı-Bizans etkileşimi konusu ise oldukça tartışmalıdır. Araştırmacılar -elimizde yeterli veri bulunmaması nedeniyle- gerek Konstantiniye² gerekse İstanbul evi konusunda bilimsel dayanağı olmayan genellemeler yapabilmişlerdir. Öncelikle Osmanlı evi strüktürünün ve formunun kentsel isterler bağlamında evrinerek gelişebileceği varsayımını öne çıkarıyorum. Bu bağlamda Bizans-Konstantiniye / Osmanlı-İstanbul geçişi önemli bir sınav olmalıdır. Araştırmayı anlamlı yapacak çok önemli iki kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklar 1455 Tahriri (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455, 2012) ile Fatih Ayasofya Vakfiyeleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1938) ile ilgili dokümanlardır. 1455 Tahriri ancak yakın zamanlarda yayınlanmış ve üzerinde henüz yeterli sayıda araştırma ve yayın yapılmamıştır. Her iki kaynakta da güvenilirli genellemeneye yapabilecek sayıda evle ilgili oldukça zengin bilgi bulunmaktadır. Araştırmamın sonuçlarını gerek içeriği gerekse boyutu nedeniyle ister istemez iki bölüm olarak planlamak zorunda kaldım. Sunumu incelediğinizde göreceğiniz gibi İstanbullu başlangıçta Bizans – Konstantiniye kagir evini kullanmış ancak daha sonra bunlar üzerinde çeşitli tadilat ve eklemeler yapmaya başlamıştır. Ortaya çıkan ev örnekleri yarı kagir-yarı ahşap kompozit yapılar olarak görülmektedir. 1455 Tahriri ile 1477 Tahriri arasında geçen 22 yıl içinde İstanbul nüfusunun yaklaşık 40.000 kişiden 74.000 kişiye çıkmış ve buna bağlı olarak yaklaşık

² (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455) Tahrirde olduğu gibi "Konstantiniye" şeklindeki yazımı tercih etmiştir. Ben de buna sadık kalacağım.

7.000 kadar yeni evin yapılması gerekli olmuştur. 1455 ve 1477 tahririnin verileri üzerinde istatistik analizler yaptım. Konstantiniyye'nin fetih sırasındaki nüfusu ve buna bağlı olarak hane sayısı için hemen hemen tüm yazılı kaynakları inceledim, nüfus tahminlerinde kullanılan analiz yöntemlerini karşılaştırdım. Elimizde daha kesin sonuç verecek herhangi bir metodoloji de bulunmamaktadır. Sonuçta ulaştığım tahminde belli bir hata payı olacağı kesindir. 1455 Tahriri'nden ve diğer yazılı kaynaklardan Konstantiniyye'nin fetihten sonra belirgin bir nüfus kazanamadığı açıkça anlaşılmaktadır. O kadar ki tahrire konu olan evleri önemli kısmı iki yıl sonra hala boştur. Bunun dışında kullandığım tüm veriler tahrirlere dayanmaktadır. Bu noktadan başlayarak istatistik analiz tekniklerini kullandım. Yazılı kaynaklarda tarih disiplininin bu disipline pek yatkın olmadığını anladım.³ Bu analizlerde değerlendirmeye alınacak örnek kümelerin büyüklüklerinin kabul edilebilir güvenilirlik katsayısı sağlayıp sağlayamayacağı her zaman irdeledim.

Çalışmada zaman zaman sınırlarımı aşmak zorunda kaldım. Çalışmanın başlangıçta belirlediğim sınırlarını aşmak zorunda kaldığım yerler genellikle daha önce çalışmış araştırmacıların üzerinde durmayı gerekli görmemiş oldukları noktalardır. Örneğin İstanbul'un iskanının iki aşamalı olması, mukataa ve sürgünlerle çok başarılı bir sosyal mühendislik örneği oluşturması ve bu uygulamaların İstanbul'un başkent oluş süreciyle yakından bağlantılı olduğu gibi. Bu konularda anlamlı sorular sorduğuma inanıyor ve farklı disiplinlerden araştırmacıların dikkatini bu noktalara çekmek istiyorum. Belirtmeliyim ki bu araştırma disiplinler arası bir alanda ve en az üç disiplinin (mimarlık, tarih ve istatistik) ara kesitinde gelişmektedir. Son olarak "yanlışlanabilirlik"⁴in hipotezlerin değerlendirilmesi ve tümevarım için genel kabul görmüş bir ilke olduğunu burada yinelemeyi uygun gördüm. Bu yazıdaki en önemli önerme (hipotez) tahrirlerde geçen "çartak"ların evler (genel anlamda barınma amaçlı) olduğu önermesidir. Değerli Tarihçi Halil İnalçık da aynı önermeyi yapmıştır. Benim bu bağlamda bir sonraki adımda önermem ise "çartak"ların ahşap yapılar olabileceğidir.

Fetih Öncesinde Konstantiniyye

İstanbul'un sur içi toplam 13 km kare kadardır ve 20. Yüzyıla kadar hiçbir zaman tümüyle iskân edilmemiştir. Şehrin içindeki bağlar ve çiftliklerin varlığından daha 12. Yüzyılda Komnenos Hanedanı (1081-1185) döneminde söz edilmektedir (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455, 2012, s. 391).⁵ Özellikle 4. Haçlı Seferlerinin (1200-1204) neden olduğu yıkım ve yangınlar nedeniyle Konstantiniyye büyük bir

³ Örneğin yazımı bu araştırmayı inceleyen bir bilim insanı "frekans"ın bir istatistik terimi olduğunu bilmemekte, yalnızca bir fizik terimi olduğunu ileri sürmekteydi.

⁴ Felsefeci Karl Popper'in "falsifiability" ilkesi.

⁵ Schneider'e dayanarak. Gerçekten de 1455'de yapılan bina tahriri (Kir-Martas, Kılıç, İstraduthla, Altı-Mermer, İpsomethya, İsa-Kermesi Mahallerinde) yediden fazla şaraphane ile biri çalışmayan, ikisinin at gücüyle çalıştığı belirtilen (Top-Yığı, Altı-Mermer, İsa-Kermesi ve Azaban mahallelerinde) beş değirmenin kaydı ile bunu kanıtlamaktadır (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455 369-374). (Ergin 2356): 4. ya da 5. Yüzyılda Konstantiniyye'de 20 umumi ve 120 hususi beygir gücüyle çalışan değirmenin varlığını yazmaktadır. (Ayverdi 71). Ayrıca, (Schneider 37)'de çeşitli kaynaklardan derlediği bağların dökümünü vermektedir.

kayba uğramıştır. Fetih öncesi Konstantiniyye ile ilgili olarak, 14. Yüzyılın önemli bir seyyahı olan ve arkasından oldukça ayrıntılı ve güvenilir bir seyahatname bırakan ebu Abdullah Muhammed ibn Battuta Tancı'nın (25 Şubat 1304, Tanca – 1369, Fes) gözlemleri çok önemlidir. İbn Battuta, 1334 yılında Altınordu üzerinden Konstantiniyye'ye gelmiş ve 1 ay, 6 gün kalmıştır. Konstantiniyye izlenimlerini paylaştığı sayfalarda:

“Astanbul” denen kısım, nehrin doğu yakasıdır. Hükümdarla devlet erkânı burada oturuyor, nüfusun büyük bölümü de buraya yerleşmiştir. Çarşuları taşla döşelidir ve gayet geniştir. Her zanaat erbabı kendi başımadır, başkalarıyla karışık değildirler. Her çarşının ayrı kapıları vardır; geceleri kapatılır. Ve enteresan bir nokta, çarşı esnafının ve zanaatkarların çoğu kadındır!.. Şehir denize doğru girmiş bir dağ eteğine kuruludur. Üstünde küçük bir kale ve hükümdarlık sarayı vardır. Şehrin surları, tepenin eteklerini her yandan çeviriyor; denizden kimse içeri giremiyor. Şehirde on üç kalabalık mahalle⁶ ve olağanüstü büyük bir kilise var... Enlemesine dağılışı da yine aynı ölçülerde; belki biraz daha fazla. Şehrin öteki kısmı “Galata” adını taşıyor. Demin bahsettiğim suyun batı yakasıdır burası... Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis. Çarşuları birbirinden ayıran küçük dere sade lağım akıtıyor, desem yeridir (Battuta 336-337).⁷

İbn Battuta'dan 70 yıl sonra, Papa'nın özel emriyle Kastilyalı Henri III'ün elçisi olarak Timurlenk'e giden Ruy González de Clavijo (ölümü: 2 Nisan 1412), 1403 yılında Konstantiniyye'de bulundu:

Şehir, geniş olmakla birlikte nüfus pek fazla değildir. Şehrin içindeki tepelere, vadilere ekinler ekilmekte ve her yerde bahçeler oluşturulmaktadır. Şehrin kalabalık yeri, Marmara'ya uzanan çıkıntıdır. Şehrin ticaret merkezi Beyoğlu'dur. Küçük büyük gemiler burada demirleyerek getirdikleri malları çıkarmakta ve alacakları eşyaları yüklemektedir. Beyoğlu halkıyla İstanbul halkı, burada birleşip işlerini yürütüyorlar... Şehrin her tarafında muazzam saraylar, kiliseler ve manastırlar vardır. Fakat bunların çoğu haraptır. Bütün bunlardan İstanbul'un ilk devirlerinde dünyanın en asil payitahtlarından biri olduğu anlaşılıyor. Fakat bugün şehrin içinde büyük küçük üç bin kilise bulunduğu tahmin ediliyor (Clavijo 60-61)⁸

Clavijo'dan birkaç yıl sonra (1432–1433) hacı gibi Kudüs'e kadar gitmiş, bir gizli ajan olan ve İslam devletlerini ve beyliklerini dolaşan Bertrandon de la Broquiére (c. 1400–9 Mayıs 1459) “çeşitli semtlerden meydana gelmiş” “çok büyük ve cezbedici” Konstantiniyye'nin “içinde meskûn yerlerden çok boş araziler” bulunduğunu belirtmişti (Broquiére 214-217) (Runciman 27) (Babinger 305). İstanbul artık önemli bir ticari merkez değildir; bu işlevi Galata'ya kaptırmıştır. “Fetihten önce İstanbul ancak

⁶ II. Theodosius zamanından kalma bir Latince bir esere dayanarak, bu mahalleler (bölgeler, mıntıkalar) ve yol ağı için bakınız: (Ülgen 10-14) ya da (Kos 23-27).

⁷: Burada sözü edilen nehir Haliç olmalıdır. Buna göre Konstantiniyye'nin nehrin güneyinde olması gerekir, doğusunda değil. Yine, “çarşıları birbirinden ayıran küçük dereyi” de anlamak güçtür, ancak, Buondelmonti haritasında (Resim 1) Karaköy Meydanının hemen doğusunda bir koy gözükmekte, suyun devamı Galata Kulesine doğru bugünkü Yüksek Kaldırımı izleyen kale duvarlarının ardında gözden kaybolmaktadır.

⁸ Ayrıca (Babinger 306).

ölü bir şehirdi... İşgal süresince bir köy durumuna dönmüştü. Bağlar ve tarlalar şehir surları içinde geniş sahaya yayılmıştı." (İnalçık, Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası 215).⁹ Fetih öncesi Konstantiniyye ile ilgili gözlemlerini aktaran son gezginimiz ise Kastilyalı Pero Tafur'dur (c. 1410, Kordoba – c. 1484) (Tafur). 1436-1439 yıllarında Akdeniz ve Karadeniz'den sonra Doğu Avrupa'yı gezdi. Bu gezi sırasında 1437-1438 yıllarında henüz Bizans'ın başkenti durumunda olan Konstantiniyye'yi ve Osmanlı'nın iki başkenti Bursa ve Edirne'ye gitti. Tafur, sosyoekonomik bilgiler yanında hayatın tüm yönlerine dair gözlemlerini de paylaşmıştır. II. Murat'ı gördü ve Bizans İmparatoru VIII. İonnes Paleogos'la tanışmak fırsatını buldu. Hatta İmparator Paleogos, Kontantinopol'de kalması konusunda ikna etmeye çalışmıştır. O da şehrin kalabalık olmadığını, semtlere ayrılmış olduğunu ve en fazla nüfusun sahil kesiminde barınmakta olduğunu, yazar. İnsanları "bakımsız, üstelik mutsuz ve fakirdir." Bu arada imparatorluk sarayına¹⁰ kabul edilir ve "Saray – imparator, imparatoriçe ve refakatçilerin yaşadığı yerler hariç tutulursa – bakımsızdır ve onların yaşadığı yerlerde sıkışık bir haldedir" (Tafur 169). Bizans asıllı yerel tarihçi ve Fatih'in hayranı olan Kritovulos, Fatih'e "devlet büyükleri, ümera, vüzera ve ulemayı çağırarak" yaptırdığı kurmaca konuşmasında "...dikkat ederseniz görürsünüz ki toprakları, bahçe ve otlaktan ibaret, binaları viran, surları boştur", dedirtmektedir (Kritovulos 45).

Elimizde bir de Fetih öncesini betimleyen 1420'lerden kalan çok önemli bir Konstantiniyye haritası bulunmaktadır. Bir papaz olan Floransalı Cristoforo Buondelmonti (1386-c. 1430) Ege Adaları üzerinde çalışmak amacıyla 1414 yılında yola çıktı ve 1421-1422 gibi Konstantiniyye'ye ulaştı. Ardından yayınladığı *Liber Insularum Achipelagi* isimli kitabında, 1422'ye tarihlendirilen en eski Konstantiniyye haritası bulunmaktadır. Şekil 1. Haritada Konstantiniyye surları, hemen tüm anıt eserler ve evler oldukça doğru bir şekilde betimlenmişlerdir. Hemen dikkat çeken ayrıntı ev dokusunun ne denli düşük yoğunlukta olduğudur. Evlerin büyük çoğunluğunu tek katlı, çok az bir kısmı iki katlıdır. Gerçekten de bu özellik aşağıda ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz 1455 Tahririyle de doğrulanmaktadır. Buondelmonti ayrıca notlarında Konstantiniyye'de üzüm yetiştirildiğini belirtir ve üç, dört farklı üzüm türünün varlığından söz eder. Hemen bütün sarnıçlar yıkık durumdadır. Buradan da Konstantiniyye'nin sosyoekonomik çöküntüsü açık bir şekilde anlaşılmaktadır (Bayer 52 para. 38-40).

⁹ A. M. Schneider'e dayanarak.

¹⁰ Tekfur (Porphyrogenitus) Sarayı

Şekil 1. Cristoforo Buondelmonti Konstantiniyye Haritası 1422, Liber Insularum Archipelai, Metropolitan Museum, New York, Dc

Çöküntünün nedenleri arasında -belki de en önemlisi- Osmanlı'nın 14 ve 15. Yüzyıla yayılan hem Anadolu'da hem de Rumeli'deki toprak kazanımları sonucu Bizans'ın adeta boğulmuş, hemen hemen Konstantiniyye surlarına kadar küçülmüş olmasıdır (Runciman 66) (Broquiére 206, 229).¹¹ Berger, "Konstantiniyye'yi gerçek bir şehir olmaktan çok 'yoğun şekilde iskan edilmiş bir kırsal alan'" olarak tanımlar; "... nüfusunun çoğunu kaybetmişti ve kalanlar da ziyadesiyle geniş olan bir alanı çevreleyen surların içinde, daha ziyade kırsal bir hayat sürüyorlardı" (Berger 14, 35).¹² Benzer şekilde Runciman da, "Uzunluğu yirmi iki kilometreyi bulan surların çevirdiği

¹¹ Üsküdar'dan Galata'ya geçerken ödenmesi gereken vergileri tahsil eden Türklerden söz eder. Konstantiniyye'den ayrıldıktan sonra geçtiği Küçük Çekmece (*Rigory*) ve Büyük Çekmece (*Atyra*) Türkler tarafından yerle bir edilmiş, yalnızca Silivri (*Salubrie*) Bizans toprağı olarak kalmıştı.

¹² von Gerkan ve Mango'dan.

şehirde eskiden mahalleleri birbirinden ayıran parklar ve bahçeler vardı. Şimdi ise bu mahallelerin çoğu ortadan kalkmıştı. Kalanları, boş tarlalar ve meyve bahçeleri birbirinden ayırıyordu”, demektedir (Runciman 26-27).¹³ XIV. Yüzyılın ortaları politik bakımdan artık Bizans’ın sonudur. “Başkentinin ‘Meryem tarafından korunduğuna’ inanan ve bu yüzden de yabancı ele geçmeyeceğine güveni olan Bizans, devlet olarak sadece bir gölgeden ibarettir (Eyice 29)”. Iconoklazm (730–787) dönemi sonrasında manastırlar topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş ancak 9. Yüzyılda yeniden dini ve sosyal güçlerini kazanabilmişlerdi. “XIV. Yüzyılda şehir tekrar küçülüyor; koca mahalleler terk ediliyor, bunların yerine, bahçeleri ve bağları ile büyük manastır tesisatı ikame ediliyor (Schneider 36 n 7)”.¹⁴ 15. Yüzyılın başında yaygınlaşan manastırlar düzeni kiliseler çevresinde toplanan evleri içerecek şekilde gelişecek, manastırların duvarları arkasında bir araya gelen ev grupları ortaya çıkacaktır. Bu güçlü manastırlar daha çok şehrin merkezinde kuzey doğuda Petra’da (Petriön – Balat) ve şehrin güney doğusunda Psamathia’da (Samatya) yoğunlaşacaklardır (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455 391-392). Aşağıda bu konuya yeniden döneceğim ve manastırların Konstantiniyye’nin iskanı içinde bir dönem ne denli özel bir konumları olduğunu tartışacağım.

Konstantiniyye’nin Fetih Öncesinde Nüfusu

12. Yüzyılda nüfusu 200.000 kadar olan Konstantiniyye’nin Latin İstilasası sonrası 70.000’e gerilediği, 1435’de çıkan veba salgınının da önemli nüfus kaybına neden olduğu bilinmektedir. 1437 yılında papalık delegasyonu içinde Konstantiniyye’ye gelen Cusali Nicolaus nüfusu 40.000 olarak, Fetih’te Bizanslılarla birlikte şehrin savunmasına katılan Floransalı Jacopo Tadaldi 30–36.000 olarak tahmin ederken, en yüksek tahmini Andrea di Arnoldo, 50.000 kişi ile yapmaktadır. Babinger’e göre 1437’de Konstantiniyye’de yalnızca 40 000 kişi vardı (Babinger 87 n 16).¹⁵ Alfons Maria Schneider, Fetih’ten önceki nüfusu 40–50.000 kişi olarak tahmin etmektedir. Agostino Pertusi ise Tadaldi’nin verdiği 35–45.000 rakamını sağlıklı bulmaktadır (Pertusi c. 1 86). Sakız Adalı Leonardo, şehrin savunmasına katılanların 6.000’den fazla olmayan Bizanslı ve diğerleri (Cenova, Venedik vd) 3.000 kadardı (Pertusi c. 1, 168).¹⁶ Cumhuriyet’in ilk şehir tarihçisi olan Osman Nuri Ergin, 5 ciltlik bir Osmanlı tarihi yazmış olan Romanyalı Profesör Nicolae Jorga’nın savaşın kızıştığı sırada İmparatorun şehirde eli silah tutanların tahririni yaptırıp, ulaşılan 4,973¹⁷ sayısı üzerinden, 1950’li yıllarda İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar’dan şehrin toplam nüfusu için bir tahminde bulunmasını istemiştir. Bu sayı üzerinden Aybar, Konstantiniyye’nin nüfusunu 19.269 kişi olarak tahmin etmiştir. Ancak gözetilen bilimsel duyarlılığa rağmen hesaplama çok sayıda varsayıma dayanmaktadır ve varılan sonuç kabul

¹³ Ayrıca bakınız: (Dirimtekin).

¹⁴ Miklosich – Müller’e dayanarak. Ayrıca bakınız: (Talbot 295-).

¹⁵ Bu sayılara kuşatma sırasın şehre sığınanlar da dahildir.

¹⁶ Sakızlı Leonardo’dan.

¹⁷ (Babinger 87)’de sayı 4.793’dür. İkisinde de takdim tehir söz konusu olmalıdır. (Sphrantzes 69-70)’da sayı 4,773 olarak verilmektedir. Ayrıca 200 kadar da yabancı savaşçı vardır. İmparator, tam bir Konstantiniyye sayımı istemiştir ancak Sphrantzes bu bilgiyi yalnızca İmparator’a sunmuş, hatta kitabında da yayınlamamıştır.

edilemeyecek kadar düşüktür.¹⁸ Fetih sırasında Galata'da bulunan ve Ankonalıların konsolosu olan Benvenuto'nun kenti savunanların sayıları ile ilgili tahmini oldukça doğru gözükmektedir: Bizanslı 7.000 müdafî, ayrıca kara surlarında müdafilere reislik yapan ve başlarında Venediklilerin *bailosu* meşhur Giolamo Venetorum bulunan 300 kişi ve Venetorum'un mahiyetinde bulunan 360 Cenovalı.¹⁹ Toplam 7.300 savaşçı sayısının için Celal Aybar'ın hesaplama yöntemini kullanırsak şehirdeki toplam Bizanslı sayısını 28.285 olarak buluruz ki bu sayı daha mantıklı gözükmektedir. Benvenuto savunmaya katılmış ve kaçarak canını kurtarabilme şansını yakalayabilmiştir. Savaşta ölenler ve esirler konusunda da farklı büyüklükler ileri sürülmektedir. Runciman, ölenlerin halktan bazı kimselerinde içinde olduğu 4.000 dolayındadır derken, Critovulos bu sayının 5.000 olduğunu (Runciman 1972, ss. 232, n. 1)²⁰ ileri sürer, esir sayısı ise 20.000 ile 50.000 arasında değişir. Critovulos esirlerin sayısını 50.000 olarak, savaşta ölen askerlerin sayısını ise 500 kadar yazmaktadır. Bu rakamlara göre, Fetih öncesi Konstantiniyye'de bulunanların sayısı 35.000'den az olamayacağı kesin gibidir. Bu sayıya şehre sığınanlar da dahildir. Aşağıdaki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz 1455 Tahriri ve tahririn sonuçlarını örnek olarak kullanacağım için bütün burada sıralanan rakamlar önem kazanmaktadır. Bu verilerden hareketle nüfusu, Fetih öncesi, 40 – 50.000'i, ortalaması olan 45.000 kişi gibi kabul etmek emin bir varsayım olarak gözükmektedir. Bunların ise yalnızca 40.000'inin Konstantiniyye'de mukim olduğunu, yaklaşık 5.000 kadar da sığınmacının bulunduğunu varsayıyorum. Yukarıda sıraladığım verilere dayanarak, nüfusun 5.000 kadarının savaşta öldüğü, 30.000 kadarının ise esir edildiği ve Konstantiniyye dışına götürüldüğünü düşünelim. Gerçekten de Fetih sonrası özellikle Edirne merkezli büyük ölçekli bir esir ticareti olduğu görülmektedir (Babinger 104). Bunlara dayanarak 1455 tahririnde Yahudi²¹, Ermeni yanında elden ayaktan düşmüş İstanbullu sayısını ancak 10.000 olarak bulabiliyorum, ki bu sayı -aşağıda alıntılacağım- Runciman'ın Kritovulos'a dayanarak verdiği sayıyla örtüşmektedir.

Fetih

İstanbul'un fethi oldukça çok sayıda tarihçi tarafından çok ayrıntılı bir şekilde anlatılır (Tursun) (Dukas) (Kritovulos) (Pertusi) (Runciman) (Dirimtekin). Ben burada Fetih'in ayrıntılarına girmeyecek, doğrudan Konstantiniyye'nin Fetih sonrası şehirselleşmesini incelemeye çalışacağım. Galata, Konstantiniyye'nin düştüğünü görüp Zağanos Paşanın kuvvetlerine teslim olmuş, bu nedenle de yağmalanmaktan

¹⁸ (Ergin 2359), Jorga'nın 4,973 sayısını tarihçi George Sphrantzes aldığını düşünmektedir. (Babinger 87)'de sayı 4.793'dür. Özgün kaynağı incelemedim; ikisinden birinde takdim tehir söz konusudur. Ayrıca (Ayverdi 70).

¹⁹ (Pertusi 2008, c. 3, 3-6, 70): aynı bilgi Niccola della Tuccia tarafından da paylaşılmaktadır.

²⁰ (İnalçık, İstanbul: bir İslam Şehri 250); (Angiolello 32); (Dirimtekin 304)'de Leonardo ve Dolfin'e(?) dayanarak alınan esir sayısını 60.000 kişi olarak belirtmektedir. Ayrıca (Kritovulos 98).

²¹ Fetih öncesi Konstantiniyye'deki Yahudi cemaatleri için bakınız: (Başkan 66-67). (Barbaro 69): Zaganos Paşa kuvvetlerinin özellikle Yahudi yerleşmelerini hedef alarak Haliç'ten karaya çıktıklarını yazar. "Oradaki Yahudilerin evlerinde çok servet, bilhassa mücevherat bulunduğundan daha iyi çalabilmek için böyle yaptılar", der. Yahudiler esir alınmamış ancak evleri yağmalanmış olmalıdır. Ayrıntılı bir okuma için (Rozen).

kurtulmuştu; aynı nedenle, şer-i hukuka göre Konstantiniyye ahalisinden farklı bir statü kazanacaktır. Galata değil, yalnızca Konstantiniyye üzerinde yoğunlaşacağım.²² Kanımca Osmanlı evi sentezi Galata'dan tümüyle bağımsız olarak İstanbul'da gerçekleşecek ve evrinecektir. Galata yağmaya uğramadığı için yeniden iskân konusunda ağır baskı görmediği gibi, kozmopolit sosyal yapısı nedeniyle hep *ecnebi* olacaktır (Eyice 31-32).

Fetih Sonrası İstanbul

“Bir Osmanlı kaynağına göre, Fatih kuşatma ve istilanın hukukunu şu şekilde belirler: Şehrin taşı, toprağı ve ittifak hakları benim, diğer bütün malı ve mülkü, esirler, yiyecekler ve ganimet askerindir” (İnalçık, The Policy of Mehmet II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City 233).²³ Bundan menkullerin Fatih'in kendisine, gayrimenkullerin savaşımlara ait olacağı anlaşılmaktadır, Babinger, şehir düştükten sonra, “Yağmacılar giysileri, halıları, değerli metalleri, incileri, mücevherleri, bulabildikleri her şeyi aldı. Pek çok Türk, sahipleri ölmüş ya da esir düşmüş evleri seçip beğenerek el koydu”, (Babinger 96) diye yazar. Şehrin düştüğünü gören Petriolu Rum balıkçılar evlerine ve ailelerine dokunulmayacağı vaadini aldıktan sonra buradaki kapıyı Türklere açmışlardı. Benzer şekilde Marmara kıyılarındaki Psamathia (Samatya) ve Studium (İmrahor ile Narlıkapı arasındaki bölge) halkı da Hamza Bey'in donanmasına teslim olarak yağmalanmaktan kurtuldukları gibi bazı semtlerde para toplayarak çok sayıda Bizanslının hayatını kurtarmışlardı (Runciman 223, 238).²⁴ “Şehre girmek üzere bekleyen Sultan'a, ellerinde semtlerinin anahtarlarıyla teslim olmak için adeta yarışarak gelen kurulların oturdukları semtler yağmadan korunmuştu” (Runciman 242). “Fatih, Fethin ikinci gününde şehre girdi, şehri gezdi ve bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu alanda bir saray yapılmasını emretti, Bizans ileri gelenlerine ait evlerin vezir, komutan ve maiyetine hediye etti” (Kritovulos 103) (Dirimtekin 302).²⁵ Bu bağlamda Evliya Çelebi “Karaman Semtinde 300 sarayı bilginlere, 162 saray yeniçerilere, 70 saray 70 vezire ve 7 saray yedi-kubbe vezirine, kısaca bu tertip üzere İstanbul içinde olan yapıları bütün gazada hazır olanlara dağıttı” (Evliya c. 1 75), demektedir. Kritovulos da bu durumu teyit etmektedir: “... sonra devlet büyükleri ile şehri gezmeye başladı. En güzel mevkiini kendisi için saray yaptırmak üzere seçti. Birçok seçme binaları da devlet büyüklerine hediye etti. Kullarından bir kısmına içinde oturmak için muhteşem binalar tahsis etti” (Kritovulos 103-104). 31 Mayıs'ta, Fatih artık yağmanın sona erdiği emrini verdi; askerler kışlarına, donanma üssüne döndü (Pertusi 2004, c. 1 85).²⁶

²² (İnalçık 400)'de zaten Galata'da mukim çok az sayıda Türk bulunduğu görülmektedir. Kaydı bulunan kişilerin biri Galata Subaşı Karaca, bora-zen Zekeriya, hamam sahipleri Ankaralı Hacı Mehmet ve Süleyman Beg yanında gayri-Müslümlerle evlenmiş az sayıda erkektir.

²³ Tacı-zade Ca'fer Çelebi'ye dayanarak. Tercüme benim. Ayrıca (Dukas 192).

²⁴ Petriolu, Fener'de bugün Patrikhanenin de içinde bulunduğu surla çevrili yerdir.

²⁵ Osman Ergin'e dayanarak.

²⁶ (Runciman 234), zaten yağmanın ilk gün tamamlandığını, “Ertesi gün görevleri dolayısıyla Bizans ganimetlerinden haklarını alamamış olanlara hisselerinin verilmesi sağlandı”, diye yazar.

“Şehir düştükten üç gün sonra Sultan Mehmet Fethi büyük bir coşkuyla kutladı ve bir fermanla henüz yakalanmamış ya da fidye karşılığı serbest bırakılmış Rumların evlerine dönmelerine izin verdi [*aman*] (Melissenos 134).²⁷ Bu fermanla mal ve can güvenliğinin de sağlanacağını belirtmişti. Ancak bu Rumlar pek fazla olmadıktan başka, çoğunluğunun evleri oturulacak durumda değildi... Bizanslılardan ancak ihtiyar ve işe yaramaz olduğu için bırakılan on bin kişi ile Ermeniler ve Museviler kalmıştı.” Sultan Mehmet, 21 Haziran 1453’te Edirne’ye giderken geçtiği yerler biraz harap olmuş ve boşalmış, bu ünlü başkente şimdi garip bir sessizlik çökmüştü; “... bu görüntü karşısında göz yaşlarını tutamadı” (Runciman 236-237).²⁸

Fatih, şehirden kaçanların geri kazanılması için büyük çaba harcamıştır. Geri dönen Rumların yağmalanmamış olan semtlere yerleştirilmesine karar vermişti (Runciman 243). Fetih’ten 2 gün sonra teslim alınıp, surlarını yıktığı, Fetih’ten önce kaçarak sığındıkları Silivri (Dirimtekin 58) ve Galata’dan bazı Rum aileleri Konstantiniyye’ye geri getirdi.²⁹ Tursun Bey, Fatih’in “Kafirlerin ıssız ve harap barınaklarına ve boş evlerine sıradan olsun, seçkin olsun her kim kendi isteğiyle gelip yerleşirse, girip oturduğu ev mülkü olsun’ diye buyurdu. Bu istek uyandırıcı kararıyla, zenginden, yoksuldan, her yandan koşup geldiler, evler ve saraylar tuttular. Ne var ki kendileriyle yerleşim yerleri güç kazandığı düşünülen kimseler, yani zengin ticaret erbabı, ihtiyaçları bulunmadığından, yerlerini yurtlarını bırakma yolunu seçmediler” (Tursun 81), demektedir. Aşık Paşazade ise, “...bütün vilayetlerine kullar gönderdi. ‘İsteyenler gelsinler. Evler, bağlar, bahçeler, mülkler verelim’ dediler. Her kim geldiye verdiler. Bu şehri mamur ettiler. Padişah yine emretti. Zenginlerden ve fakirlerden evler gönderdiler ve her vilayetin subaşısın ve kadılarına adamlar gönderdiler. Onlar da İstanbul’a pek çok evler gönderdiler ve bu gelen halka da evler verdiler. Şehir mamur oldu” (Aşık Paşazade 221), diye yazmaktadır. Benzer şekilde Hoca Sadettin Efendi ise, “...çevrede egemen olduğu illerdeki beylere yazdığı fermanla hükümleri altında yaşayan iş erlerini, zanaatkarları çoluk çocuklarıyla birlikte yeniden kurduğu taht-kentine yollamalarını buyurmuştu. Bu önlemlerle söz konusu belde sayılamayacak ölçüde insanın toplandığı, padişahlığın huzur dağıtan gölgesinde yaşanan, rahatça çalışılan bir güven diyarı halini almış oldu” (Hoca Sadettin c. 2, 1-2),

---

²⁷ “...the restoration of houses and property to those who had abandoned our City before the siege, if they returned home, they would be treated according to their rank and religion, as if nothing had changed”. Ancak (Barbaro 77): bunun tersini ileri sürer evlerini gösterenlerin önemli bir kısmının katledildiğini; bu nedenle “...bunları öldürmeyip fidye-i necat alınmasının daha *istifadeli* olacağı kendisine [Sultan’a] hatırlatıldı”. Yine: (Babinger 99).

²⁸ Runciman bunun için Kritovulos’u kaynak almış olmalıdır. (Kritovulos 99)’da “Şehirdeki evlerin şirinliği ve iç süslemesi de çok güzel olduğundan Padişahı hayrette bırakmıştı” diye de yazar. Ayrıca bakınız: (Tekindağ). (Pertusi c. 1, 87), Fatih’in 22 Haziran’da Edirne’ye döndüğünü yazar. (Pertusi c. 3, 145): benzer bir hüznü Montaldo’lu Adamo’nun yazısında da görürüz; Fetih’in 3. Gününde İstanbul’a giren Fatih için “... O, sert karaktere sahip olmakla beraber, kanlardan kirlenen sokaklardan çekiniyordu ve kalbi de bakmağa dayanamıyordu.”

²⁹ (İnalçık, The Policy of Mehmet II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City 236). (Yerasimos 198), bunlara Marmara kıyılarında bulunan Panados ve Marmara Ereğlisi ile Karadeniz kıyılarında bulunan Ahtopol ve Nessebaer’ı ekler.

demektedir. Bundan amaç boşalmış ve ekonomik gücünü kaybetmiş bulunan İstanbul'da sosyoekonomik yapıyı yeniden kurma çabasıdır.³⁰

Bütün çabalara karşın ilk gelenler tutunamayıp kısa bir süre sonra, İstanbul'u terk edeceklerdir (Kritovulos 111).³¹ Bunu bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi evleri beğenmedikleri (Öz 111) şeklinde değerlendirmek basite kaçmak olur. Asıl sorun İstanbul'un, bir şehir örüntüsüne, bu kadar kısa bir süre içinde ulaşamamasıdır. Fetih sonrası tümüyle dağılmış olan üretim ilişkilerinin yeniden kurulması oldukça uzun zaman ve çaba gerektirecektir.

İstanbul'un yeniden iskanı³² sürecini kısaca özetlemek gerekirse öncelikle Fatih'in esirlerden kendi payına düşenlerin (1/5) aileleriyle birlikte Haliç kıyılarına (Yerasimos 196)³³ yerleştirilmesini emrettiğini belirtmek gerekir. Görevleri yıkılmış bulunan şehir surlarını ve Yedikule tamir etmek Forum Tauri'de³⁴ bir Saray yapmaktı. Esirler inşaat işlerinde çalışacak ve kazandıkları parayla fidyelerini ödeyerek hürriyetlerini satın alacaklardı. Bu arada Papalık sarayında bir resmi memur olması gereken ve önemli belgelere ulaşabilen Soemmernli Enriko'nun "Yalnız küçük el sanatlarını ve özellikle de tahta işçileri ve gemi yapımçı ustaları kurtarıp onları da hizmetinde çalıştırdı" (Pertusi c. 2, 44), şeklindeki bir bilgiyi paylaşmıştır. Fatih güçlü bir donanmaya sahip olmayı planlamaktadır. İkinci aşamada, Fatih Fetih'ten üç gün sonra şehri terk ederek çeşitli yerlere sığınmış Rum nüfus belli bir süre içinde geri dönmeleri koşuluyla affedildi. Üçüncü aşamada ise esir edilerek Edirne, Bursa ve Gelibolu'da satılmış ve çeşitli yerlere dağılmış (İnalcık, İstanbul 225) (Runciman 236) İstanbulluların geri çağırılması olmuştur. Ayrıca, tarihçi Hammer'e göre Fatih, Rumeli'deki bütün Rum başpapazlarına İstanbul'a gelip yerleşmek isteyenlere ev vereceğini bildiren davet mektupları göndermiştir (Ergin 2358). Fatih'in fetih sonrası İstanbul'a subaşı olarak atadığı Karıştıran Süleyman Bey'in görevi, "...şehri temizlemek, hasar görmüş surları onarmak, şehir idaresini Türk modeline uydurmak, Türk memurlar atamak ve özellikle de şehrin eski sakinlerini geri getirmek ve yeni sakinler bulmak yoluyla şehrin nüfusunu artırmaktı. Yeniden yerleşim için hazırlıklar hızla tamamlandı. Bunların en önemlisi, fethedilmiş şehirlerin sakinlerinin İstanbul'a gönderilmesiydi. Her şehrin sakinleri ayrı bir semte yerleştirildi ve bu semtlere onlara uygun adlar verildi" (Babinger 104).

İstanbul'un İskânı

Bir farklı okumayla, Fatih'in iskân politikasının zaman içinde farklılaştığını ileri sürüyorum. Başlangıçta, İstanbul'un iskanı politikası dışarıdan bir saldırı bekleyen ve

³⁰ Bu konu için iki yaygın önemlidir, bunlar: (Ekrem Hakkı Ayverdi) ve (İnalcık).

³¹ "İllerden getirilen halk için hükümetten ödenek ayrıl"mış olmasına karşın.

³² 1453-1570 arasında İstanbul'a sürgünlerle ilgili olarak kaynaklarda bulabildiğim bütün bilgiyi bir tablo olarak hazırladım ve https://www.academia.edu/32271450/İstanbulun_İskanı adresine yerleştirdim. Bilgilerde tutarsızlıklar ve çelişkiler bulunmaktadır; örneğin Lübnan'dan getirilen 3.000 bakirenin(?) Tahtakale'ye yerleştirilmesi gibi. Metin içinde benzer çelişkiler araştırma için önemliyse irdelemeyi, değilse konuyu dağıtmamak amacıyla üzerinde durmamayı tercih ettim.

³³ Stenos (Boğaz) denilen yere.

³⁴ Bugün İstanbul Üniversitesi ana kampusunun bulunduğu alan.

kendini savunmak gerektiği üzerine –çok da aceleye getirilerek- oluşturulmuştur. Osmanlı karargahında bir İtalyan donanmasının ve Macaristan vassalı Yohannes (Hunyadi) komutasında süvari ve topçu birliklerinin Kontantinopolis’e yardım etmek üzere yolda olduğu söylentisi dolaşmaktadır (Melissenos 116, 133).³⁵ Fetih sonrası devlet malı olan Bizans evleri (*kafiriyü'l-bina*) başlangıçta her gelene, bilhassa İstanbul’un fethinde yararlık gösterenlere parasız ve mülk olarak verilmiş, hatta arzu edenlere Divan, *mülk-name-i hümayun* dağıtmıştır (Tekindağ 44).³⁶ Fetih sonrası İstanbul’un alelacele doldurulmaya çalışılması yanında ilk iş olarak hemen surların tamir edilmesi bunun en önemli kanıtlarıdır.

Eski Saray’dan Yeni Saray’a

Saray, bir saraydan çok bir iç kale olarak tasarlanmıştır; surlardan uzak bir noktaya şehrin merkezinde bulunan Forum Taurus’a yapılmıştır. Şekil 2.

Tursun Bey:

Mısra: ‘İki karaya ve iki denize bakan yer’

seçip, insan tabiatının dört unsuruna benzer, dönüp duran gök gibi sağlam dört kenarlı duvar yaptırdı. Bir kısmı özel haremine ki,

Beyit: ‘Güneş içine girmeye yol bulmazdı, onu eğer

Adları koyan, dişil olarak adlandırmasaydı-’

ve bir kısmı kendi istirahatı ile yakınlarının ve hizmetinde bulunanların rahatı için, hoş ve güzel saraylar ve köşkler inşa ettirdi, güvenilir ve dindar saray ağalarıyla koruma altına aldı,

Beyit: ‘üzerinden peri geçse tüy döker

Şeytan gelse eşiğine baş koyar;’

kimi yerlerini divan tahtı için sofa yeri olmak üzere düzene koydu, bir yanını has avlak olarak ayırıp türlü türlü yaban hayvanlarıyla doldurdu. Zaman zaman gönlünü eğlendirmek için onlarla kılıç ve kement oyunculuğu gösterdi (Tursun 80-81).

Saray oldukça yüksek ayrı ayrı iki surla çevrilmiştir (Kós 70-71, resim 13).³⁷ Aslında bu konum klasik Selçuklu – Osmanlı kale kentleriyle benzeşmektedir. Çarşıyla birlikte konumlanması ve hemen Eski Sarayın altındaki semte *Taht al-kal’a* olarak

³⁵ Bu söylemeyi Halil Paşa ile ilişkilendirir ve idamına neden olarak gösterir. Ayrıca Sakızlı Leonardo: (Pertusi 2004 c. 1 171).

³⁶ (Schrader 114), Tacizade Cafer Çelebi’ye dayanarak: “...yeni fethedilen kente yerleşmek isteyen herkese hemen nakil için gereken «tezkere»yi verdi”.

³⁷ Kós da Dillich minyatürüne dayanarak, Eski Saray’ın asıl saray olmadığını geçici çözüm olduğunu ileri sürmektedir, ki bu görüşü ben de paylaşıyorum. (Kafesçioğlu 13, 22-24): “Kale-Saray”ın Abbasi sonrası İslam dünyasında yaygın bir model olduğunu ve Osmanlıları etkilemiş olduğunu ileri sürmektedir. (Canbulat, Tabğaçlar: Han – Türk Sentezinde Sosyal Yaşam ve Yemek Kültürü 247): Türklerin göçebe yaşam tarzını saraya taşıma örneğine çok daha önce Tabğaçların 399 yılında gerçekleştirdiği P’ing-ch’eng Sarayı ve Geyik Parkında (*Luyuan*) görmekteyiz. (Necipoğlu): İslam dünyasında değişen saray mimarisi paradigmaları için. (Kömürçyan 163-164). Nicolay’e dayanarak surların 15 toise (29,2 m) olduğunu belirtmektedir.

isimlendirilmesi de bunu kanıtlamaktadır. Eski Saray'la Haliç arasındaki alan tam bir ticari bölge olarak planlanmış, Saray'ın hemen doğusunda bugün Kapalı Çarşı olarak isimlendirdiğimiz büyük kompleksin çekirdeğini teşkil edecek Bedesten-i Atik'in temelleri atılmıştı (Kömürçüyan 295-). Haliç kıyısında ise çeşitli yükün indirildiği iskeleler (Bokluk İskelesi vd) ve mağazalar (Un Kapanı vd), gümrükler (Eminönü vd), pazarlar (Balıkpazarı vd), çarşılar (Kömürçüyan 158)³⁸ ve hanlar bulunmaktaydı. Karai Yahudileri bugün Yeni Caminin bulunduğu alanda yerleştiler (Rozen 57-).³⁹ Osmanlı'nın dışarıya açılan kapısı olan Galata'ya geçiş de buradan, pereme olarak isimlendirilen kayıklarla sağlanmaktaydı. Stefanos Yerasimos, İstanbul'un diğer Selçuklu – Osmanlı kentleri gibi kale dışında gelişmediğini, içeriye doğru sıkıştığını yazmaktadır (Yerasimos 197-).⁴⁰ Bu görüş tabii ki doğrudur, tümüyle denizlerle çevrili olması bunu zorunlu kılmıştır. Şehir sıkışmamış, içeri doğru büyümüştür. Bu bağlamda merkez işlevleri hep Forum Taurus civarında çözülmeye çalışılmış, idareci sınıf ve Osmanlı eliti de Karaman mahallesinde yerleşmiştir. İstanbul surları kısa bir sürede onarılmış, "İstanbul ve Çanakkale boğazları toplarla tahkim edilmiş ve bilhassa Akdeniz'den gelmesi melhuz donanmalara karşı koymak için Çanakkale oldukça müdafaa edilir derece kuvvetlendirilmiştir" (Uzunçarşılı 157). Hemen ertesinde Fatih bir saldırı tehlikesi bulunmadığını gördüğünde İstanbul'un arazi kullanım kararlarını değiştirmekte bir beis görmemiş ve Yeni Sarayı, Zeytinlik olarak isimlendirilen Bizans Akropolis'ine yapmaya karar vermiştir. Artık idari merkezle ticari merkez birbirinden uzaklaşmıştır. Başlangıçta Fatih, İstanbul'un başkent olması konusundaki görüşünü aklından geçiyor olsa bile, dile getirmemiştir. Edirne sarayındaki inşaatların Fetih'ten sonra da devam ediyor olması bunun kanıtıdır (Babinger 108). Bu konudaki kararını Fetih'ten ancak iki yıl sonra açıklayacaktır. Bazı tarihçilere göre aslında 1474 Edirne yangınından sonra bu karar alınmıştır. Bu konuda çeşitli yazı ve sunumlarında Halil İnalçık, Tursun Bey'e dayanarak, daha ilk günden "Şu andan itibaren İstanbul benim taht'ımdır" dediğini ileri sürmektedir.⁴¹ Ancak, bunu kanıtlamak olanaksızdır. Neşri Tarihi'nde bu konu ile ilgili olarak: "Rivayettir ki, Sultan Mehmet, evvel İstanbul'da bir kule yapıp, hazine edip, andan Eski Saray'ı yapıp, kal'a-veş⁴² bir harem çevirdi. Anda tavattun etti. Sonra anı beğenmeyip bir kale dahi yaptı, harem edip, içinde âli saraylar yapıp, anı taht-gah edindi-kim, ol yere kâfir zamanında Zeytinlik derlerdi, anda mütemekkin oldu. Ve kapı halkının dahi cemi'ni sürüp, İstanbul'da karar ettiler. Ve dahi bir tarafında bir âli bahçe edip, harem çevirdi", denmektedir (Neşri 711). Bu konuda en açık görüşü M. C. Şehabeddin (Tekindağ 45) paylaşmaktadır: "Büyük bir ihtimalle 1457 sonlarında Edirne'de büyük tahribat yapan yangını müteakip, yeni

³⁸ Bugün Mısır Çarşısının bulunduğu yerde Bizans'tan kalma bir baharat çarşısı bulunuyordu.

³⁹ Konstantiniyye'de yerleşik Yahudilerin yerlerinin tam olarak bilinmemektedir, der. Bunu nedeni Fetih öncesi kaçımları daha sonra kendi istekleriyle ya da sürgünle geri dönmeleridir. Gerçekte kayıtlar kendi evlerine geri döndüklerini belirtmektedir ama... (Rozen 58): "...onları Edirne Karayiminin yerleştiği Eminönü civarında bir yerde aramız gerekir".

⁴⁰ "Kentsel Büzülme": gerçekte büzülme değil içe doğru büyümedir.

⁴¹ (İnalçık, The Ottoman Survey of 1455 and the Conqueror's İstanbul 7)'de Tursun Bey'e dayanarak Fatih'in daha ilk gün "from now on İstanbul is my that, throne (city)" dediğini belirtmektedir. (Tursun 80).

⁴² Kal'a-veş: kale gibi

muhacirlerle şenlenen İstanbul'u Osmanlı Devleti'nin saltanat merkezi ittihaz eden Fatih, bu maksatla şehirde büyük imar faaliyetine girmiştir".

Fatih'in buyruğuyla ve kendilerine arazi tahsisi edilen vezirler kendi külliye ve konaklarını yaptıracaklardır. Bizans imparatorluk ailesinin Sırbistan'a yerleşmiş bir kolundan gelen devşirme Veli Mahmut Paşa (1420 – 17 Ağustos 1474) Fetih sonrası İstanbul'un imarı konusunda önemli etkinlik göstermiştir. Sur içi ilk anıtsal yapı olan Mahmut Paşa Camisi, medresesi, hamamı ve bugün İstanbul Vilayetinin bulunduğu alanı da içeren ve Topkapı Sarayı'na kadar uzanan alana yerleşik Sadrazamlık Sarayı, Eski Saray'la Yeni Saray arasında topografik bir bağlantı kurar (Yerasimos 202) (Kafescioğlu 109-119). Bir Rum devşirmesi olan Rum Mehmet Paşa (ölümü 1470) 1466 – 1469 yılları arasında sadrazamlık yapmıştır. Sarayı Eski Sarayın kuzeybatısında, Hacı Hayrüddin Mahallesinde bulunmaktaydı. Vakıf kayıtlarına göre bir avlu çevresinde yerleşik iç düzenini bilemediğimiz harem, bir ve iki katlı yapılardaki 37 oda ve hamamdan oluşmaktaydı (Kafescioğlu 121-122). Sadrazam İshak Paşa (ölümü 1497) Mescidi ve büyük olasılıkla sarayı Ayasofya'nın güneyinde kurulmuştur. Fatih'in son sadrazamı olan (Eski) Nişancı Mehmet Paşanın (ölümü: 1478) sarayı da hemen Eski Sarayın kuzeyinde bahçeler içinde ve özel mescidi bulunmaktaydı (Kafescioğlu 127-128). Daha Fatih döneminde Yeni Saraya doğru yönelen sadrazam ve paşa saraylarının çoğu bir süre sonra Yeni Sarayın batısı ve güneyine, Sultanahmet – Kadırga aksına yerleşecektir (Eldem c. 2 20-21).⁴³ Sonuçta, bizim bugün görmekte olduğumuz İstanbul'un oluşumunu önceleyen kentsel yapı gerçekleştirilecek; bir dünya başkenti olma yolundaki İstanbul'un sosyal mühendisliği de asıl şimdi başlayacaktır. Aşağıda bu savı tartışacak, kanıtlarımı paylaşacağım.

1455 Tahriri

Tursun Beyin *Tarih'i Ebü'l feth* isimli kitabında İstanbul'da "*Mülk olarak verilen binadır, yer ise vakıftır, mukataasız olmaz' diye her biri için mukataa karşı gelinmez buyruğu çıktı*" şeklinde amaçlanan bir tahrir yapıldığını ve bu tahrir için Cebe Ali görevlendirilmiş olmakla birlikte, tahriri asıl kendisinin Bursa'da bulunan tumarlarını bırakmak pahasına yaptığını belirtmektedir (Tursun 82). Böyle bir tahririn yapıldığı bilinmekle birlikte, ancak oldukça yakın zamanlarda İnalçık'ın çalışmaları sonucu gün ışığına çıkmıştır. İnalçık, konuyla ilgili olarak 1455 Galata ve İstanbul hane kayıtlarının, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın kendisine verdiği fotokopilerle ulaştığını, Başbakanlık Devlet Arşivlerinde yaptıkları araştırmaların tahririn orijinaline ulaşma çabalarının ise bir sonuç vermediğini belirtmektedir.⁴⁴ Buna karşın fotokopi, eserin aslının tahrir defterlerinden ayrılmış bir parçaya ait olduğunu göstermektedir. Fotokopilerin asılları

⁴³ Paşa konaklarını da "Saray" olarak sayan, Evliya Çelebi'ye göre 17. Yüzyıl İstanbul sarayları ve harita için bakınız. Listede, Zeyrek'in batısında herhangi bir saray geçmemektedir.

⁴⁴ İnalçık'ın Baykal'dan fotokopileri ne zaman aldığı konusunda bir bilgiye ulaşamadım. Tahrirle ilgili ilk bilgilere, (İnalçık, İstanbul'da rastlıyoruz. Ancak İnalçık'ın ilk tanıtma yazısı 2007 yılında yayınlanmıştır (İnalçık, The Ottoman Survey of 1455 and the Conqueror's İstanbul). Bu bildirinin sonunda paylaştığı tablolarda yalnızca 23 mahalle vardır. Bildiride eksik bölümleri bulmakta kendisine yardımcı olan Prof. Dr. İdris Bostan'a teşekkür etmektedir. Ancak bildiri de yalnızca 23 mahallenin verilerinin bir özeti sunabilmiştir.

özgün yerinden ayrılarak, *mevkufat* (: devletin denetiminde olan gayri menkuller) bölümüne aktarılmış olmalıdır, demektir. Ne yazık ki, fotokopide Perama, Neorion ve Aya Sofya mahalleleri ile ilgili bölümler bulunmamaktadır.⁴⁵ Tahrir yalnızca Galata ve İstanbul'un iskanı ile ilgili değil, aynı zamanda nüfusun etnik ve dinsel yapısıyla da ilgili bilgiler sağlamaktadır. Daha da önemlisi konumuzla doğrudan ilgili olarak, bugün hemen hemen hiçbir bilgiye sahip olmadığımız Bizans-Konstantiniyye evi için de önemli bir kaynaktır.⁴⁶

İstanbul'un direnmesi ve ancak savaşılarak alınması nedeniyle, şer-i yasalara göre *anwatan*⁴⁷ olarak değerlendirilmiş, yağmaya açılmış ve tüm gayrimenkulün mülkiyeti devlet hazinesine aktarılmıştır. İşte bu nedenle tahrirle, devlete ait olan gayri menkullerin durumunun tespiti amaçlanmıştı. Tahrir işlemine Fetih'ten iki yıl sonra başlanmış olmalıdır. Tahrir ve tahrir işlemi için eski Bursa subaşı ve sonrası, sancak beyi olan Cebe Ali Bey görevlendirilmiş ve çalışmada kendisine dönemin önemli tarihçisi olan kuzeni Tursun Bey yardımcı olmuştu. Galata'yı içeren bölüm, 11- 20 Aralık 1455 yılında tamamlanmış olmakla birlikte, İstanbul bölümünün sonunda bulunan Filibe Kadısı Sarraci-zade Mevlâna Muslihittin tarafından kontrol edildiğine ilişkin not bu bölümün daha sonra tamamlandığını göstermektedir (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455 4-9).

Konstantiniyye evleri –yukarıda da aktardığım gibi- ilk başta, fethi gerçekleştirmiş askerler tarafından paylaşılmış olmalıdır (Ayverdi 71).⁴⁸ Anadolu ve Rumeli'den barış zamanı çiftçilikle geçinen Türklerce sahiplenilmiş ancak yukarıda belirttiğim gibi çoğu tutunamamış kısa bir süre içinde izin alarak ya da kaçarak İstanbul'u terk etmişler, bazıları ise ölmüştür. Bu durumda evler yeniden devlet hazinesine intikal etmekte, resmi olarak *mevkuf* duruma girmektedir. Aslında Fatih 1453 yılının sonbaharında İstanbul'a döndüğünde yeniden iskanın yeteri kadar başarılı olmadığını görmüş daha etkin önlemler alınmasına karar vermiş bulunuyordu

---

⁴⁵ Tursun Beg'in tahririnde yer alan 33 mahallenin tanımları (isimleri) daha çok *land-mark*'lara gönderme yapmaktadır. Bu mahallelerin önemli bir kısmının nerede olduğunu belirlemek büyük bir sorun olarak gözükmektedir. İnalçık da bazı mahallelerle ilgili tahminde bulunmuş fakat kesin görüş bildirememiştir. Örneğin tahrirde 4 "Balat" bulunmaktadır. Bunlar Eski Balat, Balat I, Balat II ve Büyük Balat'tır. Balat'ın Yunanca *παλάτι* (palati)den geldiği kesindir. Buna göre Eski Balat, Tekfur Sarayı, Büyük Balat ise Büyük Saray'dır. Balat I ve Balat II'ye gelince konu daha çapraşık bir hale gelmektedir. Petriion'da Vlaherna (Blakhernai) -ki zaten başka bir mahalleyi tanımlamak için kullanılmıştır- dışında geriye Boğdan Sarayı kalmaktadır, ki saray olduğu bile şüphelidir. "Zağanos Paşa" adı İstanbul'dan tümüyle kazanmıştır. Fila, Kron, Misivyani (Mesoyani), Liko Sphiros, Megalo Dhimestiko, İstroduthuna mahalleleri ise *terra incognita* bağlamındadır. Ayrı bir makale olacak konu üzerinde çalışmalarım sürmektedir.

⁴⁶ 1455 Tahriri bulgularını bir tablo haline getirdim, istatistiki bilgilerle birlikte

https://www.academia.edu/32921040/1455_Registration_of_İstanbul_Houses adresine yerleştirdim.

⁴⁷ *Anwatan*: Arapça, güç kullanarak (*by force*) anlamında. Şer'i kanunlara göre güç kullanarak alınan yerler genel anlamıyla hükümdara aittir (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455 3). Daha sonra yapılan araştırmalardan *anwatan*'ın herhangi bir antlaşma (*muahede*) yapılmadan anlamında olduğu görülmektedir.

⁴⁸ (Emecen 213-214): Fetih'i gerçekleştiren ordunun gücünü Anadolu ve Rumeli tımarlı askerleri teşkil etmektedir. Muharebelerde ise kapıkulu ve ön saflarda çarpışan *azebler* rol oynamışlardır. Orduda ayrıca çeşitli bölgelerden gelmiş gönüllüler ve başıbozuklar bulunuyordu. Listeye ayrıca askere manevi destek veren tekke şeyhleri ve dervişleri de eklemek gerekir.

(İnalcık, The Ottoman Survey of 1455 and the Conqueror's İstanbul 3). İkinci aşamada ise Anadolu'nun çeşitli yerlerinden (Çarşamba, İzmir, Kastamonu, Manisa, Sinop, Samsun, Sivas ve Tire) yaklaşık 5.000 Türk ailesini İstanbul'a göçürüldü.⁴⁹ Bunlar da boş buldukları evlere yerleştiler.

Tahrirde mevkuf statüsüne düşen evler tespit edilirken, evlerin hali hazır durumu ve evlerde –varsa- sonradan gelerek yaşamaya başlayanların kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Kayıtlarda öncelikle evlerin tek tek “*mevkuf*” oldukları belirtilmekte, ilk sahiplerinin memleketi, dini ile birlikte isimleri ve varsa meslekleri verilmekte, *gitmiş*, *kaçmış*, çok az bir bölümü için “*izinle gitmiş*” ya da “*ölmüş*” denilmektedir. Yapı boşsa “*hali*” yazılmakta, değilse yeni sahiplenilenlerin dinleri, geldikleri yer ve isimleri ve varsa meslekleri eklenmektedir. Kayıtlarda yalnızca evin reisinin adı yazılıdır. Diğer hane halkı ile ilgili hiçbir bilgi verilmemektedir. Bu nedenle hane sayıları üzerinden yapılacak nüfus tahminleri varsayımlara dayanmak zorundadır. Evlerde oturanların çok az bir kısmının mesleği yazılıdır. Bundan hareketle İstanbul'a gelenlerin çoğunluğunun şehrin üretim ilişkileri içinde henüz tanımlanmış ve bir meslek sahibi olmadığını anlıyorum. Konumuzla doğrudan ilgili olarak evlerin fiziki durumu “*harab*” (: yıkık) ya da “*haraba müteveccih*” (: yıkılmaya yüz tutmuş) olarak belirtilmektedir. Ayrıca çok sayıda evin kaç katlı oldukları ve oda sayıları belirtilmektedir. Listede kiliseler, manastırlar, dükkanlar, değirmen ve şaraphane gibi işlikler de kayıtlıdır. Tahrirde, İstanbul'da bulunan çeşitli özelliklerde 1.120 bağımsız haneye ait kayıt bulunmaktadır.

Tahrir'deki Evler

Evlerin yalnızca %3'ü (34 adet) yıkık ya da yıkılmak üzeredir. İstraduthna Mahallesi'nde bulunan *mükellef* evdeki top tahribatı not edilmiştir. İki Bab-1 Silivri, biri Altı-Mermer mahallesi'nde bulunan evlerin üstü sazlarla örtülüdür. Daha sonra kaynaklarda böyle bir üst örtü çözümüne rastlanmamaktadır. Bu açıdan böyle bir uygulamanın kalıcı bir çözüm mü yoksa, uygulamanın çatısı yıkık durumdaki yapılarda kullanılan geçici bir çözüm mü olduğu araştırmaya değer. Badrak Mahallesi'nde bulunan boş bir ev ise “*ağaç damlı*” olarak tespit edilmiştir. Bu ev *bedavralı*⁵⁰ olmalıdır. İlginç bir nitelemeyle ile Kızlar-Manastırı Mahallesi'nde bulunan 3 evin kapısız “*bi-der*” olarak yazılmış olmasıdır. Belli ki bu evlerin yalnızca içi değil aynı zamanda donatısı da yağmalanmış olmalıdır.

⁴⁹ Buna karşın 1455 Tahririnde hiçbir Çarşambalı ve Sivaslı'nın izine rastlanmamaktadır. Bu bilgi en eski (Evliya 76)'da görülmektedir. Belli ki (Ayverdi 76), (Runciman 309 n. 1) ve (Gündüz 56) ondan alıntı yapmışlardır. (Evliya 76)'da sözü edilen Çarşamba'nın Samsun Çarşamba olduğu anlaşılmaktadır. Çarşambalı mı, Çarşamba Pazarı halkı mı tartışmasının nedeni Sinop ve Samsunlularla birlikte bir grup da Samsun-Çarşambalı Rum'un 1453'de İstanbul'a göçürülüp Tophane'ye yerleştirilmiş olmasıdır. Ve bu nedenle de 1455 Tahriri kapsamı dışında kalmışlardır. Bakınız: (Kritovulos 261 n. 80) (Aşık 249), (Tekindağ 52) (Uzunçarşılı 88) (Başkan, Fatih Sultan Mehmet Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus 128-129). Bir de Çarşamba Pazarlıları vardır ki bunlar 1468 yılında Karamanlılar üzerine yapılan sefer sonrası İstanbul'a göçürülmüş ve Fatih Çarşamba Pazarı'na yerleştirilmiş olmalıdır. Kanımca Sivaslılar ise 1455 Tahririnden sonra 1460 yılında 6 Ermeni cemaati içinde göçürülmüşler ve Sulu Manastırına yerleştirilmişlerdir. Bu konuda (Kritovulos 148) doğrudur.

⁵⁰ TDK: “Damda üzerine kiremit döşenen veya kiremit yerine örtülen ince tahta. (Derleme Sözlüğü c: 2)”

Yıkık olarak not edilen 34 ev sayısını, tahriri kayıp 3 mahalleye göre artırır ve toplam 7.000-7.500'ün ortalaması olan 7.250 ev için değerlendirirsek, yıkık evlerin yalnızca %05 (38/7.250) olduğu sonucuna ulaşırız ki 1455'de artık yıkık bir İstanbul yoktur. Buna karşın tahriri yapılan 1.120 evin %44'ü (497 adet) boştur. Yine aynı yaklaşımla İstanbul'daki tüm boş evlerin oranını %7 (497/7.250) buluruz ki bu sayı da abartılı bir sayı değildir.⁵¹

Geriye dönersek, öncelikle İstanbul'un Fetih öncesi yıkık olduğu konusundaki tezleri de kabul edemiyorum. Gerçekte kent çöküntüye uğramış, başta kamusal ve anıt yapıların bakımını gerçekleştirememiş olabilir; Büyük Saray uzun bir süredir terk edilmiş, Eski Sarayın bulunduğu alan zeytinlik olarak değerlendirilmektedir. Bütün bunlara karşın, kentin tutunduğu yarı kırsal, yarı kentsel bir Konstantiniyye ölçeğinde, evlerin oturulmayacak durumda olmadığı kesindir. Hatta Konstantiniyye yarı kırsal – yarı kentsel bir refahı yaşamaktadır. Aslında ganimetin zenginliği de bunu kanıtlamaktadır. Tursun Bey yağmayı anlatırken “Ve altın ve gümüş kap kakak, değerli cevherler ve cins cins eşya ve kumaş tekfur sarayından, zengin ve varlıklı kâfir evlerinden o kadar çıkardılar ki...” demektedir (Tursun 74). Kente ilk girenler çok zengin olmuştur. Kentin düşüş nedeni de cimriliktir. Oysa, değerli taşları ve parası 150.000 *duca* değerinde olan bir kadın, 80.000 *duca* olan bir adam bulunmuştur (Özbayoğlu 127).⁵² Bir Ermeni keşiş olması ihtimali bulunan Ankaralı Abraham ise “Çok sayıda hazine, gümüş, altın ve inci, kıymetli ve nadir taşlar, yağma ettikleri zaman dünyadaki hiçbir halk böyle bir şey görmemiş idi ve çok kıymetli mukaddes taşlar inci ve kıymetli eşyalar ile dolu olup, gümüş muhafazalar içinde İncil metinleri, çok kıymetli tablolar da bulunuyordu. Edirne şehrini doldurdular ve Bursa şehrinin de doymasını sağladılar. Ankara'ya kadar da çok şeyler götürdüler, bütün dünyaya dağıttılar”, diye yazar (Pertusi c. 2 259). Yunanlı asilzadelerin Türk'e yaranmak için tepsiler dolusu para gönderdiklerini, “Fakat bu hediyelerin arkası kesilince getirenlerin hepsinin kellelerini kestirdi. Bunları efendilerine vermeyip de şehrin kaybedilmesine yol açtıkları için koca köpek saydığını söyledi” (Barbaro. 77-78).⁵³ Pertusi, Tedaldi'nin Osmanlı'nın eline geçen parayı 4 milyon duka olduğunu söylemesine karşın bu rakamın en az onla çarpılması gerektiğini belirtmektedir (Pertusi c. 1 86).⁵⁴ Montaldolu Adamo, Notaras'ın fidye olarak 2.000.000 altın para ödediğini ileri sürmektedir (Pertusi c. 3 145). Birçok kaynakta Fetih sırasında sıradan halkı çaresiz kılan sefalet ve yoksulluk teması etraflıca işlenirken öte yandan Konstantiniyye'de zengin bir azınlığın yaşamakta olduğu buna karşın maddi olanaklarını şehrin savunması için kullanmaktan kaçındıkları anlaşılmaktadır (N. Necipoğlu 65).

⁵¹ 1.120 ev dışındakilerin hala ilk yerleşenler tarafından kullanılmakta olduğunu ve bu nedenle “oturulabilir durumda” olduğunu var sayıyorum. Aksi taktirde onları da Tahrirde görebilecektik.

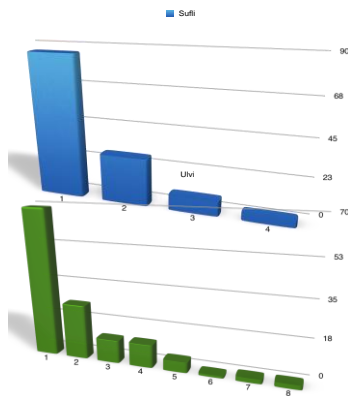
⁵² Pertusi'ye dayanıyor olmalıdır. (Pertusi c. 1 168) Sakızlı Leonardo: “Halbuki düşmanımız sizin zengin olduğunuzu sonradan keşfetti”.

⁵³ İmparator savunma giderlerini karşılamak için zenginlerden para istemiş; alamamıştır. Bunun üzerine kiliselerdeki gümüş eşyaya el konuldu.

⁵⁴ Bu tutara Galata'da yerleşik Venedik, Cenova, Floransa ve Ankona kolonilerinin kayıpları da dahildir.

Evlerin Fetih sırasında yıkıma uğramış olduğu konusunda tarihçilerin farklı görüşleri ileri sürdüğünü görürüz. Fetih'te yapılara zarar veren askerlerin yakalanmaları durumunda şiddetle cezalandırıldıkları dönemin kaynaklarına doğrulanmaktadır. Özellikle Fatih'in gayri menkullerin kendisine ait olduğu konusundaki duyurusunu birçok kaynakta görmekteyiz ve yıkım yapacak askerin şiddetle cezalandırılacağı uyarısı kesinlikle etkin olmuş olmalıdır. Bu konuda Aya Sofya'nın döşemelerine zarar veren askere Fatih'in kılıç çekmesi, önemli bir örnektir. Yine de Steven (Runciman 237), "Şehrin bütünüyle harap olmaması için elinden gelen çabayı göstermişti. Haliç kıyısındaki ticaret merkezi, Blachernae'deki İmpartator Sarayı ve çevresi, Hipodrom'un dolaylarındaki kiliseler ve saraylar ile Acropolis, geniş çapta yıkıma uğramıştı", demektedir. Şer-i kanuna göre 3 gün yağmada kalması gereken şehirde, yağma ikinci günün akşamı sonlandırılmıştır (İnalcık, The Policy of Mehmet II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City 233).⁵⁵ 1455 tahririnde yalnızca bir evin topla yıkıldığı not edilmektedir. (İnalcık, Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşaaı 216), "Keza şehirden kaçmış olanlara verilen mühlet içinde geri dönmeleri halinde, evlerinin barklarının kendileri için tamir edileceğini bildirdi" demektedir. 1455 tahririnde Altı Mermer Mahallesinde bulunan tek katlı bir evin kiremitlerinin devlet tarafından yenilenmiş olması ilginç bir örnektir. Evlerin %44'ünün (497/1.120) tahrirde boş olması evlerin yıkık olduğu ya da Türklerin yaşantısına uygun olmadığı görüşüyle savunulamaz. Hatta, Yani, Arrantharya Mahallesinde ve Hamza, Balat I Mahallesinde haraba müteveccih evler bile iskân edilebilmişlerdir.

İstanbul'un *anwatan* statüsü nedeniyle tüm yapı stokunun devlete ait olduğunu ve bu evlerin büyük ve gösterişli olanlarının Fatih tarafından Osmanlı elitine ve

Fetih'te başarı gösterenlere tahsis edilmiş olduğunu yukarıda da yazmıştım. Bunun dışında gerek Fener'de gerekse Samatya civarındaki bazı evlerin balıkçı ve denizcilik yapan Rumlara tahsis edildiğini de biliyoruz. Geri kalanı ise Anadolu ve Rumeli'den gelenlere tahsis edilmiştir; aşağıda tartışacağım. Yine de bir kısım ev boş kalmıştı. Tahrirde tahsis edilmiş 1.120 evle ilgili bilgi bulunmaktadır. Bu sayı İstanbul'un Fetih sonrası evleri için %14'lük bir örnekleme kümesini ifade etmektedir ve yüksek bir *confidence level* sağlamaktadır.

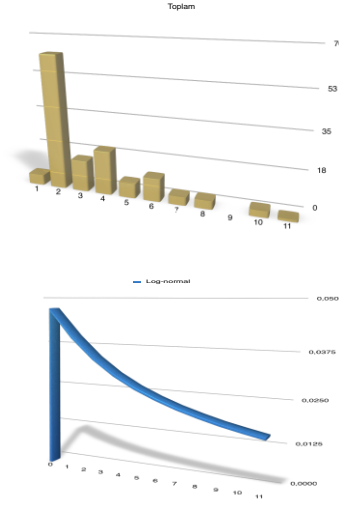
Tahririn bir tablo olarak hazırlanması ve istatistik değerlendirmesi sonucu 1.120 evden %26'sının iki katlı olduğunu⁵⁶ görmekteyim. Tahrir'de geçen 658 adet bir katlı evden yalnızca 2'si için oda sayıları

⁵⁵ Dukas'a dayanarak. Ayrıca: (Babinger 97) (Pertusi c. 1 85).

⁵⁶ İki katlı olmakla birlikte Vlaherna Kastel mahallesinde bulunan 2 evin ulvilerinde bulunan odaların sayıları bulunmamaktadır. Bunun sonucunda C) toplam oda grafiğine tek odası olan 2 adet iki katlı olarak ev yansımıştır, ki gerçekçi değildir. Üç katlı herhangi bir evin kaydı yoktur. Bu oran 18. Yüzyıla kadar sürecektir. Konstantiniyye'de evlerin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü iki katlı, $\frac{1}{4}$ 'ü bir katlıdır (Canbulat, The Ottoman House / Evolution of Structure and Form). İlginç olan Grafik 1'de görüldüğü gibi gerek *sufli*, gerek *ulvi*, gerekse

verilmiştir. Her ikisi de tek odalıdır. Buna karşın Tahrirde kayıtlı 157 adet iki katlı evin 126'sının oda sayıları verilmektedir. Geri kalan 305 evin oda sayıları ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Oda sayıları tespit edilebilmiş olan iki katlı evler üzerinden, *süflilerinde* ortalama 1,5 oda⁵⁷ (*mode: 1, max: 4*); *ulvilerinde* ortalama 2 oda (*mode: 1, max: 8*) bulunmaktadır.⁵⁸ Toplam oda sayısı ise ortalama 3,4 (*mode: 2, max: 11*)'dır.

Grafik 1. Histograflar: İki Katlı Evlerin A) Süflilerinde Bulunan Odaların Sayıları B) Ulvilerinde Bulunan Odaların Sayıları C) Toplam Oda Sayıları D) Log-Normal Dağılımı

Tahrirde, evlerin yapı sistemi ve malzemesi ile ilgili bir bilgi verilmemekle birlikte, 37 tanesinin *mükellef* (*sumptious, drapez*) ya da geniş olduğu belirtilmiştir. Bunların bazılarının kat sayısı belirtilmemiş, bazıları bir katlı olarak yazılmıştır. Eldeki verilerin çok kısıtlı olması nedeniyle genel yapı stoku ile "*mükellef* evlerin" karşılaştırmasını yapma olanağı bulamıyorum.⁵⁹ 29 adet "*mükellef*" evin frekans büyüklüğü sıralamasına göre 6'sı Altı Mermer; 4'er tanesi Top Yıkığı ve Bab-ı Silivri; 3'er tanesi İpsomethna ve İsa Kermesi; 2'si Kılıç ve diğer mahallelerde bulunmaktadır. Tursun Bey Konstantiniyye düştükten sonra yağmalanışını anlatırken "*Eyvani Keyvan'a ve katları göğe yaklaşmış olan her bir evden*" (Tursun 71)⁶⁰ tanımlamasını kullanmıştır. Buradan hareketle Konstantiniyye evini çok katlı olmamakla birlikte, Osmanlı evinden daha yüksek olduğu şeklinde bir saptama yapabiliriz. 1577-1578 yıllarında Osmanlı'da Avusturya Elçiliği vaizi olarak görev yapan Stephan Gerlach da Filibe evlerini betimlerken "Türklerin ve Rumların evleri Konstantiniyye'deki gibi alçak ve ilkel" (Gerlach c. 2 828), demiştir. Çok az sayıda ev bahçeli olarak kaydedilmiş, bazı evlerin ise özellikle cadde üzerinde oldukları belirtilmiştir. Bu arada Osmanlı kentinde bir barınma pratiği olarak *hüccuratın* ilk örnekleri tespit edilmiştir.

toplam oda sayılarının log-normal dağılım göstermesidir. Log-normal dağılımdaki değerler her zaman pozitif olur ve sağı yatıktır (*right skewed*). Bu dağılımın jeolojiden sağaltım, bitki fizyonomisinden gıda teknolojisine birçok alanda uygulaması görülmekle birlikte mimarlık ve kent analizleriyle ilgili bir uygulamasına rastlayamadım. Fiziki planlama alanına en yakın uygulama İngiltere'de çiftliklerin büyüklükleri üzerine yapılan bir araştırmadır (Eckhard Limpert). Grafik 1. D) $\sigma=2$ ve $\mu=3,4$ için log-normal dağılımını göstermektedir.

⁵⁷ Tahrirde bazı katlarda oda değil *bölme* tanımı kullanılmaktadır. Bunlar tadilat olmalıdır.

⁵⁸ 1455 Tahririnde 34 *mükellef* ev bulunmaktadır. Çoğunun kat ve oda sayıları yazılı değildir. Önemli bir kısmı tek katlı (17 adet) olarak not edilmiştir. Yalnızca Fila, Balat I, İsaduthna ve Kastel Hirise mahallelerinde gerçekten *drapez* olarak tanımlanabilecek 4 evin kaydı bulunmaktadır. Bu nedenle istatistiki olarak ayrı bir grup olarak tanımlayamadım.

⁵⁹ (Schneider 43): Fatih'in iki vakfiyesi üzerinden Hıristiyanlara ait arsalarındaki evlerle ilgili bazı istatistik veri paylaşmaktadır. Ancak listede terminoloji çelişkileri bulunmaktadır. Bu nedenle bir karşılaştırma yapamıyorum.

⁶⁰ *Keyvan*: Satürn. Bu noktada "...katları göğe yaklaşmış her bir evden..." tanımıyla Roma'da görülen *Insulae* tarzı yapıların var olabileceğini not etmeyi gerekli görmekteyim.

Zağanos Paşa ve Lips mahallelerinde bulunanların biri 3 diğeri 4 *hüccüratlıdır* (Tanyeli). Ayrıca Kir-Martas ve İsa-Kermesi Mahallesi de bulunan Ayaz-Mamoz Manastırlarında çok sayıda *hüccürat* sayılmıştır. Mahallelerde münferit dükkanlar bulunmakla birlikte, 3 adet eve bitişik ya da alt katında dükkân bulunan ev vardır. Bunların tamamı Kızıl-Taş Mahallesi de bulunmaktadır (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455).

Tahrirden elde ettiğim en önemli sonuçlardan biri, manastırlarda Bizans ahşap evlerini tespit edebilmek olmuştur.⁶¹ İnalçık'ın kitabında manastırlar üç ayrı yerde anlatılmaktadır. Önce doğrudan mahalle tahrirlerinde özet olarak sonra, *A Summary* başlığı altında tablo halinde ve sonra da *b. Churches and Monastries* başlıklı bölümde oldukça ayrıntı verilerek anlatılmaktadır. Bu bölümde ayrıca bazı kaynaklar not edilmiştir. Bu da bize bölümün yalnızca tahrirden değil başka kaynaklardan da yararlanılarak ayrıntılandırılmış olduğunu göstermektedir. Manastırlarda bulunan yapıların dökümü verilirken önemli sayıda *çartak*'a rastlanmaktadır. İnalçık oldukça çok sayıdaki *çartakları* evlerle birlikte değerlendirerek doğru yapmıştır. Ancak farkları konusunda bir yorum yapmamıştır. Kanımca *çartaklar* ahşap yapılarıdır. Örneğin Bab-ı Edirne Mahallesi de Perodhermez Manastırında bulunan 120 ev arasında "5 *çartak*, 3 yüksek *çartak* ve başka 1 *çartak*"; Can-Alıcı Mahallesi de bulunan Aya-Marina Manastırında toplam 27 ev arasında "1 *çartak* ve 7 başka *çartak*" en ilginç ise Lips Mahallesi de bulunan Lips Manastırının zengin yapı stoku içinde, 108 ev arasında "üst katında 8 oda, alt katında 5 oda bulunan 2 *çartak*; üst ve alt katlarında 10'ar oda bulunan çok yüksek 1 *çartak*; üst katında 3 ve alt katında 2 oda bulunan 1 başka *çartak* ve nihayet üst katında 9, alt katında 11 oda bulunan başka *çartak*" bulunmasıdır. Bu rakamlardan *çartakların* çoğunun 2 katlı oldukları ve ortalama üst katlarında 5, alt katlarında 5 odaları bulunduğunu görüyorum. Hele Lips Manastırında bulunan bir *çartakın* her iki katında da 10'ar oda ile çok görkemli olduğu anlaşılmaktadır. Türkçe kaynaklarda görüşümü destekleyen bir bilgi bulamadım, ancak 1455 tahririnde Tursun Bey bir grup yapıyı ev değil "*çartak*" olarak tanımlamıştır; İnalçık ise bunları ev olarak mütalaa etmiştir. Bunlar kesinlikle ahşap yapılarıdır.⁶²

Fetih Sonrası İstanbul'un Sosyal Yapısı

Tahrirde evlerin yasal ilk sahipleri ile ilgili -kısıtlı olsa da- bilgi vardır. Bu ise %3'lük bir örnek kümeyi ifade etmektedir. Sahiplerinin bir kısmı izin alarak ayrılmış, bir kısmı kaçmış, bir kısmı da öldüğü için yeniden devlet mülkü haline gelen (*mevkuf*) 1.120 evin 623'üne sonradan birileri tarafından işgal edilmiştir. Bunlarla ilgili olarak da elimizde bilgi bulunmaktadır. Bu küme ise %6'lık bir örnekleme anlamındadır.

⁶¹ (Eyice 25), "Bizans'ta Ev yapımında geniş ölçüde ahşap da kullanılmıştı" demektedir. Bunun için bir kaynak göstermemiştir. Doğaldık ki yığma yapılarda da çatı ve açıklıklar ahşap strüktürel elemanlara taşınmakta; döşeme, tavan ve donatıda ahşap kullanılmaktadır. Ancak yine de dönemin harita ve gravürlerinden çatının yaygın bir strüktürel seçenek olmadığı görülmektedir.

⁶² Gerçekleştirdiğim kaynak araştırmaları, *çartakların* çatkılı (: ahşap iskelet) yapılar olduğunu kanıtlamaktadır. Araştırmalarımın sonuçlarını tartıştığım "*Çār-tāk*"tan (چار طاق) - "*Çardak*"a (چاردق) / Sözcüğün Tarihsel Semantiği Üzerine bir Monografi" başlıklı bir makale yazdım ve yayına hazırlamaktayım.

Tablo 1’de kayıtlarını göreceğimiz evlerin ilk sahiplerinin Anadolu ve Rumeli’deki Eyaletlerinden gelenlerden oluşmuştur. Frekans büyüklüğüne göre sıralamayla bunlar Kastamonu, Aydın, Edirne, Karesi (Balıkesir) ve diğer sancaklarındandır. Fetih’i izleyen 2 yıl içinde memleketleri yazılı 175 kişinin aralarında bulunduğu 1.120 hane reisi ölmüş ya da evlerini terk ederek gitmişlerdir. Listede yalnızca 26’sının mesleği yazılıdır bunlar: *yapucu*, *debbağ*, kaşıkçı, 3 dokumacı, 2 ayakkabıcı, eğerci (saraç), 2 terzi, helvacı, sabuncu, nalbur, 2 ahi, epeyce sayıda din adamı arasında bulunan 2 papaz, 2 şeyh, 3 derviş ve 3 fakih yanında evlenmesi yasak olan bir de yeniçeridir. Listede yalnızca 3 kişinin etnik özelliği “Rum” olarak yazılmıştır.⁶³ Örnek kümeden hareketle listede görülen 3 Rum üzerinden İstanbul’da 1455’te Rum nüfusunun ne kadar az olduğunu ileri sürmek, riskler taşımaktadır. Tüm kaynaklar İstanbul’da Fetih’ten sonra yaklaşık 10.000 kadar İstanbullunun kaldığını hatta kendilerine yağma görmemiş mahallelerden ev tahsis edildiğini belirtmektedirler. Bunların evlerini terk etmemiş olduklarını ileri sürebiliriz.

1455 yılında başlanan tahrirde mevkuf durumdaki evlerde mukim olanlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bu büyük olasılıkla hane reisleriyle yüz yüze görüşülebilmiş olunmasından kaynaklanmış olmalıdır. İstanbul’a ikinci dalgada gelerek, boş evlere yerleşenler ise frekans büyüklüğüne göre Rumeli, Selanik, Sofya, Manastır ve diğer eyaletlerdendir. İstanbul içinde yer değiştirenler de önemli bir sayıya ulaşmaktadır. Listede artık Anadolu Eyaleti ağırlıkta değildir, Avrupa Eyaletleri öne çıkmıştır. Tahrirde 170 hanede Yahudi aile reisi kayıtlıdır. Bunlar frekanslarına göre 93 Kesriye (Selanik), 52 İzdin (Selanik), 28 Filibe (Sofya), 25 İştib (Manastır) ve diğerleri olarak kayıtlıdır. Evlere yerleşen toplam 623⁶⁴ aile arasında 170 aile oldukça büyük bir oranı (%27) ifade etmektedir. Ayrıca 45 de Rum kaydedilmiştir, ancak bunların çoğu İstanbul içinde yer değiştirmiş gibi gözükmektedir. Aralarında 5 tanesi özellikle “İstanbul” olarak not edilmiştir. Gerek evleri fetih sonrası yerleşen ve sonra terk edenler, gerekse bunlara sonradan yerleşen ailelerden hareketle İstanbul’un çoktan Türkleşmiş olduğunu söyleyebiliriz. İkinci dalga içinde 15 hanede “dul” ve 15 hanenin reisi *kadındır*. Dulların 10 tanesi Türk’tür. Kadın olarak kaydedilenlerin ise büyük çoğunluğu (12) *Yahudiyye*’dir. Buradan Yahudilerin göçü sırasında oldukça çok sayıda aileye kadınların reislik ettiği anlaşılmaktadır. Altı Mermer Mahallesinde oturmakta olan bir “köle kadın ve çocuğu”nun da kaydı vardır.⁶⁵

İkinci dalga içinde meslekler hem daha belirgin hem de kentsel iş bölümüne uyum sağlamış gibidir. Listede yazılı kişilerin 82 tanesinin mesleği bilinmektedir.

⁶³ Kişilerin bir kısmının isimlerinden Türk olmadıkları anlaşılmaktadır ancak yine de etnik özelliklerini tahmin etmeye çalışmadım. İncalcık’ın Ermeni isimleriyle ilgili duyarlılığını anlamak için bakınız: (İncalcık, The Survey of İstanbul 1455 446-).

⁶⁴ Tahrirde boş olmayan evlerin sayısı.

⁶⁵ (Rozen)’de (Özgün basım 2008) İncalcık’ın 1455 Tahriri’ni yayınlamasında önce kaleme alınmıştı. Bu nedenle İncalcık’ın öncü makalelerinde paylaşılan kısıtlı bilgilere dayanmak zorunda kalmıştır. (Rozen 58-60): Yahudilerin Eminönü – Sirkeci, Tahtakale – Mahmutpaşa’nın oluşturduğu “ikizkenar yamuk şeklindeki bölgeye” bazılarının ise Mahmutpaşa’nın kuzeyine Zeyrek’e(?), Romaniot sürgünlerin küçük bir kısmının ise Balat’taki Eğrikapı’ya ve Samatya’ya yerleştirildiklerini, yazar. Yahudilerin İstanbul’un İskanı içinde konumları ancak İncalcık’ın tüm verileri paylaşması sonrası anlaşılır olabilmektedir.

Bunlar: Oldukça çok ayakkabıcı ki biri *pabuşi*, 5'i ise başmakçı olarak kaydedilmiştir; *pabuşilerin* yemeni benzeri terlik ve hafif ayak ayakkabı yapıyor olmalı. Yine giyim eşyası üreticisi olarak 6 terzi ve Bursalı 1 *kuşakçı* vardır. Yiyecek ve içecek işiyle uğraşan 1 bezirci, 3 bostancı⁶⁶, 1 bozacı, 1 saka ve 2 helvacının kaydı yanında *pereci*⁶⁷ pişiren Kesriyeli bir Yahudi olan İlyah'ı görüyoruz. Yük hayvanları için hizmet veren 2 *alefçi* (arpacı, yemci), 1 nalbur (nal yapan demirci) yanında 1 de deveci bulunmaktadır. Ev eşyası üreten 2 *dolabi* (marangoz) ve 1 kazancı listede yerini almıştır. Listede askeri görevliler bölük-başı, asker, 2 denizci, 2 deniz azebi (piyadesi), 3 yeniçeri, *ulufeci* (yeniçeri sipahisi) bulunmaktadır. Din adamlarının sayısı oldukça çoktur, kayıtlı Kastamonulu bir imama, halifeye ve şeyhe karşılık, 5 papaz, tamamı İsa-Kermesi Mahallesinde mukim 8 *kaligruya* (rahibe) ve *kaligruyos* (keşiş) listeye girmiştir. Kayıtlarda 4 tane fakih bulunmaktadır. Bunlar kur 'anda ve hadislerde açık bir şekilde ifade edilmeyen konularda yorum yapma yetkisine sahip kişilerdir. Müderrislik, belki de kadılık görevleri vardı. Ayrıca tarikat ayinlerinde görev alan Bergamalı ve zikirci olan Hacı Mukbil'i bu grupta değerlendirmek gerekir. Listede çok sayıda hizmetli bulunmaktadır: bunlar 2'si sarayda görevli 4 kapu-kulu, ayrıca 5 kul ve 2 katiptir. Kulların Çakır Begin, Hamze Begin, Halil Begin ve Borazan Mehmet Begin kulları oldukları tahrirde özellikle belirtilmiştir. Eğlence safhasına gelindiğinde doğancı ve *çakırcı* olan İvrindili Sendil ve Fatih'in büyük güvenine sahip Çakırcı-başı Hamza Bege rastlıyoruz. Bunlar av konusunda uzman kişilerdir. Rum olan Liboz ve Menomahos ise *çengerdir*, yani çengi⁶⁸. Artık, Muğlalı *yapucu* Hızır da İstanbul'un imarında görev almak için hazırdır.

Bir Barınma Pratiği Olarak Manastırlar

Yukarıda belirttiğim gibi manastırlar 15. Yüzyılın başında başlayarak Bizans'ta evler yanında bir komünal yaşam pratiği sunarak gelişmişler ve önemli bir barınma nicelik sağlamaktaydılar. İstanbul'un Fetih sonrası nüfusu konusunda yapılacak tahminler için öncelikle Fetih öncesi ve sonrasında manastırlarda barınan nüfus için de tahmin yapmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde İstanbul'da kaç tane bağımsız ev bulunduğu konusunda –kesin olmasa da- bir tahmin yapabiliriz. 1455 tahririnde yalnızca İstanbul'da 1.120 ev yanında 34 manastırın da kaydı bulunmaktadır (İnalçık, The Survey of İstanbul 1455, 2012, s. 489-499). Konstantiniyye'de 1455 tahririne giren 34 manastırda 701 müstakil ev ve çeşitli servis yapıları sayılmıştır. 1455 Tahririnde görememekle birlikte (Dukas 215), "Pantokrator Manastırına elbise boyacısı ve temizleyiciler girerek orada oturuyorlar hem mabedin ortasında sanatlarını icra ediyorlar", demektedir. Bu noktadan yaklaşık 3.000-3.500 gibi bir manastır sakini öngörebilirim. Bu durumda Konstantiniyye halkının geride bıraktığı yaklaşık 7.500 kadar müstakil evi olması gerekir. Kayıt altına alınmış 33 mahalle verisinden hareketle, terk edilmiş 1.120 evden İstanbul toplamına yapılacak doğrusal *interpolasyonu*yla terk edilmiş olanların sayısını 1.200 kadar (1120x36/33) bulmakla birlikte, ardından işgal

⁶⁶ Aynı zamanda kolluk görevlisi.

⁶⁷ *Pereci*: pretzel

⁶⁸ *Çenger* için İnalçık 2012, ss. 304 çengi(?) tanımını kullanmıştır. Bunu yineliyorum, yoksa *çenger* bakırcı da olabilir.

edilmiş olmaları nedeniyle boş olanların sayısını ise yalnızca 542 (497x36/33) bulmaktayım. Bu sayı üzerinden İstanbul'un Fetihini izleyen yıl içinde nüfusunun şimdiden 35.000⁶⁹ kadarının müstakil evlerde oturmakta olabileceğini tahmin ediyorum. İstanbul'un 1454 yılında toplam nüfusunu bulabilmek için ise bu sayıya manastırlarda yaşayan nüfusu, manastırların yeni işlevlerini göz önünde bulundurarak tahmin etmek gerekir. Manastırlarda Fetih sonrası üç ayrı sosyal grubun barınmakta olduğunu görmekteyiz; bunlar hala varlıklarını sürdürmekte olan Rum keşiş ve rahibeler, manastırlara devlet tarafından yerleştirilmiş dervişler ve son olarak kendileri sığınmış Osmanlı halkıdır. Manastırların bazılarının ise devlet ricaline tahsis edildiği görülmektedir. Örneğin II. Balat Mahallesinde bulunan Kıral Tımarhanesi, *İrkibdar* (*rikabdar*?) Baş, Istrudhya Manastırı ise Hamza *Beg* yedindedir, Can-Alıcı Mahallesindeki Aya-Maria Manastırı Baba Ali Haydari'ye tahsis edilmiştir. Yukarıda belirttiğim gibi manastırlarda 701 müstakil ev görülmektedir. Kaba bir tahminle bunların yarısının iskân edilmiş olduğunu varsayarak, manastırlarda da 1.750 – 2.000 kişinin yaşamakta olduğunu ileri sürebiliriz.

Fetih Sonrası İlk Mahalleler

Bu durumda İstanbul'un nüfusunun bir iki yıl içinde müstakil evler ve manastırlarda yaşayanların toplamı olarak şimdiden 37.500 kişiye ulaştığını bulmaktayım⁷⁰, ki bu sayı Fetih öncesi Konstantiniyye nüfusuyla karşılaştırılınca, az değildir. Asıl sorun, nüfusun niteliği olmalıdır. Bununla birlikte artık Bizans Konstantiniyye ölçeğinin aşılması ve bir dünya başkenti yaratılması planlanmaktadır. Geriye dönersek, Fetih'te evlere gelişigüzel el koyan asker, zaten kentsel iş bölümü içinde etkinlik kazanamamış ve geri dönmüştür; onların boşalttığı evlere yerleşen yeni göçerler ise gelişigüzelliğin devamı gibidir. Evlerin ilk sahiplerinin yerleştikleri mahallelere bakarsak: Bergamalı 18 aile, Balat I, Kir Martas, Kızıl Taş ve Lips mahallelerine dağılmıştır. En büyük grup 11 aile ile Kızıl Taş'ta görülmektedir. Bolulu 11 aile, Altı Mermer, Balat I, Eski Balat, İpsomethya, Kızıl Taş, Ral Karmir ve Top Yıkığı mahallelerine dağılmıştır. İflahanlı (Eflani) 14 aile, Balat II, İstraduthna, Liko Spiros, Sofyan ve Top Yıkığı mahallelerinde ev edinmişlerdi. Liko Spiros ve Top Yıkığı mahallelerinde İflahanlı 5'er ailenin evi bulunmaktadır. 4. Büyük grup olan 14 Kocaeli aile ise, Balat II, Eski Balat, Kir Nikola ve Top Yıkığı mahallelerine dağılmıştır. En büyük frekans, 5 ile Kir Nikola Mahallesinde görülmektedir. Boşalan evlere ikinci evrede el koymuş ailelere göz attığımızda: büyüklük sırasıyla Tekirdağlı 50 aile Ayos Hristoferoz, Bab-ı Silivri, Kir Martas, Kir Nikola, Kılıç, Lips, Top Yıkığı ve Zaganos Paşa mahallelerine dağılmıştır. 26 aile ile en büyük grup Top Yıkığı Mahallesinde oturmaktadır. Kesriyeli 41 Yahudi aile, Altı Mermer, Avrantharya, Balat I, Balat II ve

⁶⁹ Hane başına ortalama 5 kişi kabulü genel kabul görmüş bir varsayımdır. Bu konu için bakınız: (Schneider 44, n. 45). Schneider, aile büyüklüğünü 4-5 kişi olarak kabul eder. Bu konuda (Ayverdi 6), farklı görüştedir. Osmanlı ailesini 7-8 kişi kabul eder. Bu nedenle Ayverdi'nin nüfus tahminleri hep yüksektir.

⁷⁰ Başlangıçta, saray görevlileri ve askerlerin çok fazla sayıda olmadığını tahmin ediyorum. Fatih'in Edirne'ye dönerken İstanbul'da yalnızca 1.500 yeniçeri bırakmıştır. Hatta bunların asıl görevi kente çeki düzen vermektir. Fetih'ten 2 yıl sonra İstanbul'un toplam nüfusunun Fetih öncesi sayıya ulaştığını ileri sürebilirim.

Top Yıkığı mahallerine dağılmış gibidir, ancak 37 aile, Balat I Mahallesi'ne yığılmıştır. 33 Çorlulu –tamamı Müslüman- aile, Altı-Mermer, Balat II, Kir Nikola, Kılıç, Ral Karmir, Sofyan ve Zaganoz Paşa mahallelerine dağılmıştır. 11 aile, Altı Mermer Mahallesi'nde kümelenmiştir. 32 Filibeli Yahudi ailenin tamamı, Top Yıkığı Mahallesi'nde oturmaktadır. İzdinli 29 aileden iki tanesi Top Yıkığı ve Bab-1 Edirne mahallerinde oturmakla birlikte geri kalanının tamamı Ipsomethya Mahallesi'nde kümelenmiştir. Benzer şekilde İştibli 25 ailenin tamamı Balat II'ye yerleşmiş bulunmaktadır. Edirneli 12 aile, Altı Mermer, Azaban, Bab-1 Silivri, Ipsomethya, Kızıl Taş, Kızlar Manastırı, Lips ve Top Yıkığı mahallelerine dağılmıştır. Lovecli 10 Yahudi ailenin tamamı Sofyan Mahallesi'ne ve Trikkalalı 10 Yahudi ailenin 5'i Balat I, 4'ü Balat II ve biri Ipsomethyada oturmaktadır. Bu analizden Müslümanların soy-sop ilişkisi üzerine belli mahallelerde yerleşmiş bulduklarını söyleme olanağı yokken, Yahudilerden hareketle hemen tamamının birlikte aynı mahallelere yerleştiklerini görmekteyiz. Buna karşın aşağıda da açıklayacağım gibi, hala mahallerde din bazında tam bir ayrıştırmanın sağlanamamış olduğu görülmektedir.

Bir Sosyal – Mühendislik Projesi Olarak Sürgünler ve İskân

Başkent İstanbul'un iskanı belirgin bir sosyal-mühendislik bağlamında gerçekleştirilmek zorundadır. Yeni başkent'in deneyimli girişimcilere ve bunlara hizmet edecek meslek gruplarına ihtiyacı vardır. Gelişigüzel oluşan mahallelerin çok etnik kökenli nüfus yapısı Osmanlı geleneğiyle ve anlaşılabilir evlerin fiziki özellikleri ile barınan ailelerin sosyal statüsüyle bağdaşmamaktadır.⁷¹ 1455 Tahriri kontrollü göçürme ve iskân öncesi hem bir saptama hem de vergilendirme yöntemiyle iskanın düzenlenmesi amacı taşımaktadır. Konumuzla doğrudan ilgili olan ise çok kısa bir süre içinde artık İstanbul'un yeni evlerin yapımına da ihtiyaç göstereceğidir. Fatih dönemi zorunlu göçürme ve iskanlarla ilgili olarak tüm önemli kaynaklardan derlediğim tabloyu Ek. 2'te bulacaksınız. Aşağıda, özellik arz edenleri ayrıca tartışacağım ancak tablonun kronolojik sıraya göre düzenlenmiş olması ve kaynaklarının yazılı olması araştırma ve yorumlarınız için gereken veriyi sağlayacaktır.

Çeşitli birincil kaynaklar ve tarihçiler İstanbul'un iskanı ile ilgili genelde çelişmeler de farklı görüşler ileri sürmektedirler. İstanbul'un iskanı üzerine yazılan birçok kitap ve makale İnalçık'ın 1455 Tahriri ile ilgili kaynak eserinin yayınlanmasından önce kaleme alınmıştır. Bu nedenle dönemin tarihçileri ve sıkça da Evliya Çelebi'nin yazdıklarını kaynak olarak kullanmışlardır. Ancak bugün İstanbul'un iskanı ile ilgili olarak bugün daha kesin konuşabilmekteyiz, çünkü yazılanlarla 1455 Tahriri sonuçlarını karşılaştırabilme olanağımız bulunmaktadır. İlber Ortaylı'nın "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine bir Bakış" başlıklı yazısı ilginçtir. Bir kaynak göstermeksizin 1455 yılında İstanbul'a sürgün yoluyla Kocaeli, Saruhan, Aydın ve Balıkesir'den Müslüman cemaatler getirildiğini

⁷¹ Mahallelerdeki nüfusun etnik yapısı ile ilgili olarak ayrıca bakınız: (Öz 117, Tablo 3).

yazmaktadır (Ortaylı, 1986).⁷² Mehmet Öz de benzer bir yöntem izlemiştir (Öz, 2014). Hatta diğer kaynaklarda yazılı olmayan bazı göçürmelerin izlerini görebilmiştir. Örneğin Anadolu'dan Bergama, Bolu ve İflihan (Eflani); Rumeli'den Çorlu ve Tekirdağlıların iskan bu şekilde belgelenmektedir. Hemen bütün önemli kaynaktan Fatih'in ilk elde Anadolu'dan ve Rumeli'den 4.000'er Türk, Yahudi ve Hıristiyan ailenin İstanbul'a gönderilmesini istediği belirtilmektedir. 8.000 aile yaklaşık 40.000 yeni nüfus demektir. Aynı bilgi Dukas tarafından, -sayı farklı olmakla birlikte- "Sultan, aynı zamanda doğu ve batı vilayetlerinden eylül ayına kadar 5.000 ailenin şehre getirilip iskân olunmalarını ve nakilleri için deftere ithal olunacak olan aile efradı Konstantiniyye'ye gelmek istemeyecek olursa idam olunmalarını emretti" şeklinde teyit edilmektedir (Dukas 212). Ancak 1544 Tahriri böyle bir nüfusun İstanbul'daki varlığını göstermemektedir. Gerek diğer önemli kaynaklardan gerekse 1455 Tahririnden Fatih'in çok dinli ve çok etnik kökenli bir İstanbul planladığı anlaşılmaktadır.⁷³ Başlangıçta Bizanslı Megadük Loukas Notaras'ı İstanbul'a vali olarak atamayı düşünmesi bunun en önemli kanıtıdır.⁷⁴ Edirne, Filibe, Gelibolu ve Bursa'daki İstanbullular bulunarak geri getirilmişlerdir. Edirne'den ilim ve fen erbabı ile zanaatkar ve Yahudiler İstanbul'a göçürülmüştür. "Bu nakil, Bizans dönemindeki Yahudi cemaatlerinin tümü, toplu halde İstanbul'a sürülmeleri sonucu ortadan kalktı. Yunanistan, Mekadonya ve Bulgaristan'daki Yahudi yerleşimlerinin kimileri benzer biçimde yok olurken, kimilerinin sayıları azaldı" (Rozen 46). Babinger'e göre ise Müslümanların İstanbul'a yerleşmek konusundaki isteksizlikleri buna neden olmuştur. Latin düşmanı Gennadios II patrikliğe atanmış ve Ortodoks kiliselerine önemli ayrıcalıklar sağlanmıştır. Bu yaklaşım Konstantiniyye'nin Fetih'e direnmiş olması nedeniyle Şer'i yasalara ters düşmekle birlikte Fatih yeni olası bir haçlı seferinin gerekçesini ortadan kaldırmıştır. Özellikle Ermeni Piskoposu Ovakim ve bazı Ermeni aileler İstanbul'a getirilmiş ve Galata'ya yerleştirilmiştir. Bursa başlı başına ilginç bir örnektir. İpek ticareti ve endüstrisi konusunda önemli bir ticaret ve sanayi şehri olan Bursa'nın gerek eşrafi gerekse işçi loncaları sürgüne karşı çıkmış ve bu yolda Sultan'a karşı direnme cesareti gösterebilmişlerdir. Fatih, bu amaçla 35 gün Bursa'da kalmış, yeteri kadar etkin olamayan valiyi değiştirmiştir ve sürgün gerçekleşmiştir. Fatih özellikle Bursa'dan varlıklı kişilerin, ilim ve fen erbabı, zanaatkarın İstanbul'a hızla göçürülmesi için bizzat devrede olmuştur. Bursalılar yeni kurulan Eyüp'te iskân edilmişlerdir.⁷⁵ Bu yolla İpek yolunun Osmanlı terminali, Bursa'dan (Mudanya ve Gemlik limanları) İstanbul'a aktarılmıştır (Babinger 105-106). Yine Yunanistan'dan

⁷² Ortaylı'nın büyük olasılıkla aynı makalede kaynak gösterdiği (İnalcık, İstanbul). Bu eserde İnalcık, yayın belirtmeksizin "The Cencus of 860/1455" şeklinde bir not geçmiştir. (İnalcık, İstanbul: bir İslam Şehri 247 n. 20)'de "... İstanbul Başvekalet Arşivinde muhafaza edilen araştırma, yayına hazırlanmaktadır" demektir. Bundan dolayı 1455 Tahriri ile ilgili kopyaların Ortaylı'nın eline çok önceleri geçmiş olmalı.

⁷³ Daha ayrıntılı bir okuma için: (Babinger 351) ve (Ercan).

⁷⁴ Daha sonra Notaras'ı alelacele idam edilmiştir. (Melissenos 150, n. 68), bunu Fetih sırasında Bizans'la ilişkide olan Halil Paşanın tezgâhladığını savunmaktadır. (Pertusi c. 1, ss. 85).

⁷⁵ (Kömürciyan 196)'da Eyüp'ün fetihten sonra tam bir Türk mahallesi olarak kurulduğunu belirtir. Kaynaklarda Bursalı Rumların nereye yerleştirildiği konusunda bir bilgiye ulaşamadım. (İnalcık, The Policy of Mehmet II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City 237 n. 33), Bursa şer'iye sicillerine dayanarak.

varlıklı Atinalılar ve Mora'dan çok sayıda fen sahibi, bilgili zanaatkarlar getirilerek Fener çevresinde iskân edilmiştir. Göçürülen Türklerin bir kısmı ise Üsküdar'a yerleştirilmiş ve İstanbul'un hemen karşısında bir Anadolu köprü başı oluşturulmuştur.⁷⁶

İkinci evrede ise İstanbul'un sosyal yapısını destekleyecek –en başta beslenme ve hizmetler- unsurlar olarak Yunanlı, Bulgar, Macar, Sırp, Boşnak ve Arnavutlar İstanbul'un çevresinde kırsal yerleşmeler oluşturulmuştur.⁷⁷ Bu süreç hep yeni fetihlere paralel olarak gelişecektir. Runciman da Kritovulos'a dayanarak, çevreden ve fethedilen Draman, Sırbistan ve benzeri yerlerden Hıristiyanlar getirilerek yerleştirilmiş olduklarını belirtmektedir. Ayrıca, Konya, Karaman, Aksaray ve Çarşamba'dan İstanbul'a Müslüman göçmenler getirilerek şehir canlandırılmaya çalışılmıştır (Runciman 309, n. 1). Başlangıçta Türkler İstanbul'a yerleşme konusunda istekli olmamışlardır (Babinger 106). Gerçekten sürgünler halka külfet ve acılar getirdiği kesindir. Ankaralı Abraham, "Türk insanı için de acı oldu, çok büyük sızlanmayla ağladılar, zira babalar oğullarından ayrıldılar, kız çocukları annelerinden ayrılırken, kardeş kardeşi terk ederken, çoğu da vatanlarından uzaklaştırıldılar... Yalnız Türk halkı değil fakat Hıristiyanlardan da naklettiler" diye yazar ve Ankara'dan İstanbul'a gönderilen dört Ermeni'nin isimlerini "Astvadzadur Satılmış, Simeon Paribaş, Baba oğlu Ayvan ve Hacı Eşim Kevork" olarak belirtir (Pertusi 260). Benzer şekilde J. Hacker makalelerinde "Anadolu, Balkanlar ve Yunan Adalarındaki Romaniot cemaatlerden sürgünleri anlatmıştır. Edirne ve Karaferye (Veria) gibi yerlerin Rumca konuşan Yahudi sakinleri zorla başka yerlere yerleştirilmesini çok sert eleştiriyorlardı... Bununla birlikte, söz konusu sistemin Müslümanlar da dahil her dinden Osmanlı tebaasına uygulandığı ve nereye olursa olsun, evinden başka bir yere nakledilmekten hiç kimsenin hoşlanmadığı unutulmamalıdır" (Rozen 37-38).

Robert (Mantran, s. 15)'a göre, İstanbul'u, Kanuni dönemine gelinceye kadar "... çeşitli Anadolu eyaletlerinden gelen Türk unsurlarla iskân etmişlerdir; öylesine ki Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin varlığına rağmen şehir halkının çoğunluğu Türk'tür". Ayrıntılı bir inceleme sonucu, İstanbul'un iskanını başlangıçta Osmanlı egemenliği altındaki Anadolu ve Rumeli'den kısıtlı sayıda Türk ve tebaa göçürülmüş olsa da iskanın daha çok *cihat* politikasına bağlı olarak hep yeni ele geçirilen topraklardan olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak Bursa'yı saymazsak, başlangıçta Yunanlı, Boşnak, Sırp ve Arnavut olan etnik yapıya ancak Fatih doğuya dönüp, Karamanlı ve Akkoyunlulara karşı savaşa başladığında Türkler (Türkmenler) katılmaya başlanmıştır. Bu cümleden olarak (Tursun, 2013, s. 91) Bey, "Bu arada kılıcıyla ele geçirdiği kâfir illerinden esirleri getirip, İstanbul'un çevresine yerleştirdi, köyler, mezralar kurdu. Şöyle ki boş yer kalmayıp şehir tümüyle bakımlı ve şenlikli oldu" demektedir. Bunun için Bakınız Ek 2. Bu durum Babinger tarafından da

⁷⁶ (Runciman 246): "Sultan Mehmet, Bizans imparatorlarının çökmekte olan bu köhne başkentini ortadan kaldırarak yerine çeşitli ırklardan ve uluslardan oluşan uyruğunun barış, düzen ve güvenlik içinde yaşayabilecekleri gösterişli bir şehir yarattı."

⁷⁷ (Yerasimos 204): Trakya'da bulunan 180 ortakçı köyün 113'ü Hıristiyan, 67'si Müslümandır. Müslümanların 53'ü Tokat –Sivas arasında göçen Ağcakoyunlularındır.

belirtilmektedir. Kanımca zaman içinde İstanbul'un etnik yapısı yalnızca göçürmelerle değil, göçürülenlerin asimile olarak, Müslümanlaşması ve Türkleşme sonucu oluşmuştur. Bu konu Ayverdi tarafından tartışılmaktadır. Özellikle Kritovulos'un Sırların Hıristiyan oldukları konusunda imada bulunduğunu ileri sürer; Edirne, Bursa, Filibe ve Gelibolu'dan gelenleri de aynı şekilde değerlendirdiğini belirtir (Ayverdi, 1958, s. 78). Başlangıçta Rumlara bırakılan kilise sayısı oldukça çokken, bunların zaman içinde camiye çevrilmesi ancak böyle açıklanabilir.⁷⁸ İstanbul'da görülen çok sayıda derviş, kalender⁷⁹ ve din adamlarının işlevini göz ardı edemeyiz. 1477'de yapılan tahrir göre, İstanbul'un %60'ı Müslümandır; Fethi izleyen 24 yıl içinde İstanbul'un toplam nüfusu 7,4 kat artarken, gayrimüslim nüfusu yalnızca 2,9 kat artmıştır. Bu konuya yine döneceğim.

Bu evrede yalnızca iskanın niceliği gözetilmemiş, niteliği ve mahalle dokusunun "Osmanlılaştırılması" ön planda tutulmuştur. Osmanlı mahallesi çok az istisna dışında⁸⁰ bir caminin ya da kilisenin etrafında kurulur ve din bazında ayrıştırılmıştır. (Ortaylı, 1986, s. 85), Müslüman nüfusun merkezde, gayri Müslüman nüfusun ise çevrede yerleştiğini ileri sürmekte, Aksaray, Laleli, Şehzadebaşı, Süleymaniye, Vefa, Zeyrek, Çarşamba, Fatih, Atikali, Dizdariye Müslüman mahallelerinin bulunduğu semtlerdir.⁸¹ Halbuki, 1455 Tahririnde önemli sayıda mahallenin karışık nüfus barındırdığı görülmekteydi. Örneğin, Altı-Mermer, Bab-ı Silivri, Kızıl-Taş, Kir Martas ve Zaganos Paşa mahallelerinde Müslüman ve Rumlar, Balat I, Balat II, Top-Yıkığı mahallelerinde Müslüman ve Yahudiler ve Ipsomethya Mahallesinde Müslüman, Rum ve Yahudiler karışık olarak oturmaktadırlar (Öz 117). (Ergenç, 1984, s. 70), gerçekte soy-sop ayrımının genel güvenliği sağlamayı amaçladığını, buna karşın güçlü bir imparatorluk ve güvenliği sağlamakla görevli kurumların etkin yapılanması nedeniyle şehrin yerleşiklerinin daha rahat ilişki içine girebildiklerini belirtmektedir.⁸² Bu noktada "Osmanlı mahallesi soy-sop ilişkisi

---

⁷⁸ (la Montraye 297): 18. Yüzyıl başında bile "Reayadan biri Türk olmayı seçerse ki, özellikle Rumlar arasında çok sık rastlanan bir olaydır, her şeyden önce vergi yükümlülüğünden kurtulur". (İnalçık, İstanbul 225): "...some of these Greeks embraced Islam". (Kafesçioğlu 192), vakıf kayıtlarına dayanarak dönemin önde gelen dini liderlerinden, İstanbul Kadısı (1459-1473) ve müftülük görevlerinde (1473-1480) bulunan Mevlâna Hüsrev'in 1465 yılında yaptırdığı üç camiden ikisinin de yer seçimlerinin özellikle gayri Müslim nüfusun bulunduğu mahallerde bulunduğunu belirtmektedir. Üçüncü cami ise göçürülen Aksaraylıların (Karaman) yerleştikleri bölgede inşa edilmiştir. Bu seçimin de aynı amaca yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Karamanlıların başlangıçta Rum Ortodoks olabileceklerini göz ardı edemeyiz.

⁷⁹ Kalenderhane: Aya Marya Diyakonis Kilisesi yanındaki papaz odaları.

⁸⁰ Zaman zaman farklı etnik yapıda olmakla birlikte aynı meslekten olanların mahalleleri, gibi.

⁸¹ Ortaylı, geleneksel Osmanlı mahalle düzenine göre mahallelerin soy-sop ilişkisine dayalı olduğunu belirtmektedir. Bir tek "ulema" semtleri olarak medreselere yakınlığı bulunan Çarşamba, Süleymaniye ve Fatih'in ayrıcalığı bulunmaktadır. (İnalçık, İstanbul: bir İslam Şehri 247): "Şehrin en güzel yerleri ya askeriyeye ya da tarikatlar da dahil olmak üzere ilmiyeye mensup kişilere tahsis edildi". (Kuban 33), tarihi bilinen dini yapıların %30'unun bu bölgede yapıldığını söylemektedir. Bu Kömürciyan'ın aşağıda da göreceğimiz gibi "Beyefendi Evleri" tanımlamasıyla örtüşmektedir. Aslında bu yapı da genel Osmanlı mahalle düzeni içindedir. Zaman zaman Osmanlı'da meslek gruplarının oluşturduğu mahalleler görülür.

⁸² (Raduşev 151), güçlü Osmanlı örgütlenmesi sonrası Balkanlarda karma yerleşmelerin ortaya çıkışını aktarmaktadır. Bunun devamında Sovyetlerin ve Yugoslavya'nın parçalanması sonrasında ortaya çıkan kanlı çatışmaların karma yerleşmelerde görülmemesini, birlikte güvenle yaşama deneyimine yormaktadır.

üzerine kurulmuştur” paradigmasını sorgulamak zorunluğu duyuyorum. Ben bir de buna soy-sop ilişkisi içinde kümelenmenin başlangıçta boylar olarak göçerek topluca yerleşen grupların oluşturduğu mahalle modelinin, İstanbul örneğindeki bağlantısız olarak göçerek kentleşen topluluklar için belirleyici olmadığını ileri sürmekteyim. Fetih sonrası İstanbul’a gelerek yerleşen ailelerin yer seçimlerinde serbest olduklarını bu nedenle karışık yerleştiklerini görmekteyiz. İskanın başlangıcında aynı yerden göçseler bile farklı mahallelere yerleşmişlerdir. İskanın devamında zorunlu göçürmeler (sürgünler) başlayınca devlet erki bu kişileri kontrollü bir şekilde yerleştirmeye başlamıştır. Bu durum zaten tarihçiler tarafından en çok belirlenen özelliktir. Aksaraylılar Aksaray’a, Karamanlılar Karaman’a vb. Diğer önemli bir sorun ise Fetih sonrası Bizans evlerinin kapanın elinde kalması nedeniyle aile büyüklüğü ve sosyal statü ile yaşamakta buldukları evlerin fiziki özelliklerinin uyumlu olmamasıdır. İstanbul mahallelerinin, 1455 Tahriri sonrasındaki göçürmelerdeki seçici tavırdan dolayı soy-sop bazında oluşmadığı anlaşılmaktadır. Zaten başlangıçta bu seçici yaklaşım belki de Osmanlıdaki ilk soylulaştırma (*gentrification*) örneğini ortaya çıkaracaktır. İstanbul’daki ilk Osmanlı mahalleleri yukarıda belirttiğim seçici yaklaşım ve *mukataa* yoluyla denetlenerek tasarlanmıştır. Çiğdem (Kafesçioğlu, 2009, s. 187) da vakfiyeleri üzerinden banilerin, yaptırdıkları mescitler ve kurdukları vakıfların akaretlerinin mahalle bazında örtüşmediğini, Osmanlı elitinin her zaman yaptırdığı mescitler çevresinde yerleşmiş olmadıklarını görmüştür; “... on altıncı yüzyıl ortalarına kadarki dönemde, şehrin iki ayrı yerleşim haritası olduğunu söyleyebiliriz... Ve bu iki harita, bunlara şehrin resmi ve gayri resmi yerleşim haritaları diyebiliriz, hiçbir zaman tamamıyla örtüşmemişlerdir”. Zaten Evliya, yukarıda aktardığım gibi “*Karaman Semtinde 300 sarayı bilginlere, 162 saray yeniçerilere, 70 saray 70 vezire ve 7 saray yedi-kubbe vezirine*” diyerek başlangıçta Bizans seçkinlerinin evlerinin, Osmanlı seçkinlerine tahsis edildiğini yazmaktadır.

Mukataa

“İskân çabaları çok kolay olmamıştır. Fatih, boş evlerin yeni yerleşenlere bedava dağıtılacağını ilan etmişti” (İnalçık, Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası, 1988, s. 217). “Yağmanın ardından II. Mehmet isteyenin İstanbul’da işgal ettiği evin mülkiyetine sahip olacağını ilan etmiş ama şehre gelenler evlerin harap halini görünce geri dönmüşlerdi” (Öz, 2014, s. 111). Gerçekte, süreç oldukça farklı işlemiştir. İlk başta evlere el koyan Fethi gerçekleştiren askerler ya da çeşitli kaynaklarda yazılı olduğu gibi gelip evleri sahiplenen Anadolu ve Rumeli eyaletlerinden gelen Osmanlılar olsun, İstanbul’da tutunamamışlardır.⁸³ Belki de bilinçli olarak Saray tarafından kentin ivedi iskanı amacıyla getirilmiş olanlara ihtiyaç kalmamış olabilir. Bu nedenle bir dünya başkenti olacak İstanbul’un daha yetkin bir sosyal dokuya ihtiyacı bulunmaktadır. Mukataa ve öncesinde gerçekleştirilen “Tahrir” amaca tam olarak hizmet etmiştir. Tursun Bey, “Çok sıkıntı çekilip, ev ev, oda oda, büyükler küçükler, bahçeler bağlar yazıldı. Bu arada mukataa sebebiyle çok değişiklik oldu. Mesela bir kişi mukataasını ödeyemeyecek evi bırakıp, kendi seçimiyle

⁸³ (Dukas 180): “Mehmet, mart başından itibaren bütün vilayetlere tellallar göndererek Konstantiniyye aleyhine yapılacak harbe iştirak etmek üzere herkesin orduya ilhak etmesini emretti.”

durumuna uygun ev aldı... Yazım işi bitip padişaha sunuldu, her biri elli binlik yaklaşık iki bin fıçı yıllık gelir görüldü” (Tursun, 2013, s. 82). Derviş Ahmed Aşık, mukataa uygulamasına karşı halkın karşı koymasını “Bizi memleketimizden sürdünüz, bu kâfir evlerine getirdiniz. Geri vermemiz için mi getirdiniz?” sözleriyle belirtmektedir. Bunun üzerine evlerin yeniden mülk olarak verilmesi önerisini sert ve otoriter Fatih’e ancak Şahabettin Şahin Paşa (Kula Şahin) götürebilmiş ve kabul ettirmiştir (Aşık Paşazade, 2008, s. 221) (İnalçık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, 2007, s. 134). Ardından mukataa uygulaması durdurulmuş ve evler mülk olarak kabul edilmiştir. Bu süre zarfında önemli sayıda evin sahipleri tarafından terk edilmiş olduğunu düşünmek gerekir. Bu durumu Tursun Bey de -Fatih’in ağzından- teyit etmektedir:

Mukataa koymaktan dileğim mal değildi, belki halkın işlerini düzene koymak, gurup ve tamah ehlinin mallarını ve durumlarını düzeltmekti. Çünkü mülk edinme aç gözlülüğüyle bir parasız pulsuz, geliri yetersiz kimse, değeri yüksek bir eve sahip olmuş ve henüz satmak almak hevesi de yok ki satıp para sahibi olsun. Hiç şüphe yok az müddette o evler ve köşkler bakımsız kalıp, harap olmaya yüz tutardı da asıl istenen bakım ve yenileme yapılmazdı. Öyle olunca mukataa konmasını teklif ettim. Ki herkes mukataanın ödeme yüklerini taşıyabildiği değerde ev seçsin. Bu isteğin gerçekleştiğini görünce, dileğim olmayan şeyi, yani malı yine iyilik üzere kullarıma ve halkıma bağışladım. Ve kendi seçerek aldığı mülk edinmek hususu da doğrulanmış oldu. (Tursun, 2013, s. 83-84)

Ardından, Şehir canlılık kazanmaya başlayacaktı. Halil İnalçık, çeşitli yazı ve sunumlarında (İnalçık, The Policy of Mehmet II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City) (İnalçık, İstanbul: bir İslam Şehri) Batılı bilim adamlarının Fetih sonrası İstanbul’un plansız bir biçimde kendiliğinden “şekilsiz bir yığın” olarak oluştuğu tezini tartışmaktadır. Bu konunun tartışması bu yazının boyutlarını çok aşmaktadır. Daha sonra bir dünya başkenti olacak İstanbul örneği aslında uzun bir süreçtir ve çok başarılı bir şekilde yönetilmiştir. Bir fiziki planlama olarak görülen İstanbul’un gelişimi göç ve iskân gibi, sürgünler gibi, devşirme ve asimilasyonlar gibi çok karmaşık sosyal mühendislik projeleriyle desteklenmiştir. Yukarıda da belirttiğim gibi İstanbul’un planlama kararları Fetih sonrası hemen değiştirilmiş ve ardından başarılı bir şekilde uygulamaya sokulmuştur. İstanbul’un ikinci evre planlaması izleyen dönemlerde de özellikle Beyazıt II ve Kanuni tarafından dikkatli bir şekilde yönetilmiştir. Ancak bu modelin Bizans Konstantiniyye’nin fiziki alt yapısı üzerine kurulmuş olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Fatih Vakfiyeleri

Elimizde Fatih dönemi iskanı ile ilgili çok önemli bir grup belge daha bulunmaktadır: Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’da iki büyük vakfı vardır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1938). Bunlar Ayasofya ve Eyüp Sultan Vakıflarıdır. Ayasofya Vakfında köyler ve mezralar, hanlar, hamamlar, değirmenler ve arazi yanında konumuzla doğrudan ilgili olarak El’Akarat başlığı altında 314 kalemde, toplam 56

mahalleye dağılmış 460 *menzil* (ev) kayıtlıdır.⁸⁴ Bu evlerin genel özellikleri yanında akareti kullanan kişilerle de ilgili bilgi bulunmaktadır. Vakfın kuruluşu Hicri 867'de (1462 – 1463 gibi) başlamış ve 875 (1470 – 1471 gibi) tamamlanmıştır. Bu nedenle 1455 ve aşağıda tartışacağım 1477 tahrirleri arasında anlamlı bir kesiti veriyor olması nedeniyle önemlidir.

Vakfiyelerdeki Evler

İki tahririn verilerinden hareketle 1470 yılında İstanbul'da yaklaşık 12.250 ev bulunduğu varsayımıyla 460 evin yaklaşık %4'lük bir örnek küme oluşturmaktadır. Evlerin kat sayıları kaydedilmiş bulunanların 331'si yalnızca *süfli* (alt kat) ve 112'sinde ayrıca *ulvi* (üst kat) bulunmaktadır. Bu sayılardan hareketle evlerin %34'ünün (İnalçık, İstanbul) iki katlı olduğunu buluyorum. Daha ilginç tarafı oldukça çok sayıda 31 evde (%9) ayrıca *gurfel* bulunmaktadır. *Gurfeli* evlerin artık 2 katlı olduğunu varsayarsak, 2 katlı evlerin oranı %43'e çıkar. Buradan hareketle iki katlı evlerin sayısının geçen 15 yılda hızla arttığını görmekteyiz. Diğer bir ilginç ayrıntı ise ilk kez 1455 Tahririnde ortaya çıkan *çardakların*, Ayasofya Vakfiyesinde de görülebilmeleridir. 460 *menzilin* 3 tanesinde *çardak* bulunmaktadır. *Çardaklar* artık manastır sınırlarının dışına çıkmıştır. Çelebioğlu Mescidi, Künofoz ve Sultan Pazarı mahallelerinde bulunan birer *menzilin* üst katları *çardaktır*. 12 adedi *muhavvataya* (çevresi duvarlarla çevrilmiş avlu) sahiptir. 22 *menzil* dükkanlarla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca bir *menzilin* *istablı* (ahır) bulunmaktadır. Ayasofya Vakfı akaretleri arasında 14 kalemde toplam 168 hücrat bulunmaktadır. İlginç olan Ayasofya Akareti olan 460 *menzillerin* 305'inin bir kimsenin "*milkinde*" yani meskûn olmasıdır. Evlerin üçte biri boştur.

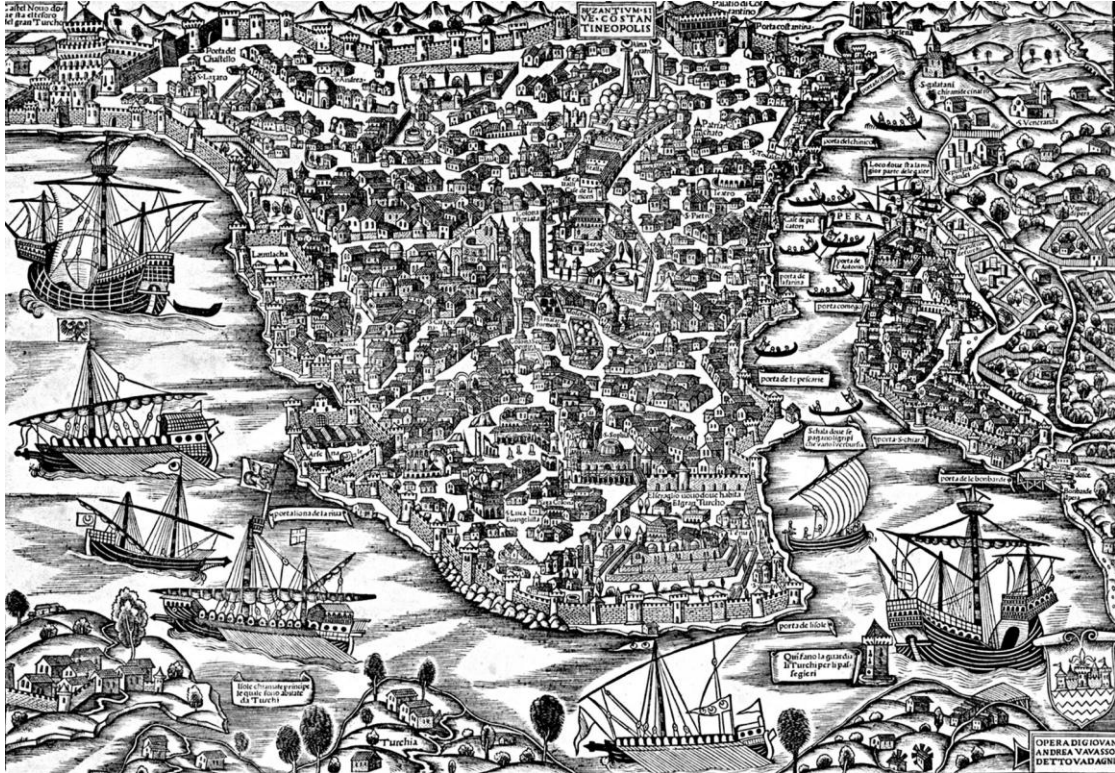
Vakfiyelerdeki Sosyal Doku

Vakfiyeler, kentin sosyal dokusuyla ilgili önemli ip uçlarına da sahiptir. Akareti kullanan 246 kişinin isimleriyle birlikte dinleri ayrıca 60'ının mesleği belirtilmektedir. Artık İstanbullunun 39 belirgin meslek grubuna dağılımını da görebilmekteyiz. Frekans büyüklüğü sıralamasıyla 4 kasap, tamamı Yahudi 3 *tabib*, biri Yahudi olan 3 *silahi*⁸⁵, 2 paşa (Bali ibni Ferraş Paşa ve Mehmet Paşa), 2 kürkçü, 2 kapıcı, 2 *etmekçi*, 2 *meremetçi* (: tamiratçı), 2 *pehlivan*, 2 *remmal* (: falcı), 2 *yeniçeri*, 2 *yeniçeri zaimi* (: yeniçeri başı) ve diğerleri bulunmaktadır. Vakfiyede 313 akareti kullananlardan Müslüman olmayanların dinleri "Yahudi" ve "Yahudiyye" ile "Nasruni" ve "Nasruniyye" olarak belirtilmiştir. Bunların 25'i Hıristiyan ve 74'ü Yahudi'dir. Buna göre örnek kümenin yaklaşık üçte birinin (%31) gayri-Müslüm olduğunu görüyoruz. Bunun yanında genellikle mühtedilere baba adı olarak verilen "ibni Abdullah'ların" sayısı ise 14'tür ve bunların 3'ü yeniçeridir. 16 kişinin memleketi de yazılıdır. Buradan kökenin önemi kalmamış, halk artık İstanbullu olmuştur. Ancak 4 Ankaralı, 4 Karamanî ve 2 Trabzonlu belli ki yakın zamanlarda İstanbul'a göçmüşlerdir. *Nasruni* (ve *Nasruniyye*)'lerin 11 ayrı mahalleye dağılmış olmakla birlikte 7 kişi ile Kırk Çeşme, 5

⁸⁴ Fatih Vakfiyesinde İstanbul'da bulunan tüm evlerinin özelliklerini ve istatistiki bilgilerini bir tablo haline getirdim ve https://www.academia.edu/33565899/Ayasofya_Vakfi_Istanbul_Akareti adresine yerleştirdim.

⁸⁵ Silah imalatçısı?

kişi ile Fil Damı, 4 kişi ile Molla Hüsrev Camii ve 2 kişi ile Fener Kapı mahallelerinde bulunan akareti tasarruf ettiklerini görmekteyiz. Aynı bağlamda 23 mahalleye dağılmış bulunana Yahudi (ve Yahudiyye) hane reisinin -frekans büyüklükleri sıralamasıyla- 15'i Edirneli Yahudiler, 14'ü Acemoğlu Mescidi, 12'si Günkoz, 7'si Halil Paşa Burgoş'u, 6'sı Bozahaneler, 6'sı Fil Damı ve diğer mahallelere dağıldıkları görülmektedir. Eminönü'nde kümelenmiş Acemoğlu Mescidi, (adı üstünde) Edirneli Yahudiler, Halil Paşa Burgoş'u ve Kara Şems Mescidi ile Günkoz tipik Yahudi mahalleleri olarak gözükmektedir. Benzer şekilde Fener Kapısı bir Hıristiyan mahallesi olarak belirmektedir. İlginçtir bu etnik mahallelere karşın 5 Hıristiyan ve 6 Yahudi ailenin yerleştiği ve toplam 14 akaretin kayıtlı bulunduğu Fil Damı Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan karışık; toplam 17 akaretin bulunduğu Bozahaneler, toplam 12 akaretin bulunduğu Hızır Bey Mescidi, toplam 7 akaretin bulunduğu Hoca Alaüddin, toplam 13 akaretin bulunduğu Sarı Timurcu mahalleleri Müslüman ve Yahudi karışık; toplam 11 akaretin bulunduğu Kırk Çeşme, toplam 10 akaretin bulunduğu Molla Hüsrev Camii Müslüman ve Hıristiyan karışık mahallelerdir.

Şekil 2: Konstantinopolis, 16. yüzyıl. Artist: Giovanni Andrea Vavassori

Sonuç

(Arseven, 1956, s. 576), Bizans evinin Türklerin inşa etmiş oldukları evlerden çok farklı olduklarını ileri sürer ve "Bizans evleri Türklerin harem adetlerine ve yaşayışlarına uygun gelmediğinden, İstanbul'a yerleşen Türkler, hemen kendilerine göre evler yaptırmaya başlamışlardır", demektedir.⁸⁶ Arseven'in bunu ileri sürmek için

⁸⁶ (İnalçık, İstanbul: bir İslam Şehri 250): "Osmanlılarda, bir ev yapmak isteyen kişi, kullandığı arsa karşılığında devlet hazinesine kira ödemek zorundadır." (Öz 111-112)'de "mukata" olarak bilinen işlemin

yeterli nedeni bulunmamaktadır. Konstantiniyeli Andronico Calliso, Konstantiniyye'yi methederken "Nerede böyle muazzam tersaneler, böyle parıltılı evler ve köşkler görülebirmiş" demektedir (Pertusi, 2004-2008, s. c. 2 222). Zaten 1455 Tahriri de nüfusun Bizans'tan kalan evlerde tutunmaya çalıştığını açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

Babinger'e göre ise 1477 Yılında şehir kadısı Muhyiddin'in yaptırdığı nüfus tahririne göre artık şehirde kullanılan 14.548 ev ve 3.667 dükkân vardı (Babinger, 2002, s. 104). Hane sayısı İncalcık'ta farklıdır. Ona göre sayımında İstanbul'da 14,803 adet hane saptanmıştır. Bunların 8.951'i Müslüman, 3.151'i Rum Ortodoks, 1.647'si Yahudi, 267'si Kefeli, 372'si Ermeni, 384'ü Karamanlı Hıristiyanlar, 31'i ise Çingenelere aittir (İncalcık, The Survey of İstanbul 1455, 2012, s. 597- 598). 1455 Tahriri sonuçları ile aradaki farkı karşılaştırarak geçen 22 yıl içinde İstanbul'un nüfusuna yaklaşık 34.000 kişi (74.000-40.000) katılmış olduğu ve bu nüfusun yaklaşık 7.000 kadar yeni eve⁸⁷ ihtiyaç gösterdiğini buluyorum. Bu bağlamda, İstanbul'un hemen yeni evlere ihtiyacı olacaktı. İstanbul-Osmanlı evi modelinin bu dönemde irdelenmeye başlamış olması gerekir. İlk Türk tipi evlerin 1454 yılından başlayarak ilk Osmanlı başkenti, Bursa'dan göçürülen ilim ve fen sahibi ve zanaatkarlar (Kritovulos, tarihsiz, s. 155) (İncalcık, Mehmet the Conqueror (1432-1481) and His Time, 1960) (İncalcık, The Policy of Mehmet II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City, s. 237-238)⁸⁸ (İncalcık, Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası, 1988, s. 219) tarafından yerleştirildikleri yeni Eyüp (Gündüz, 2008, s. 56). Mahallesinde ortaya çıkmış olabilir. Gerçekten de vakfiyelerden hareketle Fatih devrinde, İstanbul'da artık, önemli sayıda evin yapıldığını anlıyoruz ve ilk kez 1461 yılında, Trabzon alındığında duvarcı ustalarının İstanbul'a gönderildiğini görüyoruz. Bunlar: Dikilitaş'ta meşruta evler, -daha sonra II. Selim döneminde yıktırılan- Ayasofya Mahallesi meşruta⁸⁹ evleri, Odun Pazarı'nda evler, Sarı Timurcu Mahallesi evleri, Ayazma Kapı'da evler, Unkapanı evleri, Zeyrek'te meşruta evler, Küngöz Kapısı meşruta evleri, Eyüp'te meşruta evler, ayrıca Galata Balık Pazarı'nda meşruta evler, Karaköy'de iki ayrı yerde evler, Kuledibi civarında meşruta evler ve Tophane kapısında meşruta evlerdir. Bugün bu evlerden geriye hiçbir iz kalmamıştır (Ülgen, 1939, s. 22-34, harita).

İlk evrede Arseven'in ileri sürdüğü gibi hemen Türk tipi evlerin inşasına girişilmediği, Bizans evlerinin tadilatla Türk beklentisine uygun hale getirildiği görülmektedir. 1455 Tahririnde Kılıç Mahallesinde Tekirdağlı Musa'nın, bir fakih olan Koyunlu Yusuf ile Davut paylaştıkları, Altı-Mermer Mahallesindeki Doğancı Mustafa'nın, Ipsomethya Mahallesindeki İzdin ve diğer 3 Yahudi ailenin, Kızıltaş

önce uygulandığını, sonra teşvik amacıyla kaldırıldığını, en sonunda Rum Mehmet Paşa tarafından yeniden konulduğunu, aktarmaktadır.

⁸⁷ 1455'de boş durumda olan tahmini ev sayısı düşüldükten sonra.

⁸⁸ Tursun Bey'e dayanarak, Bursa Sicil Defterleri.

⁸⁹ Mülkiyeti devredilemeyen vakıf evleri, bir anlamda devlet görevlilerine tahsis edilen lojmanlar. (İncalcık, Seçme Eserleri - II / Devlet-i 'Aliyye / Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar / Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim 127).

Mahallesindeki Kazancı İznikli Süleyman'ın oturdukları 8 evde görülen "bölmeler" bunun ilk örnekleri olmalıdır. 1455 Tahririnde hiçbir *gurfeli* menzil gözükmezken, Ayasofya *Akaratı* arasında toplam 31 adet *gurfeli* ev bulunmaktadır. Bunlar frekans büyüklüklerine göre 6'sı Arslanlu, 3'eri Edirneli Yahudiler, Günkoz, Mehmet Paşa Mescidi, 2'seri Hacı Küçük, Hacı Muhyüddin, Hoca Alaüddin, Sarı Timurcu Mescidi ve diğer mahallelerde bulunmaktadır. İlginç tarafı, bu mahallelerin tamamı Haliç'e bakmaktadır ve özellikle Eminönü civarında yoğunlaşmaktadır. Tamamı süfli menzillerin üzerindedir. Buna dayanarak, geçen zaman içinde en fazla iki kat kuralının bozulmamış olduğunu da söyleyebiliriz. Diğer bir gözlem ise *gurfelerin* zaman içinde dışa kapanarak, *çartaklara* dönüştürülmesi olasılığıdır ki bu Anadolu Osmanlı evinde oldukça yaygın bir uygulamadır. Bu konuyu başka bir yazıda ele alacak ve çeşitli kaynaklarda gördüğümüz *muktes* yapıların ve tadilatların izlerini süreceğim.

Kaynakça

- Angioiello, Giovan Maria. *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor... Fatih Sultan Mehmet*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011.
- Arseven, C. E. *Türk Sanatı Tarihi / Menşinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*. Cilt 3 (Mimari Kısım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1956.
- Aşık Paşazade, Derviş Ahmet Aşık. *Aşık Paşazade Tarihi*. İstanbul: Mostar, 2008.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfus*. Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1958.
- Babinger, F. *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*. İstanbul: Oğlak Bilimsel Yayınlar, 2002.
- Barbaro, Nicolo. *Konstantiniyye Muhasarası Ruznamesi*. Çev. Ş. Talip Diler. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.
- Başkan, Yahya. «Fatih Sultan Mehmet Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus.» *Tarih Dergisi* 2013: 107-134.
- . «İstanbul'un Fethi ve Yahudiler.» *Modern Türk Araştırmaları Dergisi* 11.3 (2014): 63-84.
- ibn Battuta, Ebu Abdullah Muhammed Tanci. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Bayer, Karl. *Cristoforo Buondelmonti / Liber insularum archipelagi*. Reichert Verlag, 2007.
- Berger, Albrecht. «Konstantinopolis'te Sokaklar ve Kamusal Alanlar.» *Dumbarton Oaks Seminerleri: Konstantinopolis: Şehrin Dokusu*. Dü. Henry Maguire ve Robert Ousterhout. İstanbul: Alfa, 2016. 13-35.
- Broquiére, Bertrandon de la. *Bertrandon de la Broquiére'nin Denizaşırı Seyahati*. Dü. Ch. Schefer. Çev. İlhan Arda. İstanbul: Eren, 2000.
- Canbulat, İbrahim. «Tabğaçlar: Han – Türk Sentezinde Sosyal Yaşam ve Yemek Kültürü.» *Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7.1 (2017): 243-270.
- . «The Ottoman House / Evolution of Structure and Form.» *Shatis'17 4th International Conference on Structural Health Assesment of Timber Structures / 20-22 September 2017, İstanbul Turkey*. Dü. E. Görün Arun. İstanbul ve Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi ve Ta-Mir Yıldız Technical University, 2017. 83-94.
- Clavijo, R. G. de. *Timur Devrinde Kadis'den Semerkant'a Seyahat*. İstanbul: Köprü Kitapları, 2016.
- Dirimtekin, Feridun. *İstanbul'un Fethi*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Dukas. *İstanbul'un Fethi / Dukas Kroniği (1341-1462)*. Çev. V. Mirmiroğlu. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2013.
- Eldem, Sedat Hakkı. *Türk Evi / Osmanlı Dönemi*. 3 cilt. İstanbul: T. A. Ç., 1984, 1986, 1987.

- Ercan, Yavuz. «Fatih'in Kilise Politikası / Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman Olmayan Topuluklarla İlgili Devlet Politikasının Ortaya Çıkışı.» xxx. *İstanbul'un Fethinin 550. Yılı Anı Kitabı*. Dü. Esin Kahya ve Ayten Aydın. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2004. 5-21.
- Ergenç, Özer. «Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine.» *Osmanlı Araştırmaları IV* (1984): 69-78.
- Ergin, Osman. «İstanbul'un Fethinden Sonra Şehir Nasıl İmar ve İskan Edildi?» *Resimli Tarih Mecmuası* Mayıs 1953: 2352-2364.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. Dü. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. Cilt 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Eyice, Semavi. «İlk Kuruluştan Türk Devrinin Başlarına İstanbul.» Armağan, Mustafa. *İstanbul Armağanı 1 / Fetih ve Fatih*. İstanbul: İBB Kültür İşleri, 1995. 11-36.
- Gerlach, S. *Türkiye Günlüğü / 1573 – 1578*. Dü. K. Beydili. Çev. T. Noyan. 2 cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Gündüz, Ahmet. «İstanbul'un Osmanlılar Tarafından Fethi / Türk-İslam ve Avrupa Açısından Önemi.» *Karadeniz Araştırmaları* 5.17 (2008): 51-66.
- Hoca Sadettin, Efendi. *Tacü't-Tevarih*. Dü. İsmet Parmaksızoğlu. 5 cilt. Kültür Bakanlığı, 1992.
- İnalçık, Halil. *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- . «Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası.» *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1988): 215-225.
- . «İstanbul.» xxx. *the Encyclopedia of Islam*. Cilt 4. Leiden: Brill, tarih yok. 224-248.
- . «İstanbul: bir İslam Şehri.» *İslam Tetkikleri Dergisi* 9 (tarih yok): 243-268.
- . «Mehmet the Conqueror (1432-1481) and His Time.» *Speculum* 35.3 (1960): 408-427.
- . *Seçme Eserleri - II / Devlet-i 'Aliyye / Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar / Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- . «The Ottoman Survey of 1455 and the Conqueror's İstanbul.» *550. Yılında Fetih ve İstanbul: Bildiriler*. Dü. xxx. Ankara: Türk Tarih Kurumu, tarih yok. 1-14.
- . «The Policy of Mehmet II toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City.» *Dumbarton Oak Papers* 23/24 (tarih yok): 229-249.
- . *The Survey of İstanbul 1455*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2012.
- Kafesçioğlu, Çiğdem. *Constantinopolis / İstanbul / Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*. University Park: the Pennsylvania State University Press, 2009.
- Kós, K. *İstanbul / Şehir Tarihi ve Mimarisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995.
- Kömürçüyan, Eremya Çelebi. *İstanbul Tarihi / XVII. Asırda İstanbul*. Dü. K. Pamukciyan. Çev. H. D. Andreasyn. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988.
- Kritovulos. *Fatih 1453*. Çev. Mustafa Demirer. Ankara: Panama Yayıncılık, tarihsiz.
- Kuban, Doğan. *İstanbul'un Tarihi Yapısı*. xxx. 1970: Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu, tarih yok.
- Mantran, R. *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*. Çev. M. A. Kılıçbay. İstanbul: Eren, tarih yok.
- Melissenos, Makarios. *The Chronicle of the Siege of Constantinople – April 2 to May 29 1453*. Çev. Marios Philippides. Amherst: the University of Massachusetts Press, 1980.
- la Montraye, Aubry de. *La Motraye Seyahatnamesi*. İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- Neşri, Mehmet. *Kitab-ı Cihan-Nüma*. Dü. Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

- Necipoğlu, Gülru. «An Outline of Shifting Paradigms in the Palatial Architecture of the Pre-Modern Islamic World.» *Ars Orientalis* 1993: 3-24.
- Necipoğlu, Nevra. «İstanbul'un Fethi Arifesinde Bizans Başkentine İçerden Bakış: Bizans ve Batı Kaynaklarına Göre Konstantinopolis (1439-1453).» *İstanbul Armağanı 1 / Fetih ve Fatih*. İstanbul: İBB Kültür İşleri, 1995. 61-69.
- Ortaylı, İlber. «İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine bir Bakış.» *Amme İdaresi Dergisi* 2.10 (1986): 77-97.
- Öz, M. «1455 Tahriri ve İstanbul'un İskan Tarihi Bakımından Önemi.» *I. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri 29 Mayıs-1 Haziran 2013, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*. Dü. F. M. Emecen ve E. S. Gürkan. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi ve İBB Kültür A.Ş., 2014. 107-125.
- Özbayoğlu, Erendiz. «Bizans ve Batı Kaynakları.» *550. Yılında Fetih ve İstanbul / Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007. 105-145.
- Pertusi, Agostino. *İstanbul'un Fethi*. Çev. Mahmut H. Şakiroğlu. 3 cilt. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004-2008.
- Raduşev, Evgeni. «Balkanlar ve Fetih.» *550. Yılında Fetih ve İstanbul*. Dü. xxx. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007. 147-156.
- Roodenberg, Jacob. «Ilıpınar, an Early Farming Village in the İznik Lake Basin.» *Neolithic in Turkey / the Cradle of Civilization, Text & Plates* (1999): Text: 193-202, Plates: 157-170.
- Rozen, Minna. *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*. Çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Runciman, S. *Konstantiniye Düştü*. Çev. D. Türkömer. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
- Schneider, Alfons Maria. «XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu.» *Belleten* XVI.61 (1952): 35-48.
- Schrader, Friedrich. *İstanbul / 100 Yıl Öncesine bir Bakış*. Çev. Kerem Çalışkan. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- Sphrantzes, George. *The Fall of the Byzantine Empire / a Chronicle by George Sphrantzes, 1401-1477*. Çev. Marios Philippides. Amherst: the University of Massachusetts Press, 1980.
- Tafur, Pero. *Pero Tafur Seyahatnamesi*. Çev. Hakan Kılınç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Talbot, Alice-Mary. «Monasticism in Constantinople in the Final Decades of the Byzantine Empire.» *İstanbul Üniversitesi Yıl / 550. Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl), 30-31 Mayıs 2003, İstanbul*. Dü. Sümer Atasoy. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2003. 295-308.
- Tanyeli, Uğur. «Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi.» xxx. *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*. Dü. D. Mazlum ve K. Eyüpgiller Z. Ahunbay. İstanbul: Eren, 1996. 57-71.
- Tekindağ, M. C. «Fetihten sonra İstanbul.» *Fethin 511'inci Yıldönümü Konferansları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1964. 42-47.
- Tursun Bey. *Fetih Babası / Fatih'in Tarihi*. Dü. Mertol Tulum. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi / İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*. Cilt II. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1964.
- Ülgen, Ali Saim. *Fatih Devrinde İstanbul 1453-1481 / Haritası - İzahatı - İndeksler*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1939.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1938.
- Yerasimos, Stephanos. «Osmanlı İstanbul'unun Kuruluşu / Uluslarüstü bir Miras.» xxx. *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı*. Dü. Afife Batur ve Selçuk Batur Nur Akın. İstanbul: YEM Yayın, 1999. 195-212.

An Overview of the Key Figures in ELT

İsmail Yaman*

Ondokuz Mayıs University

Faculty of Education

orcid.org/0000-0003-1323-4909

Abstract

This study aims to give a brief overview of some prominent figures in the field of English Language Teaching (ELT) and their main contributions to the field. Since the field is closely interlinked with linguistics and psychology, most of the major contributors covered in the study are psychologists or linguists from various time frames as of the late 1800s. Actually, the current stage attained in the field is the accumulation of knowledge and experiences throughout centuries; and some outstanding figures have made really remarkable contributions in this long process. While some of them produced ground-breaking theories concerning a specific aspect of the field, some others produced guiding academic resources that has been employed by thousands of ELT researchers and practitioners. Although there are many studies which focus on different aspects of ELT and cover dispersed information about the outstanding figures covered here and their contributions, there is not one which provides a compact pile of information on these significant contributors. It has been intended to fill this gap in the existing literature and constitute a to-the-point address about the fathers and mothers of ELT for the researchers, practitioners, and the interested layman.

Gönderilme Tarihi

07.07.2019

Kabul Tarihi

11.09.2019

Keywords: English Language Teaching, Linguistics, Psychology, Contribution

İngiliz Dili Eğitimi Alanının Kilit İsimleri

Öz

Bu çalışma, İngiliz Dili Eğitimi alanındaki bazı önemli isimlere ve bunların alana yaptıkları temel katkılara kısa bir genel bakış sunmayı amaçlamaktadır. Söz konusu alan dilbilim ve psikoloji ile yakından bağlantılı olduğu için bu çalışmada yer verilen isimlerin çoğu, 1800'lerin sonlarından itibaren çeşitli zaman dilimlerinde önemli roller üstlenmiş psikologlar veya dilbilimcilerdir. Aslında, İngiliz Dili Eğitimi alanının ulaştığı mevcut aşama, yüzyıllar boyunca süregelen bir bilgi ve tecrübe birikimidir ve öne çıkan bazı isimler bu uzun süreçte dikkate değer katkılar sağlamıştır. Bazıları, alanın belirli bir yönüyle ilgili çığır açan kuramlar ortaya koyarken, bazıları da alanla ilgili faaliyet gösteren binlerce araştırmacı ve uygulayıcı tarafından kullanılan rehber niteliğinde önemli akademik eserler üretmiştir. Alanın farklı boyutları üzerine yazılmış ve burada ele alınan kilit isimler ve onların sağlamış olduğu katkılar hakkında dağınık bilgiler kapsayan birçok çalışma olsa da, bu önemli insanlar hakkında derli toplu bir bilgi kaynağı teşkil eden bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, mevcut alanyazındaki bu boşluğu doldurmayı ve bu konuda bilgi edinmek isteyenler için isabetli bir kaynak teşkil etmeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Dili Eğitimi, Alan, Dilbilim, Psikoloji, Katkı

1. Introduction

The field of English Language Teaching (ELT) is based on two fundamental pillars: linguistics and psychology. While linguistics deals with the language dimension, psychology covers the learning and teaching aspects. Due to the involvement of the learning and teaching practices, the ELT field is generally categorized under the broad realm of applied linguistics. Considering the development of the ELT field over years, it can be seen that various figures have contributed to the field from diverse aspects considering the interdisciplinary nature of the field. While some linguists have put forward important theories about the details concerning the English language, some psychologists or educators have introduced new insights to teaching and learning it. Likewise, while some outstanding figures have contributed to ELT with the approaches and the methods they developed; some others have broadened the horizons of many ELT researchers and practitioners with their seminal publications. Briefly, the sum of the current ELT is an account of the contributions provided by numerous prominent figures throughout centuries.

Thornbury (2007) indicates that ELT is an androcentric (male-dominant) realm and attributes this to the colonial roots of English language teaching (see Pennycook, 1998). Undertaking this job was rather demanding at early times and mostly men tended to do so. Therefore, the theorists and practitioners of ELT were dominantly males at those times (Howatt & Widdowson, 2004). Nevertheless, ELT practices have spread all over the world in EFL and ESL contexts over time (see Braj Kachru) and the involvement of female figures in ELT as researchers and practitioners has increased considerably. For instance, outstanding female figures like Bonny Norton, Diane Larsen-Freeman, Joan Rubin, Merrill Swain, Rebecca Oxford, Penny Ur, Victoria Fromkin, Wilga M. Rivers have brought invaluable contributions to ELT with their highly notable works.

This study aims to give a brief overview of the contributions of some major outstanding figures to the ELT field. The sequence is organized alphabetically to highlight the names of the figures covered here and their contributions to the field. A chronological order would render this study a historical account of ELT and thus partially lower the emphasis on the names covered. ELT is surely a field which has grown with the accumulation of both known and anonymous contributions over decades; however, as it is not possible to cite all of the important contributors to the field in one paper, we have tried to cover the ones with more salient contributions. In a way, the total of this study provides a brief framework of the major issues in ELT with reference to some of the most significant contributors and thus a concise account of the must-read resources in ELT.

2. Key Figures in ELT

2.1. Abraham Maslow (1908-1970)

Maslow, one of the world-renowned American psychologists, laid the basis for motivation studies in the whole educational realm. Maslow (1943) introduced the

famous theory of *hierarchy of needs* that is a five-stage model covering physiological needs at the bottom and self-actualization at the top. This significant framework opened the way for the forthcoming motivational theories in almost all fields of education including ELT.

2.2. Albert Bandura (1925-)

Bandura, not being an ELT expert, contributed to the field with his famous 'Social Learning Theory' (1977) and theories on self-efficacy (1997). Bandura's Social Learning Theory is closely related to Vygotsky's 'Social Development Theory' (see Lev Vygotsky below) and posits that human behaviour and learning result from the interaction between behavioural, cognitive and environmental factors. Thus, Bandura constructs bridges between Behaviourism, Cognitivism, and Constructivism that are the three main schools of thought on which the learning and teaching aspects of ELT are based. Also, his seminal studies on self-efficacy constitute a crucial resource for studies on teachers' beliefs in ELT.

2.3. Albert Sidney Hornby (1898-1978)

Hornby is an important figure who contributed to ELT with both his publications and practical efforts to promote ELT in Japan in the 1930s (Howatt & Widdowson, 2004). Among his publications he is best known for the *The Advanced Learner's Dictionary of Current English* (1963). Perhaps billions of people all around the world have used Oxford dictionaries written by Hornby and developed their lexical competence so far. In addition, he founded the highly influential ELT Journal under Oxford University Press in 1946 and left an invaluable heritage to the ELT field (Smith, 2013).

2.4. Andrew D. Cohen (1944-)

Cohen is a prominent figure in terms of studies on styles- and strategies-based instruction. Especially his book entitled *Strategies in learning and using a second language* (2014) has become a reference resource for many ELT researchers.

2.5. Benjamin Lee Whorf (1897-1941)

Whorf was one of the students of the prominent American linguist and anthropologist, Edward Sapir. The research interest of these two important figures mainly focused on the relationship between culture and language. Influenced by Sapir's works and thoughts, Whorf put forward a significant hypothesis which came to be known as the *Sapir-Whorf hypothesis*, *Whorfian hypothesis*, *linguistic relativity*, and *linguistic determinism* (Brown, 2001). Following his studies on different languages including the local Hopi language, Whorf claimed that the features of a specific language shape the way its speakers think and perceive the world. Even though this issue has always been a controversial one, the close interrelation between culture and language is a clear reality and the insights of Sapir and Whorf are always at the centre of research and discussions about this relation in the ELT field.

2.6. Bernard Spolsky (1932-)

Spolsky is a prolific researcher in ELT who has produced numerous valuable works concerning various aspects of the field. His works mostly focus on second language learning, testing, sociolinguistics, and language policy. *Conditions for Second Language Learning: Introduction to a General Theory* (1989) and *Language policy* (2004) are among his well-known books.

2.7. Bonny Norton (1956-)

Norton is an outstanding female figure who is known for her identity-related studies in ELT. Her book entitled *Identity and language learning: Gender, ethnicity and educational change* (2000) is a guiding resource for ELT professionals. Norton has provided valuable contributions about the effects of key identity-related factors like gender, ethnicity, migration, power, and class on language learning experiences.

2.8. Braj Kachru (1932-2016)

Kachru (1985) introduced an important framework concerning the status of English all around the world. This framework consists of three concentric circles: inner circle, outer circle, and expanding circle. The inner circle covers countries where English is used as L1; the outer circle includes countries where English is used as a second language (ESL); and the expanding circle encompasses countries where English is used as a foreign language (EFL). This key framework has been referred to by many ELT researchers in the context of 'World Englishes', an umbrella term used to refer to the different varieties of English across the world.

2.9. Burrhus Frederic Skinner (1904-1990)

Skinner is an outstanding figure in the context of Behaviourism and he extended the theory of conditioning drawing on the previous studies of Pavlov, Watson, and Thorndike. Skinner published a seminal work entitled *Verbal Behaviour* (1957) in which he argued that human learning occurs through operant conditioning. The theory of 'operant conditioning' is actually based on Thorndike's Law of Effect and puts emphasis on the reinforcement process rather than stimuli (Brown, 2000). Although Skinner's theories received harsh criticisms (e.g. Chomsky, 1959), his contributions to the development of the behavioural psychology have brought many new insights into the educational realm including ELT.

2.10. B. Kumaravadivelu (1948-)

Kumaravadivelu is the number-one figure that is associated with the post-method era in ELT. The major idea here is that in the new era the ELT field does not need "an alternative method but an alternative to method" (Kumaravadivelu, 2003, p. 32) His book entitled *Understanding Language Teaching: From Method to Postmethod* (2006) has been widely referred to by many ELT researchers and practitioners.

2.11. Caleb Gattegno (1911-1988)

Caleb Gattegno, a mathematician, is the founding father of the ‘Silent Way’ method in ELT. Under Silent Way, Gattegno claimed to teach different subjects like mathematics and foreign languages through rods by using teacher’s silence as the major technique, thus subordinating teaching to learning (Larsen-Freeman & Anderson, 2013). Actually, this important method marked the gradual shift from Behaviourism to Cognitivism in ELT through its emphasis on the active and cognitive participation of learners in the learning process. Gattegno’s professional identity as a mathematician is significant in that it perfectly shows us how know-how in a specific field can be transferred to other areas successfully.

2.12. Carl Rogers (1902-1987)

Rogers is known as the founding father of *Humanistic Psychology* that prioritized learning over teaching based on a whole-person approach in which learners are seen as physical, cognitive, and emotional beings (Brown, 2000). According to this school of thought, affective barriers like anxiety should be removed so that learning occurs naturally. The reflections of Roger’s Humanistic Psychology that has contributed much to almost all educational realms including ELT are apparent in methods like Desuggestopedia (see Georgi Lozanov) and Community Language Learning (see Charles Arthur Curran).

2.13. Charles Arthur Curran (1913–1978)

Curran, a priest and a psychologist, is the founding father of the ‘Community Language Learning (CLL)’ method. Drawing on Roger’s Humanistic Psychology, Curran developed a ‘Counselling-Learning’ model in which teachers undertake a counsellor role while students adopt a client role. The affective domain in the learning process is prioritized in CLL and the major aim is to construct a non-defensive ‘whole-person’ learning environment for language learners through techniques like reflection on experiences, human computer, and small group tasks (Larsen-Freeman, 2000). Moreover, the SARD (security, attention & aggression, retention & reflection, and discrimination) framework is seen by CLL as the major requirements for a non-defensive learning process (Larsen-Freeman, 2000). Although Curran’s CLL is not popular today, as is the case with each other single method, its title and principles are enshrined in the history of ELT methodology.

2.14. Charles Carpenter Fries (1887–1967)

Fries is one of the most prominent structural linguists of early times. Besides his identity as a pure linguist, his valuable works like *The teaching of the English language* (1927) and *Teaching and learning English as a foreign language* (1945) contributed much to the applied dimension and thus ELT.

2.15. David Ausubel (1918-2008)

Ausubel is a highly prominent figure in the context of Cognitivism. He disagreed with behaviourists and put forward *meaningful learning* as a reaction to *rote*

learning. Meaningful learning, commonly known as Ausubel's *Subsumption Theory*, is based on a schema model in which new information should be anchored to the existing relevant clusters in the cognitive system of learners so that retention is ensured (Brown, 2000). Ausubel's great contributions to the development of Cognitivism brought many novel insights to the educational realm including ELT and most of them are still valid today.

2.16. David Crystal (1941-)

Crystal is one of the living legends of English studies. His outstanding books such as *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (1995) and *English as a Global Language* (1997) and numerous articles have contributed a lot to the English-related knowledge of many ELT professionals.

2.17. David Nunan (1949-)

Nunan has contributed to the ELT field with his outstanding works on various aspects of language teaching and learning. *The Learner-centred Curriculum: A Study in Second Language Teaching* (1988), *Syllabus Design* (1988), and *Research Methods in Language Learning* (1992) are among his outstanding books that have contributed much to ELT students and professionals. Nunan is also known for some specific terms he introduced to the field. One of them is the term *designer methods* he put forward to categorize the innovative methods like Desuggestopedia and Community Language Learning that became popular as of the 1970s due to their 'one-size-fits-all' assertion (Brown, 2001). Another important term proposed by Nunan (1997) is 'Cinderella skill' for listening. This term has been extensively used by ELT researchers to emphasize the underestimated status of the listening skill compared to the other main skills, speaking, reading, and writing.

2.18. Dell Hymes (1927-2009)

Hymes is a prominent sociolinguist who is best known for the term *communicative competence* he (1972) coined as an alternative to Chomsky's notion of *competence*. Communicative competence has long been an important concept in ELT since the communicative and interactive aspects of language began to be highlighted in the 1970s and 1980s. Hymes owes the popularization of his term to the seminal works of two prominent researchers (Brown, 2000). (See Michael Canale and Merrill Swain).

2.19. Diane Larsen-Freeman (1946-)

Larsen-Freeman has been one of the most symbolic figures in ELT with her outstanding book entitled *Techniques and Principles in Language Teaching* (2000). Just like *Approaches and Methods in Language Teaching* by Richards and Rodgers (1986), Larsen-Freeman's book has long been used in ELT programmes to teach pre-service English language teachers the major approaches, methods, and techniques in the field. Larsen-Freeman has also published many other considerable works that have contributed a lot to the field.

2.20. Edward M. Anthony

Anthony (1963) put forward a really clear framework of ‘approach, method, and technique’ in ELT. These concepts on which the interrelation between the theoretical and applied dimensions of ELT is based are quite important for us to understand how principles of learning and teaching are put into practice in the class. According to this framework by Anthony (1963), an approach is the sum of general tenets adopted concerning the language and the learning process; a method based on a selected approach is an overall framework for the classroom applications; and a technique is the to-the-point implementations in the class. This clear framework has long been widely taught in ELT programmes to prospective English language teachers. (See also Jack C. Richards).

2.21. Edward Sapir (1884-1939)

See the information provided under the entry of Benjamin Lee Whorf.

2.22. Edward Thorndike (1874-1949)

Thorndike is a highly prominent figure in the context of Behaviourism. Following the theories and studies of Pavlov and Watson, he put forward the Law of Effect which emphasized the importance of post-behaviour stimuli for future behaviours (Brown, 2000). Thorndike’s theories were highly influential and paved the way for Skinner’s further theories on Behaviourism.

2.23. Edward Vivian Gatenby (1892–1955)

Gatenby, a famous English language educator of early 1900s, is best known for his great contributions to the language education systems of countries like Japan and Turkey. Especially in Turkey, Gatenby displayed a highly active profile as an official ‘linguistic adviser’ invited by the government at that time (Çakır, 2017). He wrote outstanding books like the five-volume *A Direct Method English Course: A New Course Specially Designed for Turkish Students* (1949-1953) which featured the activities done by Brown family. Besides, during his service in Turkey he delivered English lessons by radio from Ankara, which made him a highly renowned English educator all around the country. Most of Gatenby’s published and practical contributions to ELT are still widely appreciated today.

2.24. Elaine K. Horwitz (1950-)

Horwitz is a significant female figure especially in terms of studies on individual differences in ELT. Her studies mostly focus on foreign language learning anxiety and the Foreign Language Classroom Anxiety Scale developed by Horwitz (1986) has been extensively used by thousands of ELT researchers in recent decades.

2.25. Eric Lenneberg (1921-1975)

Lenneberg is one of the pioneers of Cognitivism. His seminal work entitled *The Biological Foundations of Language* (1967) advanced the existence of some innate properties to acquire languages. Thus, Lenneberg adopted a nativist approach to

language acquisition (see also Noam Chomsky). Moreover, Lenneberg's (1967) theory about the critical period about language acquisition and thoughts about the hemispheric lateralization opened the way for further studies and theories and accordingly contributed much to ELT. (See also Stephen Krashen).

2.26. Ferdinand de Saussure (1857-1913)

Saussure, a Swiss linguist, is widely known as the 'father of modern linguistics' and his well-known theory of 'langue and parole' distinction ushered in a new era in linguistics (Howatt & Widdowson, 2004). This dichotomy gained further importance with Chomsky's (1965) *competence vs. performance* dichotomy. While the terms *langue* and *competence* refer to an unobservable cognitive ability to use the language, *parole* and *performance* are the observable products of one's language ability. This important distinction drew attention to the possible vast differences between the cognitive and applied versions of the language ability of language learners and highlighted the importance and possible effects of various factors leading to these differences. Briefly, Saussure's theories certainly opened new doors for the theories and practices in ELT.

2.27. Francois Gouin (1831-1896)

Gouin, a prominent language educator from France, is best known for the *Series Method* he developed as a result of his repetitive failures to learn German through studying grammar and trying to memorize rules and words (Brown, 2000). His outstanding work entitled *The Art of Teaching and Studying Languages* (1892) was a notable contribution to the general field of language education in that it marked a move towards naturalistic and oral-based approaches to language learning. Gouin's studies also paved the way for the advent of the Berlitz Method and thus the Direct Method. (See Maximilian D. Berlitz).

2.28. Georgi Lozanov (1926-2012)

Lozanov, a Bulgarian psychologist, is the founding father of the 'Desuggestopedia' method in ELT. Desuggestopedia is among the innovative or designer methods of the 1970s and forms a good example considering the reflections of Roger's Humanistic Psychology. Lozanov (1978) asserted that affective barriers like anxiety and fear should be removed through a stress-free classroom atmosphere in order that learning will happen naturally. Although this method is not so applicable in most classroom settings and therefore not that popular nowadays, its major techniques like peripheral learning and choosing a new identity are commonly implemented as part of an eclectic approach to ELT.

2.29. Harold E. Palmer (1877-1949)

Palmer can be regarded as one of the fathers of the modern ELT as a field (Smith, 2013). He published important works such as *The Scientific Study and Teaching of Languages* (1917) that can be counted among the first to-the-point contributions to the practical dimension of ELT. Palmer also served in Japan as an ELT expert and contributed much to the language education system there through his behaviouristic

and oral-based approach. His studies were then extended by Hornby who served in Japan as well (Howatt & Widdowson, 2004).

2.30. H. Douglas Brown (1941-)

Brown is one of the living legends of ELT. He has published numerous outstanding papers and books on ELT including *Principles of Language Learning and Teaching* (2000) and *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy* (2001). These comprehensive books cover almost every detail about ELT and have long been used by ELT professionals and teacher trainers in ELT programmes as reference resources.

2.31. H. H. Stern

With his outstanding article entitled *What can we learn from the good language learner?* in *Canadian Modern Language Review*, Stern (1975) paved the way for studies on foreign language learning strategies and accordingly contributed to the promotion of the key concept of 'learner autonomy' (see also Joan Rubin and Rebecca Oxford). Furthermore, his comprehensive book entitled *Fundamental Concepts of Language Teaching* (1983) is an important reference resource for ELT researchers and practitioners.

2.32. Henry Sweet (1845-1912)

Sweet, commonly known as 'the man who taught phonetics to Europe' is one of the early figures of ELT and his seminal work entitled *The Practical Study of Languages: A Guide for Teachers and Learners* (1899) was a real contribution to ELT considering Sweet's theories under the Reform Movement he represented (Howatt & Widdowson, 2004). The other prominent members of the movement were Wilhelm Viëtor in Germany, Paul Passy in France, Herman Klinghardt in Germany, and Otto Jespersen in Denmark (Howatt & Widdowson, 2004). This group asserted that speech should be prioritized in language education. As part of their efforts, the group founded the International Phonetics Association (IPA) and introduced the current version of the International Phonetic Alphabet to bring a common standard to the representation of the spoken language.

2.33. Henry Widdowson (1935-)

Widdowson is among the living legends of ELT and has contributed to the field with numerous books and articles including *Teaching Language as Communication* (1978) and *The Ownership of English* (1994). Widdowson's (1978) dichotomy of *usage vs. use* has long been employed as a reference framework to clarify details about the communicative competence.

2.34. Howard Gardner (1943-)

Howard Gardner is a prominent American psychologist who has contributed much to the educational realm. Gardner (1983) put forward a ground-breaking perspective about intelligence and broke the dominance of the popular IQ (intelligence quotient) system. Gardner's Multiple Intelligence Theory (MIT) includes eight types of

intelligence: intrapersonal, interpersonal, logical-mathematical, naturalist (added to the list subsequently), spatial, bodily-kinesthetic, linguistic, and musical intelligence. This framework is closely related to the existence of various learning styles and has long been taken into consideration by ELT professionals while shaping materials and classroom implementations.

2.35. Ivan Pavlov (1849-1936)

Pavlov, a well-known Russian physiologist and psychologist, is one of the pioneers of the behavioural psychology. He is best known for his experiments on dogs and his theory of 'classical conditioning'. His theories paved the way for the subsequent studies of other renowned behaviourists like Watson, Thorndike, and Skinner. Pavlov's theories and its extended versions developed by his successors contributed a lot the general education field including ELT and their perspectives deeply affected ELT practices and reigned till the 1960s when Cognitivism gradually took their place.

2.36. Jack C. Richards (1943-)

Richards is a quite popular figure in ELT and his name is generally cited in accompany with Theodore Rodgers. Richards and Rodgers (1982) introduced a revised version of the framework put forward by Anthony (1963) and gave *method* an umbrella position above *approach*, *design*, and *procedure*. Brown (2000) says that the umbrella position given to *method* led to terminological confusion and the framework is not clear enough compared to that of Anthony (1963); however, this framework by Richards and Rodgers (1982) has been employed by many ELT researchers and practitioners so far. Furthermore, their seminal book entitled *Approaches and methods in language teaching* (1986) has long been broadly employed in the ELT field. (See also Edward Anthony). His significant reference work with Richard W. Schmidt entitled *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* (2013) is also among the must-have resources for all ELT professionals.

2.37. James J. Asher (1929-)

Asher contributed to ELT with an important method, Total Physical Response (TPR). Asher (1977) designed TPR based on how children acquire their first languages: a lot of listening and then physical responses. In TPR teachers generally use imperatives to prompt physical actions by learners. Although TPR is not employed as a method in ELT today, its techniques are commonly used as integrative classroom activities (Brown, 2000).

2.38. Jean Piaget (1896-1980)

Piaget, a prominent Swiss psychologist, is best known for his contributions of the development of Cognitive Constructivism. Constructivism along with humanistic psychology is still the prevailing school of thought in education today. Therefore, the name of Piaget (see also Lev Vygotsky) is still frequently cited in many ELT papers. Piaget highlighted the importance of individual cognitive development for learning and advanced his significant four-stage framework for development which has long

been a reference point for understanding language development in children: sensorimotor stage, preoperational stage, concrete operational stage, and formal operational stage (Brown, 2000).

2.39. Jeremy Harmer (1947-)

Harmer known for his numerous articles, books, and teacher training seminars is an outstanding figure in ELT. Especially his book *The Practice of English Language Teaching* (2007) has been used by many ELT professionals and offered to prospective English language teachers in ELT programmes.

2.40. Jerome Bruner (1915-2016)

Bruner is an outstanding American psychologist who contributed to all fields of education with his important works like *Going beyond the Information Given* (1957), *The Process of Education* (1960), *The Act of Discovery* (1961), and *Toward a Theory of Instruction* (1966). Bruner's theories about language and cognitive development, discovery learning, scaffolding, autonomy, and spiral curriculum all laid the foundation for most of today's educational paradigms. The reflections of such significant theories are also observable in most of the current ELT practices all around the world.

2.41. Joan Rubin (1932-)

With her influential article entitled *What the "Good Language Learner" Can Teach Us* in TESOL Quarterly, Joan Rubin (1975) contributed a lot to the forthcoming studies on language learning strategies and learner autonomy. (See also H. H. Stern and Rebecca Oxford).

2.42. John B. Watson (1878-1958)

Watson, an outstanding American psychologist, is the founder of the behaviourist school of thought (Brown, 2000). He maintained Pavlov's theories and adopted classical conditioning to explain human learning. Watson's theories and studies paved the way for Thorndike's and Skinner's subsequent contributions to Behaviourism that influenced the ELT realm for a long period till the 1960s.

2.43. John Dewey (1859-1952)

Dewey is a well-known American educator who contributed much to the construction of new education systems in various countries including Turkey. His insights broadened the horizons in the educational realm and paved the way for the emergence of significant concepts like learning by doing and experiential learning. His outstanding work entitled *Democracy in Education* (1903) maintained that the classrooms should reflect the society and each learner should be an active participant of the learning process. Although Piaget and Vygotsky are more frequently associated with Constructivism, Dewey's contributions to the construction of this highly influential school of thought cannot be denied. Therefore, we can say that Dewey's contributions to the educational domain in general are still observable in today's popular ELT practices that adopt an action-oriented approach.

2.44. Larry Selinker (1937-)

Selinker is an outstanding linguist who is best known for his theory of 'interlanguage'. He published numerous guiding articles on interlanguage that results from the interference of learners' first language in their second language learning process (e.g. Selinker, 1972; Selinker, 1992). Selinker's theory contributed much to the ELT field in that it provided a perspective of language transfer for understanding L1-related problems. (See also Stephen Pit Corder).

2.45. Lev Vygotsky (1896-1934)

Vygotsky, a prominent Soviet psychologist, represents the social aspect of Constructivism and is best known for his 'Social Development Theory' and notion of 'Zone of Proximal Development (ZPD)' which both put emphasis on the importance of receiving external help from someone else like a peer or teacher on an interactive basis for learning. Briefly, learners' construction of knowledge through social interactions is the key point for learning according to Vygotsky. This perspective is still in effect considering the current educational paradigms including the major ELT principles. (See also Jean Piaget and Michael H. Long).

2.46. Maximilian D. Berlitz (1852-1921)

Berlitz is a prominent language educator of his time and is best known for the Berlitz Method (1906) which came to be known as the Direct Method in ELT. Actually, it was preceded by Gouin's Series Method which shared similar principles; however, it was the Direct Method that took hold in the field (Brown, 2000). The basic principle adopted by both methods is that a foreign language is best learned by copying the way through which a child learns his/her native language. Therefore, it can be said that oral production and interaction, little focus on grammar, forbidden L1 use, etc. were among the basics of Berlitz's philosophy. At that time (early 1900s), this huge shift from the prevailing Grammar-Translation Method's structuralist and mechanical principles ushered a totally new era in terms of ELT paradigms and a promising naturalistic approach began to get popularized. (See also Francois Gouin).

2.47. Merrill Swain (1944-)

Swain is one of the most well-known female figures of ELT thanks to her studies on communicative competence with Michael Canale. Canale and Swain (1980) added details to the concept *communicative competence* by Hymes (1972) and listed four components under it: grammatical competence, discourse competence, sociolinguistic competence, and strategic competence. This conceptualization has long been a significant framework for communicative ELT practices.

2.48. Michael Byram (1946-)

Byram can be regarded as one of the fathers of culture-related studies in ELT (see also Cem Alptekin). Especially, his book entitled *Teaching and assessing intercultural communicative competence* (1997) has been a reference resource for many ELT professionals so far. He is also one of the major contributors to the construction of the

broadly-referred CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) framework that has shaped the foreign language teaching policy of many countries around the world since its release by Council of Europe in 2001.

2.49. Michael Canale

See the information provided under the entry of Merrill Swain.

2.50. Michael Halliday (1925-2018)

Halliday is a quite significant linguist who provided ground-breaking contributions to language studies and ELT. Halliday (1973) adopted a functional approach to describe language and listed seven functions of it: instrumental function, regulatory function, representational function, interactional function, personal function, heuristic function, and imaginative function. This framework has been an important reference point for ELT professionals and paved the way for the advent of notional-functional syllabi that constituted the backbone of Communicative Language Teaching, one of the most influential approaches throughout the history of ELT.

2.51. Michael Lewis

Lewis is an outstanding figure in ELT who introduced 'Lexical Approach' to the field. Lewis (1993) advanced that lexis is the basis of language and should be the main focus of language teaching processes. In the Lexical Approach, lexis is introduced to learners as collocations or chunks. The rising technology and the development of corpus linguistics allowed the Lexical Approach gain a certain amount of momentum; however, lexis is generally given in an integrated manner in layered syllabi today rather than purely lexical syllabi. Despite its failure to take hold as a separate approach, the principles of the Lexical Approach are considered while integrating vocabulary into ELT.

2.52. Noam Chomsky (1928-)

Chomsky, a living legend of linguistics, is one of the pioneers of generative linguistics and cognitive psychology. He (1959) penned a critical review of Skinner's (1957) 'Verbal Behavior' and put forward a cognitive approach to understand language acquisition and learning processes. He (1965) extended the *langue vs. parole* theory of Saussure (1916) and introduced the *competence vs. performance* dichotomy. His ground-breaking theories of 'language acquisition device' and 'universal grammar' advanced that human beings are born with an innate capacity to learn languages and all processes are based on this structure of the human brain. The contributions of Chomsky to ELT are innumerable and today he stands as one of the most cited and appreciated figures of the field.

2.53. Paulo Freire (1921-1997)

Freire, a prominent Brazilian educator, is one of the foremost figures of critical pedagogy. His seminal work entitled *Pedagogy of the Oppressed* (1970) has long been a significant resource for professionals from various fields of education. Freire's thoughts were in line with those of Carl Rogers; both supported giving much more

space to learners (Brown, 2000). Freire's works contributed much to ELT in that they emphasized the importance of key processes like critical thinking, problem solving, and relating the classroom information to real life settings.

2.54. Penny Ur (1943-)

Penny Ur is one of the most prolific female ELT researchers around the world. She has published numerous articles and books on various aspects of ELT. Especially her book entitled *A course in language teaching: practice and theory* (1991) has long been a significant resource for ELT professionals.

2.55. Péter Medgyes (1945-)

Medgyes, a Hungarian ELT professional, has produced myriad significant publications on various aspects of ELT including language teaching, teacher training, language policy, curriculum design, and humour in the language classroom. He is best known for his studies (e.g. Medgyes, 1992) on the differences between native and non-native English language teachers. This *native vs. non-native* dichotomy is a common issue in almost every country where English is taught as a foreign language and Medgyes is among the top researchers about this issue.

2.56. Peter Skehan

Skehan is a significant figure in ELT who made great contributions through his guiding works including *A Cognitive Approach to Language Learning* (1998). The rest of his valuable studies mainly focus on task-based language learning and individual differences in language learning. Thanks to his influential publications, Skehan has been among the mostly cited researchers in ELT.

2.57. Rebecca Oxford (1946-)

Oxford (1990) introduced a comprehensive framework concerning language learning strategies and her taxonomy covers 62 strategies under six major groups: cognitive, metacognitive, memory, compensatory, affective, and social strategies. Oxford (1990) also developed the Strategy Inventory for Language Learning (SILL) to be used to identify the specific strategies employed by language learners. Oxford's taxonomy and SILL have been employed by numerous ELT researchers so far. (See also H. H. Stern and Joan Rubin).

2.58. Richard W. Schmidt (1941-2017)

Schmidt is a prominent figure in ELT who has published significant works on the role of consciousness and awareness in second language learning. His book with Jack C. Richards entitled *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* (2013) is also an outstanding reference resource in the field.

2.59. Robert C. Gardner (1934-)

Gardner is one of the most outstanding figures of motivation-related studies in ELT. He has published numerous valuable works on the role of motivation in ELT including *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and*

motivation (1985). Moreover, his motivational categorization of instrumental and integrative motivation has been considered as an important framework in the field. (See also Zoltán Dörnyei).

2.60. Robert Lado (1915-1995)

Lado is an outstanding linguist who firmly supported the strong version of the Contrastive Analysis Hypothesis (CAH) which is based on the idea that we can predict the possible problem areas beforehand by analyzing the source and target languages and cultures contrastively (a priori analysis). Lado is known for his seminal work entitled *Linguistics across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers* (1957) in which he explains the importance of contrastive analysis. Although CAH is not a popular approach today, the reflections of its weak version (a posteriori analysis) can be commonly observed in foreign language classes especially in the context of error analysis.

2.61. Robert Mills Gagné (1916-2002)

Gagné (1965) introduced eight types of learning: signal learning, stimulus-response learning, chaining, verbal association, multiple discrimination, concept learning, principle learning, and problem-solving. These types of learning are all related to different phases of language learning and constitute a from-simple-to-complex framework. While the first five types pertain to the behaviouristic aspects, the last three are related to the cognitivist domain (Brown, 2000). These types of learning proposed by Gagné (1965) are important in that they have shown us how different processes can occur during a language learning experience.

2.62. Rod Ellis

Ellis is one of the world-renowned figures of ELT is the author of numerous outstanding works including *Understanding Second Language Acquisition* (1985). His studies on second language acquisition and learning are all reference resources in the field and they have received thousands of citations so far.

2.63. Stephen Krashen (1941-)

Krashen is one of the most outstanding figures in ELT and is mostly known for the Natural Approach he developed with Tracy D. Terrell and the well-known 5 hypotheses on second language acquisition and learning that are *acquisition-learning hypothesis*, *monitor hypothesis*, *natural order hypothesis*, *input (i+1) hypothesis*, and *affective filter hypothesis*. Each of these hypotheses has brought great insights to the ELT theories and practices and they are still popular today. Briefly, the Natural Approach by Krashen and Terrell (1983) adopts a naturalistic and communicative perspective to second language learning and can be regarded as one of the milestones in the development process of ELT.

2.64. Stephen Pit Corder (1918-1990)

Corder is an outstanding British linguist who is known for his significant studies on error analysis in second language acquisition and learning. His seminal

article entitled *The Significance of Learner's Errors* (1967) is a real reference in this context. Most of the studies on error analysis and interlanguage have cited the theories of Corder so far. (See also Larry Selinker).

2.65. Theodore S. Rodgers (1934-)

See the information provided under the entry of Jack C. Richards.

2.66. Tracy D. Terrell (1943-1991)

See the information provided under the entry of Stephen Krashen.

2.67. Uriel Weinreich (1926-1967)

Weinreich is an outstanding linguist who mainly studied on semantics. His major contribution to ELT came with the book entitled *Languages in Contact: Findings and Problems* (1953). In the book, Weinreich (1953) investigated the conditions resulted by bilingualism or second language learning processes mostly in terms of possible language interferences. The book has been a guiding resource for ELT professionals for many years.

2.68. Victoria Fromkin (1923-2000)

Fromkin is a prominent American linguist who mostly studied on brain and language, speech errors, and language disorders. Although her studies focused on pure linguistics, her seminal work with Robert Rodman entitled *An Introduction to Language* (1974) has long been offered in ELT programmes as a part of linguistics courses. That is, Fromkin has contributed to the linguistic knowledge of many pre-service English language teachers all around the world.

2.69. Wilga M. Rivers (1919-2007)

Rivers is one of the most outstanding and prolific female figures in ELT. She published numerous articles and books on diverse aspects of ELT including teaching language skills and interactive language learning. Her book entitled *Teaching Foreign Language Skills* (1968) has long been one of the most used and cited resources in the field.

2.70. Zoltán Dörnyei (1960-)

Dörnyei, a highly prominent Hungarian psycholinguist, has been one of the most active and prolific researchers in ELT in the recent decades. Although he has published numerous important books and articles on diverse aspects of ELT ranging from individual differences to research methods in applied linguistics, he is best known for his studies on motivation. Dörnyei (2009) introduced *the L2 motivational self system* that consists of three major components: *ideal L2 self*, *ought-to L2 self*, and *L2 learning experience*. This taxonomy has opened a new path for ELT researchers and practitioners to understand motivation from a different perspective other than the classical categorization of *intrinsic vs. extrinsic* and *instrumental vs. integrative* motivation.

3. Conclusion

This study has given a concise account of the outstanding contributions of some prominent figures of ELT. While the contributions of some of the covered figures belong to the early phases of ELT (late 1800s and early 1900s), the others belong to the more recent decades (after the 1950s). Each figure has brought his/her specific contributions like an outstanding theory, hypothesis, model, or a published reference work and today's ELT stands on these invaluable contributions.

There are surely other significant figures we have not covered as a separate entry in this study. Some of them are (alphabetically with the aspects of their contribution); *Anita Wenden* (strategy-based instruction), *Anna Uhl Chamot* (strategy-based instruction and strategy classification), *Barry McLaughlin* (theories on second language acquisition), *Charles Hockett* (structural linguistics), *Dick Allwright* (practitioner research in ELT), *Donald Kirkpatrick* (programme evaluation), *Francis Bacon* (behaviourist psychology), *George Yule* (discourse analysis and spoken language), *J. Michael O'Malley* (strategy-based instruction and strategy classification), *John B. Carroll* (individual differences, language aptitude), *John H. Schumann* (Acculturation Model), *John Locke* (behaviourist psychology), *Julian Edge* (error correction), *Leonard Bloomfield* (behaviourist psychology), *Lyle F. Bachman* (language competence, testing), *M. J. Wallace* (foreign language teacher training), *Marianne Celce-Murcia* (teaching language skills), *Michael H. Long* (theories on second language acquisition), *Peter MacIntyre* (individual differences, affective factors), *Robert B. Kaplan* (culture-related studies, language planning), and *Ronald Wardhaugh* (contrastive analysis, sociolinguistics). There are also innumerable anonymous others who have helped the ELT field grow so far. This rich background on which the ELT field is based will stand forever and each prospective theory or practice will build upon this basis.

References

- Anthony, E. M. (1963). Approach, method and technique. *English language teaching*, 17(2), 63-67.
- Asher, J. J. (1977). *Learning another language through actions: The complete teacher's guidebook*. Los Gatos, CA: Sky Oaks Productions.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. New York: General Learning Press.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman.
- Berlitz, M. D. (1906). *The Berlitz method for teaching modern languages: English part: second book (no. 2)*. Berlitz School of Languages.
- Brown, H. D. (2000). *Principles of language teaching and learning*. NY: Longman.
- Brown, H. D. (2001). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy*. NY: Longman.
- Bruner, J. S. (1957). *Going beyond the information given*. New York: Norton.
- Bruner, J. S. (1960). *The Process of education*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bruner, J. S. (1961). The act of discovery. *Harvard Educational Review*, 31, 21-32.

- Bruner, J. S. (1966). *Toward a theory of instruction*. Cambridge, Mass.: Belkapp Press.
- Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
- Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied linguistics*, 1(1), 1-47.
- Chomsky, N. (1959). A review of BF Skinner's Verbal Behavior. *Language*, 35(1), 26-58.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Cohen, A. D. (2014). *Strategies in learning and using a second language*. Routledge.
- Corder, S. P. (1967). The Significance of learner's errors. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 4, 161-170.
- Council of Europe (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR)*. Cambridge: CUP.
- Crystal, D. (1995). *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (1997). *English as a global language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çakır, A. (2017). Türkiye'de YÖK öncesi ve sonrası yabancı dil eğitimi. *Journal of Language Research (JLR)*, 1(1), 1-18.
- Dewey, J. (1903). Democracy in education. *The elementary school teacher*, 4(4), 193-204.
- Dörnyei, Z. (2009). *The L2 motivational self system*. In Z. Dörnyei & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self* (pp.66-97). Bristol: Multilingual Matters.
- Ellis, R. (1985). *Understanding second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Seabury Press.
- Fries C. C. (1927). *The teaching of the English language*. New York: Thomas Nelson & Sons.
- Fries, C. C. (1945). *Teaching and learning English as a foreign language*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Fromkin, V., & Rodman, R. (1974). *An introduction to language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Gagné, R. M. (1965). *The conditions of learning*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. NY: Basic Books.
- Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
- Gatenby, E. V. (1949-1953). *A direct method English course (a new course specially designed for Turkish students), books 1-5*. Longmans.
- Gouin, F. (1892). *The art of teaching and studying languages*. London: G. Philip & Son.
- Harmer, J. (2007). *The practice of English language teaching (4th edition)*. Harlow: Pearson Longman.
- Hornby, A. S., Gatenby, E. V., & Wakefield, H. (1963). *The advanced learner's dictionary of current English*. London: Oxford University Press.

- Horwitz, E. K. (1986). Preliminary evidence for the reliability and validity of a foreign language anxiety scale. *TESOL Quarterly*, 20(3), 559-562.
- Howatt, A. P. R. & Widdowson, H. G. (2004). *A history of ELT*. Oxford: Oxford University Press.
- Hymes, D. H. (1972). *On communicative competence*. In J. B. Pride, & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: selected readings* (pp. 269-293). Harmondsworth: Penguin.
- Kachru, B. B. (1985). Standards, codification and sociolinguistic realism: the English language in the outer circle. In R. Quirk and H.G. Widdowson (Eds), *English in the world: Teaching and learning the language and literatures* (pp. 11-30). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kumaravadivelu, B. (2003). *Beyond methods: Macrostrategies for language teaching*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kumaravadivelu, B. (2006). *Understanding language teaching: From method to postmethod*. Routledge.
- Lado, R. (1957). *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers*. University of Michigan Press.
- Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching (2nd edition)*. Oxford: Oxford University Press.
- Lenneberg, E. H. (1967). The biological foundations of language. *Hospital Practice*, 2(12), 59-67.
- Lewis, M. (1993). *The lexical approach: The state of ELT and the way forward*. Hove, England: Language Teaching Publications.
- Lozanov, G. (1978). *Suggestology and outlines of Suggestopedia*. London: Gordon and Breach.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
- Medgyes, P. (1992). Native or non-native: who's worth more?. *ELT journal*, 46(4), 340-349.
- Norton, B. (2000). *Identity and language learning: Gender, ethnicity and educational change*. Harlow: Pearson.
- Nunan, D. (1988). *The learner-centred curriculum: A study in second language teaching*. Cambridge University Press.
- Nunan, D. (1988). *Syllabus design*. Oxford University Press.
- Nunan, D. (1992). *Research methods in language learning*. Cambridge University Press.
- Nunan, D. (1997). Listening in language learning. *The Language Teacher*, 23(9), 47-51.
- Oxford, R. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. New York: Newbury House Publishers.
- Palmer, H. D. (1917). *The scientific study and teaching of languages*. New York, World Book Company.
- Pennycook, A. (1998). *English and the discourses of colonialism*. London: Routledge.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. (1982). Method: Approach, design, and procedure. *TESOL Quarterly*, 16(2), 153-168.

- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (1986). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, J. C., & Schmidt, R. W. (2013). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*. Routledge.
- Rivers, W. M. (1968). *Teaching foreign language skills*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Rubin, J. (1975). What the “good language learner” can teach us. *TESOL Quarterly*, 9, 41-51.
- Schumann, J. H. (1986). Research on the acculturation model for second language acquisition. *Journal of multilingual & multicultural development*, 7(5), 379-392.
- Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics*, 10, 209-231.
- Selinker, L. (1992). *Rediscovering interlanguage*. London: Longman.
- Skehan, P. (1998). *A cognitive approach to language learning*. Oxford University Press.
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. Acton, MA: Copley.
- Smith, R. (2013). Harold E. Palmer, IRLT and “historical sense” in ELT. *The IRLT Journal*, 12, 1-8.
- Spolsky, B. (1989). *Conditions for second language learning: Introduction to a general theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Spolsky, B. (2004). *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stern, H. H. (1975). What can we learn from the good language learner?. *Canadian Modern language review*, 31(4), 304-319.
- Stern, H. H. (1983). *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Sweet, H. (1899). *The practical study of languages: A guide for teachers and learners*. H. Holt.
- Thornbury, S. (2007). *W is for Women in ELT*. Retrieved 20.02.2019 from <https://scottthornbury.wordpress.com/2017/07/30/w-is-for-women-in-elt/>
- Ur, P. (1991). *A course in language teaching: practice and theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in contact: Findings and problems*. New York: Publications of the Linguistic Circle of New York, No. 1.
- Widdowson, H. G. (1978). *Teaching language as communication*. Oxford University Press.
- Widdowson, H. G. (1994). The ownership of English. *TESOL quarterly*, 28(2), 377-389.

KİTAP İNCELEMESİ

Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları Cilt I

Editör: Cihat Cihan

Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları, No: 55,

Afyonkarahisar, 2018, 310 s.

ISBN:978-605-81376-3-9 (Tk) 978-605-813-4-6

1. Giriş

“Afyonkarahisar Kent Müzesi” bir yerel yönetim hizmeti olarak 2009-2019 yılları arasında iki dönem Afyonkarahisar Belediye Başkanlığı görevini yürüten Burhanettin Çoban tarafından kentin tarihi, kültürel ve sosyolojik birikimini korumayı ve tanıtmayı hedefleyen bir kültür hizmeti projesidir. Proje için Çavuşbaşı Mahallesinde tarihi dokuya uygun içerisinde müze, sergi, konferans, kütüphane, atölye ve satış salonlarının bulunduğu yerleşkenin yapımı halen devam etmektedir.

Gönderilme Tarihi

30.05.2019

Kabul Tarihi

04.09.2019

Projeye Afyon Kocatepe Üniversitesi dahil edilerek Kent Müzesine temel oluşturacak kültürel ve doğal varlıkların belirlenmesine ilişkin 24.03.2016 tarihinde protokol yapılarak projenin akademik çalışmalarının hazırlanması ve gönüllülük esasına göre bir çalışma ekibi oluşturulması için akademisyen Turan Akkoyun koordinatörlüğe getirilmiştir. Belirlenen araştırma projelerinden 18’i tamamlanmıştır. Bunlardan ilk 10 araştırma projesi Afyonkarahisar Belediye Başkanlığı tarafından Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları Cilt I. başlığı altında 2018 yılında yayınlanmıştır. Akademik çalışmalar devam ederken gelişmeler bilim dünyasıyla paylaşılmaktadır (Akkoyun, 2018: 236-237 ve Akkoyun, 2017:767-786).

2. Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları Cilt I

“Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları” kitabı, her bir bölümü alanlarında önemli çalışmaları olan akademisyenler tarafından hazırlanmıştır. Editörlüğünü akademisyen Cihat Cihan’ın yapmış olduğu kitap 310 sayfadan oluşmaktadır. 10 bölüm halinde ve her bir bölümü farklı akademisyenler tarafından hazırlandığı için inceleme/değerlendirme her bölüm için ayrı ayrı yapılacaktır. Kapak resmi olarak Afyonkarahisar’ın sembolü Karahisar Kalesinin gece çekilmiş bir fotoğrafının kullanılması kitabın içeriğine uygun olduğu kadar Kent Müzesi projesi içinde anlamlı bir seçim olmuştur.

Kitap, Afyonkarahisar Belediye Başkanı Burhanettin Çoban’ın (2009-2019) Afyonkarahisar Kent Müzesi projesi hakkında bilgiler verdiği, proje ve kitaba katkı sunanlara teşekkür dileklerini ilettiği “Kent Müzemiz” başlıklı takdim yazısı ile başlamaktadır. Önsöz kısmını kaleme alan Cihat Cihan; Kent Müzelerinin tarihi ve kültürel birikimi geleceğe taşınmasındaki önemine vurgu yaparak, Afyonkarahisar

Kent Müzesi projesini hayata geçirenlere ve kitabın hazırlanmasına katkı sağlayan akademisyenlere teşekkürlerini iletmektedir. Kitabın denetimden geçtiği hakem kurulu listesinde Ali Gazel, Ercan Taşkın, Ferudun Ata, Mustafa Kemal Şan, Özdemir Koçak, Safiye Elif Korcan, Vehbi Günay, Alper Başer, Eyup Başkale, Ayşe Aydın, Necdet Bilgili, Selim Kaya, Ufuk Uğur, Celalettin Vatandaş, Esra Değerli Sarıkoyuncu, Mevlüt Çelebi, Mustafa Güler, Özer Külebi, Şuayip Özdemir, Yusuf Ayönü, Burhan Kılıç, M. Zahit Yıldırım, Hakan Yılmaz, Nilgün Nurhan Kara, Selim Pullu yer almaktadır.

“Çağlar Boyu Afyonkarahisar (Tarih Öncesinden Frig Hakimiyetinin Sonuna Kadar)” başlıklı 1. Bölüm (ss.1-21) Arkeolog Ümit Emrah Kurt tarafından hazırlanmıştır.

Afyonkarahisar’ın tarih öncesi Neolitik, Kalkolitik ve Tunç dönemleri ve Hitit ve Frig uygarlıkları hâkimiyetinde kaldığı dönemler ana hatlarıyla anlatılmaktadır. Arkeolojik kazı ve yüzey incelemeleri sonucu ortaya çıkarılan dönemlere ait eski yerleşim yerleri günümüzde bulunduğu yer adlarıyla birlikte tablolar halinde verilmiştir. Hitit ve Frig dönemlerinden kalma Nekropol, Kaide, Stel, Yazıtlar, Anıtlar ve diğer kalıntılar hakkında verilen tanıtıcı bilgiler Afyonkarahisar’ın 7500 yıllık tarihi mirasa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

“Afyonkarahisar’da Türk Hâkimiyeti (Selçuklu ve Beylikler Dönemi)” başlıklı 2. Bölüm (ss.25-53) Genel Türk Tarihçisi Cihat Cihan tarafından hazırlanmıştır.

Bölümde Afyonkarahisar’ın Bizans döneminde önemli yerleşim merkezlerinden biri olduğu, Müslüman Araplar ve Bizans arasında meydana gelen savaşlarda geçiş güzergâhında yer almasından ve zapt edilesi zor bir kaleye sahip olmasından dolayı önemli bir merkez haline geldiği vurgulanmıştır. Türklerin Anadolu’da ilk olarak Müslüman Arapların Bizans üzerine yaptığı seferlerde görülmeye başladıkları, Abbasi ordusunda Afyonkarahisar kuşatmasına katılan Türk komutanların fetihlerdeki payına dikkat çekilmiştir. Malazgirt savaşı öncesi ve sonrasında Selçuklu liderliğinde Türklerin, Bizans egemenliğindeki Anadolu’yu Türkleştirmek için verdiği mücadele ve Afyonkarahisar’ın Türk yurdu haline getirilme aşamaları detaylı şekilde işlendiği görülmektedir.

Afyonkarahisar’ın bir dönün Karahisar-ı Sahip olarak anılmasına vesile olan Sahip Fahreddin Ali ve devamında torunları Sahip Ataoğulları’nın kentin tarihinde önemli yeri olduğu görülmektedir. Selçuklu ve Beylikler döneminden kalma mimari yapılar hakkında sunulan bilgiler, kentin Türk tarihi açısından önemini ortaya koymaktadır.

“Afyonkarahisar’da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescitleri” başlıklı 3. Bölüm (ss.57-87) Osmanlı Tarihçisi ve Siyaset Bilimci Zekî Polat tarafından hazırlanmıştır.

Müslüman Türklerin şehir yaşamı sosyolojisinde cami ve mescitlerin önemi büyüktür. Zira kentleşme, varsa kale etrafında ya da cami merkezinden çevreye doğru olmuştur. Bu anlamda Afyonkarahisar’da kentleşmenin izi ya da yönünün tespiti için her ikisi de mevcuttur.

Osmanlı dönemi mescit ve camilerinin kitabın içerisinde müstakil bir bölüm olarak ele alınması, Afyonkarahisar'ın kentleşme serüveni ve İslam kimliğini göstermesi açısından önemlidir. Karahisar kalesi etrafında başlayan ilk kentleşme, şehrin Müslüman Türkler tarafından yurt edilmesiyle birlikte mescit ve camiler etrafına şekillenmiştir. Kendine has mimari özellikleriyle Selçuklu eseri Cami-i Kebir/Ulu Cami, Fatih Sultan Mehmet'in ünlü Paşası Gedik Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilen ve halk arasında İmaret cami olarak anılan külliye, Mevlevi dervişi geleneğini Afyonkarahisar'a taşıyan Mevlevihane cami ve diğer cami ve mescitlerin tüm yönleriyle değerlendirilmesi, Afyonkarahisar'ın tanıtımına katkı sağlayacaktır.

"Afyonkarahisar'daki Osmanlı Dönemi Ticari ve Su Mimarisi Yapılarına Genel Bir Bakış: Bedesten, Kervansaray, Han, Hamam ve Çeşmeler" başlıklı 4. Bölüm (ss.91-112) Osmanlı Müesseseleri Tarihçisi Mustafa Karazeybek tarafından hazırlanmıştır.

Afyonkarahisar'da varlığını koruyan ve dahi zaman içinde yok olan Osmanlı eserleri Bedesten, Kervansaray, Han, Hamam ve Çeşme ad ve yerlerinin tespitinin yapıldığı bölümde eserlerin mimari özelliklerine de yer verilmiştir. Ağırlıklı olarak Vakıf Tahrir Defterleri, Şerriye Sicilleri gibi arşiv belgelerine başvurulmuş olması Afyonkarahisar araştırmacılarına kaynak bir eser sunmaktadır.

Afyonkarahisar'ın coğrafi konum itibarıyla geçiş güzergahlarının kavşağında olması kentteki ticarete katkısı olduğu kadar, ticari amaçlı mimari yapılarında varlığını artırmıştır. Tüccar ve seyyahların uğrak yerleri olan Bedesten, Kervansaray, Han, Hamam ve Çeşmelerin bir çoğunun vakıf malı olması, kervansaray hizmetin ücretsiz verilmesi sosyal sorumluluk taşıyan medeni bir toplumun varlığının kanıtıdır.

"Osmanlı Döneminde Afyonkarahisar'da Eğitim" başlıklı 5. Bölüm (ss.115-150) Uzman Yusuf İlgar ve Osmanlı Tarihçisi ve Siyaset Bilimci Zekif Polat tarafından hazırlanmıştır.

Osmanlı'da XIX. yüzyıl sonlarına kadar devletin askeri ve idari bürokratlarının yetiştirilmesi dışındaki halk çocuklarının eğitimi vakıflar aracılığıyla yapıldığı görülmektedir. Cami bitişiğinde ya da yakın çevresinde konumlandırılan sıbyan mektepleri ve medreseler Cumhuriyet sonrası kaldırılarak eğitim/öğretim faaliyetleri devletin tekeline alınmıştır.

Selçukludan Osmanlıya kalanlarla birlikte süreç boyunca Afyonkarahisar'da açılan Sıbyan Mektebi, Medrese, İptidai, Rüştüye, İdadi ve Ermenilere ait okulların varlığı eğitime verilen önemi ortaya koymaktadır. Bunların birçoğunun geleneğin devamı açısından günümüze ulaşmamış olması üzüntü vericidir. Başlatılan Kent Müzesi Projesi ve akademisyenlerin bu değerli çalışmaları; Afyonkarahisar'daki kültürel varlığın tespiti ve gelecek nesillere tarihi mirasın aktarılması bakımından umut vericidir.

"Millî Mücadele'de Afyonkarahisar" başlıklı 6. Bölüm (ss.153-175) Türkiye Cumhuriyeti Tarihçisi Turan Akkoyun tarafından hazırlanmıştır.

Mondros Mütarekesi sonrası Afyonkarahisar'ın İngiliz, Fransız, İtalyan ve sonrasında Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olması Afyonkarahisar'ın stratejik

konumunun gereğidir. Kitabın bu bölümünde; işgal günlerinde Afyonkarahisar halkının Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla ortaya koyduğu mücadeleyi ve Büyük Taarruz'un askeri hazırlık safhalarını okurken, Afyonkarahisar'dan sökülen düşmanın tutunamayarak kısa zamanda yurttan atıldığı anlaşılmaktadır.

Tarihin bir cilvesidir ki; bir milletin kaderi, bir şehrin kaderinde düğümlenmiştir. Kocatepe'den başlatılan askeri hareketin, Başkomutan komutasındaki Türk ordularının zaferiyle sonuçlanması Afyonkarahisar'ı Anadolu Türklüğünün kaderinde kritik öneme haiz bir şehir haline getirmiştir.

"Kent Belleği Çerçevesinde Afyonkarahisar'da Millî Mücadele Döneminde Yaşananlara İlişkin Sözlü Tarih Çalışması" başlıklı 7. Bölüm (ss.179-195) Sinema Akademisyenleri Hakan Yılmaz, Sena Çoşkun tarafından hazırlanmıştır.

Afyonkarahisar'da Millî Mücadele dönemi tüm yönleriyle verildikten sonra döneme şahitlik edenlerin ve yakınlarının döneme dair anlatılarının sunulması birbirini tamamlar nitelikte olmuştur. Günümüzde hemen hepsini kaybetmiş olduğumuz Millî Mücadele kahramanlarının yayınlanmış anıları araştırmacılara önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak bunlar sınırlı sayıda olduğu kadar işgalin halk üzerinde bıraktığı psikolojik tesiri, mücadelenin halktaki karşılığını ve alınan zaferin yeşerttiği umudu tam olarak yansıtmaması bakımından yetersiz kalmaktadır. İşte bu noktada Millî Mücadeleye aktif ya da pasif olarak muhatap olmuş Afyonkarahisar halkının anılarına yer verilmiş olması kitabı ayrıcalıklı hale getirmektedir.

"Afyonkarahisar Basın Tarihi" başlıklı 8. Bölüm (ss.199-227) Türkiye Cumhuriyeti Tarihçisi Turan Akkoyun tarafından hazırlanmıştır.

Afyonkarahisar'da Cumhuriyet öncesi az sayıdaki yerel basın faaliyetlerinin Millî Mücadele sırasında mücadelenin bir parçası olarak bir nebze artış gösterdiği, özellikle İkaz Gazetesinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Çok partili demokratik hayatın ülke genelinde yarattığı huzur ortamında yerel gazete/dergi sayısındaki hızlı artış ve dönemin siyasi iklimine uygun isimlerin seçilmesi de dikkat çekicidir. 1960 sonrası siyasi basın faaliyetlerinin yanında eğitim, dernek, ticaret ve meslek kuruluşlarının gazete/dergi çıkarmaya başlaması Afyonkarahisar'ın kent belleğini çeşitlendirdiğini görmekteyiz.

Afyonkarahisar'ın bir asrı aşan basın tarihinde kimi çok kısa süre yayın yapmış kimi de günümüze değin yayın hayatına devam eden gazete ve dergilerin titiz bir çalışmayla ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar basını farklı araştırmalarında konusu olmaya devam etmektedir. (Yıldırım, 2017:3019-3033)

"Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarihsel Gelişimi" başlıklı 9. Bölüm (ss.231-278) Sosyologlar Mehmet Karakaş, Hüseyin Koçak, Aslıhan Akkoç, M. Salih Danış, Songül Alkan tarafından hazırlanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin şehrin ekonomisinden sosyolojik ve kültürel değişimine, dahası kent kimliğinin oluşumuna yapmış olduğu katkılar yadsınamaz. 1974 yılında küçük bir binada yüksekokul olarak akademik faaliyetlerine başlayıp 1992 yılında müstakil bir üniversiteye dönüşmesiyle; günümüzde 5 Enstitü, 15 Fakülte, 4

Yüksekokul, 15 Meslek Yüksekokulu, Devlet Konservatuvarı, Uygulama ve Araştırma merkezleri, 45 bini aşan öğrenci sayısı, 2300 akademik ve idari personeli, geniş yerleşkeler üzerine kurulu modern mimarileriyle dikkat çeken bina ve tesisleriyle hem bilim dünyasına hem de Afyonkarahisar'a hizmet etmektedir. 18.04.2019 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle üniversitenin Rektörlüğüne atanan Sayın Mehmet Karakaş, bölüm yazarları arasında yer alarak kitaba katkı sunmuştur. Mezunu olmaktan onur duyduğum, hali hazırda yüksek lisans eğitimine devam ettiğim Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin tarihi gelişimine tanıklık etmiş biri olarak süreci tekrardan kitaptan okumak benim için heyecan verici olmuştur.

"Afyonkarahisar Ekonomisi" başlıklı 10. Bölüm (ss.281-310) Ekonomist Fikret Yaman ve Semih Açıkgozöğlü tarafından hazırlanmıştır.

Afyonkarahisar ekonomisi, birçok farklı alanda hizmet veren canlı ve büyümeye açık potansiyele sahiptir. Hayvansal ürünlere bağlı et, süt, sucuk, yumurta, deri; tarım ürünlerine bağlı patates, kiraz, şeker, haşhaş; kalitesi ve kendine has özellikleriyle öne çıkan mermer üretimiyle ülke ekonomisine ciddi katkılar sunduğunu görmekteyiz. Termal sularının sağlık turizmine katkılarıyla birlikte Afyonkarahisar, son yıllarda aldığı yatırımlarla termal turizmin başkenti ünvanını almıştır. Afyonkarahisar ekonomisindeki bu zenginlik ve çeşitlilik şehirdeki işsizlik oranını azaltarak halkın sosyal refahını artırdığı da görülmektedir.

Afyonkarahisar'ın zengin tarihi ve kültürel mirasının şehrin ekonomisine katkısı yeterli düzeyde değildir. Bu alana gerekli yatırımların yapılması durumunda Tarih Turizmiyle de adından söz ettireceği açıktır (Keçili, 2018: 116-128).

3. Sonuç

Verilen bu bilgiler ışığında bir bütün olarak Afyonkarahisar'a bakıldığında doğal oluşum Karahisar kalesinden Hitit ve Frig medeniyetleri kalıntılarına; Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserlerine; Cumhuriyetin kurulmasında taşıdığı anlam ve önem itibarıyla Afyonkarahisar'ın anıtsal bir mekân, doğal bir açık hava müzesi olduğu görülecektir. Üniversitesiyle bilim dünyasına önemli hizmetler sunarken üretime dayalı ekonomisiyle ülke ekonomisinin büyümesine katkılar sunduğu müşahede edilecektir.

Kitabın Afyonkarahisar'ın tarihi, kültürel birikimini, sosyo-ekonomik potansiyelini tanıtmayı amaç edindiği düşünüldüğünde amacına fazlasıyla ulaştığını söylemek mümkündür. Şehrin tarihi sürecinde Osmanlı dönemi siyasi tarihine ayrıca yer verilmemiş olması bir eksiklik gibi dursa da bu eksiklik diğer bölümlerin içerisinde kısmen telafi edilmiş gözükmektedir. Bu açıdan kitap, hem Afyonkarahisar halkına tarihi mirası hatırlatırken hem de Afyonkarahisar üzerine yapılacak yeni akademik çalışmalara da kaynaklık edecektir.

Kaynakça

- Akkoyun T. (2017). "Tarih Bilimi Açısından Afyonkarahisar Kent Müzesi'nin Kuruluş Çalışmaları", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Alanya, ss. 767-786.
- Akkoyun, T. (2018). "Kent Müzelerinin Akademik Unsurları: Afyonkarahisar Örneği, *VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Özetleri*, Afyonkarahisar, ss.236-237.
- Keçili, S. (2018). "Tarihçilik Açısından Büyük Taarruz Sahasının Ekoturizm ile İlişkilendirilmesi", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.1, ss. 116-128.
- Yıldırım, A.C. (2017). "Girişimci, Gazeteci ve Eğitimci Tarihi Bir Şahsiyet: Afyonkarahisarlı Hacı Ali Bey", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Alanya, ss. 3019-3033.

Üzeyir Aygördü*

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
orcid.org/0000-0002-8857-5233

---

*Yazışma adresi. Email: uzeyiraygordi@hotmail.com

KİTAP İNCELEMESİ

Yusuf Halaçoğlu'nun "Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları" ve "Tarih Gelecektir" İsimli Eserleri Bağlamında Ermeni Tehciri Meselesi

Yazar: Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı,
İstanbul, 2015, 159 s ISBN: 9789758486960

Yazar: Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı,
İstanbul, 2007, 152 s. ISBN: 9789944118323

Gönderilme Tarihi

24.06.2019

Kabul Tarihi

11.09.2019

Özet

Ermeni meselesi uzunca bir müddettir, emperyalist devletler tarafından, Türkiye'yi dünya siyaset arenasında köşeye sıkıştırmak ve kendi siyasi emellerini gerçekleştirmelerine zemin hazırlamak için gündemde tutulmaktadır. Türkiye'yi kendi siyasi ekseninde tutmak ve çıkarları için kullanmak isteyen Batılı güçler, Sultan II. Abdülhamid zamanından bu yana, her vesileyle Ermeni meselesini kullanmaktadırlar. Her sene 24 Nisan tarihi geldiğinde ya ABD Kongresinde başkan tarafından yapılan konuşmada, ya AB Parlamenterler Meclisinde ya da Almanya gibi bir Avrupa Devletinin Parlamentosunda, sözde "Ermeni Soykırım Günü" anısına bir kısım açıklamalar yapılmaktadır. Batılılar ne zaman Ermeni meselesi hakkında bir beyanatta bulunsalar, mutlaka Türkiye'ye yaptıkları bir dayatmaya, Türkiye'den bir direnç gelmiştir. Aslında yapmak istedikleri şey, kendilerinin de aslı olmadığını çok iyi bildikleri sözde Ermeni soykırımını lanetlemek değildir. Ermeni diasporası üzerinden, Türkiye'yi hizaya getirmektir. Ermeniler kullandıklarının bazen farkında bile olmamaktadırlar. Bu makalemizde biz, Yusuf Halaçoğlu'nun iki eserinden hareketle, sözde Ermeni soykırımı meselesine ve iddialarına açıklık getirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ermeni Tehciri, Soykırım, Birinci Cihan Harbi.

Abstract

The Armenian issue is for a long period, by the imperialist states, compress Turkey into a corner and kept on the agenda in the political arena to lay the groundwork to achieve their political ambitions. keep Turkey on its political axis and the Western powers that want to use for their own interests, Sultan II. Since the time of Abdulhamid, they have used the Armenian issue on all occasions. In the speech given by the President of the US Congress every April 24, every year, some statements are made in the memory of the ya Armenian Genocide Day "either in the EU Parliamentary Assembly or in the Parliament of a European State such as Germany. Westerners when they're located in a statement on the Armenian issue, not necessarily to impose a done to Turkey, has a resistance from Turkey. In fact, what they want to do is not to curse the Armenian genocide, which they know very well that they are not. over the Armenian diaspora, Turkey is to bring the level. Armenians are sometimes unaware that they are used. In this article, we will try to clarify the allegations and allegations of the so-called Armenian genocide based on the two works of Yusuf Halaçoğlu.

Keywords: Ottoman Empire, Armenian Relocation, Genocide, First World War.

Giriş

Ermeniler, yaklaşık 850 sene boyunca, Anadolu'da Türkler ve Kürtler ile birlikte sulh içinde yaşamışlardır. Hazreti İsa'nın ruhaniyeti başta olmak üzere, Hristiyan inancının belli başlı birkaç akide umdesi konusunda, geleneksel kilise inancının dışına çıktığı için, Hristiyan camiadan dışlanmış ve hatta baskılanmış, aşağılanmış, türlü mezalim ve katliamlara, kendi dindaşları tarafından maruz bırakılmış olan ve milli kiliseleri olan Gregoryen Kilisesini (Ortaylı, 2010: 134) kurmak zorunda kalan Ermeniler, uzun zamandır aradıkları huzur ortamını, Osmanlı'nın sancağı altına girerek temin etmişlerdir.

Osmanlı cemiyeti içinde ve devlet nezdinde "Millet-i Sadıka" olarak ün yapmış olan Ermeniler, gayrimüslim azınlıkların haklarından sonuna kadar istifade etmişlerdir. XIX. Asra kadar daha çok kendi içinde çatışan bu unsur, bu asırdan sonra ne yazık ki Osmanlı Barışını sarsıcı eylemler içine girmiştir (Ortaylı, 2004: 54). Askerlik yapmayan, sadece cizye verip, hayatını kendi inançları çerçevesinde devam ettiren Ermenilerin, Osmanlı Devlet ve toplumuna olan isyanının geri planında Rusların kışkırtması olduğu açıkça ortadadır. 1877-1878 yıllarında meydana gelen 93 Harbinde ilk defa Rusların kışkırtma ve oyunlarına kanan Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne başkaldırmışlardır. Sonrasında II. Abdülhamid zamanında, devlete içte ve dışta çok ciddi gaileler açan Ermeniler, nihayet Birinci Cihan Harbinde alenen Osmanlı Devleti aleyhine çalışmışlar ve yüzlerce yıllık komşuları olan Türkler ve Kürtlere mezalim icra etmişlerdir.

Türk tarih Kurumu eski başkanı olan Yusuf Halaçoğlu, Ermeni iddiaları ve bu iddiaların tarihi gerçekliği konusunda ülkemizde en çok araştırma yapan isimlerden birisidir. Halaçoğlu tarafından kaleme alınmış olan "*Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*" ve "*Tarih Gelecektir*" isimli iki önemli eser, Ermeni tehciri meselesini ve bu meselenin siyasi, sosyal yansımalarını konu almaktadır.

Yöntem

Makalemizi kaleme almaktaki amaç, Halaçoğlu ve diğer bazı tarihçilerin eserlerinden ve bir kısım arşiv belgelerinden hareketle, 1915 Ermeni hadiselerinin ve tehcirin, Ermeni tezlerini doğrulamadığını ve asla bir genosit (soykırım) olmadığını ortaya koymaya çalışmaktır.

Bulgular

Ermeni Komitelerinin Faaliyetleri

Halaçoğlu, eserine şu soru ile başlamaktadır: Osmanlı Devleti'nin 1915 senesinde, kendi iç güvenliği için mecbur kaldığı ve icra ettiği, Ermenilerin Suriye bölgesine sevk edilmeleri hadisesi "*Soykırım*" olarak değerlendirilebilir mi? Halaçoğlu'na göre, bu sorunun cevabı diaspora Ermenilerinin ve onları destekleyen güçlerin, tarihi vukuata ne kadar sadık kaldıkları ve konuyu siyasallaştırıp siyasallaştırmamaları ile alakalıdır.

Osmanlı Devleti bünyesinde asırlardır huzur içinde yaşayan Ermeniler, bu müddet içinde devlet idaresinde de görev almışlar, içlerinden 29 paşa, 22 nazır, 33 mebus, 7 sefir, 11 başkonsolos çıkarmak suretiyle, Osmanlı toplumunun sevk ve idaresinde çalışmışlardır (Halaçoğlu, 2008: 10) Osmanlı Devleti Ermenilerin makam ve mansıp görmelerine asla mani olmamıştır. Bu durum 195 senesine kadar devam etmiştir. XIX. asırda Ermeniler Bab-ı Ali'de, Terceme Odasında ve Hariciye Nezaretinde çok mühim makamlar ele geçirmişler, ticaretle de beynelmil bir başarı elde etmişlerdir. Bu zamana kadar devlete karşı ciddi bir başkaldırı hareketi içinde bulunmamışlar, Türk Devleti'nde resmi mimarlık, barutçuluk, Darphane Nazırlığı gibi makamları ihraz etmişlerdir (Ortaylı, 2009: 108). Ancak Ermenilerin Osmanlı Devletine olan bağlılıklarının kırılma noktası, 93 Harbinden sonra imzalanmış olan, 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Anlaşması ve bu anlaşmanın hemen arkasından akdedilen 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Anlaşması olmuştur. Ayastefanos Anlaşmasınının 16 ve Berlin Anlaşmasınının 61. maddesine göre, Osmanlı Devletinin Ermeni ıslahatı yapması gerekmektedir. Halaçoğlu'na göre, Ermeni meselesinin milletlerarası boyut kazanmasının ilk başlangıcı işte bu anlaşmalar olmuştur. Bu anlaşmalar ile Ermeni meselesi Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından sahiplenilmiş ve kullanılmıştır. Bundan sonra Anadolu'da mantar gibi türeyen misyoner okullarında eğitim gören Ermeniler, Osmanlı Devleti aleyhine bilenmiş ve birçok yerde ihtilal komiteleri oluşturmuşlardır. Önceleri hayır cemiyeti görüntüsü altında meydana getirilen bu cemiyetler, kısa bir müddet sonra, müstakil Ermeni Devletini kurmak için çalışan birer tedhiş örgütüne dönüşmüşlerdir. Mesela 1878'de Van'da kurulan Kara Haç Cemiyeti bunlardan birisidir. Bu cemiyet ve diğerleri, kurulduktan kısa bir müddet sonra, Anadolu Ermenilerine silah göndermeye başlamışlardır.

Bu cemiyetlerden en fazla kan dökülmesini temin edeni ise, 1887'de Cenevre'deki Marksist Ermenilerce kurulan Hınçak Partisi olup, bundan üç sene sonra isim değiştirerek "*İhtilalci Hınçak Partisi*" adını almıştır (Halaçoğlu, 2008: 11). Partinin ana hedefi, Anadolu'da bulunan Ermenilerin siyasi ve milli bağımsızlığını temin

etmektir. Hedefe ulaşmak için uygulayacakları usül ise, propaganda, kışkırtma, terör ile işçi ve köylülerin tahrik edilmesidir. Kışkırtma şekilleri ise vergi vermemek, ıslahat istemek ve devlete karşı düşmanca davranmak şeklindedir.

Ermeni Hınçak Komitesinin hareket adımları ise, Osmanlı Devleti savaş halindeyken harekete geçmek, Anadolu Ermenilerinin bağımsızlığını sağladıktan sonra, Rusya ve İran Ermenileri ile birlik olup, federatif bir Ermenistan Devleti tesis etmektir. 1890 senesinde Tiflis'te kurulan Taşnak Sütyan örgütünün de benzer usullerle, aynı amaç için çalışmasına karar verilmiştir. Bu tedhiş örgütleri yurtdışında alenen, yurt içinde ise gizlice şubeler açmak suretiyle, çalışmalarına başlamışlardır.

Anadolu'da çıkan ilk Ermeni isyanlarından olan 1895 Sason İsyanı, Ermeni propagandasının milletlerarası boyut kazanmasına ciddi katkı sağlamıştır. Ancak bu isyandan sonra oluşturulan Milletlerarası Tahkik Komisyonu raporuna göre, Ermeniler hiç de masum değildir. Bu rapor sonucunda emellerine ulaşamayan Ermeniler bu defa da Trabzon, Erzurum, İstanbul, Gümüşhane, Diyarbakır, Malatya, Urfa, Sivas, Maraş, Kayseri, Yozgat başta olmak üzere 27 şehirde olaylar çıkarmayı başarmışlardır. Meydana gelen terör hadiselerinde, Türkler ve Kürtlerden başka, kendilerine katılmayı reddeden Ermeniler de öldürülmüş, evleri ve dükkânları kundaklanmıştır (Halaçoğlu, 2008: 12).

Osmanlı Devleti, Birinci Cihan Harbinin başladığı ilk yıllara kadar, sadece terör hadiselerine karışmış olan Ermeni militanlarıyla mücadele etmiştir. Devletin bu mücadelesi, yabancı misyon şeflerince yakından takip edilmiş olmasına rağmen, halen batılı devletlerce Ermeni terör örgütlerinin bu kanlı eylemleri kınanmamış, tam tersine destek görmüştür. 1896 Ermeni Hadiseleri neticesinde Osmanlı Devleti tarafından oluşturulan Hamidiye Alaylarının, Sultan Abdülhamid tarafından meydan verilmiş bir entrika olmadığına dikkat çeken Ortaylı'ya göre, bu durum, bölgede savaş isteyen Ermenilere, Kürtler eliyle aynen karşılık vermekten başka bir şey değildir (Ortaylı, 2009: 108).

Halaçoğlu, şu sorunun cevabını aramaktadır: Acaba Ermenilerin amacı ıslahatlar yoluyla, bir kısım haklar elde etmek miydi, yoksa bağımsızlık elde etmek gibi daha büyük bir hedefleri mi vardı? Bu sorunun cevabını, 1912 senesinde Rusya'nın İstanbul Sefiri olan Zinovyev'in, Rus Hariciye Nazırı Sazanof'a yazdığı şu gizli raporda bulmanın mümkün olduğunu söyleyen Halaçoğlu, raporun bir kısmını şu şekilde eserinde nakletmektedir: *" Bu anlatılanlar Ermeni halkının gittikçe Rusya tarafını tutmakta olduğunu göstermektedir ve bu isteğin gerçekten de içten ve samimi olduğu ortadadır. Rusya'ya olan sempati Ermeni burjuvası ve aydınları arasında da yaygındır. İhtilalci partiler artık gittikçe itibarını kaybediyor ve yerine konservatif programıyla yeni partiler kuruluyor. Van, Bayezid, Bitlis, Erzurum ve Trabzon konsoloslarımızın bildirdiklerine göre bu vilayetlerdeki Ermenilerin hepsi Rusya tarafındadırlar ve bizim ordularımızı bekliyorlar veya Rusya'nın kontrolü altında reformlar yapılmasını istiyorlar. 21 Kasım'da Bayezid Konsolosunun bildirdiğine göre, bütün Ermeniler Türkiye'ye karşı düşmanca tavırda bulunuyorlar ve Rusya'nın hamiliğini, Ermeni topraklarını işgal etmelerini bekliyorlar. Ermeni Patriği Rusya'ya Türkiye'deki Ermeni halkını kurtarması için yalvarmaktadır. Bana göre, biz bu*

koruyucu tavrımızı devam ettirmeliyiz. Şunu da unutmayalım ki, Türkiye'nin Ermeni vilayetlerinde durum çok istikrarsızdır. Her an ayaklanmalar ve karışıklıklar ortaya çıkabilir. Eğer bir katliam meydana gelirse, bu halkın militanları bizden destek alabileceklerine güvenmezlerse "Üç Devlete" başvuracaklardır. Bu durumda biz şansımızı kaybederiz; fırsat Avrupa devletlerine geçecektir" (Halaçoğlu, 2008: 13).

Bu dönemde Ermeni komitelerinin, şubeleri vasıtasıyla, kendi yandaşlarına yayınlamış olduğu şu talimat da, Rusya yanlısı bir tavır ve tutum içinde olduklarını doğrular mahiyettedir: "Rus ordusu sınırdan ilerler ve Osmanlı ordusu geri çekilirse, her tarafta birden eldeki vasıtalarla başkaldırılacaktır. Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, resmi binalar bombalanacak, iaşe depolarına sabotajlar düzenlenecek; aksine Osmanlı ordusu taarruza geçerse, Ermeni askerleri Ruslara katılacak ve silahlı almanlar kıtalarından kaçarak, Türk birliklerinin geri cephelelerine zarar vermek ve ülke içinde çeşitli olaylar çıkarmak için çeteler kurulacaktır" (Halaçoğlu, 2008: 13).

Birinci Cihan Harbinin başlarında Ermeniler, yukarıda çerçevesi çizilen doğrultuda Rusya'ya yanaşmışlar ve geleceklerini Rus desteği sayesinde sağlama yolunda adımlar atmışlardır. Ancak Ruslar ile iyi münasebetler kuran Ermeniler, aynı zamanda Fransız ve İngilizlerle de dirsek teması halindedirler. Nitekim 1914 senesinde Fransızlarca elle çizilen bir haritada, Çukurova'dan Van'a kadar olan bölge Ermenilere bırakılmış olarak gösterilmiştir. Halaçoğlu bu bölümde, Rus ordularına öncülük eden Ermeni kuvvetlerinin yer aldığı bir fotoğrafı da eserine koymuştur.

Katliamlar ve Ermeni Komiteleri

Halaçoğlu'na göre, bir kısım yazarlar, Osmanlılarca ilk Ermeni katliamının 1895 senesinde yapıldığından bahsetmektedirler. Buna göre, bu yazarların, 1878 de kurulan Kara Haç Cemiyetinin, 1881'de Erzurum'da kurulan Anavatan Müdafileri (Pashtpan Haireniats) Derneğinin, 1885'te Van'da kurulan ihtilalci Armenakan Partisinin, 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak Örgütünün ve 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnak-Sütyan Örgütünün kuruluş sebeplerini de açıklamaları gerekmektedir. Zira bu örgütlerin hepsinin kuruluş programlarında, terör usullerini benimseyerek, devlete isyan çıkarmak bulunmaktadır. Halaçoğlu haklı olarak, 1878 yılından sonraki yıllarda, Osmanlı bürokrasisinde en tepelere çıkan, meclislerinde mebus bulunduran Ermenilerin, hangi sebeple devlete isyan bayrağı açıp, terör hadiselerini ve bombalama eylemlerini başlattıklarının araştırılmaya değer olduğunu ifade etmektedir.

Halaçoğlu'na göre, Ermeniler Fransızlar, Ruslar ve İngilizlerce desteklenmektedirler. Ermenilerin faaliyetleri ile bu güçlerin siyasi emelleri örtüşmektedir. O yüzden bir kısım Ermeni cemiyetleri yurt dışında teşekkül ettirilmiştir.

Ermeni terör örgütlerinin amacı hiç şüphesiz ki bir Ermeni Devleti kurmaktır. Ancak bu hususta Ermenilerin en büyük dezavantajı ise, hemen hiçbir Anadolu şehrinde nüfusça çoğunlukta olmamalarıdır. Anadolu'da, Ermenilerin en fazla yaşadıkları şehirler olan Vilayet-i Sitte'de (Van, Bitlis, Erzurum, Sivas, Elazığ ve Diyarbakır) bile Ermeniler toplam nüfusun ancak % 19'u kadardır. Ermeniler, nüfusça

azınlık oldukları bir bölgede devlet kurmak istemek gibi tarihi bir hatayı irtikâp etmişlerdir (Ortaylı, 2009: 109). Bu durumun farkında olan Ermeniler, nüfus dengesini kendi lehlerine çevirmek için, bu şehirlerde yaşayan İslam ahalisini göçe zorlamaya ve katletmeye başlamışlardır (Halaçoğlu, 2008: 17). Bu durum 1915 tehcirine kadar devam etmiştir. Bu durumun farkında olan Osmanlı kolluk kuvvetleri, bu örgütlerin silah deposu halinde getirdikleri ev, okul ve kiliselere baskın düzenlemiş ve terör örgütlerinin ileri gelenlerini tutuklamıştır. Ermenilerin Müslümanlara uyguladığı katliamlar gerek Rus, gerek Türk arşivlerinde ve gerekse de hadiselerle şahitlik edenlerin anlatımlarında, açıkça ortaya konulmaktadır. Halaçoğlu'na göre Ermeni tehcirinin tek sebebi, Ermeni terör örgütlerince, Anadolu'daki Müslüman ahaliye yapılan toplu katliamlardır.

Halaçoğlu'na göre, bu durum Ermenistan'ın Başbakanı olan Wovannes Katchaznouni tarafından da doğrulanmaktadır. Katchaznouni, Ermeni Taşnaksütyan Partisi'nin Nisan 1923'te düzenledikleri konferansta sunulmak üzere hazırladığı konuşma metninde, kendisinin de kurucuları içinde yer aldığı Taşnak Partisinin yanlış politikasını ve Türklerin uzattığı barış elini nasıl reddettiklerini, örgütün yaptığı katliamları anlatmış ve hatta bu partinin kapatılması gerektiğini şu sözlerle savunmuştur: *"1914 kışı ve 1915 ilkbaharı bütün Rusya Ermenileri ve Taşnaklar için coşku ve ümit dönemi oldu. Savaşın müttefikler tarafından kazanılacağına şüphe yoktu. Türkiye mutlaka mağlup olmalı, bölünmeli ve sonuçta yerli Ermeniler serbest kalmalıydı. Biz şartsız olarak Rusya'ya yönelmiştik. Hiçbir esas olmadan zafer heyecanı içindeydik; sadakatimize, çabamıza ve yardımımıza karşılık, Çar hükümetinin Türkiye'den kurtarılmış Ermeni vilayetlerini bize vereceğini ve Kafkasya Ermenistan'ına da özerklik tanıyacağına emindik. Kafamızı duman sarmıştı. Kendi arzularımızı başkalarına bağlamıştık; sorumsuz kişilerin içeriksiz sözlerine büyük önem vermiştik, hipnoz altındaymışız gibi gerçekleri anlamadık ve arzulara teslim olduk"* (Halaçoğlu, 2008: 18-19).

Katchaznouni şu hakperest sözlerle, sürgünün asıl sorumlusunun da Ermeni tedhiş örgütleri olduğunu ifşa etmiştir: *"...Türlere karşı düşmanca tavrımız olmasaydı, sürgünün niteliği ve boyutunun aynı olacağını da kimse söyleyemezdi"* (Halaçoğlu, 2008: 19). Halaçoğlu'na göre, Ermeni Başbakanının bu sözleri bir nevi itiraf mahiyetindedir. Osmanlı Devletinin, 1914 sonlarına kadar Ermenilere karşı tolerans ile yaklaştığını kaydeden Halaçoğlu, Osmanlı'nın bu tavrının, Birinci Cihan Harbinde, Ermenilerin kendi devletleri olan Osmanlı'nın yerine, Rusya'nın yanında yer alan tutumlarından ve Müslüman ahaliye uyguladıkları mezalimden sonra değiştiğini ve tehcire giden yolun açıldığını anlatmaktadır (Halaçoğlu, 2008: 19-21). Ortaylı'ya göre, tehcir kararının altında yatan sebepler, ordunun hareket alanını teminat altına almak ve Müslümanlarla Ermeniler arasındaki çatışma ve karşılıklı boğazlaşmayı önlemeye çalışmaktır. Yani aslında tehcirin bir gerekçesi de, Ermenilerin hayatını emniyet altına almak denilebilir. Ayrıca 1915 Ermeni tehciri, olabilecek yani ihtimal dâhilindeki bir Ermeni isyanına karşı düşünülmüş bir tedbir mahiyetinde de değildir. Bu konunun son derece mühim olduğunun altını çizen Ortaylı'ya göre, 1915 tehciri fiilen ortaya çıkan isyan ve düşman ordusuyla işbirliğine karşı alınan ve o günün şartları içinde kaçınılmaz olan tatsız bir karardır (Ortaylı, 2009: 110-111).

Osmanlı Nüfusu İçinde Ermeniler

Osmanlı Devleti'nin içinde yaşayan azınlıklardan Ermenilerin, Birinci Cihan Harbinin başladığı yıllarda nüfusunun ne kadar olduğu konusunda, kaynaklarda tam bir mutabakat bulunmamaktadır. Osmanlı'nın kendi resmi verileri ile Ermeni Kilise defterlerinin kayıtları arasında 600 bin gibi ciddi bir fark bulunmaktadır. Bu farkın sebebinin, Ermenilerin toplu olarak, tehcir esnasında, Türkler tarafından katledilmiş olduklarını izah için kullanmaya matuf olduğu anlaşılmaktadır. Halaçoğlu şu istatistikleri vermek suretiyle, kaynaklar arasındaki çelişkilere dikkat çekmek istemektedir:

	Osmanlı 1914	D. Magie 1914	Patrikhane 1912	İngiliz 1919
Adana-Mersin	50.139	35.000	119.414	75.000
Ankara	44.507	20.000		60.000
Konya	12.971	14.000	170.068	17.000
Kastamonu	8.959	6.000		11.000
Bitlis	114.704	185.000	218.404	185.000
Bursa	58.921	57.000	118.992	75.000
Diyarbakır	55.890	82.000	106.867	82.000
Erzurum	125.657	205.000	202.391	295.000
Halep	35.104		189.565	65.000
Harput	76.070	130.000	124.289	130.000
İstanbul	72.962		163.670	
Kayseri	48.659	45.000		45.000
Maraş	27.842	55.000		55.000
Sivas	143.406	200.000	204.472	200.000
Trabzon	37.549	30.000	73.395	33.000
Van	67.792	190.000	110.897	190.000
Diğer Şehirler	372.195	415.000	224.124	274.000
Toplam	1.285.535	1.479.000	1.915.651	1.602.000

Halaçoğlu, Ermeni Patrikhanesinin vermiş olduğu rakamların oldukça abartılı olduğuna bir delil de yabancı kaynaklardan getirmektedir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul Büyükelçisi Pallavicini de, hükümetine gönderdiği 28 Haziran 1913 tarihli raporda, "*Ermenilerin sayısının Küçük Asya'da hiçbir zaman 1.600.000'den daha fazla olmadığını ve vilayetlerdeki olaylar üzerine, Rusların yaptığı şikâyetlerin çok abartılı*" olduğunu anlatmaktadır. Bu duruma göre, Ermeni Patrikhanesinin 1.915.651 rakamında ciddi sapmalar olduğu ortadadır (Halaçoğlu, 2008: 25-26). Yılmaz Öztuna'ya göre, 1915'te, İstanbul, Anadolu ve Arap ellerinde yaşayan Ermenilerin sayısı 1,3 milyon yakındır ve Ermenilerin, Doğu Anadolu Bölgesindeki toplam nüfusa oranı yaklaşık yüzde 5 kadardır (Öztuna, 1986: I/659).

Tehcir Süreci: Neden Sevk ve İskân Edildiler?

Halaçoğlu bu fasılda yaptığı açıklamalarına “tehcir” kelimesinin izahı ile başlamaktadır. Ona göre tehcir; “Ülke içinde bir yerden başka bir yere nakil anlamını taşıyan bir çeşit zorunlu göçtür”. Osmanlı belgelerinde, Ermeni tehciri için daha çok “Sevk ve İskân” tabiri kullanılmaktadır. Buna göre, Ermeni diasporası tarafından propaganda malzemesi yapılan, yurt dışına çıkarma manasındaki “deportation” ile “tehcir” aynı şeyi ifade etmemektedir. Zira Ermeniler, Osmanlı Devleti hududu dışına çıkarılmamışlar, bir bölgeden, başka bir Osmanlı bölgesi olan Suriye Vilayetine sevk edilmişlerdir (Halaçoğlu, 2008: 27).

Halaçoğlu, savaş zamanları gibi olağanüstü durumlarda, ülke içinde, bir yerden başka bir yere zorunlu insan nakillerinin olabileceğini ifade etmekte ve II. Cihan Harbinde, ABD ile Japonya’nın savaşa tutuşmasından sonra, ABD’nin, kendi emniyeti için, pasifik kenarında yaşayan Japon asıllı vatandaşlarını, buldukları yerlerden Wyoming, Colorado, Arkansas ve Kaliforniya çöllerine sürdüğünü, bu sürgünde, hiçbir suçu olmayan binlerce Japon’un hayatını kaybettiğini anlatmaktadır (Halaçoğlu, 2008: 27). Ona göre, Ermenilerin 1878’den bu yana, Rusları da arkalarına alarak, içinde yaşadıkları ve bağlısı buldukları Osmanlı Devleti’ne karşı yaptıkları terör saldırıları dikkate alınrsa, Osmanlı Ermenileri için, ABD’nin kendi vatandaşı olan Japonlara duyduğu güvensizlikten daha ileri bir durumun olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

Osmanlı Devletinin, Birinci Cihan Harbinde Almanların yanında, Ruslara karşı cephe almasından sonra, Ermenilerin alenen Ruslara destek olduğunu belirten Halaçoğlu, Ermenilerin kendi siyasi hedefleri için Ermenileri silahlandırdığını söylemektedir. Nitekim Tiflis’te bulunan Ermeni Bürosu, 30 Kasım 1914 tarihinde bir bildiri yayınlamış ve Osmanlı’ya karşı Rusları desteklediklerini açıklamıştır. Ermeni komitesi bildiride: “Dünyanın dört yanından Ermenilerin Rus ordusu saflarına katıldığı, Rus bayrağının Çanakkale ve İstanbul boğazlarında dalgalanacağı, Hristiyan inancından dolayı acı çekmiş olan Türkiye Ermeni halkının Rus koruması altında yeni ve özgür bir hayata kavuşacağını” tüm dünyaya ilan etmiştir (Halaçoğlu, 2008: 27). Bu bildirgeyi teyit eden bir başka açıklama ise, 26 Şubat 1918’de Paris’te toplanan Müttefik Devletler toplantısında Ermenistan Delegasyonu Başkanı Aharonian tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “1914,1915, 1916 ve 1917 yıllarında dünyanın her yerinden Ermeni gönüllüler, Rus ordusunda düzenli asker olan kendi soydaşlarıyla birlikte omuz omuza savaşa katılmışlardır. Milletlerin özgürlüğü için savaşa katılan bu Ermenilerin sayısı 180.000’den fazladır”(Halaçoğlu, 2008: 28).

Halaçoğlu’na göre, Birinci Cihan Harbinde, gerek Osmanlı ve gerekse de Rusya Ermenileri, Rus, İngiliz ve Fransız ordularının içinde savaşa katılmışlardır. Alman istihbarat kaynaklarının bir raporuna göre, 1915 Şubat’ında, 592’si Osmanlı Ermeni’si olmak üzere, toplam 12.446 Ermeni Fransız ordusu saflarında savaşmıştır. 1914-1918 arasında Fransız ordusunda görev yaparken ölen Ermeniler için anıt dikilmiş olması da bu durumun ispatı mahiyetindedir. Ayrıca İngiliz Generali Allenby, 1918’de, Türk Ordusunu Şam’ın güneyinde mağlup ettiğinde, ordusunda 8 bin Ermeni savaşçının olduğu bilinmektedir.

Ayrıca, Avusturya-Macaristan Devleti Askeri Ataşesi J. Pamiankowski'nin anlattığına göre, Enver Paşa, savaş başlar başlamaz Ermenileri düşmanla ittifak etmemeleri konusunda uyarmıştır. Ancak Ermeniler bu uyarıları dikkate almayarak, gönüllü bir şekilde Rus saflarında savaşa katılmışlar ve Nisan 1915'te Van'da ayaklanıp, Müslüman ahaliyi katletmişlerdir (Halaçoğlu, 2008: 29). Yine 1915 tarihinde Almanya'nın İstanbul Sefir Vekili olan Neurath'ın ifadesine göre, Türk hükümeti, Doğu Anadolu'daki Ermeni halkını, yoğun olduğu eyaletlerde ihtilal çıkarmalarını engellemek için askeri sebeplerden dolayı sürgün etmiştir (Halaçoğlu, 2008: 29-30).

Osmanlı arşivlerimizde yer alan, 19 Ocak 1919 tarihli bir belgeye göre, dönemin hariciye hukuk müşaviri tehcirin sebeplerine göre uzunca bir rapor yazmış ve yazdıklarını de vesikalarla ispat yoluna gitmiştir. Raporda tehcir meselesi sebep ve usul açısından derinlemesine analiz edilmektedir. Buna göre, Ermenilerin tehciire tabi tutulma sebepleri genel olarak, Ermeni komitecilerin işledikleri çeşitli cinayetler, ihtilalci faaliyetler, savaş öncesi ve esnasında gizlice memleketi silah ve bomba deposu haline getirmeleri, düşman devletlerle birlikte çalışmaları, düşman orduları safında Osmanlı'ya karşı savaşmaları ve Türk ordusunu önden ve arkadan ateşe tabi tutmaları ile lojistik yollarına düzenledikleri saldırılarla, sevkiyat konvoylarına zarar vermeleri şeklindedir (COA, HR. SYS, 2876/2. (19 Ocak 1919 Tarihli Belge). Ermeni öncü komitacılarının yaptıkları katliam ve mezalimlerin acımasızlığı, bizzat Rus Genel Kurmayı tarafından da doğrulanmış bir durumdur (Ortaylı, 2009: 108).

Ermenilere destek veren sadece Rusya değildir. Fransızların da 1914'ten itibaren, Ermenilere Kilikya bölgesinde bir devlet kurdukmak için haritalar yaptıkları bilinmektedir. Buna karşılık olarak da, Ermeniler Birinci Cihan Harbinde, Fransızlara, Musa Dağı civarında ciddi destek sağlamışlardır. Kilikya Bölgesi Ermenilerini kumandanı ve lideri olan Bughos Nubar Paşa, kendilerine İngiliz ve Fransızlarca silah verilmesi halinde, İskenderun, Mersin ve Adana bölgesinde Türklerle savaşacaklarını ifade etmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, Birinci Cihan Harbinde, Çanakkale, Filistin-Suriye ve Kafkasya üçgeninde ölüm kalım savaşı verirken, Ermeni terör örgütleri, Osmanlı lojistik konvoylarına saldırılar düzenlemiş, telgraf tellerini kesmiştir. Bu hadiseler, 24 Şubat 1915 tarihinde, Rus elçisinin, İngiliz Dışişlerine yazdığı bir yazıda da mevcuttur (Halaçoğlu, 2008: 32).

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin en zor zamanında, savaşın başladığı dönemde, isyan ve tedhiş hareketlerine başlamışlardır. Çanakkale deniz muharebelerinin başladığı 18 Mart 1915 gününden itibaren, Ermeniler Doğu Anadolu'da isyana başlamışlar ve binlerce Müslüman ahaliyi katletmişlerdir. 15 Nisan 1915'te, Van, Çatak, Bitlis ve Sivas'ta isyan başlamıştır. Van ve civarında Müslümanların evlerine, iş yerlerine saldırılar düzenlenmiş, sivil-asker binlerce Müslüman öldürülmüştür. Bu durum, Rusya Paris Büyükelçisi Sazanov tarafından da doğrulanmıştır. Fransa'dan yardım talep eden Sazanov'a göre, Ermeniler, Van'da 6 bin kadar Müslümanı öldürmüşlerdir, ancak malzemeleri kalmamıştır. Fransızların acil olarak Ermenilere silah ve mühimmat desteği sağlamaları gerekmektedir. Ruslarla işbirliği yapan Ermenilerin, 16-17 Mayıs 1915 günlerinde, Van'ın Ruslarca işgal edilmesinde etkin rol oynadıkları bilinmektedir. Osmanlı Devleti, o sıralarda birçok cephede savaştığından,

Ermeni isyancılara yeteri kadar kuvvet ayıramamış, Sarıkamış Faciasından sonra Doğu Anadolu bölgesinde askeri açıdan son derece zayıf bir duruma düşmüştür. Bunu fırsat bilen Ermeniler, Anadolu'nun her yerinde, açıkça İtilaf Devletleriyle işbirliği içine girmişler ve genel bir isyan çıkarma çalışmalarına hız vermişlerdir (Halaçoğlu, 2008: 32-33).

Dünyada "Ermeni Soykırımı Günü" olarak anılan 24 Nisan 1915 tarihinde, henüz tehcirin başlamadığına ve Sevkiyat Kanununun çıkarılmamış olduğuna dikkat çeken Halaçoğlu, bu tarihte, Ermenileri silahlandıran gizli Ermeni komitelerine, Türk polisi tarafından bir iç güvenlik operasyonu yapıldığını, bu operasyonla Ermeni gizli komite merkezlerinin dağıtıldığını, evraklarına el konulduğunu ve terör örgütlerinin elebaşlarının tutuklandığını anlatmaktadır (COA, DH. ŞFR, 52/96-97-98.). İşte bu tutuklamaların yapıldığı gün olan 24 Nisan günü, o gün bugündür, Ermeni Diasporası tarafından, Ermeni Soykırım Günü olarak pazarlanmaktadır. Oysa bir tek Ermeni bile o gün öldürülmüş değildir.

Kaynaklara göre, İstanbul'da oturan 77.735 Ermeni'den, ihtilallere katıldıkları tespit edilen, 2.345 kişi tutuklanmıştır.¹ Tutuklular, 25 Nisan 1915 günü, Ayaş ve Çankırı cezaevlerine sevk edilmişlerdir. Buna rağmen isyanların devam etmesi üzerine, Almanya'nın da yönlendirmesiyle² Ermenilerin, o tarihlerde savaş alanı dışında bulunan, ancak Osmanlı topraklarından olan Suriye'ye nakli kararı alınmıştır. Bu durum Avusturya-Macaristan diplomatik belgelerinde özetle şu şekilde yer almıştır: "*Sert tedbirlerin alınmasının suçu Ermenilerindir. Ermeniler savaş başladıktan sonra Türk memurlarına ve Türk ordusuna karşı, akla gelebilecek her türlü düşmanca faaliyetlerde bulundular. Ayrıca Rusların gelmesinden sonra Van vilayetinde Müslümanları acımasızca katlettiler*" (Halaçoğlu, 2008: 34-35).

Osmanlı Mebusan Meclisi, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde meydana gelen Ermeni isyanları neticesince, özellikle de Van olaylarından sonra, 27 Mayıs 1915 tarihinde, 3 maddelik bir Sevkiyat Kanunu çıkarmıştır. Kanunu talep eden ise, Hafız Hakkı Paşa'nın vefatından sonra, 3. Ordunun başına geçen Mahmut Kamil Paşa olmuştur. Mahmut Kamil Paşa, yanlarında ve ulaşım yolları üzerinde böyle bir fesat şebekesinin varlığına daha fazla dayanamayacaklarını ifade ederek, bu kanunun çıkarılmasını hükümetten istemiştir (Ahmet İzzet Paşa, 2017: I/220) Kanunun çıkarılmasından üç gün sonra Vükela Meclisi kararı yayınlanmıştır. Bu karar son derece önemli olduğu için, tam metnini buraya koymayı uygun görüyoruz:

"Fi'l-hakika devletin muhafaza-i mevcudiyet ve emniyeti uğrunda tevâlî eden icraât ve ıslâhât-ı fedakârîsi üzerinde icra-i sû-i tesire sebep olan bu kabîl harekât-ı muzırının icraât-ı müessire ile imha ve izâlesi katiyyen muktezî ve nezâret-i müşariünileyhçe bu emirde ibtidâr olunan icraâtdaki isabet bedîhî olduğundan tezkire-i mezkûrede dermiyân kılındığı üzere

¹ Bu rakam tartışmalıdır. Halaçoğlu başka bir kitabında 245 kişinin tutuklandığından bahsetmektedir. Ancak 2.345 rakamı, 245 sayısına göre daha gerçekçi durmaktadır. (Halaçoğlu, 2009: 90)

² Tehcir kararının alınmasında Alman Genel Kurmayının etki ve yönlendirmesinin olduğu muhakkak olmasına rağmen (Ortaylı, 2009: 110), Almanya'nın 2016 senesinde Ermeni Soykırım Yasa Tasarısını onaylaması calib-i dikkat ve hayrettir.

muharrerü'lesâmî kurâ ve kasabâtda sâkin Ermenilerden nakli icab edenlerin mahâll-i mürettebe-i iskâniyelerine müreffehen sevk ve îsâlleriyle güzergâhlarında te'min-i istirâhât ve muhafaza-i can ve malları ve muvâsalâtlarında keyfiyet-i îvâlarıyla suret-i kat'iyede iskânlarına kadar Muhacirîn Tahsisâtı'ndan îâşeleri ve ahvâl-i sâbika-i maliye ve iktisadiyeleri nisbetinde kendilerine emlâk ve arazi tevzî'i ve içlerinden muhtac olanlara taraf-ı hükûmetden mesâkin inşası ve zurrâ' ve muhtacîn-i erbâb-ı sanata tohumluk ve âlât ve edevât tevzî'i ve terk etdikleri memleketde kalan emvâl ve eşyalarının veyahut kıymetlerinin kendilerine suver-i münasibe ile iadesi ve tahliye edilen köylere muhacir ve aşâyir iskânıyla emlâk ve arazinin kıymeti takdir edilerek kendilerine tevzî'i ve tahliye edilen şuhûr ve kasabâtda kâin olup nakledilen ahaliye aid emvâl-i gayr-ı menkûlenin tahrîr ve tesbit-i cins ve kıymet ve mikdarından sonra muhacirîne tevzî'i ve muhacirînin ihtisâs ve iştigâlleri haricinde kalacak zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla dükkân, han, fabrika ve depo gibi akârâtın bi'l-müzâyede bey' veyahut îcârı ile bedelât-ı bâliğasının kendilerine i'tâ edilmek üzere ashâbî nâmına emâneten mal sandıklarına tevdi'i ve muamelât ve icraât-ı mesrûdenin ifası zımında vuku bulacak sarfiyâtın Muhacirîn Tahsisâtı'ndan tesviyesi zımında nezâret-i müşârunileyhâca tanzim edilmiş olan talimât-nâmenin bi-tamamihâ tatbik-i ahkâmıyla emvâl-i metrûkenin te'min-i muhafaza ve idaresi ve muamelât-ı umumiye-i iskâniyenin tesrî' ve tanzimi ve tedkik ve teftişi ve bu hususda talimât-nâme ahkâmı ve nezâret-i müşârunileyhâdan ahz ve telakki edilecek evâmîr dairesinde mukarrerât ittihâz ve tatbiki ve tâlî komisyonlar teşkili ile maaşlı memur istihdâmı vazife ve salâhiyetlerini haiz olmak ve doğrudan doğruya Dahiliye Nezâreti'- ne merbût bulunmak ve bir reis ile biri memurîn-i dahiliyeden ve diğeri memurîn-i maliyeden intihâb ve tayin edilecek iki azâdan tereküb etmek üzere komisyonlar teşkil edilerek mahallerine i'zâmı ve komisyon gönderilmeyen mahallerde mezkûr talimât-nâmenin valiler tarafından icra-yı ahkâmı tensîb edilmiş olduğunun cevaben nezâret-i müşârunileyhâya tebliği ve devâir-i müte'allıkaya malumât i'tâsî tezekkür kılındı" (COA, MV, 198/24. (30 Mayıs 1915 Tarihli Meclis-i Vükela Kararı).

Halaçoğlu'na göre, Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan Ermenilere sözde istiklal vaat eden bu örgütler ve partiler, aslında sadece Ermenilerin hür olmalarına değil, Rusya'nın, Doğu Anadolu Bölgesinde bir Ermenistan Kurdurmak suretiyle, Bağdat Demiryolunu ele geçirme ve İskenderun'a kadar inen bir Ermenistan ile sıcak denizlere çıkma politikalarına hizmet etmiştir (Halaçoğlu, 2009: 89)

Zorunlu Göç Nasıl Gerçekleşti?

Halaçoğlu'na göre zorunlu göç, Kafkasya, Suriye ve Çanakkale'de savaşan Osmanlı Ordularını lojistik destek yollarına yakın yerlerde ikamet eden Ermeniler ile Ermeni tedhiş örgütlerine destek veren tüm Ermenileri kapsamıştır (Halaçoğlu, 2008: 36) Zorunlu tehirden, bu örgütlere destek vermeyen Ermeniler, sanatkârlar, iş adamları, askeri personel, yaşlı kadın ve erkekler ile kimsesiz çocuklar, Protestan³ ve Katolik Ermeniler muaf tutulmuştur. Daha sonrasında, bu örgütlere destek veren Protestan ve Katolik Ermeniler de kanun kapsamına alınmıştır. Arşivlerimizde bulunan bir belgeye göre, Talat Paşa tarafından, 14 Kasım 1915 tarihinde, Konya

³ Talat Paşa tarafından mutasarrıflıklara gönderilen, 29 Haziran 1915 tarihli şifrede, Alman Protestan Ermenilerinin şimdilik sevkiyata tabi tutulmaması gerektiği bildirilmiştir. (COA, DH. ŞFR, 54/170.)

Valiliği'ne gönderilen bir şifrede şunlar yazmaktadır: “*Beray-ı sevk orada bulunduğu bildirilen iki bin Ermeni'nin şimdilik sevk olunmayarak vilâyet dâhilinde taht-ı muhafazada bulundurulması ve asker aileleri ile Katolik ve Protestan olanların da ber-mûceb-i talimat vilâyet dâhilinde münasip mevkiye iskânları*” (COA, DH. ŞFR, 58/2.).

Talat Paşa tarafından, 1 Haziran 1915 tarihinde Mutasarrıflıklara gönderilen bir telgrafta açıkça, “*Komite liderleri ile muzır Ermenilerin uzaklaştırılması ve tutuklanması hakkındaki tebligatın bazı yerlerde yanlış anlaşıldığı, tahliye muamelesinin sadece bozguncu ve komiteci Ermenilere uygulanarak, Ermenilerin isyan çıkarmayacak şekilde dağıtılmaları gerektiği emri*” verilmektedir (COA, DH. ŞFR., 53/201.).

Tehcire tabi tutulanların, savaş alanlarından uzak olan Suriye ve Şehr-i Zor bölgelerine sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Sevkiyatlar daha çok ana yollar üzerinden ya da tren yolları vasıtasıyla yapılmıştır. Ermeniler beş merkezde toplanmışlar ve kendilerine verilen bir hafta ile on beş gün arasında hazırlık yapmalarına müsaade edilmiştir. Göç emri verilenler daha çok 2 bin kişilik kafileler halinde sevk edilmiştir. Kafileler, güvenliğin sağlanması için jandarma korumasında sevk edilmişlerdir. Dâhiliye Nezareti tarafından, Vilayetlere gönderilen, 29 Ağustos 1915 tarihli şifrede, Ermenilerin, hükümet aleyhinde çalışmalarına engel olunmak için sevk edildikleri, belirlenenler dışındakilerin sevk edilmemeleri, masraflarının Muhacirin Tahsisatından sağlanması ve kafilelerin korunması için gerekli tedbirlerin alınarak bunlara saldıranların şiddetle cezalandırılmaları gerektiği bildirilmiştir (COA, DH. ŞFR., 55/292.). Ayrıca sevk ve iskân edilenlerin tamamı Suriye'ye sevk edilmemiş, örgütlerle ilişkisi olmayanlar, çevre illere ve kasabalara sevk edilmiştir (Halaçoğlu, 2008: 36)

Osmanlı Devleti, göç ve iskân kararı verdikten sonra, göç ettirilenlerin hangi şekilde ve şartlar altında sevk edileceklerine dair, 28 Mayıs 1915 tarihinde, 15 maddelik “*Savaş ve olağanüstü siyasi zaruret dolayısıyla başka bölgelere nakilleri gerçekleştirilen Ermenilerin yerleştirilmeleri, yiyecek ve diğer ihtiyaçlarının temini hakkında talimatname*” isimli bir karar neşretmiş ve vilayetlere göndermiştir. Bu talimatnamede, sevk işlemlerinin o bölgede bulunan memurlarca yapılacağı, nakledilecek Ermenilerin hayvanlarını ve kıymetli eşyalarını yanlarına alabilecekleri, göç ettirilenlerin can ve mal emniyetinin sağlanmasının memurların sorumluluğunda olduğu, yerleştirilecekleri yerlerin sağlığa aykırı olmaması ve ziraata elverişli yerler olması gerektiği, Ermenilerin yerleşeceği köy ve kasabaların Bağdat demiryolu hattına 25 km mesafede olacağı, sevk edilenlerin isim, lakap, meslek bilgilerinin yer alacağı bir envanterinin tutulması gerektiği, sevk edilen yerler dışında başka yerlere göç etmelerine izin verilememesi gerektiği, kararlaştırılan yerlere ulaşan muhacirlerin iaşe ve barınma ihtiyaçlarının muhacirin tahsisatından karşılanacağı, göç ettirilenlerin gönüllerinin hoş tutulmasına azami riayet edileceği, yerleştirilecek olan ailelere yeteri kadar toprak verilmesinin sağlanması ve ziraat yapanlarla, sanat ehli olanlara belli bir miktar para ile birlikte alet-edevat verilmesi gerektiği bilgileri yer almaktadır (Halaçoğlu, 2008: 36-37)

Halaçoğlu'na göre, yukarıdaki talimattan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti, Ermenileri, yok etmek için değil, sadece meşru müdafaa hakkını kullanmak

maksadıyla göçe zorlamıştır. Ayrıca bu kanun kesin ve kalıcı değil, geçici (muvakkat) bir kanun niteliğindedir. Bunun delili ise, 18 Aralık 1918'de Ermenilere geri dönüş izninin verilmiş olmasıdır (COA, BEO, 341055). Ayrıca 24 Aralık 1918 tarihli bir belgeye göre, Ermeni ve Rumlara ait kiliseler ile mekteplerin, ilgili cemaatlerin resmî sıfat taşıyan ruhanî reislerine, bunların bulunmadığı yerlerde ise cemaatlerin ruhban ve muteberanına teklif edilmesi, almak istemedikleri takdirde ise ısrarcı olunmaması, karara bağlanmıştır (COA, DH. ŞFR, 94/231).

Kimler Nakledildi?

Ermeni kaynaklı propaganda kitaplarında bütün Ermenilerin tehciire tabi tutulduğu ifade edilmek suretiyle bunun bir soykırım olduğu anlatılmaktadır. Oysa ki, hem Osmanlı arşivleri, hem de yabancı misyon şefliklerinin raporları bu durumu doğrulamamaktadır. Osmanlı arşivlerinde yer alan, 27 Mayıs 1915 tarihli bir belgede bu hususta şu açıklayıcı bilgiye yer verilmektedir. *“Ermeniler hakkında hükümetçe alınan tedbirler, sırf memleketin asayiş ve inzibatını temin ve muhafaza mecburiyetine müstenittir. Ermeni unsuruna karşı hükümetin inhakâr bir siyaset takip etmediği, şimdilik tarafsız bir vaziyette kaldıkları görülen Katolik ve Protestanlara dokunmamış olması göstermektedir...”* (COA. DH. ŞFR, 53/4., Halaçoğlu, 2008: 40).

Yine Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan birçok belgeye göre, Ermenilerin tamamı sevke tabi tutulmuş değildir. Mesela Katolik (COA. DH. ŞFR, 54-A/272. (3 Ağustos 1915 Tarihli Belge) Ermeniler ve Protestan (COA. DH. ŞFR, 55/20. (15 Ağustos 1915 Tarihli Belge) olanları sevkiyat dışı bırakılmışlardır. Yine kimsemiz kadın ve çocuklar (COA. DH. ŞFR, 55/42. (17 Ağustos 1915 Tarihli Belge), yaşlılar (COA. DH. ŞFR, 56/77. (18-19 Eylül 1915 Tarihli Belge), hastalar (COA. DH. ŞFR, 56/27. (15 Eylül 1915 Tarihli Belge), sanatkârlar (COA. DH. ŞFR, 55/292. (29 Ağustos 1915 Tarihli Belge), mebus aileleri (COA. DH. ŞFR, 55/19. (15 Ağustos 1915 Tarihli Belge), askerler ve aileleri (COA. DH. ŞFR, 55/18. (15 Ağustos 1915 Tarihli Belge). İstanbul ve Batı Anadolu'da meskûn olup, komitelere üye olmayanlar sevke tabi olmamışlardır. Yapılan tehcirin milletlerarası hukuk kaidelerine uygun olarak icra edilmiş olduğunun bir başka ispatı ise, Osmanlı'nın, Avrupalı Devletlerin (Danimarka, İsveç, Hollanda, İspanya) orta elçiliklerine verdiği şifahi notadır. 19 Şubat 1919 tarihli notaya göre, Osmanlı Devleti, tarafsız hukukçulardan oluşturulacak bir komisyonca, tehcirin araştırılması konusunda teklifte bulunmakta, bu komisyonda görev alacakların maaşlarını da kendisi ödemeyi kabul etmektedir (COA. HR. SYS, 2569/2-56,57. (19 Şubat 1919 Tarihli Belge).

Yine ABD arşivinde bulunan bir belgeye göre, Adana, Haçin, Maraş, Zeytun, Antep ve Urfa gibi şehirlerde oturan Ermenilerin ne kadar nüfusa sahip olduğu, bu nüfusun ne kadarının sevk edildiği, ne kadarının yerlerinde bırakıldığı ve yollardaki kayıp miktarı detaylıca anlatılmıştır. Bu raporda, nüfusun tamamının sevk edilmediği ve gidenlerin büyük bir kısmının, savaştan sonra yerlerine döndükleri de bildirilmektedir (Halaçoğlu, 2008: 40). Almanya'nın Halep konsolosunun yazdığı bir rapora göre, 204.700 Ermeni sevkiyattan muaf tutulmuştur. Başka bir yabancı kaynağa göre ise, tehciire uğramayan Ermenilerin sayısı 350-400 bin kadardır. Tehciire tabi

tutulanlar daha çok arabalarla, hayvanlarla ve şahtur denilen nehir vasıtalarıyla sevk edilmişler, bu tür vasıtaların temin edilemediği yerlerde ise yaya olarak göçmüşlerdir. Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward Nathan tarafından 11 Eylül 1915 tarihinde yazılan bir rapora göre, Osmanlı Devleti bu tehcir işini gayet intizamlı bir şekilde yapmıştır, şiddete yer vermemiştir ve yardıma muhtaç olanlara yardımda bulunmuştur (Halaçoğlu, 2008: 41).

Ne Kadar Ermeni Sevk Edilmiştir?

Halaçoğlu'na göre, Ermeni diasporasının yaydığı haberlere göre, tehcir esnasında bir milyon Ermeni yer değiştirmeye zorlanmıştır. Ancak bu bilgi sağlıklı değildir. Zira bunun kaynağı daha çok, o dönemde, tehcir bölgelerinden uzak yerlerde görev yapan yabancı konsolosluk görevlileri olup, onların verdiği bilgiler de duyumlara dayalıdır. Amerikan kaynaklarına göre, sevk edilen Ermenilerden, iskân yerleri olan Suriye'ye ulaşanların sayısı 500 bin kadardır (Halaçoğlu, 2008: 43).

Osmanlı arşiv raporlarına göre, tehcire tabi tutulan Ermeni sayısı 450 bin kadardır. Ermeni kumandanlarından Boghos Nubar Paşa'nın, 25 Ağustos 1915 tarihli bir raporuna göre bu rakam 500 bin kadardır. Savaşın bittiği ve propagandaya fazla ihtiyaç kalmadığı 11 Aralık 1918 tarihli, Nubar Paşa'ya ait diğer bir rapora göre ise, Kafkasya ve İran dâhil, Ermeni sürgüncülerin toplam sayısı 600-700 bin kadardır. Kafkasya ve İran sayıları çıkarıldığında, geriye 400 bin kadar Osmanlı Ermeni'sinin sürgün edildiğine dair bilgi kalmaktadır (Halaçoğlu, 2008: 43-44) Yine bazı Ermeni kaynaklarına göre de sevk edilen Ermeni sayısı 500 bin kadar olup, Suriye'ye göç ettirilen Ermenilerin hayat şartları gayet iyidir, toprağı ekme ve geçimlerini temin etmeye başlamışlardır bile ((Halaçoğlu, 2008: 44)

Halaçoğlu, 27 Nisan 2005 tarihinde Hürriyet Gazetesinde Murat Bardakçı imzasıyla yayınlanan bir yazıya (<http://www.hurriyet.com.tr/tehcir-edilen-ermeniler-924-bin-158-kisiydi-315009>, E.T. 01 Haziran 2019) itiraz etmektedir. Murat Bardakçı, "Talat Paşa'nın Kara Kaplı defteri" isimli yazısında tehcire tabi tutulanların sayısının 924.158 kişi olduğunu ifade ederek, kamuoyunu yanlış bilgilendirmiştir. Daha sonra hatasını anlayıp, bu defterin Talat Paşa'ya ait olmadığına dair bir düzeltme kaleme alan Bardakçı'nın verdiği rakamların dayanağı olan belgelerde, 924.158 Ermeni'nin Suriye ve civarına sevk edildiğine dair bir kayıt da yoktur. Bunların çoğu, yakın kasaba ve şehirlere gönderilen ve bu haliyle tehcir kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmayan Ermenilerdir. Halaçoğlu, kitabının bu kısmında ayrıntılı bir sevk tablosuna da yer vermiştir. Bu belgeye göre, 1914 tarihinde Osmanlı Ermenilerinin toplam nüfusu 1.294.851 kişi olup, ATASE kayıtlarına göre bunların 413.067 kadarı sevke tabi tutulmuştur (Halaçoğlu, 2008: 44-47).

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre ise, sevk edilen Ermeni sayısı 438.758 olup, bunların 382.148 kadarı tehcir bölgesine ulaşabilmiştir (Halaçoğlu, 2008: 47). Aradaki fark olan yaklaşık 56 bin kişinin büyük kısmı, sevk tabi tutulanların Şubat 1916 tarihinde, yollarda olanların, buldukları vilayetlere yerleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Halaçoğlu yine de, 30-40 bin kişinin hastalıklardan, bir

kısımının da göç esnasında eşkıya saldırılarından dolayı hayatlarını kaybetmiş olabileceklerini kabul etmektedir (Halaçoğlu, 2008: 48).

Suriye'ye Yolculuk

Suriye'ye sevk edilen Ermeni muhacirlerin rakamları hakkında tam bir mutabakat olmamakla birlikte, gittikleri yerlerde insani muamele gördüklerine dair Ermeni kaynaklarda bile genel olarak doğru bilgiler yer almaktadır. Bunlardan en başta geleni ise Ermeni Protestan Cemaatinin vekili olan Zenop Bezciyan'ın raporudur. Bezciyan'a göre, yarım milyon Ermeni Zor ve Suriye'ye yerleştirilmiştir, bunlar işlerini kurup, çalışmaya başlamışlardır. Yine Amerika'nın Halep Konsolosu Jackson'un, 8 Şubat 1916 tarihli raporunda, 500 bin Ermeni'nin Suriye bölgesine geldiği ve bunların 486 bin kadarına devlet tarafından yardımda bulunulduğu yazmaktadır. Halaçoğlu'na göre bu rapor, rapor tarihi itibariyle son derece önemlidir. Zira tehcir esnasında soykırım uygulandığını iddia eden Ermeni diasporasının odaklandığı tarih Mayıs-Aralık 1915 arası olup, Jackson raporuna göre, bu iddia çürütülmektedir (Halaçoğlu, 2008: 50).

Halaçoğlu'na göre, Suriye ve civarına yerleştirilen Ermenilerin bir kısmı daha sonra bir yolunu bulup, Amerika ve Avrupa'ya göç etmişlerdir. Kalanların ise, 1918 tarihinde, tüm geri dönüş masrafları devlet tarafından karşılanmak kaydıyla, eski yerlerine dönmelerine müsaade edilmiştir. Geri dönenlerin malları kendilerine iade, din değiştirenlerin eski dinlerine dönmelerine ise müsaade edilmiştir. Arşivlerimizde yer alan 20 Mart 1919 tarihli bir belgeye göre, 232.679 Ermeni ve Rum, evlerine geri dönmüşlerdir ve mülkleri kendilerine iade edilmiştir (Halaçoğlu, 2008: 51).

Ermeni Kayıpları Ne Kadardır?

Halaçoğlu'nun verdiği bilgiye göre, Birinci Cihan Harbi esnasında dünyada yaklaşık 40 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin kaybı ise 3 milyon civarındadır (Halaçoğlu, 2008: 53) Ölenlerin çoğu salgın hastalıklardan, açlıktan ve sefaletten ölmüştür. Buna bağlı olarak savaş olan bölgelerden kaçmakta olan Ermenilerden de ölenler olmuştur. Ayrıca tehcir esnasında eşkıya gruplarınca düzenlenen baskınlarda da ölen Ermenilerin varlığını kabul eden Halaçoğlu, buna karşılık ölenlerin ekserisinin Kafkasya'ya giden Ermeniler arasında olduğunu doğrulayan araştırma ve kaynakların mevcut olduğu söylemektedir (Halaçoğlu, 2008: 53).

İngiliz Lordlar Kamarasında, 6 Ekim 1915 tarihinde yapılan bir müzakerede, tehcire tabi tutulan Ermenilerin durumları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeye göre, Kafkasya ve Urumiye bölgelerine Ermeni, Keldani ve diğer mültecilerin akın ettikleri, Malazgirt ve Van'dan gelen çok sayıda Ermeni mültecinin Eçmiyazin ve Erivan'ın farklı yerlerine vardıkları, 160 bin kadarının Iğdır ve Eçmiyazin taraflarına geçtikleri, hastalık ve açlıktan dolayı durumlarının çok kötü olduğu, günde ortalama 100 kişinin öldüğü bildirilmiştir. Başka bir Alman kaynağına göre ise, Osmanlı topraklarından Kafkasya'ya göç eden Ermenilerden 139 bin kadarı bulaşıcı hastalık ve açlıktan ölmüştür (Halaçoğlu, 2008: 54).

Ermeni kayıpları konusunda Osmanlı arşivlerinde, eşkıya saldırısına bağlı olarak 6.500-7.000 Ermeni'nin öldürüldüğünün kayıtlı olduğunu belirten Halaçoğlu, saldırıların artması üzerine Osmanlı Devleti'nin gerekli tedbirleri artırdığını ve sorumlularının bulunup, cezalandırılmasını talep ettiğini bildirmektedir. Nitekim Talat Paşa tarafından, Erzurum Valiliği'ne gönderilen, 14 Haziran 1915 tarihli bir yazıda, “...İhraç olunan Ermenilerin yollarda muhafaza-i hayatlarına imkân nispetinde çalışılması ve esna-yı sevkte firara tasaddî edenlerle, muhafazalarına memur olanlara karşı taarruzda bulunacakların tedibi tabiidir. Fakat buna hiçbir zaman ahali karıştırılmayacak ve beyne'l-anâsır mukâteleyi intaç edecek ve aynı zamanda harice karşı da pek çirkin görünecek vekâyi' tahaddüsüne katiyyen meydan ve imkân bırakılmayacaktır. Binâenaleyh çıkarılan Ermenilerin diğer yolun pek uzun olmasına mebni kemâ fi's-sâbık eski tarikten sevklerine devam olunması ve ancak güzergâhlarında bulunan aşair ile köylülerin taarruzuna karşı her türlü esbab ve vesaitin istikmaliyle müdafaası ve katil ve gaspa cüret edeceklerin şiddetle tedibi lâzımdır..” (COA, DH. ŞFR, 54/10) denilmek suretiyle, bu hususta belli bir hassasiyet ortaya konulmaktadır. Nitekim eşkıya saldırılarında ihmali bulunanların tespiti için tahkikat komisyonlarının kurulmuş olması ve sorumluların cezalandırılması için divan-ı harbe gönderilmiş olmaları da bu meseleye devletin verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Halaçoğlu'na göre, Anadolu, Suriye ve Kafkasya'daki Ermeni kayıplarının yaklaşık 250-300 bin civarında olduğu söylenebilir. Ermenilerin bu kayıplarından dolayı, Osmanlı Devleti'nin ihmalden söz etmek yanlış olacaktır. Zira bu sırada salgın hastalıklar sebebiyle Avrupa ülkelerinde meydana gelen ölümler de çok yüksek rakamlara ulaşmıştır (Halaçoğlu, 2008: 55). Halaçoğlu, savaşın devam ettiği dört sene boyunca, Osmanlı'nın en donanımlı dokuz ordusunun kaybının yaklaşık 402 bin olduğunu belirtmek suretiyle, savaş ortamında bu tür üzücü hadiselerin meydana gelmesinin tabii olduğunu belirtmektedir. Halaçoğlu'na göre, savaş esnasında, sadece savaşa katılan ülkelerin vatandaşları değil, savaşa katılmayan ülkelerin vatandaşları da büyük kayıplar vermişlerdir. Ayrıca kayıp sürgünlerde kayıp verenlerin sadece Ermeniler olmadığını ifade eden Halaçoğlu'na göre, savaşta Kafkasya'dan Anadolu'ya sürülen 1,5 milyon Müslüman'ın ancak 700 bin kadarının Anadolu'ya ulaşabildiği bilinmektedir (Halaçoğlu, 2008: 56).

Halaçoğlu, tehcir esnasında bir miktar Ermeni kaybının olabileceğini kabul etmekle birlikte, bu kayıplarda Osmanlı Devletinin kastının söz konusu olmadığını belirtmektedir.

Tehcir Giderleri ve Yargılananlar

Tehcirin Mali Yükü

Halaçoğlu'na göre, Ermenilerin Suriye'ye nakillerinin Birinci Cihan Harbinin devam ettiği ve Osmanlı Devleti'nin üç cephede savaştığı bir sırada meydana gelmesi, dikkatle değerlendirilmesi gereken bir husustur. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri belgelerine göre, tamamen güvenliğe bağlı sebeplerle alındığı anlaşılan bu kararlar, Anadolu'nun iç ve doğu kısımlarında yaşayan Ermenilerden yaklaşık 500 bini, savaş alanı dışında bulunan Suriye'nin Halep-Şam arasıyla, Deyri Zor bölgesine

nakledilmiştir. Amerika'nın Halep Konsolosu Jackson'un, 8 Şubat 1916 tarihli raporundaki bilgileri aktaran Halaçoğlu, Jackson'un raporunda, Suriye tarafına nakledilen 486 bin Ermeni'ye, Osmanlı maliyesince, haftada 500 altın lira harcama yapıldığı yazmaktadır.

Ayrıca tehcire tabi tutulan Ermenilerin devlete ve şahıslara olan borçları ertelenmiş ya da tamamen silinmiştir. Nitekim Talat Paşa tarafından, 1 Haziran 1915 tarihinde, Maraş mutasarrıflığına gönderilen resmi bir yazıda, "*Teb'îd olunan Ermenilerden deynleri (borçları) alınmayacaktır*", (COA, DH. ŞFR, 53/200) denilmek suretiyle, borçlarının affedildiği bildirilmiştir.

Halaçoğlu, Ermenilerin sevki sırasında ne kadar harcama yapıldığını ve göçmenlere ne gibi kolaylıklar sağlandığını rakamlarla ifade etmenin hayli güç olduğunu belirtmekte, elimizdeki Osmanlı belgelerine göre Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen, yiyecek, barınma, nakil, sağlık harcamaları gibi olanlar dışında doğrudan nakdî yardımların tutarını şu şekilde vermektedir: 1 Eylül 1915'te 2.250.000 kuruş, 7 Eylül 1915'te 10.000 lira (116.900 kuruş), 8 Kasım 1915'te 800.000 kuruş, olmak üzere toplam 3.166.900 kuruş. Halaçoğlu'na göre bu rakamlara yetimhanelerin ve hastanelerin kurulması, işletilmesi giderleri ile yabancılar tarafından sağlanan fonlar dâhil edilmemiştir (Halaçoğlu, 2008: 62-64).

Ayrıca, 1915 senesinde İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti bütçesinin 10 milyon kuruş olmasına mukabil, bu bütçenin, bahse konu tehcir hadisesinden dolayı 68 milyon kuruş artırılmak suretiyle 78 milyon kuruşa, 1916 senesinde ise 122 milyon kuruş artırılmak suretiyle 200 milyon kuruşa çıkartılmış olmasını, Osmanlı Devleti'nin tehcir işine ne kadar önem verdiğinin ve bu iş için ciddi paralar harcadığının bir göstergesi olarak değerlendiren Halaçoğlu, bütçe artışına yegâne sebep olarak tehciri göstermektedir. Ayrıca aynı senelerde, Sıhhiye Nezareti bütçesinde de, salgın hastalıklarla mücadele için 2.467.600 kuruşluk ilave bir meblağın tahsis edildiğini belirten Halaçoğlu, bu bedelin önemli bir kısmının da, Ermeni muhacirler için harcadığını ifade etmektedir (Halaçoğlu, 2008: 64). Nitekim 1915 yılında, Halep'te açılan 850 yataklı Fransız hastanesine de bütçeden para aktarılmıştır. Aynı dönemde Şam, Halep ve bazı Suriye şehirlerinde kurulan hastanelerin yatak sayısının 4.400 olduğunu anlatan Halaçoğlu, bu hastanelerde Kızılhaç görevlileri ile Ermeni doktorların da görev yaptıklarını ifade etmektedir (Halaçoğlu, 2008: 65).

Halaçoğlu, Ermenilerin sadece tehcir esnasındaki harcamalarının değil, 18 Aralık 1918 Geri Dönüş Kararnamesine (COA, BEO, 341055) göre olan harcamalarının da devlet bütçesinden karşılandığını anlatmaktadır. Ona göre, Sevr öncesinde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni sayısı 664.900 kadardır. Osmanlı devleti, Birinci Cihan Harbi yıllarında, her türlü zorluklara rağmen, önemli bir meblağı Ermenilerin sevk ve iskân edilmesi işine tahsis etmiştir. Halaçoğlu'na göre, özellikle Ermeni göçmenlere, gerek ABD'den gönderilen para yardımlarının Osmanlı Hükümeti'nin izniyle dağıtılması, gerekse Kızılhaç yetkilileri ile yardım Kuruluşlarının yardım etmelerine izin verilmesi ve bu tür yardımlar için ilgili yabancı kuruluşlara çağrı yapılması,

savaşın olağanüstü şartlarına rağmen, Osmanlı Hükümeti'nin Ermeniler hakkında bir art niyet beslemediğini belgelemektedir (Halaçoğlu, 2008: 66).

Tehcir Suçluları

Halaçoğlu'na göre, Osmanlı Devleti tehcir esnasında, Ermenilerin can emniyetinin temini konusunda son derece hassas davranmıştır. Nitekim 28 Mayıs 1915 tarihinde vilayetlere gönderilen talimatnamenin 3. maddesinde aynen “İskân bölgelerine sevk edilen Ermenilerin, yolculukları sırasında, can ve mallarının korunması, yiyeceklerinin ve rahatlarının sağlanması, yolları üzerinde bulunan vilayet görevlilerine aittir. Bu konudaki herhangi bir gecikme ve ihmalden her kademedeki devlet görevlileri sorumludur” (Halaçoğlu, 2008: 36-38) şeklinde bir ibare yer almaktadır. Ancak Ermeni diasporası sürekli olarak, tehcir edilenlerin yol emniyetinin alınmadığı şayiasını yaymak suretiyle, Osmanlı Devleti'ni itham etmeye devam etmektedir. Oysa bu doğru değildir. Osmanlı Devleti idarecileri sık sık, Ermeni muhacirlerin seyahat emniyetinin alınması, ortaya çıkan bir takım menfi hadiselerin sorumlularının bulunarak cezalandırılmaları konusunda, yetkililere yazılar yazmış, tahkikat komisyonları kurmak suretiyle, meydana gelen hadiselerin mesullerinin tespit edilmesine çalışmıştır.

Talat Paşa tarafından bazı vilayetlere yazılan, 26 Eylül 1915 tarihli yazıda: “...Ermenilerin sevki esnasında muhalif-i kanun 275 harekât ve suistimâlâtı müşahit olan memurin ve jandarma haklarında tahkikat-ı mukteziye icrasıyla cürümleri sabit olanları evrakıyla birlikte Divan-ı Harplere tevdi eylemek üzere...” (COA, DH. ŞFR, 56/179) denilmekte ve sorumluların cezalandırılması istenmektedir.

Halaçoğlu'na göre, Ermenilerin soykırma uğradıklarına inanan ya da bunu iddia edenlerce, tehcir, hükümetin bilerek Ermenileri ölüme gönderdiği, yollarda onları imha için Teşkilatı Mahsusa 'yı görevlendirdiği, Kürtler ile Çerkezlere göz yumduğu şeklindedir. Ancak bu iddia yersizdir. Zira Osmanlı Devleti, Ermeni konvoylarına saldırı düzenleyen eşkıyaların yakalanıp, cezalandırılmasını isteyen tebligatlar yayınlamıştır. Nitekim bu tebligatlara bağlı olarak, gerek çete mensupları, gerekse devlet görevlileri hakkında 1915 yılı sonundan itibaren mahkeme süreci başlatılmış olup, mahkemeye verilenlerin sayısı 1.673'e çıkmıştır (Halaçoğlu, 2008: 67-69). 19 Şubat-22 Mayıs 1916 tarihleri arasında yapılan yargılamalara göre, 67 kişi idama, 524 kişi hapsi cezasına, 68 kişi kürek, para, pranga, sürgün cezalarına çarptırılmış, 227 kişi berat ettirilmiş, 109 kişinin halen mahkemesi devam etmekte, 4 kişi velisine teslim edilmiş ve 624 kişi hakkında henüz bir işlem yapılmamıştır. Bunların 528 kadarı kamu görevlisi iken, 9752 i ise çete mensubu ve halktan kimselerdir.

Halaçoğlu, güzel bir noktaya temas etmiş ve İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti bütçesinin, 1915 hadiselerinden sonra artırılmış olmasını, Ermeni tehcirinin önceden planlanmış bir devlet operasyonu olmayıp, Ermenilerin isyana başlamasından sonra ortaya çıkan bir zuhurat olduğuna delil olarak ortaya koymuştur. Halaçoğlu'na göre, bu göstergeler ve mahkûmiyet kararları ile birçoğunun infaz edildiğini gördüğümüz idam cezaları, tehcir olayının ve Birinci Cihan Harbi sırasında meydana

gelen Ermeni kayıplarının bir soykırım olarak adlandırılmayacağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Halaçoğlu, 2008: 68-70).

Tehcirin Soykırım Hukuku İle İlişkisi

Halaçoğlu soykırım tanımı kapsamında, 9 Aralık 1948 tarihli “Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin” BM sözleşmesine atıfta bulunmaktadır. Sözleşmeye göre soykırım şu şekilde tanımlanmıştır:

1. Ulusal, ırksal ya da dinsel bir grubun, toptan veya bir bölümünü yok etme niyetiyle, bir grubun üyelerini öldürmek,
2. Bir grubun üyelerine bedensel–ruhsal ağır zarar vermek,
3. Bir grubun hayatının fiziki çöküşünü sağlayacak ortamı hazırlamak,
4. Bir grubun çocuk sahibi olmasını engellemek,
5. Bir grubun çocuklarının zorla bir başka gruba verilmesini sağlamak.

Halaçoğlu’na göre, Osmanlı Devleti tarafından, 1915 senesinde, Ermenilere karşı yapılan tehcirin, soykırım kapsamına girip girmediğin iyice analiz edilmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti tarafından o dönemde yayınlanan talimat iyice incelendiğinde, o devrin idarecilerince soykırımın ne olduğu ve ileride bu ihamla karşı karşıya kalabilecekleri bilinmemesine rağmen, ne kadar hassas davranılmaya çalışıldığı rahatlıkla görülebilecektir. Osmanlı Devleti’nin Ermeni tehcirindeki amacı, belli bir grubu ya da azınlığı imha etmek değil, asayışı ve devletin emniyetini temin etmektir (Halaçoğlu, 2008: 71).

Halaçoğlu, Ermeni tehciri hadisesinin, BM sözleşmesinde yer alan tanımlamaya göre, soykırım kapsamına girip girmediğinin analiz edilmesi için, İkinci Cihan Harbi yıllarında, Almanların Yahudilere yaptıkları ile Osmanlı’nın Ermenileri sürmesi hadiselerinin mukayese edilmesinde fayda olduğunu ifade etmektedir. Buna göre;

1. Osmanlı Devleti, Nazilerin uygulamalarının aksine, topraklarında yaşayan Ermenilerin tümünü değil, düşmanla işbirliği eden, isyan eden, belli bir bölgede meskûn olan Ermenileri sürgün etmiştir.
2. Anadolu’daki tüm Ermeniler Suriye’ye sürgün edilmemiş olup, daha az zararlı olanlar, yakın şehir ve kasabalara nefyedilmişlerdir.
3. Sürgün edilenler, yine bir Osmanlı toprağı olan Suriye’ye gönderilmiş, Nazilerin yaptığı gibi, evlere yapılan baskınlarla, apar topar, toplama kamplarına doldurulmamış, kendilerine on beş güne kadar hazırlık yapmaları için müsaade edilmiştir.
4. Göç esnasında devlet tarafından Ermenilere her türlü maddi destek sağlanmış, sağlık, beslenme ihtiyaçları genel bütçeden karşılanmıştır. Bir şehirde yaşayan tüm Ermeniler değil, sadece suça karışan, yaşlı ve hasta olmayan, yetim olmayan, Katolik ve Protestan ve Protestanlar dışındakilerle, asker ve sanatkâr olmayanlar sürgün edilmiştir.
5. Ermeni tehciri esnasında (1915) Osmanlı ordusunda halen Ermeni askerler bulunmaktadır.

6. Göçe tabi tutulanlar, Nazi toplama kamplarında ölüme terk edilmemiş, gönderildikleri yerlerde her türlü yeme, içme, barınma ihtiyaçlarını karşılanmış, kendilerine toprak tahsisi yapılmış, sanatkârlarla, ziraat ehline ihtiyaçları olan alet ve edevat temin edilmiştir.
7. Nazi kamplarının aksine, hasta göçmenler için hasta göçmenler için, gittikleri yerlerde hastaneler kurulmuş ve tedavileri yaptırılmıştır.
8. Kimsesiz çocuklar ve yetimler, yol şartlarından etkilenmesinler diye yetimhanelere ve bazı zengin ailelerin yanına yerleştirilmiştir. Bu yetimhaneler, 1917'den sonra Hristiyan misyonerlere devredilmiştir.
9. Aşiretlerin, eşkıyaları ve sivil halkın, muhacir Ermenilere karşı muhtemel saldırıları olabileceği düşünülerek, gerekli kolluk kuvvetleri görevlendirilmiş, görevini ihmal ya da suiistimal edenlerse divan-ı harplerde yargılanıp, türlü cezalara çarptırılmışlardır.
10. Zorunlu göçten kurtulmak için din değiştirenler de göçe tabi tutulmuşlar, geri dönüş kararnamesinden sonra bunların kendi dinlerine dönmelerine müsaade edilmiştir.
11. Savaş, yokluk, kıtlık, çekirge istilası gibi sebeplerle açlık tüm memlekette baş göstermiş, bunun telafisi için, Ermenilere yardım etmek isteyen milletlerarası yardım kuruluşlarına yardım için gerekli izinler verilmiştir.
12. Savaşın sona ermesinden sonra, 1918 senesinde, tehcire tabi tutulan Ermenilerin evlerine geri dönmesine müsaade edilmiştir. Ermeni Patrikhanesinin tespitlerine göre, geri dönenlerle, tehcire tabi tutulmayanların, Sevr öncesi sayısı 644.900 kadardır. Geri dönenlerin de her türlü işleri, yol harcamaları devlet tarafından karşılanmış ve kendilerine ait olan malları, iade edilmiştir (Halaçoğlu, 2008: 72-74).

Halaçoğlu'na göre, 1915 Ermeni tehciri hadisesi, çeşitli sebeplerle meydana gelen ölümlere rağmen, soykırım sözleşmesinde tanımını bulan şartları taşımamaktadır. Yukarıda yapılan izahlar tahtında, Ermeni tehciri, Nazi Almanyasının Yahudilere uyguladıklarıyla da hiçbir benzerlik göstermemektedir. Bu durumda, 1915'te cereyan eden olayların neden soykırım olarak tanımlandığı, üzerinde düşünülmesi gereken bir meseledir. 1944 senesinde, Almanya Nazilerinin Yahudilere yaptığı mezalim için kullanılmaya başlanan bir kelimenin, neden 1915'e indirildiği sorusu da cevaplanmalıdır. Ayrıca, soykırım olduğunu iddia edenlerin, bugüne kadar "soykırım"ı ispat edecek ciddi bir belge veya bulgu sunamamış olmaları da göstermektedir ki, 1915 Ermeni tehciri bir etnik temizlik ya da soykırım değildir (Halaçoğlu, 2008: 74-75).

Halaçoğlu, belli kesimlerce ortaya atılan ve Talat Paşa'ya ait olduğu ileri sürülen yazıların da sahte olduğunu ifade etmektedir. Zira bu yazılar hem şekil ve hem de muhteva olarak yanlış bilgiler içermektedir. Talat Paşa'nın, sözde çektiği telgrafların muhatabı olan valilerin, o tarihte görevde olmadıkları, bu belgelerin mutad işlem kayıtlarının bulunmadığı, evrakların başında bulunması gereken Besmelenin bulunmadığı, hepsinden de öte, Talat Paşa'nın imzası olarak sunulan imzaların Talat Paşa'ya ait olmadığı, açıkça ortadadır ve ispat edilmiştir. Ayrıca, Talat Paşa'nın gerçek

imzası olan belgelerde, tehciye tabi tutulan Ermenilerin hayatlarının korunması konusunda ne kadar hassas olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca, Talat Paşa tarafından, Diyarbakır Valisine gönderilen telgrafta, Ermenileri katledin şeklinde bir ibare asla bulunmamaktadır. Ona göre, bu telgrafı anlayabilmek için Osmanlıca'yı ve Osmanlı belgelerinin dilini çok iyi bilmek gerekmektedir (Halaçoğlu, 2009: 107). Halaçoğlu'na göre, Ermeni iddiaları tamamen dayanaktan yoksundur (Halaçoğlu, 2009: 107). Ortaylı'ya göre de, Talat Paşa'nın soykırım emrini içeren telgrafının doğruluğu ispatlanmış değildir (Ortaylı, 2009: 110).

Türk Tarih Kurumu Eski Başkanı olan Halaçoğlu, açıkça dünya kamuoyuna bir çağrı yapmakta ve *"Ben diyorum ki, Türkiye, Birleşmiş Milletler nezdinde bir milletlerarası araştırma komisyonu kurulmasını teklif etsin. Herkes gelsin ve orada bu mesele konuşulsun"* (Halaçoğlu, 2009: 104) demektedir. Halaçoğlu'na göre, Ermeni meselesi, hukuki değil, siyasi bir meseledir. Ermeniler, böylesine bir karma komisyona gelip meseleyi tartışmak istememektedirler. Zira bu dudumda kendilerinin de soykırım konusunda tereddütleri varmış gibi algılanmalarından ve sonuçta tüm kazanımlarının heba olmasından çekinmektedirler. Ayrıca ellerinde hiçbir belge olmadığı gibi, bilgi bile bulunmamaktadır. Onlar, haliyle böyle bir komisyon teklifini kabul etmemektedirler (Halaçoğlu, 2009: 73).

Halaçoğlu'na göre, Ermeni iddialarını gündeme getiren batılı güçler, bu iddialarında samimi değildirler. Zira sadece balkanlardan Türkiye'ye göç eden Müslüman ve Türklerin sayısı 5,5 milyondur. Kafkasya'dan göç edenler ise 2,5 milyondur. Bunlar durdukları yerde yerlerini, yurtlarını bırakıp gelmiş değildirler. Rusya zulmünden kaçan Kırım Türkleri (Tatar), Ahıska Türkleri de aynı şekildedir. Batılı devletler bunları çok iyi bildikleri halde, özellikle Türkiye'nin AB'ne üyelik sürecinde, bu durumu, pazarlık olarak kullanmaktadırlar. Türk milletinin atalarına soykırım gibi bir suçu isnat etmeye kimsenin hakkı olmadığını söyleyen Halaçoğlu'na göre, asıl soykırıma tabi tutulan millet Türklerdir. 1915-20 arasında, Ermenilerce katledilen Müslümanların sayısı 530 bindir. Bunlar hastalıktan, yokluktan, soğuktan ölenler değil, bizzat ve fiilen Ermeniler tarafından katledilen Müslümanlardır ve isim isim kayıtları elimizdedir (Halaçoğlu, 2009: 74).

SONUÇ

Halaçoğlu'na göre, yüz yıla yakın bir zamandır, Ermeni diasporasının yürüttüğü etkili propaganda sebebiyle, bugün dünyada Ermeni soykırımı iddialarını kabul görmektedir. Buna karşılık, Türkiye'de yapılan tarih araştırmaları ve buna bağlı olarak sürdürülen bilgilendirme çalışmaları, olması gereken bir seviyede değildir. Bu gidişe göre, dünya kamuoyunun, yıllardır sürdürülen Ermeni diasporasının propagandası sonucunda, "soykırım yapıldığını" kabul etmesi ve hatta bazı ülkelerin tarih ders kitaplarına soykırımının girmiş olması, bu konunun daha uzun yıllar gündemde kalacağına en bariz göstergesidir. Ermeniler bu durumdan istifade etmekte ve sadece algı yönetimi ve propaganda yapılması suretiyle, dünya kamuoyunu kendi lehlerinde tutmaya devam etmekte, hakikatlerin ortaya çıkarılması için, ortaklaşa bir komisyon kurulması fikrine sıcak bakmamaktadırlar. Bu yüzden Sayın Recep Tayyip

Erdoğan'ın, her iki ülke tarihçilerince bu konunun araştırılması yönündeki teklifi ne yazık ki, Ermenilerce reddedilmektedir. Bu durumda yeni yöntemler belirlemekten başka çare kalmamaktadır (Halaçoğlu, 2008: 78).

Bugün Avrupa'nın en ileri demokratik ülkelerinden olan Fransa, İsviçre gibi memleketlerde, *"soykırım yapılmamıştır"* şeklinde bir ifade kullanmanın bile suç sayıldığını ifade eden Halaçoğlu, bu durumu demokrasi ve ifade özgürlüğü ile bağdaştıramadığını söylemektedir. Birbiri ardınca soykırım kararı alan Avrupa Parlamentolarına, TBMM tarafından, hangi bilimsel çalışma ya da mahkeme kararına istinaden böyle bir kararın alındığının sorulması gerektiğini söyleyen Halaçoğlu'na göre, bu iddialar haksızca, Türk milletini karalamaya yönelik iftiradan ibarettir (Halaçoğlu, 2008: 78).

Ortaylı'ya göre, İkinci Cihan Harbinde ağır soykırım yapmış olan Alman, Fransız ve Macar milletleri kendilerine has olan bu suçlarına ve cürümlerine, Türkiye'yi ortak yapmaya çalışmaktadırlar. Ermeniler de, Yahudiler gibi, davalarını beynelmilel statüde kabul ettirebileceklerine inanarak bu işe dört elle sarılmaktadırlar (Ortaylı, 2009: 111). Ona göre, hayat görüşlerini ve yaşam biçimlerini paylaşan iki kavmin (Türkler ve Ermeniler) arasında genosit uygulanacak bir münaferet ortamı yoktu. Hatta İttihat ve Terakki çevrelerinde bile tehcir kararını tasvip etmeyenler vardı. Ermenilerin zamansız ve yersiz olarak, nüfusça azınlıkta oldukları bir bölgede devlet kurma yoluna sapmış olmaları üzerine, harbin meydana getirdiği panik ortamı, istenmeyen olaylar zincirini meydana getirmiştir. bu böyle bilinmeli ve genosit iddiası her şeyden evvel halklar tarafından reddedilmelidir (Ortaylı, 2009: 113).

Halaçoğlu son olarak şunları ifade etmektedir: *"Birinci Cihan Harbi sırasında, her iki toplumun, savaş ortamı içinde birbirlerini katlettikleri, devlet tarafından plânlanmış bir katliamın olmadığı, hukuki anlamda olayların soykırım olarak tanımlanamayacağı, dünyanın pek çok bölgesinde olduğu gibi Osmanlı Devleti topraklarında da 1914-18 arasında, bütün toplum katmanlarının trajik olaylar yaşadığı, dolayısıyla savaş sırasında bütün dünya halklarının başına gelenlerin Ermenilerin, Türk ve Müslümanların da başına geldiği, her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği, bu kayıplardan üzüntü duymamanın mümkün olmadığı ortadadır"*.

Halaçoğlu, sözlerini Sachar'ın 1969'da yayınlamış olduğu *"Ortadoğu'nun Doğuşu"* isimli eserinde yer alan şu ifadelerle tamamlamaktadır: *"Bütün o savaş yıllarında hiç kimsenin, Ermenilerin bile, Türkler kadar kanı akmamıştır. Artık savaş yılları sona ermiştir."* (Halaçoğlu, 2008: 80).

Mütareke döneminin sadrazamı olan Ahmet İzzet Paşa, Feryadım isimli eserinde Ermeni tehcirini uzunca tahlil etmiştir. Ona göre, Ermeni tehciri konusunda mesuliyetler şu şekilde paylaşılmalıdır;

1. Ermenilerin, ayaklanma ve isyanda devam edecekleri ortaya çıktığından, hükümet için göçe zorlamak kaçınılmaz olmuştur. Bu tedbirin geniş bir arazi parçasına yayılmasının sebebi de, o gün devletin çepre çevre etrafının tehdit altında bulunmasıdır.

2. Göç yalnızca eli silah tutanlara ve kötülüğe alet olabilecek olanlara uygulanmalıydı. İhtiyar, kadın ve çocuklar bu işlemde muaf tutulmalıydılar. Bunlardan eşkiyaya yataklık yapma potansiyeli taşıyanlar göçe zorlanmayıp, yakın muhitlerde gözetim altında tutulabilirlerdi. İşin böyle yapılmayıp, göçün ailelere teşmil edilmesi bir hata ve kabahattir.
3. Bütün devlet memurlarını, Ermenileri öldürmekle lekelemek doğru değildir. Söz gelimi göçe onay vermediği için memuriyetten ayrılan Bekir Sami ve Celal Beyler bu duruma misaldirler.
4. Müslüman ahalinin, bir kısmı istisna tutulmak şartıyla, değil itham edilmesi, hatalı bulunması bile doğru değildir. Saldırıya uğrayan Müslüman ahalinin, nefsi müdafaada bulunması gayet tabidir. Ermenilerin saldırmadığı yerlerde, Müslüman ahalinin, Ermenileri himaye ettiğine, saklayıp, gizlediğine şahit olduğunu söyleyen Ahmet İzzet Paşa, Müslümanlarca gizlenen Ermenilerin, fırtına geçtikten sonra ortaya çıkarıldıklarını ifade etmektedir.
5. Asıl sorumluluk, Müslüman ahaliye değil, hatta sebep ve saldırgan olan Ermenilere de değil, insanları yobazca, bağınazca katle teşvik eden siyasetçi ve din adamlarına aittir. Bunlar Antranik gibi zalimlerdir (Ahmet İzzet Paşa, 2017: I/226-228)

Bibliyografya

1. Arşiv Belgeleri

COA, HR. SYS, 2876/2. (19 Ocak 1919 Tarihli Belge).

COA, DH. ŞFR, 52/96-97-98.

COA, MV, 198/24. (30 Mayıs 1915 Tarihli Meclis-i Vükela Kararı).

COA, DH. ŞFR, 54/170.

COA, DH. ŞFR, 58/2.

COA, DH. ŞFR., 53/201.

COA, DH. ŞFR., 55/292.

COA, BEO, 341055.

COA, DH. ŞFR, 94/231.

COA. DH. ŞFR, 53/4.,

COA. DH. ŞFR, 54-A/272. (3 Ağustos 1915 Tarihli Belge).

COA. DH. ŞFR, 55/20. (15 Ağustos 1915 Tarihli Belge).

COA. DH. ŞFR, 55/42. (17 Ağustos 1915 Tarihli Belge).

COA. DH. ŞFR, 56/77. (18-19 Eylül 1915 Tarihli Belge).

COA. DH. ŞFR, 56/27. (15 Eylül 1915 Tarihli Belge).

COA. DH. ŞFR, 55/292. (29 Ağustos 1915 Tarihli Belge).

COA. DH. ŞFR, 55/19. (15 Ağustos 1915 Tarihli Belge).

COA. DH. ŞFR, 55/18. (15 Ağustos 1915 Tarihli Belge).

COA. HR. SYS, 2569/2-56,57. (19 Şubat 1919 Tarihli Belge).

COA, DH. ŞFR, 54/10.

COA, DH. ŞFR, 53/200.

COA, BEO, 341055.

COA, DH. ŞFR, 56/179.

2. Kitaplar

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, c. IV.

Halaçoğlu, Yusuf, *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Halaçoğlu, Yusuf, *Tarih Gelecektir*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2004.

Ortaylı, İlber, *Tarihin Işığında*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, FFK Yayını, İstanbul, 1986, c. I.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, c. I.

3. İnternet Yazıları

<http://www.hurriyet.com.tr/tehcir-edilen-ermeniler-924-bin-158-kisiydi-315009>
(E.T. 01 Haziran 2019)

Yılmaz Altunsoy*

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

orcid.org/0000-0001-8935-9703

---

*Yazışma adresi. Email: yilmazaltunsoy42@gmail.com